

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АУЫЛ
ШАРУАШЫЛЫҒЫ МИНИСТРЛІГІ
«С.СЕЙФУЛЛИН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ АГРОТЕХНИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ
УНИВЕРСИТЕТІ» КеАҚ**

**МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
НАО «КАЗАХСКИЙ АГРОТЕХНИЧЕСКИЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМ. С.СЕЙФУЛЛИНА»**

**«М.А. ГЕНДЕЛЬМАНЫҢ 110 ЖЫЛДЫҒЫНА АРНАЛҒАН
«СЕЙФУЛЛИН ОҚУЛАРЫ – 19»
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ
КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ**

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

**МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«СЕЙФУЛЛИНСКИЕ ЧТЕНИЯ-19»,
ПОСВЯЩЕННОЙ 110-ЛЕТИЮ М. А. ГЕНДЕЛЬМАНА»**

I том, III бөлім

Астана 2023

УДК: 1/3+7/9:001.8(045), 5+681.3(045), 551:001.895 (045)
ББК: 6/8:73я431 Ø 76, 22.1+32.9я431 Е50, 26я431 А 36

(17 марта 2023 года): Сб. материал. Международ. науч. - практич. конф. - Астана, 2023. - 372 с.

ISBN: 978-601-257-235-3

В сборнике помещены материалы международной научно-практической конференции «Сейфуллинские чтения - 19».

Том 1, часть 3 Секции: Научные изыскания в области социальных и гуманитарных наук, Математика и информационные науки в современном мире, Инновационные образовательные практики в науках о Земле.

ББК: 6/8:73я431 Ø 76, 22.1+32.9я431 Е50, 26я431 А 36

ISBN: 978-601-257-235-3

© Казахский агротехнический исследовательский университет имени Сакена Сейфуллина, 2023

2023 жылғы 25 наурызда көрнекті ғалым, ғылым мен жоғары білімді ұйымдастырушы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚазКСР ғылымына еңбегі сіңген қайраткер, Ұлы Отан соғысының ардагері, Астана қаласының құрметті азаматы Моисей Аронович Гендельманның туғанына 110 жыл толады. Моисей Аронович 70 жылдан астам уақыт бойы өзінің барлық күш-жігерін, білімін, тәжірибесін, ғалым, педагог ретіндегі талантын және ұйымдастырушылық қабілетін жерге орналастыру ғылымы мен практикасын дамытуға жұмсады.

Моисей Аронович өзінің ғылыми-педагогикалық қызметін Одесса ауылшаруашылық институтында бастады, бірақ ғалымның өмірі мен шығармашылық жетістігі Ақмола ауылшаруашылық институтымен де тығыз байланысты болды, ол институтты алғашқы ұйымдастырушылардың

қатарында бола отырып, аталған оқу орнын ректор ретінде 20 жылдан астам уақыт басқарды. Ол ректор қызметінде институттың барлық педагогикалық және ғылыми қызметін бағыттап және жетілдіре отырып сәтті басқарды. Оның шебер басшылығының арқасында институт ауыл шаруашылығына қажетті кадрлар дайындайтын ірі сала ғана емес, Есіл даласының жетекші ғылыми орталығына айналды.

М.А.Гендельманның жемісті еңбегі оны жерге орналастыру саласындағы ең көрнекті ғалымдар қатарына қосты. Ол ғылымның осы саласында көптеген еңбектер жариялады. М.А.Гендельманның 230-дан астам ғылыми еңбегі, бірқатар монографиялары, орталық және республикалық журналдарда көптеген мақалалары, сондай-ақ «Ауыл шаруашылығы аймақтарын жоспарлау», «Жерге орналастырудың ғылыми және әдістемелік негіздері», «Жерге орналастыруды жобалау», «Жерге орналастыру және кадастрдың ғылыми негіздері» атты оқулықтары және басқа да оқу-әдістемелік әзірлемелері жарық көрді.

Моисей Аронович ғылыми кадрларды даярлауға көп күш-қуат және еңбек жұмсады. Ол әр жылдары 41 кандидат және 8 ғылым докторын даярлады. Моисей Аронович 42 кандидаттық және 18 докторлық диссертация бойынша оппонент болды. Ұзақ жылдар бойы докторлық диссертацияларды қорғау жөніндегі диссертациялық Кеңестің мүшесі болды.

М.А.Гендельман өз бағыты бар және аймақтық ерекшеліктерге ғана емес, сонымен қатар посткеңестік кеңістікте де, шет елдерде де жерге орналастыру теориясы мен практикасын дамытуға бағдарланған ғылыми Қазақстан мектебін құрушы болып табылады. М.А.Гендельман мектебі жерге орналастыру ғылымының мақтанышы болып табылатын көрнекті ғалымдарды, тамаша шәкірттерді шығарды, олардың көпшілігі бүгінгі күнге дейін университетте оның ғылыми идеяларын жалғастырушылар және адал ізбасарлары ретінде еңбек етуде.

Ұзақ жылдар бойы жасаған жемісті ғылыми-педагогикалық және қоғамдық қызметі үшін және ғылым мен жоғары білімнің дамуына қосқан зор үлесі үшін, М.А.Гендельман келесідей бес орденмен: «2-дәрежелі Отан соғысы», «Қызыл Жұлдыз», «Құрмет белгісі», «Халықтар достығы», «Еңбек Қызыл Ту», сондай-ақ әртүрлі министрліктер мен ведомстволардың грамоталарымен және белгілерімен марапатталды.

Моисей Ароновичтің басшылығымен жұмыс істеген адамдардың барлығы оның жұмыстағы талап қоюшылық және принциптілік қасиеттерін, сонымен қатар оның әріптестеріне қатысты мейірімді, жылы қарым-қатынасын, оларға жақсы кеңес беруге шынайы ұмтылысын атап өтеді. Оның туа біткен зиялылығы, табиғи даналығы және қарым-қатынастағы қарапайымдылығы әріптестерін әрдайым тәнті етті.

Ғылыми-педагогикалық қызмет жылдарында М.А.Гендельман университетіміздің тарихының бір бөлігіне айналды. Ол біліммен қаруланған және жерін сүйетін жерге орналастырушы-инженер мамандығын меңгерген жас оқытушыларды, түлек-мамандарды тәрбиеледі. Оның өмір салты мен шығармашылық жолы – өз өмірін ғылыми-педагогикалық қызметке, ғылымға, жоғары оқу орнына және туған еліне аянбай еңбек етуге арнағандардың барлығына үлгі.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
САЛАСЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕР

НАУЧНЫЕ ИЗЫСКАНИЯ В ОБЛАСТИ СОЦИАЛЬНЫХ
И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ӘОЖ 37.013

БАЛА ТӘРБИЕСІ ОТБАСЫНАН БАСТАЛАДЫ

*А.Ш. Аубакиров, 1 курс магистранты
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

«Тәрбие» сөзі араб тілінен аударғанда «көктету, өсіру, жетілдіру» деген ұғымды білдірген. Яғни, баланың өсуі-өнуі болашағы алған тәрбиесіне тікелей байланысты деген сөз. Тарихқа көз жүгіртсек ата-бабаларымыз ғасырлар бойы жинақтаған өмір тәжірибесін, бай рухани қағидасын жас ұрпақта тәрбиелеуде пайдаланған. Бала тәрбиесіне ерекше мән беріп, үміт артып сергек қараған. Жас ұрпақтың алдына мақсат қойып, міндеттер жүктеген. Болашақ қамқоры, Отан қорғаушысы шаңырақ иесі, өмір гүлі деп есептеген. Тәрбие тал бесіктен басталады [1]. Баланың еңбекқор, ақылды, тәрбиелі болып өсуіне ата-анасы жауапты. Жақсы тәрбие көрген бала ешқашан жерде қалмайды. Айналасы жақсы адамдарға толып, үлкендерге құрмет көрсетіп, кішілерге өнеге беріп жүреді. Жалпы жақсы адам болып қалыптасқан баланың өмірі жақсылыққа толады. Бала бойындағы табиғи қасиеттер, адамгершілік құндылықтар отбасында, мектепте, әлеуметтік ортада нәрленеді, толысып әрленеді. «Бала нені білсе жастан, ұядан, өле-өлгенше соны таныр қиядан» деген нақылдың астарында қаншама мән-мағына жатыр десеңізші. Нақылда тәрбие беретін адам, я болмаса ортасы өздері білімді, тәрбиелі, үлгілі болуы керек деп өсиет етеді [2].

«Бала істеген жауыздықтың жазасын тәрбиешісі көрсін» деген мәтел де соны меңзейді. Бала тәрбиесінде мектептің атқаратын рөлі де зор. Өйткені отбасы тәрбиесі мен мектептегі тәрбие бір-бірімен тығыз байланысты, бірін-бірі толықтыратын домбыраның қос ішегіндей. Егемен еліміздің ұрпақтарын білімді, тәрбиелі етіп тәрбиелеу-баба ұрпақ пен аға ұрпақтың парызы. Алайда баланың бас ұстазы ата-анасы. Бала ата-анасын, ата-ана баласын танымайынша іс алға баспайды. Бала тәрбиесіндегі отбасының атқарар міндеті зор. Адам баласының дүниеге келгенде енетін үйі, өсіп ержететін, тәлім-тәрбие алатын қасиетті алтын бесігі-отбасы. Отбасының адамзат ұрпағына ететін ықпалы мен әсерін өмірдегі басқа еш нәрсемен салыстыруға болмайды. Отбасы тәрбиесінің түрлері мен мүмкіндіктері өте көп. Әсіресе көрегенді, ынтымақты отбасында. Бұл орайда: Ұяда не көрсең, ұшқанда соны ілерсің деген халқымыздың қасиетті сөзінен отбасы тәрбиесінің күшін сезуге болады. Бала үшін отбасында әке-шешенің, ата-әженің басқа да бауырлардың кісілік үлгілерінің маңызы өте зор. Олай болса, бала кісілікті, әдептілікті, адамгершілікті, сыпайылықты тіпті өрескел мінез бен бұзақылықты да алғаш өз отбасында меңгереді. Баланың сырын да, мұңын да, шаттығын да ата-анасынан артық еш адам біле бермейді. Сондықтан бала тәрбиесінде ата-ана мен ұстаздар бірлігі қажет-ақ. Ата-ана мұғалімге көмекші, сенімді тірек болса, керісінше мұғалім де сондай болуы керек. Екі жақты байланыс нығайғанда барлық күрделі сан алуан мәселелер түйіні шешіледі. Бала тәрбиесі ата-ана үшін күрделі де жауапты міндет. Баланың өмірге бейімдеуде

мектеп, ұстаз және ата-ананың орны бөлек. Қай халық болсын ұрпағының тәрбиесіне терең мән беріп, болашағына үнемі алаңдаушылықпен қараған. Ұрпақ тәрбиесі келешек қоғам мұрагерлерін тәрбиелеу ісі. Жалпылай алғанда адам баласы қоғамда өзінің жақсы адамгершілік қасиеттерімен ардақталатыны мәлім. Адамгершілік негізі – имандылық пен ізеттілікте. Ол әрбір отбасынан басталады. Осыны жадында тұтқан қазақ халқы жастарды кішіпейілділікке, ізеттілікке, инабаттылыққа тәрбиелеуді бірінші міндет деп санаған. Халқымыз: «Ұяда не көрсе, ұшқанда соны ілер» дейді. Ата-ананың үйдегі іс-әрекеті балалардың көз алдында өтеді. Сондықтан жақсы мен жаман әдетіміздің бала тәрбиесіне ықпалы зор. Бүгінгі бәсекеге қабілетті талап еткен қоғамда жас ұрпақты сол қоғам мүддесіне сай, оның мұң-мұқтажын өтерлік, елін, жерін, халқын көзінің қарашығындай қорғайтын ұлтжанды, кісінің ала жібін аттамайтын иманды азамат етіп тәрбиелеу көзделінеді. Бүгінгі ұрпақ ол – еліміздің болашағы. Біздің алға қойған мақсатымыз – қазіргі қоғам мұратына сай жан-жақты жарасымды тұлға өсіру. Ұрпағымызға дұрыс тәрбие бере алсақ, оның жан дүниесі де дұрыс қалыптасып жетіледі, яғни бойына жақсы қасиеттерді сіңіріп өседі. Бұл қасиеттердің бәрі адамның бойында бала кезінен бастап тұрақты қалыптаспақ. Баланың өмір сүруге күштарлығының оянуы жақсы мен жаманды, обал мен сауапты ажырата білуі өзін қоршаған ортасына, ата-анасына, құрбы-құрдастарына, олардың іс-әрекеттеріне және де басқа да қасиеттеріне байланысты [3].

«Өткенсіз бүгін жоқ» демекші, бүгінгі ұрпақты ата-бабаларымыздың мол мұрасымен сусындату – біздің міндетіміз. Ұлдың намысты-батыл, қыздың әдепті-ибалы болып қалыптасуы бабаларымыздың өнеге-өсиетін тәрбие барысында ұтымды пайдалана білуімізге де байланысты деп ойлаймын. Отбасындағы тәрбие сол өмірдің өзі болып табылады. Және де біздің жүріс-тұрысымыз, тіпті біздің балаға деген сеніміміздің өзі де күрделі, бірқалыпсыз, кейде қарама-қайшылықта болып жатады. Әке-шешенің көбісі балаға жақсы көретінін білдіртпеу керек деп ойлайды. Олардың ойынша баланы тым жақсы көру олардың ерке болуына, өзімшіл болуына әкеп соғады деп ойлайды. Бұл ойды жоққа шығару керек сияқты. Өйткені осы жағымсыз тұлғалық қасиеттер керісінше, балаға деген махабаттың жетіспеушілігінен пайда болады.

Баламен үнемі терең әрі тығыз байланыс орнату – тәрбиенің әмбебап шарты. Мұндай байланыс балаға қай жаста болса да керек. Ата-анасымен байланысты білу, сезіну – балаға ата-ана махаббатын, қамқорлығын сезінуге мүмкіндік береді. Осыған баланы сендіру керек. Ата-ананың киім кию, сөйлеу мәдениетінің жоғары болуы, өзгеге деген ілтипаты, үй ішіндегі тазалық пен тәртіп, сыпайы мінез, мейірімділік, балаға деген сүйіспеншілік тәрбие барысында өзінің оң нәтижесін берері анық. Баланың үйде көргені, ата-анасынан, жақын туыстарынан естігені – ол үшін тәрбиенің ең үлкені. Осы тұста сүрінбеу үшін ата-ананың мінез-құлқының, ізетті қасиеттерінің, жалпы мәдени дәрежесінің деңгейі өте жоғары болуы керек [4].

Баласына үлгі болуды мақсат етпейтін ата-ана жоқ шығар. Баланың тосын әрекеттеріне төзімділік таныту әрине, ол оңай шаруа емес. Әйтсе де, мүмкін емес деп те айтуға болмайды. Көбінесе, қазіргі жұмыс басты ата-аналар балаларына дұрыс тәрбие бере алмай жүр. Мен бұндай оқиғаларды күнделікті өмірден және фильмдерден көрдім. Тек қана жұмыс басты ата-аналар ғана емес, басқа да отбасылар ішінде бар. Әркімнің тәрбиесі әрқалай. Тәрбие байлыққа, жоқшылыққа қарай бөлінбейді. Ең әуелі баласына тәлім тәрбие бергісі келетін ата-ана ниет пен сүйіспеншілік болады.

Қазіргі кезде бала тәрбиесіне көп көңіл бөлінбей жүр. Балалардың көпшілігі жан жаққа шашылып кетті. Барлық бала бірдей емес. Себебі, әркімнің тәрбиесі әрқалай. Мен бұл сөзді қайталаудан таймаймын. Өйткені бұл-заңдылық. Қысқасы барлық адам бірдей тәрбие көрген жоқ. Сондықтан олардың балаларына беретін тәрбиесі де әртүрлі болады. Мысалы, ауыл мен қала балаларының алған тәрбиесі көпшілік жағдайда әртүрлі болады ғой, иә? Ауыл балалары ауылдағы ата әжелерінің қолында өсіп, қазақи тәлім-тәрбие көреді. Олар көбінесе ұлтшыл, намысшыл, салт дәстүрді ұстанатын болып өседі. Бірақ

бәрі деп айтпаймын. Себебі, ауыл балаларының арасында қала балаларына еліктейтіндер табылары хақ. Ал қала балалары заманауи түрде киініп, шет елге қызығушылықтары басым болады. Осы жерде «Неге?» деген сұрақ пайда болады. Менің пайымдауым бойынша былай деп ойлаймын: қала көптеген ұлт өкілдері тұратын жер. Сол жерде әртүрлі тәрбиеленген орта бар. Олар бір-бірінен көру арқылы сол тәрбиеге бейімделе бастайды. Жалпы айтқанда, орта қандай болса, соған қарай бала да өзгереді [5].

Әрбір ата-ана өз перзетінің әдепті, саналы, иманды да ибалы, Отанының сүйікті және кішіпейіл азаматы болып жетілуін қалайды. Ата-ана перзентінің жақсы азамат болып жетілуі үшін өз отбасында балаларын тәрбиелеудің нәзік жақтарының заңдылықтарын білуі шарт. Сыйластық, түсіністік, үлкен жауапкершілік сезімдері бар отбасы – бақытты отбасы. Бақытты отбасында ғана ата-ана және олардың өзара қатынасы мазмұнды, берілген тәрбие сенімді және негізді [6].

«Ана – үйдің берекесі, Бала үйдің – мерекесі. Бұтағымен ағаш сымбатты, Ұрпағымен адам қымбатты. Бала болсаң балғындай бол. Айналаңа қорғандай бол» - деген қағиданы берік ұстаған ата-бабаларымыз өз ұрпағын адам – деген атаққа лайық етіп өсіруді мақсат еткен. Ата-ана тәрбие беруде ата-бабамыздың салт-санасы, әдет-ғұрпында жүргізілген үлгі-өнегесінің мәнісі зор. Отбасы тәрбиесінде әкенің де, ананың да орны бөлек. Әке мен ана баланың алғашқы ұстазы. Адамзат баласы ананың мейірлі мейіріне қанып, әке өсиеттерін тындап өссе ғана тәрбиелі отбасынан шыққаны көпке таңытыды. Ана – бала тәрбиесіндегі ерекше тұлға. Дана Абай бабамыз қазақ әйелінің, ананың отбасындағы орнын ерекше жырлайды. Жалпы, «адам бойындағы барлық қасиеттер ананың ақ сүтімен жаралған» – деген ғұламалық ойды тарата келе, осы қасиеттің міндетті түрде тәрбиеленуі туралы айтады. Тәрбиенің негізі «ананың әлдиінен» басталады емес пе? Ана тәрбиесі ұлылық дәнін себеді. Тәрбиелі анадан – тәрбиелі бала өсіп шығады. Сонғы жылдары отбасында, қоғамда ер адамдардың, әкелердің рөлі төмендегендей. Бұған кейде заманды да кінәләп жатамыз. Әрине, бала тәрбиесіндегі әкенің орны бөлек, әсіресе, ер бала тәрбиесінде. Әкенің қатаң талабын, тәрбиесін көрген бала ертең қоғамда да өз отбасында да шешуші тұлға бола алады. Кавказ халықтарында да: «Нағыз жылы орын: қылышқа – қынабы, отқа – шырағы, ер жігітке – өз үйі» – деген тамаша нақыл сөз бар. Қазақстан Республикасы Ата Занының 27 бап, 2-тармағында «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың табиғи құқығы, әрі парызы» - делінсе, «Қазақстан – 2030» бағдарламасында: «Әкелер мен аналардың, аталар мен әжелердің өз балалары мен немерелеріне сонау алыс болашақта, олар біздің жасымызға жеткен кезде қандай күйде көргіміз келеді...» деліні, ұрпақ тағдыры айтылады. Бала – ата-анасының игі істерінің жалғастырушысы, болашағы. Бала тәрбиесі – ата-ана үшін күрделі де, жауапты міндет. Жас шыбық иілгіш болса, жас адам да сондай жақсыға да жаманға да бірдей бейім болатыны баршымызға мәлім. Ата-ананың үйіндегі әрекеті балаларның көз алдында өтеді, сондықтан жақсы, жаман әдетіміздің бала тәрбиесіне ықпалы зор. Әрбір ата-ана – өзінің баласын Отанға пайдалы, еліне мейрімді, еңбекқор, адамгершілігі мол адам етіп тәрбиелеуге халық алдында да, мемлекет алдында да жауапты. Бірде - бір ата-ананың бала тәрбиесіне немқұрайды қарауға еркі жоқ. Егерде ол, бала өсіруде қате жіберсе, осалдық байқатса, қартайғанда опық жейтіні, өкінішке ұрынатына ешбір дәлелдеп жатуды қажет етпейтін ақиқат. Атақты қазақ ақыны Қасым Аманжолов өзінің жарына арнаған бір өлеңінде: «Отбасы – шағын мемлекет, Мен – президент, сен – премьер», дегені бар.

Отбасы – ең үлкен, мықты тәрбие ошағы, шағын мемлекет. Отбасының негізі баланы өмірге келтіру ғана емес, оны мәдени-әлеуметтік ортаның құндылығын қабылдату, ұрпақтың, ата-бабалардың, ұлылардың ақыл-кеңес тәжірибиесін бойына сіңіру, қоршаған орта, адамзатқа, өз қоғамына пайдалы етіп тәрбиелеу. Үлкен ұрпақтың тәжірибиесі, өмірдегі беділі, ақыл-кеңестері, ата-ананың өз борышын мүлтіксіз орындауы, бір-бірін құрметтеуі – үлкен тәрбие мектебі. Бала дүниеге келгеннен бастап ата-ананың ықпалында болып, бағыт беруші тәрбие мектебінен нәр алады. Өз отбасында бала ата-

ананың қамқорлығына, шексіз сүйіспеншілігіне бөленіп, әке мен ананың жақсылығы мен дәулетінің қызығын көріп қана қоймай, адамгершілік, әдеп-инабат тағылымдарынын алуы, оларды меңгеріп іс- жүзінде қолданудың ынта мен ықылас, қайрат пен қажыр ететін жолынан өтуге тиіс.

Қорытындылай келе, менің айтқым келгені: Бала тәрбиелеуде баланы қатты еркелетіп және еркінсітіп жібермеу керек. Әр нәрсенің өз орны бар екенін түсіндіру, үлкендерді сыйлап, еңбекке баулу қажет. Қысқасы жақсы тәрбие беру. Жақсы тәрбие көрген бала әрқашан өзің жақсы жағынан көрсетіп, үлкен жетістіктерге жетеді. Халық арасында айтады ғой «Тұңғышынды үйретсең, қалғандары да үйренеді» -деп. Яғни, бұл тәрбиенің арқасы. Тәрбиелі бала-тәрбиелі ұрпақ. Тәрбиелі ұрпақ-біздің болашағымыз. Болашағымыз жарқын болуы үшін, бала тәрбиесіне көп көңіл бөлгеніміз жөн [7].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Оқушылардың ғылыми қоғамдарын ұйымдастыру және республикалық ғылыми жарыстарын өткізуге әдістемелік нұсқаулар [Текст]: Астана. 2007.
- 2 Қазақстан Республикасы Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары. Жалпы бастауыш білім [Текст]: - Алматы, 2002.
- 3 Шадриков В.Д. О содержании понятий «способности» и «одаренность». [Текст] / «Психологический журнал», -1983. - Т.4. - №5.
- 4 Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии [Текст]: С.Л.Рубинштейн // -М., 1989. -Т.1-4.
- 5 Бухвалов В.А. Развитие учащихся в процессе творчества [Текст]: В.А Бухвалов // «Педагогический поиск», 2000.
- 6 Яковлева Т.. Народная педагогика о семейном воспитании.
- 7 Көшімбетова С.А. Оқу-тәрбие үрдісінде оқытудың инновациялық әдіс-тәсілдерін пайдаланудың педагогикалық шарттары.

UDC 331.361:005.57(045)

INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A CONDITION FOR SUCCESSFUL PROFESSIONAL LEADERSHIP

*V. Kozlov, 1-year master's student
Scientific supervisor: Elmira Uteubayeva
Head of the Department of Foreign Languages, Ph.D
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana*

The problem of forming a specialist in a period of global economic change, when organizations are forced to completely rebuild their relations in terms of business organization, is associated with the search for new reserves and ways of professional interaction. This requires specialists working in organizations to acquire a wide range of sociocultural knowledge. They include knowledge in the field of ethnopsychology of the norms and traditions of communication, knowledge of the way of everyday life and the way of life of other nationalities, possession of effective technologies for conducting professional dialogue.

In this regard, professional education faces a set of problems and tasks, which include the formation of a professional position of a specialist based on a positive image of the world, life-affirming attitudes of the individual, a tolerant worldview and involving the ability to enter into professional interaction with representatives of different nationalities [1, 10].

Recently, issues related to the problems of professional training and the formation of professional competence of a specialist have been widely studied by foreign and domestic scientists (B. Abdykarimov, G. Z. Alibekova, A. I. Andreev, K. M. Aryngazin, G. K. Akhmetova, N. I. Buketova, O. L. Zhuk, I. A. Zimnyaya, V. V. Egorov, A. A. Kalybekova, S. V. Kan-Kalik, S. T. Kargin, B. T. Kenzhebekov, N. V. Kuzmina, D. N. Kulibaeva, Yu. N. Kulyutkin, S. S. Kunanbaeva, A. Kusainov, V. F. Lyubicheva, A. S. Magauova, A. K. Markova, G. Zh Menlibekova, M. I. Makhmutov, N. A. Minzhanov, A. I. Mishchenko, A. Ya. , N. E. Pfeifer, S. S. Racheva, E. I. Rogov, A. P. Seiteshev, M. V. Semenova, V. A. Slastenin, Sh. T. Taubaeva, K. S. Uspanov, A. V. Khutorskoy, N. D. Khmel, V. D. Shadrikov, L. A. Shkutina, etc.).

Researchers also consider a wide range of problems related to communication, communication, communicative competence of the individual, with the improvement of the methods of teaching foreign languages, reveal the possibilities of forming a foreign language communicative competence in the training of specialists in various fields (D. N. Asanova, A. Ya. Bagrova, I. L. Bim, A. A. Verbitsky, N. D. Galskova, N. I. Gez, B. A. Zhetpisbaeva, I. A. Zimnyaya, E. I. Kalmykova, Ya. M. Kolker, A. A. Leontiev, E. I. Passov, A. A. Sarsembaeva, I. I. Khaleeva, L. V. Yukhnenko, etc.) [2].

Despite the obvious difference in theoretical positions and approaches, most authors agree on one essential statement: one of the important aspects of the professional competence of a specialist is his communicative, including foreign language, competence.

One of the means to ensure the achievement of this goal is the formation of intercultural competence of the future specialist in the course of professional development.

According to scientific approaches, intercultural competence (ICC) is understood by scientists, on the one hand, as the ability to solve professional problems and carry out professional activities related to intercultural communication, according to the level of values and individual personal characteristics (tolerance, empathy, flexibility), on the other on the other hand, as a certain level of functional skills that contribute to the acceptance of the views and opinions of representatives of another culture, the ability to adjust one's behavior, taking into account the national characteristics of the communication partner, to recognize the right to the existence of different values and norms of behavior [3].

Intercultural competence is of particular importance for modern vocational education, since it is the current students who will start their professional activities during the period of global economic changes that will not only have to carry out intercultural communication in the professional sphere, but also create a positive attitude of business partners to interact with Russian specialists. Thus, a modern specialist must bring to society not only a new culture of professional activity, but, above all, a new culture of interethnic relations [1].

To win in international competition, professionals working in the international market must not only study the rules of business conduct and business protocol of their partners, but also understand their national character, management traditions and way of thinking. This is greatly helped by the concept of "mental programs" of the Dutch sociologist

G. Hofstede, who was one of the first to try to use statistical data to analyze cultural values. In cultural anthropology, mental programs are understood as the mechanisms for the formation of sensations, thoughts and behavior, the sources of which are culture and the social environment, i.e. the conditions in which the socialization and inculturation of a person takes place [4].

To solve the problems of developing intercultural competence in the learning process, it is necessary to find adequate approaches, ways, methods that allow to fully develop the abilities and qualities of students necessary for successful self-realization in a multicultural society.

Thus, the world of education and specialist training technologies are constantly undergoing changes. At present, specialists, in whatever field they work, the task of mastering intercultural competencies comes to the fore. Therefore, in order to meet the requirements of the time, the student must constantly work on the formation of a positive worldview and improve their communication skills. In the whole world, the only lasting peace is inner peace. When a person

finds inner peace, he begins to understand what he can do without. Inner peace allows a person not to get angry when he does not get what he wants, when others do what is contrary to his desires, when someone is unkind. It is the constant work on oneself that is the foundation on which the acceptance of another person is built, regardless of nationality and religion.

In the logic of the competency-based approach, activity is necessary for the formation and development of a certain type of competence. The development of intercultural competence occurs in the process of mastering professional activity only if an environment of intercultural interaction is created, where it becomes possible to implement the principle of "dialogue of cultures" in a specially modeled intercultural space, in which the abilities, attitudes and socio-professional qualities of a specialist are revealed.

The basis for the development of intercultural competence of students is the understanding of its significance as a special personal education. The structure of intercultural competence includes motivational, value-semantic, cognitive-activity, behavioral, communicative, affective and reflective components. In accordance with these components, the process of developing the intercultural competence of students is aimed at:

- formation of motivation for self-development, readiness for intercultural communication based on developed values and positions;
- mastering the cultural values of other peoples, cultural differences;
- mastering the psychology of intercultural interaction based on tolerance;
- mastering the ability to make psychologically sound decisions that are adequate to the situation and do not contradict the cultural values of the participants in the interaction;
- mastering the ability to express trust in other people;
- mastering the experience of professional intercultural communication, the experience of identifying and practical solution of topical problems of intercultural interaction;
- formation of the ability for self-improvement of personal qualities, allowing to harmonize the inner world and relationships with other people;
- development of the ability to recognize oneself as a subject of multinational relations, to recognize and overcome internal barriers, negative attitudes towards a certain category of citizens.

Mastering the professionally oriented intercultural competence of students is possible provided that the content of professional education and interaction is filled with special activities that contribute to the development of the ability for self-knowledge and self-development.

Self-development begins with the processes of self-awareness as a subject of activity, awareness of the requirements of interaction and the existing potential, the assertion of one's personal qualities and is carried out in acts of self-affirmation, self-improvement and self-actualization.

Self-assertion makes it possible to declare oneself fully as a person. Self-improvement expresses the desire to get closer to some ideal. Self-actualization is to reveal a certain potential in oneself and use it in life [5]. All three forms allow students to express themselves most fully and, to varying degrees, realize themselves in intercultural communication.

Thus, we can single out the following components that can be subjected to introspection and improvement in the process of forming students' intercultural competence: ideas about gender and age differences among organization representatives; motivational-value and emotional-volitional spheres of personality of representatives of different cultures; features of national temperament; the sphere of self-determination, activity and self-affirmation of a specialist in a multinational team; the sphere of relations and attitudes towards interaction with people of different nationalities; sphere of building business interaction; sphere of organization of one's own life; the sphere of self-actualization, attitude and world outlook.

In the process of mastering intercultural competence, barriers may arise that the student consciously and unconsciously "builds" himself, these include: fear of self-disclosure; the desire of students to comply with the views accepted in the group on various aspects of interethnic

relations; family stereotypes regarding people of a certain nationality; barriers resulting from the student's inability to overcome their own "psychological defenses"; inability to overcome one's own egocentrism and aggression; inability to trust other people, the position "the best way to protect is an attack."

Intercultural competence is also directly related to the personal characteristics of the temperament of a specialist - an extrovert / introvert and implies not only the presence of language knowledge, but also the use of a foreign language as a working tool for intercultural communication. The last functional feature of intercultural competence requires, from our point of view, a more thorough analysis. The latest research by domestic and German scientists in the field of determining the content of intercultural competence has led to the differentiation of affective, cognitive and behavioral characteristics. According to the research of the German scientist in the field of intercultural business communication J. Bolten, intercultural competence can be structured in the form of the following table [6].

Affective characteristic	Cognitive characteristic	Behavioral characteristic
<ul style="list-style-type: none"> - Tolerance for ambiguity - Resistance to frustration - Ability to cope with stress and reduce complexity - self-confidence - Empathy, role distance - Lack of prejudice, openness, tolerance - Minor ethnocentrism - Respect for other cultures - Willingness to explore international cultures 	<ul style="list-style-type: none"> - Understanding a cultural phenomenon based on sensations, thoughts, ways of behaving - Understanding the relationships of behavior in other cultures - Understanding one's own cultural relationships of behavior - Understanding the cultural differences of the partner interaction - Understanding the features of intercultural communication processes - Ability to metacommunicate 	<ul style="list-style-type: none"> - Desire and willingness to communicate, taking into account the constituent features named in the affective characteristic - Ability to communicate - Social competence (the ability to build relationships with partners from other cultures)

For the formation of intercultural competencies of students, the following methods can be called the most effective: contextual observation, the introduction of self-knowledge technologies in the process of building organizational interaction (detection, fixation, analysis, evaluation, acceptance); mastering the culture of self-education (the culture of choosing and setting goals for self-education); the use of training technologies, the formation of skills for effective professional behavior in an organization, the method of analyzing interethnic incidents, solving professionally significant situations-cases; analysis of professional mobility, role modeling, etc. The most important principle of a highly developed civilization is the recognition of the unity and sacredness of all life. Self-development of students in the process of mastering intercultural competence allows the future specialist to discover new positive energy in himself, which can be directed to building harmonious relations in the organization that has to work.

Thus, practice shows the need to introduce into the process of professional training special programs for the formation of intercultural competence, taking into account the profile of the specialty and the subjective experience of students, aimed not only at gaining knowledge, but also overcoming barriers, stereotypes and bias towards representatives of other cultures.

Reference

- 1 Бондырева С.К. Толерантность (введение в проблему) / С.К. Бондырева, Д.В. Колесов [Текст]: -М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК»,2003.-240 с.
- 2 Утеубаева Э. А. Формирование иноязычной коммуникативной компетенции юриста при изучении иностранных языков на послевузовском этапе. «Қазіргі заманғы маңызды мәселелер — Актуальные проблемы современности» [Текст]/ Международный научный журнал. Серия «Педагогика».— Караганды: РИО «Болашак-Баспа», -2010. -№ 5(55). — С. 41–45
- 3 Новикова Л. А. Педагогические условия развития межкультурной компетентности студентов на основе применения телекоммуникационных технологий. Проблемы педагогической инноватики в профессиональной школе: [Текст]/ Материалы 8-й межрегиональной межотраслевой науч.-практ. конф. / Отв.ред. Н. Н. Суртаева. – Санкт-Петербург, 2007. – С. 135–138.
- 4 Hofstede G. Cultural Differences in Teaching and Learning [Text] / In: International Journal of Intercultural Relations. -1986. -№ 3. -P. 301 - 320.
- 5 Садохин А.П. Компетентностный подход в диалоге культур: сущность и базовые показатели. Межкультурный и межрелигиозный диалог в целях устойчивого развития: [Текст]/ Материалы международной конференции. - Москва, РАГС, 13–16 сентября 2007 г. / Под общ. ред. В.К. Егорова.– М.: Изд-во РАГС, 2008. – С. 251–255.
- 6 Bolten J. Interkulturelles Handeln in der Wirtschaft. Berlin Verlag [Text] / Wissenschaft und Praxis, - 1995. -P. 287

UDC 378.14

MULTILINGUAL COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A FACTOR OF TRAINING COMPETITIVE SPECIALISTS

*Aigerim Shapiyeva,
1st year master's student
Elmira Uteubayeva, Ph.D
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana*

Abstract: The authors of the article consider topical issues of multilingual education in universities of the Republic of Kazakhstan, the world experience of multilingualism, problems and prospects of multilingual education, the need for the formation of multilingual communicative competence, the current state of multilingual education at S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University (KATU).

Keywords: multilingual education, highly qualified specialists, language competence, competitiveness.

Accepting multilingualism as a value, we must understand that it is not something that has been given to us or something that is permanent. It is empowered by the mother tongue, which creates an essential opportunity as well as a precondition for the acquisition of competences of other languages. However, the language itself, being a tradition, i.e., transmission—a living process, was affected, is being affected and will be affected—more or less—by other languages, so the identity of a language cannot be understood without an understanding of its curriculum vitae. The present of a language accommodates its past. It will also determine its future, and to predict the future of a particular language today is possible only by looking at the interaction of its users with other languages [1].

It is a universally accepted fact that language is just one of the many factors that can contribute to the delivery of quality education. Yet, while there are many factors involved in delivering quality basic education, language is clearly the key to communication and understanding in the classroom [2].

In a civilized state, there should be no need to debate the right to maintain and develop mother tongue. It is a self evident, fundamental linguistic human right. Observing linguistic human rights...means the right to learn the mother tongue, orally and in writing, including at least basic education through the medium of mother tongue, and to use it in many official contexts. It also means the right to learn at least one of the official languages of the country of residence [2]. The language policy of the Republic of Kazakhstan proceeds from the multinational nature of our country. The document on the national composition as of January 1, 2022 indicates the following data [3].

Kazakhs – 69.03%	Tatars – 1.06%;	Poles – 0.15%;	Dungan – 0.40 %;
Russians – 18.47%	Germans – 0.92%;	Bashkirs – 0.09%;	Belarusians – 0.26%;
Uzbeks – 3.29%	Turks – 0.61%;	Chechens – 0.18%;	Tajiks – 0.27%;
Uighurs – 1.5%	Koreans – 0.57%;	Dungan – 0.40 %;	Kurds – 0.25%;
Ukrainians – 1.3%	Azerbaijanis – 0.61%;	Belarusians – 0.26%;	representatives of other ethnic groups – 1.04%.

Kazakhstan adheres to the educational policy that it is necessary to preserve the best Kazakh educational traditions, as well as to provide university graduates with international qualifications, the development of their linguistic consciousness, which is based on mastering the state, native and foreign languages. It should be noted that multilingualism is a mandatory norm not only in Kazakhstan, but also throughout the world, contributing to the formation of professional mobility and the ability of citizens to work in the era of globalization. The co-existence of many languages in Europe is a powerful symbol of the European Union's (EU) aspiration to be united in diversity, one of the cornerstones of the European project. Languages define personal identities, but are also part of a shared inheritance [4].

Kazakhstan pays great attention to the study of the languages of the nationalities inhabiting this country. Here Kazakh is the state language, and Russian is the language of interethnic communication. According to the state program, foreign languages are studied in all schools. Taking into account that education is carried out in Kazakh language, and Russian is the language of interethnic communication in schools, colleges and universities, and the curricula of all educational institutions provide for the study of at least one other foreign language besides Russian, then we can say multilingual situation has already been formed in Kazakhstan and there is the trend of multilingual education.

Outstanding figures of science, education and culture were not limited to knowledge of their native language. A wide and rich multilingual space is one of the manifestations of the vital forces of the people, their creative potential. In order to integrate into the Kazakh and world society, school graduates need to know not only the state language, but also other languages. Therefore, President Kassym-Jomart Tokayev suggested the Ministry of Education and Science to study the world experience of multilingualism. The more our children speak different languages, the better it is for them. Don't limit them to just one language. By acting in this way, we are actually limiting their future development, their future integration. And, in the end, we deprive them of the prospects for a prosperous future. Therefore, the Ministry of Education should carefully study multilingualism around the world, and transfer it to our national experience [5].

Multilingual education is linked with the implementation of the main parameters of the Bologna process. The inclusion such disciplines as "Professionally oriented foreign language", "English for academic purposes" in the list of basic disciplines of standard curricula is an example of the introduction of elements of multilingual education. In world practice, Kazakhstan

is a state that provides funding for academic mobility. There is no doubt that training programs within the framework of academic mobility of students should be integrated into the system of multilingual training.

KATU is one of the first 20 universities of the Republic of Kazakhstan, where the program of multilingual education is actively implemented. To this day, the university has created all conditions for the development and promotion of multilingual education such as the organization of language courses; the involvement of foreign scientists, specialists, teachers to give lectures and simultaneously study disciplines in languages such as Kazakh, Russian and English; organization of French language courses for further cooperation with French universities; introduction of the latest pedagogical and information technologies for language teaching; replenishment of the library fund and electronic database with multilingual educational, methodological, scientific, reference and other literature and multimedia materials, and others.

Thus, the activities carried out by the university to introduce multilingual education at the KATU are aimed at training highly qualified personnel, not only in the country, but also all over the world.

Modern education and the labor market dictate certain requirements for the competence and professionalism of specialists in the 21st century. A specialist is a person who has a particular skill or knows a lot about a particular subject [6]. A specialist in current concepts is a person who consciously speaks foreign languages and uses this knowledge for the benefit of the country, striving for perfection, achieving new heights in the world labor market, always ready for new knowledge. One of the main tasks of professional training of specialists in higher education is the process of forming a competent specialist. The change in the requirements for the process and results of education is reflected in the concept of competencies. Competence is understood as the ability and readiness of a person to perform activities, which consist in understanding the essence of the tasks to be solved and the problems to be solved, in active possession of the best achievements, in the ability to select methods of action adequate to the specific conditions of the place and time, in a sense of responsibility for the results.

KATU fully supports the country's policy. In this regard, the University has developed and is implementing the Program "Multilingual Education" aimed at creating continuous multilevel, phased, multilingual training of undergraduate, graduate and doctoral students. The need to develop and implement a multilingual training program is due to a number of reasons: the possession of the state and Russian languages is a prerequisite for the successful professional activity of a specialist in the multinational environment of the Republic of Kazakhstan. On the other hand, the integration of our society into the world space sets a task of a fluency in one of the foreign languages for a modern specialist.

The communicative competence of a specialist is a complex, multifaceted and versatile process requiring a careful formation. The formation of a specialist's communicative competence through a foreign language poses rather complex, at the same time quite solvable problems for him. What is the main factor in the professional competence of a specialist in any field? No doubt, communicative competence is expressed by communication skills in professional situations. A modern specialist solves communicative tasks, using a foreign language as a means within the framework of his professional competence.

Specialist's professional communication requires appropriate knowledge in addition to the specialist's desire. Along with other competencies language competence has become an integral element of the training of highly qualified, competitive specialists, mobile in the international educational space and the labor market.

A graduate of KATU must be fluent in at least 3 languages and apply this skill in the following situations: conduct business relations competently; independently study and analyze foreign literature on the specialty profile in a foreign (English) language; make reports, abstracts, essays, theses, etc.; draw up appropriate documentation. Knowledge of English will allow future specialists to continue their studies at the best foreign universities, take part in international scientific and practical conferences and forums, master classes, which will undoubtedly have

a positive impact on their professional level, since it is the high professionalism of a specialist of any profile that will improve the image of the country. English becomes mandatory and necessary due to the fact that foreign language terms began to appear more and more, imported equipment is supplied to institutions, students began to receive a double-degree education.

According to the plan of implementation of multilingual education at KATU, differentiated programs and methodological base of multilingual education such as educational and methodological documentation in three languages, syllabuses, EMCS have been developed at the departments [6].

Glossaries for practical classes in three languages, a trilingual database of exam tasks were created, various technologies of that direction were introduced, groups were formed in English from students of the Kazakh and Russian departments of the university, days of departments were held in the state language, cross-classes in three languages are conducted, round-table discussions, state and English languages clubs are organized.

Videos in a foreign language are used in the process of teaching, which allows students to consolidate and improve their knowledge of English. A model for the implementation of multilingual education through distance learning is being developed. English language courses are held annually with native speakers in order to improve the language level and competence of teaching specialized disciplines in English for the implementation of the Program "Multilingual teaching for professors and lecturers of KATU".

The University cooperates with 26 international organizations and programs from 9 countries of the world: Tempus, Erasmus Mundus, FAO (European Union), Tika, Mevlana Exchange Program (Turkey), MASHAV (Israel), Institute, Konrad Adenauer Logo, DEULA, DAAD, Apollo, John Deere, KLAAS, Wiehenstephan-Triesdorf (Germany), F. (French Alliance), ESA (France), Quality Studio, FederBio, (Italy), Cochran Scholarship Program of the US Department of Agriculture, USAID, Borlaug Fulbright Scholarship Program (USA), Representative office of JICA (Japan), Chinese Engineering Institute The University cooperates with 26 international organizations and programs from 9 countries of the world: Tempus, Erasmus Mundus, FAO (European Union), Tika, Mevlana Exchange Program (Turkey), MASHAV (Israel), Institute, Konrad Adenauer Logo, DEULA, DAAD, Apollo, John Deere, KLAAS, Wiehenstephan-Triesdorf (Germany), F. (French Alliance), ESA (France), Quality Studio, FederBio, (Italy), Cochran Scholarship Program of the US Department of Agriculture, USAID, Borlaug Fulbright Scholarship Program (USA), Representative office of JICA (Japan), Chinese Engineering Institute.

Exchange programs for students, undergraduates and doctoral students are successfully implemented within the framework of the agreements, as well as 152 existing agreements and memorandums of cooperation with universities and research centers from 35 countries of the world. International students take an active part in the social and cultural life of the university.

The presence of foreign students in our university demonstrates the relevance of our university, increases its rating. For more than 10 years, foreign students have been receiving education at the KATU. The contingent of foreign students consists of students from 13 countries such as Armenia, Afghanistan, Germany, Georgia, China, Kyrgyzstan, Mongolia, Russia, Tajikistan, Turkmenistan, Turkey, Uzbekistan and Ukraine.

With the participation of foreign students, various events are held at the university: meetings, Olympiads, conferences and seminars. Teachers staff and graduates of KATU are trained according Bolashak, Erasmus+ programs.

During negotiations between the University of Warwick, the University of Cambridge (UK) and KATU, it was decided to develop cooperation within the framework of academic mobility and under the higher education program in 2022. KATU and the Association of Cultural and Socio-Economic European Cooperation (ACCESS) signed an agreement on mutually beneficial cooperation in the field of science and education.

Realizing that knowledge and qualifications are becoming priority values in a person's life in an information society, a modern specialist should strive to be aware of the development of

his professional field in world practice, and for this it is not always enough to have information in his native language. In this regard, it should be noted that the objective importance of foreign language proficiency is an important quality of the formation of a specialist's personality and a leading factor in the formation of professional competence of future specialists.

As a country, Kazakhstan needs to urgently harness the positive energy inherent in multilingualism. Foreign languages must stop being just cultural artifacts and become the drivers of economic development. An organized system of teaching and testing competence needs to be established for the most vibrant languages. As a result of the phased implementation of the multilingual education model of the KATU, it is expected to improve the quality of university education and train a qualified specialist who speaks several languages for successful communication in the professional environment of the country and abroad.

Reference

- 1 Linguistic Identity: Between Multilingualism and Language Hegemony, Sigitas Lūžys [Text] / Published Online: - 2021. - Volume 19. - Issue 1. -P.19 – 38. DOI: <https://doi.org/10.2478/sm-2021-0012>.
- 2 Njoroge, M.C., Mwangi, P.W., Ndung'u, R.W. et al. Introduction: multilingualism and the critical nexus [Text] / Multiling.Ed. 2014. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13616-014-0010-5>.
- 3 <https://informburo.kz/novosti/kakim-stal-nacionalnyj-sostav-kazahstana-v-2022-godu>
<https://education.ec.europa.eu/focus-topics/improving-quality/multilingualism/about-L-multilingualism-policy>
- 5 <https://kazpravda.kz/n/ne-nado-ogranichivat-detey-odnim-yazykom-tokaev-o-vazhnosti-poliyazychiya-v-rk/>
- 6 <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/specialist/>

UDC 374.32:005.331:005.21(574) (045)

YOUTH AS AN ELEMENT OF HUMAN CAPITAL AND A STRATEGIC RESOURCE OF THE NEW KAZAKHSTAN

Kakimzhanova M., ass. professor

Uteubayeva E., cand. of ped.sc

S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana

In modern society, the problem of self-determination and self-affirmation of the personality of a young person is a super-relevant and priority task of the state. The youth of Kazakhstan must be helped to clearly define the space for the application of their intellectual and innovative potential. Currently, there is an expansion of investment in one's own human capital, capital investment in the person himself. Human capital is defined as an educational, social human resource, its cultural potential. In a rapidly changing world, the strategic advantages will be in those societies that can effectively accumulate and productively use human capital, as well as the innovative potential of development, the main carrier of which is youth. Youth acts as a set of valuable resources embodied in it - knowledge, abilities, motivations, skills for perception and production of information obtained in the process of education, self-education, and practical activities [1].

In the last decades of the development of theoretical knowledge, an independent science emerged - juvenology. It considers youth from the point of view of preserving and developing human potential, because the future of society and its present depend on how young people use their youth. Due to the change in the age criterion for young people, namely the increase to 35

years, in Kazakhstan, by the end of 2022, the number of young citizens amounted to 6 million [2].

Youth is a socio-demographic group of people under the age of 35, characterized by the following characteristics:

- is at the stage of formation of social and psycho-physiological maturity, adaptation to the fulfillment of social roles of adult generations;
- has a great potential for social self-realization, self-organization, and social activity;
- the majority of this category is characterized by social dependence and insufficient economic independence;
- this category is characterized by high mobility of changes in social status;
- most of the young people need organized forms of socialization.

Young people are most susceptible to various shaping and teaching influences. However, at this age there already exists a basis for the manifestation of conscious individual activity.

The foundation of the world order of modern existence in the globalizing world is a humanistically oriented culture. In modern conditions, the youth of Kazakhstan is more mobile and selective in their attitude to the world of values, the search for themselves, their individuality. The modern scale of values is complicated by the abundance of choice; situational and long-term ideas of young people are manifested in the system of value orientations. The youth perceived the values of the market, putting the popularity of life strategies of social success in the first place: among the goal-setting values of young people, education dominates, which is at the very top of the hierarchy, as well as the principle of individual planning of one's own life by the person himself, personal initiative, value freedom of the individual, its sovereignty, free competition, pluralism, the importance of influential friends and acquaintances, the help of "necessary" people, hedonistic values, pragmatism. The economic, spiritual crisis has created a situation of deep worldview disorientation among young people, and one should not think that the situation will resolve itself, in these realities it is necessary to involve the youth of Kazakhstan in the public life of society, society needs vitality, fresh ideas. In the face of today's youth in Kazakhstani society, a completely new cultural type has formed, significantly different from previous generations: a layer of young people has formed with new guidelines, value orientations for achieving success, rational economic behavior.

Head of State Kassym-Jomart Tokayev named three important priorities for the youth of New Kazakhstan: the pursuit of knowledge, hard work and patriotism. Speaking about the pursuit of knowledge, the President said that the future belongs to digital technologies and innovations. He stressed that young Kazakhstanis today are fluent in several languages and have mastered the most advanced professions. They set big and ambitious plans for themselves.

With the participation of young people, the country must become competitive, ensuring an increase in the welfare and quality of life of citizens. The desire to be necessary and useful for their homeland should be the goal of every young person. Only educated and qualified young people will be able to achieve the goals set [3].

The specificity of young people as a special social group in modern society lies in the fact that all its members in their lives are in the process of forming their social personality, revealing and realizing their social potential. The majority of young people, primarily students, do not have their own social status, and their place in the status structure of society is determined by the social status of their parents or their future status associated with obtaining a profession. Youth problems cannot be considered in isolation from social and global world processes, since young people are not a self-developing system and are included in all the diversity of structures and relations of society, being an integral part of it. In modern conditions of modernization of Kazakhstani society, the formation of sovereignty, a special responsibility lies with the younger generation, as the bearer of new social values.

To determine the life plans and professional strategies of young people, a sociological survey was conducted among young people aged 18-25 years. The survey took 777 respondents. The

question was: “What do you think hinders the implementation of the life plans of Kazakhstani youth?”

According to Table 1 below, the respondents' opinions were divided.

- 19.43% believe that young people are discriminated against by the older generations in society.
- 15.32% corruption hinders the implementation of life plans.
- 14.41% noted that the mentality and low activity prevent the implementation of life plans.
- 12.74% found it difficult to answer.
- 10.30% saw the problem of lack of demand for young people in the labor market.
- 7.98% the absence of an effective state policy to support youth.
- 6.18% inaccessibility of quality education.

Table 1 -The results of the survey (What do you think hinders the implementation of the life plans of Kazakhstani youth?)

1. Discrimination against young people by the older generations;	151	19,43%
2. Lack of demand for youth in the labor market;	80	10,30%
3. The mentality of modern youth, low activity;	112	14,41%
4. General social and economic situation in the country;	81	10,42%
5. Inaccessibility of quality education;	48	6,18%
6. The absence of an effective state policy to support youth;	62	7,98%
7. Corruption;	119	15,32%
8. I find it difficult to answer;	99	12,74%
9. Other _____	25	3,22%

Examining professional strategies and plans for the future (Diagram 1), the main goal of the respondent is to find a job in the specialty -37.45%.

The formation and development of professional orientations and professional strategies of young people is greatly influenced by the university environment, the process of education and training, within which students acquire not only professional knowledge, but also the first experience of professional and practical activities, so 21.75% plan to enter the master's program.

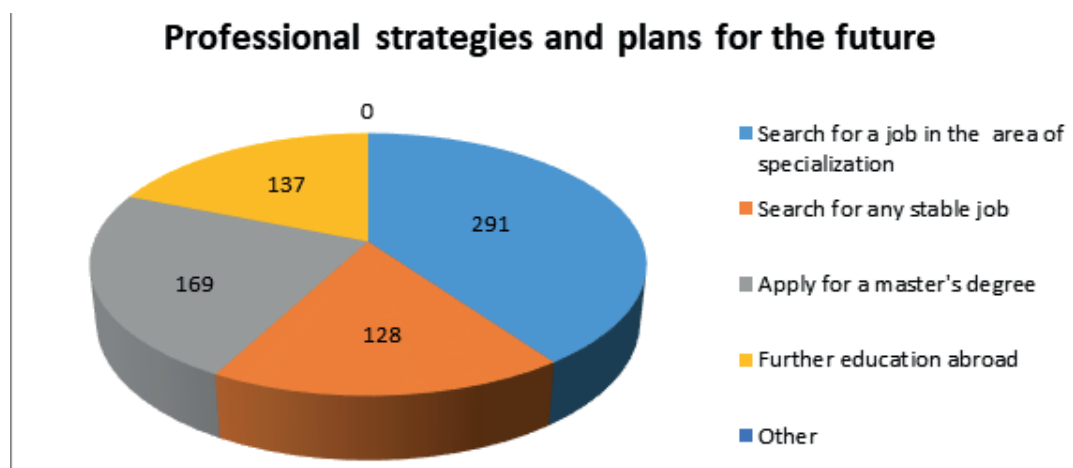

Figure 1 - Professional strategies and plans for the future

16.47% of respondents show a decrease in the desire to find a job in their specialty already during their student days and do not link their career with the training received at the university. Respondents consider the possibility of adjusting their plans, re-electing their professional path. It is obvious that those areas of labor that are considered unpromising, unprofitable in terms of wages and careers are the first to suffer. It turns out that the government finances education in these areas, but does not receive personnel.

Choosing vocational education, future profession and specialty, young people took the first step on the path of their professionalization. During their studies at the university, they learned their profession in the entire set of social ties, understood the content, mastered the specifics of their future professional activities in order to further develop and improve their level of professionalism. The study shows that 17.63% of respondents plan to receive further education abroad.

The uncertainty of students' value ideas about the profession itself shifts the guidelines for choosing the preferred, desired lifestyle through the profession, and 6.69% of the respondents go their way to a further professional plan.

A person can have both an active civic position and its complete absence. This property distinguishes a real citizen. He really worries about his country and its future. Active participation in ongoing events shows the indifference of a person in this matter. He really loves the country in which he lives, does not forget the history of his ancestors, does not turn a blind eye to the ongoing injustice and is always ready to help his fellow citizens. Such a person every day to improve the society around him and is always ready to defend the rights. He lives without violating the law and written rules, because he understands that permissiveness leads to a violation of the established order.

When studying the patriotic feelings of the respondents, we asked the question: “What does it mean for you to be a citizen of your country?”

Table 2 shows that 43.11% understand this issue as loving, respecting and being proud of the country, and according to Table 10, respondents present an understanding of what it means to be a citizen of their country.

Table 2 - The results of the survey (“What does it mean to you to be a citizen of your country?”).

1. Know and comply with the laws of the country (be law-abiding);	132	16,99%
2. To love, respect and be proud of the country;	335	43,11%
3. Have the citizenship of the country;	52	6,69%
4. Enjoy the constitutional rights of the country (be under the protection of the laws of the country);	42	5,41%
5. Respect traditions of the Kazakh people;	45	5,79%
6. To be responsible and useful to the state;	93	11,97%
7. To feel involved in the life of the state;	29	3,73%
8. Take an active part in the country's life.	49	6,31%

The image of culture and thinking of modern Kazakh youth will become typical for our socio-cultural reality in a few years. By their nature, young people are significant for society, this is the human capital, an innovative, strategic resource of society. Youth is currently perceived as a subject of history in which society reproduces itself at each next stage of its own development, it is not given a secondary role, on the contrary, its status position has increased. Assigning a positive role to it, linking progressive changes with it, one cannot ignore the fact that it is the bearer of social instability, its potential can have a different orientation: from positive and creative, constructive to extremist and revolutionary. In this vein, it is necessary to help the younger generation to assimilate worldview ideas about what is useful to master, what is important to develop, what is allowed to be carried out in practical activities, to show the negative aspects of life, what is harmful to health, life in general, and what is forbidden to be implemented in personal actions. Высокий динамизм общества, большой поток информации, сложные отношения между людьми требуют постановки вопроса о компетенции в образовательном процессе, которой должна овладеть современная молодежь.

The modern youth of Kazakhstan is the subject of history, the Kazakh society has discovered it for itself as a social value of a special kind. The youth of today is an exceptional and important

factor of change, a bearer of new ideas. In this regard, a modern state youth policy that meets the needs of the 21st century is necessary.

The new philosophy of formation of the youth state policy of Kazakhstan comes from modern realities. The priorities for the youth state policy of Kazakhstan should be: disclosure of the individual abilities of young people to fulfill socially significant social roles; developing a positive attitude of young people towards marriage, preparing young people for family life, motherhood; the development of new leisure practices that affect the intellectual, moral well-being of today's youth [4].

Reference

1 Gulbaram T. Kulzhanova, Zhuldizay T. Kulzhanova, Larisa A. Efimova Human Capital and Sustainable Development in a Religious Context [Text] / Journal of Ethnic and Cultural Studies, -2021. -Vol.8. -No. 3. -P. 169-182 <http://dx.doi.org/10.29333/ejecs/757> Copyright 2021 ISSN: 2149-1291

2 Law of the Republic of Kazakhstan dated February 9, 2015 No. 285-V ZRK. As amended on December 26, 2022 No. 168-VII On the state youth policy

3 https://www.inform.kz/ru/kasym-zhomart-tokaev-nazval-tri-orientira-dlya-molodezhi-novogo-kazahstana_a3953933

4 <https://www.gov.kz/memleket/entities/fam/activities/143?lang=ru>

УДК 343.264:631.611(574) (045)

РЕПРЕССИИ ПРОТИВ ДУХОВЕНСТВА В КАЗАХСТАНЕ (1920-1930-Е ГОДЫ)

Алпыспаева Г.А., д. и. н., профессор

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

Историческую память о репрессиях в отношении духовенства и простых верующих хранят архивные фонды. Изучение репрессивной политики советского государства против духовенства разных конфессий в 1920-1930-е годы основывалось на документальных материалах, отложившиеся в фондах казахстанских архивов. Автором выявлены и изучены директивные указания ВЦИК и распоряжения Центрального административного управления (ЦАУ) по вопросам борьбы с деятельностью мусульманского духовенства, регистрационные карточки на религиозных деятелях, подвергшихся репрессиям, списки «лишенцев» и репрессированных духовных лидеров, списки репрессированных в КарЛАГе. Изучены электронные базы данных о репрессированных, созданные на основе данных архивов ДКНБ РК, размещенные на сайтах. Сайт «Открытый список» содержит информацию о репрессированных по политическим мотивам в период с октября 1917 по 1991 гг., анкетные данные (год и место рождения, дата и причина ареста) представителей духовенства. На сайте «Туркестанская голгофа» размещена база данных о репрессированных священнослужителях и мирянах РПЦ Казахстана и Средней Азии.

Политическая кампания по лишению избирательных прав началась в стране с первых лет победы советской власти. Законодательной базой стали статьи первой Конституции РСФСР, в соответствии с которыми оговаривалась категория граждан, лишенных избирательных прав: «Не избирают и не могут быть избранными монахи и духовные служители религиозных культов всех исповеданий и толков, для которых это занятие не является профессией» [1].

Под категорию «лишенцев» попали служители культов всех все конфессий. Статистика по «лишенцам» появляется в архивных документах уже в 1920-х годах. Так, списки лишенных избирательных прав в Кустанайской области насчитывали тысячи фамилий. Среди них были священники и члены их семей, монахи и монахини, рядовые служители церкви (диаконы, певчие, церковные старосты и т.д.), муллы и имамы. Согласно архивным данным только по 95-ти сельским советам Кустанайской области, без учета г. Кустаная, в 1923 году в списках лишенных избирательных прав числилось более 500 чел. [2]. В Кокчетаве в 1927 г. были лишены избирательных прав 89 человек, из них 7 духовные лица: 4-муэдзина, 3-имама. В Кокчетавском уезде лишены прав 3 ходжи, 149 имамов (Восточная волость – 31, Джиландинская – 16, Ортакшеларская -14, Бостандинская -19, Кокчетавская – 16, Енбекчеларская – 22, Октябрьская – 31) [3].

В 1926-1927 годах в сельских районах Акмолинской губернии лишились избирательных прав 817 служителей религиозных культов, а в городах губернии - 38 [4]. В 1929 г. военным трибуналом КАССР приговорены к разным срокам заключения и лишению избирательных прав более 40 мусульманских служителей Акмолинской области. В г. Акмолинске мулла Ш. Гайнитдинов осужден на 3 года тюремного заключения с поражением прав на 3 года, имам Айткулов - к 8 годам с поражением избирательных прав на 5 лет, мулла И. Удербаев – на 10 лет, с поражением прав на 5 лет, имам А. Джусупов – к 7 годам лишения свободы и избирательных прав на 3 года. В 1937 г. 12 священнослужителей лишены избирательных прав пожизненно [5].

В 1930 г. в Усть-Каменогорске за религиозные убеждения лишились гражданских и избирательных прав 74 чел., в том числе 51 человек – служители религиозного культа, остальные 23 чел. подвергались гонениям за родственные связи со священнослужителями [6].

В период выборных кампаний в 1928–1929 гг. согласно данным Актюбинского окружного отдела лишению избирательных прав подверглись 10 служителей религиозного культа: священники, дьякон, псаломщик, имам, азанчи [7].

Политическая кампания по лишению избирательных прав носила ярко выраженный социальный характер, поскольку «лишенцы» подвергались и социальной секуляризации: их могли уволить с работы, выселить из муниципальных квартир, нередко выселяли из мест постоянно проживания в отдаленные селения, обложить дополнительными налогами. За неуплату налогов их приговаривали к штрафу, а в случае повторной неуплаты лишали свободы. Все имущество арестованных подвергалось конфискации, а их семьи, часто многодетные, оказывались без средств к существованию. Так в 1930-1933 гг. за неуплату налогов были арестованы священники о. Е. Топоров, о. П. Касенков, о. Г. Савин и др. [8]. Подвергались дискриминации и родственники, детей «лишенцев» могли исключить из учебных заведений, ограничивая в правах на образование. Так, в окружной отдел народного образования из рабоче-крестьянской инспекции в секретном порядке поступило досье на учащуюся педтехникума - дочь попа, служившего в Кокчетавском уезде в одной из церквей: «Предлагаем расследовать данный вопрос и принять надлежащие меры. О результатах сообщить» [9].

С конца 1920-х гг. начались широкомасштабные гонения на религию, а пропаганда переросла в открытую борьбу с религиозным мировоззрением. Постановление ВЦИК и СНК РСФСР от 8 апреля 1929 г. «О религиозных объединениях» стало законодательной базой ужесточения антирелигиозной политики. Внедряя в общественное сознание теорию обострения классовой борьбы по мере строительства социализма и объявив духовенство классовым врагом, советская власть боролась с религией как с «враждебной контрреволюционной силой». Подтекст директивных писем и резолюций партийных органов призывал к решительной антирелигиозной борьбе. Приведем выдержку из резолюции «Об антирелигиозной пропаганде» Казкрайкома РКП (б): «По своей социальной сущности религиозное мусульманское движение приобретает явно антисоветский харак-

тер» [10]. В другой резолюции парткомитета говорилось: «...Представители мусульманского духовенства, слишком бурно развернувшие свою деятельность, должны быть изолированы или высланы» [11].

Сектантских деятелей огульно обвиняли в антисоветской деятельности, в подрыве основ социализма и связях с иностранной разведкой, в шпионаже в пользу иностранных государств, во вредительстве и терроризме. В 1930 г. в Риддере были подвергнуты ссылке на 10 лет члены старообрядческой секты, проявившие недовольство советской властью [6]. По сведениям Управления НКВД по Восточно-Казахстанской области в августе 1937 г. была выявлена деятельность «контрреволюционной» немецкой группы 48 человек, среди которых были руководители «религиозно-сектантских групп» «Брокгауз», «Братья в нужде», «Фаст и К0» [6].

Подвергались преследованиям и осуждены были на разные сроки исправительно-трудовых лагерей (ИТЛ) бывшие священнослужители. Постановлением Тройки УНКВД по Карагандинской области были осуждены сроком на 10 лет бывший псаломщик Трушин С.М. и бывший священник Попов С.А. [12]. В Акмолинской области к разным срокам заключения в ИТЛ, от 3 до 10 лет, были приговорены священник с. Дмитриевка Щучинского района В. Нетесов, мулла колхоза Кызыл ту П. Сулейменов, мулла с. Коскопа Ж. Токсамбаев, имам Энбекшильдерского района А. Утеулин, поп с. Балкашинское П.П. Усачев, священник с. Ново-Саратовка Л. С. Приходченко, Председатель церковного совета с. Алексеевка Д.Е. Никонов и др. [5]. В Джамбейтинском уезде Букеевской губернии в первом квартале 1928 г. было закрыто 9 мечетей, а муллы преданы суду [13].

Считая, что только административных мер недостаточно, советское государство со второй половины 1930 г. перешло к карательным действиям в отношении верующих. В областных архивах Казахстана можно найти документы, в которых обосновывалась необходимость принятия более жестких мер. Так в протоколе заседания Кустанайского горкома партии от 14 апреля 1937 г. отмечалось: «...В порядке самокритики мы должны признать, что в борьбе с религиозными элементами мы пока действуем административными мерами, что, безусловно, не дает положительных результатов...» [2].

Свидетельством начала новой волны репрессий является расправа со священнослужителями общины Кладбищенской церкви в Кустанае. В городе к августу 1937 г. церковная жизнь сохранялась только в небольшой церкви на городском кладбище. Церковная община состояла из служителей храма, монахинь закрытого женского Иверского монастыря и нескольких прихожан. До начала арестов 1937 г. органами власти уже проводилась слежка за церковной общиной. К августу 1937 года уже был готов список лиц, подлежащих к аресту. Он включал несколько десятков фамилий из числа наиболее активных священников, монахинь и мирян церкви. Аресты церковников в г. Кустанае начались в конце августа 1937 года. Всего по делу церковников Кладбищенской церкви было репрессировано 39 человек, 32 из которых приговорены к расстрелу [14].

Осенью 1937 г. волна репрессий прокатилась по Семипалатинску. В августе в области было арестовано 17 священнослужителей, в том числе служители Воскресенской церкви: протоирей Б. Герасимов, священники В. Климов, К. Черепанов, Н. Панин, А. Гладких, Ф. Чичканов. Все их обвиняли в контрреволюционной деятельности, и постановлением «тройки» Управления НКВД от 19 ноября 1937 г. были приговорены к расстрелу. Приговор был приведен в исполнение [15].

Подверглись гонениям, преследованию и впоследствии были расстреляны православные служители Петропавловской губернии, выступившие против обновленцев на стороне патриарха Тихона. В 1937 г. расстреляли священника Пророко-Ильинской церкви станицы Лебяжьей Петропавловского уезда И. Домбровского, духовного служащего Вознесенского Собора г. Петропавловска В. Максимова [16]. Решением «тройки» УНКВД 19.09.1937 г. к расстрелу были приговорены мулла колхоза Кызыл ту Акмолинской области М. Исабаев, мулла колхоза Енбекши Акмолинской области И. Удербает [5].

Решением «тройки» по Восточно-Казахстанской области 22 октября 1937 г. 20 священнослужителей (Луговцев В., Пикалкин И., Алексеев В., Горбунов Т., Урусов Д. и др.) были подвергнуты высшей мере уголовного наказания - расстрелу. Их обвиняли в том, что они состояли членами организации Церковников и якобы «систематически проводили антисоветскую агитацию, направленную против советской власти, подготавливали кадры для восстания в тылу Советского Союза на случай интервенции». Все они престарелого возраста от 50 до 70 лет, среди них 5 женщин. Какими либо доказательствами их виновности органы НКВД не располагали. В уголовных делах отсутствуют материалы (заявления, донесения), которые могли свидетельствовать об их виновности и стать основанием к возбуждению дела и аресту этих лиц. Доказательства обвинения были получены спустя много дней после ареста и представляли собой исключительно признательные по-казания арестованных [17]. Лишь по ходатайству родственников в 1957 г. обвинение с них было снято.

Постановлением «тройки» УНКВД в ноябре 1937 г. были приговорены к высшей мере наказания 8 служителей религиозного культа, отбывавшее наказание в КАРЛАГе НКВД. Их обвиняли в том, что, находясь в заключение они «систематически вели среди заключенных контрреволюционную агитацию, направленную на дискредитацию Советской власти и Коммунистической партии» [18]. Список лиц православного духовного звания, заключенных и расстрелянных в КАРЛАГе, составляет 19 чел., среди которых священники, уроженцы разных областей страны [19].

Пик репрессий пришелся на октябрь-декабрь 1937 года. В это время приговоренных к расстрелу было настолько много, что у сотрудников Кустанайского УНКВД случались «ошибки». Так в начале октября 1937 года был ошибочно расстрелян священник И. Ермилов, арестованный в сентябре 1937 года по групповому делу церковников Кладбищенской церкви Кустаная. Из материалов уголовного дела известно, что о. Иоанн, которого обвиняли в антисоветской агитации и религиозной пропаганде, вину свою на следствии не признавал, никаких показаний не давал. Вероятно, за это его посадили в следственный изолятор. Там же находился приговоренный к высшей мере наказания Ф.М. Ермолаев. Члены расстрельной команды перепутали заключенных и на расстрел вместо Ермолаева отвезли священника И. Ермилова [20].

В 1930-е гг. северные области Казахстана стали местом ссылки для многих священнослужителей из центральных областей России. В 1937-1938 гг. в п. Урицкий и п. Боровское Кустанайской области были арестованы ссыльные священнослужители Л.К. Богоявленский, Н. А. Верещагин, Г. М. Кашников, В. И. Емельянов, К. К. Зверев, С. П. Ивановский, С. А. Преображенский, Г. Г. Сидоров, И. П. Смирнов, В.Н. Окунев, А.К. Соколов, Г. Эльтеков [21]. Все они были обвинены в религиозной пропаганде. Свою вину на следствии они не признали и постановлением Кустанайской «тройки» НКВД были приговорены к высшей мере наказания. Аресты и осуждения священнослужителей в Кустанайской области продолжались до весны 1938 года. Были арестованы и расстреляны проживающие в п. Степановка монахини Е. Адаева и С. Юртаева, в п. Владимировка монахи В. Хохлов [22].

Таким образом, можно резюмировать, что в Казахстане, как и в стране в целом, репрессивная политика в отношении духовенства началась с первых лет советской власти и по мере утверждения новых социальных отношений только набирала обороты. Обвинения духовенству предъявляли, как правило, по политическим статьям за «антисоветскую контрреволюционную деятельность», по которой выносились расстрельные приговоры. Мусульманское духовенство обвиняли в связях с байством и казахскими националистами. Простых верующих обвиняли в поддержке попов, мулл, в хранение и чтение религиозной литературы. Проводимые церковные молебны, общение священнослужителей с мирянами истолковывались советскими карательными органами как контрреволюционная агитация и были основаниями для уголовного преследования. Репрессии против

духовенства всех конфессий, их физическое уничтожение можно рассматривать как перераспределение социальных функций в обществе. Для внедрения в массы коммунистической идеологии необходимо было вытравить из их сознания религиозную духовность, уничтожить религию как мировоззренческую идею.

Список литературы

- 1 Государственный архив Джамбульской области (ГАЗО). Ф. 50. Оп. 1. Д. 785.
- 2 Государственный архив Кустанайской области (ГАКО). Ф. Р-72. Оп. 1. Д. 141.
- 3 Государственный архив Акмолинской области (ГАО). Ф.1378. Оп.2. Д.180.
- 4 Центральный Государственный архив Республики Казахстан (ЦГА РК). Ф. 5. Оп. 8. Д. 93.
- 5 Государственный архив г. Астаны (ГАГА). Ф. 32. Оп.2. Д.320.
- 6 Жанбосинова А.С. О деятельности контрреволюционных групп в восточном регионе Казахстана // Мировоззрение населения Южной Сибири и Центральной Азии в исторической ретроспективе: сборник статей/ под ред. П. К. Пашковского. – Барнаул: Изд-во Алт. Ун-та, 2013. – Вып. 6. – 266 с.
- 7 Государственный архив Актыобинской области (ГААкт.О). Ф. 57. Оп. 1. Д. 21.
- 8 ГАКО. Ф. Р-72. Оп.1. Д.133.
- 9 ГАГА. Ф. 98. Оп. 1. Д. 2.
- 10 Архив Президента Республики Казахстан (АП РК). Ф. 141. Оп. 1. Д. 347.
- 11 АП РК. Ф. 139. Оп. 1 Д. 615.
- 12 Государственный архив Карагандинской области (ГАКар.О). Ф. 731. Оп. 1. Д. 570.
- 13 Alpyrpaeva G. A., Abdykarimova Sh. T. Muslim Educational Institutions in Kazakhstan under the Anti-Religious Policy of the Soviet State in the 1920s. [Text] / European Journal of Contemporary Education, -2022. 1– 1(1).– P. 297-307.
- 14 ГАГО. Ф. Р-72. Оп. 1. Д.181.
- 15 Центр документации новейшей истории Восточно-Казахстанской области (ЦДНИ ВКО). Ф. 1607. Оп. 2. Д. 26.
- 16 Синяков О., Касенова Р., Ибаев С. Духовное согласие в исторической ретроспективе и становление новой интегральной философии светскости в Северо-Казахстанской области [Текст]: монография. – Петропавловск: КГУ «Центр общественного развития и информации», 2021.–246 с.
- 17 Государственный архив Павлодарской области (ГАПО). Ф. 864. Оп. 1. Д. 788.
- 18 ГАКар.О. Ф. 731. Оп. 1. Д. 491.
- 19 ГАКар.О. Ф. 1678. Оп. 1. Д. 35.
- 20 Туркестанская голгофа. База данных о репрессированных православных священнослужителях и мирянах Средней Азии и Казахстана [Электронный ресурс]. – URL: <https://turkestanaskaya-golgofa.info/> (дата обращения 10.02.2023)
- 21 ГАКО. Ф. Р-237. Оп.1. Д.192.
- 22 ГАКО. Ф. Р-237. Оп.1. Д.193.

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ ЗОЛОТОДОБЫВАЮЩЕГО ПРОМЫСЛА В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.

*К.В. Джумагалиева, к.и.н., и.о. ассоциированного профессора,
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Зарождение и ускоренное развитие золотопромышленности в Российской империи позволило преодолеть кризис, вызванный падением добычи серебра в начале XIX в., укрепило экономическое и стратегическое значение государства, способствовало развитию социальной сферы, транспортной и городской инфраструктур, сельского хозяйства. Во второй половине XIX – начале XX вв. золотодобыча стала ведущей отраслью отдельных регионов империи. Золотопромышленный комплекс являлся основой модернизационных процессов в экономическом, социальном и цивилизационном развитии страны.

Государственная политика в отечественной золотодобывающей промышленности рассматривалась исследователями, как правило, в рамках научных работ, посвященных проблемам становления и развития отрасли. Большинство работ по золотодобывающей промышленности относится к досоветскому периоду.

Одной из лучших работ, характеризующих золотодобывающий промысел, стала монография В.В. Данилевского [1]. Автор дал глубокий анализ политики российского правительства в освоении золотых месторождений. Особое внимание было уделено развитию казенных и частных промыслов. В монографии раскрывается национально-историческая специфика отрасли, в том числе и в Казахстане.

Исследователями были написаны работы, в которых нашло отражение региональный характер золотодобывающего промысла. К ним следует отнести работы Г.Х. Рабиновича [2], Н.Д. Овсянниковой [3] и др., в которых авторы анализируют роль золотопромышленности в социально-экономическом становлении и развитии конкретных регионов во второй половине XIX – начале XX вв.

Истории развития добычи золота были посвящены ряд диссертационных исследования, среди которых следует выделить работы таких ученых как А.Г. Патронова [4], Л.Б. Лерман [5], А.В. Шилов [6], С.К. Игибаев [7]. Особенностью этих работ является анализ региональной специфики добычи золота и состояния золоторудной промышленности. Авторы особое внимание уделили процессу формирования рабочего класса в отрасли.

Следует также выделить монографию Л.В. Сапоговской [8], в которой определены основные этапы политики правительства в области золотопромышленности и процесс ее эволюции в указанный период времени через призму модернизации золотодобычи. Автор отмечает, что региональная узость изучения золотодобывающих промыслов мешают возможности сделать более глубокое обобщение и видение темы. Следует отметить, что в целом не так и много научных исследований о данном добывающем промысле.

Среди современных исследователей следует выделить И.И. Вишева [9], Е.Ю. Рукосуева [10], Н.А. Маркову [11], А.И. Митина [12]. Данные историки в своих трудах анализируют общую систему горного дела и законодательства. Особое внимание уделяется методам государственного регулирования золотодобывающей промышленности. Другой исследователь В.Н. Макарова [13] попыталась дать анализ модернизационных процессов предприятий, занятых добычей и переработкой золота.

История золотодобычи в советский период до настоящего времени не получила адекватного историографического отражения. Во многом это обусловлено режимом секретности материалов и периодически проводимыми кампаниями по переоценке степени доступности архивных фондов, что лишало исследователей возможности объективного освещения золотопромышленной проблематики. По мнению Л. В. Сапоговской, разра-

ботка этой темы «дозировалась» и если не официально, то негласно была «закрытой» [8, с. 8].

Начало изучения истории золотодобывающей промышленности этого периода положили опубликованные в 1920-е гг. работы геологов-поисковиков, представлявшие геологические исследования отдельных местностей с характеристикой месторождений золота и общих условий работ. В это же время выходят исследования П. Д. Лежнина [14], Э. Э. Анерта [15], М. И. Целищева [16], в которых приводится подробная характеристика отдельных золотоносных районов, устанавливается связь между содержанием золота в россыпи и геологией местностей, опубликован значительный фактический материал, характеризующий динамику добычи золота. Дальнейшее развитие отрасли исследователи определяли в направлении открытия новых золотоносных районов, интенсификации разработки россыпей старых районов и развития добычи рудного золота. Несмотря на преобладавшую геологическую направленность, эти работы содержали определенную степень обобщений соотносительно с особенностями развития отечественной золотодобывающей промышленности.

В 1929 г. был опубликован научный труд Л. К. Солдатова [17], в котором автор основное внимание уделил историческому и экономическому развитию отечественной и мировой золотодобычи, наметив дальнейшие перспективы отрасли. Кроме того, впервые была поставлена проблема экономического значения золотопромышленности в системе народного хозяйства дореволюционной России и СССР.

Стоит отметить, что содержание исследований по истории золотодобычи 1920-х – начала 1930-х гг. было связано с компаративным анализом истории отечественной промышленности, отдельных ее отраслей и регионов в до- и советское время. К концу же 1930-х – началу 1940-х гг. значительное внимание стало уделяться техническим аспектам, прежде всего постановке геолого-поисковых работ, механизации процессов добычи, истории развития техники, что диктовалось потребностями времени. Типичны в этом смысле, например, работа А. П. Серебровского [18].

В период 1920-1930-х гг. сформировался значительный пласт литературы по наиболее злободневным вопросам развития золотодобывающей промышленности. В нем доминировали работы производственно-технического и экономического профиля, авторами которых были преимущественно специалисты горного дела и работники хозяйственных органов. В дальнейшем издание работ по интересующей нас проблеме заметно сократилось. Лишь в 1945 г. вышла работа Ф. И. Михалевского «Золото в период мировых войн» [19], которая давала возможность сравнить пути развития золотодобычи в СССР с мировыми тенденциями в производстве золота.

Длительный перерыв в изучении истории советской золотопромышленности, фактическая закрытость этой темы в отечественной индустриальной историографии связаны с сохранявшимся режимом секретности архивных фондов, неполнотой и противоречивостью доступных статистических данных, идеологизированной подачей информации в опубликованных источниках, тенденциозностью в освещении тех или иных событий. Исследователи были лишены возможности тщательного сопоставления и проверки фактов и статистических данных путем комплексного использования различных по своему содержанию и назначению материалов.

В 1970-е гг. вышла серия научно-популярных исследований, посвященных проблемам геологии, химии, техники и в этой связи – истории золотодобычи. Среди работ этой серии своей исторической направленностью выделяется монография А. А. Локермана «Загадка русского золота» [20], где значительное место отведено сюжетам поиска золота на территории Российского государства, первым опытам золотодобычи.

В 1990-е гг. качественных изменений в изучении истории советской золотопромышленности не произошло. Большинство публикаций по этой проблеме, несмотря на введение в научный оборот новых материалов, ограничивались либо экскурсами в историю, либо имели прикладное геологическое значение. Появление сборников документов и ма-

териалов «Российское золото» [21], к сожалению, не стало этапом подведения итогов и постановки важнейших задач дальнейшего изучения проблем отечественной золотопромышленности из-за преобладания частных тем.

В начале нового тысячелетия появились обобщающие труды по истории отечественной золотопромышленности, охватившие широкий круг проблем: коллективная монография В. Г. Лешкова, Е. Л. Бельченко, Б. В. Гузмана «Золото российских недр» [22], историко-публицистическое издание «Золото России» [23], научный труд Б. И. Беневольского «Золото России: проблемы использования и воспроизводства минерально-сырьевой базы» [24]. Несмотря на преобладающую технико-экономическую направленность, эти работы содержат ценные материалы по развитию золотодобычи в исторической ретроспективе.

Особое место среди работ по истории советской золотопромышленности занимает последняя монография Л. В. Сапоговской [25], в которой поставлена проблема влияния собственной золотодобычи на специфику национальных моделей социально-экономического развития. Последовательно рассматривая различные источники формирования и пополнения национальных финансовых резервов, автор определяет основные направления использования каждого источника, тем самым реконструируя в исторической ретроспективе применение собственной золотодобычи как средство решения экономических и политических проблем.

Стоит отметить, что и общероссийские, и региональные научные работы к настоящему времени не охватывают всего комплекса вопросов, связанных с развитием советской золотодобычи. Практически некоторых только работах имеются сведения о развитии золотодобычи на территории Казахстана. Часть сведений представлены в работах исследователей, опубликованные в «Горном журнале». Эти публикации затрагивают состояние добычи золота в Оренбургской, Семипалатинской, Усть-Каменогорской областях. Игибаев С.К. [26] единственный отечественный исследователь, внесший вклад в изучение золотодобывающих промыслов на территории дореволюционного Казахстана. В его трудах отражена не только история отдельных промыслов, их развитие, процесс добычи, но также уделено внимание формированию рабочих сил в данной отрасли производства. Развитие казахстанской золотодобычи сквозь призму государственной политики фактически до настоящего времени не рассматривалось, что делает необходимым постановку и дальнейшую разработку проблемы.

Статья выполнена в рамках инициативного проекта на тему «Развитие промыслов в повседневной жизни казахского народа в XIX - начале XX вв.».

Список литературы

- 1 Данилевский В.В. Русское золото: история открытия и добыча до середины XIX в. – М.: Металлургиздат, 1959. – 380 с.
- 2 Рабинович Г.Х. Золотопромышленность Енисейской губернии в конце XIX – начале XX в. [Текст]: автореф. дисс. ... к.и.н. – Томск, 1964. – 24 с.
- 3 Овсянникова Н.Д. Развитие золотодобывающей промышленности Восточной Сибири в эпоху капитализма: 1861-1914 гг. [Текст]: автореф. дисс. ... к.и.н. – Иркутск, 1964. – 25 с.
- 4 Патронова А.Г. История развития золотодобывающей промышленности Забайкалья (1832-1916 гг.) [Текст]: автореф. дисс. ... к.и.н. – Чита, 1971. – 24 с.
- 5 Лерман Л.Б. Капиталистическое предпринимательство в золотопромышленности Западной Сибири во второй половине XIX – начале XX в. [Текст]: автореф. дисс. ... к.и.н. – Новосибирск, 1972. – 25 с.

- 6 Шилов А.В. Золотопромышленность частных горных округов Урала в первой половине XIX в. [Текст]: автореф. дисс. ... к.и.н. – Пермь, 1973. – 24 с.
- 7 Игибаев С.К. Частная золотопромышленность дореволюционного Казахстана (1833-1917 гг.) [Текст]: автореф. дисс. ... к.и.н. – Усть-Каменогорск, 1974. – 24 с.
- 8 Сапоговская Л.В. Частная золотопромышленность России на рубеже XIX-XX вв. [Текст]: Урал и Сибирь – модели развития. – Екатеринбург: УрО РАН, 1998. – 314 с.
- 9 Вишев И.И. Южноуральское золото: XIX век [Текст]: – Челябинск: Тип. «Фото-Художник», 2004. – 148 с.
- 10 Рукосуев Е.Ю. Золото и платина Урала: история добычи в конце XIX – начале XX в. [Текст]: – Екатеринбург: Банк культурной информации, 2004. – 196 с.
- 11 Маркова Н.А. Дальневосточная золотодобывающая промышленность и ее влияние на освоение региона (вт. пол. XIX – 1917). [Текст]: Хабаровск: Хабаровский краевой музей им. Н.И. Гродекова, 2009. – 172 с.
- 12 Митин А.И. Кабинетная золотопромышленность Алтайского (горного) округа (1830-1917) [Текст]: автореф. дисс. ... к.и.н. – Барнаул, 2003. – 24 с.
- 13 Макарова В.Н. Золотодобывающая промышленность Башкортостана в период двух модернизаций (80-е гг. XIX – 30-е гг. XX в.). [Текст]: – Уфа: XXI век, 2006. – 320 с.
- 14 Лежнин П.Д. Богатства Приамурья и Забайкалья. – Чита, 1922. – 354 с.
- 15 Анерт Э.Э. Богатства недр Дальнего Востока [Текст]: – Хабаровск – Владивосток: Книжное дело, 1928. – 928 с.
- 16 Целищева В.Н. Частное предпринимательство в золотодобывающей промышленности Забайкальской области во второй половине XIX – начале XX в. [Текст]: автореф. дисс. ... к.и.н. – Иркутск, 2002. – 25 с.
- 17 Солдатов Л.К. Золотопромышленность в системе народного и мирового хозяйства. [Текст]: Солдатов Л. К. // – М.: Союззолото, 1929. – 110 с.
- 18 Серебровский А.П. Золотая промышленность: в 2-х т. [Текст]: Серебровский А.П. // – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1935. Т. 1. – 337 с.
- 19 Михалевский Ф.И. Золото в период мировых войн [Текст]: Михалевский Ф.И. – М.: Госполитиздат, 1945. – 235 с.
- 20 Локерман А.А. Загадка русского золота [Текст]: Локерман А.А. // – М.: Наука, 1978. – 144 с.
- 21 Российское золото: в 3-х т. [Текст]: – М.: Товарищество «Московский писатель», 1993. Т.1.–576 с.
- 22 Лешков В.Г., Золото российских недр. [Текст]: Бельченко Е.Л., Гузман Б.В. // – М.: АО «Экос», 2000. – 628 с.
- 23 Золото России / гл. ред. В. В. Рудаков. [Текст]: – М.: АО «Экос», 2002. – 722 с.
- 24 Беневольский Б.И. Золото России: проблемы использования и воспроизводства минерально-сырьевой базы [Текст]: Беневольский Б.И. // – М.: ЗАО «Геоинформмарк», 2002. – 464 с.
- 25 Сапоговская Л.В. Национальная золотопромышленная политика XIX-XX вв., или Нужно ли России золото? [Текст]: Сапоговская Л.В. // – Екатеринбург: УрО РАН, 2008. – 328 с.
- 26 Игибаев С.К. Численность и состав золотопромышленников дореволюционного Казахстана / С.К. Игибаев // История. – Алма-Ата, 1973. – Вып. 6. – С. 172-179.

ИНИЦИАТИВА КНР «ПОЯС И ПУТЬ» В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

*Кабдугалиев А.К., магистр социальных наук
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

В сентябре 2013 года глава КНР Си Цзиньпин, находясь в Казахстане с государственным визитом, объявил в стенах Назарбаев-университета о запуске Китаем инфраструктурной инициативы глобального масштаба – «Один пояс, один путь». Речь шла о двух китайских проектах – о водном проекте под названием «Морской Шелковый Путь XXI века», который планировали проложить через Индийский океан по морским грузовым путям из Китая в Европу и о сухопутном «Экономическом поясе Шелкового Пути» - по территории стран Евразии вдоль исторических караванных путей легендарного Великого Шелкового пути.

За прошедшее десятилетие инициатива КНР претерпела ребрендинг и переименование, превратившись в инициативу «Пояс и путь», ключевые положения инициативы вошли в официальные документы 13-го пятилетнего плана развития КНР на 2016-2020 гг., а сама инициатива трансформировалась в крупнейший инфраструктурный проект в истории человечества. Китайская инициатива вышла за пределы Евразии, она охватила такие региона мира как Африка и Латинская Америка, Австралия и Северная Америка - более 70 стран, 63% населения мира и 40% мирового валового внутреннего продукта.

Регион Центральной Азии расположен между Китаем, Россией, Ираном и Афганистаном и включает 5 стран – Казахстан, Узбекистан, Кыргызстан, Таджикистан и Туркменистан. Регион Центральной Азии в силу своего уникального срединного положения между Китаем и Европой, приграничной близости с Китаем, наличия собственных огромных сырьевых и логистических возможностей, превратился в ключевое звено сухопутной компоненты глобальной внешнеполитической инициативы Пекина.

Учитывая географическое положение региона (в географическом центре Евразийского континента, вдали от основных мировых рынков) и отсутствие выхода к морю (сухопутная изолированность), страны Центральной Азии заинтересованы в том, чтобы стать частью инициативы «Пояс и путь». Через китайские средства инициативы пять стран региона получают возможность развивать национальные и региональные инфраструктурные системы, чтобы ускорить темпы собственного экономического развития и повысить степень участия в мировой торговле.

В свою очередь, в качестве спонсора инициативы «Пояс и путь» Китай получает много преимуществ от расширения взаимодействия со странами Центральной Азии. Для Китая регион Центральной Азии интересен в силу своего геополитического расположения, наличия огромных природных ресурсов.

Первостепенное значение имеет экономическая составляющая причин появления инициативы. Инфраструктурные сети (сухопутные и водные транспортные пути), создаваемые в ходе реализации инициативы, способствуют увеличению экспорта китайских промышленных товаров и сопутствующих услуг в Европу и привлечению иностранного капитала в Китай.

Через степи Евразии в Европу ежемесячно проходит свыше 1000 грузовых поездов Китай-Европа [1]. Инициатива «Пояс и путь» способствовала почти удвоению (на 85%) китайского экспорта в страны ЕС с 2011 года и удвоению положительного торгового сальдо Китая с ЕС. Европейские инвестиции в Китай являются основным следствием этих результатов, поскольку ведущие фирмы ЕС открыли сотни заводов в Поднебесной

как для продаж продукции на внутреннем рынке в Китае, так и для экспорта в ЕС и в остальной мир [2].

Благодаря реализации инициативы «Пояс и путь» Пекин добился определенных успехов в диверсификации поставок энергоносителей и продвижению торговых путей на Запад, китайские энергетические, инженерные и строительные фирмы стали одними из крупнейших в мире зарубежных разработчиков инфраструктуры.

Китай расширяет свое присутствие в Центральной Азии. С момента установления дипломатических отношений Пекина с пятью странами региона объем товарооборота между КНР и регионом Центральной Азии увеличился более чем в 100 раз – с 500 миллионов долларов США в 1991 году до 50,1 миллиарда долларов США в 2022 году.

Лидером роста взаимного товарооборота является Туркменистан, общий объем торговли которого с КНР вырос почти в 200 раз - до 6,5 миллиардов долларов США в 2020 году (главным образом, за счет экспорта природного газа). Общий объем инвестиции КНР в Узбекистан достиг почти 9 миллиардов долларов США к концу 2021 года. В 2019 году Китай инвестировал в Кыргызстан в общей сложности 301 миллион долларов [3].

Общий объем китайских инвестиций в Центральную Азию на конец 2020 года приблизился к 40 миллиардам долларов США, из которых 21,4 миллиарда долларов США были направлены в Казахстан. По состоянию на конец 2021 года в Центральной Азии действовало 7700 китайских фирм [4].

На Двухдневном форуме по промышленному и инвестиционному сотрудничеству Китай + Центральная Азия (С+С5), который стартовал 16 февраля 2023 года в Циндао (КНР), Председатель КНР Си Цзиньпин выразил желание довести товарооборот с регионом Центральной Азии к 2030 году до 70 миллиардов долларов США [5].

По данным Национальной комиссии КНР по реформам и развитию объем инвестиций Пекина в экономики стран Центральной Азии оценивается в 970 миллионов долларов США. Пекин превратился в крупнейший источник инвестиций в Кыргызстане и Таджикистане, стал вторым по величине инвестором в Узбекистане и четвертым по величине – в Казахстане [6].

По данным исследовательской лаборатории AidData, Казахстан входит в число основных стран-получателей финансовой помощи от Пекина. Казахстан входит в Топ-10 стран по количеству проектов, в которых реализуются инфраструктурные программы инициативы КНР (на 10-ом месте с показателем в 21 проект) и в Топ-10 стран мира по стоимости проектов, в которых реализуются инфраструктурные программы инициативы Пекина - 12.1 миллиардов долларов США, занимая третье место после Пакистана и Индонезии. Также, Казахстан входит в число 25 крупнейших получателей китайской финансовой помощи за период 2000–2017 гг. – Казахстан получил в 2017 году 39.01 миллиардов долларов США, Туркменистан - 8.52, Узбекистан - 2.24 [7].

Однако реализация инициативы КНР «Пояс и путь» сопряжена и с рядом рисков для стран-участниц из Центральной Азии. Казахстан и Туркменистан входят в число 10 стран, имеющих скрытый долг перед Китаем, который превышает 10% ВВП принимающей страны. Казахстан входит Топ-10 стран мира с инфраструктурными проектами, которые указывают на неэффективность и несоответствие с заявленными первоначальными целями (Казахстан занимал 8-ое место с показателями - три проекта на общую сумму в 1,759 миллионов долларов США, по состоянию на 2017 год). По данным AidData, суверенный долг Китаю в процентах от ВВП у Казахстана равен 2%, скрытый долг Китаю в процентах от ВВП составил 16% у Казахстана.

Пандемия COVID-19 создала серьезные проблемы для проектов «Пояса и пути». По мере постепенного восстановления национальной экономики Китай активизировал свои усилия по ускорению реализации проектов инициативы «Пояс и путь» во всем мире.

Центральная Азия превратилась в ключевой компонент по реализации инициативы КНР в силу наличия большого потенциала к бурному развитию со стороны экономик

стран Центральноазиатского региона, отсутствия или существенной неразвитости значительной части региональной инфраструктуры и стратегического геополитического положения региона в пространстве между Китаем и ЕС. Инициатива КНР «Пояс и путь» превратилась в эффективный инструмент, который обеспечивает развитие экономик центральноазиатских стран-участниц инициативы. Китай стал одним из ключевых торговых партнеров для большинства стран Центрально-Азиатского региона и создал прочные экономические связи со всеми странами региона, что делает инициативу «Пояс и путь» естественным продолжением развития партнерских отношений между странами Центральноазиатского региона и КНР.

Список литературы

- 1 Порт Хоргос обслужил более 1000 рейсов грузовых поездов Китай-Европа // <https://dknews.kz/ru/xinhua/275639-port-horgos-obsluzhil-bolee-1000-reysov-gruzovyh>
- 2 Duesterberg T. The mixed record of China's Belt and Road Initiative // <https://aspeniaonline.it/the-mixed-record-of-chinas-belt-and-road-initiative/>
- 3 Woods E., Baker T. Public Opinion on China Waning in Central Asia. Even as China's economic influence expands, a credibility gap looms in Central Asia. // <https://thediplomat.com/2022/05/public-opinion-on-china-waning-in-central-asia/>
- 4 Си Цзиньпин: Китай готов делиться рынками, промышленными системами и технологиями со странами Центральной Азии // <https://www.newscentralasia.net/2023/02/17/si-tszipin-kitay-gotov-delitsya-rynkami-promyshlennymi-sistemami-i-tekhnologiyami-so-stranami-tsentralnoy-azii/>
- 5 China promises more investment at Central Asia summit // <https://eurasianet.org/china-promises-more-investment-at-central-asia-summit#:~:text=Total%20Chinese%20investment%20in%20Central,at%20the%20end%20of%202021>
- 6 Товарооборот между Китаем и Центральной Азией превысил 70 млрд. долл. США, а объем инвестиций приблизился к 1 млрд. долл. США // <https://www.newscentralasia.net/2023/02/19/tovarooborot-mezhdu-kitayem-i-tsentralnoy-aziyey-prevysil-70-mlrd-doll-ssha-a-obyem-investitsiy-priblizilsya-k-1-mlrd-doll-ssha/>
- 7 Malik, A., Parks, B., Russell, B., Lin, J., Walsh, K., Solomon, K., Zhang, S., Elston, T., and S. Goodman. Banking on the Belt and Road: Insights from a new global dataset of 13,427 Chinese development projects [Text] / - Williamsburg, VA: AidData at William & Mary. // https://docs.aiddata.org/ad4/pdfs/Banking_on_the_Belt_and_Road_Insights_from_a_new_global_dataset_of_13427_Chinese_development_projects.pdf

ӘОЖ 101.1:316

ҚАЗАҚ ЭПОСТАРЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ, ТАБИҒАТТЫ СҮЮГЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ

Калдыбеков Е.Ф., а. г. м.

Аралханов Б.О., г. г. м.

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Көшпелі елдің барша тіршілік болмысы табиғатпен тамырлас. Жыл маусымдарымен санаса отырып, байлық бойынша тербеліп көшіп-қонуға бейімделген көшпелі қазақтың материалдық өндіріс жүйесі шаруашылықтың біртұтас құрылымын қалыптастырып, мұның өзі бір-бірімен өзара біте қайнасқан әлеуметтік-экономикалық және әлеуметтік-

мәдени жүйені орнықтырған. Мұндай жүйе барша өмір салтты, әлеуметтік тарихтың қарқынын, материалдық және рухани мәдениеттің төлтума қасиетін, салт-дәстүр мен талғам-танымды т.б. реттеп әрі өміршең етіп отырады.

Демек, көшпелі қазақтың барша тіршілік-болмысының табиғатпен тамырлас болуын олардың артықшылығы немесе кемшілік балаңдығы деп емес, тарихи даму барысындағы өмір сүрудің кепілі ретінде қарастыру керек.

Көшпелілер табиғат құбылыстарына, қоршаған ортаға қарсыласы ретінде қарамаған. Неғұрлым табиғат сырын терең танып, табиғатпен етене болған сайын өмір сүруге қолайлы мүмкіндіктердің де молая түсетінін жақсы білген. Сондықтан да олар табиғатты бағындыру арқылы емес, табиғатпен тіл табысу арқылы бақыт өмір сүруге болатынын таным-тәжірибе деңгейінде ғана біліп қоймаған, мұның өзі олардың моральдық-этикалық қалыптарына айналған. Сондықтан да, көшпелілер үшін қоршаған орта, тау-тас, өзен-көл, дала-орман, табиғат құбылыстары, тіптен аспан денелеріне дейін баршасы «тұлғаланған», «кейіптенген», немесе «жанданған» қалпында қабылданады. Мәселен Еуразия көшпелілерінің соңғы тұяғы қазақтар күні бүгінге дейін «күн күлімдеді», «жұлдыз жымыңдады», «күннің көзі», «таудың басы», «қамыстың саусағы», «жердің төсі», «судың беті», «жылдың басы», «жылдың аяғы», «шөптің тамыры», «ағаштың өзегі», «долы дауыл», «қатал қыс», «ерке самал» т.б. дейді. Немесе аспандағы айдың өзгерістерін қалт жібермей бақылап отыратын көшпелі-қазақ «ай туды», «ай толды», «ай сола бастады», «ай өлді» деп отырады. Айдың тууы мен солуының және толысуы мен солып жоғалуының арасы әрқайсысы 14 тәуліктен 24 тәулік болады. Яғни, 4 апта. Енді осыған қоса «өлген ай», мен «туған айдың» арасында көзге көрінбейтін екі тәулік бар. Әлгі «ай өлді» немесе «өліара» дейтіні осы. Міне, бұл сияқты сөз тіркестерінің баршасы көшпелі-қазақтың қоршаған орта мен табиғат құбылыстарын тек қана «тұлғаланған», «кейіптенген» немесе «жанданған» қалпында қабылдайтынын көрсетеді [1].

Көшпелі шаруашылық жүйесі үнемі көшіп жүруге байланысты табынға жұмсалған қиын еңбекті атамағанда, ұйымдастыруы және пайдаланатын жайылымға үйлесімді де ұқыпты қарау жағынан күрделі болды. Бір орында малдың артық жайылуы және кем жайылуы қоршаған ортаға аса зиянды болғаны сияқты жайылым жерлерді малдың шектен тыс таптап тастауынан топырақтың нығыздалып кетуіне, немесе, мал тезегінің көптеп жиналуы, оның эрозияға ұшырауына әкеліп соқтырады. Сондықтан ғасырлар бойы түрік көшпелілері табиғатпен үйлесімді тепе-теңдікті сақтаудың айрықша әдісін қалыптастырды. Бұл дегеніміз, жайылым жерлерін таңдау, қыс мезгілінде өзен судың төменгі бөлігіндегі арнайы қалдырылған құнарлы шөптер. Қыстың суық күндері өздігімен жайылып жүрген табын қар астындағы шөпті жеңіл аршып алады.

Ал жазғы жайылым: бос, ашық алаңқайдағы жайылған малды шыбын-шіркейден құтқаратын желдің өтіндегі кеңістік.

Көктем мен күздегі көш қозғалысының жылдамдығы да есептелген, өрістегі малдың жағдайы мен жайылымға зиянды неғұрлым аз келтіру жайттары ескеріледі.

Өмір сүрудің мұндай түрі өзіне лайық дүниеқатынасты айқындайды, яғни, адам өзін табиғаттың тығыз бірлігінен тыс елестете алмайды. Өзін осы бүтіннің бір бөлшегі сезінеді, оған қайран қалып, оны қадір тұтады. Мұндай адамға Шоқан Уәлихановтың: «Табиғатты жалпы және жалқы түрде құрметтеу. Адам табиғаттың ықпал етуімен өмір сүріп, әрекет етеді... Табиғат пен адам, өмір мен өлім ғажайып таңданыстың негізі болған және әрдайым сарқылмас құпияға толы. Табиғат және адам! Айтыңызшы табиғат пен адамнан асқан керемет, әрі құпия не болуы мүмкін» деп айтып өткен сөзі лайық.

Олай болса дәстүрлі адам әрбір зат пен жанды болған әлемге таңданыспен, әрі қайран қалумен назар салды. Су, орман және таудың да өз иесі болды, сол сияқты, жануардың да өз иесі бар (Қамбар ата, Зеңгі баба, Шопан ата, Шекшек ата, т.с.). Адамды қоршаған дүние мен заттар тек белгілі бір қажеттілікті қанағаттандыратын құрал ғана емес, бәлкім өзіне тән жаны бар, адамның оларға белгілі бір қарым-қатынасы қалыптасады [2]. Бұл қатынас өз кезегінде халқымыздың жерге, айналасына яғни жалпы табиғатқа қатынасының

әдебін қалыптастырды. Табиғатты кие тұтып, онымен байланысын тереңдете түсті. Нәтижесінде жеріне, суына, тау-тасына, орман-талы мен даласына, өзен-көліне т.б. деген сүйіспеншілігін қалыптастырды.

Батырлар жырында да туған жерге, еліне деген махаббаты назардан тыс қалмаған. Себебі, мұндай туған жерге деген сезім болмаған жерде «отансүйгіштік», Отаны мен халқы үшін жасалған «ерлік» ұғымдарының да мәні болмайды.

Халықтың патриоттық рухын жүзеге асыра отырып, батыр өзінің туған жерімен, ошағымен тығыз байланыста болды. Жорықтарда өз дұшпандарын жеңгеннен кейін батырлар туған ру-тайпасына оралуға тырысқан және әрдайым өз отанына оралған.

Туған жерге деген жан қиярлық махаббаттары қазақ эпостарында психологиялық тұрғыда шешіледі. Айтқанымыздай батырлардың жорықтарда жауларынан халқының тапталған намысы үшін кек қайтарып, айдап алып кеткен малдарын қайтарғаннан кейін де, бағалы олжаларға қарамастан туған жері мен еліне деген сағыныштары күшейе түседі.

Батырлар жырындағы басты қаһармандарың туған жеріне деген сүйіспеншілігі мен махаббаты Отанынан шалғай жерлерде ел мүддесін, намысын қорғап жүрген шақтарындағы еліне деген сағыныштары арқылы берілген. Тіпті отандарын еске алып жас төгеді. Мәселен, «Қобыланды батыр» жырында Қобыландының зынданда жатқан кезіндегі Қарлығаға берген жауабынан батырдың еліне, жер-суына деген махаббатын аңғаруға болады:

Жаз жайлауым – Көздікөл,

Қыс қыстауым – Қараспан,

Ат ізінен адаспан.

Алты жаста ат міндім,

Он үш жасқа мен келдім.

Аман қалған жоқ еді

Қызылбас тиіп жанасқан.

Сонымен қатар, жырдағы батырдың еліне, жеріне деген сағынышы, махаббаты мен сүйіспеншілігін айқындайтын тұсты жырдың мына бір үзіндісінде былай жырлайды:

Қош, Қараман, аман бол!

Қайтасың ба елдерге?

Бізден сәлем дегейсің

Азаулы деген көлдерге,

Асқар-асқар белдерге,

Қараспан тауды жайлаған

Қалың Қыпшақ елдерге!

Ел ішінде сәлем де

Замандас құрбы, теңдерге,

Ит жүгіртіп, құс салған,

Найза ұстаған ерлерге.

Және де сәлем дегейсің

Тұлпар мініп, ту алған

Елдегі жолдас бектерге.

Мені жауда қалды деп,

Аяққа кісен салды деп,

Үлкен аға, кіші іні

Зер салмасын біздерге.

Аһ, дариға, дүние-ай,

Асқар-асқар белдерім,

Азаулы деген көлдерім,

Қараспанды жайлаған

Қалың Қыпшақ елдерім! [3].

Осы сияқты бойындағы еліне, жер-суына деген махаббаты, мен сүйіспеншілігін бейнелейтін көріністер өзге батырлық дастандарда орын алған. Бұл құбылыс отансүйгіштіктің құндылық ретінде мәнін одан бетер тереңдете түседі.

Осындай құндылықтар бойына сіңірген жас буынды елін, жерін тек жат жерлік басқыншылардан қорғап қана қоюға бастамайды. Сонымен қатар, бейбітшілік кездерде де елінің жер-суын, табиғатын әрқашан қорғаштап, аялап жүретін, оларды саналы түрде тұтынатын, табиғатпен гармониялық қатынасқа бастайтын тәрбиелік мәні бар өнегеге айналады.

Қазақтың эпостық дәстүрі қалыптастырған Жиделі-Байсын туралы әлеуметтік қиял эпсананы еске түсіргіміз келеді. Тағдырдың тар жол, тайғақ кешулерінде қоңырат тайпасы Қаратау, Түркістан, Сыр бойынан бастап, Қарақалпақ, Үргеніш, Бұқар, Байсын жерлеріне дейін жол кешкені белгілі. Бұл кеңістікті олар жақсы біліп, әр жердің қасиетін таныған. Сондай жағдайда көшпенді елдің мал өсіруіне қолайлы, оты мол, суы мол, озбыр жаулардан қағаберіс жатқан Байсын өлкесін ерекше сағынышпен еске түсіруі табиғи құбылыс. Осындай аңсар уақыт өте келе бүкіл қазақ халқының әсем эпсанасына айналған. Қазақ халқы басына қайғылы күндер туған кездерде армандай алыс өлке – Жиделі-Байсынға көшіп кетуді де ойлаған. Жиделі-Байсын туралы «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған, жесір қатын мың қой айдаған» деген әуезе тудырған. Сонымен, Жиделі-Байсын халық көңілінде бейбіт өмірдің, молшылықтың символы, жерұйық, абат өлке секілденіп, сан буынның қиялын тербеген ұғым болып қалыптасқан. «Алпамыс жыры» айтылғанда Қоңырат, Жиделі-Байсын есімдерінің қатар жүруі дәстүрге айналған. Бұл атамалар ру, тайпа көлемімен шектелмей, бүкілхалықтық, бүкілқазақтық мағынаға ие болған [4].

Дала батырлары туған жеріне, өскен еліне өзінің бар күш-қайратын аянбай жұмсаған. Нағыз батырлар атта жал, түйеде қом қалмаған ауыр сәттерде елім деп бел буып, қаһарын қуып туған жерін, туған елін дұшпанын қорғап қалған. Ол шынымен де «Ердің ері», «батырдың батыры болды». Ердің ері бола отырып, қол бастады, жол бастады. Халқымыздағы батырлық өлшемі батырдың өз руы мен тайпасын қорғауы емес, жалпы қазақ елін, кең байтақ Отанын қорғауында, ізгілікке толы батылдығында болды. Оның мақсаты жерді, елді қорғау, келер ұрпаққа өмір сүру кеңістігін қалдырып, халық намысына дақ келтірмеу. Қазақ батырларымен танылды, ел ерлерімен есін жиды. Ерлерін медеу тұтқан, мақтан еткен, оларға сенім еткен де – халық. Батыры жоқ ел-жұрт етек-жеңін жия алмай жүрді.

Түптеп келгенде, олар байтақ жерді, бай салт-дәстүрлерді, шұрайлы тілді, қасиетті дінді қорғап, бабаларымыздың қаһарлығына лайықты сый-құрмет көрсете отырып, келелі келбеттілерді риза етті. Қол бастаған батырлар мен сөз бастаған ақындарымыз, хан-билеріміз жас ұрпақтың жүрегінде жаңғыра бермек, жаңа тарихтан өз орындарын таппақ. Қазына көзі осында, тұлғалық төрі – тосын, кездейсоқ емес. Қаһармансыз батылдық келмес.

Сол себепті эпостардағы батырлар үшін жер тағдыры – ел тағдыр болды. Жырлардан бабалар заңында да осы жер дауы өмір үшін күрестің ең қажеттісі болғанын аңғарамыз. Көшпелі халық малмен күн көрген. Мал үшін жайлау, мол су көздері қажет болды. Өрісі кең болса, жердің тозбайтынын білген. Сол себепті мал өрісін өзгертіп, жердің шөбін ауыстырып отырған. Сол кезден-ақ олар жерінің экологиясына да көңіл бөлгенін байқаймыз. Бұл да жерін, табиғатын аялап, сүюдің белгісі.

Қазақ елі дүние есігін ашқаннан-ақ табиғатпен бірге өмір сүрген. Дала табиғаты оған көрегендікті, қырағылықты, жомарттықты, кеңдікті, байқағыштықты, зор дауысты, зейінділік пен алғырлықты, батырлықты сыйлаған екен.

Олар өзінің туған жерін қасиет санаған. Дүниеде әр тіршіліктің иесі бар, Ұлы Даланың да өз киесі бар деп түсінген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақ халқының философиялық мұрасы. Жиырма томдық [Текст]: – Астана: Аударма, 2006. 7 т.– 544 б.
- 2 Бердібай Р. Бес томдық шығармалар жинағы. Эпос – ел қазынасы [Текст]: Бердібай Р. // – Алматы: «Қазығұрт», 2005. 1 т. – 464 б.
- 3 Қарақыпшақ Қобыланды батыр жыры [Текст]: құраст. Ө. Әбдіраман, ред. алқа: А. Әбенев. – Алматы, 2013. - 349 б.
- 4 Сейдімбек А. Қазақ әлемі. Этномәдени пайымдау [Текст]: Оқу құралы. – Алматы: «Санат», 1997. – 464 б.

УДК 36

ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

*Каскарбаева З.А., магистр педагогических наук
Казахский агротехнический исследовательский университет им.С.Сейфуллина
г.Астана*

В период демократизации системы образования Республики Казахстан, утверждения гуманистических подходов к воспитанию, развитию и обучению подрастающего поколения особую актуальность приобретает проблема создания оптимальных условий для творческого развития, самообразования, профессионального самоопределения всех детей, в том числе детей из уязвимых групп: детей, проживающих в сельской и отдаленной местности, детей из этнических и языковых меньшинств, детей, затронутых ВИЧ и СПИДом, детей-мигрантов, а также детей с ограниченными возможностями развития и детей, сталкивающихся с различного рода трудностями в обучении.

Нормативно-правовая база инклюзивного и специального образования включает следующие законодательные акты международного законодательства:

- Всеобщая Декларация прав человека (1948 г.)
- Конвенция ООН о правах ребенка (1989 г.)
- Всемирная Декларация по образованию для всех (1990 г.)
- Стандартные правила обеспечения равных возможностей для инвалидов (1993)
- Саламанская декларация: о принципах, политике и практической деятельности в сфере образования лиц с особыми потребностями (1994 г.)
- Дакарские рамки действий. Образование для всех: (2000 г.)
- Конвенция ООН о правах инвалидов (2006 г.) [1].

Законодательством Республики Казахстан в соответствии с основополагающими международными документами в области прав человека предусматривается принцип равных прав на образование для всех детей страны. Гарантии права детей на получение образования закреплены в Конституции Республики Казахстан, Законах Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан», "Об образовании", «О социальной и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями», "О социальной защите инвалидов в Республике Казахстан". Предпринимая последовательные шаги в движении от равных прав к равным возможностям в доступе к качественному образованию для всех правительство РК в «Государственной программе развития образования в Республике Казахстан на 2011-2020 годы» определяет в качестве одной из важных задач развитие инклюзивного образования. В Программе определены мероприятия, способствующие созданию необходимой нормативно-правовой основы включения всех детей, в том числе и детей с ограниченными возможностями в развитии,

в общеобразовательное пространство. Поступательный процесс создания и совершенствования нормативной и правовой базы для внедрения инклюзивного образования в РК обеспечивается материалами социологических и научных исследований, проведенных в последнее десятилетие специалистами Национального научно-практического центра коррекционной педагогики, учеными вузов, специалистами общественных объединений и неправительственных организаций, развивающих образовательные проекты. В рамках этих инициатив проведено изучение зарубежного опыта, исследовано отношение различных общественных групп к идее инклюзивного образования, проанализирована динамика статистических данных, касающихся детей с особыми нуждами в разрезе регионов страны по четырем ведомствам: здравоохранения, образования, социальной защиты, внутренних дел. Научные и социологические исследования продолжаются. Многие вопросы требуют своего дальнейшего разрешения и серьезной разработки. Однако, распространение идей инклюзивного образования и постепенное их обеспечение нормативно-правовой и методической документацией дают основание надеяться, что на новом этапе развития образования семьи, воспитывающие детей с особыми образовательными потребностями, будут иметь возможность свободного выбора организации для обучения своего ребенка: ведь независимо от того, какую организацию образования выберут родители – массовую или специальную – особые потребности ребенка должны быть удовлетворены в полном объеме [2].

В методических рекомендациях по организации интегрированного (инклюзивного) образования детей с ограниченными возможностями в развитии, разработанные МОН РК (2009г.) обозначена главная цель инклюзивного образования, которая заключается в реализации прав детей с ограниченными возможностями в развитии на получение образования по месту жительства в соответствии с их познавательными возможностями и способностями, их социальную адаптацию и интеграцию в обществе, повышении роли семьи в воспитании и развитии своего ребенка [3].

Поставленная цель направлена на преодоление различных барьеров (социальных, физиологических и психологических) в получении качественного образования в общеобразовательных учреждениях, в приобщении к культуре, жизни в обществе в целом, тем самым соблюдая права детей а образование, самореализацию, полноценную жизнь в социуме, независимо от их физиологических, психических, интеллектуальных, культурных, этнических возможностей.

Исходя из поставленной цели, С.С.Жубакова, Б.С. Байменова выделяют следующие задачи инклюзивного образования: 1. использование адаптированных образовательных программ с учетом физиологических, психических, интеллектуальных, культурных, этнических различий детей для общеобразовательных учреждений; 2. построение обучения особым образом, обеспечивающим индивидуальный педагогический подход к детям с ОВЗ с учетом специфики нарушения развития; 3. организация качественной коррекционно–реабилитационной работы с учащимися с различными формами отклонений в развитии; 4. повышение профессиональной компетентности педагогов в вопросах обучения и развития детей с различными индивидуальными возможностями; 5. обеспечение психолого-педагогического сопровождения процесса интеграции детей с ОВЗ в образовательную и социальную среду, содействия ребенку и его семье, помощи педагогам; 6. координация и взаимодействие специалистов разного профиля и родителей, вовлеченных в процессе образования; 7. формирование толерантного восприятия и отношения участников образовательного процесса к различным нарушениям развития и детям с особыми образовательными потребностями; 8. внедрение программы повышения стрессоустойчивости для педагогов; 9. расширение материальной базы и ресурсного обеспечения школы для организации обучения детей с особыми образовательными потребностями; 10. психологическая подготовка нормально развивающихся детей и их родителей к образовательной инклюзии [4].

Решение вышеперечисленных задач позволит в будущем получить такие важные результаты: полноценная социализация детей с особыми образовательными потребностями в обществе; реализация конституционных прав детей с особыми образовательными потребностями на качественное образование; самореализация всех детей в обществе, независимо от физических, психических, эмоциональных, интеллектуальных возможностей; повышение качества жизни семей, воспитывающих детей с особыми образовательными потребностями; повышение толерантности в обществе к людям с ограниченными возможностями здоровья.

Современное общество предполагает, что каждый человек имеет право на свободу и самостоятельность, а также на полное участие в жизни общества. Она акцентирует внимание на индивидуальности каждого человека и на том, что каждый человек должен иметь возможность жить самостоятельно и принимать собственные решения. Такой подход находит свое отражение в инклюзивном образовании, где преподаватели должны помогать обучающимся с ограниченными возможностями получать образование в полном объеме, осуществлять свои права и добиваться успеха. Конечной целью инклюзивного образования является создание более справедливого и равноправного общества, где каждый человек имеет возможность достичь своих целей и использовать свой потенциал на полную мощность. Инклюзивное образование позволяет обучающимся с ограниченными возможностями не только получить образование, но и интегрироваться в общество и стать полноправными членами общества. Для решения этих проблем необходимо принять меры, такие как увеличение финансирования инклюзивного образования, повышение квалификации преподавателей и обеспечение общеобразовательных учреждений соответствующим оборудованием и технологиями[5].

Преподавателями кафедры профессионального образования, философии, казахского и русского языков, с 6 по 14 октября 2022 года в Казахском агротехническом университете им.С.Сейфуллина проведены мероприятия, посвященные Национальному дню осведомленности в рамках проекта ЭРАЗМУС+ 598661-EPP-1-2018-1-RO-EPPKA2-SVNE-JP «Разработка услуг для людей с ограниченными возможностями» – «DECIDE». Прошли следующие мероприятия различного формата: офлайн тренинг: «Инклюзия и библиотека», открытое занятие: «Дислексия: причина, симптомы и методы коррекции.», круглый стол: «Уменьшение неравенства с помощью технологий: Перспектива инклюзивного образования», круглый стол: «Инклюзивті білім берудің теориясы мен практикасы», мастер класс: «Формирование инклюзивной образовательной среды в вузе» По итогам проведенных мероприятий к НДО за период 6-14 октября 2022 всего приняло участие более 120 человек.

Список литературы

- 1 <https://old.special-edu.kz/nprbase.html>
- 2 https://www.ektu.kz/media/885723/pravovaya_osnova_io.pdf
- 3 Методические рекомендации по организации интегрированного (инклюзивного) образования детей с ограниченными возможностями в развитии»// Открытая школа, №7
- 4 С.С. Жубакова, Б.С. Байменова, Развитие психолого-педагогических компетенций у социального педагога в условиях инклюзивного образования [Text] / Вестник КазНПУ, -Алматы. -2020.
- 5 Ainur ABDINA; Saltanat YELEUSSIZOVA; Margarita KAKIMZHANOVA; Akmaral TURGALEYEVA; Maral ZHANARSTANOVA; Zaure KASKARBAYEVA Philosophy of independent living as a basis for inclusive education in Kazakhstan Arts & Humanities Citation Index, Current Contents — Arts & Humanities) [Text] / Quartile — Q4. Scopus и Thomson Reuters//, -2018. - Vol. 39 (23). -P. 17.

ТЕХНОГЕННАЯ СРЕДА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЦЕННОСТИ

*Кульжанова Ж.Т., к. ф. н., ассоциированный профессор
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

Современный техногенный мир есть результат целенаправленного использования достижений техники в практическом и социальном преобразовании общества. Философские вопросы, связанные с техникой и ее влиянием на ценности, весьма многообразны. Техника ныне стала неотъемлемой частью человеческого бытия, и она непосредственно оказывает влияния на ценности социума. Сам человек, используя технику, настолько преобразовал окружающую среду, что существует в мире, который с полным основанием называют техногенной средой [1].

Проблему влияния техники на жизнь человека исследовал французский философ и ученый Ж. Эллюль. В своей работе «Другая революция», написанной в 1969 году, он писал: «Мы живем в техническом и рационалистическом мире... Природа уже не есть наше живописное окружение. По сути дела, среда мало – помалу создающая вокруг нас, есть прежде всего Вселенная Машины. Техника сама становится средой в прямом смысле этого слова. Техника окружает нас как сплошной кокон без просветов, делающий природу совершенно бесполезной, покорной вторичной, многозначительной. Что имеет значение – так это техника» [2]. При этом Ж.Эллюль считает, что развитие техники сопровождается вытеснением из гуманистических целей техническими средствами эфемерного господства людей над окружающей природой. Ради получения материальных благ, приносимых наукой и техникой, человек жертвует индивидуальной свободой и духовными ценностями. Ныне природа «оказалась демонтированной науками и техникой: техника составила целостную среду обитания, внутри которой человек живет, чувствует, мыслит, приобретает опыт. Все глубокие впечатления, полученные им, приходят от техники.

Иные позиции в проблеме осмысления техники и ее роли на ценности жизни людей занимают К. Ясперс и современной американский философ и социолог Х. Сколимовски. Рассмотрим их взгляды на технику.

«Если почти все люди становятся звеньями технического трудового процесса, - писал К. Ясперс, - то организация труда превращается в проблему человеческого бытия. Так как главное для человека не техника, а человек, и техника должна служить человеку, то на основе современной техники возник социально-политический процесс, который состоит в том, что прежнее подчинение человека в качестве рабочей силы любым техническим и хозяйственным целям сменилось страстным желанием перевернуть это отношение, придать ему обратный характер» [3].

К. Ясперс исходил в своем понимании техники и ее предназначении из того, что в общественном производстве люди обнаружили свою производительную силу, способность превращать природный материал в материальные блага. Это достигается за счет затраты работником физической энергии, путем применения орудий труда, т.е. техники. Ведь технологическая организация общественного производства предполагает осознание хозяйственной задачи и выбор естественных сил, которые могут помочь человеку. Для этого естественные силы должны быть соответствующим образом оформлены и организованы. А это достигается как раз с помощью техники. «Применяя силу природы против силы природы, техника господствует над природой посредством самой природы. Это господство основано на знании. В этом смысле и говорят: знание – это власть» [3]. Человек способен действовать согласно природе самых разнообразных вещей и реализовать в них свои собственные цели. Ко всему природному человек способен подобрать

ключ, действуя в соответствии с особенностями данной природной стихии. В этой связи К. Ясперс отмечает: «Смысл техники состоит в освобождении от власти природы. Её назначение – освободить человека как животное существо от подчинения природе с ее бедствиями, угрозами и оковами. Поэтому принцип техники заключается в целенаправленном манипулировании материалами и силами для реализации назначения человека» [3]. Власть над природой по мнению К. Ясперса, обретает лишь при наличии целей, поставленных человеком. К ним относятся такие, как облегчение жизни, сокращение каждодневных усилий, затрачиваемых на условия физического существования, увеличения досуга и удобств, то есть людям есть время для общения с друг другом с семьей.

Ф. Рапп, пытаясь избежать крайностей Хайдеггера и Сколимовски, отмечает, что техника фундирована механизмами культуры и ценностями человека. В основе ее возникновения лежит не идея практической пользы, а стремление к власти и господству над природой. За техникой стоит инженерное творчество, которое в свою очередь основывается на естественнонаучной рациональности [4]. Ф. Рапп отмечает, что основная причина негативного влияния техники состоит в специфически теоретической направленности западноевропейского мышления. Этот стиль мышления, расколдовывающий мир, анализирующий экономические процессы и применяющий математические естественнонаучные методы, сделал возможной западную технику, распространившуюся затем по всему миру. Современная техника, таким образом, порождена духом рациональной, просвещенной науки. Поскольку же она служит выражением механизмов культуры решить проблемы технического развития можно, совершенствуя общество и социальные институты [4].

Основную причину всех социальных зол и потрясений современной эпохи Мамфорд видит в возрастающем разрыве между уровнями технологии и нравственности, который, по его мнению, уже в недалеком будущем угрожает человечеству порабощением со стороны безличной Мегамшины, т.е. предельно рационализированной, технократической организации общества. Научный прогресс со времен Ф. Бэкона и Г. Галилея Мамфорд называет, «интеллектуальным империализмом», «жертвой которого пали гуманизм и социальная справедливость. Наука трактуется Мамфордом как суррогат религии, а учения – как сословие новых жрецов [5]. Поэтому Мамфорд призывает остановить научно-технический прогресс и возродить социальные ценности Средневековья, которое он ныне изображает «золотым веком» человечества.

Проблемный анализ гуманитарной составляющей современной философии техники представлен также именами Л. Мамфорда и Х. Ортега-и-Гассета.

В статье Мамфорда «Драма Машин», опубликованной им еще в 1930 году, подчеркивается и доказывается, что техника должна рассматриваться комплексно в аспектах ее психологического и практического происхождения [6]. Поэтому и оценивать технику следует в эстетических терминах в такой же мере, как и технических. Одну из причин такого положения К. Абишев видит в чрезмерной рационализации техники. «Рассматривая современный технический прогресс в его общих и отдаленных последствиях, многие философы видят в нем главный источник разрушения гармонии человека и природы, а также собственной внутренней гармонии духовного склада человека. Этот разрушительный эффект состоит в том, что являясь рациональным в пределах причинно-следственной логики самого технического прогресса, в целях, не выходящих за рамки такой логики, он является безумным в своих конечных целях. Экологический кризис является внешним результатом этого внутреннего разлада. В рациональном мышлении человек подавляет все свои спонтанные, не поддающиеся строгому, необходимо совершающемуся порядку и контролю, импульсу» [7].

Против абсолютизации роли техники в науке и других сферах человеческой жизнедеятельности выступает известный казахстанский философ и методолог науки А.Г. Косиченко. Он пишет, что «методы современной науки не могут быть нетехнизированы,

техника как бы дополняет наши органы чувств, без нее мы не открыли бы микромир, не могла бы существовать современная биология и т.д. Наверное, это так и есть. Но в том, то и беда современной науки, что она развивается технизированно. Техника еще в большей мере способствует обезчеловечиванию науки, приводит к усилению отчуждения в ней. Техника стоит между человеком и природой, и наука теперь постигнет не природу, но ее тонизированный срез. Это опасно, ибо происходит подмена предмета познания. Наука может попасть в порочный круг, когда будет познавать то, что сама же, посредством техники и породила. Техника делает в известной мере неистинной, искусственной не только науку, но и всю жизнь человека, так как изолирует его от природы, создавая «вторую природу» и ею, подменяя ту, первоначальную. А человеку необходимо жить как раз в той природе, которая сохраняет в нем человека, «ибо природа позволяет быть природе, т.е. отвечать своей сущности» [8].

Но еще большую опасность таит в себе, по мнению А.Г. Косиченко, то, что техника превращена в современном мире в средство и путь утраты человеком духовности. «Со всем не техника виновата в том, что человек стал бездуховен, скорее человек стал развивать технику по тому, что утратил духовность, а техника – следствие этой утраты.

Техника дел рук бездуховного человечества, ибо так оно компенсирует утрату истинного отношения к миру, прячется от мира, прикрываясь техникой. Было бы интересным проследить, каким образом даже самое простое техническое средство запрашивает какую-то сторону отношения человека к миру, приводит к потере способности видеть по - человечески какую-то грань бытия мира» [8]. Не со всеми мыслями и суждениями А.Г. Косиченко о технике и ее развитии можно согласиться. Но заслуга этого казахстанского философа здесь видится в вычленении трудностей, противоречий и острых проблем развития техники, прежде всего, мировоззренческого и духовно-культурного плана.

Повсеместно в современных больших городах мира происходит ярко выраженное нарушение природной экосистемы. Взамен естественной природной среде создана искусственная техногенная среда [9]. Многие исследователи подтверждают тот факт, что на современном этапе в крупных городах мира сформирована новая экологическая среда и нарушена «традиционная культура» понимания социального процесса экологических проблем. [10]. К таким факторам можно отнести загрязнение воздуха, почвы, воды города, высокий уровень шума, электромагнитные излучения, которые являются непосредственным продуктом индустриализации. Другая составляющая комплексного воздействия на ценности молодых людей в городе оказывает социокультурная среда [11].

Система «человек – среда обитания» Человек и окружающая его среда гармонично взаимодействуют и развиваются лишь в условиях, когда потоки энергии, вещества и информации находятся в пределах, благоприятно воспринимаемых человеком и природной средой. При этом любое превышение привычных уровней потоков сопровождается негативным воздействием на человека или природную среду [12].

В больших городах, как правило, больше половины территории занимает система уличного движения и технического обслуживания. Расстояния в пределах города достигают таких размеров, что преодолеть их можно только с помощью транспорта. Вызывает также у городского жителя депрессию все, что выходит за пределы человеческих мер: небоскребы, эстакады мостов, архитектура современных домов, шумы и загрязнения, контраст между роскошью и нищетой, скученность и одиночество. Поэтому, вероятно, в городе среди городского населения распространена инертность, желание забыться, уйти от действительности при помощи наркотиков и спиртного. Число психических расстройств и преступлений достигает наиболее высокого уровня в густонаселенных районах больших городов [9]. Социально-психологические факторы большого города. Жители больших городов испытывают также психоэмоциональный дискомфорт из-за высокого темпа жизни, отрицательных эмоций (гнев, страх), хронической нехватки времени, информационных перегрузок, что часто приводит к неврозам и так называемым «болезням ци-

визации» [13]. Информационные и интеллектуальные перегрузки вызывают у молодых людей психическую усталость и эмоциональные стрессы, что становится причиной потерей интересов к окружающей действительности [10]. Все перечисленные факторы влияют на психику и потерю ценностей вообще. В целом можно констатировать, что искусственная техногенная среда в недалеком будущем с возрастанием комплекса антропогенных факторов будет значимо влиять на процессы адаптации, состояние здоровья человека и к потере общепринятых человеческих ценностей.

Ценности техногенной культуры задают принципиально новое направление человеческой активности. Преобразующая деятельность рассматривается как главное предназначение человека. Деятельностно-активный идеал отношения человека к природе распространяется затем и на сферу социальных отношений, которые также начинают рассматриваться в качестве особых социальных объектов, которые может целенаправленно преобразовывать человек. С этим связан культ борьбы, революций как локомотивов истории. Стоит отметить, что марксистская концепция классовой борьбы, социальных революций и диктатуры как способа решения социальных проблем возникла в контексте ценностей техногенной культуры [14].

Список литературы

- 1 Кудрин Б.И. Техногенная самоорганизация [Текст]: - М.: Центр системных исследований, 2004. - 248 с.
- 2 Эллюль Ж. Другая революция В Сб.: Новая технократическая волна на Западе [Текст] / - М.: Прогресс, 1986. - С. 145-166.
- 3 Ясперс К. Смысл и назначение истории [Текст]: Ясперс К // - М.: Республика, 1994. 2-е изд. - 390 с.
- 4 Rapp F. Analytische Technikphilosophie Freiburg [Text] / Rapp F. // 1978. –P. 320.
- 5 Mumford L. The Drama of the Machines [Text] / Scribners Magazine 88-August, 1930. – P.318.
- 6 Mumford L. Technics and Civilization [Text]: Mumford L. // - NY. 1934. - 417 p.
- 7 Абишев К.А. Проблемы экологии в свете глобального отчуждения. Отчуждение и проблемы экологии (на материалах Казахстана) [Текст] /- Алматы: Институт философии и политологии МОН РК, 2002. - С. 7-50.
- 8 Косиченко А.Г. Анализ методов современного научного познания в социокультурном контексте [Текст] / Методы научного познания- Алматы: Ылым, 1996. - С. 21-59.
- 9 Гичев Ю.П. Загрязнение окружающей среды и здоровье человека [Текст]: – Новосибирск: СО РАМН, 2002. – 230 с.
- 10 Margarita Kakimzhanova. Savchuk Yelena, Ryakova Yelena, Sadykova Torgyn, Gappasova Aiman Ideologeme "Traditional culture" understanding the social process environmental problems [Text] / E3S Web of Conferences 258, 07018 (2021) UESF-2021, <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202125807018>
- 11 Глебов В.В., Михайличенко К.Ю., Чижов А.Я. Психофизиологическая адаптация популяции человека к условиям мегаполиса [Текст]: монография / В.В. Глебов, К.Ю. Михайличенко, А.Я. Чижов. – М.: РУДН, 2013. – 325 с.
- 12 В. А. Макашев, С. В. Петров. «Опасные ситуации техногенного характера и защита от них: ЭНАС; [Text]: Москва; 2008 ISBN 978-5-93196-920-6
- 13 Меерсон Ф.З. Адаптация, стресс и профилактика [Text]: - М.: Наука, 1981. – 280 с.
- 14 Степин, В.С. Теоретическое знание [Текст]: В.С. Степин // – Москва: Прогресс Традиция, 1999. – 90 с.

ЦЕННОСТИ ДЕТСТВА В СТАНОВЛЕНИИ ЛИЧНОСТИ

Курманова С.Б., к. ф. н., доцент

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

Совершенно особенное значение для формирования творческой личности имеет история и внутренняя логика духовного развития ребенка. Недаром издревне считается, что человек в моменты наивысшего подъема и расцвета своих созидательных сил бывает лишь настолько творчески одаренным, насколько в нем, в недрах его души сохранилось детство. В современном обыденном рассудке, к сожалению, преобладает представление о детстве как о беспомощном и неполноценном состоянии. Это представление дополняется порой сентиментальной восторженностью к внешним проявлениям ребенка и его слабостям. Метафизическим и недальновидным является попытка увековечить такие слабости детства как – узость сферы ответственности, наивное ребячество, инфантильность. Великие педагоги, исследователи детства – Я.А.Коменский, К.Д.Ушинский, В.А.Сухомлинский показали нам пример бескорыстного и в высшей степени бережного прикосновения к миру ребенка, примера самоотверженного служения детству. Они указали путь, ведущий к тайнам детской души, который, вместе с тем, дает ориентиры для формирования творческой личности. Они угадали и открыли те непреходящие ценности, которыми детство может одухотворить всю человеческую жизнь. Сравнительно редки случаи, когда под наслоениями взрослого опыта «внутренний ребенок» не подавлен, а смело проявляет себя через творческое видение мира, - тогда для человека все в мире радостно и удивительно и, несмотря на горести настоящего, все вокруг есть прекрасное «чудо». Каковы же эти ценности детства, которые надо культивировать при формировании творческой личности?

1.Первое. Способность «озадачиваться», удивляться миру во всей его неисчерпаемой таинственности, загадочности, проблемности. Это искусство видения мира «свежим взглядом», состояние открытой настежь восприимчивости к каждому факту и событию действительности, безграничная отзывчивость на все зовы, идущие от мира. Вся Вселенная полна загадок, и все в ней беспокоит и волнует, тревожит и будоражит.

Нередки случаи, когда некоторые ученые - толкователи мира детства, налагают готовые решения, сети категорий, готовые оценки и мерилы, взятые из прошлого исследовательского опыта, и объявляют ребенка вовсе «чистой доской». Так, мир детства оказывается ложно понятым из-за смешения опыта виртуального и опыта актуализированного. За ребяческой неискушенностью и неопытностью в актуальных отношениях мы можем тогда видеть живую искру мудрой готовности «озадачиваться».

2.Второе. Способность к радикальному, полному самообновлению. Это умение изменяться сообразно изменившимся реалиям. Детское видение мира - бесстрашное и доверчиво-доброе, открытое, бесхитростное, незапутанное прошлым опытом – перерастает в мудрость жизни, пройдя сквозь все ужасы испытаний, страданий и падений. Даже отрицательный опыт закаливает и утверждает в нас эту непреложную ценность детства.

3. Третье. Способность ребенка к подлинной общительности, искренней, открытой, бескорыстной. Подлинная общительность – это способность внутри своей собственной жизни уделять достаточно места и времени, действий, мыслей, чувств, ценностей для других людей. Это значит – жить по логике другого, близкого человека, несколько не боясь утратить собственное Я, бескорыстная самоотдача и собственное самоосуществление в общении с родителями, сестрами, братьями, друзьями, а во взрослой жизни – с коллегами. В современном обыденном сознании «общение» представляется как по-

верхностное соприкосновение, которое возможно между людьми, лишенными духовной общности. Это не является подлинным общением, это лишь «контакты». Детская чистая взаимность жизни с другими, щедрая самоотдача со временем подвергается отрицанию и забвению. На место чуткой отзывчивости и бескорыстия приходит «цивилизованная» захламленность и корыстно-заинтересованное, избирательное общение с «нужными» людьми. Способность детства видеть мир полицентрично, глазами других вытесняется своей собственной, меркантильно-утилитарной точкой зрения. Все и вся оценивается с позиции охранительного своецентризма и своемерия. Для формирования творческой, духовно богатой личности такая «зрелость» и «цивилизованность» губительна и опасна.

Как сберечь личность от утраты непреходящих ценностей сокровенного детства? Как утвердить эти ценности в жизни при формировании творческой личности?

Надо сделать сам способ нашего мышления педагогически адекватным – адекватным диалектике становления творческой личности. Тогда как все воспитательно-образовательное дело оказалось подчиненным принципу конечно-направленной обработке личности – педагогической инженерии. Это придавало процессу становления личности функционально-ограниченный характер, делало его ограниченным. Напротив, формированию творческой личности отвечает не педагогическая инженерия, а педагогика общения. Сделать способ нашего мышления адекватным педагогике общения – это значит привести его в соответствие с тем особенным, необыкновенным, внутренне сложным миром человека. Логика отношений между ребенком и педагогом должна стать логикой междусубъектного общения. Необходим переход от объект-субъектного отношения (где объект – это ребенок, а субъект всезнающий, с «истиной в кармане» педагог), к субъекту-субъектному диалогу и общению. Необходимо гармоническое объединение самостоятельных субъектно-личностных миров формирующейся личности и педагога-наставника, педагога-друга. Это по-настоящему трудная, далекая от тривиальности, диалектическая проблема. В психологических исследованиях Л.С.Выготского особенно ценно то, что названные подходы смыкаются у него с раскрытием многомерности субъектно-личностного мира, в первую очередь – мира ребенка. Вопреки обыденным стереотипам в представлениях о детях, в каждом из них «... заключено гораздо больше возможностей жизни, чем те, которые находят свое осуществление». «Мир вливается в человека тысячью зовов ..., и ничтожная их часть осуществляется...» [1]. Все остальное остается достоянием неактуализированных потенций, не укладывающихся в рамки единственного, исторически определенного и господствующего образа жизни или типа социальности, который человек встречает вокруг себя. Здесь-то проступает серьезнейшая проблема: как актуализировать потенциальные возможности ребенка, богатый потенциал непреходящих ценностей раннего детства? Это сопряжено с проблемой формирования гармоничной, счастливой личности.

Попытку решения этой проблемы находим в теории биохевиоризма, одним из самых последовательных выразителей этого направления был Б.Ф. Скиннер. Он является откровенным идеологом и проповедником социал-инженеристского мировоззрения. Скиннер – ученый известен как автор, так называемого, «линейно-программированного обучения», изобретатель «обучающей машины» и «инкубатора для младенцев» [2]. Скиннер-ученый и Скиннер-идеолог достаточно последователен. Он различает в человеке два уровня детерминации: внешний и внутренний. Последний связан с «устройством» человека, его внутренний мир. Скиннер задается вопросом: « как же сделать всех людей гарантированно счастливыми?» Для этого надо освободить людей от эмоций ненависти, зависти, гнева, заодно и от совести с ее вечными проблемами выбора и духовными терзаниями. Так, Скиннер продолжает и логически завершает линию, идущую от сочинения Ж.О. Ламетри «Человек-машина» [3]. Надо не ставить человека перед всей сложностью проблем и не надеяться, что он примет их внутрь своей совести и сам совершит выбор пути, а сделать так, чтобы проблемы и необходимость делать выбор вовсе не возникали перед

человеком. Задачу всей своей деятельности – теоретической и практически-прикладной Б.Ф. Скиннер как раз и видит в том, чтобы дать такую научно-точную «технология поведения», которая могла бы обеспечить надежное исполнение каждым индивидом требований социальной регуляции. Социальная регуляция диктовала бы, адресуясь непосредственно к поступкам каждого, всю последовательность и весь порядок поведения. А сознание – как функционально-служебный орган, задним числом одобряло бы этот диктат и максимально способствовало бы его исполнению. Сознание или ум здесь выступает всего лишь как подсобный механизм в общей машине социал-инженеристского управления. Совесть с ее атрибутами – свободой и достоинством – не получает никакого признания. «Технология поведения» не только игнорирует и минует их, будучи замкнута непосредственно на поступки. Ни у кого нет ни малейшей возможности вести себя ненадлежащим образом. Никаких борений души, мучений совести и творческих исканий духа – эти «метафизические химеры» подлежат полному искоренению. Такова «практическая программа» стерильно «правильных» и счастливых обитателей инженеристского «рая на Земле» [4].

В диалектике формирования творческой личности, начиная с раннего детства, главным является признание проблемности бытия, принятие его внутрь субъектного мира. Жить в любви к трудностям – это и значит открыть себя навстречу всякой достойной задаче, и сделать ее истоком своего совершенствования, самоизменения. Это значит жить в борении, в котором он, прежде всего, устремлен побеждать самого себя, свое несовершенство, а не защищать свою ограниченность. Формирование творческой личности – это творчество человеком самого себя и своего мира. Следовательно, задача педагога – показать путь к созидательству, самоизменению, путь к бескорыстному и полному принятию задач и сложностей жизни как радостных трудностей, которые надо решить и преодолеть. Каждое новое преодоление – это обретение мудрости жизни и оптимистическая готовность к встрече с новой жизненной ситуацией, решение которых происходит через глубинное междусубъектное общение с близкими людьми [5].

Стремление объяснить развитие творческой личности в пределах науки или с точки зрения одной науки некорректно и грозит ограниченностью подхода. Творчество как процесс и отношение присуще всей целостности культуры, включающей и нравственность, и художественность, и право, и культуру общения, философию.

Таким образом, перспективы плодотворного исследования актуализации потенциальных возможностей ребенка, богатого потенциала непреходящих ценностей детства в взрослой жизни возможны при совместном «стыковом» анализе проблемы нескольких наук. Это будет объемный материал для исследования указанной проблемы в разных аспектах.

Список литературы

- 1 Выготский Л.С. Трагедия о Гамлете, принце датском [Текст]: Психология искусства. - М.: Наука, 1968. - 341 с.
- 2 Педагогическая энциклопедия Т.3. - М.: Наука, 1968. - С. 856 .
- 3 Ламатри Ж. О.Человек-машина [Текст]: Ламатри Ж. О. // Избранные произведения. - М.-Л.1925. – 13 с.
- 4 Cantner U., Meder A., terWal A.L.J. Innovator network and regional knowledge base [Text] / Technovation, -2010. -vol. 30. - № 2. -Р. 496–507.
- 5 Ильенков Э.В. Гуманизм и наука [Текст] / Ильенков Э.В. // Наука и нравственность, - М.:Наука, 1971. – С.400-411.

**ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ ОТАНҒА ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛІГІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУ – ЫНТЫМАҚ-БІРЛІККЕ ЖЕТУДІҢ ТӨТЕ ЖОЛЫ:
ТАРИХИ ТАЛДАУ**

Қ.Ж. Нұрбай, профессор, т.ғ.д.

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Бүгінгі таңда халықты мазалайтын мәселелер аз емес, атап айтқанда түйіні шешілмеген әлеуметтік, саяси мәселелер, оның ішінде халықтың әл-ауқаты, жылдан жылға тұрмыс деңгейінің төмендеуі, сөз бостандығының шектелуі, яғни Қазақстан азаматтарының құқықтарының қорғалмауы, т.т. Сондай түйткілді мәселелердің бірі – қоғамда ауызбіршіліктің болмауы, билік пен халықтың арасындағы алшақтық, түсінбеушілік, «мемлекеттік тіл» деген мәртебесі бар қазақ тілінің өз тұғырына қонбауы, сондай-ақ соңғы жылдары жиілеп кеткен ұлтаралық қақтығыстардың бой көтеруі. Осыған орай, бүгінгі таңда шынайы қазақстандық патриотизм қалыптасты ма деген сұрақтың туындайтыны рас. Сұраққа жауап берместен бұрын, алдымен қазақ патриотизмі бастауын қайдан алатынын анықтағанымыз абзал, ол үшін тарихқа жүгінейік.

«Отан отбасынан басталады» деп бекер айтылмаған болса керек, өйткені «Отбасы», «Отан» – екі егіздей түбірі бір мағыналас ұғымдар. Осы ретте «Отанның» түпқазығы «Отбасы» болғандықтан, бастауын отбасынан алатын Елге-Жерге, Отанға деген сүйіспеншіліктің түп-тамырын табу үшін, сөзсіз алғашқы қазақ тайпаларының, алғашқы қазақ мемлекетінің тарихына үңіліп қарағанымыз абзал. Өйткені ұлттық құндылықтарымыз, оның ішінде саяси құндылықтарымыз төл тарихымызда жатыр.

Қазақ ғалымдары «қазақ» деген сөз алғаш рет VIII ғасырға жататын қытай жазба деректемелерінде кездеседі («*Тан патшалығы тарихында*») [1, 19, 2,]. Басқа да пікірлер бар, кейбір ғалымдар қазақ тайпаларының шығуын X-XI ғасырларға жатқызса, енді біреулері XIII-XIV ғасырларға тиесілі деген пікір айтады. Сондай-ақ, араб саяхатшысы әрі жазушысы Мұхамет Аль-Ауфидің XIII ғасырда Үндістанда жазған кітабында «Алтайды мекендеген қарлықтар... тоғыз ұлысқа бөлінген, бұлардың ішінде үш тайпа шығыл, үш ұлыс қазақ бар», – деп айтқаны назар аударатын жайт [1].

Қазақтың әйгілі ғалымы Әлкей Марғұланның мәліметтері бойынша «Түрік қағандығы құлағаннан кейін (744-745 жж. – Қ.Ж.Н.) Сырдария өзені бойында «Алаш» деген атпен саяси одаққа біріккен көне қазақ тайпалары еді» [3]. Ғалымның айтуынша XIII ғасырда Алаш одағы Шығыс Дешті-Қыпшақ жерінде (*Қазақ жерінде*) «алты арыс Алаш Елі» түрінде сақталған, Ақ Орданың негізгі халқы осы «алты Алаш Елі» болды [3].

Моңғолияның танымал түрік-моңғолтанушы ғалымы Ислам Қабышұлы да «... қазақ халқы болса, осы кезден бастап (VIII ғ. ортасы – Қ.Ж.Н.) көптеген рулар мен ұлыстардан құралған Қарлұқ одағының негізін қалады. Демек, қазақтың халықтық негізіне алғашқы ұйтқы болған – Түркеш пен Қарлұқ одағы екен» («*Еліміз Алаш, керегеміз ағаш*» деген ұғым сол кезде қалыптасқан көрінеді – Қ.Ж.Н.), – деп Ә. Марғұланның пікіріне қосылады [4]. Демек, Қарлық тайпаларының қазіргі оңтүстік Қазақстан, түркеш тайпасы мекен еткен аймаққа қоныс аударуының себебі Түрік қағанатының дәл осы VIII ғасырдың ортасында құлауы болды, сондықтан да аталған мемлекеттің құрамында болған қазақ тайпалары билікке келген яғлақар тайпасына (*Ұйғыр қағанаты*) бағынғысы келмей, өз алдына мемлекет құруға әрекеттенеді. Алтай мен Тарбағатайдан қоныс аударған қарлықтар (*ш.а. 750-760 жж.*) Орхон-Енисей түрік жазбаларында «үш қарлық» («*үш ұлыс қазақ*») деген атпен сақталғаны, сондай-ақ Қарлық қағанаты 200 жылға жуық уақыт қазақ жерінде дәуірлеп, қазақ мемлекеттігінің қалыптасуына елеулі үлес қосқаны тарихқы әйгілі [5].

Қарлықтар Одағына (*қазақ шежіресі бойынша - Алтай-Қарлық*) кірген және дәуірлеген тайпалардың бірі – болат-қарлықтарды М. Қозыбайтегі, Ж. Мырзақанұлы сияқты тарихшы-ғалымдар арғын тайпасына байланыстырады [7].

Ал енді түркештерге келсек, VII ғасырдың соңы мен VIII ғасырдың бас кезінен бастап «Түркеш», «Түркеш-Алаш ұлысы» (*ғалымдар түркешті ежелгі үйсіннің орнын басып, дулаттың ішіндегі ең күштісі, қазақ шежіресінде «сары үйсін» атымен шыққан тайпа ретінде қарастырады [8]*) деген атпен көне қазақ тайпалары Батыс-Түрік қағанатында («*Он оқ Елінде*») билікке келіп, кейіннен Алтайдан ауып келген қарлықтардың қол астына бірігеді [8, 45 б.]. Түркеш қағанаты «... Алтай тауынан Тянь-Шань тауына, Баркөлден Арал теңізіне дейінгі аумақтағы он оқ тайпасын түгел биледі. Оның негізгі орталығы ежелгі үйсіндердің ата-мекенінде болды» [1].

Қазақ ғалымдары Қытай тарихшысы Су Бей Хайдың пікіріне сүйеніп түркештер қазақ тобына жататын көне түріктер және Түркеш қағанатын алғашқы Қазақ мемлекеті дейді [1, 5, 8]. Ж. Мырзақанұлы «Түркеш қағандығы дәуірінің қазақ тарихын зерттеуде төтенше маңызды бір дәуір екендігін көрсетеді», - деп салихалы ой айтады [8].

Академик М. Қозыбайтегі «... жазба деректер... «қазақ» атауының... тарихи шығуының ерте екендігін дәлелдейді..., ол алғашқыда жеке ру-тайпалардың аты ретінде жарыққа шыққан» - деп қытайлық зерттеуші-ғалым Н. Мыңжанның пікірін қолдайтынын айтады [7]. Академик-ғалымның айтуынша «қазақ» пен «қыпшақ» этнонимдері тарих сахнасына қатар шығып ру аты болған «қазақ» атауы қыпшақ халқының құрамында өзге ру-тайпалар сияқты «қыпшақ» атын жамылып жүрген және «қазақ» атауының даңқы қыпшақ одағы әлсіреген, өше бастағанда ғана әйгілі болды» (*қыпшақтар болса, керісінше қазақ халқының құрамына жеке тайпа ретінде кірген – Қ.Ж.Н.*) [7].

Ж. Мырзақанұлының пікірі бойынша да «қазақ» ұлт аты болудан бұрын ру-тайпа аты болған, - сондай-ақ - ұзақ ғасырлар өту барысында біртіндеп тіл, территория, әдет-ғұрып және мәдениет бірлігіне қол жеткізген халық аты болған деген көзқарас барған сайын көптеген жазба және шежірелік аңыз деректермен дәлелденіп отыр» [8].

З. Қинаятұлы, Н. Мыңжан, М. Қани сынды қазақ ғалымдары да «қазақ» атауының, қазақ тайпаларының пайда болуын қыпшақ тайпасымен, олар қоныстанған аймақпен байланыстырады [2].

Ал «қыпшақ» атауы, «қыпшақ» этнонимі жазба деректемелері бойынша алғаш рет ұйғыр қағаны Әлетміш Білгенің моласында табылған және VIII ғасырға жататын (759-760 жж.) «Селенгі тасына» жазылған («*түрік-қыпшақ*» *нұсқасында*) [9]. Демек, «қазақ» пен «қыпшақ» этнонимдері бір уақытта (VIII ғасырдың ортасында) және бір аймақта тарих сахнасына шыққан деуге негіз бар (*қыпшақтардың ата-қонысы солтүстік-батыс Алтай мен Ертіс алқабында болған, және де қарлықтардың да осы аймақта VIII ғасырдың ортасына дейін қоныстанғаны олардың аралас-құралас өмір сүргендерін көрсетеді [9, 10, 11]*).

Қыпшақтардың аталған өңірді III-V ғасырларда (*қыпшақ тайпасына тиесілі әйгілі «жоғарғы Обь мәдениеті»*), кейіннен VIII ғасырдың екінші жартысы мен X ғасырларда (*қимақ-қыпшақтардың «Сросткин мәдениеті»*) мекендегендерін археологиялық деректер дәлелдейді [9, 12]. Қыпшақтарға тиесілі жоғарыда аталған екі мәдениетке де ортақ ұқсастық бар, атап айтқанда адам мәйітімен бірге жылқыны көму рәсімі жаппай сипатталған [9].

Сонымен, түркештер мен қарлықтар да, қыпшақтар да VIII ғасырдың екінші жартысында тарихқа алғашқы қазақ ру-тайпалары ретінде әйгілі болған және «қазақ» атауының тарих сахнасына алғаш рет шығуы да осы VIII ғасырға тиесілі екендігі күмән тудырмайды [7].

Міне сондықтан да, қазақ патриотизмі ұғымы VIII ғасырда Түркеш-Қарлық (*Алаш*) атты саяси одаққа біріккен қазақ тайпаларының арасында қалыптасты деп айтсақ қателеспейміз. Былайынша айтқанда, қазақ патриотизмнің үлгілері төл тарихымыз-

да жатыр, атап айтқанда Отансүйгіштік, Отаншылдық сияқты киелі ұғымдар бастауын түркеш тайпасынан алатыны күмәнсіз, өйткені бұған жазба деректемелерінде сақталған мағлұматтар дәлел бола алады. Түркештердің өмірлік ұстанымдары (*кейінгі дәуірдегі қазақтарда сияқты*) «отбасы-ру-мемлекет» атты үштік қағидаға негізделген үйлесімдікте өмір сүру болды [5].

Түркештердің Отанды сүйюге бастайтын ұлттық құндылықтарының маңызы орасан зор. Өйткені Отанға деген сүйіспеншілік отбасыны, одан соң туған жерді (ру) құрметтеуден басталды деуге толық негіз бар. Яғни, отбасына, басқаша айтқанда ата-анасына деген сүйіспеншілік туған жерге деген сүйіспеншілікке (*руластарына, туыс-ағайындарына*), ал туған жерге деген сүйіспеншілік Отанға деген сүйіспеншілікке жалғасып, қазақ патриотизмі үлгісі осылай қалыптасты деп сеніммен айта аламыз. Бұл жерде отбасы мен туған жер - кішігірім шаңырағымыз болса, «Отан» - ол біздің үлкен ортақ шаңырағымыз. Танымал түріктанушы-ғалымдар Т. Сұлтанов пен С. Кляшторныйдың «структура авестийского скотоводческого социума (*қола дәуіріндегі Андронов мәдениеті* – Қ.Ж.Н.), т.е. воплощение космического порядка среди людей предельно проста: глава дома, глава рода... и глава страны (*царь*)», - деп жазған пікірі түркеш тайпасының ұлттық құндылықтарының түп-тамыры тым тереңде жатқандығын көрсетеді [9].

Ру-тайпалық негізде құрылған көшпелі қазақ қоғамында да отбасы мен оның жалғасы аталық тектің (рудың) маңызы зор болған, өйткені қазақтардың әдет-ғұрпы мен салт-дәстүрі, заңдары, ұлттық құндылықтары мен дүниетанымы – барлығы рулық қатынасқа негізделген еді.

Біздің пікірімізше, жоғарыда аталған «отбасы-ру-мемлекет» атты ұлттық қағидаттың үш бөлегінің әрқайсысының астарында «қан» ұғымы жатыр. Біріншісі, «отбасыға» келсек, ол «отағасы-әке» дегенді білдірсе керек, өйткені «қан» сөзінің көне түрік тіліндегі түп-нұсқасы «әке» деп аударылады екен [13]. Екінші бөлегі туыстық негізде құрылған «ру» ұғымының астарында туыстық байланысты білдіретін «қан» деген ұғым жатса (*адам ағзасында ағатын қан*), үшінші, «мемлекет» деген ұғым – «мемлекет басшысы» деген ұғымды, яғни «қан-хан» деген мағынаны білдірсе керек (*оғыз тілінің ықпалымен «қан» - «ханға» айналған*). Басқаша айтқанда, «отбасы-отағасы» «рубасына», «рубасы» «мемлекет басына» айналған көрінеді.

Түрікшілдік азаттық қозғалысының әйгілі өкілі, ағартушы, ғалым З.В. Тоганның айтуынша, түркештер әскери жорыққа шыққанда шайқаста қаза болған жауынгерлерінің сүйектерін еттен ажыратып, теріге орап елдеріне әкеліп жерлеген екен [5].

Әйгілі түрік ойшылы, қоғам қайраткері Зия Гөкалптың пікірі бойынша «ұлттық ынтымақты күшейту үшін бәрінен бұрын отансүйгіштік моралін (патриотизм) күшейту қажет» [14]. Ежелгі түрік-қыпшақ тайпаларында «отансүйгіштік моралі өте күшті болған. Ешқандай түрік өз елі, яғни ұлты үшін өмірін... пида етуден тартынбайтын. Өйткені ел Көктәңірінің жер бетіндегі көлеңкесі болатын» [14]. Түріктердің ортағасырлық ғалымы, түрік тілдерінің білгірі М. Қашғари «замандастарын... Отанды сүйюге... шақырады...» [15].

Еліне-жеріне, Отанға деген сүйіспеншіліктің үлгісі ретінде мысал айтсақ, араб жазба деректерінің мәліметтері бойынша, Мысыр елінде қыпшақ мәмлүктері билік жүргізген уақытта мемлекеттік маңызы бар мәселелер «сыйаса» (*қазақ тіліндегі «саясат» сөзінің түп-төркіні аталған арабтың сөзі болса керек*), яғни «үш йаса-ясы» атты заңдар негізінде қаралып, мұсылмандық «шариғат» заңдары екінші орында тұрған [16]. Сондай-ақ, қыпшақ мәмлүктері жат елде өмір сүрсе де арнайы үкім шығарып әр сәрсенбі күні белгіленген жерде жиналып қымыз ішуді дәстүрге айналдырған екен [16].

Жоғарыда атап көрсетілген деректер туған жерге деген сағыныштың Отанға деген сүйіспеншілікке ұласқанын байқатады, яғни қазақ ру-тайпаларының бірте-бірте өздерін «қазақ» екендерін сезініп Қазақ деп аталатын Елге, үлкен Отанға деген азаматтық сезімін қалыптастырды.

Кейінгі дәуірлерде, атап айтсақ патшалық және кеңестік отарлық кезеңде қазақ халқы үшін басты мақсат тәуелсіздік пен ынтымақ-бірлікке жету болды. XX ғасырдың бас кезінде, қазақтың басына қиын заман туғанда ұлттық құндылықтарды ұран еткен, түріктілдес халықтардың ұлт-азаттық қозғалысының көшбасшысы, ұлттың (түркістандық ұлттың) саяси һәм рухани көсемі ұлы тұлға Мұстафа Шоқайдың мақсаты да ұлт тәуелсіздігі үшін күрес жүргізу болды [17]. Қазақтың ұлы ақыны, Алаш қайраткері Мағжан Жұмабай да «не көрсем де Алаш үшін көргенім

маған атақ ұлтым үшін өлгенім

мен өлсем де Алаш өлмес, көркейер

істей берсін қолдарынан келгенін», - деп, Отаны үшін, ұлты үшін өзін құрбан етуге дайын екендігін өлеңмен жырлаған еді [18].

Ал бүгін ше, шынайы қазақстандық патриотизмді қалыптастыру үшін не істемек керек?

Ең алдымен, тарихи сананы қалыптастыру керек, өйткені Қазақстанда тұрып жатқан барлық этностар өз Елінің, яғни Қазақстанның тарихын білуге міндетті. Әсіресе бұл жастар үшін маңызды.

Екіншіден, мемлекеттік қазақ тілі ұлтаралық қатынас тіліне айналуы тиіс, өйткені бүгінде қоғам қазақтілділер, орыстілділер болып екіге бөлінген, ауызбіршілік жоқ. Қазақстан азаматтары мемлекеттік тілді меңгермейінше қазақстандық патриотизм туралы айтудың өзі артық. Бұл мәселеге қатысты Қазақстан Президенті Қ.К. Тоқаев «... қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлі күшейіп, ұлтаралық қатынас тіліне айналатын кезеңі келеді...», - деп атап айтқан болатын [19]. Ал енді мемлекеттік қазақ тілі ұлтаралық қатынас тіліне айналу үшін ең бастысы, өсіп келетін жас ұрпақ ұлтына қарамай мемлекеттік қазақ тілінде білім алуы керек, яғни біртұтас қазақстандық ұлт қалыптастыру үшін орыстілді мектептер жаппай қазақ мектептеріне ауыстырылуы тиіс. 100 жылдан астам уақыт бұрын (1922 ж., 12 сәуір) Қырғыз (Қазақ) автономиялық кеңестік социалистік республикасының орталық атқару комитетінің алғашқы төрағасы С. Мендешевтің «недопустимо деление школы на русское и киргизское отделения, язык преподавания должен быть киргизским» деп айтқаны бүгінде өзектілігін жоғалтпаған [20].

Үшіншіден, руханилыққа басымдық беру, жастарды руханилыққа тәрбиелеу төтенше маңызды. Өйткені өскелең ұрпақтың Отанға, оның тарихы мен мәдениетіне, тілі мен дәстүріне, Еліне-Жеріне деген сүйіспеншілігін қалыптастыру үшін руханилыққа бару, дінге, иманға жығылу керек. Қазақтың әйгілі ғалымы «Ш. Уәлиханов қазақ қауымында рухани болмыстың басқа этностарға қарағанда әлдеқайда жоғары тұратындығын...» айтқан еді [1].

Төртіншіден. қоғамды, қоғамдық сананы отарсыздандыру, ойымызды еркін айтуға жағдай жасау аса маңызды, өйткені қоғамда кеңестік идеологияның ықпалы сезілуде, халықтың санасы қатты уланған.

Қазақстанның тұңғыш президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында қоғамды отарсыздандыруды жүргізу керектігін астарлап айтқан болатын: «Өткен XX ғасыр халқымыз үшін қасіретке толы, зобалаң да зұлмат ғасыр болды. Біріншіден, ұлттық дамудың ықылым заманнан жалғасып келе жатқан өзімізге ғана тән жолы біржола күйретіліп, қоғамдық құрылымның бізге жат үлгісі еріксіз таңылды... Қазақтың тілі мен мәдениеті құрдымға кете жаздады!... Өткен ғасырдың басты екі идеологиясы – коммунизм (яғни социализм) және фашизм біздің көз алдымызда күйреді. Бүгінде елес-идеологиялар ғасыры келмеске кетті! Енді... ұлттық болмысқа, ұлттық құндылықтарға негізделген шынайылық пен прагматизм ғана таяу онжылдықтардың ұраны болуға жарайды» [21].

Былайынша айтқанда, әрекет етуге бағыт-бағдар берілді, ендігі кезек биліктің батыл әрекет етуі мен қоғамның үнсіз қалмауында! Қорыта келе айтарымыз, ынтымақ-бірлікке жету үшін Қазақстан азаматтары тіліне, дініне қарамай өз Елінің, өз Отанының шынайы

патриоттары болу керек, ол үшін Түркеш-Қарлық (*Алаш-Қазақ*) дәуірінен бастап кешегі Алашқа дейін жалғасып жеткен тарихи сабақтастықты үзбей, ұлы бабаларымыз біздерге мирас еткен өсиетін, рухани һәм саяси құндылықтарымызды сақтай отырып, және оларды бүгінгі күннің талабына сай қоғамда қалыптасқан заңдылықтарға, жаңа жағдайға байланысты бейімдеп ұштастыра білуіміз тиіспіз, ең алдымен санамызды жаңғырту арқылы өзіміз де өзгеруіміз керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Мұратхан Қани. Қазақтың көне тарихы [Текст]/ - А.: «Жалын», 1993.
- 2 История Казахстана в 5 томах. 2 том. [Текст]: - А.: «Атамұра», 1997.
- 3 Әлкей Марғұлан. Шығармалары. [Текст]: 13 том. - А.: «Алатау», 2012.
- 4 Ислам Қабышұлы. Тұран әлемі. [Текст]: - А.: «Санат», 2007.
- 5 История казахской государственности (древность и средневековье). [Текст]: А.: «Адамар», 2007.
- 6 История Казахстана в 5 томах. 1 том. [Текст]: А.: «Атамұра», 2010.
- 7 Манаш Қабашұлы Қозыбайтегі. Ата тарихы туралы сыр [Текст]/ Қазақстан Республикасы ұлттық ғылым академиясының хабарлары. 1993. -№ 1.
- 8 Жақып Мырзақанұлы. Қазақ шежіресінің жазба тарихи деректермен байланысы жөнінде [Текст]/ Қазақстан Республикасы ұлттық ғылым академиясының хабарлары. 1993. -№ 1.
- 9 С.Г. Кляшторный, Т.И. Султанов. Казахстан. Летопись трех тысячелетий. [Текст]: А.: «Рауан», 1992.
- 10 В. Бартольд. 12 лекций по истории турецких народов Средней Азии. [Текст]: А.: «Жалын», 1998.
- 11 Лев Гумилев. Хунну. Хунны в Китае [Текст]: М.: «Айрис Пресс», 2003.
- 12 Ю.С. Худяков. Роль древних тюрок, кыргызов, кимаков и кыпчаков в трансляции культурных достижений в лесостепные и таежные районы Сибири в эпохи раннего и развитого средневековья [Текст]/ Вклад кочевников в развитие мировой цивилизации. Сб. материалов международной научной конференции. - Алматы: «Дайк-Пресс», 2008.
- 13 Древние тюркские диалекты и их отражение в современных (тюркских) языках. [Текст]: - Фрунзе: «Глим», 1971. Под редакцией Батманова И.А.
- 14 Тарих адамзат ақыл-ойының қазынасы. 10 томдық. Түркі халықтарының тарихи ойы. [Текст]: 10 том. Астана: «Фолиант», 2006.
- 15 Азиз Нарынбаев. Махмұд Қашғари шығармашылығындағы түркі халықтары көзқарасының бейнеленуі. Әлемдік философиялық мұра [Текст]: Қазіргі түркі философиясы. 20 том- Алматы: «Жазушы», 2009.
- 16 Батыршаұлы Бақытты. Мысыр мамлүк мемлекетінің Дешті-Қыпшақпен байланыстары. XIII-XV ғғ. [Текст]: - Алматы, - 2005.
- 17 Мустафа Шокай. Туркестан – наша общая колыбель (Туркестан в документах личного архива М. Шокая 1920-1940 гг.). [Текст]: 1 том. - Алматы: «Қазығұрт», 2011.
- 18 Әбдімәлік Нысанбаев. Қазақстанның философиялық мұрасы және оның маңызы. Әлемдік философиялық мұра [Текст]: Қазіргі түркі философиясы. 20 том. [Текст]: - Алматы: «Жазушы», 2009.
- 19 «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан Президентінің Қазақстан халқына жолдауы // ҚР Президентінің ресми сайты.
- 20 ҚР Президентінің архиві. 139 қор. 2 тізбе. 4 іс.
- 21 Н.Ә. Назарбаев. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру [Текст]/ Егеменді Қазақстан. 2017 жыл, 12 сәуір.

**«ЖАННАН ҚЫМБАТ ОЛАРҒА АР!» - МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ
ЛИРИКАЛАРЫНДАҒЫ ЖАСТАР ОБРАЗЫ**

Токсанбаева Т.Ж., ф.ғ.к., доцент

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

XX ғасырдың бас кезі халқымыздың рухани-мәдени тарихындағы қиындығы мен қайшылығы мол күрделі кезең болды. Бұл кезең халқымыздың ұлттық оянуының, демократиялық мәдениетінің өсіп-өркендеуінің, зиялылықпен ілгерілеуінің, әлемдік деңгейдегі ой жарыстыруының, көркем өнер салыстыруының көрініс бере бастаған тұсы болды. Бұл дәуірдегі қазақ әдебиеті – жалпы демократиялық қозғалыстар, қиян-кескі соғыстар, төңкеріс дамыған кездегі, қос қыртыс дәуір тарихын көрсететін әдебиет еді. Ел қамын ойлаған арыстардың қазіргі ұрпақ танып-біліп келе жатқан бірсыпыра жәдігерлік дүниелері осы жылдары дүниеге келді.

Мағжан Жұмабаев өмірден өз орнын үнемі іздеумен өткен, бар білген-түйгенін соған арнаған суреткер. Оның шығармашылығының бір қырында мұңлы толғаныс, өкініш және қайғы-қасірет, күйініш жатса, екінші қырында романтикалық өршілдік, махаббат, сүйіспеншілік, қуаныш пен сүйініш, арман, мақсат, үміт орын алды. Суреткердің шығармашылығында тарих тұңғығын терең түсіну, өткенді бажайлау, болашақты болжай білу, бүгіннің ақиқатына көз жеткізу сияқты терең толғаныстар заманның астан-кестен аласапыран жайымен астасып жатады. Мағжан Абай дәстүрін жаңалады. Мағжан лирикасы жүректің ең нәзік пернелерін сөйлетті.

М.Жұмабаевтың өмірі, шығармашылығы, рухани мұрасының көркемдік нысаны, жазушылық және ақындық шеберлігі, қоғамдық қызметтері жайында сындарлы зерттеулер Ш.Елеуқенов, Р.Бердібаев, М.Базарбаев, М.Қараев, Қ.Мәшһүр-Жүсіпов, Б.Дәрімбет, Б.Қанарбаева, Б.Кәрібаева, Е.Тілешев т.б. ғалымдар еңбектерінде ақын мұрасы сан қырынан қарастырылып келеді.

Ол шындықты жүрегінен өткізіп барып жырлаған, ол бірден ұлтым деп, алашына сиынған. Өзгерсе, қазағының мүддесіне сәйкес өзгерген. Ұлты зар жыласа, ақын қан жылаған. Қазағының беті шырайланса, мұның өлеңі арайланған.

Мағжантанудың ұзақ көшінің басында алаш көсемі Әлихан Бөкейхан тұрғанын айту парыз. Ол жер бетінде қазақ деген халық барын, бұл халықтың тәуелсіз болып, өз тағдырына өзі иелік жасауға құқы бар екендігін көрсете келіп, соның дәлелі ретінде Абай, Шәкәрім, Ахмет, Міржақып сияқты ұлы тұлғалардың қатарында Мағжанды да атап, оның:

Таң, күн деген жер жаны,

Бұл екеуісіз жоқ сәні

Оқу-білім ер жаны,

Жараспас ерге құр жаны... - деген сөздерін келтіріп: «Осындай

ақыны бар, бір жерде тізе қосып отырған бес миллион қазақтың тілі қалай жоқ болады», - деп тебіренеді. Бұл сөздерді Әлихан Бөкейханов 1913 жылы өз естелігінде жазып кеткен [1, 85].

Қазақ тарихында, әдебиеті мен мәдениетінің тарихында «Қазақ» газетінің орны ерекше. Мұхтар Әуезов айтқандай: «Қазақтың еңкейген кәрі, еңбектеген жасына түгелімен ой түсіріп, елін ұйқысынан оятып, жансыз денесіне қан жүгіртіп, күзгі таңның салқын желіндей ширықтырған, етек-жеңін жиғызған «Қазақ» газеті болатын». Міне, осы газетке Мағжан өзінің көп өлеңдерін жариялаған, баспасөз арқылы халқына қызмет еткен. Мысалы, сонда қазір «Мен жастарға сенемін» деген тақырыппен көпке тараған

өсиет өлеңнің 1918 жылы Қызылжарда шығып тұрған, қазақтың жастар баспасөзінің тұңғышы «Жас азамат» газетінің бірінші санында, бірінші бетте басылған болатын. Халықтың келешегі үшін күресетін, оның алдағы тағдырының қандай болмағын айқындайтын көзі ашық, жаны таза, саналы жастар екендігін бұл басылым айқын жария етті. Мағжан Жұмабаевтың «Жастарға!» деген өлеңі сол замандағы қазақ жастарының ел-жұрт алдындағы тарихи міндетін көрсетіп берген бағдарлама десе болғандай. Өлеңнің беташары ретінде Мағжан Жұмабаев мынадай сөздерді келтіріп кетеді:

«Жастар! Алда жүрген, Алаш жолына аянбай қызмет қылған адал жүрек ағалардан үлгі, өнеге алыңдар. Елдіктен, ерліктен айырылып, екі жүз жылдай еңсесі түскен елді ойлаңдар. Күнді - түн, жақынды - жат, пайданы - зиян деп жүрген, толық саяси құқықтарын іздеп алуға ер жетіп, есі кірген елді ойлаңдар!» - дейді де өзінің «Жастарға!» деген өлеңін жариялайды.

Поэзия қай дәуірде де, қай заманда да адам көңіл-күйінің буырқанған, босаңсыған, қайрат шақырған, қамыққан, қайтадан рухтанған, өмірлік мұраттарға ұмтылған сәттерінің бәрінің де көркем шежіресі, бейнелі суреті, мың құбылған әуені.

Ел өмірін өз тағдырына айналдырып, Отанды сүюдің ірі үлгісін танытып, елін сүйген үлкен жүректі азамат халық руханиятына сезім мен сенім ұштасқан мәңгілік шұғыласын шашып кетті.

Жас ұрпақтың өз қоғамына пайдасы тиер жақсы мінездерді бойына жинаған азамат болып өсуіне бірден бір себепші құрал – әдебиет десек, әдебиетті жасаушы қауым – қаламгерлердің әр жазғаны жастарды жақсылыққа жетелеп, ізгі өмірге қанаттандырады. Мағжан ақын осы тұрғыдан алғанда, «Мен жастарға сенемін» өлеңі арқылы жастық жігерді жанып, халық жүрегіне үміт пен сенім шырақтарын жаға алды.

*Арыстандай айбатты,
Жолбарыстай қайратты,
Қырандай күшті қанатты –
Мен жастарға сенемін!-*

Мұнда өзі армандаған бостандық таңына қажырлы жастардың қолы жететініне сенім білдірген сұңғыла ойдың хас шебері келешек жас буынға ел тізгінін бере отырып, олардың рухтарын жігерлендіре түседі. Бүкіл Алаш жұртына, өз ұлтына ұран салған ақын қазақ әдебиеті мен мәдениетіне, қоғамдық өміріне өз қолтаңбасын қалдырған, сұлу сөзден, өткір ойдан шаһар салдырған өлең өлкесінің ірі өкілі.

«Мен жастарға сенемін» өлеңі де лапылдап тұрған жалын мен жігер, сезім мен сенім қатар өрілген ұлтжандылықтың ұраны іспетті. Өлеңнің бір шумағының өзінде ел тағдырына, халық болашағына қатысты, кешегі мен бүгінгі күнді сабақтастырып тұрар алтын көпірді қара сөзбен айтып жеткізе алмайтын қуатты сөз бас құрайтыны содан.

*Көздерінде от ойнар,
Сөздерінде жалын бар.
Жаннан қымбат оларға ар,
Мен жастарға сенемін!-*

деп жастарды тектілікке, адалдыққа, шыншылдыққа, ақиқат ауылына шақырады. «Жаным – арымның садағасы» демекші, намыскер де ержүрек қазақ елінің ұл-қыздарына атақ-абыройларына дақ түсірмеуі туралы өлең жолдарында айқын көрсетілген. Намыс – адамның қадір-қасиетіне байланысты өте нәзік, өткір, күшті, лап етпе сезім. «Ар – иманның жолдасы» дейді халық даналығы. Демек, адамның ар-намысы – абыройдың күзетшісі. Мағжанның айтқысы келгені де осы еді. Себебі, талай алаштың орны ерекше зиялылары осы ар-намыс үшін өмірден өтті емес пе?!

*Жас қырандар – балапан,
Жайып қанат, ұмтылған.
Көздегені көк аспан,
Мен жастарға сенемін!*

Рас, өзінің халық алдындағы биік мақсат-мұратын дұрыс түсініп бағалаған, сөз өнерінің құнын ардақтай сыйлаған, өмір шындығын, қат-қабат құбылыстарын оның терең мазмұнына үңіле отырып суреттей алған ақын жыры әрқашан қоғамдық, азаматтық мәселелерді қозғап, ел болашағына қатысты көзқарасын көтереді [2, 185].

Қоғам қайраткері Смағұл Садуақасовтың ел аузында қанатты сөзге айналған: «Мағжан - қазақ жастары ой-санасының әміршісі» деген бағаның түп-тамыры, бәлкім, осы бір отты - жалынды, тебіреніске толы өлеңде жатқан шығар. Үлкен тебіреніспен, жан толқынының қуатынан туған бұл жолдар қазір де, бұдан былай да «Мен қазақ ұланымын!» деген әрбір жастың жүрегіне жол тауып, буырқанған құлшыныс туғызарына сөз жоқ. Әнұран, шақыру, дабыл сипатында қайта-қайта «Мен жастарға сенемін!» дей келіп отыратын тегеруінді шумақтар көкірегіңде сәл ғана шоғы бар жас сананы жалындататын арыны күшті, айбынды да асау көрік еді» [3, 116].

Мағжан өмірінің аса бір шиеленісті кезеңі 1922 жылы басталды. Ұлты жоқ тексіз, «әлемдік пролетарлық революция» деген адамның ойына сыймас қиялды күйттеген қайдағы бір жалаң аяқ пролетариаттың диктатурасы туралы сандыраққа сенген тобырдың идеологиясының аясына сыймайтын Мағжандай алып ой иесіне ұлтшылдық деген кара таңба басылды. Қай жерде, қай өлеңінде, қай жинағында Мағжан социализмге, кеңес құрылысына, большевиктік партияға қарсы ашық шығыпты? Жоқ, Мағжан олай жасаған жоқ. Бұл туралы Мағжанның өз сөзі мынау:

*«Жау» деген - жаудық жаласы,
Әділ болсақ, өмірімді
Ақтарып әділ қарашы.
Отыз жыл өмір бойында,
Жазғанымды жайып сап,
Екі жар ғып санашы [4, 45].*

«Мен жастарға сенемін» өлеңіндегі өміршең қуат пен сөнбес жалын жас ұрпаққа рухани күш беріп, қазіргі таңда өмірлік ұрандарына айналды десек, қате болмас. Ақын өлеңі осынау ұлтымыздың айбынды жастарын рухани құндылықтарға, сарқылмас жан азығына жетелер болашақтың бағдаршамына айналды.

«Мен жастарға сенемін» өлеңі атүсті оқып, жаба салатын, жай қабылдайтын дүние емес, бүкіл бір ұлтты бір арнаға ұйытып, халықты сүюге, ел үшін бар күш-жігерін жұмсайтын жас буындар тобын қалыптастыруға ықпал ететін тағылым көзі екенін әр қазақ көкейіне түйіп, көңіліне бекітуі тиіс.

*Тау суындай гүрілдер,
Айбынды алаш ерім дер,
Алтын Арқа жерім дер,
Мен жастарға сенемін!*

Бұл – елін емірене сүйген ақын жүрегінің үні. Ақын айтқандай, желбіреген тәуелсіздік туы ел тағдыры үшін жанын пида еткен құрбандардың тікелей бастауымен келді. Сауатсыз қарапайым қара халықтың сауатын ашып, көзі ашық, көкірегі ояу жандарға айналдырды. Талай жылдар бойы қазақтың қанындағы надандықты түп-тамырымен жоюға ұмтылып, болашағы жарқын, тәуелсіз Қазақстанды құруға ұмтылды. Міне, араға көп жылар салып бұл арманы да орындалды. Өз Отаныңның, өз еліңнің патриоты болғанға не жетсін! Сайын дала – ата-бабаларымыздың көзінің қарашығындай сақтап, найзаның ұшы, білектің күшімен қорғауының арқасында бізге жетіп отыр. Ендеше осындай алып Отанды сүю кімге де болсын парыз әрі қасиетті міндет.

Туған халқымыздың өткен тарихына көз жіберсек, отансүйгіштіктің керемет үлгілерін көреміз. Бүгінгі күні егеменді ел болып, қазақ деген ұлт болып отыруымыздың өзі ата-бабаларымыздың теңдесі жоқ ерлігінің арқасы.

*Алаш – айбынды ұраны,
Қасиетті құраны.
Алаштың олар құрбаны,
Мен жастарға сенемін!*

Мағжан ақын алаш атын аспанға шығарар жастарға сенемін деп бар әлемге жар салады. Осылайша, ақын сенім артқан жас ұрпақ сол жауапкершілікке қаншалықты мығым?! Бүгінгі жастарымыздың келбеті қандай? Ақын аманатын кейінге жалғайтын, абыроймен көтере білер болашағымыз бар ма?!

Әрине, қазақ қашанда жамандығын жасырып, жақсылығын асырып айтқан халық қой. Десе де, жастар тәрбиесінің көлеңкелі тұстарын жасырып, қоғам өмірі үшін аса маңызды бұл мәселеге атүсті қарап, жалған намыспен мақтанға бой алдыру – өз тамырыңа балта шабумен бірдей.

Еліміздің тәуелсіздік таңы уыздай жастардың арқасында арайлап атып, бабалар аңсаған бейбіт өмірге қол жеткізуде, әрине, жастарымыздың үлесі шексіз екенін жоққа шығара алмаймыз.

Бір елдің тағдырын шешуге жас та болса, бас болған Қайрат, Ләззат, Ербол, Сәбира сияқты қыршыннан қиылған жігерлі жастарымызды зор мақтанышпен айтамыз. Сонымен қатар Сидней, Лондон олимпиадаларында, айта берсек талай-талай жастарды мысалға келтіруге болады, олар қазақ елінің намысын биікке көтеріп, көк туымызды әлем алдында желбіретіп, қазақ деген ғажап халықты бүкіл елге паш еткен бүгіннің жастары. Демек, Мағжан ақын аңсаған, ата-бабалар үміт еткен, жастық жігерін ел игілігі үшін жұмсап жүрген жалынды ел болашағы өсіп келеді, Аллаға шүкір дейміз!

*Жұмсақ мінез жібектер,
Сүттей таза жүректер.
Қасиетті тілектер –
Мен жастарға сенемін!-*

деп жүрек лүпіліне жастарды бөлеген ақынның үміті ақталып келеді.

Оның шығармаларының басты тақырыбы - қазақ ұлтының мүддесі, жырлағаны - қазақ мұңы. Ол бұл тақырыпты жырлап қана қойған жоқ, бүкіл дарыны мен өнерін салып сол тәуелсіздік үшін күресті. Туған халқының бостандыққа шығу жолын көрсетті. Сол үшін мерт болды. «Оян қазақ!» деп жар салған өзінің ұстазы Міржақып Дулатовқа айтарлықтай үн қосты.

Біздің ойымызша, жиырмасыншы ғасырдың басындағы кәсіби қазақ зиялыларының ел құрметіне бөленуіне, ең алдымен, олардың бойындағы туған халқы үшін құрбандыққа шалынуға даяр шынайы ұлтжандылық пен отаншылдық қасиеттің барлығы және осы қасиетті көпшіліктің анық сезінуі негіз болған. Мағжанның абақтыда жатып:

*«Не көрсем де алаш үшін көргенім,
Маған атақ ұлтым үшін өлгенім.
Мен өлсем де, алаш өлмес, көркейер
Істей берсін қолдарынан келгенін» -*

деп жазғанындай, ұлтжандылық, ұлттық мүддеге қалтқысыз адалдық сол замандағы қазақ зиялыларының көпшілігіне тән және оларды топтастыратын қасиет еді. Бұл - бір. Екіншіден, алмағайып тарихи аласапырандар тұсында ғұмыр кешкен ұлы ағаларымыз бір-біріне биік талап та қоя білген, егер ұлт мүддесіне қылаудай көлеңке түсіретін кемшіліктерін байқаса, оны күл білтелемей немесе әлдебір арам ниет көздемей, ашық айтқан.

Ұлтты сүю, кісілік деңгейге дейін көтерілу, туған халқының мүддесі үшін құрбандыққа баруға әзірлік - Мағжан Жұмабаевтың өмірлік мұраты. Жас ұрпаққа арналған «Педагогика» оқулығында ол: «Өзінің елін сүю, яғни еліне жауыздық тілемей, ізгілік тілеу, пайда келтіріп зиян келтірмеуді» әрбір адамның қасиетті борышы ретінде атап көрсетеді.

«Қасірет тартқан жанымды, // Уата алмас ешкім де» - деп күрсініген екен Мағжан Карелиядағы Майтөбе станциясында жүргенде. Осыны айтқанда Зылиха апайдың көзінің айналасы қызарып кететін. Жылай – жылай көзінің жасы да суалатын шығар... Бірақ жаны уанбаса да, енді рухы уанар. Қазақ елінің елдігін жырлап, шарболат ұлттық характерлер туғызатын Мағжанның ақын іні-қарындастары оны қалай істеу керектігін ешкімнен сұрамайды [5, 7].

Бұл айтылғандардан туатын қорытынды біреу ғана. Мағжан Жұмабаев - қазақтың ұлттық ақыны. Ол қазақ қауымын құрайтын барша әлеуметтік таптардың, топтардың, ру-тайпалардың қай-қайсысына да, бір адамына дейін бүкіл өлеңімен, өмірімен жанын сала қызмет етті. Оның шығармашылығының ең сүйкімді қаһарманы - алаш жолында «жарты жаңқасы» қалғанша күресіп, жанын пида ететіндер. «Қазақта хан Кенеге ер жетпейді» деген сияқты. Ақынның жеке өз басы, жағымды кейіпкерлері ұлт пайдасын өз пайдасынан ілгері қойды.

«Мағжан Жұмабаев – біздің рухани өлкеміздегі қиырдан көзге түсетін, көрген көз сүйінетін биік шындарыздың бірі де бірегейі. Оны танып, оны қастерлеу – біздің елдік мәдениетіміздің анық көрсеткіші, сипаттамасы болмақ», - деп Ғафу Қайырбеков айтқандай, Мағжан ақынның азаматтық үні, ұлттық рух пен патриоттық тәлім-тәрбиенің қайнар көзіндей өлең деген құдірет арқылы ұлт руханиятына қосқан үлесі бүгінгі күн тұрғысынан арнайы зерттеуді қажет етеді [6, 12].

Ел алдындағы басты мұрат – тәуелсіздік алып келген ұлттық құндылықтарды өскелең ұрпаққа насихаттау болмақ. Ел болашағы – өскелең ұрпақты елінің көркеюіне үлес қосар азаматы етіп, ұлт болашағын тәрбиелеудегі «Мен жастарға сенемін» өлеңінің қосар үлесі мен руханият таразысынан алар салмағын екшелеп, көңіл көзінен өткізіп, мейлінше жіті зерделеп, бүгінгі күнмен сабақтастырылған.

Поэзия руханиятымызды көркемдік кеңістікпен байытуымен қатар, тәрбиелік-тағылымдық жағын да толықтырып отырған әдебиет әлемінің үлкен бір қанаты десек, Мағжанның «Мен жастарға сенемін» атты азаматтық лирикасы ұлттық болмыс пен қайсар мінезге жетелеп, осы екеуін басты негізге ала отырып, туған жерге деген шексіз махаббат пен ұлтжандылыққа тәрбиелеуге қызмет етеді.

Сонымен бірге ол ұлт шеңберінде қалып қойған жоқ. Нағыз ұлт ақыны күллі адамзат ақыны да. «Өз елін сүю дегеннен адам өз халқынан басқа халықтарды мейлінше жек көрсін, басқа халықтарға қасқыр болып тисін деген сөз шықпайды. Адам өз халқының адамдарын сүюінің үстіне басқа халықтардың адамдарын да сүюге міндетті», - деген де Мағжан [7, 136].

Мағжанның өз ұлтына махаббаты күллі адамзатқа деген сүйіспеншілікпен ұласты.

Қазақстанды Отаным деп таныған әрбір азамат қазақ елінің тарих сахнасында басты әрі мәңгілік рөлін ойнауы үшін өз мүмкіндігінше үлес қосуы тиіс

«Тәуелсіздігіміз баянды болуы үшін жас жеткіншектерді мемлекетшіл, отаншыл рухта тәрбиелеу – кезек күттірмейтін мәселе.

Қорыта айтарымыз, Мағжанның «Мен жастарға сенемін» өлеңі жастардың рухани деңгейін көтеріп, тәуелсіз елдің текті ұрпағын, жаңа күннің жігерлі кейіпкерлерін өмірге әкелуде теңдессіз дүние. Сондықтан өткен күн мен бүгінгі өмірдегі сабақтастық сараланған, кең ауқымды келелі ойлар жастарымыздың жүрегіне рухани-адамгершілік, азаматтық-моральдық құндылықтарды құндақтауы – заман талабы екені айқын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Бөкейханов Ә. Таңдамалы [Мәтін]: Қазақ энциклопедиясы Бас редакциясы, Алматы, 1995. 478 с.
- 2 Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры [Мәтін]: Зерттеу. Астана, «Күлтегін», 2002. -528 б.

- 3 Жұмабаев М. Жан сөзі: Өлеңдер мен дастандар [Мәтін]: - Алматы: Раритет, 2005. - 256 б.
- 4 Интернет материалдары www.kz.google
- 5 The evolution of word formation series in the French language [L'évolution des séries de formation de mots en langue française], http://www.xlinguae.eu/issue-n_4_2022.html.
- 6 Елеукенов, Ш. Мағжан [Мәтін]: өмірі мен шығармашылығы / Ш. Елеукенов. - Астана : Астана полиграфия, 2008. - 391 б.
- 7 Қамзабекұлы Д. Алаш және әдебиет [Мәтін]: – Астана: Фолиант, 2002. - 474 б.

ӘОЖ 392

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ИЕРАРХИЯСЫНДАҒЫ ӨМІРЛІК БАҒДАРЛАРЫ

Садыкова Т.М., г.ғ.м.

Ибраева А.Т., п.ғ.м.

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазақстанның бастан кешіріп отырған әлеуметтік катаклизмдер кезеңінде отбасы институтында не болып жатыр деген мәселе ең бір өзекті мәселеге айналды. Бұл кез-келген қоғам отбасыны басты өмір сүру тірегі ретінде қарай келе, осы қоғамның болашағы үшін болжап білмейтін салдарға әкеліп соқтыруы мүмкін, олай болмаған күнде де деформациялануы мүмкін екендігіне әсіресе алаңдауымен байланысты. Сонымен қатар, дағдарыстар кезеңінде отбасының индивид пен әлеуметтік өзгерістер арасындағы маңызды дәнекер ретіндегі рөлі мен маңызы артады деген пікір кеңінен таралған. Нақ осы отбасы өзін ең бір әртүрлі жағдайға бейімделуге жоғары қабілетке ие функционалдық жүйе ретінде көрсетеді. Жалпы, отбасы – мүшелері қауымның тұрмысымен, өзара моральдық жауапкершілікпен және өзара көмекпен, әйелі мен күйеуі, ата-ана мен балалары арасындағы қатынаспен байланысқан, некемен немесе туысқандыққа негізделген кіші топ [1].

Заманауи отбасы мәселесін қозғай келе, бүгінгі таңдағы демографиялық үрдістерді ескермеуге болмайды. Ең алдымен, 90—шы жылдардың басы Қазақстанда ұзаққа созылған өсудің кемуі кезеңінің басталуымен ерекшеленеді. Сонымен қатар, мұндай жағдай қандай-да бір қазақстандық ерекшелік болып табылмайды. XX ғасырда халықтың табиғи азаюға көптеген елдер тап болды. Өсудің кемуі режимінде Германия, Италия, Болгария, Венгрия, Чехия, Швеция және тағы да басқа бірқатар елдер өмір сүрді. Қазақстанның ерекшелігі өсудің кемуі халықтың жаңғыруының қос компонентімен – туу және өлуімен анықталатындығы болып табылады. Басқаша айтқанда, ол қос қысыммен болып өтеді және нақ осы Қазақстанды батыс-еуропалық елдерден ерекшелейді [2].

Дамыған елдердің көпшілігіндегі, оның ішінде Қазақстандағы туу деңгейінің төмендігінің негізгі себептерін анықтай келе, көптеген мамандар оларды отбасы мен неке институтының түрленуімен байланыстырады. Бұл, ең алдымен, туылудың заманауи типі отбасындағы балалардың мінсіз санының (әртүрлі жыныстағы екі бала) салыстырмалы тұрақтылығымен және олардың жасанды түсіктер мен тиімді контрацепция (отбасыны жоспарлау) көмегімен жарыққа шығу мерзімдерін бақылаудың қарқынды даму үстіндегі іс-тәжірибесімен сипатталуынан көрінеді. Нақты отбасыларда тууға қатысты жоспарлар жеке бейімділіктер мен өмірлік мән-жайларға байланысты түзетіледі. Туылуды жеке-отбасылық бақылау серіктесті, некелесу және некені бұзу мерзімін еркін таңдаумен қатарласа жүреді.

Осы тұрғыда жастар топтары өкілдерінің отбасы институтын қалай қабылдайтындықтарын, олардың репродуктивтік қондырғылары қандай екендігін анықтау маңызды болып табылады. Өткізілген зерттеудің нәтижелері берік, бақытты отбасы құру, балаларды тәрбиелеу тәрізді отбасылық құндылықтар материалдық молшылықты жасау тәрізді құндылықпен қатар жас қазақстандықтардың құндылықты бағдарларының құрылымында берік көсбасшылық ұстанымдарды иеленіп отырғандығын дәлелдейді.

Зерттеу Қазақстан Республикасының бірнеше аймақтық-экономикалық ауданы, сондай-ақ жынысы, жасы және әлеуметтік-кәсіптік орнына қатысты квотаның жалпықазақстандық көрсеткішін сақтай отырып квоталық іріктеумен жүргізілген болатын. Қолда бар статистикалық деректер және зерттеу міндетіне сай сауал жастардың мына әлеуметтік-кәсіптік топтарында: кәсіпорын, шахта мен құрылыс жұмысшылары; инженерлік-техникалық зиялылар; гуманитарлық және шығармашылық зиялы қауым; тұрмыстық және ақыл-ой еңбегі саласының қызметкерлері; әскер мен милиция кадрлық офицерлері; шағын және орта бизнес кәсіпкерлері; жоғары оқу орын студенттері мен ауыл жастары арасында жүргізілді. Зерттеу нәтижесін ұрпақаралық тұрғыда сараптау мақсатында сауалнама ересектер арасында да сол (студенттерден өзге) әлеуметтік-кәсіптік топтарда жүргізілді.

Өткізілген зерттеудің басты нысаны жаңа қалыптасушы қазақстандық қоғамның жастары екеніне қарамастан, жастардың әлеуметтік келбетін көрсету үшін ұрпақаралық салыстырмалы сараптама жасау басты міндеттің бірі болып отыр. Аталмыш көзқарастың басты мәні – қазақстандық қазіргі жастардың айрықша қасиеттерін мейлінше бедерлі етіп көрсету, ұрпақ арасындағы сабақтастық, байланыс үзілуі мүмкін, өмірлік аймақты анықтау, сонымен бірге кеңес үкіметі кезеңі мен қазіргі жастар арасында әлеуметтік-адамгершілік және рухани сабақтастық, байланыс бар аймақты анықтау. Сонымен қатар, осы құндылықтарға қатысты сөзсіз жетістікті мотивациялар айқын орныққан. Мәселен, сұралғандардың төрттен бір бөлігіне жуығы (24%) қазірден-ақ берік, бақытты отбасыны құра алғандығын атап өткен. Жастардың топтары өкілдерінің басым бөлігі (70%) бұған әлі қол жеткізбегендігін, бірақ мұның толығымен олардың қолынан келетіндігін көрсетті. Жетістікті мотивациялар сонымен бірге балаларды тәрбиелеу мүмкіндіктеріне қатысты байқалып отыр. Бұл жерде керекті нәтижеге қазірден-ақ қол жеткізгендігін көрсеткендер айтарлықтай аз бола тұра, жас ресейліктердің басым көпшілігі (88%) балаларының болғандығын қалайды әрі бұл олардың қолынан келеді.

Сонымен қатар, берік, толыққанды отбасыны құруға бағдарланған өмірлік стратегияларды жүзеге асыру, жүргізілген сауалнамалардың нәтижелерін пайымдай келе, тек қана жеке күш-жігер мен және мүмкіндіктермен ғана байланыстырылады және «сыртқы ортаның» қысымын бастан кешірмейді деуге болады. Бұл жастар топтарының сұралған өкілдерінің көпшілігінің бағалауы бойынша олардың сүйікті адамын кездестіре алмау және берік отбасын құра алмау ықтималдығы негізгі өмірлік қорқыныштар мен қауіптенулер қатарына кірмейтіндігі дәлелдейді: негізгі өмірлік қауіптенулер мен қорқыныштардың өзіндік иерархиясында бұл ұстанымдар жұмысқа орналасу мен жұмыспен, өз өмірі үшін қауіптенумен, тіпті мемлекеттің тарапынан өз қалауынша өмір сүруге мүмкіндік бермейтін шектеулерден қауіптену тәрізді проблемаларға айтарлықтай жол бере отырып, тиісінше жауаптың 9 ықтимал нұсқаларынан 7-ші және 8-ші орынды алады.

Алайда, мұның айтарлықтай қауіп тудыратындардың да аз еместігін атап өтуіміз қажет: сұралғандардың 14%-ы отбасын құра алмайтындығына, тағы да 14%-ы сүйікті адамын кездестіре алмайтындығына алаңдаулы. Сонымен қатар, суретте көрсетілген деректерден көріп отырғанымыздай, өткен 10 жыл ішінде мұндай қауіптенудің ықтималдығы артып отырған жоқ. Бәрінен бұрын, бұл сүйікті адамын кездестіре алмау ықтималдығына қатысты: мұндай қауіпті бастан кешіргендердің саны 10%-дан 14%-ға дейін артқан.

21-23 жас шамасының арасында мұндай қауіптену аса жоғары, олардың арасында сұралғандардың 18%-ы сүйікті адамын кездестірмеуден, 15%-ы берік толыққанды отбасы құрмаудан қауіптенеді. Энгельс қоғам дамуымен бірге отбасы оның маңызды ұяшығы ретінде әлеуметтік-экономикалық шарттардың ықпалынан төменгі формадан жоғарғы формаға өтетіндігін көрсетті [3].

Бұл жерде осы құндылықтарды жүзеге асыра алмаған респонденттер олардан бас тарта бастайтындықтарын атап өту қажет. Мәселен, 21-23 жас шамасының 5%-ы берік, бақытты отбасын құру қолынан келмейтіндігіне әлден-ақ сенімді, 6%-ы енді балаларды тәрбиелей алмаймыз деп есептейді. 20 жас шамасындағы сұралғандардың 5%-ы өздерінің өмірлік жоспарына бала туу мен тәрбиелеуді мүлдем қоспайтындығы алаңдаушылық туғызады.

Сонымен, отбасы құндылықтары жас қазақстандықтардың басым көпшілігінің өмірлік бағдарларының құрылымында берік жетекші ұстанымдарды иеленген. Алайда, осы зерттеудің барысында шешілетін маңызды мәселелердің бірі бүгінде жас адамдар көберік, толыққанды отбасы» деп нені түсінетіндігі болып отыр. Олардың пікірінше, отбасын құру үшін қажетті шарт не болып табылады? Екі жас категориясының – жастар мен аға ұрпақтың арасындағы отбасы институтына деген көзқарастардағы айырмашылықтар қаншалықты сезіледі?

Деректерге сүйенсек, екі ұрпақ өкілдерінің отбасына деген көзқарастары белгілі бір айырмашылықтары бола тұра маңызды болып табылмайды. Аға ұрпақтың да, жастардың да пікірі бойынша, отбасы құру үшін басты нәрсе ерлі-зайыптылардың өзара махаббаты болып табылады, содан кейін ғана материалдық факторлар – жеке баспана мен жас отбасылардың ата-аналарынан бөлек тұруға мүмкіндік беретін қолайлы табыс деңгейінің болуы тиіс. Осы тұрғыда екі ұрпақтың бағалауларындағы «табыс деңгейі» тәрізді фактормен байланысты кейбір айырмашылықтарды атап өту қажет, мұның маңыздылығы жастар топтары өкілдерінің арасында өте анық көрінеді, сонымен қатар аға ұрпақтың респонденттері – жастар арасында 61%, аға буын арасында 45% бұл фактордың маңыздылығын айтарлықтай сирек көрсетті. Алайда, жастар топтарының респонденттерімен салыстырғанда, аға буын өкілдері үшін отбасы өмірінің әлеуметтік және тұлғааралық компоненттері – отбасылық және жеке өмірлік жоспарлардың келісілуі, серігінің айналасындағылармен жақсы қарым-қатынаста болу, бірыңғай әлеуметтік мәртебе болды.

Сонымен қатар, жас буын өкілдерінің түрлі жас топтарының арасындағы отбасы құру кезінде басты нәрсе не болып табылатындығы туралы түсініктерді талдау, егер ең кіші жас топтарының (20 жасқа дейінгі) өкілдері отбасы құру кезінде материалдық факторларға едәуір жоғары мән беретін болса, ал ересек жас шоғырлары (24-26 жас) отбасылық және жеке өмірлік жоспарларын келісімдігі тәрізді ұстанымдарға біршама жиі артықшылық беретіндігін айқын дәлелдейді. Осыған орай, жастар топтарының арасындағы осыған ұқсас айырмашылықтар отбасы және отбасылық қатынастар туралы түсініктерді анықталған өзгерту үрдісінің қаншалықты айғағы болып табылады деген сұрақ заңды түрде туындайды.

Алайда, өткізілген зерттеулердің нәтижесі көрсеткендей, мұнда отбасы жайлы түсініктердегі өзгерістер туралы, отбасылық өмір тәжірибесіне байланысты оны құру үшін не қажет екендігі туралы сөз болып отыр. Суретте берілген деректерден көріп отырғанымыздай, 20-ға дейінгі жастағы респонденттердің басым көпшілігі (86%) некеде ешқашан болмағандығын; тіркелген және азаматтық некеде осы жас шамасының 10% - дан аспайтын сұралғандары ғана тұратындықтарын атап өткен. 24-26 жастағы топта басқаша арақатынас байқалды – сұралғандардың үштен бір бөлігінен сәл азы (32%) некеде тұрмайды, олардың салыстырмалы көпшілігі (46%) тіркелген некеде, тағы 12%-ы азаматтық некеде тұратындықтарын атап өтті.

Зерттеу міндеттерінің бірі жас ұрпақтың репродуктивтік мінез-құлқының сипаттамасы болып табылады. Қазақстанда соңғы отыз жыл бойы туу деңгейінде дәстүрлі репродуктивтік мінез-құлықтан жаңа, заманауи түріне көшуді бейнелейтін елеулі өзгерістер болып өткені белгілі. Репродуктивтік мінез-құлықтың дәстүрлі түрі жүктілік пен босану процесіне кез-келген әдейі араласуды құптамайды. Ұзақ уақыт бойы қалыптасқан, дінмен және салттармен қолдау көрсетілген әлеуметтік және мәдени нормалар бала тууды отбасы ішінде реттеуді бұқаралық құбылыс ретінде қарастыруға жол бермейді. Репродуктивтік мінез-құлықтың дәстүрлі түріндегі туу деңгейі аса жоғары.

Репродуктивтік мінез-құлықтың заманауи түрінде бала тууды отбасы ішінде реттеу жалпыға бірдей таралуда, адамдардың өмір салтының ажырағыссыз сипатына, туу деңгейін анықтайтын басты факторлардың біріне айналуға.

Қазақстандық отбасылардың репродуктивтік мінез-құлқының өзгеруі – отбасы функциясының оның ішінде репродуктивтік функциясының Қазақстанның ұзақ уақытқа созылған тарихи, экономикалық және әлеуметтік-мәдени даму процесіндегі трансформациялануының салдары. XX ғасырдың 60-жылдарының соңында баланың туылуын бақылау біздің еліміздің отбасыларының басым көпшілігінің мінез-құлқына тән болды. Оның таралуы екі балалы отбасына көшумен қатар жүрді. Қазақстандағы демографиялық көшу, оның ішінде репродуктивтік мінез-құлықтың жаңа, еуропалыққа жақын түріне көшу негізінен алғанда аяқталған болатын.

Баланы тәрбиелеуде ең маңызды не нәрсе екендігі туралы түсінікті анықтау да маңызды болып табылады. Аталған сұраққа жауап бере келе, сұралғандардың көпшілігі (53%) адалдыққа, мейірімділікке, бауырмалдыққа тәрбиелеуді аса маңызды деп көрсеткен. Кейбіреулері отбасына, үйіне, жақын адамдарына (47%) деген сүйіспеншілікке тәрбиелеу тәрізді қасиеттер атап өтілген. Сондай-ақ, жақсы білім беру (50%), мақсатқа ұмтылушылықты, іскерлік қабілеттерді, «іліп әкетуді» қалыптастыру (35%), ұйымдасқандықты, өзін-өзі тәртіпке келтіруді, жауапкершілікті бойына сіңіру (28%) маңызды болып табылады.

Азаматтық ұстанымды, сенімдерді, Отанға деген сүйіспеншілікті (12%) тәрбиелеу, шыдамдылықты, ептілікті, жағдаятқа бейімделе алуды тәрбиелеу (16%) едәуір сирек атап өтілді. Жас қазақстандықтар балаларын Құдайға сенуге тәрбиелеуді маңызды емес деп есептейді (6%). Сонымен қатар, жас топтардың өкілдері көп дәрежеде өз балаларының бойында «нарықтық» қасиеттерді тәрбиелеуге бағдарланған. Мәселен, жас қазақстандықтар өз балаларының бойында мақсатқа ұмтылушылықты, іскерлік қабілеттерді, «іліп әкетуді» қалыптастыру (аға ұрпақтың арасындағы 29%-ға қарсы 35%), сондай-ақ лайықты қарым-қатынас, таныстық ортасын қамтамасыз ету (аға ұрпақ өкілдерінің арасындағы 4%-ға қарсы 12%) тәрізді қасиеттерді тәрбиелеу қажеттігін айтарлықтай жиі атап өткен. Қазақстан және ТМД елдерінде бұл көрсеткіштер айтарлықтай сәтті болып көрәнеді, дегенмен түрлі мамандарда бұл көрсеткіштің сандық бағалуынан айырмашылығы бар [4, Б. 86].

Сонымен, өткізілген зерттеуді қорыта келе, отбасы, отбасы өмірінің құндылықтары жас ұрпақтың құндылықты бағдарларында жетекші ұстанымдарға ие болып отырғандығын атап өткеніміз жөн. Сондай-ақ, жас қазақстандықтар берік толыққанды отбасының құндылықтарын жүзеге асыруға қатысты жетістікті мотивацияларды көрсетіп отыр. Сонымен қатар, жүргізілген зерттеудің нәтижелері бетбұрысты орнықтыруға мүмкіндік береді, бұл бетбұрысқа сәйкес, репродуктивтік мінез-құлықтың заманауи түрінде бала тууды отбасы ішілік реттеу жалпыға бірдей таралуда, адамдардың өмір салтының ажырағыссыз сипатына айналуға және туу деңгейін анықтайтын басты факторлардың бірі болып отыр.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

- 1 Тесленко А.Н., Сембина Ж.Ж., Аязбаева А.Т. Әлеуметтану [Text]: -Қарағанды.: "Medet Group" ЖШС, 2019.-340 б.
- 2 Т.М.Sadykova, Ideologeme traditional culture in understanding the social process and environmental problems [Текст] / Sagikyzy, A., Ryakova, Y., Savchuk, Y., Margarita Kakimzhanova, Gappassova, // A.E3S Web of Conferences, -2021. -№258.
- 3 Энгельс Ф. Происхождение семьи и частной собственности [Text]: -М., 1981. -250 б.
- 4 Поковос В.В. Стабильность общества и система предельно-критических показателей его развития [Text] / Социологические исследования. -1998. - №47. -С.86-93.

UDC 37:811.111:371.315.6 (045)

TEACHING ENGLISH AS A MEANS OF ENGLISH COMMUNICATION BY MASTERING PRACTICAL GOALS

Gulmira Shapiyeva
Master of Philology, teacher of English
S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, Astana

According to the specifics of teaching a foreign language, including English language to determine the student's knowledge is very easy: if a student speaks English and confidently answers questions, so it means his/her knowledge is good. But if the student cannot answer the basic question, keep the conversation on simple topics, so the student's knowledge is poor or not at all. Therefore, the practical learning skills of speaking, listening and understanding, as well as improving the quality of teaching and planning professional education of students require well when regulations of practical purposes of the educational process of the lecturer and the student. The objectives of teaching English are called the planned learning outcomes. They are defined with a model program based on SMSF (State mandatory standard of formation) and are mandatory for each teacher. The program indicates the interim and final results, and the achievement of goals [1]. The Model program on the subject of "English" is always under constant development and additions due to the increasing needs of our state, globalization of society and the continuous development of language. The lecturer based on the Model program should plan the educational process for the subject "English» that is to determine the expected results, create and use in teaching methodical complex, as well as not looking up from the system through the professional skills to reach the expected results. In the Model program all disciplines are considered like practical as well as educational and developmental goals. But practical goals are the most important and basic.

The question arises: "What kind of purposes?", "How to set these purposes?". First of all, let's define the concept of practical purposes. Language is a tool of verbal communication and exchange of information. Therefore, it is necessary to teach English as a means of English communication. When teaching English is not particularly expected addition of knowledge about the reality, as it takes place in studying of Constitutional Law, Civil Law and so on by students [2]. Learning English gives the student a chance to learn new means of perception and expression of thoughts on the legal and economic issue. These means appear in the form of oral speech and writing. The main practical goals of teaching English are to master by these communication forms and speech. Talking about the features of identifying practical purposes, first of all we need to remember in order to achieve any results or start any activity we have to exactly see the direction and purpose of our action. It may be delayed or the results may become unsatisfactory if we do not specifically define our purpose in order to achieve these practical

results. Therefore, in order to determine the practical purposes, we are offering the system is called MASTER: *M – Measurable, A – Action oriented, S – Speciality, T – Time table, E – Effective, R – Realistic*. It is necessary to analyze each aspect separately.

M – Measurable, these practical purposes should have a size, number or form. If our objectives are limited with an ability to speak, understand and listen, it means that the objectives will be unclear, so the results may become difficult to reach. So, the objectives will inspire confidence if we indicate the result of the first semester, for example, 750 units of new words, 14 grammar, translations, compositions and retellings for 7 lexical themes. In this aspect, we plan the concrete results, number and scope of knowledge.

A – Action oriented, that is a division of the educational process onto levels or our goals' systematization. It is peculiar to any action, for example: at the beginning it must be the foundation or basis, then the first, the second ... floors. Since every floor or level the action is complicated and finally we get the whole building. In teaching English there must also be a system according to which the student achieves the same result then goes to another level. Since the discipline of English is a mandatory component of the educational programs of all specialties in the curriculum (syllabus) minimum of acquired knowledge must match a speech habits and forms of speech. In learning process of English language the content of the subject must be divided by level of complexity. While at first the objectives are simple and clear, later they will become more complicated and easily assimilated through previous knowledge. It will help to awaken interest among students. If the student reaches the simple goal at the beginning of learning, then he will have the confidence achievements to the complex goals. The simplest example is the division of students into levels of knowledge. Posed in various groups have different goals achievable. Well, if you put one simple goal in various groups, the team with a good knowledge may lose interest, or if on the contrary put a very difficult target for the three sub-groups, the group with poor knowledge will lose confidence and desire to learn the language.

S – Speciality, specialization of practical purposes. The basis and order of the speech activity in teaching English language is a theme. The theme helps the students to get lexical minimum on a particular topic and makes their speaking skills meaningful. Therefore, the knowledge of our students was not limited by the theme of "family" or "weather" the lecturer should to add to the content of discipline vocabulary component which is linked with specialty student [3]. If you are teaching for economic specialty their first grammatical lesson can be associated with a lexical subject like "Shopping" (conversation in the store), then switch to a more sophisticated special topics as: "Business", "Adam Smith", "Market" , "Marketing" and so on. Education, the content of which is based on specialized texts is more Effective and efficient for the students. At present specialized practical purposes are playing an important role in teaching of English. University graduates after completing discipline of English often do not speak only learned billets-clichés and do not know how to make a constructive dialogue. Our practical aim to teach students to speak and understand each other, also use terms concerning to their profession and competently build it with English-speaking people [4].

T – Time table or as we want to specify the time frame of the educational process. We need to set realistic framework for our purposes since the useful time of one lesson, ending the allocation hours for the entire school year. The correct allocation of time is half of battle. If we do not put a specific time to achieve the objectives in order to reach our aims that we will also shift the timing and goals and these objectives can be impossible to reach.

E – Effective, Effectiveness practical purposes. This point of practical purposes must show the most effective and efficient ways to achieve goals. This requirement is placed before the content and educational process discipline. Teaching should not be limited by classical-practical lessons. We need to use innovative methods of teaching English. Practical purposes are accomplished through a modern and high-tech means. For example, we often say that listening is one of the most effective ways to develop of speaking and understanding skills of English

language, but in fact, this technique unfortunately is not used as often as desired, although each educational institution can carry out such methods.

R – Realistic, reality or veracity of practical purposes, so that we need to define our objectives well. You cannot aim high results. We must be honest with ourselves and set goals according to our abilities and basic knowledge reachable goal. If we put a practical purpose and then if we are not able to achieve the desired result in the specified terms, of course, we lose the desire to master the English language, which is biggest problem. So it is very difficult to return students' interest in learning of English [4].

Therefore, the practical purpose must be countable, also should be divided into levels and stages of learning, specialized, time-limited, effective and realistic. Finally we must have a "ready to use at any time" English.

In conclusion it is important to say that if today "education is a commodity" the teacher must not be a seller of knowledge. Even if the consumer's demand is low, then the teacher's offer in any case must be high. Because lecturers and teachers have a honorary title as educator of knowledge. It is clear that we are responsible for the quality of this knowledge. Knowledge is tool in good hands, but in wrong hands is weapon. I think if to have a clear aim, so the students will receive good knowledge and use them properly.

Reference

- 1 G.V.Rogova, F.M.Rabnovich, T.E.Sakharova «Методика обучения иностранным языкам» [Text]: Moscow: Prosvshenie – 1991.
- 2 A.A. Alkhazishvili «Основы овладения устной инностранный речью» [Text]: - Moscow: Prosvshenie – 1988.
- 3 Лингвистический энциклопедический словарь [Text]: Москва, – 685 с.
- 4 L.I. Kutsenko, G.I. Timofeyeva «Английский язык» [Text]: Учебное пособие для высших учебных заведений», Москва: Izdatelstvo «Shit-M», 2000. – P. 288

UDC 070:81'373.43:81'25(043.3)

IMPORTANCE OF MOTIVATION IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES

*Abdumajitova Ra'no Raximjanovna, senior teacher
Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan*

*Rizaeva Dilyayra Shavkatovna, teacher
Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan*

*Aldabergenova Ainur Salimzhanovna, senior teacher
S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan*

Key words: Motivational aspect, linguodidactics, psycholinguistics, methods of teaching foreign languages, internal motivational tendencies.

First of all, it is necessary to determine the methods of teaching foreign languages. On the same meaning of the concepts "motivation" and "motive"; The reason for this is that the need to introduce psychology, to move to the implementation of logical research into practice, to enter into the interaction between motivation as a psychological behavior of a real person, to

regulate it, requires knowledge today. types of motives in general, laws of human behavior and especially in relation to a foreign language; Finally, it comes down to motivations and their implementation. On the other hand, based on the need to consider the problem of motivation, there is a need to correlate the methods of domestic and foreign psychology and the internal motivational tendencies of a person to learn foreign languages.

Reviews of domestic and foreign works are interpreted in different ways. In one case - according to psychologists, currently the psychology of supporting and controlling, that is, determining factors collected data to clarify certain behaviors, in the other case - as a set of motives, the main in positions and. the next, broader and deeper third - as a stimulus that gives rise to the activity of researching motivational problems [1]. Let's take a closer look at the organism and determine its direction. Thus, consider some basic rules that are directly related S. Y. Golovin defines the interests, values and ideals of a person as meaning-forming factors of motivation: "The source of the development of motives in a person is an endless social process. material and spiritual production of values. Such potential motives in ontogenesis are values, interests and ideals specific to a certain society, and if they are mastered by an individual, they can have a driving force and become real motives" [Golovin, 2001: 381.]. In addition, motivation is seen as a process of mental regulation of certain activities, as a process of motivational action and as a mechanism that determines the emergence, direction and methods of certain forms of activity, as a general system of processes responsible for responsibility motivation and activity [7].

There are five other types of motivation:

1. Target motivation-what is needed for this activity, what it is aimed at and with the help of which it is carried out, is well absorbed.

2. Motivation for success — if the subject "succeeds", then it is studied with double interest. Motivation in learning foreign languages increases significantly if the prospects for using knowledge are realized not only in the classroom, but also in extracurricular activities.

3. Regional motivation-the language quickly reacts to all social changes in the life of a particular country. It reflects the customs and customs of the country. All this is of great value for understanding the social nature of language.

4. Aesthetic motivation helps to make learning a language a pleasure.

5. Instrumental motivation takes into account the temperament of students and allows each student to express themselves in their favorite type of work [3].

The problem of motivation in teaching arises in every learning subject. However, the problem of motivation to learn foreign languages in secondary school is particularly acute. Researchers of the question of motivation give data on its decline from class to class. At the same time, it is noteworthy that until the moment of learning a foreign language and at the very beginning, students usually have high motivation. They want to express themselves in a foreign language with their peers; it is tempting to recite poems and sing songs in a foreign language; reading, learn about other countries. Many children see in learning a foreign language something "adventurous", penetration into a new unfamiliar world; the opportunity to reincarnate is attractive: "I am a speaker of my native language", "I am a speaker of a foreign language". In short, almost everyone has a desire to speak a foreign language, to be able to communicate directly, through a book and correspondence. But now the process of mastering a foreign language begins and the attitude of students changes, many are disappointed. After all, this process involves a period of accumulation of "building material", a stage of inevitably primitive content, overcoming various difficulties, which postpones the achievement of the goals that were dreamed of [5].

The successful start of learning a foreign language contributes to the creation of a high motivation to learn foreign languages. The success of teaching and the students' attitude to the subject largely depend on how interesting and emotional the teacher conducts the lessons. Of course, in the process of teaching foreign languages to primary school students, the game is of

great importance. The more appropriate the teacher uses game techniques, visual clarity, the more interesting the lessons are, the more firmly the material is absorbed.

The use of these methods and techniques is effective in the event that students' interest in learning a foreign language decreases, then it is possible to arouse their cognitive interest, to awaken them spiritually. All children are close to the spirit of knowledge, the spirit of communication and teamwork, and they need to express themselves in creativity, fantasy, play, competition.

Motivation is regarded as an influential element in the success of any activity. It plays a crucial role in achieving the desired goals. The results of the correlational analyses indicated that students who had positive motivation and attitudes toward language study tended to do well on the module tests and to participate actively in learning English as the second language. Students' learning behaviors were rated by teachers and language assistants subjectively, thus their ratings were not always the same. However, it was interesting and useful to hear how the teachers felt about the students' participation in English lessons and individual meetings since their evaluations were generally not used for grading purposes.

Gardner [4] defined motivation as "the combination of effort plus desire to achieve the goal of learning the language plus favorable attitudes toward learning the language". He believes that motivation is concerned with the question "Why does an organism behave as it does?". Different people define motivation from different views and it may be due to the existence of different contexts of language learning, but the most important thing is that motivation is a key to learning a language. There are two types of motivation that should be considered when referring to second or foreign language learning. They are language learning motivation and classroom learning motivation. Language learning motivation refers to the motivation to learn or acquire a second language. According to Gardner [4], it is considered in the socio-educational model of second language acquisition. Based on Clement [2], it is considered in the social context model. It is a general characteristic of the individual that applies to any opportunity to learn the language. It is relatively stable, but it is amenable to change under certain conditions. Classroom learning motivation is what Gardner [6] represents in socio-educational model of second language acquisition, and it is also considered as an integral part of motivation in general. It refers to the motivation in the classroom situation, or any specific situation. It will be influenced by a host of factors associated with language class. So, the teacher, the content of the course, materials and facilities will influence the individual learning motivation. Gardner [3] believes that both educational context and cultural context play an important role in the formation of motivation. In order to make the language learning process a motivating experience, teachers need to put a great deal of thought into learning programs which sustain and boost students' interest and help them to achieve their term goal.

Teachers need to create interesting lessons in which the students' attention is gained. This can sometimes be accomplished by the use of teaching strategies which are not often called upon by other teachers in mainstream subject areas. Encouraging students to become more active participants in a lesson can sometimes assist them to see a purpose for improving their communication skills in the target language. Successful communication using the target language should result in students feeling some sense of accomplishment. The use of an interesting text can also help to increase the motivation level of students in the classroom. Many texts often contain material which fails to capture the interest of students due to the heavy emphasis on vocabulary and grammar. Many foreign texts, however, which have been designed for EFL often contain topics which can create a great deal of classroom interaction and help to motivate students to develop their language skills. It is important for the instructor to take advantage of such discussion topics and help students to realize that, even though they may see no need to become proficient in a second language, the study of another language and culture can only enhance their perception and understanding of other cultures. Probably the most important way to improve motivation is to use English. Using English is fun. It is simply very enjoyable to

use English to read a good book, understand a song, watch an interesting movie, get an answer to a computer problem, exchange e-mails with a native speaker, etc. The more someone uses English, the more he will want to use it. This is great, because using English is learning English.

Reference

- 1 Richardson D.S., Bledsoe R.S., Cortez Z. Mindset, Motivation, and Teaching Practice: Psychology Applied to Understanding Teaching and Learning in STEM Disciplines. [Text] / CBE Life Sci Educ. -2020. -№(3):ar46. doi: 10.1187/cbe.19-11-0238. PMID: 32870090; PMCID: PMC8711810.
- 2 Clement R. 1980. Ethnicity, Contact, and Communicative Competence in a Second Language. In Giles, H., Robinson, W. P. and Smith, P. M. (EDs.), Language: Social-Psychological Perspectives. [Text]/ Oxford: Pergamon Press. Dornyei Z. 2001.
- 3 Головин С. Ю. Словарь психолога-практика [Text]/ - М.: Харвест, 2001. – С. 976.
- 4 Искрин С. А. Моделирование ситуаций общения в процессе обучения иностранному языку [Text] / Иностранные языки в школе- 2004. -№ 2.- С. 95.
- 5 Колесникова О. А. Ролевые игры в обучении иностранным языкам [Text] / Иностранные Языки в Школе. - 1989. - № 4. - С.15.
- 6 Зайцева М. В. Мотивация и некоторые пути её повышения. [Text]/ ИД «Первое сентября», М., 2003.- С. 23. Семёнова Н. В. Раннее обучение иностранным языкам в школе // Первое сентября, Английский язык.- 2004.-№ 32 - С. 43.
- 7 Фрэнкин Р. Мотивация поведения: биологические, когнитивные и социальные аспекты [Text]: - СПб.: Питер, 2003. - 651 с.

UDC 8.81-139

LEXICAL FEATURES OF TERMS RELATED TO THE AGRICULTURAL SECTOR

Adilova Nilufar Akhmadjonovna
Teacher of Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan

Toksanbaeva Tlektes Janabergenovna
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

Annotation. This article reveals the lexical features of agricultural terms and a unique system of foreign terms. Agricultural terms distinguish between general scientific and special lexical units. In scientific and technical texts, many sources have been analyzed, which present semantic features, and structural and functional parameters of vocabulary.

Keywords. agriculture, foreign language, terms, lexical features, related sources, system, linguistics, research

Terms and terminology related to the field of linguistics, although there are a number of studies conducted in the field of terminology, the definition of the term, especially the historical roots, formation, cultural-historical development and development stages of the terminology, the concept of the term and related problems, the national identity of the terms, as well as their Putting research on the agenda of issues such as compositional aspects allows for thorough and impartial assessment of the conducted research in all aspects [1].

Lexical and morphological-syntactic features of Uzbek-language scientific and technical texts on agriculture are studied in the works. The terminology system was used as the main research method. The vocabulary of scientific and technical agricultural texts from the position of terminology, structure is represented by commonly used words that make up the core, general scientific vocabulary, which is part of the central zone of the field structure, and terminology [2].

A term is a word or a combination of words that is a clear and stable expression of a specific concept specific to a field of science and technology. A term is a word or a combination of words that clearly means a concept used in science, technology, and art. Unlike general literary words, terms are unique in their expressiveness and ambiguity [3].

The lexical feature of agricultural terms is a three-level structure, in which widely used, general scientific and special lexical units are distinguished. Semantic features and structural and functional parameters of the dictionary of popular scientific texts are presented in many linguistic studies [4].

Opinions about the operation of lexical tools of terms in the scientific and technical style correspond to the opinion of scientists: "the lexical character of mass economic articles is manifested in the interaction of the specific features of the system: general vocabulary, general scientific and special terminology" [5].

In the studies carried out in this regard, the vocabulary of scientific texts in the field of agriculture in English is characterized in a different way: often in the articles, the official business vocabulary is close in meaning to the colloquial word [6].

Words and phrases with an emotional meaning are also often found in descriptive texts, which directly or indirectly describe the assessment of a phenomenon that serves as a means of emotional impact. This effect is achieved with the help of vocabulary of expressive and emotional colour or neutral words, which realize their occasional meaning in a certain context and "in their totality create the emotional text of the speech work." Defines several groups of words and phrases describing aspects of a certain field in scientific and technical agricultural texts. Terms related to the agricultural sector are mentioned in many sources, describing the lifestyle details of any sector terms [7].

The terms are presented to increase the credibility of the research and to increase interest in the topics of the agricultural sector. In some cases, information on the agricultural sector is provided, which can be included as additional information or with footnotes. It is also possible to use paraphrases in simpler language [8].

In the resulting analysis, the lexical and morphological-syntactic features of scientific and technical texts in a foreign language related to agriculture were studied. Field analysis was used as the main research method. Scientific and technical agriculture is represented by commonly used words, which are the main ones from the position of the structure of the vocabulary field of the texts, and the terms included in the general scientific vocabulary and terminology, which are included in the central zone of the structure of the field [9]. The structure of the morphological field is represented by a nucleus composed of nouns; in the centre, there are adjectives and participles; the peripheral zone is represented by verbs, gerunds, numbers, denominative prepositions, particles and compounds [10]. "Characteristic features for the genres of popular scientific texts include the nominal structure of speech - the superiority of the noun over the verb, especially when explaining certain processes, events or objects of agriculture [11]."

The expressive possibilities of expressive and emotional-evaluative vocabulary are shown in the scientific-popular agrarian texts in a foreign language. With the help of expressive means, scientific concepts are evaluated emotionally and expressively. Expressive tools help to focus the reader's attention on the most important features of the described phenomenon, making it easier to learn the scientific material and remember it [12].

Reference

- 1 Akhmanova O.S. Linguistic terminology [Text]/ Linguistic encyclopedic dictionary. / M., 1990. - P. 509.
- 2 An explanatory dictionary of the Uzbek language. [Text] / UzME, 2008. -P. 73
- 3 Виноградов В.В. Вступительное слово. Вопросы терминологии [Text] /М.: Наука, 1961. -P. 6.
- 4 Исмаилов Г.М. Ўзбек тили терминологик тизимларида семантик усулда термин хосил булиши. [Text]: Дисс. ... филол. фан. ном. Т., 2011. -14 б.
- 5 Нишонов П.П. Француз ва ўзбек тиллари юридик терминологиясининг киёсий-типологик тадқиқи [Text]: Филол. фан. ном. ... дисс.
- 6 <https://www.uznature.uz/yz/site/page?numer=504>
- 7 Мадвалиев А. Ўзбек терминологияси ва лексикологияси масалалари [Text]: — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017. — 384 б.
- 8 Мираҳмедова З. Ўзбек тилининг анатомия терминологияси ва уни тартибга солиш муаммолари [Text]: — Тошкент: Фан, 2010. — 345 б.
- 9 Елена Эмильевна Разлогова Стандартные и нестандартные варианты перевода [Text] / Вопросы языкознания. -2017. -№4. -P. 52-73.
- 10 Paul Michiels, Karyn Kessler, Paul Roger Paraphrase patterns of expert academic writers: implications for writing development, writing pedagogy, and plagiarism policies [Text] / literatura y lingüística P.153-189 doi: 10.29344/0717621x.46.3133. aceptado: 12/07/2022
- 11 York T., Powell S. B., Gao S., Kahan L., Charanya T., Saha D., Roberts N., Marshall J., Lake S., Raman B., & Gruev V. Bioinspired polarization imaging sensors: From circuits and optics to signal processing algorithms and biomedical applications. [Text] / Proceedings of the IEEE, -2014. -№102(10). -P. 1450-1469. <https://doi.org/10.1109/JPROC.2014.2342537>
- 12 Yamada K. What prevents ESL/EFL writers from avoiding plagiarism? [Text]/ Analyses of 10 North-American college websites. System, -2003. -№. 31(2). *P. 247-258. [https://doi.org/10.1016/S0346-251X\(03\)00023-X](https://doi.org/10.1016/S0346-251X(03)00023-X)

UDC 42+37

THE USAGE OF TEACHING AIDS EFFICIENTLY DURING THE CLASSES

Azizova Dilafruz Xabibulloyevna
Teacher of the Languages Department of Tashkent State Agrarian University

Omarova G.T., Senior teacher
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

Abstract. The author of the article focuses on the impact of teaching aids effectively during the lesson and the role of importance of them in the teaching-learning process. The object of the research is the presenting information in a new and helpful manner so that students get a better understanding of what they are taught. Using different kinds of teaching aids in the classroom help teachers to reach the different kinds of learners in the classroom. Using a variety of tools to make the process of teaching and learning simple, interesting, and effective which makes it easier for the teacher to teach even the most difficult subject. It also makes sense and saves time as students learn very quickly by watching rather than reading.

Key words: visual aids, audio-visual aids, mechanical teaching, traditional use of flashcards, tactile and multidimensional connection, interactive slides, projector, epidiascope, filmstrips.

Teaching aids make an important role in teaching. There are different types of teaching aids such as visual aids, audio aids, audio-visual, traditional, mechanical teaching. In this article all the beneficial aids are analyzed turn by turn. As the name suggests teaching aids that include visuals are called visual aids. Charts, diagrams, graphs, etc. are effective visual aids that teachers use to convey concepts and lessons with more clarity and effectiveness. Maths teachers often bring wooden models of pyramids and large protractors to teach in a better fashion. Now that classes have moved online, teachers use interactive slides and presentations to convey concepts in a better way. This is better than textbook images and visuals. Not to mention that visual aids appeal to the visual learners and helps them understand the lessons better. Teachers also make use of videos that will be discussing in the coming points [1].

Audio aids help to improve the listening and communication skills. As mentioned, there are different types of learners in a classroom and auditory learners are a part of it. Using audio teaching aids will help that segment to a great extent. The effect of music on the brain has been proven. Hence, some teachers play music in the classroom to distress their students and increase their interest in the lessons. Videos and animations are used in the classroom to explain concepts better. With the development of technology, students have the opportunity to actually see how digestion takes place, understand the water cycle, can understand motion of vehicles, everything can be explained in a much detailed and better manner [2].

Students understand new concepts better when they see it and experience it firsthand. Traditional teaching aids include learning through Books, Periodicals, Blackboard etc.

teaching aids include an Audio teaching machine, tape recorder, radio, motion picture, Projector, epidiastope, filmstrips.

Visual Material Teaching Aids include outline charts, organization charts, tabular charts, flow charts are also used in visual Material Teaching aids [3].

Flashcards are small note cards used for testing and improving memory through practiced information retrieval. Flashcards are typically two-sided, with the prompt on one side and the information about the prompt on the other. This may include names, vocabulary, concepts, or procedures. For example, one side of the card may say, "Augusta", and the other side, "The capital of Maine". Usually there are several flashcards that, as a group, represent a category of information you're trying to remember, learn, and master. Using flashcards can be a very effective self-testing approach. Even the act of making flashcards is a way to "work" the information, challenging you to think about which information to have on one side and the related description on the other. This also frees up some memory, since you will have a physical stack of cards with the information instead of trying to store individual facts, names, or terms in your mind. Flashcards are often part of spaced practice, and repetition helps you figure out what information you can remember easily and what needs additional effort. From a time management perspective, flashcards allow you to take advantage of short amounts of time that become available throughout the day or week, in addition to during planned study sessions [4]. Traditional use of flashcards is for memorization only. It is important to use the flashcards multiple times. Just like the first time you review any relatively new information, the first time you use the flashcards may be a bit overwhelming or frustrating because of the "forgetting" that has occurred. Here's the good news: with repetition, you will remember more and more, therefore forgetting less and less. The "forgetting curve" levels out, and the learning becomes "durable".

Realia- is also used to connect learners with the key focal point of a lesson by allowing tactile and multidimensional connection between learned material and the object of the lesson. They are best utilized for simple objects lending themselves to classroom settings and ease of control with minimum risk of accident throughout the student object interaction. Realia is used to provide experience on which to build and to provide students with opportunities to use all the senses in learning. While using realia in the classroom is not always possible, it is usually the best choice if the student is to learn all they can about realia. Realia allows the student to see,

feel, hear, and even smell the object being explored. If the real thing is not available, the teacher must move down the continuum from the concrete. However, each move down the continuum causes the loss of some sensory information that could be helpful in comprehension [5].

Modern teaching aids are very helpful in this respect because they use the play way method and make teaching like playing some games especially in the case of very young learners. The use of graphics, audio and visuals in the modern training aids makes them very impressive as they leave an imagery of the lessons in the minds of the students.

After discussing the traditional teaching aids let us know about the modern teaching aids. The modern teaching aids include computers, internet surfing, laptops, electronic note books, e-readers, computer educational games, online dictionaries, online encyclopaedias, picture dictionaries, talking dictionaries, online tests, online e-books, audio – video teaching aids for learning various subjects including languages; Power Point slides and games; flash educational games; Lesson relayed on radio through satellites; lessons on TV relayed by certain TV channels. Computers have become of the most important learning aids of the modern times. Today's education is considered incomplete without computers. This is the basic machine on which all other electronic medias of learning depend. These can be bought in various forms like desktops, lap tops, notebooks and simply e-readers. Computers are used to play the computer based educational games which can now be played also through television screens.

The computers have been playing an important tool for teaching from the last few years of the 20th century and since then it has brought about a revolution in the methods of teaching which our future teachers will be using. The computers make use of multimedia programme which include attractive colours, clear graphics, wonderful sounds, the fascinating animations and enjoyable videos discharging to the students the various elements of their subjects of study.

Some critics of computers as a teaching aid may point out that the conventional methods of teaching in the hands of an enthusiastic, creative and industrious teacher could also do the job as well if not better than a computer. To such critics, I would say that the computers are not there to undermine the role of the efficient teachers. The computers are only a tool in the hands of a teacher to make the teacher's job easy and fast and make the teacher more efficient. A computer or any other teaching tool cannot work at its own, it definitely needs mediation from an enterprising teacher. No one would feel like to do away with the blackboard where it is necessary to use a blackboard or any other conventional tool [6].

You can make the young students practice their language lessons including regional languages through computers. I have practically done it for my computer virtually turning the computer lab as a language lab. You can see the image above where the students of a primary class are seriously engaged in learning Hindi through computers. Computers bring to the students a world of entertainment along with learning by providing computer based educational games for learning various subjects through computers. Many websites on the internet provide these games free for the students and parents and a few also charge nominally for the educational games made available to their members. Interactive electronic white board as a tool in modern teaching [7].

To sum up, teaching became as important as tools of teaching in the past that you could not think of classroom without a teacher standing at the blackboard with chalk in hand, drawing diagrams and pictures or writing the lesson notes on the blackboard which the students busily copied in their notebooks. The best is to make use of both the traditional as well as the modern methods of teaching. The teachers of today will need to change their teaching strategies according to the need of the hour. They have to be selective in choosing teaching aids relevant to the lessons and subjects they teach. There is a thin line of difference between teaching aids and instructional materials. It lies in the fact that instructional materials are usually a part of the curriculum. Teaching aids, on the other hand, are used as an extra material that helps to make the learning smooth. For instance, if you are using a test tube or conical flask as suggested in the textbook, it is an instructional material. Whereas if the teacher brings these equipments or apparatuses while a discussion about lab equipment, it becomes a teaching aid.

Reference

- 1 Nesamalar Chitravelu, Saratha Sithamparam. “ELT Methodology Principles and Practice” [Text]: 2005.
- 2 Susan Schor Ko. “Teaching Online” [Text]: 2000.
- 3 Scott Thornbury. “How to Teach Grammar” [Text]: 2000.
- 4 Zoltán Dörnyei. “Group Dynamics in the Language Classroom” [Text]: 2003.
- 5 “Daily Mirror” [Text]: daily newspaper
- 6 L.G. Alexander Longman. Materials for grammar practice for intermediate students [Text]: Longman UK group, 1998.
- 7 Martha Kolln, Robert Funk Using aids in English grammar [Text] / Copyright 2006 by Pearson Education. 1987.

UDC 42+37

THE PEDAGOGICAL VALUE OF RECYCLING LANGUAGE

Baykhanova Nilufar Alisherovna
Teacher of Tashkent State Agrarian University,
Tashkent, Uzbekistan

Tuksaitova Rayxan Omerzakovna,
Doctor of Philological Sciences, Professor
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

Recycling plays a considerable role in teaching English. It is determined mostly as “practicing the language that learners have observed previously. The recycled language will be re-entered in various context or through a different skill”. We view recycling as a process of reactivating and reusing appropriate components of a wide range of prior experiences under new conditions and in new combinations to generate a new product. Besides it can be reintroduced by using new techniques Recycling is different from revision. The latter is often aimed at revising before tests and is organized by the teacher to wind up the material of a topic or a few units. The goal of recycling is to guarantee a continuous and appropriate use of what has been learned before to achieve some new purpose. Both of them turn on memory mechanisms, but recycling is much broader in meaning and its functions. Revision implies a review of a certain portion of the previously studied material (vocabulary or grammar) within a definite period. Conversely, recycling suggests an appropriate use of any components of the prior experiences, regardless of the time and place where and when they were acquired, under new circumstances whenever they suit the context and the situation [1]. Therefore, revision mostly relies on recall and accurate reproduction while recycling is based on a wide range of psychological mechanisms, both cognitive and affective. Recycling is more about the ability of the agent to quickly and efficiently recall and choose the appropriate components of the experiences from the long-term memory and then transfer them into the working memory to achieve the purposes of the activity that the agent is doing. Thus, recycling focuses on the transformation of the whole person’s experiences providing opportunities for further more challenging activities and their new products in the new situations. Properly arranged and regularly practiced, recycling provides the

agent's flexibility and fluency in fulfilling some activity. In real life, recycling occurs naturally. But foreign language learning and teaching need special measures taken by the teacher even if the student has already reached an advanced foreign language proficiency level [2].

Learners understand and will be aware of the majority of the words while reading or listening, but it is often a problem to use them in spontaneous communication. They generally support the idea of regular recycling of the materials they read, listened to, watched, or discussed earlier. In our view, recycling promoted at more advanced levels of foreign language acquisition is not less important than before for several reasons.

In case it is properly organized, it makes students' skills more flexible and considerably improves their fluency in both oral and written self-expression. Regularly enforced by the teacher or self-initiated by learners, recycling consolidates, transforms, and enriches their experiences as well as develops compensatory strategies. Due to all this, students become more confident, successful, and independent in foreign language communication. To facilitate recycling at the advanced level, teachers can use a variety of techniques that will enhance the students' foreign language communicative competence [3].

Repetition of the same I think the best way of building recycling opportunities within lessons is by using the same language in different, varied activities. using the PPP model (Presentation - Practice - Production) this is easy, as you provide examples of new language through listening or reading, practice them with the help of controlled oral and written exercises, then further recycle them in free writing, for example as homework tasks.

There are a lot of tasks that could be used within a single lesson or lesson sequence when presenting and practicing the tenses. It takes only a few minutes for each task. You will make a note of how the same language is recycled many times, even though the precise activity changes. Every repetition gives the students' brains more ability to form long-term memories of sounds, vocabulary, and structures which can form the basis of free use at a later time. There are a lot of ways, in which language can be recycled:

Listening to the teacher while watching a sequence of pictures depicting activities. e.g. I played basketball, I watched a cartoon, I danced, I build a house; hiding the picture while students imagine what it was, re-using the language already heard; revealing the written edition of the language used; having the whole class read it aloud together; putting the whole order together and reading it aloud; hiding the language, then the teacher reads aloud the sequence with gaps for the students to complete orally or in written form; revealing the written version once more and giving true/ false statements about it for students to correct [4].

Revealing the text and asking students to do their best to explain in L1. Then you can give students some new verbs which follow the same pattern and ask them to make up whole sentences or new phrases;

It is worth noting how tightly controlled the release of language is, how carefully the language is chosen for difficulty. By limiting the focus in this way, the cognitive requirement for students is reduced and they can focus on the key elements being taught. Here I am going to point out some techniques for recycling texts.

Learners must recall as much as possible of a text. We learn a language generally, some people would say entirely, from the language that we process for meaning. We learn by engaging with texts and processing them for meaning, and from seeing the way texts are put together. So learners need to make the most of the texts they have worked with. They should not simply put them aside and forget them.

Some techniques which are used in priming can also be used in recycling. We can ask learners to re-read a text for homework and then set a quiz in class to be answered without looking at the text. However, with a text, they have already read more than once, true/false or multiple-choice questions would probably be too easy. So we should probably give a set of open-ended questions. Students read the text and then, after a week or two, we can ask them to review the text for homework. One group of learners acts as 'question master' and prepares

a comprehension test with ten questions about the text, and the second one can answer from memory, without reference to the text [5].

A well-planned course will have built-in numerous opportunities to recycle language, especially high-frequency language. In the so-called spiral curriculum model used by many textbooks, an area of vocabulary or grammar will be revisited at least once a year, perhaps sometimes more often. One criticism leveled at this model is that the gap between each 'revisit' is so long that many students have forgotten what they previously learned, so, in effect; you need to start teaching the whole thing again. We can call it, a common complaint of language teachers. The solution is to ensure that day by day you attempt to incorporate key language as often as possible in new contexts and also to recycle it in classroom talk by, for instance, asking students in L2 what they did at the weekend to revise the preterite/perfect tense. If you do not do so and just move on to a new topic, leaving the previous one behind completely, students are more likely to forget what they have done. If you have your classroom, retaining key elements of each point taught throughout the year on a 'teaching wall' could enable you to ensure that knowledge is retained.

Reference

- 1 Richardson William. Cleveland, O., The principles of English syntax. [Text]/ The Williams publishing co., 1892.
- 2 <https://frenchteachernet.blogspot.com/2016/02/the-importance-of-recycling-language.html>
- 3 Berg Thomas. "Structure in Language: A Dynamic Perspective." [Text]/ Routledge, 2009.
- 4 <https://www.teachingenglish.org.uk/article/natural-order> 5.
- 5 <https://www.britishcouncil.es/en/english/levels>

UDC 42+494,3+68

THE USE OF ICT IN TEACHING AND LEARNING THE FOREIGN LANGUAGE TO PREVAIL THE PROBLEMS IN MIXED ABILITY GROUPS

Kosimova Surayyo Salokhitdinovna
teacher of Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan

Rakhimbekova Guldensin
Candidate of Philological Sciences
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

Abstract: This article it is about a role of information technologies in training of foreign languages, what it is necessary to pay attention in the mixed groups to.

Keywords: multileveled, educational, ICT, PPT presentations.

ICT is the innovation which includes gathering, processing, storing and presenting information and also it involves collaboration and communication. The ICT can be used in different ways and spheres depending on purposes and aims. However, it its role is rising and it takes great position in education system too.

As Stephen reports the use of ICT reasserts the productivity of teaching and learning foreign languages. Therefore some scientists mention about positive effects of using it and its impact is

highly dependent on the way it is used (the teachers' motivation and their savoir-faire).

Teaching foreign languages in blended classes requires enormous effort on teachers' shoulders. As educators play the great role in this process. For this reason, teachers always need to be in a move forward looking for new and interesting methods for teaching in order to motivate and increase students' knowledge and skills. Thereupon, most educators trying to use ICT as it has more positive effects on teaching and learning process, as was mentioned in the article of Korkut Uluc Isisag "The positive effects of integrating ICT in foreign language teaching" (international conference, ICT for language learning, 5th edition):

Adaptability of materials relying upon conditions and the necessities of learners.

Permitting ICT to respond upon and empowering the use of recent and daily news, offering access to authentic materials on the web [1].

Possibility to join and to use basic skills (text and images, audio and video clip)

Providing lectures more fascinating and less conventional which lifts learners' engagement;

Empowering the ICT to concentrate on one particular part of the lesson (pronunciation, vocabulary).

As have been gaining experiences at lyceum where the students have being taught in several directions and depending on the direction the English classes are being provided (it can be accounted as an ESP).

However, disciples had been divided according to their future purposes and chosen sphere but there are still mixed leveled students can be noticed, as well as the levels and abilities of learners are mixed. Indeed there will be problems which are having being noticed in multileveled classes for today. Naturally, they are connected with teaching and learning such groups. The pedagogical practice showed that the new generation, who are being taught at educational institutions, like academic lyceums or colleges and schools are more interested in IT and ordinary teaching with only books or exercises are no more interesting and motivating them. Hence after observation, before starting the teaching practice had been chosen the mixed ability groups with some problems and prepared the materials according to the institution plans. During the practice, there was used ICT to overcome the problems which had been faced, like the effectiveness of learning, discipline, motivation and participation of students. For everyday teaching practice had been prepared additional handouts, topic based videos, songs, PPT presentations, except them the aspect course books also used. The influence of used materials was higher than it was expected [2]. For instance:

Videos and songs were used to make better listening skill. To point out, during a pedagogical practice, had been chosen the videos and songs connected with topics or grammar rules, despite the handouts and exercises there had been added the role play tasks or discussions, in the purpose of making learners to use target language and to strengthen some expressions, idioms, phrases or slangs.

PPT presentations. The presentations had been used to overcome with grammar problems and engagement of the disciples. The PPT presentations were grammar oriented and the effect of it was unbelievable, all learner's attention was only at presentation and grammar. There were multiple exercises which were based on the grammar rules.

Digitals and the internet, so at the practical lessons, learners were allowed to use the mobile phones for searching for definitions of the words and nothing more. Since the teacher believed that in this way the vocabulary enlargement and the reinforcement of them will be higher than just looking into the dictionary book and copying them out,

As for the internet, learners were allowed surviving the web, only for independent task covering and making individual presentations on given topics. It was made to make the learners feel a little responsibility to their future and to ensure that they can achieve enormous goals than they could [3].

As a result of all those procedures, the effectiveness of learning and teaching was improved, the participation of learners and interest into the lessons were better than at the beginning. The

environment at the classes turned into the friendly relationship between students and teacher. What means half is done, another half need to be improved.

All in all, if look through the results as in percentages, after daily and final exercises which had been calculated, 70% of students had been involved into the subject, among them 40% learners showed the good results and could achieve comprehension of the topics, 30% of them started to work hard on themselves, and other 30% disciples, unfortunately, could not achieve any goals.

Additionally, it should be mentioned that every detail is helpful while learning or teaching a foreign language, the very important thing in teaching is that the educator's love for their own teaching and strong wish. That was proved when the learners and teacher were at class and tried to find mutual understanding in communication. While acting in this way, teachers try to use different strategies and methods, because every learner has individuality and own way of receiving the information. But still, it is better to use ICT, since it covers all learning styles.

On the basis of practice as a trainee teacher can suggest to those, who are starting practice to use presentations while explaining the topic or grammar rules, it would be perfect if the presentation will have practical exercises. However, while lessons were witness of issue that students like to guess and check themselves on everything.

Use video explanation tasks and brainstorming according to the video, since learners love watching and have unusual experience. Indeed, depending on the level of disciples, after the video explanation teacher has to explain the theme, one more time, but anyway learners will have a chance to face a real language by native speakers.

Besides, videos can be used as an entertaining or interaction activity. Especially when it is fun searcher may notice how the learners will interested in the lesson and how their motivation rises. They are also helpful to improve the students' critical thinking and pronunciation. Moreover, both are helpful to interest them into the subject. Likewise, it is better when the handouts and tasks are complemented them [4].

Chatting often occurs as one of the features of another socializing service-social networking. Facebook, Twitter, Linked-in and many other particular-group oriented and general social networks allow users creating and joining into groups, uploading and commenting on a variety of topics and issues. The teacher can create a group, invite the students to join it, guide and monitor chatting. Another socializing opportunity is that of wikis and blogs. Blogs were initially created for people to share facts and events of their lives. However, there are professional blogs, in which different issues are discussed by people interested in the sphere. A thread of comments to postings lets the teacher to provide immediate feedback to students. It allows for a constructive (impersonal and non-embarrassing) evaluation, which many of the students would appreciate. Blogs may also be used for development of students writing skills via writing a diary.

It seems some teachers are not quite enthusiastic about students' blogging, because they deem it difficult to handle. However, websites like www.blogger.com provide clear-cut instructions for the users on how to navigate and operate the website.

The same is true about wikis featuring socializing tools for virtual collaboration and webpage design using online resources. Wikis and alike are indeed similar to blogs; the only difference is that blogging is meant for group access to the content of postings. Teacher may perhaps utilize "wikis" for pair work, group work, or whole-class projects. Moreover, the teacher is able to monitor the time and to assess the contribution of every member of the learning group. In addition, wiki portals, like wikispaces.com, offer lots of designs to help create attractive and user-friendly websites.

To sum up, modern technology in EFL classroom makes learning more productive and interesting. Teacher who use technologies in getting information for their teaching are considered to be curious, moreover, they always try to keep in step with the time.

To sum up, taking all facts mentioned above can make conclusion that the use of ICT is one of the effective ways to awake the learners and making the teachers to move forward, but not backward and its influence on teaching and learning process is huge but that covers not only positive sights but also negative sights as well.

Thereupon, in teaching every strategy and methods are effective but there should be the middle limit of them.

Reference

- 1 Jurich S. "ICT and the teaching of foreign languages". [Text]/ 2001.
- 2 TechnowLogia, Knowledge Enterprise, [Text]/ Inc. Retrieved July 30, 2012, from http://www.techknowlogia.org/TKL_Articles/PDF/335.pdf
- 3 KorkutUlucIsisag "The positive effects of integrating. [Text]/ ICT in foreign language teaching"
- 4 Kalina S., Kangro, [Text]/ ICT in Foreign Language Teaching and Learning at University of Latvia in the light of Fiste Project / / ICT in Education: Reflections and Perspectives - Bucharest. Retrieved July 15, 2012, from http://bscw.ssai.valahia.ro/pub/bscw.cgi/d257207/Paper13_S_Kalnina_105_110.pdf (2007).

UDC 37.013.42

«THE YOUTH OF TODAY: ARE WE BLOGGERS, TIK-TOKERS OR SMART GENERATION? »

*Nagyzkhanova A., Vetsel S., the 2nd year student
Zhezkazgan Baikonurov University, Zhezkazgan*

Abstract: This paper is devoted to the investigation of modern youth and their connection with social platforms. This topic is especially relevant today, as this generation will have a huge impact on the future of our country. The article discusses the advantages and disadvantages of today's generation. We have started the study of this issue at our home university in Zhezkazgan and now we are in progress of our research at Eastern Mediterranean University in Cyprus where we are studying within the program of academic exchange of students.

Key words: the era of social media, "smart generation", social media platforms, new opportunities, unique challenges.

The youth of today is a generation that has grown up in the era of social media, smartphones, and instant gratification. Sometimes they are called digital generation, Alpha generation (Gen Alpha for short), Zoomers. In some highly developed countries, they are familiar with the products of artificial intelligence (AI). [1] They have access to a wealth of information and entertainment at their fingertips, and this has shaped their preferences and interests. As a result, the youth of today are often associated with being bloggers, Tik-tokers, or part of the "smart generation." In this essay, we will explore what these terms mean and what they say about the youth of today.

The rise of social media platforms like Facebook, Twitter, and Instagram has given birth to a new form of content creation: blogging. Today, anyone can create a blog and share their thoughts, opinions, and experiences with the world. This has led to a proliferation of bloggers, who range from amateur enthusiasts to professional journalists. Many young people today are attracted to blogging as a way to express themselves and connect with others who share their interests. This has also given rise to a new form of entrepreneurship, where bloggers can make money through advertising, sponsorships, and other forms of monetization. [2]

Another popular platform among young people today is TikTok. This video-sharing app has become a cultural phenomenon, with millions of users creating and sharing short videos that showcase their creativity, humor, and talent. TikTok has given rise to a new form of content creation that is centered around short-form video, and it has become an important platform for young people to express themselves and connect with others. TikTok has also created new opportunities for social media influencers, who can monetize their content through sponsorships, partnerships, and other forms of advertising.

The youth of today is often referred to as the "smart generation" because of their reliance on technology and their ability to navigate the digital world with ease. [3] This generation has grown up with smartphones, tablets, and other connected devices, and they are comfortable using technology to communicate, learn, and socialize. They are also more digitally literate than previous generations, and they are able to access and evaluate information more effectively. This has made them more independent and self-sufficient, and it has given them an edge in the job market, where digital skills are increasingly in demand.

This generation has many advantages, such as access to a wealth of information and opportunities, but also faces unique challenges and disadvantages. In this essay, we will explore both the advantages and disadvantages of the youth of today.

Advantages:

One of the greatest advantages of the youth of today is their access to information. With the internet and social media, young people can easily access a wealth of knowledge on any topic they choose. This means they can learn about new subjects, explore different ideas and cultures, and discover new interests. This has helped them to become more knowledgeable, open-minded, and tolerant of diverse perspectives.

Another advantage of the youth of today is their ability to connect with others. Social media and other digital platforms have made it easier than ever for young people to connect with others from around the world. This has created new opportunities for networking, socializing, and collaboration, allowing young people to build relationships with others who share their interests and passions.

Additionally, the youth of today has access to a wide range of opportunities and resources. They have access to educational resources and job opportunities that were not available to previous generations. Many young people today are pursuing higher education and have access to programs and training that can help them build successful careers. [4]

Disadvantages:

However, there are also some unique challenges and disadvantages that the youth of today faces. One of the biggest challenges is the impact of social media on their mental health. Social media has been linked to depression, anxiety, and other mental health issues in young people. The pressure to present a perfect image, the fear of missing out, and the constant comparisons to others on social media can lead to negative self-esteem and a lack of confidence.

Another disadvantage of the youth of today is their over-reliance on technology. This generation has grown up with smartphones, tablets, and other connected devices, and they have become reliant on them for communication, entertainment, and information. This has led to a decrease in face-to-face communication and social skills, and an increase in sedentary lifestyles, leading to obesity and other health problems.

In conclusion, the youth of today is a generation that is defined by its relationship with technology and social media. They are bloggers, Tik-tokers, and part of the "smart generation," and these labels reflect their interests, values, and skills. While there are some concerns about the impact of social media on young people, there are also many opportunities for them to express themselves, connect with others, and build successful careers. They have access to a wealth of information, networking opportunities, and resources, but also face challenges related to mental health, over-reliance on technology. The key is to strike a balance between the benefits and risks of social media and to encourage young people to use technology in a responsible and constructive way. It is important for society to support them with resources and opportunities to help them build successful and fulfilling lives.

Reference

- 1 Dergunova Ye., Aubakirova R., et al. Artificial Intelligence Awareness Levels of Students [Text] / iJET –2022. -Vol. 17. -No. 18. <https://doi.org/10.3991/ijet.v17i18.3219>
- 2 Jonah Berger, Kevin Werbach, Peter Fader, Pinar Yildirim «The Impact of Social Media: Is it Irreplaceable? » [Text] / A business journal from the Wharton School of the University of Pennsylvania, -2019 -URL: <https://knowledge.wharton.upenn.edu/article/impact-of-social-media/>
- 3 «The Social Dilemma: Social Media and Your Mental Health». [Text] / - Mass General Brigham, - 2023 - URL: <https://www.mcleanhospital.org/essential/it-or-not-social-medias-affecting-your-mental-health>
- 4 Vinay Prajapati «11 Ways How Does Technology Impact Our Lives» [Text] / 2019 - URL: <https://www.techprevue.com/technology-impacts-our-daily-lives/>

UDC 070:81'373.43:81'25(043.3)

IMPACT OF TECHNICAL DEVELOPMENT ON THE USE OF NEOLOGISMS

Nurtaev Sayfullo Xusanovich
teacher of Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan

Albekova A.Sh.
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

Abstract. The author of the article focuses on the impact of technical development on the use of neologisms. The object of the research is the lexical system of modern English, types of neologisms, methods of their formation and distribution. Studying the mechanisms of formation of neologisms in connection with conceptual changes in human consciousness in line with the constant development of technologies and scientific advances, it is possible to extract more informative use of neologisms in everyday life.

Keywords: neologism, development, mass media, science, technology, relevance.

English today is widely spoken and used for international communication. It constantly develops its internal and external resources, adapting to various changing circumstances due to its dynamic nature and the development of modern society. Various changes and achievements in social, cultural, political and scientific life give rise to new forms and content, improving and expanding the expressive means of language and its structure through their structural complication or simplification. Language is the first to respond to changes in various areas of human life and activity. Each social or political change (revolution, innovation) is preceded by the introduction of new words and terms: “Iron Curtain”, “Perestroika” (Gorbachev's reforms), etc. All these social phenomena had corresponding consequences after the proclamation. Any historical period has a factor or some factors that cause the emergence of new features and properties of a particular language [1]. These factors -both linguistic and extralinguistic - play a crucial role in the study of the nature of language changes, their inner essence and the patterns of their appearance. Transformations in the language occur at different levels: lexical, morphemic, phonetic, syntactic, etc.

The most noticeable are lexical changes. This is one of the reasons to start exploring and research the nature of the language. Any new era was accompanied by the introduction of

new words denoting new things, objects and phenomena. English in this respect shares the fate of other European languages. It developed from the Celtic language and dialects of the Anglo-Saxon tribes to modern English, which became the native language for almost 375 million people and further to the language of international communication. Great geographical discoveries and revolutions in science and society led to new features of the English language and its vocabulary, in particular. Newly created or borrowed words, known as neologisms, after a certain period of perception as unusual and new, were included in the English vocabulary as an integral part of it. As a result, the lexicological layer is the first reliable factor for continuous and gradual language transformation and development [2].

This article focuses on neologisms as an integral part of a modern English dictionary. The modern period is characterized by active development and changes in the social, political and scientific spheres of human life. Naturally, they are accompanied by changes in the English language, which should reflect objective reality. Effective communication is impossible without knowledge of current trends and development trends in various spheres of human activity, which immediately affect the language [3].

The object of the research is the lexical system of modern English, types of neologisms, methods of their formation and distribution. This research work covers some aspects of such a complex phenomenon as neologism, an attempt is made to identify the main features, that is, those that are of paramount importance for communication and social activity. The introduction of new words in the technological, scientific, social and political spheres requires close attention in order to find out their true and real meaning, their scope and boundaries [4].

The appearance of neologisms in a living language is a constant and regular process, its vocabulary always accepts new words as a result of social and language changes, innovations and development. Language quickly reacts to the emergence of new social phenomena, objects and activities that are immediately subject to the nomination process. The question of where neologisms come from, the question of their origin or source is in the sphere of our scientific interests. The modern era produces many inventions and innovations in all spheres of human activity - scientific, political, and commercial and others [5].

There are new items and devices that come into the daily lives of many people. Thus, it is important to find and identify the sources of the origin of neologisms in order to determine their types, their importance and distribution. So, the sources of neologisms can be divided into two types of different nature of their origin. These groups or sources are linguistic and extralinguistic. The first type gives the correct form of the word through the process of building words and borrowing. The extralinguistic group of sources is numerous. It includes various spheres of human activity: social, political, scientific, technological, economic, etc. Political realities make a noticeable imprint in the vocabulary of newspaper articles, especially the emergence of a new organization or politician causes a number of neologisms to appear. Thus, with the appearance of articles covering various aspects of international terrorism, a number of terms with negative connotations relating to the Islamic terrorist movement — Islamism, Islamophobia, Islam-fascism, etc. — appeared. Some new dictionaries relate to international global politics, and they give names to new political structures - the European Union (EU), Chindia, Eurabia, and others; and they became sources of some new words - Euroscepticism, the Eurosphere, Eurorealism, etc. The social sphere gave the names of new phenomena. These neologisms relate to various aspects of human life and activity, including work, leisure activities, hobbies, etc. - consumerism, webinar, wardrobe malfunction, Santorum, return to the saddle, end of the hawk, and others. In the economic sphere, many lexemes have appeared, denoting different brands, logos and trademarks, which even without mention are in memory, but there are still many words that have a broader meaning and denote a certain product group or commercial activity - self-service laundry, vacuum cleaner, adhesive plaster and others [6].

The scientific and technical areas are very close to each other, not only in an ontological sense, but also in terms of changes that are introduced almost every day with each new invention,

discovery or innovation. Many of them have entered our daily lives and activities and have become quite trivial. Here are just a few of them - the Internet, the World Wide Web (www), a blog, an intranet, a forum, etc. Being a social phenomenon, language enriches its vocabulary by developing various aspects of human life and activity. The main sources are the media, the Internet, computer technology, sociology as the most developing areas of human life.

Each new event is reflected in the language, and through which it comes into use. We studied the mechanisms of formation of neologisms in connection with conceptual changes in human consciousness in connection with the constant development of technology and scientific advances. The systematic study of newly emerging words improves the process of memorizing vocabulary and contributes to the expansion of vocabulary, thereby preparing a person for life in the modern world. The practical value of the collected materials can be used in the compilation of dictionaries and improving students' skills in working with the dictionary.

Introducing a new perspective on doctrines, especially religious themes, is perhaps the biggest challenge for professional technical interpreters. New facility and processes are constantly being created in technology. New ideas and variations of feelings come from the media. Terms from the social sciences, slang, a dialect included in the main course of the language, translatable words, make up the rest. A few years ago, it was said that three hundred new words had been counted in four consecutive numbers of the French weekly express newspaper. It was stated that each language acquires three thousand new words every year. In fact, neologisms cannot be quantified, as many of them fluctuate between acceptance and oblivion, and many are short-lived individual creations. What is obvious is that their number increases dramatically, and as we become more and more linguistic and shy, articles, books, specialized and general dictionaries dedicated to them appear more and more often. Since they usually arise first in response to a specific need, most of them have one meaning and therefore can be translated out of context, but many of them soon acquire new (and sometimes lose old) meanings in the target language. A new stratum may be defined as newly introduced lexical units or existing lexical units that acquire a new meaning. If they are not opaque, unclear, and possibly cacophonous (compare yum and yuck), neologisms usually attract and delight everyone. Most people like neologisms, as well as the media and for commercial interests use this sympathy. Transnational corporations with their original advertising are making efforts to transform their trademarks (Coke, Tipp-Ex, Tesa, Bic, Schweppes, etc.) In eponyms (i.e., any word formed on behalf of a noun, including abbreviations), and in appropriate cases, a word that is formed in accordance with productive structural models or borrowed from another language and is perceived by speakers as something new. For example: tape-recorder, supermarket, V-day (Victory day). They are very common in the newspaper vocabulary. The newspaper very quickly reacts to any new events in the life of society, in science and technology. Consequently, neologisms very easily penetrate the language of a newspaper and often even appear on newspaper pages, such as lunk, splashing out (the act of raising a spacecraft to the surface of the water), training (a form of campaign through heated political discussions), backlash or white reaction (violent reaction of American racists in the fight for blacks for civil rights), foreground (a vigorous anti-racist movement), a stop-end policy (controversial, indecisive and ineffective policies). The above features of the short news are the basic vocabulary parameters of the English newspaper style. A brief news vocabulary is mostly devoid of emotional coloring. The reporter must be brief; he naturally tries to squeeze all his facts into the allotted place. This tendency predetermines a peculiar composition of short news and syntactic structure of sentences. The size of short news varies from one sentence to several (short) paragraphs. And in general, the shorter the news, the more complicated its syntactic structure [7]. The following grammatical features of short news items are of prime importance and can be considered as their grammatical parameters. English is very rich in neologisms - the word was created recently and, perhaps, will not live in the language for a long time. Very rarely, we find the equivalent for translating neologisms, and for the most part we use descriptive translation and literal translation, for example: people of good will,

summit top-level negotiations. Usually, they find out the meaning of new words with help of the context, but it is also necessary to consider the way they are formed. Neologisms are an integral part of our daily communication with the language. Such words are easy to find both in speech and in texts. It is also a very interesting area of language learning that deserves special attention and should be relevant for foreign language teachers. Just think how many times you have come across a completely new expression that you have not heard before and thus have not recognized its meaning [8]. In this regard, even experienced users of the language sometimes find themselves at the same level as beginners. Neologisms illustrate that language is a dynamic structure that we would like to prove mainly on its ability to reflect the current situation [9]. The language serves not only to describe already known facts, but also is able to give new additional meanings to existing words and invent new word forms. Its use in specific situations even affects the thoughts, attitudes, opinions, behavior of people, etc. It is important to understand the difference between tabloids and commercial handouts in terms of lexical use, content and style. Next, we are going to identify neologisms and point out problems that are closely related to this, at first glance, non-problematic matter. Quite a lot of space was given to the means of vocabulary growth and especially to productive word-building processes, since they constitute the core of the study.

Reference

- 1 Peter Newmark "Approaches to Translation" [Text]: (1982).
- 2 «Daily Mirror» [Text] / daily newspaper
- 3 «Morning Star» [Text] / daily newspaper
- 4 Crystal and Davy. Investigating English style. [Text]: London: Longman. 1992. -P.180
- 5 Mabileba Kolobe. Analysis of Neologisms in Newspapers [Text]: National University of Lesotho, Maseru, Lesotho
- 6 Reah D. The language of newspapers. [Text]: London: Routledge. (1998).
- 7 Stevenson R. L. Global communication in the twenty-first century. [Text]: NewYork: Longman. (1994).
- 8 Crystal D. & Davy D. Investigating English style. [Text]: London: Longman. 1969.
- 9 Gontasavora, J. Neologism in modern English: Study of word-formation. [Text]: Unpublished thesis Navva, 2013.

UDC 634.9+43

HISTORICAL BASES OF DENDRONYMS NOMINATION IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES

*Tilovova G.A.
associate professor, PhD
Tashkent State Agrarian University, Tashkent*

*Ayapbergenov B.K.
Candidate of philological science
S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan*

The principles and criteria of nomination are used not only in the forestry terminology in the example of dendronyms, but also in the terminology of other fields. In other words, the nomenclature of dendronyms has its own theory. It has already become an important component

of both terminological theory and lexicology. The nomination includes features of aesthetic and other emotional assessment of a plant (a tree is also a plant, and plants form the basis of forestry terms). Naturally, in the process of nomination, motivational signs come at the primary level, while pragmatic signs are recognized in the process of familiarization with the plant world. In the article, we turn to the historical origin and etymology of nominative factors.

First of all, the linguistic term dendronymus is discussed. The word dendronym is derived from the Greek word δένδρον, and dendron means tree. It expresses the meaning of a tree to the word to which it is added, for example, dendronim "tree names", dendrology (Greek dendron - tree, logos - science) is a part of botany, which studies the systematics, biological and ecological characteristics, evolution, morphological and anatomical structure of trees and shrubs, studies its physiology, geographical distribution and importance in the national economy. Also, the names of trees and shrubs are studied as an object of linguistic research. It is already known that all subjects and concepts expressed in the implementation of nominative principles are related to words. The power of words allows and helps to open unopened fronts. In a word, the word serves to fill all the gaps of the language:

Words become, as they were in childhood, beautiful things — except this is better, because this is now crosshatched with a complexity of meaning, with the sonorities of felt, sensuous thought (Hoffman 1989, p. 186) [1].

At the same time, the historical factors in the naming of dendronyms are detailed in the works and dictionaries of linguists. For example, M.G. Sokolova in her research, thinks about the aesthetically relevant features of poplar and maple lexemes according to the level of syntagmatic compatibility. That is, if he calls the poplar "tall", "straight", he connects the maple "broad", "strong" to poetic contexts. [2].

A.R. Khismatova studied the factors that influenced the naming process and the principles of forming dendronyms using nominative models of dendronyms in German and Bashkir languages [3].

E.I. Abramova's research examines the historical symbolism of the oak tree in pan-European, Celtic and English cultures and compares the dendro-image with the dendronym as its linguistic representation [4].

In this article, we referred to the etymology of dendronyms in the "Online Etymological Dictionary of the Russian Language" by Russian and German linguists M.Fasmer, A.V.Semyonova and N.M.Shanskiy. Dendronyms, which are universal in electronic dictionaries, were compared in terms of matching and non-matching in two languages in terms of origin.

Bergamot is a "type of pear" from the French *bergamotte*, from the Italian *bergamotta*, which is the Turkish version of *bej armudu*.

In the dictionary of N.M. Shansky, in the 18th century, the word *bergamot* was formed under the name of the city of Bergamo in French, *bergamotte*, "variety of sweet pear", Italian *bergamotta*.

In Turkish, *bej armudu* (literally beylik pear), because *bek*, is a lexical reference to a person of high esteem, reputation, and respect.

Another internet source says that bergamot is a citrus plant, a close relative of the orange, and was created by crossing a citron and an orange. There is a version that bergamot was exported from Southeast Asia, but it grows mainly in Spain, Greece, France, Argentina and Brazil. But this tree is especially loved in Italy. In fact, the word "*bergamot*" itself comes from the name of the city of Bergamo, which is surrounded by orange trees. *Bergamot* is often called garden monarda - a plant with bright purple or lilac flowers and oblong leaves. Its other name is American lemon balm, because the birthplace of monarda is North America. *Oswego* Indians were the first to drink *monarda* decoction and the drink was called Oswego tea. And the white settlers noticed how similar its taste is to the taste of real *bergamot*.

But due to the combination of the Turkish phrase "*bey pear*" - "*bey pear*", several varieties of pear accidentally received the name "bergamot". And pear has nothing to do with tea with bergamot [5].

In German, the scientific name of *bergamot* dendronym was first given by Risso and Poiteau, who named this plant species *Citrus bergamia*. Zwingle already speculated about the connection of *bergamot* with bitter orange. *Bergamot* may be a mutation of bitter orange or a hybrid with other, unknown species [6]. This means that it has the same parent species as a lemon, which poses a problem for scientific naming: hybrids from the same parent must have the same name, and in this case, the lemon is larger. Therefore, bergamot is properly called *citrus × lemon*, but the addition of the group *citrus × lemon* bergamot can be used to distinguish it from lemon [7].

Also, the Latin name of the *baobab* tree "*Adansonia digitata*" was given in honor of the French botanist Michelia Adansona (1727-1806) by K. Linnaeus. There are also various legends about the *baobab* tree. According to an African legend, the baobab tree has a very unusual appearance, its body is like a long fat overturned bottle. The top, crown part of the tree consists of very few branches branching out in different directions. According to the legend, the God planted the baobab in a valley with a river full of water. But the "*whimsical tree*" was very dissatisfied with the humidity of these places. Then the God took the *baobab* tree to the mountain slopes and planted it, but even those lands caused inconvenience to the tree. And the very angry God "stuck" the roots of the baobab in the middle of the dry Savannah. After that, the branches of the tree, which angered the God, grew upside down and crooked [8]. The word "*baobab*" entered the Uzbek language. In German, together with *der baobab*, the lexicon *der Affenbrotbaum* is also used.

According to M. Fasmer, "*Adam's apple*" in Polish, Czech, Latvian, Norwegian, as well as "*Adamsapfel*" in German, *pomme d'Adam* in French, is based on the belief that some of the forbidden fruit eaten by Adam got stuck in his throat. This lexicon has nothing to do with dendronym. *Adam + apfel*, two words made according to the method of composition, at first glance, the connection with the name of the tree is shown. There is absolutely no connection between dendronyms and the *Adamsapfel* lexicon. Although the word is historically associated with the tree and the fruit according to legend, the following legend clarifies it further.

"*Adamsapfel*" goes back to a popular belief associated with the biblical story of the fall of man. Accordingly, Eve allowed herself to be tricked into tasting the forbidden fruit from the tree of knowledge and then tried to make the fruit palatable to her husband, who angrily refused. In order not to be expelled from Paradise alone, he forced the fruit down Adam's throat, but it got stuck in his throat. Since then, the expression "*Adam's apple has been stuck in the throat of all human children*" has appeared. Although this mixture of folk beliefs and superstitions is not supported by the biblical record, the term Adam's apple, or Latin *Pomum Adami*, also entered medical jargon in the 16th century. It was used here until the 19th century, but was replaced by *Prominentia laryngea* in 1895 with the introduction of the Basel Human Anatomical Nomenclature. From the point of view of linguistics, in this case, it is not an apple, but the meaning of larynx, throat.

The word *Adamsapfel*, used in German literature since the 18th century, is based on a linguistic representation of Arabic origin. In Arabic medical sources, *Halsschildknorpel des Mannes* is described as pomegranate, the Latin word was *pomum granatum*. Europeans were the first to adopt this body mark, and in Germany it was documented in the 14th century. From the 15th century, people started talking about *Adamsapfel*, for example, it was used in English as *adam's apple*. The first part of this composition refers to taking a bite of the forbidden fruit from the tree of knowledge, as mentioned above. According to legend, the *Schildknorpel des Mannes* was the bite of an apple that stuck in Adam's throat in the Bible. And the Bible does not talk about a specific apple, but only about the fruit. Since the 19th century, it has been suggested that Adam's apple comes from the Hebrew word *tappuah ha adam* "height on the human body". However, this is not documented in Hebrew - instead, the modern Hebrew phrase *tappuah ha adam* was influenced by European languages, meaning something like Adam's apple [9].

In addition, dendron, known in Uzbek as pecan, kariya, hickory, has a universal character, and the origin of the word comes from the ancient Greek *karya* "nut". The specific epithet "*illinoensis*" is derived from the name of the state of Illinois in the Midwestern United States.

This species was first described and classified under the name *Juglans illinoensis* (Basionym) in 1787 by the Polish Friedrich von Wangenheim (1749-1800).

The term pecan (or Pekannuss in English) for the fruit is derived from the Algonquin dialect. This is how it is expressed in Jensky rod. Pekannussbaum accepts the muzhskoy rod category [10].

In conclusion, it can be said that as a result of the great impact of humans on trees, plants, and the environment since ancient times, some dendronyms have experienced stages of etymological development. The same existence of tree names of universal character in two languages, the conditions and circumstances of the origin of the names, means that many tree names have not undergone phonetic changes.

References

- 1 Kate Hammer Bilingual bonds Acculturation, attachment, and being yourself in a new language [Text] / International Journal of Language and Culture. -2016. - P. 253-279.
- 2 Sokolova M. G. Evolution of the constituents of figurative fields of dendronyms in Russian poetry of the 18th–20th centuries: a system-functional approach [Text]/ Abstract of the dissertation for the degree of Doctor of Philology. Ufa, 2022. -P.16.
- 3 Khismatova A.R. Dendronyms in the Bashkir and German languages [Text]/ Ufa. 2005. P.148
- 4 Abramova E.I. Linguistic and cultural potential of the dendronim oak and the Anglo-Celtic symbolism of the oak [Text] / Philology and man. -2019. -No. 3. -P.66-81.
- 5 Pear, grass or citrus? What is bergamot and what does it have to do with tea [Text] / <https://tea.ru/article/grusha-trava-ili-tsitrus-chto-takoe-bergamot-i-kakoe-otnoshenie-on-meet-k-chayu/>
- 6 Nicolosi E. et al.: Citrus phylogeny and genetic origin of important species as investigated by molecular markers [Text] / In: Theoretical and Applied Genetics. -2004. -Volume 100. Issue 8. - P. 1155–1166.
- 7 Mabberley D.J. A classification for edible Citrus (Rutaceae). [Text] / In: Telopea. -1997. -Volume 7. Issue 2. -P. 167–172. (PDF; 62 kB) (Memento vom 4. Oktober 2009 im Internet Archive)
- 8 Tilovova G.A. Lexical-semantic features of forestry terms in Uzbek and German languages [Text] / Philol. science. div. dr. (PhD) diss. - T., 2021. - P.35.
- 9 Wahrig Herkunftswörterbuch [Text]/ <https://www.wissen.de/wortherkunft/adamsapfel>
- 10 <https://de.frwiki.wiki/wiki/Pacancier>

LINGUISTIC AND STYLISTIC MEANS OF USING AGRARIAN TERMS IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS

Umarxodjaeva Dilnoza Mirzakirovna
teacher Department of Languages
of Tashkent State Agrarian University
Uzbekistan, Tashkent

Dinara D. Bismildina
Candidate of Philological Science, Senior lecturer of
S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

Abstract: This scientific article examines the linguistic and stylistic condition of scientific and technical texts. Linguistic features of speech and its wide application by linguists have been studied. The analysis of language skills is mainly based on the pragmatic relations of the text. Taking into account the ease of carrying out scientific work on the basis of scientific and technical sources, they adhere to the definition of appropriate language tools. When presenting complex scientific information, the responsibility for conveying valid and accurate scientific information is imposed.

Keywords: linguistic-stylistic, agrarian field, scientific-technical texts, language skills, use.

Language skills in relation to scientific and technical explanation in scientific and technical texts: focus on understanding the essence of the phenomenon being expressed and focus on emotional impact in order to interest and attract the receiver, to cause his emotional reaction. The language skills used by us to present scientific information in its current form should also perform the function of compressing and minimizing the content of the scientific and technical text, because in terms of the size and content of its sources, such a text is shortened and compared to a scientific presentation [1].

Thus, emphasizing the linguistic and stylistic features of the language of scientific and technical sources in linguistics, the style of scientific and technical texts in the Uzbek language in linguistics is fundamentally different from the style of scientific and technical texts in other fields. One of the main aspects of studying scientific and technical texts is the expressive aspect necessary for solving its pragmatic tasks based on the communicative nature of the scientific and technical text. Intensively used terms are analyzed in the research: comparison, metaphor and personification - in the unity of their semantic and grammatical features [2].

Among the agricultural terms, it is the most common in scientific and technical texts on linguistics. Agrarian terms are dominated by verbal metaphors. In the course of the research, he presents the linguo-stylistic analysis of the metaphorical vocabulary, and also studies the linguo-stylistic analysis and grammatical classification. The semantics of the words denoting the subject of personalization were analyzed, on the basis of which the thematic groups of personalized linguistic concepts were determined.

The analysis of the linguo-semantic aspect of the terms shows that these characteristics are divided into nominal and verbal, which are then classified according to thematic connection. The agrarian field corresponds to verbal groups for the analysis of the linguo-semantic aspect of terms. Linguistic and stylistic features of field texts provide a field model of language skills recorded in scientific and technical texts in the Uzbek language. In addition to the functions of providing information and popularization in central terms, it performs the function of expressive presentation in scientific and technical texts [3].

Comparison of terms is represented by fields using lexical items with different combinations. In scientific and technical texts, it is represented by participles and nouns.

Linguistic-semantic units of scientific-technical agrarian texts are not only a functional and methodological tool, but also perform the task of expressive and expressive formation. Among the semantic and syntactic forms of speech used in the speech related to the scientific and technical agrarian field, the most common terms are then often used in the advertising text for agriculture, as well as to clarify information. The function of epiphora is to logically differentiate and convince the reader [4].

We believe that providing students with a choice of educational trajectories will allow them to determine in a timely manner the most preferable type of future professional activity for them, each of which have its own specifics and, accordingly, require different approaches to the organization of professional foreign language training [5].

The author uses comments, paraphrases, and repetitions, explanations to ensure the effectiveness of the reader's assimilation of information, with the help of which gaps in knowledge are covered and possible difficulties in understanding are anticipated by the recipient.

Our experience has shown that the choice of a research trajectory is determined, as a rule, by the desire of a student to continue his studies in magistracy and further in graduate school, or his interest in professional activities in the research and development department.

Otherwise, a design and technological trajectory is chosen, which is typical for engineers who are required to work with documentation, as well as use a foreign, predominantly English language in their professional activities (for example, taking online advanced training courses at leading foreign universities or organizations)[6].

The activity of students was assessed according to three indicators: a) the formation of communication skills and abilities, b) the level of motivation for foreign language and intercultural communication, c) the formation of skills for independent management of educational and extracurricular activities.

In the conclusion of the research, the directions aimed at the development of the students' trajectory to the terminology of the agricultural sector: the skills of analyzing scientific and technical information on the topic of research, local and foreign experience; the ability to write reports, write articles and prepare presentations based on the results of the completed assignment or research.

Reference

1 Khakimova M. F., Musakhanova G. M. Opportunities of innovation technologies in higher education [Text] / International Journal on Integrated Education. 2020. -P.282-285. DOI: <https://doi.org/10.31149/ijie.v3i12.1002>.

2 York T., Powell S.B., Gao S., Kahan,L., Charanya T., Saha D., Roberts N., Marshall J., Lake S., Raman B., & Gruev V. Bioinspired polarization imaging sensors: From circuits and optics to signal processing algorithms and biomedical applications [Text] / Proceedings of the IEEE, -2014. -№102(10). -P.1450-1469. <https://doi.org/10.1109/JPROC.2014.2342537>

3 Storch N. Incorporation of source material: The effect of instruction. TESOL in Context, [Text] / -2012. -№22(1). -P. P. 38-55. <https://search.informit.org/doi/10.3316/ielapa.596244689496152>

4 Stratakis-Allen I. S. The art and craft of text incorporaion: From incorporation to integration [Unpublished doctoral dissertation]. New York University. 2008.

5 Елена Эмильевна Разлогова Стандартные и нестандартные варианты перевода. [Text] / Вопросы языкознания. -2017. -№4. -P. 52-73.

6 Paul Michiels, Karyn Kessler, Paul Roger Paraphrase patterns of expert academic writers: implications for writing development, writing pedagogy, and plagiarism policies [Text] / literatura y linguística, 2022. -P.153-189 doi: 10.29344/0717621x.46.3133 .acceptado: 12/07/2022

DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES

*Abdullaeva U.T., Associate Professor of Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan*

*Albekova A.Sh., Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan*

One of the factors for the successful teaching of foreign languages to students is the development of creative activity in the classroom, in connection with which the teacher's work system should be built taking into account the systematic and purposeful achievement of the desired goal, namely, the development of speech and the activation of the creative process.

The creative development of the individual is effectively carried out within the framework of an integral system. Only continuous, systematic interaction between the teacher and the student contributes to the successful activation of creative activity.

Creative activity is an essential component of human life. Today it is clearer than ever that the future of mankind depends on the people themselves - on their social activity, on the breadth of their historical action [1].

The development of students' creative abilities is the goal of the teacher's activity, and the use of various activation techniques is a means to achieve the goal. Understanding this is important for the work of the teacher. Taking care of the development of students, it is necessary to use active and interactive teaching methods more often. But at the same time, it is necessary to be aware of the correct selection of the techniques and methods used, choosing the optimal ones that meet the existing level of personality development and the task of further improving his creative skills.

The main condition for the emergence of creative personalities is, of course, an appropriate system of education and upbringing. It is determined that creative activity is characterized by the following provisions:

- this is a process that is characterized by both rational moments and intuitive ones;
 - it gives rise to something qualitatively new, inimitable, original, unique in the socio-historical sense;
 - this is a mental and practical activity, in which the main criterion is objective novelty (A.N. Luk, A.G. Spirkin);
- is an activity aimed at creation, the birth of a new, progressive, Andreev);
- this activity contributes to the development of the individual and society [2].

The problem of creativity in teaching should be considered as a problem of the teacher and students. It's not just the dialogue that's important:

teacher-student, but also communication between students.

The student in the process of creative activity performs separate actions: listens to the explanation of the teacher; reads a textbook and additional literature; performs various grammar exercises; writes dialogues; plays with semantic-speech situations; develops and reinforces his point of view with sufficiently detailed additional statements and examples; explains his point of view on a topical issue; gives a clear, logical presentation, highlighting important points, arguing for and against a particular point of view, talking about the pros and cons of various options; reports on the presence of certain information, material from specific areas of

knowledge and evaluates it as a whole (when writing an annotation); creatively comprehends and conveys in writing, reasoning and evaluating with arguments, his own understanding of the problem, feelings, impressions about facts, phenomena related to the topic, text, proverb, maxim (when writing an essay); carries out a critical analysis of methodological and pedagogical articles, as well as literary works and journalistic materials (when writing reviews, reviews), reads texts independently, extracts the necessary information from pragmatic material (advertising, prospectuses, programs), reads business correspondence, critically comprehends the information received, evaluates facts and events, consistently presents in written or oral form the facts, events read, heard and watched (text, picture and video), and also expresses his attitude to the actions of the characters, to the described facts and events within the framework of the topics.

To develop the creative abilities of students means to form their motivation to learn foreign languages. Summing up, we formulate the following conclusions:

- the need to form the creative activity of students is determined by modern trends in the development of society in a multipolar world and the aspirations to form a multilingual personality;
- creativity is manifested in various spheres of human activity, when new material and spiritual values are created;
- creativity cannot be taught, but the formation and activation of creative activity is possible when creating optimal pedagogical conditions;
- the upbringing of a creative personality is unthinkable without the real intellectual and emotional activity of students, without the individual's own activity;
- for the formation and development of personal characteristics, it is necessary to create pedagogical conditions that contribute to the development of the personality of the student and increase the level of his creative activity.

And, of course, the most important pedagogical conditions that contribute to the development of students' creative activity in the educational process are:

- implementation of a personal-activity approach in teaching, carried out on the basis of improving the content of education, taking into account the cognitive capabilities and needs of students;
- positive motivation for learning and knowledge by students, the creative activity of each individual student depends on the characteristics of an individual approach to learning and their mental and psychological characteristics;
- co-creation of teachers and students, during which the self-development of the subjects of the pedagogical process is carried out.

References

- 1 Abdildin Zh.M., Balgimbaev A.S. The dialectic of the subject's activity in scientific knowledge. [Text]: Alma-Ata, "Science" KazSSR, 1977.
- 2 Spirkin A.G. On the creative power of the human mind. [Text]: - M.: Progress, 1989. – 352 p.

LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF ETHNIC PHRASEOLOGICAL UNITS

*Amangazy L.B., 1st year student
Kypshakbayeva A.K., English Teacher
Kazakh National Academy of Choreography, Astana*

The problems of linguistics began to be studied on the basis of philosophy, psychology, social and cultural sciences, and most importantly – linguistic phenomena in combination with a person, his thinking and practical activity. As a result, in the 90s of the twentieth century, based on the idea of the relationship between language and culture, there was a prerequisite for the emergence of a new science - linguoculturology, its subject and theoretical content, which “studies the manifestations of culture reflected and fixed in the language” [1].

In the true world, language affects a person in the same way as objects, phenomena, events, etc. There is a language world between the inner world of a person (emotional, intellectual world) and the outside world. An individual, a subject live in a certain world. An individual, a subject lives in a certain world. Based on this, language is present in the inner world of the individual, the subject. Based on this, language is present in the inner world of the individual or the subject [2]. Language exists not only in society; it also lives in human consciousness. E.Sepir, B.Wharf and other were based on the theory of the neo-Humboldtian school. People can know the true world only through their native language. What is not depicted in language is also missing in truth. Each language represents the world of truth in a unique way that is inherent in it [3].

For example, the phraseological unit «*қадамыңа гүл бітсін*» excites «*жүрген жерің құт, берекелі болсын*». The original meaning of this stable phrase should have meant "let the place where you walk be a meadow». This was explained by the fact that most of the Kazakh lands were desert and semi-desert regions, and the forest area was very rare. The above phraseology, comprehended by a good wish, is formed through the linguistic picture of the world characteristic of Kazakhs [4].

Also, the national pro-semantics of the phraseological phrase «*жүрген жеріңе шөп шықпасын*» seems completely illogical for the peoples living in the forest, because their linguistic picture of the world is different. And in English, the main meaning of the phraseology "It all goes down Gutter Lane" means «not to get sick». The word *Gutter Lane* meant the house of a blacksmith, known in the country as a producer of gold and silver, who lived in London in the XIII-XIV centuries. "Gutter" is a word denoting the Latin concept of "throat" or "food". The phraseological phrase "It all goes down Gutter Lane" probably refers to people who are not satisfied with how much gold and silver they have [5].

Every natural language conceptualizes the true world in its own way. Thus, a system of views is created as a collective philosophy common to all speakers. For example, Kazakh : *қамшының сабындай қысқа өмір; дүниедегі ең жаман нәрсе – жалғыздық пен жаяулық; бала-бақыт, ер қанаты ат*, etc.; English : *rain cats and dog (a storm with wind and heavy rain), go up in the world (to have more money or a better social position than you had before), one's blood is up (used to say that someone is angry)* etc. Thus, a space of meanings arises in the cognitive consciousness of the language collective, that is, a type of traditional knowledge about the world, fixed in the language. Each nation groups the diversity of the world in its own way and calls the parts of the world in its own way [6]. The self-constructed picture of the world includes the image of individual, group and national experience. The stable phrase *Ақтабан шұбырын алқа көл сұлама* is understandable to Kazakhs, and other nations would not understand the meaning of this phraseological phrase. This constant phrase provides information about an unforgettable difficult event in the history of the Kazakh people, which took place in 1723. The

dzungars dealt a heavy blow to the Kazakhs and were forced to arrest the Kazakhs. It turned out that the people who suffered a lot of losses came to the shore of Alakol, where one person said this phraseological unit. In English, the phraseology "*Grin like a Cheshire Cat*» meant at one time in Cheshire, a county of England, cheese was cooked in the form of a smiling cat. This phrase, which appeared in connection with this event, is used in the language to refer to a friendly person who is always smiling, sometimes also pronounced as a mockery [7].

Based on the teachings of W. Von Humboldt on the internal form of language, who for the first time investigated at the scientific and theoretical level the problem of the relationship between language and culture in the science of linguistics, the German scientist L. Weisgerber for the first time proposed the theory of the "linguistic picture of the world". When it comes to the role of language in the cognition of the environment, it becomes obvious that there is a direction in this process, principles that exaggerate and bring the function of language to an absolute degree [8].

L. Weisgerber adhered to the principle that it is possible to know the world through a word, exaggerating the role of vocabulary, that is, language. In the end, this is the same as considering language as equivalent to thinking and having as many ideas about the world as there are languages. Based on scientific research and experience devoted to the problem of bilingualism and multilingualism, E. D. Suleimenov concludes "... in their (bilingual and multilingual-A.I.) minds, they communicated with each other... there are no changes related to the picture of the world." From this it can be concluded that language itself cannot represent the environment, turning some of its concepts of the world into linguistic symbols, which gives a certain knowledge of the environment. The linguistic picture of the world should be understood as part of the picture of the world, language-as one of the means of depicting the world. Nevertheless, the linguistic picture of the world in comparison with other forms of the picture of the world in a non-verbal (non-linguistic) form is its most important component [9].

According to A. Brutyan, "the linguistic picture of the world" means "...all information about the inner and outer world, supported by natural (national) languages." And if we consider the opinion of G. V. Kolshansky, then it is as follows: "the manifestation of cognitive activity carried out within the framework of a single objective world under the influence of historical, geographical, cultural and other factors of people of different groups, and not truly linguistic.» Naturally, the linguistic picture of the world should be considered in unity, directly related to culture. After all, the linguistic picture of the world is directly related to cultural experience. The meanings reflected in the language signs represent " a set of ideological attitudes common to representatives of a certain nationality [10].

For example, kazakh: *ала тайдай бүлдірді, құдәтырған бурадай зіркілдеді, құмырсқадай қаптады*. The appearance of the phraseology *ала тайдай бүлдірді* is connected with the history of the life of the people. Folk epics say that the Kalmyks, making ambushes, managed to confuse the Nogai Kazakhs. One day, a two-year-old foal that broke loose from a leash galloped around the village and scared off all the cattle. Thinking that the enemy had overtaken them, the Kazakhs fled, leaving their lands. Later, noticing that there was no approaching enemy, and the foal brought chaos to the village. In the future, the phrase "елді ала тайдай бүлдірген" was used by the people to describe a person who confused people, causing a fuss [11].

English: as cross as a bear (with a sore head) - as angry as a bear with a sore head. The origin of this phraseology lies in the fact that in the past aristocratic hunters called their dogs to bears. It is known that a bear that has been bitten by a dog has red eyes and becomes angry. This image of a bear began to be used to denote an angry person. In whatever form the culture of the nation is, the whole picture of their knowledge and life has been preserved in it. The linguistic units informing about the history, culture, cognition, life of a certain nation include, first of all, phraseological units, proverbs, parables in the language, since these linguistic units are a mirror of national life manifestations reflecting the mental differences of a certain nation from others, expressing the peculiarities of traditions and customs [12].

In general, phraseological units occupy a special place in any language, since the above-mentioned world is formed together with the worldview of each people, nation. Consequently, phraseological units can be recognized as a support, an inexhaustible wealth of culture of each nation. All peoples on earth cannot be indifferent to the nature and the future fate of their native language. Because it is through language that each ethnic group can present its history and culture, traditions and customs to the rest of the world [13].

Phraseological units in English and Kazakh languages grow and develop taking into account the peculiarities of different peoples and reflect the history, culture, traditions and spiritual outlook, attitude to life, nature and character of the nation [14]. The following factors influence the formation of ethnic phraseology:

Ethnic phraseology is formed on the basis of religious knowledge.

Ethnic phraseological units are created and formed through translation from the phraseological fund of the language on the basis of the image of various phenomena assimilated in the human mind;

The origin and formation of phraseological units in the English and Kazakh languages in connection with old customs and traditions; The historical, spiritual and material cultural traditions of each ethnic group determined the formation of national phraseology [15].

Reference

- 1 Айбарша И. Ұлттық мәдениет контексіндегі дүниенің тілдік суреті. Канд. Дисс. ... [Текст]: Автореф. Алматы, 2004, -50 б.
- 2 Ә.Болғанбайұлы және Г.Қалиұлы. Қазіргі қазақ тілінің лексикалогиясы мен фразеологиясы [Текст]: Алматы. Санат. 1997.
- 3 Аманжолов С. Қазақ тілі теориясының негіздері [Текст]: Лексикология мәселелері– Алматы, 2002.
- 4 Попов Р.Н. фразеологические единицы современного литературного языка с историзмами и лексическими архаизмами [Текст]: – Вологда, 1967.
- 5 Есимжанова М.Р. Межъязыковые фразеологические соответствия [Текст]: АКД. Алматы – 1998.
- 6 Маслова В.А. Лингвокультурология [Text]: М., 2001. -208 с.
- 7 Оспанова Ф.А. Фразеологизмдер уәждемесінің лингвомәдени аспектісі [Текст]: Дисс. ... филол.ғ.к. – Алматы, 2006. – 136 б.
- 8 Қоңыров Т. Қазақ теңеулері [Text]: – Алматы: Мектеп, 1978. – 192 б.
- 9 Қайдар Ә.Т. Қазақ тілінің өзекті мәселелері [Текст]: – Алматы: Ана тілі. 1998. – 304 б.
- 10 Кеңеспаев І. Фразеологический словарь казахского языка [Текст]: - «ҒЫЛЫМ» баспасы, А., 1977.
- 11 А.Р. Cowie «Phraseology. Their analysis and application»
- 12 А.Тажутов «Ағылшынша –қазақша сөздігі»
- 13 Р.А.Авакова «Қазақ фразеологизмдерінің семантикасы» [Text]: Док. ... автореферат А.,2003. -5б.
- 14 Н.Уәлиұлы «Фразеология және тілдік норма» [Text]: А. 1998.
- 15 В.Платонова «English idioms».

THE TOPICALITY OF GAME ACTIVITIES TO DEVELOP SPEAKING SKILLS

Aripova Shoirra Djurakulovna
The teacher of of Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan

Abikenov Mukhit Tokenovich
Candidate of Philological Sciences
S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

Annotation. Topicality of the project consists in the requirement of search and use of effective pedagogical technologies for successful training in skills of students with the help of games. In qualification, the project offered the final, which is applied attempt as by effective methods of communicative competence. The purpose and objectives of the project consists in the reasons and approval of communicative actions as one of effective methods.

Key words: communicative competence, determination, formulation, language-building activity, self-realization, creativity, interpretation, learning motivation, reduce learning anxiety, encourage, spontaneous, construct a cooperative learning environment.

Topicality of the project consists in the requirement of search and use of effective pedagogical technologies for successful training in skills of students with the help of games. In qualification, the project offered the final, which is applied attempt as by effective methods of communicative competence.

The aim and objectives of the project consists in the reasons and approval of communicative actions as one of effective methods.

Achievement of the effective purpose makes the decision on the following tasks:

1. to learn language with the help of games
2. to consider the main determinations and formulations concerning English
3. to effectively use various methods learning English
4. to develop skills of use of the acquired theoretical knowledge in practice

Practical importance of the project. The performed work has practical value for training in English, methods and acceptances in practice are revealed and approved, their efficiency is checked. The practical importance of the project work consists in a possibility of use of results of a research for the solution of practical tasks [1].

The expected results:

1. Games will help will increase studying of efficiency in properties of language. Process of to come down material is executed by distribution of role plays with subsequent their graphical design in a certain order in the form of group, and also distribution and a configuration on categories of signs of the learned language.

2. Use of new games, the methods learning the English desire shall promote development of informal conversation, meaning who gives chance to students of self-realization, develops their creativity [2].

In teaching and learning processes, there are many activities to develop speaking skill. One of them is games. Games have a purpose beyond the production of correct speech, serves as a good communicative activity. The aim of all language games for students is to use the language. However, during the game play learners also use the target language to persuade and negotiate their way to desire the result.

Games offer students a fun and relaxing learning atmosphere. When students join in games, anxiety is reduced and speech fluency is generated, so communicative competence is achieved.

Games activities are an excellent way of motivating learners to speak. It must be easy for the player and the teacher, to know who is about to reach the aim. There are many advantages of using games in the classrooms. "Games are welcome break from the usual routine of the language class, they are motivating and challenging, games provide language practice in the various skills – speaking, writing, listening and reading...

They create a meaningful context for the language use. "From the definition above it can be said games encourage, entertain, teach, and promote fluency. They should be used because games help students see the beauty in a foreign language and not just problems of the foreign language itself.

Games introduces of competition into language-building activities. The competitive atmosphere also makes learners concentrate and think intensively during the learning process. Language learning should be enjoyable. Games help make it so. The students acquire a great deal of language by concentrating and listening intensively, but unconsciously. Games in Language Learning are hard work. Someone must take effort, which is required to understand and manipulate the language that can be used by many learners [3].

Games also serve as a diagnostic tool for the teacher, who can note areas of difficulty and take appropriate remedial action. Jill Hadfield states that the games make use of variety of technique. Technique used for instance includes information gap, collecting, combining, role play, and simulation technique. Based on the explanation above, it seems clear that games provide an opportunity for intensive language practice, offer a context in which language is used meaningfully. Games are also as a tool for teacher to diagnostic the area of difficulty in teaching and learning process.

Last but not least, although games use many kinds of techniques, the important reasons for using games is simply that they are immensely enjoyable for both teacher and students. Games can be played by class, individual, pair and group work. The four of types of grouping, pair and group work are very important if each learner is to have sufficient oral practice in the use of language. In class work it is easy to demonstrate that learners say only one or two sentences in a lesson. Pair work is easy and fast to organize. It provides opportunity for intensive listening and speaking practice. Group work is essential if some games require four to six players.

According to Wright pair work is better than group work if there are discipline problems. He also said that for all the reason we often prefer to organize games in pair or general class work, rather than in group work. One way to deal with this is to get learners to talk about the problem and agree on a solution. Games also can be used to provide the learners with opportunities to use language rather than simply practice it. This game concerns in fluency. Using games, the learners have the opportunity to express their ideas, feelings, and thought orally. By using games, it encourages students to interact and communicate, as the writer said the goal of teaching speaking is communicative efficiency. Learners should be able to make themselves understood, using their current proficiency to the fullest. They also should observe the social and cultural rules that apply in each communication situations.

According to Jill Hadfield a game is an activity with rules, a goal and an element of fun. He also said that there are two kinds of games: competitive games and co-operative games. A competitive game is games in which the player or teams race to be the first to reach the goal. And co – operative games are games in which players or teams work together towards a common goal. Chen also said in his journal that the benefits of using games in language learning are promote communicative competence, create a meaningful context for language use, increase learning motivation, reduce learning anxiety, encourage creative and spontaneous use of language. And construct a cooperative learning environment [4].

In teaching and learning activities, there are many activities to develop speaking skill. One of them is games. Games have a purpose beyond the production of correct speech, serves as a good communicative activity. The aim of all language games for students is to use the language. However, during the game play learners also use the target language to persuade

and negotiate their way to desire the result. Games offer students a fun and relaxing learning atmosphere. When students join in games, anxiety is reduced and speech fluency is generated, so communicative competence is achieved. Games activities are an excellent way of motivating learners to speak. Games introduces of competition into language-building activities. In other words, games create a meaningful context for language use. The competitive atmosphere also makes learners concentrate and think intensively during the learning process. Language learning should be enjoyable. Games help make it so. The students acquire a great deal of language by concentrating and listening intensively, but unconsciously. Much of our mother tongue competence is gained through using language in play. According to Caesar Kleur, games have many characteristics, they are: 1. A game is governed by rules. To make a simple activity into a game rules is important. 2. A game has objectives. One of the rules is the achievement of an objective. These objectives can be something like making points correctness of finishing an activity first. 3. A game is a closed activity. It means games must have beginning and an end. It must be easy for the player and the teacher, to know who is about to reach the aim. There are many advantages of using games in the classrooms. “Games are welcome break from the usual routine of the language class, they are motivating and challenging, games provide language practice in the various skills – speaking, writing, listening and reading... They create a meaningful context for the language use. “From the definition above it can be said games encourage, entertain, teach, and promote fluency. They should be used because games help students see the beauty in a foreign language and not just problems of the foreign language itself. A game in Language Learning is hard work. Someone must take effort, which is required to understand and manipulate the language that can be used by many learners. Games help the teacher to create context in which the language learning is useful and meaningful. A useful interpretation of meaningfulness is that the learners respond to the context in a definite way. If they are amused, angered, intrigued or surprised the context is clearly meaningful to them. The writer sure that every teacher wants their learners take part and understand what the teacher means. Eros said that language learning is hard task which can sometimes be frustrating. He also said well – chosen games are invaluable as they give students a break and at the same time allow students to practice language skill. Games are highly motivating because they are amusing and interesting. Games also serve as a diagnostic tool for the teacher, who can note areas of difficulty and take appropriate remedial action. Jill Hadfield states that the games make use of variety of technique. Variety is important in language learning and teaching and a succession of games based on the same principle. Technique used for instance includes information gap, collecting, combining, role play, and simulation technique. Based on the explanation above, it seems clear that games provide an opportunity for intensive language practice, offer a context in which language is used meaningfully. Games are also as a tool for teacher to diagnostic the area of difficulty in teaching and learning process. Last but not least, although games use many kinds of techniques, the important reasons for using games is simply that they are immensely enjoyable for both teacher and students [5]. Games can be played by class, individual, pair and group work. The four of types of grouping, pair and group work are very important if each learner is to have sufficient oral practice in the use of language. In class work it is easy to demonstrate that learners say only one or two sentences in a lesson. Pair work is easy and fast to organize. It provides opportunity for intensive listening and speaking practice. Group work is essential if some games require four to six players. According to Wright pair work is better than group work if there are discipline problems. He also said that for all the reason we often prefer to organize games in pair or general class work, rather than in group work. One way to deal with this is to get learners to talk about the problem and agree on a solution. Games also can be used to provide the learners with opportunities to use language rather than simply practice it. This game concerns in fluency. Using games, the learners have the opportunity to express their ideas, feelings, and thought orally. By using games, it encourages students to interacts and communicate, as the writer said the goal of teaching speaking is communicative efficiency.

Learners should be able to make themselves understood, using their current proficiency to the fullest. They also should observe the social and cultural rules that apply in each communication situations. According to Jill Hadfield a game is an activity with rules, a goal and an element of fun. He also said that there are two kinds of games: competitive games and co-operative games. A competitive game is games in which the player or teams race to be the first to reach the goal. And co – operative games are games in which players or teams work together towards a common goal. Chen also said in his journal that the benefits of using games in language learning are promote communicative competence, create a meaningful context for language use, increase learning motivation, reduce learning anxiety, encourage creative and spontaneous use of language. And construct a cooperative learning environment.

Reference

- 1 Methodology of teaching English to speakers of other languages. ETIC publications [Text] / The British Council. 1988.
- 2 The ELT journals. E. Mentcher. [Text] / 1990. -P. 47-52.
- 3 M.S. Whitley. Generative phonology workbook [Text]/ University of Wisconsin Press. 1989.
- 4 Divine, Betsy. "The Fundamentals of Teaching English as a Foreign Language, 6th edition". [Text] / ITA Press. 15 July 2020.
- 5 Vorukhauko, M. A. English Language teaching method [Text] / “Molodoy uchyoniyy. - 2015. -№ 19(99). -С. 564-569. — URL: <https://moluch.ru/archive/99/22228>

УДК 303.446

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ТЕРРИТОРИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

*Вилкова И.Ш., учитель
ГКП на ПХВ «Гимназия б», г. Астана*

Развитие общества сегодня следует отождествлять с понятием «инновации в образовании», которое в современной методике рассматривают как разработку и внедрение новых средств, методов, технологий воспитания и обучения.

Поставленная современным обществом задача требует перехода к новой системно-деятельностной образовательной парадигме, которая, в свою очередь, связана с принципиальными изменениями деятельности педагога, реализующего новый стандарт. Также изменяются и технологии обучения, внедрение информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) открывает значительные возможности расширения образовательных рамок по каждому предмету в образовательном учреждении.

В этих условиях традиционное преподавание, реализующее классическую модель образования, стало непродуктивным. Перед педагогами возникла проблема – превратить традиционное обучение, направленное на накопление знаний, умений, навыков, в процесс развития личности ребенка.

Введение инноваций в деятельность различных образовательных организаций, на современном этапе, является необходимым и обоснованным видом педагогической деятельности. Жизнедеятельность современной системы образования немыслима без серьезной опоры на научные достижения в области педагогики, внедрения новых технологий, ведения экспериментальной деятельности [1-2].

Следует рассмотреть школьное образование в качестве относительно самостоятельной, ценной, развивающейся и развивающей системы, направленной на обогащение развития обучающегося за счет возможностей, присущих различным видам учебной деятельности, характерной для определённого возрастного контента (творческий характер игры, активное восприятие, разнообразная продуктивная деятельность и т. д.). Культивируя творчество на занятиях и вне их, педагоги тем самым способствуют не только общему психологическому созреванию обучающегося, но и созданию фундамента полноценной жизненной готовности на основе развития творческих возможностей, интеллектуальных сил одаренных детей [3].

В данной связи следует внимательно отнестись к главной психологической особенности данного возраста - продуктивному творческому воображению.

Воспитание новыми методами, играет важную роль в развитии и образовании детей различного возраста, и являются незаменимым занятием детства. Играя, ребенок имеет внутреннюю мотивацию, которая очень важна для обучения и развития. Необходимо, чтобы дети определили, какие ситуации рассматриваются как игра, а какие воспринимаются как задания. Участие обучающегося в образовании регулируется таким образом, что оно не влияет на восприятие игры и что метод игры и обучения направлен на то, каким образом высокая мотивация в игре переносится в сферу образования. Учащиеся учатся и усваивают то, что они слышат, видят и слышат, а не то, что они слышат и пробуют. В процессе таких занятий ученик будет подражать тому, что он видел в реальной жизни. Благодаря подражанию, повторению и анимации дети закрепят свои знания и опыт. На этом этапе, знания ребенка будут более постоянными [4].

Уход от традиционного урока через использование в процессе обучения новых технологий позволяет устранить однообразие образовательной среды и монотонность учебного процесса, создаст условия для смены видов деятельности обучающихся, позволит реализовать принципы здоровьесбережения. Рекомендуется осуществлять выбор технологии в зависимости от предметного содержания, целей урока, уровня подготовленности обучающихся, возможности удовлетворения их образовательных запросов, возрастной категории обучающихся.

Одним из факторов, действующих в формировании данной ситуации, является возможность выбора и организации пространства и оборудования [4]. С более четким выражением, важно разработать мероприятия для поддержки физиологического и психологического развития обучаемого. Определить пространственные и вспомогательные потребности в этой деятельности, обеспечить условия, которые обеспечат технические, функциональные и поведенческие характеристики пространства и оборудования, в условиях выполнения этих требований. В этом контексте, объекты образования следует проектировать, внедряя результаты аналогичных теорий и принципов с точки зрения наружной организации, а также с практическим изучением соответствующих теорий и принципов.

Исходя из вышеизложенного, следует отметить, что учет природных и социокультурных условий может обеспечить целостность всего учебно-воспитательного процесса в будущем. В этом случае школа, как один из главных объектов на жизненном пути любого человека, должна являться практическим примером взаимосвязи природы-человека-общества. Такой подход должен стать идеей школьного здания – импульсом для интеллектуального развития ребенка.

Однозначно можно утверждать, что инновационная деятельность преподавателей по поиску, разработке и реализации новых методов и средств обучения, активизирующих творческое мышление обучающихся, является современной и перспективной тенденцией развития образования.

Список литературы

- 1 Братцева Г. Г. Активные методы обучения и их влияние на смену педагогической парадигмы [Текст]/ Философия образования. Серия “Symposium”: сб. мат. конф. – Вып. 23. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2012. – С.336-340.
- 2 МEB, Okul Oncesi Eđitim Programı. Т.С. Milli Eđitim Bakanlıđı Temel Eđitim Genel Mudurluđu. Ankara. 2013.
- 3 Гогоберидзе А.Г., Солнцева О.В. Школьная педагогика с основами методик обучения и воспитания [Текст]: - М.: Питер, 2013. – 20 с.
- 4 Беспалько В. П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения [Текст]: - М.: Изд-во ИРПО МО РФ, 2015. – 336 с.

ӘОЖ 340

НЕКЕЛІК КЕЛІСІМ ШАРТТЫҢ БҮГІНГІ ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ

*Едіге Дильназ Мирасбекқызы, 3 курс студенті
Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі*

*Жетекшісі: А.А.Турмаганбетова
Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі
Ақтөбе қ.*

Отбасы қоғамда үлкен роль ойнайды. Отбасы құқығы — отбасы мүшелерінің арасындағы жеке мүліктік және жеке мүліктік емес қатынастарды реттейтін нормалар жүйесін көрсететін, құқықтың бір саласы.

Отбасы, ол – баспана әрі тұрақты мекен. Ерлі–зайыптылардың құқықтары мен міндеттері Азаматтық хал актілерін жазу органдарында некеге тұру мемлекеттік тіркелген кезден бастап туындайды.

Некелік келісімшарт соңғы жылдары енген ұғым. Некеге тұрғаннан кейін жұбайлардың мүліктік қатынастарын реттейтін шарт.

Мүлік режимі белгілі бір мүліктің ерлі-зайыптылардың біреуіне (өзіндік мүлік) тиесілі екенін немесе екеуіне де ортақ мүлік болатынын анықтайды. Ерлі-зайыптылар мүліктің режимі мен құқықтық мәртебесін, оның біреуіне тиесілі болуын өзара келісімі бойынша анықтай алады. Мұндай келісім болмаған жағдайда, ерлі-зайыптылар меншігінің заңды режимі некеде тұрған кезде жинаған мүлік олардың бірлескен ортақ меншігі болып табылады.[2]

Дамыған елдердің бәрінде некелеспес бұрын, өзара келісімшартын жасасады. Бұл құжатта азаматтар ажыраса қалатын жағдайда мәміледе неке өмірінің барлық маңызды сәттері ескеріледі: екі тараптың дәулет жағдайы, кәмелетке толмаған балалар кіммен болатынын, рақымсыз жұбайға қандай айып-шара қолдануға болады. Батыс Европада неке шарты арқылы мүліктік қатынастан бөлек, жеке мүліктік емес қатынастарды реттейді [1].

Біздің еліміздегі некеге тұрушы екі жасты бір-біріне толық сенімді деп есептейді, сондықтан алдын-ала дәулет-мүлігін қағазға түсіруді ерсі санайды. Неке шарты елімізде кеңінен таралмаса да, жұбайлар арасында белең алып келе жатқан өзгеріс. Бұған байланысты туындап жататын даулар да аз емес [2].

Ғылыми жұмыстың мақсаты: ерлі зайыптылардың мүліктік қатынастарын реттейтін некелік келісімшарттың бүгінгі қоғамдағы орны мен ролін анықтау

Міндеттері: Шетелдік отбасылық қатынастарды реттейтін заңнамалардағы некелік келісімшарт түсінігіне салыстырмалы талдау жасау. Бүгінгі жастардың осы ұғымға көзқарастарын анықтап, аналитикалық талдау жасау. Қазақстан Республикасы аумағындағы және Ақтөбе қаласындағы некелік келісімшарттардың жасалу деңгейіне шолу жасау.

Тақырыпты зерттеудегі объекті – мүлікпен байланысты және мүлік бойынша пайда болатын ерлі-зайыптылардың мүліктік құқықтары мен міндеттері болып табылады.

Қазіргі таңда неке қатынастары көңіл аударарлық мәселе болып табылады. Отбасы тарихи категория ретінде өзінің пайда болуы, қалыптасуы және дамуы барысында көптеген өзгерістерге ұшырады деп пайымдай аламыз. Бүгінгі таңда отбасы Конституциямен қорғалады, ал отбасы құқығын зерттеу мен білу заңды әрі қажетті болып табылады. Әрбір тұлға некеге тұрар алдында отбасы құқығының басты қағидалары мен негіздерін анықтап алуы қажет.

Бүгінгі таңда неке келісімшарттарын нақ жасау бұқаралық және жеке болып айқын саналады. Дегенменен, нарықтық қатынастың тым өсуіне, қазақстандықтардың хал-жағдайының өте жақсаруына, жанұялық мүліктік базаның ұлғаюына байланысты неке шартының институты тартымдылыққа және өткірлікке ие бола бастады.

Сөйтіп, американдық сериалдарға көбірек қарайтын жүздеген адамдар келісімшартқа балалар саны туралы ережені, басқа жұбайдың жеке өміріне жұбайлардың қатысу туралы маңызды тәртібін, ішімдікті тұтынудағы және телебағдарламалар мен басқаларды қараудағы қандай да бір шектеуді, тіпті «жұбайлық міндеттемелердің» орындалу жиілігі мен санын қосуды көптен-көп сұрап өтінетін көрінеді. Бірақ некелік шарт тек мүліктік режимді реттейтін шарт

Көптеген қосақтар некеге тұра отырып, қандай да бір мүлікке жан-тәнімен қарамайды, тиісінше, жасалған неке шартының «болашаққа» тигізер зардаптары, кесірі туралы тіпті ойланбайды. Кейбіреулер неке шартын ажырасуға, тиісінше, мүліктерді бөлуге бір қадам жақындататынын түсінеді, біреуде неке шарты адамгершілікке жат қылыққа мықтап итермелейді.

Зерттеліп отырған мәселе алғашқыда көрінгендей оңай болған жоқ. Ол бір мәселені шешу кезінде келесі күрделірек мәселелерді тудырып отырды. Неке мәселесі тек тарихи ғана емес, психологиялық, философиялық, әлеуметтік мәселе болып та табылады. Дегенмен зерттеу барысында кейбір маңызды және жеке қорытындылар шығарылды. Қазақстанда неке шарты көптеген себептер бойынша кең таралмаған [3].

Атап айтатық болсақ:

1. Неке және Отбасы туралы ҚР кодексі заң некедегі жұбайлардың қатынастарын дәлме-дәл реттейді;

2. Неке және Отбасы туралы ҚР кодексі жұбайлардың біреуі шарт ережелерін бұзған жағдайда неке шарты олардың біреуінің жағдайын нашарлата алмайды деген ереже бар;

3. Шарт нормасынан Неке және Отбасы туралы ҚР кодексі нормасы басым құқыққа ие;

4. Неке шарты – жұбайлардың толық, тең құқылы болып табылады.

5. Жастардың ата-анасы неке шарты психологиялық жағынан жағымсыз әсер етеді, деп ойлайды. Қазақстан Республикасының «Неке және Отбасы туралы» жаңа заң қабылданғанға дейін адамдар неке шартын жасаспай-ақ өмір сүріп келді, сонымен қатар олар бұл жас отбасыға ешқандай пайда келтірмейді, тек қана ұрыс-керістің көбеюіне алып келеді, -деп есептейді;

6. Қазақстан Кеңес дәуірінен бері ұмытылмаған тұрақты дәстүрді сақтап келеді. Ислам, христиан және республикамыздағы басқа да діндер ерлі-зайыптылардың өзара құқықтық қатынастар мәселесін басқа да заңдармен шешуді дұрыс деп санамайды;

7. Некеге тұратын адамдардың өздерінің мүлкі (пәтер, автомобиль, бағалы заттар) мен капиталдары (акция, бағалы қағаздар, банктегі шоттар, ЖШС-нің үлестері және т.б.) болған жағдайда ғана неке шартын жасасудың мәні бар;

8. Көбінесе жастар арасында екеудің біреу шарт жасауға ниет білдірсе, екінші тарап оған сенімділік білдіреді, яғни жағымсыз көңіл-күй өмірлік жұбай таңдауына күмән келтіреді.

Неке шартына біздің қоғамның әлі де дайын еместігін мынадан байқауға болады. Мен өзім оқитын колледж студенттерінің 17-18 жастағы 80 студент арасында сауалнама жүргіздім. Сауалнама сұрақтары төмендегідей:

Сіз неке және отбасы заңынан құқықтық сауаттылығыңыз бар ма?

Некеге тұрудың тәртібін білесіз бе?

Некелік келісімшарттың қандай шарт екендігін хабарыңыз бар ма?

Отбасылы болғанда некелік келісімшарт құру ойыңызда бар ма?

Некелік шарт болу керек деген пікірді жақтайсыз ба?

Осы сауалнамалардың қорытындысында мынадай көрсеткіштерге куә болдым:

1 сұраққа 80 студенттің 60 пайызы иә деп жауап берген.

2 сұраққа 89 пайызы білетін болды.

3 сұраққа 25 пайызы ғана шарт туралы хабары болып шықты.

4 сұраққа 98 пайызы жоқ деп жауап берген.

Және соңғы сұрақтың 77 студент, яғни 99 пайызы некелік шартты қолдамайтын болды.

Батыстық «бақыт формуласы» саналатын неке келісімшартының өмірімізге дендей енгеніне де көп уақыт бола қойған жоқ. Оған көбіміздің тіксіне қарайтынымыз тағы да рас. Нотариалдық кеңсе қызметкерлері «некеге тұрушылардың арасында неке келісімшартын жасатсақ деп өтініш жасайтындары өте сирек кездеседі» дейді. Мысалы Ақтөбе қаласындағы 11 мөлтек ауданы мен Әбілқайыр хан даңғылында орналасқан нотариустардың 10-ға жуығын нысанға алдық. ҚР нотариат туралы заңы бойынша нотариустар неке шарты туралы мәлімет беруге құқығы жоқ. Бірақ 10 нотариустың ішінде екі нотариуста ғана соңғы 5 жылда 8 некелік келісімшарт жасалынғаны туралы аздаған жауап ала алдым. Қалған нотариуста бұл шарт туралы айтудан бас тартты.

Қазақстан бойынша некеге тіркелгендердің арасында неке келісімшартына отырған ерлі-зайыптылар саны бір пайыздан аз деген болжам бар.

Тәуелсіз сарапшылар жүргізген сауалнамаларға қарағанда, отбасылардың басым бөлігі жиған-тергендерін алдын ала бөліскілері келмейтінін жан жарымен болашақта ажыраспайтындықтарымен түсіндіреді. Ол да дұрыс. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, заңды некеге тұрғандардың 45 пайызға жуығы кейіннен ажырасатынын көрсетіп отыр. Неке келісімшартына қол қоюға келіскендердің көбі алдыңғы жарымен ажырасқандар екен.

Әрине, некеде тұрған адамдар салмақты сенімге және мөлдір сезімге сүйенеді, бірақ өмірде күтпеген жәй көп кездеседі: біз бүгін бақыттымыз, ал ертең барлығы керісінше.

Сондықтан адам өзін сенімді сезіну үшін, экономикалық мүдделерін жан-жақты қорғау үшін неке шарты тәрізді қарапайым және тексерілген толыққанды кең мәселеге көңіл бөлмеуге болмайды. Барлық, бар әлемде неке шарттары өте, тым жоғары мағынаға ие. Бірақ, Қазақстанда кейбір тарихи және мәдени мәні бар пікірлер туындап отыр, мысалы, той алдында, тіпті некеде біраз уақыт бірге тұрып, жұбайлық өмірдің материалдық жағын ойлау — бұл тойымсыздық, адамгершілікке жат қылық немесе серікке сенімсіздік таныту болып табылады [2].

Бірақ, бүгінгі таңда бір-біріне тең емес некелер жасалатыны ешкімге де құпия емес — мәселен, жас айырмашылығының тым үлкендігі немесе жұбайлардың бірінің сәтті әрі табысты бизнесі, акциясы немесе қомақты меншігі болады. Сондықтан егер де мәселе бірлескен өмірдің материалдық жағына тірелсе, ол туралы некеге дейін нақ сөйлесу қажет, сонда ғана басқа біреудің есебінен күн кешу деген әсте болмайды. Сөйтіп, проблеманың көп бөлігі өзінен-өзі шешіледі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Communication Monographs. ISSN:0363-7751E-ISSN:1479-5787
- 2 Амангельды Айталы. По семейным обстоятельствам [Текст]: Мегаполис, -2005. -№30 (243).
- 3 Ынтымақов С. А., Карпушина Т. Д. Отбасы құқығы [Текст]: Алматы: Заң әдебиеті.-2002.

ӘОЖ 94

ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННИҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ГУМАНДЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕРДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Еспол А.Б.

*«Астана медицина университеті» КеАҚ, 1 курс студенті
Ғылыми жетекшісі: Карбозов А.Е., магистр, аға оқытушы
Астана қ.*

Аннотация: Мақалада қазақ халқының ұлы перзенті, қазақ даласында оқу-ағарту ісін тұңғыш қолға алған қазақ зиялыларының көшбасшысы, ілім-білімнің қалыптасып, дамуына үлес қосқан тарихи тұлға – Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық еңбектері ғылыми тұрғыда сараланып, талданады. Ыбырай шығармаларындағы гуманизм мәселелеріне теориялық, әлеуметтік, тарихи, әдеби психологиялық, әлеуметтік жағынан сараптама жасалып, дәстүр арқылы гуманизм білім мен тәрбие арқылы адамның жетілу жүйесінен көрінетіндігі айтылады.

Кілт сөздер: педагогика, білім, тәрбие, мектеп, этнопедагогика, тарих, ағартушылық.

Қазақ халқының ұлы перзенті, қазақ жерінде оқу-ағарту ісін жүзеге асырған қазақ зиялыларының көшбасшысы, тұңғыш халық ағартушысы қоғамда өзгерісті жасау жолында талмай күрескен, сөйтіп халықигілігі үшін жан алмай еңбек етудің үлгісін көрсеткен. ХІХ ғасырдың екінші жартысындағы аса көрнекті ағартушы-демократ – Ыбырай Алтынсарин Қазақстандағы қоғамдық ой-пікірдің өркендеу тарихында үлкен орын алды. Ол жас ұрпақты тәрбиелеу мәселесіне ерекше көңіл бөлді. Қазақ даласындағы аумалы төкпелі заманда ұрпақ болашағын ойлап, балалар мен жас жеткіншектердің тағдырына терен үнілген ағартушы – ұстаз [1].

Ыбырай Алтынсарин «Қырғыз хрестоматиясы» кіріспе мақаласында былай деп жазады: «...Азиялық тілдердің ешқайсысында жалпы білім беретін мазмұндағы кітаптар жоқтың қасы, біз осыған ұқсас оқулықтарды жақын орыс тілінен іздеуге мәжбүрміз. Нәтижесінде біз бұл антологияны оның мақсатына тікелей сәйкес болатындай етіп, яғни соңғысына қайшы келместен, көп білімді және жалпыға пайдалы кітаптарға тікелей басшылық ететіндей орыс әріптерімен басып шығаруды ыңғайлы деп санадық». Міне, осылайша ағартушы кітап пен оқулықтардың маңыздылығына мән берді, оған үлкен жауапкершілікпен қарады.

Ы.Алтынсарин өз шығармаларында, ең алдымен, халықтық тәрбиенің маңыздылығын насихаттады, әлемді білім арқылы тану керектігін түсіндірді. Ыбырай кезіндегі білімнің қажеттілігі дәлелденуі керек еді. Тек мектеп ашып қана қоймай, оқушыларды жинақтау да қиынға соқты. Ол барлық қиындыққа қарсы тұрып, балаларға арналған өлеңдерімен жастарды, халықты оқуға шақырды. Олардың ішіндегі ең атақтысы - «Кел, балалар, оқылық!» еді [2]. Онда ғылымның, білімнің адам өміріндегі пайдасы туралы айтылады және бұл өлең қазіргі Тәуелсіз Қазақстан балаларын да оқу-білімге шақыру мақсатында, оқулықтарда беріліп, кеңінен таралып жүр. Бұл Ы.Алтынсариннің арманы

орындалғанын көрсетеді. Қазір біздің білім алуымызға барлық жағдайдың жасалғаны қандай қиындықтармен келгенін ұмытпауымыз керек деп есептеймін!

Қазақ елі Ыбырай Алтынсаринді қазақ педагогикасының негізін салушы, прозаик және ақын деп қана білмей, қазақ балалар әдебиетінің негізін қалаушы деп те таниды. Ыбырай – қазақ балаларын, жалпы қазақ ұрпағын сауатты әрі білімді болуын қалаған адам. Алтынсарин ұлттың бала тәрбиесінде өз халқының тұрмысы мен өмірінің тарихи ұлттық ерекшелігіне сәйкес келу идеясын ұсынған. Сонымен қатар, ол қазақтың жарқын болашағына асқан үмітпен қарады. Ыбырай болыс мектептеріндегі бірінші бөлімнің оқыту бағдарламасының әрбір ауыл мектептерінде болуын қалады және соған қол жеткізе алды. Нартырақ айта кетсек, ол қазақ қоғамының сауатын ашу тек бастауыш деңгейінен қалып қоймау керектігін алға тартқан [3].

Қазақтың ұлы ағартушы педагогы мектеп ашқаннан кейін, оқытуға қажетті оқу құралдарының қажет боларын да назарға алған. Сол себепті Ы. Алтынсарин Ушинский, Паульсон, Водовозов, Бунаков тәрізді педагогтардың әліппе, оқулықтарын негізге ала отырып, қазақ балаларына арнап "Оқу құралын" жазады. Одан бөлек ол әдістемелік мәні бар "Семья мен мектеп", "Халық мектебі" журналдары мен қолөнері үшін қажетті Гестерманның техникалық жинағын физика, химия кабинеттері үшін құрал-жабдықтар алдыруға 600 сом жинаған.

Алтынсариннің пікірінше, педагогикалық жұмыстағы ең шешуші нәрсе: мұғалімнің ең жақсы оқыту әдістерін таба білуінде, балалармен дұрыс сөйлесе білуінде. Үлгілі жолға қойылған, дұрыс тәртібі бар жаңа типті мектеп оқушыларды қызықтырып, оларды мәдениетке, жұмысқа және ой еңбегіне үйретуге тиіс, олардың білімге және орыс тілін білуге ынтасын мейлінше арттыруға тиіс [4].

Қазақ мектептеріне байланысты дидактикалық міндеттерді қоя білу және орындау саласында Алтынсарин үлкен табысқа жетті. Ол мектепте ұйымшылдық және тәртіп орнатып, оқу процесінде қатаң режим және оқушылар арасында тәртіп болуын талап етті. Алтынсариннің міндеттері мұғалімнің туралы нұсқаулары- оларға қалай оқыту керектігі, оқушылармен болатын байланыс, олардың қалай оқу керектігі- оның өз заманындағы методиканы терең және жан- жақты білгенін көрсетеді. Ауызша әңгіменің ойлау мен жазбаша жаттығулардың көптеген әдістері туралы түсіндірмесінде ол балалардың әрбір еңбегінің құр босқа ойсыз жаттауға жұмсалмай, мағыналы және жүйелі болуы керек екенін жазды. Әрі қарай ол балаларды тәрбиелеуде үстіртін және мардымсыз түсініктердің, шалағайлықтың болмауы керектігіне скертті. Ол нашар оқыту мен нашар қарым- қатынас балалардың басын қатырып, шатастыратын ал, керісінше балалар сергек, олармен қарым- қатынас неғұрлым жақсы оқушылардың көңіл- күйіне әсер неғұрлым көп болса, сабақ соғұрлым табысты болатынын нақтылы мысалдар арқылы түсіндірді [5].

Алтынсарин қандай да болмасын оқулықтардың құнды жақтарын меңгеріп, оларды қазақ мектептерінде пайдалануға бар күштерін салды. Қазақтың тұңғыш педагогтарының бірі болған ол Ушинскийдің кітаптарын өте жоғары бағалады. Оның « Балалар әлемін алғаш рет баспадан шыққан кезінде – ақ, ол оны өзінің оқытушылық жұмысында пайдалануға асықты. Оның пікірі бойынша бұл оқулық әсіресе орыс емес балаларды оқытуға арналған деп тапты.

Оқу методтары мен балаларды оқыту тәсілдерін Ы. Алтынсарин мұғалімдерге олардың кең тәрбиелік мағынасында түсіндіретін. а) оқыту методтары- балалардың жүре келе мектепке, сабаққа кейіннен ғылымға, өз бетімен білім алуға құмарландыратын (ынталандыратын, ықыластандыратын) жол ә) сабақта балалардың ойлау қабілетін арттыратын жаттығулар қажет, мысалы, әңгіме, түсіндіру арқылы оқыту методы. Бұл көрнекілік заттарды және өмір фактілерін пайдалануға көмегін тигізеді: заттарды және құбылыстарды суреттеу, олардың қасиеттерін салыстыру, әр түрлі қортындылар жасау. Сондықтан да балаларда дұрыс ойлау қабілеті қалыптаса бастайды.

Ыбырай Алтынсарин балаларға сабақты қызықты, тартымды әрі түсінікті етіп беруші еді. Мәселен діни мектептерде молдалардан сабақ алған балалар бір жыл ішінде әзер хат таныса, Ыбырайдың алдынан оқыған шәкірттер небәрі үш айдың ішінде хат танитын болды [6].

Оқу- тәрбие процесін ұйымдастыруда ол дүние жүзі педагогика классиктері Я. А. Коменский, Ж.Ж.Руссо, К. Д.Ушинский, Л.Н.Толстой гуманистік идеяларын басшылыққа алды, оларды қазақ даласына енгізетін тұңғыш педагог болды.

Ыбырай Алтынсариннің педагогикалық көзқарасынан да бүкіл әлемдік тәлім тәрбиенің алтын діндегі гуманистік көзқарас, яғни шәкіртке жылы жүректі болу, мұғалім мен оқушы арасындағы ынтымақтастық принциптерінің көрініс тапқанын байқаймыз. Мысалы, өзінің екі кластық мектептерінің меңгерушілеріне жазған нұсқау хатында ол «Егер балалар бірдемені түсінбейтін болса, онда оқытушы оларды кінәлауға тиіс. Ол балалармен сөйлескенде ашуланбай және жұмсақ сөйлесуі және шыдамдылық етуі тиіс, әрбір нәрсені де ықыласпен түсінікті етіп түсіндіру керек, орынсыз терминдерді қолданбау керек, мұндай сөздер оқушыларға түсініксіз болады да жалықтырып жібереді... Оқушыларды бағалағанда олардың іске мәнді қатнасы жоқ сөздеріне қарап емес, олардың біліміне қарап бағалау керек», деп жазған еді, ал Н. И. Ильминскийге жазған бір хатында: «...мен балаларды жазалауды сүйетін қатал адам емеспін. Бірақ тентек етіп өсірсең балалардың адамгершілік қасиетін бұзып аласың» - десе, «Жеміс ағаштары» атты әңгімесінде «тәрбиеде үлкен мән бар, ақыл кеңесті алмасаң анау тұрған үлкен ағашқа, қисық ағашқа ұқсап өсесің әдеп әке баласына берген ақыл ғибратын келтіру арқылы тәрбие жөніндегі көзқарасын білдіреді. Алтынсариннің мектептегі татарша діни жаттамалы оқудың орнына балаларды ана тілінде оқытуға ерекше мән берді, олардың халықтық дәстүр, аңыз әңгіме, мақал- мәтел негізінде оқытып тәрбиелеуге ерекше назар аударып, өз хрестоматиясына халық ауыз әдебиетінің материалдарына тапайтқан да жастарды ерлікке, өнерге жақсы адамгершілік қасиаттерге баулитын асыл үлгілерін көптеп енгізеді.

БІ. Алтынсариннің демократиялық- ағартушылық бағыты оның педагогикалық көзқарасының үш бірдей саласынан көрініс тапты. Біріншіден, бүкіл өмір жолын мектеп ашуға, қазақ балаларын оқуға тартуға, дүние ғылымдарын үйретуге және соған оқу құралдарын жазып шығаруға арнаса, екіншіден, өнегелі ұстаз тәлімгер даярлауға, оларға күнделікті ғылыми- әдістемелік басшылық жасауға көңіл бөлді. Үшіншіден шығармаларында қазақ халқының ХІХ ғасырдағы қоғамдық өмірінде, болған саяси әлеуметтік мәселелерді жан-жақты қамтып жазуға жұмсады. Ол кез келген шығармаларында шәкірттерді адал, шыншыл, еңбексүйгіш, өнегелі, өнерлі азамат болуға, зиянды іс-әрекеттен, ұрлық зорлық жатып ішер жалқаулық сияқты жаман әдет жат мінезден бойын аулақ ұстауға шақырады.

Қазақ халқының келешегі тек өнер білім де деп түсінген Алтынсарин өз ойын іске асыруда түрлі тосқауыл, кедергілерге кездесті, бірақ оларды табандылықпен жеңе отырып, өз мақсатына жете білді. Ол қазақ даласында татар молдалары таратқан діни оқуға, сондай-ақ патша өкіметінің отарлау саясатына негізделген христиан дінін таратуға қарсы болды.

Оқу ағарту ісін ұйымдастыруда үнемі патша әкімдерінен кедергілеріне ұшыраған Ыбырай өзінің Н. И. Ильинский 1881 жылықарашаның 4-де жазған хатында: «Қазақ халқы оқу-білімге сусап отырған халық әттең, бұл іске оқығанадаидардың ғана жаны ашымайтыны есіңе түскенде күйінесің. Бұл жағынан алып қарағанда, кейде жылы сөзге ынтызар жетім бала сияқтымыз. Қандай қиыншылықтарға кездесек те, біз әйтеуір, өз ойымызды орындап келеміз» деп ренжіді [7].

Алтынсарин - Қазақстанда педагогика білімінің негізін құрады. Мектеп –қашан да маман және дайындығы мол мұғалімдер болғанда ғана мектеп бола алатынын айтты. Сол уақытта қазақ мектептерінде қанағаттанарлық түрде тіл мәселесін шешуді Алтынсариннің зор еңбегіне санау керек. Алтынсарин қазақ балаларына орыс тілін оқыту құралын

құрастырғанда қатаң тәртіпке келтірілген алғашқы лексикалық, фразеологиялық және грамматикалық материал беру арқылы балалар жұмысын барынша жеңілдетуге тырысты. Мұғалімнің ролі материалдарды есте сақтау, есіту дұрыс сөйлеуге дағдылануда ерекше орыналады. Торғай облысында ғана қызмет атқарған Алтынсариннің мектеп системасы соңғы жылдарда (Ұлы Октябрь социалистік революциясына дейін) басқа облыстарда да: Орал, Семей, Ақмола, Бөкей ордасында, ал XX ғасырдың бірінші он жылында- Сырдария, Жетісу облыстарында тарады.

Қазақ мектептерін ұйымдастырудың алғашқы тәжірибесі орасан зор қиыншылықтар мен бөгеттерге кездесті. Істі неден, қалай бастау керек, мұғалімдерді қалайдайындау керек, мектеп етерді оқулықтар мен және оқу құралдарымен қалай қамтамасыз ету керек- міне, осының бәрі орасан және қиын мәселееді, бұл мәселеде миссионерлер мен мұсылман діни адамдардың барлық жердегі кедергілерін жеңу керек болды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Алтынсарин Ы. «Қырғыз хрестоматиясы» [Текст]: Алтынсарин Ы.// – Алматы: Білім, 2003 – 112 б.

2 Қоңыратбай Т.Ә. «Ы.Алтынсарин – қазақ мәдениетінің көрнекті қайраткері» [Текст]: Алтынсарин Ы. Екі томдық шығармалар жинағы Том I. // – Алматы: «Қазығұрт», 2003 – 240 б.

3 Алтынсарин Ы. Екі томдық шығармалар жинағы. 1 том: Өлеңдер. Этнографиялық еңбектер [Текст]: Ғылыми-әдістемелік шығармалар // Алтынсарин Ы. – Алма-Аты, 2003.

4 Knowles, M.S., Holton III, E.E., Swanson, R.A. The Adult Learner: The Definitive Classic in Adult Education and Human Resource Development [Text]: – 6th edition. – London, New York, etc.: ELSEVIER Butterworth Heinemann, 2005. – 378 p.

5 Ekrem Ayan; Çağdaş Kazak Edebiyatının Kurucusu İbray Altınсарin Hayatı ve Eserleri [Text]/ International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, -2009. -Volume 4/8. -P.515 .

6 Ыбырай Алтынсарин тағлымы [Текст]: Құраст.: Жармұхамедов М. – Алматы, 1991.

7 Ы.Алтынсариннің педагогикалық ой пікірлері– [https:// baribar.kz/ student/11754/yaltynsarinninh-pedagogikalyq-oy-pikirleri/](https://baribar.kz/student/11754/yaltynsarinninh-pedagogikalyq-oy-pikirleri/).

UDC 42+413.164

THE USE OF INTERNATIONAL TERMS IN ENGLISH

Isanova Feruza Tulkinovna
an ESP teacher of Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan

Tseuleshiva Ardak Shaikenovna
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

The Dictionary of Socio-Political Terms, created by Uzbek linguists, has a special place. The dictionary contains more than 22,000 possible alternatives to Russian-international terms. We believe that such terms as *putch*, *raspiska*, *sotrudnik*, *upravlenie*, *fundament* in the Uzbek language are expressed in the Uzbek language with alternatives such as *ma'mur*, *dalil*, *insonparvarlik*, *qonunshunos*, *muhojir*, *fitna*, *tilxat*, *poydevor*. At the same time, the dictionary has a positive effect on the use of a number of Russian-international terms

in the Uzbek language, such as deputat, diplomat, institut, kapitalist, pensiya, respublika, prezidium, syezd, strategiya. Another important feature of the dictionary is that after a certain ruha-baynaminal term, its Uzbek equivalent and compound terms are used to explain the meaning of this term. This can be clearly seen in the translation of qualitative terminology. For example: безрпизорный ребенок-orphan, вредное наследиестарого - harmful remnants of antiquity [1].

The dictionary also tries to use a number of word formation tools of the Uzbek language in the expression of socio-political concepts. In particular, the Persian-Tajik affix -dor, which has become the "property" of the Uzbek language, is effectively used in the dictionary. For example: aksioner-shareholder, diktator-the ruler, doverenniy-authorized etc., are among them. Many terminological systems have made effective use of semantic terminology. Because semantic word formation is a constant and traditional way of doing terminology. In the process of examining the terms, it was shown that several lexical layers can be included in the terminological system due to semantic change. They are ordinary words of the Uzbek language that serve to express a meaning [2]. When a common word is considered a term, one of the concepts or meanings of the word must represent the term and an important feature of the subject. For such words to be terms, they are defined by scholars and their meaning is limited. Then it is noted which field is the term.

The semantic development of a word leads to the formation of a new word in the language and serves to enrich the util terminology. In the terminology of the Uzbek language, syntactically formed terms play a more important role than single-word terms. This is due to the fact that syntactically formed terms are an important nominative source in Uzbek, as in all languages. Any change in socio-political life has its mark on its terminology. Socio-political terminology is a normative system such as political system, social and political groups, parties, currents and their representatives, government meetings and institutions, public administration and its bodies, worldviews, property relations, domestic and foreign policy, socio-political documents, ethics divided into groups [3].

Political terminology is mainly newspaper-information style. in the socio-political sphere, the orderliness and seriousness of the terminological system are less observed. Newspapers and information materials often use ambiguous terms, synonyms, abbreviations and names. In political English terminology, the term "legal" is used to mean both "legislative" and "legal". The classification of political terms is as follows: Name of parties: "O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi" - The people's Democratic Party of Uzbekistan- Народно Демократическая партия Узбекистана; "Adolat" partiyasi – Justice Social Democratic Party; "Milliy tiklanish" partiyasi - National Revival Democratic Party; Liberal partiya – Liberal Democratic Party – Либеральная партия. In the field of lexeme-making the laws of the internal development of language are clear. This is evidenced by the emerging models and methods of word formation associated with its development and improvement. In modern English, one of these methods is called word-formation. Some literature refers to "morphological-syntactic word-formation" and "grammatical-word-formation", while others use the term "lexical-syntactic word-formation"[4].

In Uzbek linguistics, the creation of a new term in this way is called "syntactic term creation". Creating a new term by changing the meaning of simple words can increase the richness of vocabulary in many languages in international fields. A large number of international terms have been enriched by changing the meanings of common language words and terms derived from social and economic fields. This method of constructing terms differs from others in that in other cases, if a new form (i.e., a word with a new combination of elements) is recreated to express a new concept, then the new content is replaced by the old form of meaning (i.e., previously existing). The finished word is taken). The peculiarity of creating a term by changing its meaning is that the object is terminated (i.e., the subject or event to be named) always has something in common with the subject or event whose name is used as a

term will be. This commonality may be reflected in the similarity between their appearance or the function they perform, and so on [5].

The name of an existing subject can be changed to a new one only if the concepts of these subjects are clear and have a common point of view that connects them, otherwise, it cannot be done. Therefore, when creating terms, it is necessary to pay attention to their meaning and structure. International terms that are structurally and spiritually analyzed are also abbreviated. In our research, we would like to emphasize that in the analysis of them, it is impossible to semantically analyze the abbreviations that exist in the first place. Therefore, it is necessary to analyze the words in order to get their full meaning. Semantic syntactic term formation is more widely used in the social and economic fields than in other fields. The main reason for this can be explained by the fact that the terms of both fields have appeared in the past on the basis of the vernacular and are closely related to the spoken language [6].

Therefore, the transfer of the meaning of many lexemes, which are characteristic of the vernacular, is relatively common in the system of terms in the international arena. Although affixation of terms in international fields is less effective than syntactic construction, it is important from a diachronic point of view. English is used in many international linguistic settings, especially in word-formation. Therefore, in order to create terms in English (prefixation, suffixation) can use several words or phrases. The following are the principles and methods of making terms in English: With the help of prefixes, terms are formed mainly in English by prefixes (pre, inter, im, re, de, com, con, dis, ex) and a work -can indicate whether the action has been performed before or should be performed [7]. This prefix denotes the pre-execution state of an action: Precivilization - before civilization; preannounce - before publication; precalculation - before calculating; pre-Code - before coding; predeposit -before depositing money in the bank; deselect, delicate, desertification, deformation exchange, export, express ensure, entitled discrepancy, discrete, discussion, dispute restructure, revisit, reappear, rebuild, refinance interact, intermix, interface.

Morphological factors related to a number of other prefixes are also important in the construction of economic terms in English. Suffixation can be used to create terms in English that act as nouns, pronouns, or verbs. For example, suffixes such as -er, -or, -nt can denote a person performing a certain action, a mechanism: minister, administer, superior, ambassador, physicist, philologist Drier, cutter, computer. The suffixes -ion, -tion, -sion, -ment, -ure, -age can be used to form terms from verbs to nouns. For example collaboration, documentation, resolution, identification mission, expression, admission development, punishment, achievement advantage, baggage, plumage. In addition, new terms are created from adjectives using the suffixes -ism, -ty, -ity, -ness, -ence, -ance. For example fundamentalism, terrorism, extremism, capitalism, separatism, authority, security, quality, responsibility, humanity perseverance, dependence, interference alliance, attendance, acceptance, business. The adjectives and nouns used in the above translation models make it easier to understand the meaning of the word [8]. For example, understanding that the suffixes “less” and “ful” have opposite meanings is not a problem for the translator and allows the translation to be correct: relentless respectful, peaceful, careful. When translating political texts from Uzbek into English, special attention is paid to the construction of certain political terms, and other words of this type can be understood without looking in the dictionary. For example, if we look at the English alternatives to the criteria of priority development in the policy of our state, such words as democratization, modernization, globalization are formed with the addition of the passive form *lashtirish* (in Uzb.).

This suffix corresponds to the English suffix -ization, and thus we translators form words by knowing the English meaning of the base of these words (democratization—*demokratlashtirish*, modernization—*modernizatsiya*, globalization—*globallashtirish*). In his works, Professor U. Tursunov provides information on the development of the terminological system of the Uzbek language at the expense of internal and external sources. As in any language, Uzbek

uses several methods to express a concept. They include: 1. Semantic enrichment of terms. 2. Morphological construction of terms. 3. Syntactic construction of terms. The terminology of official working documents is characterized by its standardization and standardization. Without its knowledge, the translator will not be able to obtain an adequate, official translation of the relevant documents. When it comes to political terminology, the construction of political terms in English is usually done through the spiritual translation of words learned from a foreign language [9].

Therefore, it is often possible for the translator to memorize these words, or at least try to translate them in an attempt to determine the meaning of the word. For example, "Bugun men Qonunchilik palatasi va Senatning birinchi qo'shma majlisida so'zga chiqar ekanman, asosiy maqsadim – jamiyatimizni demokratlashtirish va yangilashning konsepsiyasini, shuningdek, mamlakatimizni 2021 yil va kelgusi davrda modernizatsiya va isloh etish bo'yicha oldimizga qo'yiladigan asosiy vazifalarni qisqacha bayon etishdir". "Today I will be narrating at a joint session of the Legislative Chamber and the Senate, the first and the main purpose of the concept of democratization and renewal of society, as well as the country in 2005 and the next period of modernization and reform of the basic outline of the tasks". The word "Qonunchilik palatasi" in this sentence is derived from the words "legislative" and "chamber" (the Legislative Chamber); The word "Senat" means "Senate" "muhojirlikda ishtirok etish", "maslahatchi, senator"; The word "demokratlashtirish" is derived from the morphemes "democratization", "people", "governance" and "demarcation"; As we can see, the peculiarity of the English language is that it is possible to understand the translation of a whole word according to the meaning of individual components of words. Each country has its own electoral system, but there are many commonalities in the technology, goals and objectives of election campaigns [10].

The translation of electoral thematic texts should take into account the specifics of the electoral system of the country of origin and the language of translation: saylov – election, voting; saylovchi – elector, voter, etc. The history of the emergence of socio-political terms in the Uzbek language dates back to antiquity "O'rxun-enisey". Terms such as "budun" (meaning "city"), "sab" (meaning "council"), "scribe" (meaning "secretary"), "alp" (meaning "hero") is a clear example. Changes in socio-political life, of course, are also reflected in its lexical layers. This opinion can be seen in the following socio-political terms in M. Kashgari's "Devonu lug'otit turk": buzun, baj, bojun (Meaning "team"), bachig' (Meaning "covenant"), beg, jarlig', boj (Meaning "tribe"), jag'i, bulg'aq (Meaning "conspiracy"), jer (Meaning "country") and so on. One of the important features of the socio-political terminology of that time is that some of them are still actively used in Uzbek and Karakalpak and other Turkic languages (el-el, boybay, ont-ant).

Reference

- 1 Richardson DS, Bledsoe RS, Cortez Z. Mindset, Motivation, and Teaching Practice: Psychology Applied to Understanding Teaching and Learning in STEM Disciplines. *CBE Life Sci Educ.* [Text]/ 2020 Sep;19(3):ar46. doi: 10.1187/cbe.19-11-0238. PMID: 32870090; PMCID: PMC8711810.
- 2 Тепанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры: Изд.2-е, испр. идоп [Text] / Ю.С.Тепанов. М.: Академический проект, 2000. – 590 с.
- 3 В.В.Воробьев. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания. [Text] / (Тверст Давлат университети, 2001. -P.101 85.
- 4 В.Н.Телия. О методологических основаниях лингвокультурологии. Логика, методология, философия науки. Тезисы докладов. [Text]: М. Обнинск. 1995. P.89.
- 5 В.В.Воробьев. Лингвокультурология в системе гуманитарного знания. Тверст Давлат университети. [Text]: 2001. P.103.

- 6 Олышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании дискурсе. [Text]: М.: Academia. (2000). P.113.
- 7 Войтов, А. Диалектическая логика. Самоучитель мышления. Litres.
- 8 Лингвистический энциклопедический словарь [Text]: М. 1990.
- 9 Никишина, И. Ю. Язык, сознание, коммуникация [Text]: б. статей/Отв. ред. ВВКрасных, АИ Изотов.М.: МАКС Пресс, -2002. -№21. -P. 184.
- 10 Тепанов Ю.С. Константы: 1ловарьрусской культуры [Text]: Ю. Степанов. М.: Академический проект, Изд.2-е, испр. идоп 2000. – 590 с.

UDC 42+32

USING ZOONYMS FOR PEOPLE AS FORMS OF ADDRESS

Karimova Zulnura Gulamkodirovna
PhD, Associate Professor of Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan

Tuksaitova Rayxan Omerzakovna
Doctor of Philological Sciences
Professor of S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

Abstract. The forms of address are units that are actively used in our daily life and actively serve the purpose of interaction. Including, zoonym units of address, when used for a person, express attitudes such as discrimination, insult, sometimes caressing. Zoonyms are reflected not only in oral speech, but also in literature. This article discusses the use of zoonyms as forms of address in multi-system languages and their role in literary works.

Key words: the form of address, zoonyms, metaphor, literary work, expressive

Forms of address that are part of the word-sentences are also used as a connecting device in the literary text. Units of address are syntactically in the status of imperative, and we can say "intermediate third" between sentence expanders and word expanders. Morphologically, it corresponds to modals expressing subjective meaning. Linguist M. Yoldoshev emphasizes: "In this case, units of address actively serve to connect the text. Units of address are widely used in our daily life, speech activity - speech process, they actively serve the interaction, express the attitude of the speaker to the listener, and carry various modal meanings. Referential units are used in speech in order to attract the attention of the listener, to exclaim, to encourage" [1].

It should also be said that in many cases the units of reference are combined with words of caress. In most cases, a metaphor occurs when addressing caressingly. "Metaphors differ from other forms of artistic representation in that they require the most creativity. Creating a metaphor requires the creator to have a wide outlook, to think deeply about the world and people, and to have a good knowledge of the psyche and nature. Metaphor opens the way to describe or express not only the external appearance of the image, but also the situations in its mental world based on an extraordinary artistic judgment that the listener or reader did not expect. [2] In fact, with some zoonym names for little boys: *bo'talog'im*, *qo'zichog'im*, *qo'chqorim*, *ayiqpolvonim*, *buzoqcham*, *toychog'im*; for girls: *rayhonim*, *momaqaymog'im*, *oppoq qizim* (*oppog'im*), *asal qizim* (*asalim*), *momoqizim* or in general, the child is fondly addressed with units such as *chirog'im*. This phenomenon, characteristic of the Uzbek communication culture, is also expressed in the artistic text. Connotative meaning occurs in such transfers and, in turn, serves to increase the effectiveness, expressiveness and artistic value of the artistic text.

A number of works devoted to the lexical study of zoonyms have been carried out in world linguistics. In these studies, different names and classifications of the same type of animals according to their sex and age, phraseologisms with a zoonym component, creation of animal names, and historical layers of zoolexics, zoonyms used in the creation of artistic art have been determined. Among them, proverbs with a zoonym component were studied semantically and linguistically. However, the linguopoetic analysis of zoonym reference units in different systematic languages is important for elucidating the relationship between language and culture, the tasks of expressing people's worldview and thinking in their use.

Animate beings: man - animal have some common features, which allows them to make relatively equivalent judgments about their physical and psychological data. Although animals are deprived spiritual beginnings, metaphorical transfers are possible in the language, such as: 1) Да ты – *баран*, ничего не понимаешь! (Yes, you are *a sheep*, you don't understand anything!) Also, the forms of address (word-sentences) expressed in the speech of the heroes of the work serve to reveal their character, character, and mental state.

As he said, his uncle was standing two steps away from the entrance. He saw Firdaus and was startled.

— Opkeldingmi, *bo 'talog 'im?* — dedi yayrab. (- Did you bring it, *my dear?* - he said joyfully) (N. Ismoilov "The eagle grows up on the mountain")

Zoonyms, when used as forms of address to adults, almost always have a negative meaning, i.e. insult.

In the novel "Between Two Worlds' Gates", when the heroes of the work, Rabiya and Umar Zakunchi collide, Rabiya hits him on the forehead with a stone. At this time the writer uses the word *ilon* (snake) through Umar's speech:

— Yeding, *ilon, ohh!*

The reference form *ilon* (snake) in the given sentence is used in a metaphorical sense, and we can express its meaning structure as follows: 1) An animal what is reptile, legless, thin and long body, eyes covered with transparent lids;; 2) poisonous; 3) cunning, masterful; 4) dangerous, etc. Here, 1 is the dictionary meaning of the lexeme *snake*, and 2, 3, 4, 5 meanings - served in the formation of metaphorical meaning and expression of artistic emotionality. Along with the character's disobedience to Umar, the lexeme *snake* is used for a negative pragmatic purpose in showing her sudden action and attack against him and thereby exaggerating the state of the hero at that time. At the same time, the writer embodies a negative image of the Umar *zakunchi*.

Sometimes we observe that such forms are transferred from the snake zoonym to its species (such as *cobra*, *anaconda*). Although these forms of address are used in most cases for women who gets things done by trickery or always spreading poison to others, sometimes we find that they are also used for men in the sense of traitors and enemies.

In English, the combination *A downy bird* is used for cunning, masterful people:

Upon my word, you know, Hilda, you're *the downiest bird* - I beg your pardon, the cleverest woman I ever met with. (M.E. Braddon. "Strangers and Pilgrims"). Although *the downiest bird* is not word-sentence in this passage, we can see that it gives a masterful, yet intelligent, image of the woman.

According to research, 42 animal names are used to refer to people in English. Including pig, chick (en), dog/puppy, cow, monkey, hen, rat, turkey, mouse, snake, cat/kitten, fox, lamb, vixen, worm, lamb, sow, worm) animal names are actively used. [3] Such addresses are determined by the person's appearance, eating habits, as well as character. Among these zoonyms only *lamb* has a positive meaning, i.e. caressing in English people. A *cow* and *a female pig (vixen)* represent appearance, a pig in general means eating habits, a fox and a turkey represent intelligence and understanding.

In the Uzbek language, zoonym *it* (a dog) represents a negative connotation when address to a person. We also find this lexeme as an insult in works of art:

Ikramjon shouted angrily at him:

— *Xoin! Qochoq! Nomard! Hezalak! Iflos! It!* Tur o‘rningdan! (Traitor! Fugitive! Scoundrel! Fucked up! Dirty! Dog! Get up!) (S.Ahmad, “Ufq”)

In order to realistically embody the psychological state of the angry character in front of the eyes of the reader, the writer used expressive colorful insults. In this example, besides the insult zoonym *It! Xoin! Qochoq! Nomard! Hezalak! Iflos!* lexemes also mean a negative tone and served to increase the emotional-expressive range of the text and make the speech more effective.

Our research shows that there are different opinions about the lexeme *it* (dog) in English.

For example, "According to the obtained data, the lexeme of dog is used a lot among domestic animals in the phraseology of the English language. English compounds formed with these zoonyms have a positive connotative meaning. [4] The author also cites examples such as *A clever dog - umnitsa, lovkiy malyy, a sly dog - khitrets, skrytnyy chelovek*. However, in the examples given by the linguist, we can see both a positive and a negative image. Another source states that the zoonym "dog" in English has a mostly negative meaning and gives the following connotations: absurdity and cowardice, inferiority and inaction or uselessness, humiliation and hopelessness ("yellow dog" - podlyy, truslivyy chelovek.) [5].

Having studied metaphors in Russian and French, A.M. Chervony notes: "We have identified only one phraseological unit *âne (m) baté (renforcé)*, denoting a stuffed fool. Strengthening of the negative assessment, as in the previous considered phraseological units, is achieved with the help of the semantic meaning of the determinatives - participle: *baté - laden; (renforcé - reinforced, fortified)*.

Zoonyms have been formed since ancient time immemorial by observing the behavior and character of animals. Although there is commonality in some zoonym forms of reference in multi-system languages, we find differences in others. In the Uzbek people, stupidity, loudness and stubbornness are represented by the zoonym *eshak (a donkey)*, stupidity by the zoonym *mol (cattle)*, meekness by *qo‘y (sheep)*, and stubbornness by *it (dog)*. Eg.:

Azamjon laughed at him.

— MVD o‘z uyimizda ekan-ku. Bilmay yurgan ekanmiz. *Ahmoq, eshak.* (- MVD is in our house. We did not know. Stupid, ass) (S. Ahmad. "Ufq") We can understand the expressions of flooring, anger, and exasperation through the forms of address of *Ahmoq (idiot)* and *eshak (donkey)* in the given example.

People express their purposes directly or indirectly during the conversation. These two ways are considered types of expressing speech act. Expressing communicative purpose –intention indirectly, hidden or directly is specific feature of all nations [6].

In summary, each nation has its own worldview, understanding, framework of thinking, and forms of address are also formed based on the mentality of different nations. Zoonymic forms of address are actively used in works of art as well as oral speech. In addition to revealing the character of the hero, zoonymic forms of address serve to enhance the efficiency of work.

References

- 1 М. Йўлдошев. Бадиий матн ва унинг лингвопоэтик тахлили асослари [Text]/ Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси. Фан, 2007.
- 2 Хусанов А. Абдулла Қаҳҳор ҳикоялари тилининг бадииятини таъминловчи лексик-стилистик воситалар [Text]: Филол.фан.ном. ... дисс.автореф– Тошкент, 2010. -24 б.
- 3 Bérceş K. B. Animal Names Used in Addressing People. <https://linguistlist.org/issues/20/20-295/#1>
- 4 Червоний А.М. Метафорическое выражение субъекта ментальной деятельности французскими и английскими фразеологизмами. http://tverlingua.ru/archive/034/08_34.pdf.

5 Английские фразеологизмы с зоонимами. <https://lib.rosdiplom.ru/library/prosmotr.aspx?id=709553>

6 Kurbanova M., Sayfullina F., & Karimova Z. Pragmatic Interpretation of Word-Sentences in Uzbek Language [Text] / Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 2021. –P. 623-632.

УДК 332.622

АНАЛИЗ РЫНКА ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАТАРСТАН И ГОРОДЕ КАЗАНЬ

Лукашенко Т.Р. к.э.н., доцент

Невежина В.В., студент

ФГБОУ ВО «Уральский государственный экономический университет»

Екатеринбург, Россия

Земельный рынок Республики Татарстан и города Казань достаточно развит по сравнению со многими земельными рынками других субъектов РФ и муниципальных образований.

Анализ земельного рынка позволяет:

- оценить градостроительный потенциал земельного участка, то есть получить предварительные технико-экономические параметры;
- выяснить риски наложения ограничений и обременений, возможность изъятия земельного участка, сноса объектов недвижимости, расположенных на нем, запрета на новое строительство;
- выявить влияние различных факторов (транспортной доступности, инфраструктуры, подъездных путей, физических характеристик) на формирование рыночной или иной стоимости, определяемой по результатам оценки стоимости земельного участка одним из подходов к оценке, описанных в Федеральном стандарте оценки "Оценка недвижимости (ФСО N 7)".

По нашему мнению, основные экономические параметры, характеризующие рынок земельных участков, – это спрос, предложение, цена, срок экспозиции, количество ипотечных сделок.

Сделки купли - продажи прошедшие государственную регистрацию за год можно принять за спрос населения на земельные участки за год. Данный спрос является удовлетворенным, то есть это количество предложенных на продажу земельных участков, которые были куплены покупателем. Узнать неудовлетворённый и нереализованный спрос, то есть количество потенциальных покупателей, интересовавшихся земельными участками, но по различным причинам не реализовавших свое желание, не представляется возможным.

По данным Управления Федеральной службы государственной регистрации, кадастра и картографии Республики Татарстан (далее – Росреестр) спрос на земельные участки то снижался, то возрастал в зависимости от ипотечной ставки на земельные участки, объема предложения на рынке, платежеспособности населения в периоды после экономического кризиса, введения санкций, программы государственной льготной ипо-теки, пандемии Covid-19 [1].

К концу 2016 году наблюдался рост количества сделок с земельными участками после восстановления экономической ситуации, вызванной финансовым кризисом. В 2017 выросло количество застройки многоквартирных домов и коммерческой недвижимости, поэтому количество предложения на рынке земельных участков для индивидуальной жи-

лой застройки сократилось. Стоимость земельных участков на рынке выросла, а предложение упало, эти показатели привели к сокращению спроса в 2017 год. С 2018 по 2021 год произошло падение ключевой ставки Центрального банка, была введена ипотека с низким процентом, льготная ипотека, семейная ипотека на индивидуальное жилое строительство. Все это привело к росту спроса на земельные участки, при этом в Казани за период с 2018 по 2020 год количество сделок выросло на 41,9%, а во всей Республике Татарстан этот же показатель возрос на 49,6%. Рекордным по количеству сделок с земельными участками стал 2021 год, по информации Росеестра более 115 тыс. сделок купли-продажи было зарегистрировано за этот год по всей Республике, из-за пандемии Covid-19 часть населения Казани и Татарстана решила переехать в индивидуальные жилые дома, также популярностью стала пользоваться программы «Льготная ипотека» и «Сельская ипотека». Можно отметить, что в период с 2018-2021 год в Татарстане увеличилось количество коттеджных поселков, в которых чаще продают свободный земельный участок, а не участок с построенным домом.

Согласно данным Росреестра Республики Татарстан, ежегодно в Татарстане более трети сделок купли-продажи земельных участков происходят с привлечением кредитных средств [1]. Доступность и стоимость кредитов на земельные участки в масштабе субъекта в целом возрастает в 2021 году, популярность программы ипотеки на землю объясняется низкой процентной ставкой и возросшей за время пандемии Covid-19 популярностью загородного образа жизни. При этом рост количества ипотечных сделок является ключевой особенностью рынка земельных участков 2021 года (рисунок 1). При этом аналитики считают, что стимулирование ипотечного кредитования в условиях роста безработицы, высоких темпах инфляции, снижения доходов населения, введения новых пакетов санкций может привести к ипотечному кризису.

Рисунок 1 – Количество ипотечных сделок с земельными участками в Республике Татарстан за 2016-2021 год, шт. [1]

Согласно рисунку 2, количество ипотечных сделок выросло после падения средневзвешенной процентной ставки по ипотеке. Если в 2016 году данный показатель оставался на уровне 12-13%, то к началу 2018 года ставка упала до 9%, что на 1-2% ниже этого же показателя в предыдущем году. К началу 2019 году произошло небольшое кратковременное повышение до 10%, к концу года ставка по ипотеке составляла 7%, в 2020-2021 году ее падение продолжилось.

Рисунок 2 – Средневзвешенная процентная ставка по ипотеке, предоставленной физическим лицам-резидентам 2016-2021 год в Республике Татарстан, рублей [2]

По данным рисунка 3 средний срок экспозиции земельных участков населенных пунктов, предназначенных для размещения жилья и объектов, разрешенных для строительства согласно целевому назначению, составляет около 6 месяцев. Для земельных участков сельскохозяйственного назначения срок экспозиции составит 8-9 месяцев, для земельных участков населенных пунктов для размещения жилых домов - 5 месяцев, для дачных и садовых участков, все зависимости от наличия улучшений - 3-4 месяца. Однако для земельных участков существуют месяцы повышенного спроса, когда представленный срок уменьшается в 2-3 раза - это месяцы сбора урожая июль-август и сентябрь.

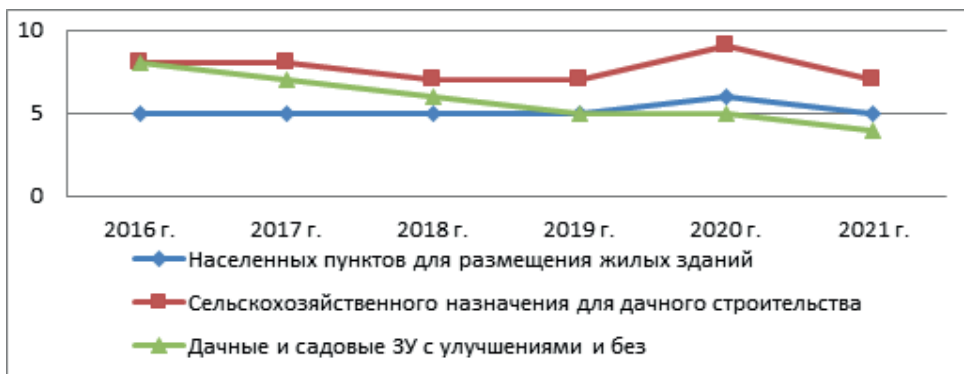

Рисунок 3 – Средние сроки экспозиции земельных участков за 2016-2021 год в городе Казань, месяц [3]

Количество объявлений о продаже показывает уровень предложения, то есть столько земельных участков готовы предложить покупателям для удовлетворения или неудовлетворения их спроса. В связи с тем, что анализ динамики количества объявлений о продаже земельных участков за последние 6 лет является средством получения прибыли для агентств по продаже недвижимости, информация о количестве объявлений (предложения) доступна только в платном режиме. В связи с этим, возможно отследить динамику предложения земельных участков, которые не были куплены с момента выставления на продажу на протяжении последних 5 лет (рисунок 4).

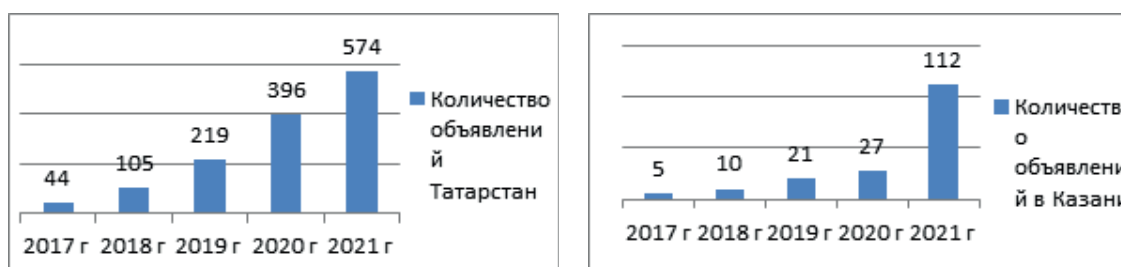

Рисунок 4 – Количество объявлений на рынке земельных участков в Татарстане и Казани по данным Циан на 01.12.2022, шт. [4]

По данным рисунка заметна большая разница между стоимостью земельных участков в Казани и в Татарстане. Самая высокая цена за 1 м² площади земельного участка бы-а в 2016-2017 году. В 2017 году еще не была введена льготная ипотека на земельные участки для строительства индивидуального жилого дома, поэтому после ее введения спрос на свободные жилые участки вырос, срок экспозиции сократился, а цена за квадратный метр снизилась на 30-40%. Однако в 2019-2021 году цена за квадратный метр земельного участка снова стала расти, но не настолько высокими темпами, как в предыдущий период.

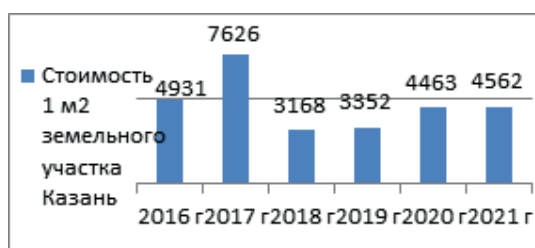
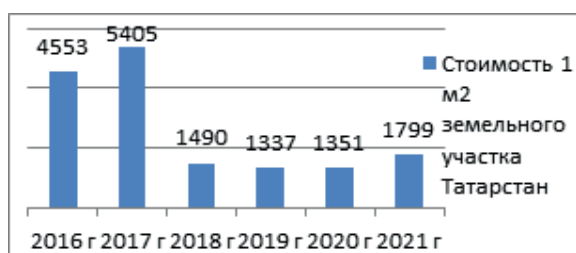

Таблица 5 – Цена 1 м² земельного участка в Республике Татарстан и городе Казань за период 2016-2021 год, рублей [5]

На основе проведенного анализа, можно выделить основные проблемы рынка земельных участков Республики Татарстан и города Казань [6]:

1. Невозможность определить спрос на земельные участки, в связи с отсутствием контроля за нереализованным спросом на земельные участки.
2. Рост количества сделок купли-продажи земельных участков с привлечением ипотечных средств привел к нестабильности рынка земельных участков за 2022 год.
3. Большой срок экспозиции земельных участков по сравнению с другими объектами недвижимости.
4. Отсутствие прозрачности рынка земельных участков.

Анализ проблематики развития рынка земельных участков Республики Татарстан и города Казань показал, что в целом рынок земельных участков Казани и Татарстана развит. Проблемы, выявленные в процессе анализа, позволяют сделать вывод, о том, что рынок земельных участков недостаточно прозрачен, а его участники становятся более закредитованными.

Список литературы

- 1 Управление Федеральной службы государственной регистрации, кадастра и картографии Республики Татарстан: официальный сайт – Казань – Обновляется в течение суток. - URL: <https://rosreestr.gov.ru/open-service/statistika-i-analitika/gosudarstvennaya-registratsiya-prav-na-nedvizhimoe-imushchestvo-i-sdelok-s-nim-116/> (дата обращения: 20.01.2023) – [Текст]/ Изображения: электронные.
- 2 Центральный банк России: официальный сайт – Москва – Обновляется в течение суток. - URL: https://cbr.ru/statistics/bank_sector/mortgage/ (дата обращения: 03.02.2023) – [Text]: Изображения: электронные.
- 3 Исследование рынка недвижимости применительно к анализу ликвидности: интерактивный текст методических рекомендаций / ООО «Информоценка»; по заказу Центрального Банка России – Нижний Новгород – Текст: электронный - URL: <https://irnr.ru/главная/сроки-экспозиций/экспозиция-Казань/> (дата обращения: 03.02.2023)
- 4 Циан: база данных о продаже и аренде жилой, загородной и коммерческой недвижимости [сайт] – Обновляется в режиме реального времени - URL: <https://kazan.cian.ru/> (дата обращения: 03.02.2023) – Текст: электронный.
- 5 Агентство недвижимости ИМЛС: [сайт] – Казань – Обновляется в течение суток. - URL: <https://16.imls.ru/> (дата обращения: 03.02.2023) – Текст. Изображения: электронные.
- 6 A. V. Osennyaya, B. A. Khakhuk, D. A. Gura, N. I. Petel. Conceptual Approach to Studying Real Estate Market (as Illustrated by Krasnodar's Real Estate Market) [Text]/ IOP Conference Series: Earth and Environmental Science: 2020 International Science and Technology Conference on Earth Science, ISTCEarthScience, Vladivostok, -2021. -Vol. 666. -P. 062131– IOP Publishing Ltd: IOP Publishing Ltd, DOI 10.1088/1755-1315/666/6/062131.

АҚБІЛЕК РОМАНЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР БЕЙНЕСІ

Оразбекова М.С.

Қазақ тілі және әдебиет пәні оқытушысы

Жоғары Қазақ-Түрік гуманитарлық -технологиялық колледжі

Алматы қ.

«Романдағы әйелдер бейнесін еске алғанда, Ақбілектің жақын, жақсы көретін жеңгесі – Ұрқия жақсылыққа жаны құмар, мейірімді жан. «Бар айы-бы – пұшпағы қанаған жоқ, әйтпесе жібі түзу әйел». Мамырбайдың бәйбішесі дүниеден қайтқанда да, Ақбілектің ақ солдаттары жұртында қалып, Искендір дуана арқылы еліне келген соң жанашыры да, сырлас – мұңдасы да Ұрқия болды. Қайын сіңдісінің бақытты болғанын қалаған Ұрқия оны Бекболатпен де кездестіреді. Баласын бауырына басып, тәрбие де береді. Бұл реттен алғанда – Ұрқия жаңалық, жақсылықты өзгенің басына тілеуді, өзі соның жылу-шапағатымен өмір сүргенді қалайтын, әрі оның үстіне адалдығы мен адамгершілігі мол, қиындық-қиналыста жол табатын бедерлі бейне ретінде есте қалады» [13, 20 б.].

Басты кейіпкер Ақбілек өлім аузынан аман қалды. Қызыл көз қасқыр жүз, қабылан азу, кара түнді Алтай аңғарынан үркіткелі, қорғасын аспанға алтын айдай Күнікей сұлуды өрмелеткелі, күншығыс ұжымағы қызыл қақпасын ашқанда, Ақбілек артына алақ-алақ етіп жолға шықты. Белінде – түндіктің бауы, етегі – ышқырында, қолында – түндегі сойылша. Кімді ұрып жығатынын кім білсін, әйтеуір ала шықты.

Қасиетті табиғат та оған қол ұшын беріп, серік болды: «Аспанның күн жақ туырлығы ақшыл тартып, тау бастары алтын жалатқандай күлімдеп келеді. Таң ата жел де тынды, бұлттар да ыдырады. Өлкеден ұшқан бозторғай тау ығының деңгейінде қанаттарын қалшитып, Күнікей сұлуды мадақтап, тау-тастан беташар сұрады. Бозторғай-ау, көрімдікті Ақбілектен сұрасайшы. Ақбілек алтын сақинасын атып тастағалы келеді ғой. Оның жүзінде нұр бар ғой. Ол көретін жарық күн бар ғой! Ұзақ түнгі топты қасқырмен арпалысқанын заматта ұмытып, шоңқайма кебісінің жез нәлі тастан тасқа шықылдап, қашқан киіктей қаздаңдап барады ғой!

Ақбілек ә дегеннен асуға тартты. Асумен асып елге бара жатқан, елден мал, азық-түлік алып келе жатқан орыстарды талай көрген. Осы тар асудан басқа бұл жақтан шығатын жолдың жоғын білген. Арты – елсіз тау, тау толған жау: аю, қасқыр, қабан. Алды – тар асу, асу асты тағы жау: кешегілер алдынан қарсы шығып қалмасына кім кепіл. Енді Ақбілек қаздаңдамай кім қаздаңдасын. «Енді есен-аманында ел шетін көрсем-ау» деп ұйқы, тамақты, шаршағанды ойына алмай, көңілі алып ұшып, ентелей басып еңтігіп келеді. Күн таудан найза бойы көтерілгенде Ақбілек алқынып бір кезеңге шығып еді. Алды бұлдырмақ дала екен. Аулына келгендей қуанып кетті. Қанаты болса ұшып кетер еді, әттең шіркін!»

Шығармада автор суды да өте шебер сомдаған: «Бір қырдан асқанда көлденең созылған сай килікті... Құдай жарылқады! Өзен, өзен! Арғы қабақта жол жатыр. Ел жақын ғой! Ақбілек ақтық күшін салып, аяғын тезірек басты. Ағыны тас домалатқан тасты сайдың тар өзені екен. Жадағайлау бір жеріне келіп, шапанын, камзолын шешіп, көйлекшенденіп, білегін түрініп, жуынды, су ішті. Су жиегінде бірталай отырды. «Су ағады да жатады, ағады да жатады, бір таусылуы жоқ, қатерді өлімді білмейді. Еш нәрсені сезбейді. Мен ішсем де бұған бәрібір – жақсыға да, жаманға да сусын болады. Құдайдың бұл да бір құдіреті-ау! Мейірімі-ау! Оны біз білмейміз-ау!» деген ойларға келді...»

Сол жағында бір жарлауыт көрінді. Ақбілек көп ойланбай-ақ камзолын киіп, шапанын жамылып, түндіктің бауы мен сойылшасын сүйретіп, солай қарай жүрді. Ол беле-ске шығып еді, ар жағы одан да биіктеу адырсымақ екен. Ақбілек жан-жағын барлап,

жер болжады. Алды, беті – ашық, арты – кенере тау. Ақбілектің ауылы осынау кенере таудың түбінде. Шығыста емес, құбыла жақта, өйткені артындағы таулар өз тауларына ұқсамайды, сонау бір көлденең таулар мен тұтасып кетіпті. Ендеше, таудан онша алыстамай құбыла жаққа қарай таумен жарыса жүру керек. Ақбілек соны ойлады да, белестен асып, жадағайлау ылдиден аяңдай берді.

Жүсіпбек Аймауытұлы тылсым даланы да керемет бейнелеген: «Адыр-адыр елсіз дала. Бозғыл көде, кербетеге, тобылғы беткей, тобөшік, обашық, қызыл құмай, шөптесін шүмейт. Қоғыр тышқан, ала сауысқан, ор қоян, бозторғай – осыдан басқа көзге түсер кара-құра жоқ. Даланың көркі ел екен-ау! Елсіз дала емсіз жарадай көрінеді. Малшы байғұстар неғып іші пыспай жүреді екен?.. Ай, қу дала! Қу далаларда жалғыз жаяу бір мұңдық».

«Психологизм в искусстве слова – это не только его эмоционально-чувственное начало, то что принято называть «заразительностью», или имманентным, родовым его свойством, психологизм в творчестве большего художника – это всегда целостное, проявляющее себя и в содержании, и в форме произведения, явления; в нем прежде всего отражается вся глубина мысли автора о человеке, вся система нравственных, этических, социально-психологических критериев определения его общественной ценности» [16, 19 с.].

«Сар далада сары уайым жабылып, Ақбілек келеді толарсағы бұлтылдап. Тышқан аулап күйкентай жүр қыранымсып шыңқылдап. Өне алыста безек қағып, бір бозторғай тұр шырылдап, бейне әуеге шегелеулі тұрғандай, бір орыннан тапжылмайды қанаттары дірілдеп. Сол торғайдың шырылдағаны ащы тиді құлаққа, өзгелерден үні өзгеше, не болды екен бейбаққа? Сол торғайдың маңайында жаны ашыған арашашы жандарша, төртбес торғай айнала ұшып, таяу-таяу бара түсіп, ап кетуге тас қорғанды бұза алмаған ерлерше тиіп-қашып өтіп жатыр о жаққа бір, бұл жаққа».

Ақбілектің бозторғайды жыланнан құтқаруы оның батылдығын аңғартады. Оны автор былай деп бейнелейді: «Бір мезгілде әлгі торғай жансыз тастай ағып түсті топ етіп. Ол торғайдың түскен жері қалың шөп. Көз айырмай қарап келеді Ақбілек. Әлгі торғай қалың шөпке түсті де, қалбалаңдап, далбалаңдап, шыр-шыр етіп, олай-былай шоршиды. Бұл байғұсқа не болды? – деп жетіп келсе қасына – қалың шөпте жатыр екен білектей бір сұр жылан. Сұр жыланның найза басы қақшиған, бейне ажал, алмас көзі бозторғайға шұқшиған, айыр тілін жалаң-жалаң еткізіп, торғай сорды топылдатып, қылқ еткелі тұр екен. Сұр жыланның атып шыққан оқ көзінен көз айырар бозторғайда дәрмен жоқ, қарбалаңдап, ыршып түсіп тұмсығына тиер тимес елбелектеп жүр екен. Бір «ап!» десе біткені ғой жұмысы. Торғай қашан аузына кеп түскенше, оқты көзін қадап қойып, айыр тілін жалақтатып жатады екен сұм жылан. Бозторғайды аяп кетті Ақбілек. Сұр жыланды сойылшамен салды келіп қақ бастан. Жауыз басы астына кеп, солаң ете дүрс етті. Торғай сорлы есеңгіреп қалған екен: жылжып тұрып жер бауырлап, аспанға бірақ ұшты. Тулап жатқан жыланды Ақбілек табандап тағы екі ұрды да, жөніне жүре берді. Соны ойлағанда Ақбілек: «Менің кімге жазығым бар еді» деп тағы да ойлады. Өзін торғайға, өзіне қастық қылғандарды жыланға теңеді. Торғайдың жауын мен өлтірдім, менің жауымды да біреу өлтіреді екен деп, бұл оқиғаны өзінше жақсылыққа жорыды».

Жүсіпбек Аймауытұлының «Ақбілек» романы тұңғыш рет 1927 ж. «Әйел теңдігі» журналында жарияланды. Шығарманың жариялануына ұзақ уақыт бойы тыйым салынып келді. Ал орыс тілінде тек 2007 жылы жарық көрді. Не себепті бұлай болды? Қарапайым қазақ қызының тағдыры сол кездегі қоғамда өмір сүрген «әдебиет ақсақалдарына» несімен жақпады? Ал бүгінгі күні неліктен өзекті тақырыпқа айналды?

Сурет өнерінде әр қаламгер, қаламынан туған дүниесін өзінше пайымдайды. Сол сияқты Ж.Аймауытұлы та «Ақбілек» романын жаза отырып, басты кейіпкер бейнесін сомдауда оның образына сүйсінген тәрізді. Оның тылсым бейнесін үлкен махаббатпен суреттеген. Романның алғашқы жолдарында Ақбілек бейнесі былайша сомдалған:

«Мамырбайдың Ақбілегі, Ақбілегі – жас түлегі, айы-күні – сұлу қызы, алтын сырға, күміс шолпы сылдыратып, былдыратып, ақ көйлегін көлеңдетіп...»

Сұлулыққа жаны үйір халқымыз ғасырлар бойы ерге адал жар, сенімді серік болар қыз баланың сымбаты мен келбеті, мінезі мен ақылы, тәрбиесі мен өнегесі қандай болу керектігі жөнінде дәстүрлі талғамы мен өлшемін қалыптастырған. Көнеден желісі үзілмеген халық ауыз әдебиеті мен жазба нұсқаларда бойжеткен қыз: «Сұңғақ бойлы, сыңғырлаған дауысты, оймақ ауыз, күлім көзді, жайдары мінезді, алма мойын, ақша бетті, ақ аршын төсті, тал шыбықтай бұралған бұраң белді, сүмбіл шашты, керілген ақ маңдайлы, сүйріктей ақсаусақты, сүрме қасты, ұзын кірпікті, ақ білек, жаржан тісті, қыр мұрынды т.б.» сөз суреттерімен сомдаған ғой... Осы тұрғыдан Жүсіпбектің Ақбілек қайғысына ортақтасқан толғанысы аса мәнді. Ол қыз намысын халықтың қалай қорғағанын, қыз балаға тән арұтты аяққа баспауға, адалдыққа үйреткенін атап көрсетеді. Міне, Ж.Аймауытұлы романында да осы мәселе сөз болады.

Романның екінші бөлімі «Қайғы» оның атастырылған жігіті – Бекболат пен ағасы – Төлегенге арналады. Бекболат Ақбілекті ауруханада жатып есіне алады: «Мен, міне, құдайдық жарық күнін көрдім, жазылдым. Ол осы күнде не күйде екен? Әлде тұтқында екі көзі жаудырап, жасын бұлап жүр? Әлде орыстар өлтіріп тастады? Әлде бір сары орыспен құшақтасып отыр? Әлде бәрі жабылып...» деп ойлайды. Бұл жолы да Ақбілекті ойламайын десе де, кең дала, еркін сайран өмір еске түскенде, Ақбілек те еріксіз сол сұлу өмірдің гүліндей жылтырап, көзіне іліне береді. Бекболат алғаш көргенін ойына алады: «Маңдайы қасқиып, мойны қаздиып, көзі мөлдіреп, ерні үлбіреп, үріп ауызға салғандай жұтынып тұр еді-ау! Тал бойында бір міні жоқ, жаңа шығып келе жатқан сүйріктей еді. Шашбауын сылдыр еткізіп, сып етіп түре келгені, тізесімен ақ көйлегін серпе тастап, аяңшыл бедеудей кербездене аяқ басқаны, тысқарыда жүріп жеңгесімен сыбырлап сөйлесіп, дауысы күмістей сыңғырлап тәп-тәтті күлгені, әнтек жымыып келіп шай жасап өп-өтірік сызылғансып, үш саусағының ұшымен шыныаяқ әпергені, салалы қою кірпігін салмақпен қағып, анда-санда көз астымен бір қарап қалғаны, мұның шыныаяғына білдірмей бір қант тастап жібергені...» - бәрі-бәрі Бекболаттың есінде қалыпты.

Төлегенмен біз алғаш рет Бекболат емделіп жатқан ауруханада кездесеміз. Төлеген жайымен Бекболат кейінірек, жазылып шығып соның үйіне келгенде толығырақ танысады. Бұл кезде біз оның қалада тәп-тәуір тұратынын, «продком» кеңесінде істейтінін, үйіне қажет ағаш бұйымдарды қазынадан алғанын, өз пайдасын ұмытпайтын, бастығына жағына білетін, ешкіммен айтысып тартыспай, ептеп күн көретін адам екенін көреміз.

Аймауытұлы – тамаша қаламгер. Жазушы романындағы табиғат та шығарма оқиғаларымен астасып жатады. Шығармадағы табиғат – кейіпкерлердің бірі іспеттес. Пейзаждың көркемдік қызметі жайлы ғалым Б.Майтанов былай деп ой қорытады: «Көркем шығармада табиғат барша объективті болмысымен суреттелген күнде де, адам өмірінен алатын рухани-эстетикалық мәнімен бірлікте бейнеленбек. Кейіпкер психологиясында белең беретін сан қилы эмоционалдық құбылыстар оның қоршаған әлемге көзқарасы, нақты бір кезең, сәттегі экспрессивті жан толқыныстары арқырлы неғұрлым толымды өрнектелетіні дау тудырмаса керек» [17, 34 б.].

Мәселен, «Ақбілек» романында автор табиғатты былай деп суреттейді: «Марқакөлді алқалаған – ақ ауылды Алтай елі. Алтай елі, Алтай жазы, тау еркесі киік болып, өзге елдерден биік болып, Марқа көлдің самалында сайран етіп жатқаны», - деп, әсем көрініске бас иеді.

Автор бас кейіпкердің басына түскен қайғысын табиғатпен байланыстырып былайша сипаттайды: «Ұйытқып соққан ызылдақ жел. Ай жоқ. Қараңғылық қоюланып келеді. Сабаған жүндей түйдектелген, шыңылтыр сұрғылт бұлттар тоғытқан қойдай шоғырмақтанып, тауға қақпақ болатындай, тауды тұншықтыратындай, аш тауықша селдір жұлдыз тарыларын бір-бірлеп қылқып жатыр. Жұлдыздармен бірге үміт сәулелері де бір-бірлеп батып бара жатқандай. Ақбілектің сұм жүрегі әлденені сезгендей болады. Екі көзі жалт-жұлт етіп, Қара мұрттың бетіне қарай береді...»

Жазушымен бірге біз табиғат құпияларымен сырласамыз: «Ол кезде ызғырығы ызылдап, сабалақ қара бұлттан түн жамылған күздің көзсіз қара түні ақ бас Алтайдың үстіне қара бурадай шөгіп, сай-салаға бауырын төсеп, дүние қарауып келе жатыр еді. Көк жүзінде жайылып жатқан жұлдыз, қойларын көздеп тұратын шопан атасындай – жау көргенде зым-зия жоғалыпты. Саялдық қара бұлттар-ау! Ақбілектің жанын тұншықтырған қара тұман аз болды дедіңдер ме, үстіне мұнша төнгенше, анау асқар таулардың басына төнсеңдерші! Күздің сарғыш жапырақтары-ау! Кімді әлдилеп, сыбырлап тұрсыңдар! Қалың бұтаның, қайғысыз, қамсыз бөденелері-ау! Несіне қара түнді жаңғырықтырып тұрсыңдар? Сұлудың жүрегін жанышқан ауыр шерді сендер сейілтем дейсіңдер ме? Қанатын қаршыға күйретіп, қикайған қостың алдында бір қолымен жер таянып, аспанға қарап отырған сұқсырдың налыған зарын тәңірісіне жеткізем дейсіңдер ме?! Бұлттар-ау, серпілмейсіңдер ме?! Жапырақтар-ау, сытырлап жерге төгілгенше, шерлі сұлуға сая болсаңдаршы! Ызғырық-ау, ызылдағанша, жапанда жалғыз қалған баланың әкесіне хабар берсеңдерші! Ой, мейірімсіз шіркіндер-ай! Сендердің тілдеріңді Алтайдың жаралы аруы білмейді ғой! Сендердің қас қабағыңа қараймын, сендерге еркелеймін деп есіл сұлу мұндай күйге ұшырады ғой! Жел мен бұлттың Алласына сенем деп сенделіп қалды ғой!..»

Қаламгер шығармасында жануарлар әлемін де әсерлі етіп суреттеген. Қорғансыз қыздың қасқырлармен шайқасуын мына эпизодтан көреміз: «Түн түнерді. Ақбілек үрейленді. Төбесінен бір топ шүрегей өтеді. Ақбілек дір етеді. Бір мезгілде орман жақтан бір үрейлі дауыс шыққан секілденді. Ақбілек елегізі бастады. Манадан бері жалмауыздай көріп отырған үңірейген қосқа жалма-жан кіріп кетті. Ауылда қой күзетіп жүргенде, қасқырдың ұлығанын әлденеше рет естіген: әлгі дауыс соған ұқсайды. Апырмай-ай! Қасқыр келер ме?.. Онда қайтем? Қой, келмес, қоста кісі бар деп ойлар, қорқар, қостың айбыны бар ғой... Әлде манағылардың кетіп қалғанын олар да білді ме? Олар барда қасқырдың дауысы естілмеуші еді ғой... Қостың есігінен ептеп сығалайды. Қараңғыда бірдеңе қараң еткендей болады. Бірақ дыбыс білінбейді. «Қорыққанға қос көрінген» шығар деп жориды. Өзіне қайрат бергісі келеді, оған да болмайды. Ұлыған дауыс анық толастап бара жатады да, тағы да естіледі. Бара-бара ұлу молайды. Тауды күңіретіп өзге дыбыстың бәрін басып кетеді. Ақбілектің қолы өзінен-өзі қостың бір сырығын суырып алады. Құлаш төс жарардай қайың сойылша, сойылшаны қос қолдап бауырына таман қысып қояды, бір ұшы қостың сыртында. Қасқыр келсе қару қылмақшы. Ұлыған дауыстар саябырлаған тәрізденеді. Сойылшасын жерге сұлатып салып, Ақбілек азырақ бой тоқтатты, бірақ онысы ұзаққа бармады. Бұлақ жақтан су сылдырлағандай болды...

Бұ немене?.. Адам ба? Аң ба?.. Кім болса да қатерлі Ақбілек сойылына тағы жармасты. Демін ішіне тартып, сілейіп қалды.

Кешікпей-ақ қара түнде қаз қатар, дөп-дөңгелек екі көз пайда бола кетті. Екеуі де қып-қызыл, жайнаған от. Ақбілек атып түрегеліп, қостың түкпіріне бұғып отыра қалды.

Әйтсе де байыз таба алмады, сойылы қостың аузында қап қойыпты. Ақырын еңбектеп, қостың аузынан қолын созып, жерді сипалап жатып сығалап еді, екі от төртеу болды. Сөйткенше болмады, олардың артын ала көлденеңнен екі қызыл көз тағы өте шықты. Алты от Ақбілекке алпыс оттай көрінді. Қараңғы түн қаптаған қызыл көз болды да кетті.

Оттар бір жылт етіп, бір сөніп, елбелектеп, таянып келе жатқан тәрізді.

Ойлағаны келді ме?.. Мінеки, шөпті сыбдырлатып келіп қалды.

Әне, қараң ете түсті... Ойбай-ай! Бір топ қасқыр!

- Енді қай жаққа барайын?

Ал, міне, қостың төңірегін сыбдырлатып, жер тіміскілеп жүр...

Ой, жасаған-ай! Тауып алар ма екен?.. Ойпырым-ай! Әнебіреуі отбасында сүйекті қытырлатып кемірді.

Мынаны көріп, Ақбілектің не жаны шықпай отыр десейші!..

Ақбілек үнін шығаруға мұршасы келмей, өлген кісідей отырған жерінде сіресіп қалды.

Әлден уақытта арсалаңдап бір аш қасқыр Ақбілек отырған қостың аузына келіп қалды. Ақбілектің жан дауысы түнді тіліп жібергендей шыр ете түсті, қасқыр біткен жарық беріп, көздері жалт етіп, тістері сақ етіп, оқшырайып тұра қалды. Қасқырлар ырсылдап, күрілдесіп, бураша шабынып тұрып алды. Ақбілек қасқырлардың қарсы шабатынын білгендей жалма-жан жан ұшырып, қостан атып шығып «қараңғыда көзім жоқ...» деген балаша айнала дөңгеленіп, айғайды салып, ағашын сермей берді... Анда-санда арсұрс еткен дауыс шығады. Қасқырға тиді ме, қосқа тиді ме, әйтеуір ағашы кейде бірдемеңе тигендей қолы сүйсініп қалады. Қасқыр одан жаман өршеленеді. Ақбілек жан ұшыра сермейді. Қасқыр қамалайды. Ақбілек сабалайды, қасқыр абалайды. Ақбілек «аллалайды», қасқыр долданады, Ақбілек дөңгелейді... Қасқыр күркілдейді... Ақбілек шырылдайды, қасқыр қырқырайды, Ақбілек шырқырайды... Сөйтіп, Ақбілек көп қасқырмен көп соғысты... «Енді жығылдым ғой, енді талайды ғой, енді ауызды салды ғой, енді жеді ғой...» деген кезде, Ақбілектің аяғы астынан бірдеңе жылт ете түсті. Қасқырлар жалт берді. Манағы, іңірде шай қайнатқан оттың көзі әлі сөне қоймаған екен. Ақбілек аласұрып жүргенде аяғымен шашып жіберген екен. Қасқырлар отты көріп жалт берген екен. Қасқырдың оттан қорқатыны Ақбілектің есіне сап ете түсті.

Ақбілек от басындағы тезекті, қураған шөпті дереу тұтатып үрлеп жіберді. «Менің керегім жаңа болған жоқ па дегендей жел де қошаметкейленіп, жалынды лап ете түсірді. Жалын қалай шықты, солай қасқырлардың қарасы өше берді. «Өлмегенге өлі киік» деген осы да. От сөніп қалса, Ақбілектің өмірі де сөнетін еді. Отты тапқан адамның анасынан айналсаң болмас па? «Заула, отым, заула! Мазда, отым, мазда! Қорқақ аңдар, тілсіз жаулар! Қаш, маңыма жолама! Күйдіремін, өртеймін!» - дегендей Ақбілек от тәңірге сыйынып, таң атқанша маздатып, жаны аман қалды.

Өлім аузынан құтылдым-ау деп туған ауылына келгенде Ақбілекті мұнан да ауыр кезең күтіп тұр еді. Бұл жөнінде Р. Нұрғали былай баяндайды: «Бандының зорлық-зомбылығы артта қалды, дегенмен нағыз тозақ оты алдынан кесе көлденең шығып, ауылдағы өсек-аяңның кесірінен елдің бетіне қараудан қалды. Бұның барлығы оның жанын жегідей жеді». Автор Ақбілектің ойын былайша жеткізген: «Осы арам деміммен, арам аузыммен әкемнің иманды жүзіне қалай жақындармын, қайтіп оны арамдармын?! Құдайдан қорықпай, оның құтты қадам мешітті үйіне қалай кіремін? Кәпір сүйген, аймалаған аяғыммен жайнамаз салатын жерін қалай денем шімірікпей басармын? Кәпірді құшақтаған арам қолымды қайтіп әкемнің адал дастарқанына апарып, қайтіп бір табақтан ас ішемін?» - деп ойлайды, қиналады, күйзеледі. Ия, бұл сияқты Ақбілектің аянышты халі әрбір адамның жанын ауыртпай қоймайды. Не себепті еріксіз біреудің құрбанына айналған әйел өзін кінәлі сезінуі тиіс? Автор мұны ашық көрсете білген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Қирабаев С. Жүсіпбек Аймауытов //Қазақ әдебиеті., 1988, 23 желтоқсан.
2. Байзақов И. Алтай аясында //»Әдебиет майданы» журналы. – 1934. - №1, 2, 5, 6.
3. Байзақов И. Құралай сұлу //»Қызыл Қазақстан» газеті – 1925. – №2
4. Байзақов И. Екі томдық шығармалар жинағы. – Алматы, 1983. Т.2. – 348 б.
5. Жұмағалиев З. Шындық және көркем әдебиет. – Қарағанды, ҚарМУ
6. Исмакова А. Казахская художественная проза. Поэтик, жанр, стиль (начало XX века и современность). – Алматы: Ғылым, 1998. – 394 с.
7. Әбдікова Қ. Ж. Аймауытов романдарындағы тұлға концепциясы. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Алматы, 1997. – 24 б.

8. Зейнуллина А. Жүсіпбек Аймауытұлының қазақ романын қалыптастырудағы рөлі. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация авторефераты. – Алматы, 1998. – 25 б.

9. Майтанов Б. «Ақбілек» - психологиялық роман // Жұлдыз. – 1992. – №10. – Б.190-197.

10. Пірәлиева Г.Ж. Аймауытов прозасындағы психологизм мәселелері./Кітапта: Қайта оралған қаламгер: (Халқымыздың көрнекті қоғам қайраткері, ғалым, жазушы Жүсіпбек Аймауытұлына арналады) /Құраст. В.Қ.Күзембаева. Орталық ғылыми кітапхана. – Алматы, 2003. – 279 б.

11. Жарылғапов Ж. Қазақ прозасы: ағымдар мен әдістер: Монография. – Қарағанды: ЖШС «Гласир», 2009. – 400 б.

Тұрысбек Р. Ұлттық проза және «Ақбілек» әлемі («Ақбілек» романының жазылу-жариялану тарихы мен көркемдік-эстетикалық құндылықтары) /Кіт.: Жүсіпбек Аймауытов: Библиографиялық көрсеткіш. Жусупбек Аймаутов: Библиографический указатель / С. Торайғыров атындағы ОӘҒК. ООУНБ им. С. Торайғырова. – Павлодар: ЭКО, 2011. – 164

ӘОЖ 330.342.2

ҚАЗАҚСТАН МОНОҚАЛАЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ

*Рахатұлы Еркебұлан, магистрант
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті*

*Ғылыми жетекшісі: г.ғ.к., доцент Калиаскарова З.К.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ.*

Аннотация

Бұл мақала Қазақстан Республикасындағы моноқалалардың жағдайына арналған. Моноқалалар санатына енгізілген әкімшілік-аумақтық құрылымдардағы елді мекендердің жағдайы зерттелді. Моно-салалық жіктеудің негізгі сипаттамалары, яғни дамыған өндірістік кәсіпорындары бар моноқалалар, дамыған өңдеу өнеркәсібі бар моноқалалар және ғылыми-өнеркәсіптік моноқалалар моноқалаларға топтастырылған. Моноқалалардағы ағымдағы жағдай және өңірлердің ағымдағы жағдайы талданады. Моноқалаларда жылуден жабдықтау, сумен жабдықтау, электр желілері және тұрғын үй құрылысын қоса алғанда, инженерлік және коммуналдық секторлардың тозу көрсеткіштері зерделенді. Өңірлік дамудың 2020 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасының негізгі мақсаттары мен міндеттері қаралды. Әрбір макроөңір үшін инвестициялық басымдықтарды айқындау, елдің аумақтық дамуын жақсарту және инженерлік инфрақұрылымды, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты дамыту міндеттері шеңберінде моноқалаларда инженерлік желілерді дамытудың 2019 жылға арналған қол жеткізуге болатын көрсеткіштері бағаланды. Республиканың ірі өнеркәсіптік орталықтарында шоғырланған моноқалалардың проблемалары анықталды және оларды шешу жолдары ұсынылды. АҚШ, Швеция, Германия және т. б. сияқты елдердің тәжірибесі моноқалалардың мәселелерін шешуде ескеріледі. Отандық моноқалалардың проблемаларын реттеу жөніндегі мемлекеттік саясатқа баса назар аударылады.

Кілт сөздер: моноқала, экономика, өңір, тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық, әлеуметтік инфрақұрылым, өнеркәсіп, өндіріс.

Кіріспе:

Бүгінгі таңда отандық экономикадағы бірқатар күрделі мәселелерді шешу қажет болып отыр. Осындай мәселелердің бірі «Моноқалаларды дамыту перспективаларын анықтау және бар проблемаларды шешу мүмкіндіктерін қарастыру» болып табылады. 2020 жылға дейінгі өңірлік дамудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес моноқалалар-бұл өнеркәсіптік өндірістің және еңбекке қабілетті халықтың негізгі бөлігі шоғырланған қалалар (20% - дан астам немесе одан да көп). қала құраушы, бір бейінді және шикізатқа (моноөнеркәсіпке) бағдарланған және қала ішінде болып жатқан экономикалық және әлеуметтік процестерді анықтайтын кәсіпорындарға немесе кәсіпорындарға (онша көп емес) шоғырланған [1].

Моноқалалар келесі критерийлердің бірі бойынша жіктеледі және халқы 10 000 нан 200 000 ға дейін:

* қаланың өндірістік секторында қала құраушы кәсіпорындардың өнімі қаланың өнеркәсіптік өндірісінің жалпы көлемінің 20 % - дан астамын құрайды, яғни.;

* жұмыспен қамтылған халықтың 20% - дан астамы қала құраушы кәсіпорындарда жұмыс істейді.

Моноқалалар мәселесі соңғы жылдардан бастап ресми түрде жұртшылықтың назарын аударды және елді мекендердің мәртебесін ұлттық деңгейде қалпына келтіру жұмыстары жүргізілуде. Қазақстандық моноқалалардың проблемасы бір өнімді өндіруге маманданған өндірістік объектілердің жанында Шағын қалаларды ұйымдастыру туралы шешімнің нақты нәтижесі болып табылады. Қалаларды ұйымдастырудың бұл әдісі экономикалық ортаға тәуелділіктің жоғары екенін тағы бір рет көрсетеді. Тәуелділік деңгейінің жоғарылауы мыналарға әкеледі және өндіріс көлемінің қысқаруы, жұмысшылардың толық немесе ішінара жұмыстан босатылуы, аймақтағы жұмыссыздықтың өсуі. Көптеген елдердегі моноқалалардың тәжірибесі бүкіл қаланың тоқырауға ұшырауы мүмкін екенін дәлелдейді. Моноқалалардағы жағдай мемлекеттің, жергілікті атқарушы биліктің, халық пен кәсіпкерлердің шешілмеген мәселелерін көрсетеді. Мұндай жағдайларды шешу әлдеқайда қиын. Моноқалаларға ғана тән сипаттамалар [2]:

- нарықтың тар сегментіне қызмет ететін немесе бір салаға жататын бір типтегі немесе бірнеше кәсіпорындар;

қалалық бюджеттің кіріс бөлігі бір немесе бірнеше ірі кәсіпорындарға тікелей байланысты;

қаланың ішкі қажеттіліктеріне қызмет көрсететін кәсіпорындардан басқа, технологиялық тізбекпен өзара байланысты бірыңғай нарыққа қызмет көрсетуге бағытталған кәсіпорындар;

- көптеген моноқалалар ірі қалалардан алыс орналасқан. Бұл инфрақұрылымға (автомобильдерге немесе теміржолдарға) тәуелділікті арттырады.

Моноқалалардың өнеркәсіптік құрылымдарының экономикалық негіздерін талдай отырып, қалалардың салалық мамандануын жүйелеуге болады (1-кесте).

1-кесте - Моноқалалардың салалық сипаттамалары

Дамыған өндірістік кәсіпорындары бар моноқалалар	көмір өндіру-Абай, Саран, Шахтинск, Екібастұз; Мұнай және газ өндіру — Ақсай, Құлсары, Жаңаөзен; металл кендерін өндіру-Арқалық, Балқаш, Зырян, Қаражал, Кентау, Лисаков, Риддер, Рудный, Текелі, Хромтау; шикізаттың басқа түрлерін өндіру-Жаңатас, Қаратау, Жітіқара
Дамыған өңдеу өнеркәсібі бар моноқалалар	химия өнеркәсібі-Серебрянск; машина жасау, металлургия өнеркәсібі (алтын), уран өндіру-Степногорск; металлургия өнеркәсібі-Ақсу, Жезқазған, Сәтбаев, Теміртау
Ғылыми-өнеркәсіптік моноқалалар	Курчатов

Негізгі бөлім:

Қазақстанның 27 моноқаласының 19-ы елді мекендер тобына кіреді және осы аудандардағы кәсіпорындар жұмысын жалғастыруда. Мысалы, Жаңаөзен қаласындағы Өзен мұнай кен орнында мұнай өндіру алдағы 20 жылда, Жезқазған мен Сәтбаевта түсті металдар кенін өндіру алдағы 10-12 жылда күтіледі [3]. Яғни, қала құраушы мұнай өндіру объектілерінің жұмысы тоқтап қалғанда, бұл қалаларда бірқатар әлеуметтік және экономикалық проблемалар туындайтыны түсінікті. Қазақстанның өнеркәсіптік әлеуетінің басым бөлігі моноқалаларда шоғырланған. Егер инфрақұрылымның даму деңгейін, халықтың әлеуметтік мәртебесін талдау арқылы моноқалалардың ағымдағы жай-күйін талдайтын болсақ, онда моноқалалар темір жол бойындағы қалалар (20 елді мекен) және теміржолдан алыс немесе теміржол тұйығында орналасқан қалалар (7 қала) ретінде жіктеледі. Еліміздің моноқалаларының ішінде 7 қала халықаралық маңызы бар автомобиль жолдарының бойында, 14 — і республикалық маңызы бар автомобиль жолдарының бойында және 7 - і жергілікті маңызы бар автомобиль жолдарының бойында орналасқан. Шағын қалалардың жан басына шаққандағы орташа ақшалай табысы орташа республикалық деңгейдің небәрі 65% - құрайды, ал көптеген моноқалалардың жан басына шаққандағы табысы орташа республикалық деңгейден аспайды. Мысалы, Арқалық, Кентау, Балқаш, Саран қалаларындағы жан басына шаққандағы орташа табыс облыс бойынша орташа деңгейдің 80-85% құрайды. Моноқалалардағы жалдамалы қызметкерлер кәсіпорындар мен ұйымдардың қызметкерлері болып табылады, олардың табысы жалпы табыстың 50-60% құрайды, табыстың 20-30% - ы зейнетақыларға, стипендияларға, түрлі жәрдемақыларға, ал табыстың 10-15% - ы қосалқы шаруашылыққа тиесілі. Көптеген шағын және моноқалаларда бірқатар проблемалар туындады, негізінен бұрынғы қала құраушы кәсіпорындардың немесе басым саланың жағдайына байланысты. Моноқалалардағы инженерлік және әлеуметтік инфрақұрылымның жағдайы қанағаттанарлықсыз. Моноқалалардың тұрғындары өмірлік маңызды инфрақұрылымдық желілердің сапалы қызметтерін пайдалану мүмкіндігінен айырылды. Әлеуметтік қызметтерге сұранысты қанағаттандыру осы елді мекендерде қоныстану көрсеткіштерін арттыруға мүмкіндік береді. Сумен жабдықтау, кәріз, жылыту және электрмен жабдықтау жүйелерінің жоғары тозуы айтарлықтай қаржылық инвестицияларды қажет етеді. Моноқалалардың жартысында (11 елді мекен) электр және жылу желілерінің тозуы 70% құрайды (2-кесте).

2-кесте - Моноқалалардағы тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық көрсеткіштері (%)

Жылу желілерінің деградациясы	Ақсай (95), Текелі (80), Зырян (80), Серебрянск (78), Курчатов (68)
Сумен жабдықтау желілерінің деградациясы	Жанатас (95), Зыряновск (82), Серебрянск (75), Курчатов (74), Қаратау (60), Кентау (60)
Тұрғын үй жағдайының нашарлауы	Арқалық (84,7), Абай (36,7), Жаңаөзен (10,9), Қаратау (8,4), Жаңатас (7,1)
Электр желілерінің деградациясы	Ақсай (94), Риддер (82), Житіқара (81,3), Зыряновск (82)

Ескерту. Әдеби дереккөз негізінде құрастырылған [1].

Кәріз, жылыту, сумен жабдықтау және электрмен жабдықтау желілерінің деградациясы жоғары болып қала береді, оларды жаңарту және ауыстыру жұмыстары айтарлықтай қаржылық инвестицияларды қажет етеді. Моноқалалардың жартысында (14 елді мекен) электр желілерінің тозуы 70% - ға жетті. Статистикалық деректерді талдай отырып, Ақсай (94%), Риддер (82 %) және Жітіқара (81,3%) электр желілерінің тозуының жоғары дәрежесі байқалады. Ақсай (95 %), Текелі (80 %), Зырян (80 %), Серебрянск (78 %), Курчатов (68%) жылу желілерінің тозуы, Жаңатас (95%), Зырян (82%), Серебрянск (75%), Курчатов (74 %) су құбырының тозуы, Қаратау (60 %) және Кентау (60 %) сыни деңгейде. Сонымен қатар, монопрофильді тұрғын үй қорындағы тозығы жеткен үйлердің үлесі жоғары болып қалуда. Тұрғын үй қорының жалпы ауданындағы ескі үйлердің үлесі Арқалық (84,7 %), Абай (36,7 %), Жаңаөзен (10,9 %), Қаратау (8,4 %) және Жаңатаста (7,1%) жоғары. Қала экономикасының бір секторға мамандануы елді мекендерді дамытуға қатысты проблемаларды тудырады. Бір сектордағы мамандандыру экономикалық тұрғыдан сыртқы ортаға тәуелділікті және сыртқы ортадағы кез келген өзгерістердің салдарына төзімділіктің төмен деңгейін тудырады. Бұл тәуелсіздік жылдарында және экономикалық дағдарыстардың кейінгі жылдарында айқын болғанын, қала құраушы кәсіпорындардың өніміне сұраныс пен бағаның төмендеуі және сыртқы экономикалық жағдайдың өзгеруі нәтижесінде моноқалалардағы экономикалық құлдырау ұзақ уақыт бойы сақталуы мүмкін екенін атап өткен жөн. Моноқалалардағы өнеркәсіптік құлдырау нәтижесінде жұмыссыздыққа, жергілікті халықтың әл-ауқатының төмендеуіне, қала халқының көші-қонына байланысты бірқатар әлеуметтік проблемалар туындады. Халық санының азаюы Арқалық (33,5 %), Қаражал (19,5 %), Абай (19,3 %), Жаңатас (18,2 %) және Серебрянск (16,3%) қалаларында байқалды. Қаратау 15%. Жоғарыда келтірілген талдау моноқалалар үшін оңтайлы шешімдер мемлекеттік және жергілікті деңгейде қабылдануы тиіс екенін көрсетеді. Моноқалалардағы коммуналдық желілерді толық немесе ішінара қайта құру қажет. Жергілікті жерлерде Моноқалаларды дамытудың өңірлік жоспарлары әзірленіп, іске асырылуда. Мысалы, ғылыми-өнеркәсіптік орталықтың моноқаласы ретінде танылған Курчатовтың 2015-2017 жылдарға арналған даму жоспарына инфрақұрылымды жаңғыртуға 9459,3 млн теңге, оның ішінде 2015 жылға 2534,9 млн теңге, 3281,1 млн теңге инвестицияланатын болады. 2016 жылға теңге және 2017 жылға 3643,3 млн. теңге [4]. Күрделі жөндеу және құрылыс халықтың әл-ауқатын, яғни тіршілікті қамтамасыз ететін инфрақұрылымдарды қамтамасыз ету үшін сумен жабдықтауға, жылытуға, кәрізге арналған; көшелерді жарықтандыру және абаттандыру, қоқыстарды шығару, қалдықтардың тіркелмеген үйінділерін жою, иесіз объектілерді жою, балалар ойын алаңдарын орнату бойынша жөндеу жұмыстары жүргізіледі; сондай-ақ жылумен жабдықтау жүйелері, әлеуметтік объектілер, сумен жабдықтау, кәріз жүйелері, өңірішілік жолдар бойынша жұмыстар жүргізілетін болады. Шағын және моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық дамуына кедергі келтіретін

басты проблемалардың бірі өндірістік инфрақұрылымның сапасы болып табылады. Тас жолға дейінгі қашықтық пен жолдардың сапасы өте маңызды. Арқалық пен Жезқазғанның көлік тұйығын дамыту олардың ірі базар мен ірі қалалардан алыс болуына байланысты қиын. Олардың облыс орталықтарымен байланысы автомобиль жолдарына тікелей байланысты. Өңірлік дамудың 2020 жылға дейінгі мемлекеттік бағдарламасына сәйкес мақсат өңірлердің қолайлы аумақтық ұйымын құру, экономикалық өсу орталықтарында халық пен капиталдың шоғырлануын ынталандыру арқылы өңірлердің әлеуметтік-экономикалық әлеуетін дамыту үшін жағдайлар жасау болып табылады. Осы мақсаттарға жету үшін келесі көрсеткіштер анықталды:

- 1) Өңірлердегі халық саны;
 - 2) Жан басына шаққандағы негізгі капиталға салынған инвестициялардың мөлшері;
 - 3) Жылыту, электрмен жабдықтау және газбен жабдықтауды қоса алғанда, жаңғыртылған / салынған желілердің үлесі;
 - 4) Орталықтандырылған жүйелерге қол жетімділікті кеңейту. Бағдарламада көрсетілген мақсаттарға қол жеткізу үшін мынадай мақсаттарға қол жеткізу қажет
 - 5) Еліміздің аумақтық дамуын жақсарту;
- инженерлік инфрақұрылым мен тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты жаңғырту. Осы міндеттер шеңберінде дамудың мынадай бағыттары айқындалды.

ҚР инвестициялар және даму вице-министрі Қайырбек Өскенбаев Жылу желілерін жаңғырту бойынша 17 жыл ішінде кезең-кезеңмен тәсіл ұсынылғанын, 2023 жылдан 2030 жылға дейін 70% - дан астам тозуы бар жылу желілерін ауыстыру ұсынылып, бұл 1,6 мың км құрайтынын атап өткен еді [6].

Министрдің айтуынша, 2030 жылдан 2040 жылға дейін тозуы 50-ден 70% - ға дейінгі жылу желілерін ауыстыру жоспарлануда, бұл 3,7 мың км құрайды.

Моноқалалар (3-кесте).

3-кесте - 2023 жылға қарай үшінші деңгейдегі қалаларды (шағын және Моноқалаларды) дамыту

Көрсеткіш	2021	2022	2023
Жаңартылған желілердің ұзындығы (км), соның ішінде:	110,4	68	68
1) жылумен жабдықтау	114	68,8	68,8
2) қуат көзі	279,4	475,3	475,3
3) газ беру	6	6	6
4) сумен жабдықтау	190,3	182,2	239,0
5) дренаж	27,5	10,6	159,0

Ескерту. Әдеби дереккөз негізінде құрастырылған [2].

2017-2019 жылдары моноқалалардағы жаңартылатын желілердің ұзындығы 246,4 км құрайды. жаңартылатын жылумен жабдықтау желілерінің ұзындығы 251,6 км, электрмен жабдықтау желілері - 1230 км, газбен жабдықтау желілері - 18 км, сумен жабдықтау желілері - 611,5 км және су бұру желілері - 197,1 км болады деп жоспарлануда. қызметтерге. Тиісінше, елді мекендердегі өмір сүру жағдайлары жақсартылатын болады. Моноқалалардағы проблемаларды шешу кезінде ұқсас қалаларды дамытудың шетелдік тәжірибесін ескеру қажет. Шағын қалалардағы жағдайдың сипаты мен ерекшеліктерін ескере отырып, Америка Құрама Штаттарының, Швецияның және жалпы Еуропалық Одақтың Қазақстандағы тәжірибесін бейімдеу мен қолдануға назар аудару қажет. Көмір

және Тоқыма өнеркәсібінің қысқаруы нәтижесінде Америка Құрама Штаттарындағы Big Stone Gap қаласы елеулі әлеуметтік-экономикалық қиындықтарға тап болды. Қаланы экономикалық қайта құру және оның демалыс орындарына жақын орналасуы нәтижесінде аймақтағы жұмыссыздық деңгейі тұрақтанып, қала халқы өсті. Шойын өндірісінің қысқаруына және Швецияның Кируна қаласында Жұмыспен қамтудың қысқаруына байланысты елді мекен банкротқа ұшырады. Қала экономикасын дамыту үшін мемлекет аэроғарыш пен туризм индустриясына инвестиция салды. Мемлекеттік бюджет есебінен моноқалалардың жинақталған проблемаларын жақсарту мен шешудің көптеген мысалдары бар. Ұлыбританияның Глазго қаласында әлемдік деңгейдегі мәдени іс-шараларды ұйымдастыруға және өткізуге мүмкіндік беретін театрлар мен дәстүрлі сарайлар салынды. Ал Корбиде еркін аймақ құрылды. Мемлекет 10 жыл бойы бизнесті реттеуге шектеулі қатысуды жүзеге асырды және мүлік салығы мен табыс салығынан босатылды. Германияның Рур аймағында бір индустриалды tonws жақсарту бағдарламалары жүзеге асырылды. Өңірлерде федералды бюджет есебінен жоғары оқу орындарын дамытудың мемлекеттік бағдарламасы қабылданды.

Қорытынды:

Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекет те, қала құраушы кәсіпорын да үйлестірілген іс-қимыл жағдайында моноқаладағы проблемаларды шешуде табысқа қол жеткізуге болады. Қазақстан Республикасында "үшінші деңгейдегі" қалаларды, яғни шағын және Моноқалаларды дамытудың негізгі басымдықтары ретінде: шағын және орта бизнесті дамыту және шағын және моноқалаларда кәсіпкерлікті дамыту және экономикалық әртараптандыру бағдарламалары шеңберінде шағын және моноқалалардың инфрақұрылымын дамыту. Өңірлік дамудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес шағын және моноқалаларды дамытуға бөлінетін қаражат көлемі 7,2 млрд. теңгені құрайды. Бірақ 2018-2020 жылдарға арналған республикалық бюджет туралы заң жобасына сәйкес "үшінші деңгейдегі" қалаларды қаржыландыру деңгейі 5 есеге артады, яғни. 2019 жылға қарай 55,4 млрд теңге өседі. Осылайша, инфрақұрылымды дамыту есебінен өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуын капиталдандыруды, халық санын тұрақтандыруды және экономикалық өсуді ынталандыру бойынша шаралар қабылдануда [5]. 2018 жылға қарай инженерлік инфрақұрылымды дамыту 10% - ға, ал деградация деңгейі 15% - ға төмендейді. Қаржыландырудың көп бөлігі бөлінген тоғыз моноқала анықталды. Бірінші болып Қарағанды облысының Шахан ауылындағы қазандықтар мен жылу желілерін 1,3 млрд теңгеге қайта жаңарту, Пришахтинск кентіндегі жылу желілерін қайта жаңартуға 1,2 млрд теңге бөлінді. Екінші орынды Шығыс Қазақстан облысы - 1,5 млрд теңге, үшінші орынды Жамбыл облысы — 1 млрд теңге алады. Мемлекеттік деңгейде моноқалаларда туындайтын проблемаларды шешуге бөлінетін қаражат көлемі елді мекендерді абаттандыруды, өмірлік инфрақұрылымды жақсартуды, жергілікті халықтың сапалы тұрғын үй-коммуналдық қызметтерге қолжетімділігін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Мемлекеттік деңгейде моноқалаларда туындайтын проблемаларды шешуге және шағын бизнес пен Моноқалаларды басқа кәсіпкерлік субъектілерімен қолдауды үйлестіруге бағытталған нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру жөнінде шаралар қабылданатын болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Т. В. Ускова, А. Н. Нестеров, Л. Г. Иогман, Н. Ю. Литвинова, С. Н. Ткачук. Моногород: управление развитием [Текст] / Вологда 2012. Книга по экономике.
- 2 Программа развития моногородов на 2012-2020 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 25 мая 2012 года № 683 [Электронный ресурс]. - Порядок доступности <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1200000683>.
- 3 Моногород на развилке [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [//http://expertonline.kz/a14662/](http://expertonline.kz/a14662/).

4 Развитие города Курчатова Восточно-Казахстанской области на 2015-2017 годы Комплексный план [Электронный ресурс]. - Порядок доступа: <http://kz1.fatwords.org/safia/shiis-azastan-oblisi-kurchatov-alasin-damitudi-2015-2017-jilda/main.html>.

5 С 2018 Года в моногороде в Казахстане Будут расти быстрее [Электронный ресурс]. - Режим доступа : <https://www.zakon.kz/4867033-s-2018-goda-monogoroda-v-kazahstane.html>.

6 <https://ru.sputnik.kz/20221220/pochti-polovinu-teplovykh-setey-nado-zamenit--glavaminindustrii---30457073.html>

ӘОЖ 91

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

*Сағит Ж., 2 курс магистранты
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Ғылыми жетекшісі: г. г. к., доцент Токбергенова А. А.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
қ. Алматы*

Қазіргі уақытта республикамыздың қалалары мен облыстарының дамуы дербестікке ие болуда. Әр жеке аумақтың нақты жағдайларын ескере отырып, іске асырылатын жаңа салаларды құру қажеттілігі туындайды. Әрбір аймақ немесе қала бар әлеуметтерін сақтауға және арттыруға мүдделі. Сондықтан экономикалық өсудің аймақтық драйверлерін қалыптастыру үшін елдің қалалары мен аймақтарының әлеуметтік-экономикалық жағдайын кешенді талдау және бағалау қажеттілігі туындайды.

Өңірлердің әлеуметтік-экономикалық дамуына тікелей әсер ететін әлеуметтік саланы, әлеуметтік теңсіздік мәселелерін шешу, әлеуметтік стандартты, әлеуметтік қамсыздандыруды дамыту, жұмыспен қамтуды және еңбек саясатын қамтамасыз ету үшін жағдайларды қамтамасыз ету қажет.

Әлем қалаларының жалпы жүйесіне одан әрі интеграциялану саясатын қалыптастыру үшін қажетті Қазақстан қалаларының дамуын егжей-тегжейлі зерделеу мәселесі аз зерттелген. БҰҰ Даму бағдарламасының баяндамасында Орталық Азия елдеріндегі урбандалу саясатын жетілдіру жөніндегі идеялар, ұсынымдар мен ұсыныстар тұжырымдалған. Олар дамудың ағымдағы басымдықтары мен ұзақ мерзімді сын-тегеуріндерді, сондай-ақ өсу полюстері рөлін атқаратын өнімді, тұрақты және инклюзивті қалалар құру қажеттігін ескереді.

Қаланың дамуын зерттеу жұмыстарына ресейлік ғалым В.С. Занадворовтың зерттеулері кіреді. Ол өз жұмысында қала экономикасының теориялық аспектілеріне назар аударды. Қаланың экономикалық кеңістігінің морфологиясының классикалық мәселелеріне көп көңіл бөлді [1].

Батыс ғалымдары «жаңа кеңістіктік экономиканың» сипатын анықтайтын экономикалық дамудың жаңартылған тұжырымдамасына көп көңіл бөлді. Ғалымдардың зерттеулері қала теориясының тұжырымдамалық негіздерін, негізгі ұғымдарды қозғайды. Урбанизацияланған аумақтардың мөлшері мен құрылымын өзгертуінің заманауи тенденциялары ұсынылған [2, 3, 4].

Қалалар мен кеңістіктік аумақтарды зерттеудегі ең маңыздысы-олардың әлеуметтік-экономикалық дамуы. Қазақстанда Қазақстан Республикасы өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық даму деңгейін кешенді бағалау, экономикалық өсудің қолда бар ішкі көздері мен резервтерін пайдалана отырып, ҚР Үкіметі мен мемлекеттік органдары қабылдайтын әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыруға бағытталған ағымдағы және перспективалық кезеңдердегі өңірлердің әлеуметтік-экономикалық даму міндеттерін шешу мүмкіндігін айқындау мақсатында жүргізіледі [5].

Аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуы қоғамның қажеттіліктерімен және әлемдік даму үрдісімен анықталады. Мұндай даму макроэкономикалық көрсеткіштер мен қоғамдық үрдістердің жиынтығы ретінде қарастырылады.

Қазіргі уақытта өңірлерді әлеуметтік-экономикалық дамытудың негізгі мақсаты халықтың өмір сүру сапасын жақсарту болып табылады. Осыған байланысты әлеуметтік - экономикалық даму процесі үш маңызды компонентті қамтиды:

1. Халықтың табысының өсуі, денсаулығының жақсаруы және білім деңгейінің жоғарылауы.

2. Адамдардың, оның ішінде олардың экономикалық еркіндігінің дәрежесін арттыру.

3. Адамның қадір-қасиетін құрметтеуге бағытталған әлеуметтік, саяси, экономикалық және институционалдық жүйелерді қалыптастыру нәтижесінде адамдардың өзін-өзі бағалауының өсуіне ықпал ететін жағдайлар жасау.

Өмір сапасының соңғы екі құрамдас бөлігі елдер мен аймақтардың әлеуметтік-экономикалық даму дәрежесін бағалау кезінде әрдайым ескеріле бермейді, бірақ соңғы уақытта экономикалық ғылым мен саяси практикада олармен бірге қарастырылады.

Бұл ретте, Алматы қаласының әлеуметтік-экономикалық дамуына талдау жасап, аса маңызды көрсеткіштерді қарастыруға тырыстым. Талдау үшін Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы деректері алынды. Болашақ жұмыстарда қаланың әлеуметтік-экономикалық дамуына тікелей немесе жанама әсер ететін басқа да көрсеткіштерді зерттеу жоспарлануда.

Алматы қаласының жалпы ауданы 682 шаршы шақырымды құрайды. Әкімшілік жағынан Алматы сегіз ауданға бөлінген: Алатау, Алмалы, Әуезов, Бостандық, Жетісу, Медеу, Түркісіб және Наурызбай.

Алматының ірі демографиялық және еңбек әлеуеті бар. Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2022 жылдың соңында халық саны 2 161 мың адамды құрады. Алматы еліміздегі ең ірі іскерлік және кәсіпкерлік қызмет орталығы.

Алматы халқының саны тұрақты өсуде. Халықтың айтарлықтай өсуіне үш негізгі фактор ықпал етті: қалаға жаңа аумақтардың қосылуы, халықтың табиғи өсуі және оң көші-қон ағындары.

Соңғы жылдары көші – қон есебінен халықтың өсуі шамамен 60% - ды, табиғи өсім есебінен- 40%-ды құрады. 2012-2021 жылдар аралығында Алматыда тұрақты тұруға 600 мыңға жуық адам келді, ал оның шегінен 315 мыңға жуық адам шықты, көші-қонның оң сальдосы 285 мыңға жуық адамды құрады.

Алматының қоғамдық және іскерлік ортасының сапасы, ақпараттық даму мен білім экономикасының жаңа бағыттарында өсу үшін жағдай жасайды. Еліміздің жоғары оқу орындарының үштен бірі орналасқан білім қаласы, онда 255 мың студент оқиды.

Алматы қаласы еліміздің ең ірі қаласы, республикалық бюджеттің доноры болып табылады және ұзақ уақыт бойы ЖӨӨ көлемі бойынша елдің басқа өңірлері арасында көшбасшы орынға ие.

Экономикалық белсенді халықтың жұмыспен қамтылу деңгейі 94,9% - ға жетті. Жұмыссыздар саны 52,9 мың адамды құрап, жұмыссыздық деңгейі 5,1%-ды көрсетті. Ұзақ мерзімді жұмыссыздықтың деңгейі 1,6 %. Жұмыссыз халықтың негізгі үлесі 29-34 жас аралығындағылар екендігін атап өткен жөн, олардың үлес салмағы 30%.

Жұмыспен қамтылғандардан 868,1 мың адам немесе 88,6% жалдамалы қызметкерлер, 107,2 мың адам немесе 10,9% - дара кәсіпкерлер, 0,7 мың адам немесе 0,1% - жеке практикамен айналысатын адамдар, 2,1 мың адам немесе 0,2% - тәуелсіз жұмыскерлер құрады.

Жұмыспен қамтылғандардың құрылымында негізгі үлес- 29 %- 35-44 жастағы адамдар; 19% – 29-34 жас; 18% – 44-54 жас.

2021 жылдың қорытындысы бойынша орташа айлық жалақы 292 947 теңгені құрады. 2020 жылмен салыстырғанда жалақы индексі 13,1%-ға жоғары, халықтың нақты ақшалай табыстары аталған кезеңде 10%-ға өсті [6].

Жұмыспен қамтылған халықтың негізгі үлес салмағы: білім беру (9,5%), кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет (6,5%), көтерме және бөлшек сауда (25%), құрылыс (7,2%), өнеркәсіп (8,5%). Аталған 5 салада халықтың шамамен 56% - ы жұмыспен қамтылған. Бұл жерде құрылыс және қызмет көрсету саласында көлеңкелі жұмыспен қамту деңгейі жоғары болатынын атап өткен жөн.

Экономикада 52% - дан астамын орта және шағын кәсіпкерлік иеленеді, онда 10 алматылықтың алтауы жұмыс істейді, қаланың жұмыс істейтін халқының 66% - дан астамының жоғары білімі бар, осылайша Алматы адам капиталының интеграторы.

Қала бүгінде еліміздің экономикалық орталығына айналды. Мұнда бизнес белсенділігі жоғары. Бүгінде Алматы еліміздің дамуына елеулі үлес қосуда.

Алматы қаласының 2025 жылға дейінгі дамыту бағдарламасы және 2030 жылға дейінгі орта мерзімді перспективалары» бағдарламасында 7 басым стратегиялық бағыттары атап өтілген: жайлы қала, тұрақты экономикалық даму, басқарылатын урбанизация, әлеуметтік тұрақтылық, жасыл Алматы, самрт сити, қауіпсіз қала.

Әдебиеттер тізімі

1 Занадворов В. С., Ильина И. П. Теория экономики города [Текст]: учеб. пособие.– М.: Изд. дом ВШЭ, 1999. – 174 с.

2 Courlet C. The Territorial Economics [Text]: Grenoble: PUG. – 2008. – № 1. – P. 135-137 (In French)

3 Courlet, Pecqueur B. The Territorial Economics [Text]: Grenoble: PUG. – 2013. – 142-143 p. (In French).

4 Clark, Greg, Tim Moonen Europe's Cities in a Global Economy: Trends, Challenges and Opportunities [Text]/ London: Global Cities Initiative and Centre for London.– 2013. – 162 p.

5 Алашбаева А., Ахметжанова С. Новые методы оценки социально-экономического развития регионов Республики Казахстан [Текст] / Экономика и статистика. – 2013. – № 3. – С. 20-24.

6 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы [Электронды ресурс]. – URL: <http://stat.gov.kz> (жүгіну мерзімі: 02.2023)

UDC 42+413.164

IMPORTANCE OF POSITIVE TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS

Samandarova Gulsara Ismatilloeyvna
Teacher, Department of Languages Tashkent State Agrarian University
Tashkent, Uzbekistan

Ayapbergenov Bulat Kabidenovich
Candidate of Philological Sciences of S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University
Astana, Kazakhstan

A teacher must have passion to be in the education industry and students are the first to recognize if a teacher is passionate or not. If you are not passionate, you've lost their "will power" to continue to learn. A positive relationship between the student and the teacher is difficult to establish, but can be found for both individuals at either end. The qualities for a positive relationship can vary to set a learning experience approachable and inviting the students

to learn. A teacher and student who have the qualities of good communications, respect in a classroom, and show interest in teaching from the point of view of the teacher and learning from a student will establish a positive relationship.

Passion is clearly evident in my classroom, because I teach university students. Improving students' relationships with teachers has important, positive and long-lasting implications for both students' academic and social development. Solely improving students' relationships with their teachers will not produce gains in achievement. However, those students who have close, positive and supportive relationships with their teachers will attain higher levels of achievement than those students with more conflict in their relationships [1].

A possible reason for the association between improvement and positive teacher-student relationships is students' motivation and desire to learn. Motivation may play a key role in the relationship between teacher-student relationships. Motivational theorists suggest that students' perception of their relationship with their teacher is essential in motivating students to perform well. Students who perceive their relationship with their teacher as positive, warm and close are motivated to be more engaged in studying and to improve their academic achievement.

Teacher-student relationships can have a significant effect on the peer acceptance of students. Teachers' interactions with students can affect classmates' perceptions of individual students, in turn affecting which students classmates choose to interact with and accept. Conflicting interactions between teachers and students may convey a lack of acceptance, causing other students to also reject the student involved in the conflict with the teacher. Peer rejection significantly impacts self-esteem of students leading to several conflicts.

Furthermore, teacher-student relationships have an impact on the academic self-esteem of students. High-poverty students often have low academic self-esteem and low confidence in their academic and vocational futures. Thus, positive relationships with teachers are important in supporting higher levels of self-esteem, higher academic self-efficacy, and more confidence in future employment outcomes [2].

How to develop positive relationships with your students:

- Show your pleasure and enjoyment of students.
- Interact with students in a responsive and respectful manner.
- Offer students help (exp., answering questions in timely manner, offering support that matches students' needs) in achieving academic and social objectives
- Help students reflect on their thinking and learning skills.
- Know and demonstrate knowledge about individual students' backgrounds, interests, emotional strengths and academic levels.
- Avoid showing irritability or aggravation toward students.
- Acknowledge the importance of peers in schools by encouraging students to be caring and respectful to one another.

Therefore, those teachers who demonstrate respect towards their students, automatically win favor by having active learners in their classroom. Simply the notion that a teacher and a student are having a bad relationship can cause many problems. The problems can be very dramatic in both the teacher and the students. In case of the teacher, could possibly make the teacher more inclined to punish students without even having a true valid excuse in doing so. Furthermore, communication which is one of the most essential tools in a place of education would be broken and perhaps never again be obtained [3].

When the teacher creates an environment that the student feels comfortable and welcome it could only open the door for knowledge and even more. There as on being that the student feels confident to express himself without any fear of being isolated and ridicule from his peers and teachers. The teacher can also benefit from a good environment because the teacher will probably be more inclined to teach with inspiration and creativity. When someone feels comfortable in their environment, one is able to challenge many things that are not reasonable.

Overall a good relationship can be beneficial to the teacher and the student, if not both the teacher and the student run the risk of losing something very valuable. Unnecessary obstacles are placed on the teacher and student when there is a bad relationship between them. So if there is any way to avoid a bad relationship, it should be done because nothing will be gained and no one will progress and succeed.

Reference

1 Richardson D.S., Bledsoe R.S., Cortez Z. Mindset, Motivation, and Teaching Practice: Psychology Applied to Understanding Teaching and Learning in STEM Disciplines. CBE Life Sci Educ. [Text] / -2020. -№19(3). doi: 10.1187/cbe.19-11-0238. PMID: 32870090; PMCID: PMC8711810.

2 Allen K. Classroom management, bullying, and encher practices [Text] / The Professional Educator - 2010. -№ 34(1). P. 1-15.

3 Allen J., Gregory A., Mikami A., Lun J., Hamre B., & Pianti R. Observations of effective teacher-student interactions in secondary classrooms: Predicting student achievement with the Classroom Assessment Scoring System [Text] / Secondary School Psychology Review, -2013. -№42 (1). -P. 76-98.

УДК 93

СОЦИАЛИЗАЦИЯ СЛЕПЫХ И СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ, СОЗДАНИЕ БЕЗБАРЬЕРНОЙ СРЕДЫ НА ЭКСКУРСИОННЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО ИСТОРИИ В ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ

*Таласбаева А.К., учитель истории,
Специальная школа-интернат № 4
для слепых и слабовидящих детей имени Н. Островского
г. Алматы*

*²Аргымбаева У.И., учитель начальных классов, дефектолог,
Специальная школа-интернат № 4 для слепых и
слабовидящих детей имени Н. Островского
г. Алматы*

Аннотация

Социализация – это процесс интеграции индивида в социальную систему, вхождение в социальную среду через овладение ее социальными нормами, правилами и ценностями, знаниями, навыками, позволяющими ему успешно функционировать в обществе. Инклюзия – это постепенное включение ребенка с ограниченными возможностями здоровья в общеобразовательный процесс с учетом его индивидуальных и качеств его личности. Все эти положения стали основой нашей статьи.

Ключевые слова: урок – экскурсия, подготовка интересного и эффективного урока, большой интерес у детей вызвали курганы.

Введение

Модернизация Казахстанской направленности социальной политики и требования Международной Конвенции о правах лиц с инвалидностью актуализировали проблему создания безбарьерной среды. Безбарьерная среда – не просто устранение архитектурных (домовых) барьеров в передвижении, но, прежде всего, обязательное наличие

условий, нужных для удовлетворения образовательных, культурных, трудовых и иных потребностей лиц с инвалидностью в контексте обеспечения равных возможностей. Создание безбарьерной среды - одно из базовых направлений социальной политики любого демократического государства. Благодаря формируемой в последние годы государственной системе мер, постепенно создается безбарьерная, доступная среда для людей с ограниченными возможностями.

Создание безбарьерной среды на экскурсионных занятиях по краеведению.

Безбарьерная среда состоит из таких элементов окружающей среды, которые обеспечивают свободное передвижение и использование их людьми с различными видами нарушений (физических, сенсорных или интеллектуальных). Функционирование в таких условиях позволяет гражданам с особыми возможностями здоровья вести независимую ни от кого или чего-то жизнедеятельность [1].

Для нашей школы социализация и создание безбарьерной среды является одним из приоритетных направлений. В связи с этим и был разработан данный статья. В чем суть и оригинальность данного статья? Мы решаем данную проблему не только на уроках, мы пошли дальше. Какая же работа проделана учителями историко-географического цикла нашей школы в рамках данного статья. Обращаю ваше внимание на цитату к теме доклада, автор цитаты – академик РАН, Дмитрий Сергеевич Лихачев.

«Воспитание любви к родному краю, к родной культуре, к родному языку - задача первостепенной важности. Но как воспитать эту любовь? Она начинается с малого - с любви к своей семье, к своей школе, к месту, где ты родился. Постепенно расширяясь, эта любовь к родному переходит в любовь к своей стране, а затем ко всему человечеству, к человеческой культуре». Д. С. Лихачев. статья – это совместная учебно-познавательная, творческая деятельность учащихся, имеющая общую цель, согласованные способы деятельности, направленная на достижение общего результата по решению какой-либо проблемы, значимой для участников статья. Все, что я познаю, я знаю, для чего это мне надо и где и как я могу эти знания применить, - вот основной тезис современного понимания метода статьи, который и привлекает многие образовательные системы, стремящиеся найти разумный баланс между академическими знаниями и прагматическими умениями.

Наш статья – коллективная работа учителей историко-географического методического объединения нашей школы. Статья существует более 4-х лет, в нем задействованы ученики с 5-х по 12-е классы.

Методологическая основа нашего статья:

- Инновационность;
- Инклюзивность;
- Активизация познавательной деятельности ученика на основе деятельностного, дифференцированного, личностно-ориентированного подходов;
- Умение учащихся ориентироваться в информационном пространстве, развитие их критического мышления.

Превратить учебу в увлекательное действие, вовлечь детей в разные виды деятельности, мотивировать их познавательную активность, развивать умение и способности детей позволит такая форма обучения, как урок - экскурсия. На таких занятиях ученики могут устанавливать связь между учебой и реальной жизнью, изучить объекты, явления, процессы в естественной среде.

Наглядность, научность, доступность, связь теории и практики – эти дидактические принципы реализуются на уроках – экскурсиях.

В зависимости от места в учебной программе экскурсии могут быть трех видов: вводная экскурсия, экскурсия по определенной теме, итоговая экскурсия.

Подготовка интересного и эффективного урока всегда требует достаточно много времени. Учитель должен четко определить цель и задачи экскурсии и продумать ее содержание.

Объекты для экскурсии должны быть подобраны таким образом, чтобы до них можно было легко и быстро добраться. Они должны представлять познавательную ценность, быть интересными. Важно учитывать и требования безопасности, например, не стоит вести детей в ветхое здание, каким бы ценным в историческом отношении оно ни было.

Кроме этого, учителю необходимо заранее пройти маршрутом планируемой экскурсии. Это нужно для того, чтобы легко ориентироваться на маршруте, уточнить описание объектов, при необходимости внести изменения.

Даже если экскурсия будет проходить в музее, картинной галерее, театре и т.д. учителю нужно заранее посетить эти места. Если саму экскурсию будет проводить экскурсовод, стоит обговорить с ним, на какие вопросы следует обратить внимание [2].

Объектами экскурсии могут быть учебные заведения, промышленные, сельскохозяйственные, транспортные предприятия; памятники природы родного края.

Если же возможности побывать на нужных объектах нет, то на помощь придут виртуальные экскурсии. Многие музеи на своих сайтах предоставляют такую возможность. При изучении истории, географии можно посетить практически любую точку мира.

Урок-экскурсия – действенная форма занятия как в урочной, так и во внеурочной деятельности. И конечно, лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать.

За время работы статья были разработаны интересные экскурсионные маршруты:

1. Парки и скверы г. Алматы
2. Музеи г. Алматы и Алматинской области
3. Урочище «Медеу»
4. Горнолыжный курорт «Чимбулак»
5. Исторический памятник бронзового века «Тамгалы»
6. Средневековое городище «Талкых» на территории современного города Талгар
7. Соколиный питомник «Сункар» в урочище Алма-Арасан

Вот уже на протяжении нескольких лет, в начале учебного года, пока тепло, со старшеклассниками мы отправляемся в очень интересную, познавательную экспедицию в г. Талгар, где ежегодно ведутся археологические раскопки средневекового городища Талхир, что в переводе означает «город у Седловины». Городище расположено у высокой горы, которая напоминает седло лошади. В народе у этой горы бытует название – «кызым емшек» (девичья грудь). Удивительно красивое место, богатая природа.

Первый вопрос, который задают дети на раскопе: «А где же город? Это же просто степь.»

Потом мы превратились в археологов - исследователей и пошли буквально щупать раскоп, который остался после очередной экспедиции.

Что же мы нащупали, о чем узнали? А узнали, что это действительно был город, который кипел своей жизнью, об этом рассказывают исторические источники: каменные кладки (фундамент строений), очаг, жернова, керамика. А вот большой плоский камень, с глубокой круглой выемкой по середине, для каменной ступки, это приспособление люди использовали, чтобы превращать зерно в муку. Наиболее ценный материал во время археологической экспедиции датируется, шифруется и увозится археологами для обработки в специальную лабораторию. Там, весь найденный материал исследуют, сравнивают, дают характеристику, передают в музей. У детей вызвала восхищение широкая мостовая – камень к камешку, уложенная дорога 2-2,5м шириной. Вместе с детьми мы отыскивали фрагменты керамической посуды, -венчики, донца, ручки. Почти каждый ребенок взял себе на память, в виде талисмана, кусочек керамики; также, много на раскопе костей домашних животных. Большой интерес у детей вызвали курганы [3]. Обрато в город мы ехали в школьном автобусе. Кто-то из ребят ощутил приятную усталость, кто-то дремал, кто-то обсуждал, только что увиденное, кто-то сидел задумавшись. Я никого не одергивала, не задавала вопросов, решила пусть каждый побудет наедине со своими мыслями. Прощай раскоп, прощай городище. Степь, с богатым прошлым, осталась за окном нашего автобуса. У казахов образ родных всегда ассоциировался с образом бескрайней степи,

где горизонты уходят в высь и тянутся к небесам. Вот откуда помыслы казахов были всегда чисты, душа распахнутой на встречу идущему, а намерения самыми благочестивыми. Единый бог Тенгри позволял быть выше мирской суеты. И это наше с вами прошлое, оно же настоящее и будущее.

Список литературы

1 Тупоногов Б.К. Организация коррекционно-педагогического процесса в школе для слепых и слабовидящих детей [Текст]: Методическое пособие для педагогов и руководителей специальных (коррекционных) образовательных учреждений / Б.К. Тупоногов. - М.: Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС, 2011. - 224 с.

2 Ермаков В.П., Якунин Г.А. Основы тифлопедагогики: развитие, обучение и воспитание детей с нарушениями зрения [Текст] / В.П. Ермаков, Г.А. Якунин. –М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.

3 Фоминых Е. С. Современные технологии психологической коррекции и реабилитации лиц с нарушением зрения [Текст]: Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – № 9. – 11–15 с.

УДК 338

ФЕДЕРАЛЬНАЯ ПОДДЕРЖКА ОРГАНИЧЕСКОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Уколова Н., д. э. н., профессор

Потоцкая Л., к. э. н., доцент

Новиков А., магистр 1 курса

*Саратовский государственный университет генетики, биологии и инженерии
им. Н.И. Вавилова
г. Саратов*

С 01.01.2020 г. вступил в силу Федеральный закон «Об органической продукции и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» [1], разработанный Министерством сельского хозяйства РФ. Технологии, применяемые в производстве органической продукции, существенно отличаются от технологий, используемых в традиционном сельском хозяйстве. При ведении органического сельского хозяйства ограничивается применение агрохимикатов, пестицидов, антибиотиков, стимуляторов роста, откорма животных, гормональных препаратов, генно-модифицированных организмов и т.д.

В 2019 г. была составлена дорожная карта по развитию органического сельского хозяйства в РФ, согласно которой запланированы следующие мероприятия и ожидаемые результаты (таблица 1) [2]:

Таблица 1 – Элементы дорожной карты по развитию органического сельского хозяйства в РФ на 2020 г.

Контрольное событие	Ожидаемые результаты реализации
Принятие мер поддержки по органическому сельскому хозяйству в рамках Государственной программы на 2020 г.	
компенсация части затрат на проведение сертификации производства органической продукции на сертификацию по международным стандартам ЕС РЕГЛАМЕНТ КОМИССИИ (ЕС) № 889/2008, США NOP USDA и по межгосударственному стандарту ГОСТ 33980– 2016	Число производителей органической продукции увеличивается на 200 ежегодно, прирост экспорта сертифицированной органической продукции до \$150 млн. по итогам 2021 г. Аккредитованы по международным стандартам ЕС РЕГЛАМЕНТ КОМИССИИ (ЕС) № 889/2008, США NOP USDA более 5 органов сертификации
субсидирование железнодорожного тарифа доставки сертифицированной органической продукции без учета дотационности региона	
погектарная поддержка (особая форма расчета несвязанной погектарной поддержки для производителей органической продукции - без учета вносимых пестицидов и минеральных удобрений, но с повышенным коэффициентом по сумме (по примеру Томской области)	
государственная поддержка и стимулирование участия российских производителей органической продукции в выставочно-ярмарочных и конгрессных мероприятиях, проводимых в Российской Федерации и за рубежом	
Законодательное обеспечение реализации норм закона №280- ФЗ	
внесение изменений в федеральный закон №280 о признании международных стандартов органического производства ЕС РЕГЛАМЕНТ КОМИССИИ (ЕС) № 889/2008, США NOP USDA, JAS Organic	Приняты поправки в федеральный закон №280, защищены интересы более 50 производителей, сертифицировано органическое детское питание с зарубежным сырьем
принято положение о возможности использования импортного сертифицированного органического сырья (не производимого в РФ), для переработки и производства органического продукта в РФ	
Нормативное обеспечение производства органической продукции	
утвержден национальный стандарт «Продукция органического производства. Дикорастущие растения, плоды, ягоды, орехи, грибы, семена, березовый сок. Правила сбора, переработки, хранения, транспортирования»	Стартовал экспорт органических дикоросов с высокой добавленной стоимостью (не менее 20 компаний в 2020 г.), поддержка в рамках инвестпроектов оказана более 20 производителям, более 50 биологических средств защиты растений исключены из государственного каталога пестицидов и агрохимикатов, создана упрощенная система госрегистрации биопрепаратов, собрана федеральная статистика по импорту-экспорту органической продукции.
принято постановление о присвоении приоритетного статуса сельскохозяйственному производству органической продукции в инвестиционных проектах.	
приняты изменения и дополнения в действующие нормативные правовые акты РФ, федеральный закон №109-ФЗ «о безопасном обращении с пестицидами и агрохимикатами»: -исключены биологические средства защиты растений из государственного каталога	
внесены изменения в ОКПД 2 и ВЭД ЕАЭС, добавлены коды, позволяющие идентифицировать органических производителей и производимую ими продукцию	
принят документ о требованиях к органам по сертификации для их аккредитации в области сертификации по межгосударственному стандарту ГОСТ 33980-2016, определен порядок процедуры аккредитации, стоимость	
принят документ о требованиях и процедуре сертификации биологических средств защиты и питания растений для использования в сельхозпроизводстве по межгосударственному стандарту ГОСТ 33980-2016	

Кадровое обеспечение производства органической продукции. Создание системы образования, подготовки и переподготовки кадров	
созданы программы повышения квалификации по подготовке кадров для органического сектора на базе аграрных ВУЗов и учреждений дополнительного профессионального образования	Подготавливается не менее 50 специалистов по органическому сельскому хозяйству ежегодно с 2020 г., открыто не менее 4 программ бакалавриата и магистратуры на базе аграрных ВУЗов по подготовке специалистов в области органического сельского хозяйства
созданы программы бакалавриата и магистратуры на базе аграрных ВУЗов по подготовке специалистов в области органического сельского хозяйства	
созданы центры компетенций и системы консультирования по органическому сельскому хозяйству для сельхозпредприятий на базе структур Министерства сельского хозяйства РФ	
включена в Основные профессиональные образовательные программы ВУЗов по направлениям подготовки 35.03.04; 35.04.04; 35.06.01 «Агрономия» дисциплина по органическому сельскому хозяйству	
Научно-технологическое обеспечение производства органической продукции	
принято постановление о включении в планы НИР аграрных ВУЗов и ВНИИ научно-исследовательских работ в соответствии с международными стандартами ЕС РЕГЛАМЕНТ КОМИССИИ (ЕС) № 889/2008, США NOP USDA и по межгосударственному стандарту ГОСТ 33980–2016, определены требования к НИР и сертифицированные хозяйства, на базе которых можно осуществлять НИР	Создан единый центр компетенций по внедрению принципов органического сельского хозяйства, система научно-технологического обеспечения
Содействие сбыту органической продукции	
принята программа по продвижению продукции органического сельского хозяйства на международные рынки	Производители органической продукции выходят на рынки стран ЕС, США, страны Ближнего и Дальнего Востока, экспорт органической продукции увеличивается на 100-300%.
организованы бизнес-миссии для трейдеров, дистрибуторов, переработчиков	
принят документ о преференциях для конкурсных закупок органической сельскохозяйственной продукции детскими, оздоровительными и медицинскими учреждениями (т.е. при сопоставимой цене выбирается органическая продукция как более полезная)	
Информационное обеспечение производства органической продукции	
проведена широкая информационная кампания об органическом сельском хозяйстве среди производителей и потребителей: стандарты, маркировка, отличие от фермерской и экопродукции	Вырос уровень знаний об органическом сельском хозяйстве у производителей и потребителей органической продукции, наличие информации о емкости и потенциале российского и международного рынков органической продукции.
организация международных конференций по органическому сельскому хозяйству	
организация проведение обучающих семинаров, круглых столов для ознакомления с технологиями органического сельского хозяйства с привлечением практиков органического земледелия	
создание на порталах региональных органов АПК раздела «Органическое сельское хозяйство» для размещения базового пакета информации об органическом сельском хозяйстве (Закон, Нацстандарты, международные стандарты, органы по сертификации, Союзы, текущие заказы на органическую продукцию, агротехнологии) и новостей нерекламного характера данного сектора с назначенными ответственными от каждого органа АПК	

Реализация запланированных мероприятий ориентирована на обеспечение отечественного рынка органической продукцией, увеличение числа компаний производителей, оптимизацию функционирования союза органического земледелия, популяризацию производства органической продукции растениеводства [3].

Исследование выполнено при финансовой поддержке РФФ в рамках научного проекта № 23-28-00082

Список литературы

1 Федеральный закон «Об органической продукции и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации» от 03.08.2018 N 280-ФЗ (последняя редакция) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_304017/ (дата обращения 06.02.2023).

2 Дорожная карта по развитию органического сельского хозяйства в России [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://mcx73.ru/upload/iblock/7d0/7d03783e5f189a1be5ef94446a3448f0.pdf> (дата обращения 06.02.2023).

3 Zavorotin E.F., Gordopolova A.A., Tiurina N.S., Pototskaya L.N. DIFFERENTIATION OF RENT FOR AGRICULTURAL-PURPOSE LAND [Text] / Scientific Papers. Series: Management, Economic Engineering and Rural Development. -2019. - Т. 19. -№ 3. -С. 691.

UDC 811.111-2

BASIC APPROACHES TO THE STUDY OF TERMINOLOGY IN THE AGRICULTURAL SECTOR

Khojaeva Gulchekhra Suratbekovna
teacher Department of Languages of
Tashkent State Agrarian University
Uzbekistan, Tashkent

Rakhimbekova Guldensin
Senior teacher of Foreign Languages Development
S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University

Abstract: The article examines the main approach to the study of the terminology of the agricultural sector and its specific features. The introduction of language skills and terminology in foreign language classes at a higher educational institution is considered the process of forming students' skills.

Key words: agricultural sector, terminology, foreign language competence, understanding, university, language skills, term

A review of studies devoted to the study of terminology for students of the higher educational institution of agriculture showed that, despite the many definitions of the concept of special field terms, there is no single approach to the definition of the term. However, the general thing is that linguists consider terms to be a certain layer of the vocabulary, which mainly include words and phrases used by representatives of a certain profession, science, occupation to express special concepts. We consider the term to be a nominative special lexical unit (word or phrase) of a special language adopted for the name of a specific field of concepts for the field. There is also the following definition of the term of this field: "a special word (or phrase) adopted in professional activity and used in special circumstances" [1].

Traditionally, linguists distinguish four functions of the word: nominative, denotative, communicative, pragmatic. In addition, the term is considered to have other specific functions, and the term is a lexical unit of the natural language and performs a nominative function. In this regard, the uniqueness of the term as a nominative unit is that it is used to name general concepts, categories, properties of concepts, as well as relationships in various special areas of human knowledge and activity: science, production, public life, etc [2]. This term defines the concepts of special knowledge; without this function of the term it is impossible to carry out cognitive activities in special fields.

Based on the modern rules of linguistics, it singles out the cognitive function of the term as one of the most important rules. The emergence of the term is the product of a long scientific and cognitive process, which culminates in the wording of the concept of this special field. The term of this field is characterized by the result of knowledge that implements the process of knowledge skills [4].

The main determining function of the term is that it defines the basic function of an object or a group of objects. This principle reveals that the term has a defining function, that the term can replace the definition, or vice versa, that the definition can replace the term [4].

The term communicative function indicates that it conveys some domain information to the receiver. It ensures the continuity of the knowledge skills of the field information in time and space [3].

Another function of the field term - pragmatic - connects the sign with the participants of communication, certain conditions and the scope of communication. Often, the pragmatic function of terms is realized in politics, ideological struggle [2]. The next function is heuristic - the function of discovering new knowledge, participation in scientific knowledge. Some industry terms appear even before scientific research yields results. Such a field vocabulary can be fixed, but the fact that the leading terms appear is very important.

There are many classifications of terms in agricultural terminology, which can be grouped according to different criteria using different methods of term systematization. Having organized a special sectoral dictionary, we come to the conclusion that it is necessary to form a complete list of it. Considering the existence of different principles of classification of terms: according to content, according to linguistic form, according to function, according to intralinguistic and extra linguistic features.

For example, according to the object, the terms for special sectoral purposes of agricultural sciences are grouped by language skills. Objects, processes, signs, quantities and their units are distinguished according to the concept of agriculture expressed by the term [5]. Distinguishes normative industry terms, professionalism, and jargon by functional criteria.

Linguistic classification is present in field terms; in which it is analyzed from the point of view of explaining the meaning of the term according to the structure of the term. The basis of a domain term is related to a desired property of the term, such as the consistency of the term's lexical meaning with the concept it represents or the consistency of the term's semantics. Let us focus on a few details in this definition as they help to clarify the field-oriented skill structure used in this study.

In the conclusion of the research, the directions aimed at the development of the students' trajectory to the terminology of the agricultural sector: the skills of analyzing scientific and technical information on the topic of research, local and foreign experience; the ability to write reports, write articles and prepare presentations based on the results of the completed assignment or research.

Provides development of design and technology documentation, including English translation and development skills.

We believe that giving students the opportunity to choose educational areas will allow them to determine the most appropriate type of future professional activity in time, each of them has its own characteristics and, accordingly, requires different approaches to the organization of sectoral activities [6].

Evaluation of students' activity in knowledge of field terminology according to the indicator: formation of communication skills and terminology skills, level of motivation for field-specific foreign language and intercultural communication, formation of independent management skills of educational and extracurricular activities.

Reference

- 1 Khakimova M. F., Musakhanova G. M. Opportunities of innovation technologies in higher education [Text] / International Journal on Integrated Education- 2020. -P.282-285. DOI:https://doi.org/10.31149/ijie.v3i12.1002.
- 2 York T., Powell S. B., Gao S., Kahan L., Charanya T., Saha D., Roberts N., Marshall J., Lake S., Raman B., & Gruev V. Bioinspired polarization imaging sensors: From circuits and optics to signal processing algorithms and biomedical applications [Text] / Proceedings of the IEEE, -2014. -№102(10). -P. 1450-1469. https://doi.org/10.1109/JPROC.2014.2342537
- 3 Storch N. (2012). Incorporation of source material: The effect of instruction. TESOL in Context, 22(1), 38-55. https://search.informit.org/doi/10.3316/ielapa.596244689496152
- 4 Stratakis-Allen I. S. The art and craft of text incorporation: From incorporation to integration [Unpublished doctoral dissertation] [Text] /New York University.2008.
- 5 Елена Эмильевна Разлогова Стандартные и нестандартные варианты перевода [Text] / Вопросы языкознания. -2017.№4. -P.52-73.
- 6 Paul Michiels, Karyn Kessler, Paul Roger Paraphrase patterns of expert academic writers: implications for writing development, writing pedagogy, and plagiarism policies[Text] / literatura y linguística. -P. 153-189 doi: 10.29344/0717621x.46.3133. aceptado: 12/07/2022

ӘОЖ 811

АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ СЫН ЕСІМДЕРДІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ-СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Шерниязұлы Қуанышбек, 1-курс студенті
Жетекшісі: Тілеубергена Назгүл Жолымбетқызы
«Шығанақ Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі» МКҚК
Ақтөбе қ.

Ағылшын тілінің қазіргі грамматикалық теориясында сын есімдер жеке сөз табын құрайды. Дегенмен, ағылшын тіліндегі сын есімдерге жасалған талдау оның басқа сөз таптарына, атап айтқанда, етістік, үстеу, зат есімдерге тән функционалдық-семантикалық қасиеттері бар екендігін көрсетеді. Бұл мақала ағылшын тіліндегі сын есімдер мен басқа сөз таптарына ортақ қасиеттерді қарастырып, зерттейді.

Етістікке, сондай-ақ сын есімге тән функционалдық-семантикалық қасиеттер туралы айтқанда, ең алдымен сөйлем субъектісі анықтаушының оларға ортақ мағынасын еске түсірген жөн: етістік те, сын есім де белгілі бір адамның немесе заттың анықтаушы байланысының қатынасында болады, яғни әрекетті тасымалдаушы болып табылады (мысалы: the sky cleared, the sky was clear, the clear sky).

Бұдан басқа сын есімдердің үлкен бір тобының лексикалық мағынасы етістіктердің предикативтік емес формаларының мағыналарымен бірдей болып келеді, мысалы: *hesitant – hesitating; dependent – depending* және т.с.с., ал байланыстырушы етістіктермен қатар келген сын есім өзінің лексикалық мағынасына қарай етістіктердің предикативтік формаларына сәйкес келеді, мысалы: *My interest in Hunferden was non-existent until one morning... (J.O'Hara) = did not exist...*

Palmer had been helpful to Harry's son (L. Walter) = had helped Harry's son.

Could you be more specific, Doctor? (A. Hailey) = Could you specify it, Doctor?

Адамның немесе заттың сыртқы сипатын (мысалы: көркі, түсі, көлемі, бойы, биіктігі, тереңдігі, салмағы, температурасы және т.с.с) білдіретін сын есімдердің талдауы олардың Continuous формасындағы етістіктермен үйлеспейтінін көрсетеді. Мысалы: *Mary is beautiful. The leaves are yellow. The boy is very tall. The wall is thick. The potatoes are hot.*

Адамның ішкі көрінісін (құбылыстар сирек) бейнелейтін сын есімдердің талдауы олардың кейбіреулерінің Continuous формасындағы етістіктермен үйлесетінін, ал енді біреулерінің үйлеспейтінін көрсетеді.

Адамның (құбылыстың) ішкі тұрақты сипатын білдіретін wise, foolish, silly, honest, rash, childish, reasonable, nasty, cowardly, greedy, funny, harsh, absurd, sentimental, realistic, forceful, melodramatic, bossy, important т.с.с сын есімдер Continuous формасындағы етістіктермен қолданылмайды. Алайда бұл сын есімдер аталған белгілердің ауыспалы екендігін, яғни адамның (құбылыстың) сол сәтте ғана аталған белгіге немесе қасиетке ие екендігін көрсетуі мүмкін. Мұндай жағдайда екі ұштылықтан аулақ болу үшін Continuous формасындағы байланыстырушы етістіктің қолданылуы талап етіледі. Мысалы:

You are being greedy (H. Robbins) – «Сен сараңдық танытып тұрсың» Салыстырыңыз: *You are greedy* - «Сен сараңсың (жалпы)».

I was only being funny (D. Fransis) – «Мен тек әзілдегім келін еді». Салыстырыңыз: *He was funny* – «Ол күлкілі еді».

Happy, unhappy, glad, delighted, upset, sad, angry, furious, cross, tired, weary, sure, doubtful, sleepy, hungry, thirsty және т.с.с сын есімдер адамның ішкі уақытша сипатын білдіреді және Continuous формасындағы етістіктермен қолданылмайды. Мысалы: *I am glad to see you. We were delighted at the news. The child was sleepy.*

Сонымен, жүргізілген талдау ағылшын тіліндегі сын есімдердің үлкен тобы Continuous формасындағы етістіктермен үйлесе алатындығын көрсетті. Бұл сын есімдер белгілердің тұрақтылығын, сондай-ақ ауыспалылығын да білдіре алады.

Ағылшын тіліндегі сын есімдердің етістіктерге жақындастыратын тағы бір спецификалық ерекшелігі бар. Предикаттың заттар арасында байланыс орната алатын қабілеті [1] әдетте етістіктерге, әсіресе ауыспалы етістіктерге тән. Алайда кейбір зерттеушілердің, соның ішінде М.Хэллidayдің еңбектерінде [2] етістіктердің бұл қасиеті сын есімдерде де байқалатыны жазылған. Мысалы: *I was scornful of people whom I considered to be shallow. (G. Durrel) (=I scorned people...)*

Ағылшын тіліндегі сын есімдердің етістіктермен ортақ функционалдық ерекшеліктерінің бірі ретінде олардың үстеулермен, адвербиалдық тіркестермен, инфинитивтермен үйлесімділігін айтуға болады. Мысалы: *He left to speak to the three in the sedan and obviously he was not immediately persuasive, but they came in with him (J. O'Hara). She went thoughtful again (L. Waller). The little boy was suddenly restless.*

Ағылшын тіліндегі сын есімдердің етістіктермен ортақ функционалдық-семантикалық ерекшеліктерін қорытындылай келе, Дж.Лайонздың «...сын есімдер мен етістіктерге ортақ белгі көп, және көптеген тілдерде оларды бір терең санатқа жатқызған жөн» [3].

Алайда ағылшын тіліндегі сын есімдердің үстеулермен де ортақ белгілері бар. Сын есімдер мен үстеулерге бірдей ортақ функционалдық-семантикалық ерекшеліктерді сипаттауға көше отырып, ең алдымен, үстеу түсетін семантикалық немесе мағыналық байланыстар етістіктер мен сын есімдерге де тән екендігін атап өткен жөн: студент ақылды, ақылды студент; баяу жүреді, баяу жүріс [4].

Үстеулер сияқты, ағылшын тіліндегі сын есімдер де род, түр (жекеше және көпше түр) және септіктер бойынша өзгермейді. Сондай-ақ, үстеулердің де, сын есімдердің де шырайлары бар.

Сөзжасам тәсілдерінің арасында сын есімдерге де, үстеулерге де тән сәйкес келетін формаларды кездестіруге болады: -лу жұрнағы, оның көмегімен көптеген үстеулер пайда болады, сондай-ақ кейбір сын есімдерді жасауға да қолданылады (мысалы, friendly, deadly, cowardly, poorly, sickly және т.б. сын есімдер).

Үстеулер мен сын есімдерге тән ортақ функционалдық-семантикалық қасиеттерді сипаттай келе ағылшын тілінде айтарлықтай көп сөздердің бірде адъективті (бұл жағдайда олар сын есімге жатқызылады), бірде адвербиалды (үстеуге жатады) қызмет ететінін атап өтуіміз қажет. Мұндай сөздерге, мысалы *fast, sharp, much, well, hard, late, early, high, low, straight, daily, weekly, monthly, enough, ahead* және т.б. жатады.

Ағылшын тіліндегі сын есімнің функционалдық-семантикалық қасиеттері тек етістік пен үстеуге ғана ортақ емес, сондай-ақ сын есімнің зат есіммен де ортақ функционалдық-семантикалық қасиеттері бар. Бұл ортақ сәйкестік әсіресе ағылшын тілінде функционалдық-семантикалық қасиеттері жағынан зат есімдерге жақын субстантивтік (зат есімдік) сын есімдердің үлкен тобының болуымен түсіндіріледі (мысалы: the young, the old, the poor, the rich, the blind, the dead, the deaf, the homeless, the wealthy, the unexpected, the new, the unknown және т.с.с.) [5].

Бұдан басқа, ағылшын тіліндегі сөзжасамның конверсия тәрізді кең тараған тәсіліне байланысты, сәйкес келетін біртүбірлі сын есімі жоқ кез-келген зат есім басқа зат есіммен үйлесе тіркесіп сын есімге ұқсас атрибуттық сөз тіркесін жасайды (мысалы: world fame, a city council, a district court, party policies, state importance, a radio engineer, a house dress және т.б.).

Зат есімдер де сын есімдер тәрізді құрама баяндауыш жасай отырып байланыстырушы етістікпен үйлесе алады (he is a teacher; she became my wife; he remained my friend). Оның үстіне, берілген құрама баяндауыштың құрамында зат есімдер прогрессивтік формадағы to be етістігімен үйлесе алады. Мысалы: *I was being a fool (H. Robbins). ...I'm being a bloody nuisance (J. Fowles)* [4].

Зат есімдер сын есімдер тәрізді инфинитивпен үйлесе алады. Мысалы, *Here's a book to read.*

Сонымен, бұл мақалада ағылшын тіліндегі сын есімдердің басқа сөз таптарымен: етістікпен, үстеумен және зат есіммен біріктіретін функционалдық-семантикалық қасиеттері туралы айтылды. Бұл мақаланың міндеті ағылшын тіліндегі сын есімдердің функционалдық-семантикалық қасиеттерінің көп түрлілігінің себебін табу емес. Бұл мақала осы бағыттағы ізденіс жұмыстарының кейбір жолдарын көрсетеді деп сенемін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса [Text] / Москва. 1974.
- 2 Худяков А.А. Теоретическая грамматика английского языка [Text]: учеб. пособие для студ. филол. фак. ин. яз. высш. учеб. заведений. М.: Издательский дом «Академия», 2005.
- 3 Лещева Л.Н. Полисемия в классе английских прилагательных [Text] / Минск-1996.
- 4 Аракин В.Д. О лексической сочетаемости. [Text]: М- 1972.
- 5 Language learning. ISSN:0023-8333E-ISSN:1467-9922

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ МАТЕМАТИКА ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ҒЫЛЫМДАР

МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ НАУКИ
В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

ӘОЖ 004.942

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ DATA MINING ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Тәжібай Л.К., 2-курс докторанты
Мырзабекова Г.Е., ф.-м.ғ.к., доцент
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.

Бүгінгі күні өсімдік шаруашылығының немесе мал шаруашылығының толық циклін бақылауға, ауыл шаруашылығындағы шаруашылық шешімдерді талдауға, болжауға және оңтайландыруға мүмкіндік беретін заманауи цифрлық технологияларды қолданусыз ауыл шаруашылығы өндірісін тиімді басқаруды елестету мүмкін емес.

Жер халқы санының өсу процестері шеңберінде ауыл шаруашылығының тиімділігін арттыру және өнімнің экологиялық тазалығына қойылатын талаптарды арттыру көптеген елдердің аграрлық секторының алдында тұрған маңызды міндет болып табылады. Ауыл шаруашылығындағы деректерді жинақтау және талдау технологиялары мәселені шешудің механизмдерінің бірі бола алады және фермерлерге дәлірек шешім қабылдауды қолдау құралдарын ұсына алады [1].

Деректерді зияткерлік талдау әдістері цифрлық агроөнеркәсіптік кешеннің негізі болып табылады. Деректерді зияткерлік талдаудың әртүрлі әдістерін қолдану агробизнесінің тиімділігін оның дамуының әртүрлі кезеңдерінде арттыруға мүмкіндік береді. Бұл ауыл шаруашылығы индустриясында, әсіресе, өсімдік шаруашылығы саласында өзекті. Деректерді зияткерлік талдау негізінде алқаптардың күйін бақылауға, компьютер немесе смартфон экранында талдау нәтижелерін тексеру арқылы мәселелерді анықтауға және болжауға болады.

Арнайы бағдарламалармен үлкен деректерді талдау ауыл шаруашылығының әр түрлі мәселелерін шешуге мүмкіндік береді: өнімділікті болжау, егісті отырғызу немесе жинау үшін қолайлы кезеңді анықтау, тыңайтқыштар схемасын есептеу және көптеген тағы басқалары [2]. Осы саладағы әртүрлі ғалымдардың зерттеулері, деректерді зияткерлік талдау сияқты технологияларды қолданудың жұмыс тиімділігінің жоғарылауына, шығындарды азайтуға және кәсіпорын үшін тәуекелдерді азайтуға әкелетін шешім қабылдауға оң әсер ететінін растайды.

Үлкен деректердің көмегімен әртүрлі модельдер құруға, заңдылықтарды анықтауға және болашақта процестердің беталысын болжауға болады. Болжамды модельдер тек сауда мен маркетингте ғана емес, сонымен қатар кез-келген басқа саладағы трендтерді анықтауға қызмет ете алады. Мысалы, ауыл шаруашылығында болжамды модельдер өнімділік немесе құрғақшылық, қабылданған шешімдердің тиімділігі туралы болжам жасау үшін қолданылады.

Үлкен деректерді талдаудың келесідей бірнеше әдістері бар: деректерді алдын ала өңдеу немесе Data Mining, машиналық оқыту (ML), нейрондық желілер, болжамдық талдау, статистикалық талдау. Data mining-бұл деректер жиындарынан білім алуға байла-

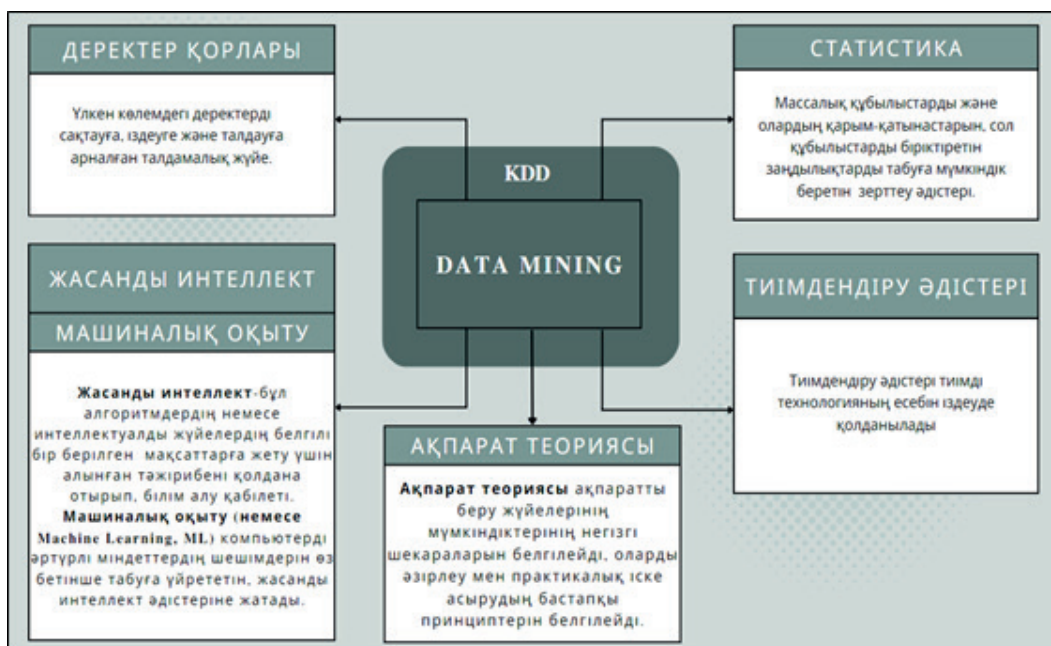
нысты мәселелердің барлық саласын қамтитын ақпараттық технологиялар бағыты. Бұл деректер жиынтығындағы ақпаратты анықтау процесін білдіреді; сонымен қатар, деректер базасындағы білімді анықтау (Knowledge Discovery in Databases, KDD) ретінде де белгілі. Data mining арқасында екі нәтижеге қол жеткізуге болады: қолда бар деректерді сипаттау немесе болашаққа болжам жасау.

Деректерді зияткерлік талдау негізінде оңтайландыру, генетикалық алгоритмдер, бейнені тану, статистика, Data Mining және тағы басқалары сияқты математикалық әдістерді белсенді қолдану, сондай-ақ ақпараттың визуалды көрінісін пайдалану идеясы жатыр.

"Зияткерлік талдау" және "Data Mining" терминологияларында пәндер шеңберінде шешілетін мәселелер көлемінде айырмашылық бар. Негізінен, Data Mining әдістері деректерді талдау процестеріне және модельдеуге бағытталады, ал деректерді зияткерлік талдау деректер базасынан білім алу процесіне қатысты мәселелердің барлық спектрін қарастырады.

Деректердегі пайдалы білімді іздеу (KDD) процесінде деректерді пайдалы ақпаратқа аудару кезінде деректерді, таңдау критерийлерін және нәтижелердің интерпретацияларын дайындау қажет. Ол үшін көптеген математикалық әдістер, соның ішінде, статистикалық әдістер қолданылады.

Төмендегі 1-суретте білім салаларының өзара байланысы және олардың Data Mining-ке қатынасы ұсынылған, бұл ретте, деректерді зияткерлік талдау әдістердің барлық жиынтығын өзіне қамтиды.

1 - сурет. Білім салаларының байланысы және олардың Data Mining-ке қатынасы

Өнімділікті болжау дәлме-дәл егіншіліктің күрделі міндеттерінің бірі болып табылады және бүгінгі күнге дейін көптеген модельдер, соның ішінде, машиналық оқыту модельдері ұсынылды және расталды. Бұл мәселе бірнеше деректер жиынтығын пайдалануды талап етеді, өйткені өнімділік климат, ауа-райы, топырақ, тыңайтқыштарды пайдалану және тұқым сорттары сияқты көптеген әртүрлі факторларға байланысты [3].

Біздің зерттеуімізде Ақмола облысы, Ақкөл ауданы бойынша "Қазгидромет" РМК сайтынан алынған метеодеректер (<https://www.kazhydromet.kz/ru/>) және Ұлттық статистика бюросының сайтынан (<https://www.stat.gov.kz/>) алынған бидай өнімділігі бойынша 2000-2022 жылдар аралығындағы деректер қолданылды. Бидай өнімділігін талдау және болжау үшін машиналық оқыту әдістері, оның ішінде, сызықтық алгоритмдер, шешімдер ағаштары алгоритмдері және градиентті бустинг қолданылды.

ML моделі зерттеу мәселесі мен зерттеу сұрақтарына байланысты сипаттамалық немесе болжамды болуы мүмкін. Сипаттамалық модельдер жиналған деректерден білім алу және не болғанын түсіндіру үшін пайдаланылса, болжамды модельдер болашақты болжау үшін қолданылады [4]. Машиналық оқытуды зерттеу жоғары өнімді болжамдық моделін құру кезінде әртүрлі мәселелерге тап болады. Қойылған міндетті шешу үшін дұрыс алгоритмдерді таңдау өте маңызды, сонымен қатар, алгоритмдер мен негізгі платформалар үлкен көлемдегі деректерді өңдей алуы керек [5].

Машиналық оқыту әдістерін ендіру міндетті қоюды, деректерді зерттеуді және оларды дайындауды, модельдеуді (болжамды модель құру және оның параметрлерін таңдау), алынған модельді бағалауды, ендіруді және қолдауды қамтиды. Машиналық оқытуды қолдану белгілі бір әрекеттер тізбегін орындауды білдіреді және алынған модельдің сәттілігі тек оқу алгоритмін таңдауға ғана емес, сонымен қатар, реттіліктің әр кезеңін дұрыс орындауға да байланысты [6].

Болжау кезінде машиналық оқытуды қолдану келесі кезеңдерден тұрады: міндеттерді қою; деректерді дайындау; әдісті таңдау; модельді нақтылау; модельдердің композициясы; деректерді шектеу; машиналық оқыту шектері; сапа критерийі; ендіру және қолдау.

Зерттеу жұмысында машиналық оқытумен болжамдық модель құру процесі бірнеше кезеңдермен жүзеге асырылады. Алдымен, қойылған міндеттер анықталып алынғаннан соң, деректердің жинағы таңдалынып, синтезделеді. Деректер жинағын әзірлеу барысында бидай өнімділігіне әсер етуші негізгі факторлар зерттелді. Болжамдық модель құрудың келесі кезеңдерінде, деректерді тазалау және қалыпқа келтіру бойынша жұмыстардан соң, модельді таңдау маңызды рөл атқарады. Жұмыста маңызды деректерді таңдау кезеңінде бірнеше регрессиялық, шешімдер ағаштары модельдері және регрессиялық әдіс пен нейрондық желілерге баламалы градиентті бустинг модельдері артықшылықтарына қарай таңдалынып, қолданылды. Модельдеу процесі машиналық оқытуда қолданылатын Python бағдарламалау тілінің кітапханаларымен жүзеге асырылды. Болжамдық модельдерге салыстырмалы талдау жүргізіліп, бидай өнімділігіне әсер етуші факторлардың маңыздылығы айқындалды. Болжамды модельді машиналық оқытумен құру процесінің сызбалық көрінісі 2-суретте көрсетілген.

2 - сурет. Машиналық оқытуды қолданумен болжамды модель құру процесі

Солтүстік Қазақстан өңіріндегі Ақмола облысы, Ақкөл ауылының жаздық бидай өнімділігін болжау моделін әзірлеу міндеті бойынша және деректер жинағы ретінде бидай өнімділігіне әсер етуші факторлардың деректері зерттеліп, дайындалды.

Жаздық бидай ұзақ күндізгі дақылға және қысқа вегетациялық кезеңге жатады. Жаздық бидайдың көшеттері кешеуілдеген көктемнің аязына минус 8 - минус 10°C шамасында оңай шыдайды, керісінше, піскен кезде бидай күздің ерте аязымен гүлдену

кезеңінде минус 1 - минус 2°C - та , сүтті пісу кезеңінде - минус 2-минус 4°C-та оңай зақымдалады [7]. Тұқымның өнуі үшін қолайлы жағдайлар 12-15°C температурада және топырақтың жоғарғы қабатындағы топырақтың ылғалдылығы 70-90% ең аз далалық ылғал сыйымдылығында жасалады.

Жаздық бидай ерекшелігіне қарай, модельдің деректер жиынына өнімділікке әсер етуші факторлар ретінде, ауа температурасы, жылдық жауын-шашын көлемі, топырақ температурасы, салыстырмалы ылғалдылық, қанықтылық тапшылығы, желдің бағыты мен жылдамдығы бойынша метеодеректері алынды.

Деректер жиынтығы машиналық оқыту алгоритмдеріне сәйкес форматқа түрлендірілді. Жүргізілген зерттеуде өңделген деректер алдын-ала екі бөлікке (оқыту және тестілеу), атап айтқанда, оқытуға арналған деректердің 70%-ына және тестілеуге арналған деректердің 30%-ына бөлінген.

Біздің зерттеуімізде өнімділікті болжау барысында маңызды деректерді талдау үшін келесідей: LinearRegression; RidgeRegression; LassoRegression; ElasticNetRegression; SVR; GaussianProcessRegressor; DecisionTreeRegressor; RandomForestRegressor; GradientBoostingRegressor; ExtraTreesRegressor; LGBMRegressor; xgboost машиналық оқыту модельдері қолданылды. Жақсы нәтиже алу үшін оқытылған машиналық модельдерге салыстыру жұмыстары жүргізіле отырып, талданды.

Жоғарыда аталған модельдер Python бағдарламалау тілінің pandas, numpy, sklearn, seaborn, matplotlib, т.б. әртүрлі кітапханаларын қолданумен әзірленіп, арнайы интерфейстік ортада нәтижелері шығарылды.

Бұл зерттеу жұмысында бидай өнімділігін болжау үшін әртүрлі машиналық оқыту алгоритмдерін қолдану барысында LinearRegression, GradientBoostingRegressor, xgboost модельдері бидай өнімділігіне әсер етуші факторлары әсерінің салыстырмалы түрде жақсы көрсеткіштерін көрсетті. Модельдердің болжамдарын келешекте кейбір қосымша сипаттамаларды және әсер етуші басқа да факторларды деректер жиынына қосу арқылы жақсартуға болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1 Кошкаров А. В., Кошкарлова Т. А. Технологии сбора и анализа данных в цифровом сельском хозяйстве: барьеры и условия для внедрения и использования [Мәтін] // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Серия: Естественные и Технические Науки. -2018. -№05. - С. 100-104

2 Заяц О.А., Назарова Ю.Н., Стрижакова Е.А., Пенькова Р.И. Технологии Big Data в сельском хозяйстве [Мәтін] // Fundamental research. – 2022. – № 7 – С. 35-40

3 Xu X., Gao P., Zhu X., Guo W., Ding J., Li C., Wu X. Design of an integrated climatic as-sessment indicator (ICAI) for wheat production [Text]: a case study in Jiangsu Province, China. // Ecol. 2019. Ind. 101, p. 943–953. (<https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2019.01.059>.)

4 Alpaydin E. Introduction to Machine Learning. 2nd ed. [Text]. // The MIT Press. Cambridge. 2010. (https://kkpatel7.files.wordpress.com/2015/04/alpaydin_machinelearning_2010.pdf) (жүгінген күн: 20.02.2023)

5 Van K. T., Kassahun A., Catal C. Crop yield prediction using machine learning: A systematic literature review. [Text]. Computers and Electronics in Agriculture. 2020. Volume 177, p. 105709 (<https://doi.org/10.1016/j.compag.2020.105709>)

6 Китов В. Практические аспекты машинного обучения [Мәтін]. // Открытые системы. СУБД» выпуск №01.- 2016.- (<https://www.osp.ru/os/2016/01/13048648>)

7 Акшалов К.А. Высокоэффективные технологии возделывания зерновых культур в полузасушливых условиях Северного Казахстана. [Мәтін] // Методические рекомендации. - 2009. -57 с.

8 Janmejay P., Pant R.P., Manoj K. S., Devesh P. S., Himanshu P. Analysis of agricultural crop yield prediction using statistical techniques of machine learning. // Materials Today: Proceedings. 2021. Volume 46. Part 20. p. 10922-10926.- (<https://www.sciencegate.app/document/10.1016/j.matpr.2021.01.948>)

УДК 004.4 И 86

ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ УЧЕТНЫХ СИСТЕМ НА ПЛАТФОРМЕ 1С: ПРЕДПРИЯТИЕ

*Исакова Г.О., старший преподаватель, PhD
Бейсембинов А.А., магистрант 1 курса
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г.Астана*

Представители современного бизнеса обязаны учесть новые технологические процессы и использовать их в своей работе. Это затрагивается больших организаций, средних и маленьких компаний. Внедрение 1С является одним из важных мероприятий, нужных для увеличения эффективности бизнеса. Ведение бухгалтерского учета в бумажном виде — это отзвуки прошедшего. Современные профессионалы используют в собственной работе информационный сложный комплекс 1С: Предприятие. Его внедрение в процесс бухгалтерской и денежной деятельности дает возможность сдавать отчетность в электрическом виде и эффективно делать иные процессы. Это экономит время и средства. Все данные передаются за секунды по телекоммуникационным каналам связи. Внедрение системы 1С в организации дает обеспечение повышение эффективности ведения бухгалтерского учета. Система владеет хорошим перечнем возможностей. Увеличивается включая скорость исполнения работы профессионалами организации, да и качество результатов [1].

1С: Предприятие начинает свою историю с 1991 года, когда компания 1С начала издавать свои первые версии конфигураций для ведения бухгалтерского учета. Это были DOS версии программ, которые позволяли формировать бухгалтерские проводки при внесении документов и позволяли работать в многопользовательском режиме. Программку увидели, стали использовать, именно это отдало начало для развития 1С платформы в дальнейшем [2].

Комплекс 1С довольно эластичное решение для бизнеса. С помощью IT-специалистов можно заносить определенные конфигурации в структуру форм отчетности, облагораживать функционал системы. Наряду с внедрением 1С в организации желанно достигнуть на поддержку системы. Это окажет вам помощь получать нужную помощь со стороны обученных специалистов. Обновление и исправление ошибок, возникающих при работе с комплексом 1С, превосходнее поручать экспертам. Спец обусловит главные задачи и отыщет верные методы их решения. Стабильность работы системы может зависеть от свойства технической и информационной помощи, поэтому сейчас стоит направить особенное внимание. Внедрение 1С на предприятии исполняется поэтапно. При всем этом вы сможете использовать определенные конфигурации системы, в большой зависимости от специфичности собственной организации (Бухгалтерия, Торговля, Управление созданием и так далее). После установки и опции системы проводится все охватывающее тестирование. Персонал компании проходит подходящее обучение работе с 1С. Внедрение 1С: Предприятие дает обеспечение оптимизацию бизнес-процессов и увеличение эффективности работы профессионалов денежного, бухгалтерского, производственного отделов [3]. Из-за использованию системы улучшается качество работы организации в целом. Применение современных приборов способствует удачному развитию вашего собственного бизнеса.

Платформа, обычно ее называют 1С:Предприятие - это программа, которая является основой для разработки и функционирования прикладных конфигураций. Платформа 1С является одним из наиболее распространенных инструментов для разработки учетных систем в СНГ. Многие компании используют эту платформу для автоматизации своих бизнес-процессов, поэтому знание основ разработки на этой платформе является важным навыком для специалистов в области информационных технологий.

Архитектура платформы 1С представляет собой клиент-серверную архитектуру с тонким клиентом. Она состоит из нескольких основных компонентов:

1. Клиентская часть – это тонкий клиент, который выполняет функции пользовательского интерфейса. Он позволяет пользователям взаимодействовать с учетной системой и запускать различные операции и отчеты.

2. Серверная часть – это серверное приложение, которое обеспечивает доступ к данным и бизнес-логику. Оно работает с базой данных и выполняет запросы, обрабатывает данные и возвращает результаты клиентской части.

3. База данных – это хранилище данных, которое содержит все данные, необходимые для работы учетной системы. База данных может быть реляционной или объектно-ориентированной.

4. Конфигурация приложения – это набор объектов и модулей, которые определяют функциональность учетной системы. Конфигурация приложения может быть разработана как стандартная конфигурация для определенной отрасли, так и настроена индивидуально для конкретной компании.

5. Язык программирования 1С – это специальный язык программирования, который используется для разработки приложений на платформе 1С. Он поддерживает объектно-ориентированную парадигму и позволяет разработчикам создавать сложные бизнес-логики.

6. Инструменты разработки – это набор инструментов, которые помогают разработчикам создавать приложения на платформе 1С. Эти инструменты включают конструктор форм и отчетов, язык запросов и интегрированную среду разработки.

7. Система управления версиями – это инструмент, который используется для управления изменениями в коде приложений. Он позволяет разработчикам контролировать версии кода, отслеживать изменения и возвращаться к предыдущим версиям.

Архитектура платформы 1С обеспечивает высокую гибкость и масштабируемость, что позволяет создавать разнообразные приложения на ее основе для различных отраслей и бизнес-процессов [4].

Основные инструменты разработки на платформе 1С включают:

1. Конструктор форм и отчетов – это инструмент для создания пользовательских форм и отчетов, которые используются для ввода и отображения данных. Он позволяет разработчикам создавать интерфейсы пользователя на основе готовых компонентов и шаблонов.

2. Язык программирования 1С – это специальный язык программирования, который используется для разработки приложений на платформе 1С. Он поддерживает объектно-ориентированную парадигму и позволяет разработчикам создавать сложные бизнес-логики.

3. Интегрированная среда разработки (ИСР) – это среда разработки, которая объединяет в себе все инструменты, необходимые для создания приложений на платформе 1С. ИСР включает в себя конструктор форм и отчетов, язык программирования 1С, средства отладки и профилирования, а также инструменты управления версиями.

4. Язык запросов – это язык запросов, который используется для извлечения данных из базы данных на платформе 1С. Он позволяет разработчикам создавать запросы на выборку данных и манипулировать ими.

5. Инструменты управления версиями – это инструменты, которые используются для управления изменениями в коде приложений на платформе 1С. Они позволяют разработчикам контролировать версии кода, отслеживать изменения и возвращаться к предыдущим версиям. \

6. Конфигуратор – это инструмент, который используется для настройки и модификации конфигураций приложений на платформе 1С. Он позволяет создавать новые объекты и модифицировать существующие, а также настраивать права доступа и другие параметры приложения.

Эти инструменты обеспечивают высокую гибкость и мощность для разработки приложений на платформе 1С, что позволяет разработчикам создавать высококачественные и эффективные решения для различных бизнес-процессов.

Стандарты разработки в 1С представляют собой набор рекомендаций и правил, которые определяют стиль написания кода, методы работы с базой данных и другие аспекты разработки на платформе 1С: Предприятие. Здесь приведены некоторые из них [5]:

1. Соблюдение стандартов именования объектов. Названия объектов должны быть понятными, легко читаемыми и соответствовать их назначению.

2. Использование комментариев. Комментарии должны быть использованы для пояснения кода, особенно для сложных алгоритмов и для документирования методов и свойств.

3. Оптимизация производительности. Необходимо учитывать производительность кода и избегать долгих операций.

4. Использование расширяемости и повторного использования кода. Код должен быть написан с возможностью повторного использования и расширяемости, чтобы минимизировать количество дублирования кода.

5. Использование рекомендуемых стандартных методов и свойств. Необходимо использовать рекомендуемые методы и свойства, которые предоставляются платформой 1С.

6. Надежность кода. Код должен быть написан таким образом, чтобы предотвратить ошибки и отказы при работе программы.

7. Соблюдение требований безопасности. Необходимо учитывать требования безопасности при написании кода и при работе с данными.

Эти стандарты помогают разработчикам платформы 1С создавать качественный и эффективный код, который легко читается и поддерживается в будущем.

Преимущества разработки учетных систем на платформе 1С. Существует несколько преимуществ разработки учетных систем на платформе 1С:

а) широкий функционал, платформа 1С предоставляет богатый функционал для разработки учетных систем, который покрывает большое количество бизнес-процессов и позволяет создавать гибкие решения для различных отраслей и типов организаций; б) быстрое создание приложений: разработка приложений на платформе 1С осуществляется при помощи визуальных конструкторов, что упрощает и ускоряет создание приложений, а также уменьшает количество написанного кода; в) простота в использовании: 1С - это интуитивно понятный и простой в использовании инструмент, который может использоваться даже людьми без технического образования; большое сообщество разработчиков: существует большое сообщество разработчиков на платформе 1С, которое поддерживает, документирует и распространяет знания об использовании платформы; г) надежность и безопасность: 1С обеспечивает высокую надежность и безопасность приложений, в том числе за счет использования высокопроизводительных и надежных баз данных; д) гибкость и масштабируемость: платформа 1С обладает высокой гибкостью и масштабируемостью, что позволяет создавать решения для различных уровней сложности и размеров компаний; поддержка: ж) 1С предоставляет широкий спектр услуг поддержки, включая обучение, консультации и техническую поддержку.

При выборе этой платформы необходимо учитывать ее ограничения и потенциальные проблемы, которые могут возникнуть в процессе разработки и поддержки приложений.

В целом, платформа 1С представляет собой мощный инструмент для разработки учетных систем, который позволяет создавать гибкие, надежные и безопасные приложения с высокой производительностью и быстрой реализацией.

Список литературы

1 Кашаев С. М. 1С: Предприятие 8.1. Разработка прикладных решений / С. М. Кашаев. - М.: Уильямс, 2020. - 368 с.

2 E. V. Martyakova, O. A. Nagornaya and I. G. Bondarenko, "Current Trends in Using Information and Communication Technologies at Universities," 2019 International Conference "Quality Management, Transport and Information Security, Information Technologies" (IT&QM&IS), Sochi, Russia, 2019, pp. 535-538, doi: 10.1109/ITQMIS.2019.8928372.

3 Бартеньев О. 1С: бизнес. Программирование для всех / О. Бартеньев. - М.: Диалог НИАУ МИФИ, 2020. - 464 с.

4 Практика бухгалтерского учета в 1С:Бухгалтерии 8 [Электронный ресурс]. – URL: <https://intuit.ru/studies/courses/581/437/lecture/9793> (дата обращения 01-01-22).

5 Управление торговым предприятием для Казахстана в облаке [Электронный ресурс]. - URL:Платформа 1С:Предприятие -<https://v8.1c.ru/platforma/> (дата обращения 10-02-22).

УДК 004

СМАРТ-КОНТРАКТЫ В СИСТЕМАХ ГОЛОСОВАНИЯ

*Копеев Ж.Б., PhD., Джакупов И.К., магистрант 1 курса
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана.*

Смарт-контракты – это самоисполняющиеся компьютерные программы, которые хранятся в блокчейне и автоматически обеспечивают соблюдение условий соглашения. Они все чаще используются в различных отраслях промышленности, включая политический сектор, для повышения эффективности и прозрачности систем голосования [1-2].

Рисунок 1 – Принцип работы блокчейна

В системе голосования, использующей смарт-контракты, каждый избиратель может безопасно отдать свой голос на блокчейне, гарантируя, что его голос будет записан точно и прозрачно. Смарт-контракт может быть запрограммирован на автоматический подсчёт голосов и объявление результатов, устраняя необходимость в посредниках и снижая вероятность мошенничества и манипуляций.

Одним из основных преимуществ использования смарт-контрактов в системах голосования является *повышенная безопасность*. Поскольку код хранится в децентрализованном блокчейне, он невосприимчив к подделке и взлому. Результаты выборов также прозрачны и доступны любому, кто хочет их проверить. Это помогает укрепить доверие к избирательному процессу и гарантирует точность результатов.

Смарт-контракты также могут повысить эффективность систем голосования за счёт автоматизации многих ручных процессов, которые обычно задействованы. Например, смарт-контракты можно использовать для автоматического распределения результатов выборов, сокращая время, необходимое для подсчёта голосов и объявления результатов. Кроме того, смарт-контракты могут быть использованы для автоматизации самого процесса голосования, уменьшая необходимость в ручных процедурах голосования и сводя к минимуму вероятность ошибок.

Ещё одним важным преимуществом смарт-контрактов в системах голосования является повышенная доступность. Поскольку блокчейн децентрализован, любой человек, имеющий подключение к Интернету, может участвовать в выборах, независимо от своего местоположения. Это даёт возможность большему числу людей повлиять на исход выборов и помогает увеличить явку избирателей.

Использование смарт-контрактов в системах голосования даёт множество преимуществ, включая повышение безопасности, эффективности и доступности. Поскольку технология продолжает развиваться, вполне вероятно, что мы увидим, как все больше и больше политических систем внедряют эту инновационную технологию [3-4].

Однако важно отметить, что, хотя смарт-контракты обладают потенциалом для значительного улучшения процесса голосования, они не лишены ограничений. Одной из основных проблем является масштабируемость, поскольку текущая инфраструктура многих блокчейн-сетей может оказаться не в состоянии обрабатывать большое количество избирателей. Кроме того, в этой области отсутствует стандартизация, и различным системам может быть трудно взаимодействовать друг с другом.

Несмотря на эти проблемы, использование смарт-контрактов в системах голосования растёт, и многие организации экспериментируют с технологией в различных пилотных проектах. В будущем, вполне вероятно, что эти ограничения будут преодолены, и что смарт-контракты будут играть все более важную роль в политическом секторе.

Использование смарт-контрактов в системах голосования предлагает многообещающее решение для повышения прозрачности, безопасности и эффективности избирательного процесса. Несмотря на то, что все ещё существуют проблемы, требующие решения, технология быстро развивается, и вполне вероятно, что в ближайшие годы мы увидим, как все больше и больше систем голосования внедряют смарт-контракты.

Технологии нулевого разглашения (ZK) [5] могут улучшить системы голосования, использующие смарт-контракты, несколькими способами (рисунок 2).

Мнения экспертов и лидеров мнений об использовании смарт-контрактов в системах голосования расходятся. Некоторые считают, что смарт-контракты обладают потенциалом революционизировать то, как мы голосуем, повышая прозрачность, безопасность и эффективность.

Например, соучредитель Ethereum Виталик Бутерин положительно отозвался о потенциале смарт-контрактов в системах голосования, заявив, что они могут быть использованы для повышения явки избирателей и снижения риска мошенничества [6].

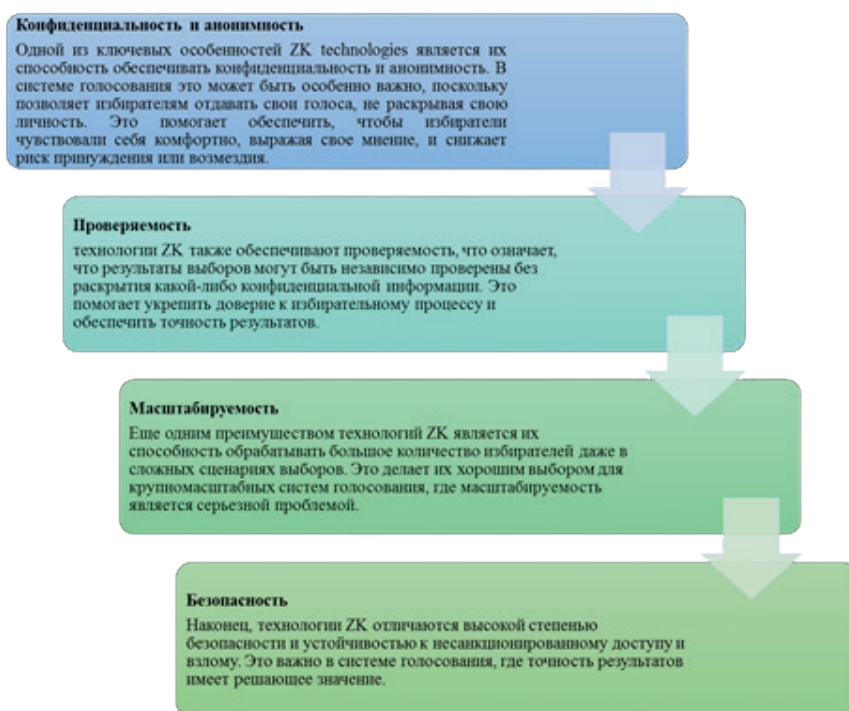

Рисунок 2

С другой стороны, некоторые эксперты более скептически относятся к использованию смарт-контрактов в системах голосования, ссылаясь на опасения по поводу масштабируемости, безопасности и отсутствия стандартизации в этой области. Например, профессор компьютерных наук и эксперт по блокчейну Эмин Гюн Сирер [7] выразил обеспокоенность по поводу потенциальных ошибок в смарт-контрактах и взлома систем голосования.

В заключение, хотя мнения об использовании смарт-контрактов в системах голосования неоднозначны, но многие эксперты сходятся во мнении, что технология обладает потенциалом значительно улучшающим избирательный процесс при правильном внедрении. Поскольку технология продолжает развиваться и созреть, вполне вероятно, что мы увидим более широкое внедрение смарт-контрактов в системах голосования и более четкое понимание преимуществ и ограничений этой технологии.

Список литературы

- 1 Дон Тапскотт, Алекс Тапскотт Технология блокчейн - то, что движет финансовой революцией сегодня [Текст]. – М.: Эксмо. – 2017. – С. 82.
- 2 Alvi S. T., Uddin M. N., Islam L. Digital voting: A blockchain-based e-voting system using biohash and smart contract [Text] // 2020 third international conference on smart systems and inventive technology (ICSSIT). – IEEE, 2020. – p. 228-233. (<https://doi.org/10.1109/ICSSIT48917.2020.9214205>).
- 3 Hjalmarsson F.P. et al. Blockchain-based e-voting system [Text] // 2018 IEEE 11th international conference on cloud computing (CLOUD). – IEEE, 2018. – p. 983-986. (<http://dx.doi.org/10.1109/CLOUD.2018.00151>).
- 4 Blockchain technology for voting systems [Электронный ресурс]. (<https://medium.com/@blackswandar/blockchain-technology-for-voting-systems-91c0a9381367>) (дата обращения: 25.02.2023).
- 5 Что такое zkSNARKs в криптовалютах [Электронный ресурс]. (<https://medium.com/crypto-fox-ru/что-такое-zksnarks-в-криптовалютах-44ce10fe6cdb>) (дата обращения: 25.02.2023).

6 Бутерин и глава биржи Binance поддержали разработку системы для голосования на блокчейне [Электронный ресурс]. (<https://novator.io/novosti/buterin-i-glava-birzhi-binance-podderzhali-razrabotku-sistemy-dlya-golosovaniya-na-blokchejne>) (дата обращения: 25.02.2023).

7 Эмин Гюн Сирер: ДАО 2.0 должна быть продумана более тщательно [Электронный ресурс]. (<https://www.bitalk.org/threads/5167/>) (дата обращения: 25.02.2023).

УДК 004

РАЗРАБОТКА СТРУКТУРНО НЕЗАВИСИМОЙ МОДЕЛИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ БАЗЫ ДАННЫХ

*Копеев Ж.Б., PhD., Кисанов Р.К., магистрант 1 курса
Казахский агротехнический исследовательский университет им.№ С. Сейфуллина
г. Астана*

Важность хорошо спроектированной базы данных невозможно переоценить, когда речь идёт об управлении интернет-магазином. Являясь основой бизнеса электронной коммерции, база данных хранит всю необходимую информацию о продуктах, заказах, клиентах и многом другом. Однако проектирование баз данных может быть сложным, особенно при работе с большими объёмами данных, которые постоянно меняются. Вот где в игру вступают структурно независимые модели проектирования баз данных.

Структурно независимая модель проектирования базы данных – это схема, которая позволяет легко вносить изменения, не влияя на общую функциональность базы данных. Другими словами, изменения могут быть внесены без необходимости перестраивать всю базу данных. Это особенно важно для интернет-магазинов, где товары, рекламные акции и поведение покупателей могут часто меняться.

Существует несколько моделей проектирования баз данных, которые можно использовать для интернет-магазина. Выбор модели проектирования баз данных зависит от конкретных потребностей бизнеса. Наиболее распространённые модели проектирования баз данных [1-3], используемые для интернет-магазинов (рисунок 1).

Рисунок 1 – Модели проектирования баз данных для интернет-магазинов

Хорошо спроектированная база данных является важным аспектом управления интернет-магазином. В нем хранится важная информация о продуктах, клиентах, заказах и других важных аспектах бизнеса. Структурно независимые модели проектирования баз

данных позволяют легко вносить изменения, не затрагивая функциональность всей базы данных. Это обеспечивает целостность данных, обеспечивает удобство работы пользователя и облегчает эффективное управление запасами.

Нормализация, индексирование, масштабируемость и безопасность данных являются важнейшими аспектами разработки структурно независимой модели проектирования базы данных для интернет-магазина. Внедряя лучшие практики и выбирая правильную систему управления базами данных, интернет-магазин может обеспечить эффективное хранение и поиск данных.

В дополнение к выбору модели проектирования базы данных и лучших практик, также важно учитывать систему управления базами данных (СУБД), которая будет использоваться для реализации базы данных. СУБД должна быть совместима с выбранной моделью проектирования базы данных и должна предлагать такие функции, как резервное копирование и восстановление данных, безопасность и оптимизация производительности.

Другим важным соображением является использование инструментов миграции и интеграции данных. По мере роста и развития интернет-магазина может возникнуть необходимость в переносе данных из одной системы в другую или интеграции данных из нескольких источников. Использование инструментов миграции и интеграции данных может упростить процесс и обеспечить точность данных.

Также важно учитывать будущую масштабируемость при разработке структурно независимой модели проектирования базы данных. База данных должна быть способна вместить растущий объем данных и пользователей без ущерба для производительности или целостности данных.

Структурно независимая модель проектирования базы данных также может способствовать эффективному управлению запасами в интернет-магазине. Точно отслеживая товарные запасы, интернет-магазин может избежать складских запасов, уменьшить зато-варивание и повысить удовлетворённость клиентов.

Эффективная система управления запасами должна обеспечивать обновление базы данных запасов в режиме реального времени при продаже или пополнении запасов продуктов. Он также должен предоставлять точную информацию о количестве и расположении продуктов на складе, что упрощает выполнение заказов клиентов и управление цепочкой поставок.

Кроме того, интернет-магазин может также использовать аналитику данных для получения информации о поведении и предпочтениях покупателей. Анализируя такие данные, как история покупок, поисковые запросы и посещаемость веб-сайта, интернет-магазин может персонализировать процесс покупок и рекомендовать целевые товары.

В целом, структурно независимая модель проектирования баз данных необходима для успеха интернет-магазина. Внедряя лучшие практики, выбирая совместимую СУБД [4], используя инструменты миграции и интеграции данных, учитывая будущую масштабируемость и способствуя эффективному управлению запасами, интернет-магазин может обеспечить беспрепятственный пользовательский интерфейс, повысить удовлетворённость клиентов и добиться успеха на конкурентном рынке электронной коммерции.

Одним из важных аспектов структурно независимых моделей проектирования баз данных является безопасность данных [5]. Поскольку интернет-магазин собирает конфиденциальную информацию о клиентах, такую как данные кредитной карты и адреса, крайне важно обеспечить безопасность данных и защиту от несанкционированного доступа.

Безопасность данных может быть достигнута путём внедрения таких мер, как контроль доступа, шифрование данных и регулярные проверки безопасности. Контроль доступа гарантирует, что только авторизованный персонал может получить доступ к базе данных, в то время как шифрование данных защищает данные от несанкционированного доступа, шифруя их с помощью сложных алгоритмов.

Регулярные проверки безопасности [6] также могут помочь выявить уязвимости в базе данных и предотвратить потенциальные нарушения безопасности. Эти аудиты должны проводиться периодически и должны охватывать все аспекты базы данных, включая контроль доступа, шифрование данных, резервное копирование и восстановление.

Кроме того, важно соблюдать нормативные требования, такие как Общий регламент по защите данных (GDPR) и Стандарт безопасности данных индустрии платёжных карт (PCI DSS) [7]. В этих правилах изложены конкретные рекомендации по защите данных и требуется, чтобы предприятия осуществляли конкретные меры по обеспечению безопасности данных.

Наконец, стоит отметить, что структурно независимая модель проектирования базы данных – это не разовая задача, а непрерывный процесс. По мере развития и роста интернет-магазина базу данных необходимо будет обновлять и оптимизировать для удовлетворения меняющихся потребностей.

Регулярное обслуживание и мониторинг необходимы для обеспечения бесперебойной и эффективной работы базы данных. Это включает мониторинг показателей производительности, таких как время отклика, пропускная способность и использование ресурсов, а также выявление и устранение проблем по мере их возникновения.

В заключении, структурно независимая модель проектирования баз данных является мощным инструментом для интернет-магазинов, стремящихся повысить эффективность, масштабируемость и гибкость своих баз данных. Организуя данные в логические группы и уменьшая избыточность, становится проще управлять базой данных и извлекать полезную информацию, которая может помочь в принятии бизнес-решений. Хотя разработка такой модели требует тщательного планирования и опыта, преимущества значительны и могут помочь обеспечить долгосрочный успех интернет-магазина.

Список литературы

- 1 Тарасов С. В. СУБД для программиста. Базы данных изнутри [Текст]. – М.: СОЛОН-Пресс, 2015. – 320 с.: ил.
- 2 Kucherov S., Sviridov A. S., Belousova S. A. The Formal Model of Structure-Independent Databases [Text] // DATA. – 2014. – Т.3. – С. 146. (<https://doi.org/10.5220/0005110301460152>).
- 3 Rogozov Y. I. et al. Purpose-driven Approach for Flexible Structure-independent Database Design [Text] // ICSOFT (1). – 2010. – С. 356-362. (<https://pdfs.semanticscholar.org/7ff2/db445aa9faa77702f434a3b95c4ecc36fefe.pdf>) (дата обращения: 25.02.2023).
- 4 Советов, Б. Я. Моделирование систем [Текст] / Б.Я. Советов, С.А. Яковлев. – М.: Высшая школа, 2015. – 343 с.
- 5 Степанов Е. А. Информационная безопасность и защита информации: [уч. по-соб.] [Текст] // М.: ИНФРА-М, 2001. – 304 с.
- 6 Информационная безопасность открытых систем [Текст]: учебник для вузов. В 2-х томах. Том 1 – Угрозы, уязвимости, атаки и подходы к защите / С. В. Запечников, Н. Г. Милославская, А. И. Толстой, Д. В. Ушаков. – М.: Горячая линия-Телеком, 2006. - 536 с.: ил.
- 7 PCI Data Security Standard Summary of Changes from PCI DSS [Электронный ресурс]. (<https://www.pcisecuritystandards.org/minisite/ru-ru/>) (дата обращения: 25.02.2023).

**ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУ МАҚСАТЫНДА ЖҰМЫС
БЕРУШІЛЕР МЕН ТҮЛЕКТЕРДІҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ
АВТОМАТТАНДЫРЫЛҒАН ЖҮЙЕСІ**

Сактанов Т.Р., 1-курс магистранты

Нурпейсова А.А., PhD

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазіргі уақытта жұмыс берушілер мен ЖОО түлектерінің, атап айтқанда түлектерді жұмысқа орналастыру мәселелері бойынша өзара іс-қимыл мәселелері өзекті болып отыр. Жоғары оқу орнын бітіргеннен кейін жас түлектер ерте ме, кеш пе жұмысқа орналасуы керек. Мұндай мамандардың басты кемшілігі - қажетті кәсіби тәжірибенің болмауы, бұл тиісті жұмыс тәжірибесі бар мамандармен салыстырғанда олардың еңбек нарығындағы бәсекеге қабілеттілігінің төмендігінің негізгі себебі болып табылады. Жас түлектерді жұмысқа орналастырудың қиындығы кейбір факторларға байланысты, мысалы [1]:

– түлектердің біліктілік деңгейінің жұмыс берушілердің талаптарына сәйкес келмеуі, дербес шешімдер қабылдау тәжірибесінің болмауы, нақты пәндік салада білімнің болмауы, алған мамандығы бойынша практикалық дағдылардың болмауы;

– жас мамандардың еңбек және жұмыспен қамту саласындағы бейімделу жолдары туралы дұрыс емес идеясы және т.б.

Жоғары білім беру жүйесінде ақпараттық технологияларды кеңінен енгізу оқу процесін ұйымдастыруды және оны қамтамасыз етуді айтарлықтай жеңілдетеді. Қазіргі уақытта университеттерде дайындық процесін ұйымдастырушылық басқарудың автоматтандырылған жүйелері білім беру бағдарламаларының мазмұнын бейімдеуге бағытталған, мысалы [2, 3], дайындық сапасының рейтингтік бағаларын қамтамасыз ету [4, 5] және студенттер мен талапкерлерді олардың мүдделері мен қабілеттерін ескере отырып, конкурстық қайта бөлу, мысалы, "автоматтандыруды қамтамасыз ететін білім беру мекемелері үшін типтік шешім қабылдау". Қазіргі заманғы жоғары білім беру жүйесі жұмыс берушілерді мақсаттарды қалыптастыруға және кейіннен дайындық мазмұнын қалыптастыруға белсенді тартуды көздейді [6]. Қазіргі жағдайда жұмыс берушілердің, студенттер мен ЖОО-дың еңбек нарығының қажеттіліктерін талдау және дайындықтың өзекті және сұранысқа ие бейіндерін жоспарлау мақсатында ақпараттық өзара іс-қимылының өсіп келе жатқан рөлі жоғары білікті техникалық мамандарды даярлаудың сандық және сапалық нәтижелерін жоспарлау технологиясын өзгертті (Сурет 1).

Мамандарды даярлау сапасын және оларды еңбек нарығында өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктерін арттыру мәселесін ЖОО мен жұмыс берушілердің стратегиялық әріптестігін жүзеге асырмай, оқу орындары мен бизнес-қоғамдастықтың біріктірілген ресурстарын тиімді пайдаланбай шешу мүмкін емес, бұл бірлескен бағдарламаларды іске асырудың пәрменді тетіктерін әзірлеуді талап етеді.

Бүгінгі таңда білім беру мекемесі қызметінің негізгі көрсеткіштерінің бірі жұмысқа орналасу болып табылады. Осыған байланысты өз студент-түлектерін жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу үшін шаралар қабылдау бойынша ЖОО жұмысының нысандарын жетілдіру қажеттілігі артып келеді. Жұмысқа орналастыру процесінің тиімділігін арттырудың осындай нысандарының бірі студенттерді уақытша және тұрақты жұмысқа орналастыру үшін жергілікті кәсіпорындарда, мекемелер мен ұйымдарда жұмыс орындарын іздеу кезінде білім беру мекемелерінің жұмысында автоматтандырылған құралдарды пайдалану болып табылады. Қойылған міндеттерді екі жолмен шешуге болады:

- дайын шешімдерді қолдану;
- жеке ААЖ (автоматтандырылған ақпараттық жүйе) әзірлеу.

ЖОО өз түлектерін жұмысқа орналастыруға мүдделі, сондықтан әзірленіп жатқан ақпараттық жүйе және онда орналастырылатын ақпарат ЖОО базасында дайындалатын түлектерге бағдарланатын болады.

ААЖ мақсаты еңбек нарығында түлектерді жұмысқа орналастыру және бейімдеу бойынша білім беру мекемелерінің қызметін ақпараттық қолдауды қамтамасыз ету болып табылады. ААЖ құру және дамыту кезінде мынадай талаптардың орындалуы қамтамасыз етілуге тиіс:

- жүйенің көрсетілетін қызметтер мен технологиялар құрамын кеңейту қабілетінен тұратын ашықтық;
- үлгілік, біріздендірілген немесе стандартталған жобалау шешімдері мен технологияларын ұтымды қолданудан тұратын стандарттау;
- масштабтау-жүйе оған жаңа аймақтық құрылымдардың қосылуын қамтамасыз етуі керек;
- платформаға тәуелділік және гетерогенділік-аппараттық құралдардың, жүйелік және желілік бағдарламалық құралдардың кең ауқымын пайдалану мүмкіндігі;
- жүйеге және оның пайдаланушыларына зиян келтіру мүмкіндігімен байланысты кездейсоқ немесе қасақана әсерлерден кешенді қауіпсіздік [7].

Аталған талаптарға түлектерді жұмысқа орналастыруға жәрдемдесудің автоматтандырылған ақпараттық жүйесі шешуі тиіс мынадай негізгі міндеттер қосылады:

- студенттер мен түлектерді жұмысқа орналастыру және оларды еңбек нарығына бейімдеу: түйіндемені қалыптастыру және тұрақты жаңарту, жергілікті және өңірлік деңгейлердегі бос орындар туралы, осы мамандық бойынша кандидаттарға қойылатын талаптар туралы, табысты жұмысқа орналасу ережелері туралы ақпарат беру;
- жұмыс берушілермен өзара іс-қимыл: жергілікті және өңірлік деңгейде бос орындар базасын қалыптастыру, дайындалып жатқан және шығарылып жатқан кадрлар туралы, білім беру қызметтері нарығы туралы, жүргізіліп жатқан тәжірибелер мен тағылымдамалар туралы ақпарат беру, басқа өңірлермен сыртқы байланыстар;
- ақпаратты жинақтау және өңдеу: оқудың барлық кезеңінде студенттің кәсіби қалыптасуы туралы, ағымдағы жылдың және өткен жылдардың түлектері туралы, олардың кәсіби өсуін қадағалау мақсатында, кадрлық артықшылықтар статистикасын қалыптастыру үшін еңбек нарығын дамытудың қазіргі талаптары мен перспективалары туралы.

Жүйенің тұтынушылармен және ақпарат көздерімен өзара әрекеттесуі, яғни жүйенің сыртқы әлеммен интерфейсінің сипаттамасы келесі бастапқы контекстік диаграмма түрінде ұсынылуы мүмкін (Сурет 1). Жүйенің пайдаланушылары жұмыс беруші, студент, білім беру мекемесі және әкімші болып табылады.

Сурет 1. Түлектерге жәрдемдесу жүйесінің деректер ағындарының диаграммасы

Ұсынылған контекстік диаграмманы бағдарламаның функционалдық сипаттамаларын анықтай отырып, жүйеге қатысты сыртқы деректер көздері мен адресаттарын, логикалық функцияларды, деректер ағындарын және қол жеткізілетін деректер қоймаларын сипаттай отырып, деректер ағындарының диаграммасы арқылы нақтылауға болады.

Әкімші жүйенің пайдаланушыларын тіркейді және жүйенің беттерін жаңартуды және жаңартылған ақпаратпен толтыруды қадағалайды. Жұмыс беруші өз кәсіпорны туралы мәліметтерді толтырады және бос жұмыс орындарына өтінімді қалыптастыру және үміткерлерді іздеу процестеріне қатысады. Білім беру мекемесі оқу бағыттары мен студенттер туралы негізгі ақпаратты енгізеді және өңдейді. Студентке өз деректерін толықтыруға немесе өзгертулер енгізуге мүмкіндік беріледі, сонымен қатар жұмыс орнын (жұмыс орнын) іздеу процесіне қатысады. Студент-түлектерді жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу жөніндегі ААЖ жұмыс істеуі клиент-сервер технологиясының негізінде болуға тиіс. Бүгінгі таңда ақпараттық жүйенің клиент-сервер моделі әсіресе web ортасында тиімді жүзеге асырылады. Жұмысқа орналасуға жәрдемдесудің өзіндік автоматтандырылған ақпараттық жүйесін құру үшін бүгінгі таңда танымал үш мазмұнды басқару жүйесі: Joomla, WordPress және Drupal арасында талдау жүргізілді.

Мазмұнды басқару жүйелері (Content Management System, CMS) қашықтағы ААЖ әзірлеу кезінде қолданылатын негізгі компоненттердің бірі болып табылады [8, 9,10].

Түлектерді жұмысқа орналастыруға жәрдемдесу ААЖ бағдарламалық қамтамасыз етуін оның ішкі жүйелерінің мынадай құрылымдық схемасы түрінде ұсынуға болады:

— деректерді енгізудің ішкі жүйесі-қашықтағы мәліметтер базасында сақталатын мәліметтерді енгізу және өңдеу үшін экрандық формаларды жүзеге асырады;

— деректерді сақтаудың ішкі жүйесі-ақпараттық жүйенің мәліметтер базасын жүргізумен тікелей байланысты (бұл кәсіпорындар, бос орындар, оқу бағыттары, студенттер мен түлектер туралы мәліметтер базасының кестелері);

— деректерді өңдеудің ішкі жүйесі-бос жұмыс орындары туралы деректерді іздеу және тиісті бос орынға үміткерлерді таңдау бойынша ААЖ функцияларын жүзеге асырады;

— ақпараттық-анықтамалық ішкі жүйе - ААЖ пайдаланушыларын жүйенің өзі, еңбек нарығы және білім беру қызметтері нарығы туралы қосымша құжаттамамен және ақпаратпен қамтамасыз етуге арналған.

Студент-түлектерді жұмысқа орналастыруға жәрдемдесудің автоматтандырылған ақпараттық жүйесін әзірлеу одан әрі дамудың елеулі әлеуетіне ие, ал оны пайдалану білім беру қызметтері нарығында кәсіби білім беру мекемесінің беделін арттыруға мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Айдарова И.А. Проблемы трудоустройства молодежи на рынке труда // Гуманитарные научные исследования. 2014. № 6. [Электронный ресурс]. URL: <https://human.snauka.ru/2014/06/7156>.

2 Златопольский Д.М. Основы программирования на языке Python. М.: ДМК Пресс, 2017. 284 с.

3 Дронов В.А. Django: практика создания Web-сайтов на Python. СПб.: БХВ-Петербург, 2016. 528 с.

4 The Web framework for perfectionists with deadlines | Django. [Электронный ресурс]. URL: <https://djangoproject.com/>.

5 Современный учебник JavaScript. [Электронный ресурс]. URL: <https://learn.javascript.ru/>.

6 Мэтиз Эрик. Изучаем Python. Программирование игр, визуализация данных, веб-приложения. СПб.: Питер, 2017. 496 с.

7 Donald, W., Ashleigh, M., & Baruch, Y. (2019). Sustainability through employability and competitive advantage: Individual and organizational perspectives of graduates' careers. *Career Development International*, doi: CDI-03-2019-0079

8 Parker, S.K., Johnson, A., Collins, C., & Nguyen, H. (2013). Making the most of structural support: Moderating influence of employees' clarity and negative affect. *Academy of Management Journal*, 56(3), 867–892.

9 Parker, S.K., Morgeson, F.P., & Johns, G. (2017a). One hundred years of work design research: Looking back and looking forward. *Journal of Applied Psychology*, 102(3), 403.

10 Parker, S.K., Van den Broeck, A., & Holman, D. (2017b). Work design influences: A synthesis of multi-level factors that affect the design of jobs. *Academy of Management Annals*, 11(1), 267–308.

УДК 004.421(045)

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АЛГОРИТМОВ РАСПОЗНАВАНИЯ ЛИЦ

Закарьянов А.А., магистрант 1 курса

Нурпейсова А.А., PhD

Шаушенова А.Г., к. т. н.

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

Распознавание лиц - это физиологический подход биометрической системы, которая идентифицирует или проверяет личность на основе векторов признаков, полученных из изображения лица. Извлечение признаков можно рассматривать как представление исходного изображения в измеримой форме для упрощения принятия решений, таких как классификация и обнаружение образов. Процесс поиска надежных и дискриминационных признаков является важным этапом в обработке изображений и компьютерном зрении. Извлечение признаков остается одним из наиболее важных этапов в распознавании образов, основной целью которого является точное получение уменьшенных признаков для классификации [1].

Извлечение признаков лица является одной из главных составляющих и проблем компьютерного зрения. Оно выполняет две важнейшие функции: преобразует входной вектор в вектор признаков, а также уменьшает его размерность. При анализе сложных данных или распознавании образов, таких как изображения лиц, одной из основных проблем является количество используемых признаков. Очень важно извлечь четко определенный признак, чтобы сделать процесс распознавания более эффективным и точным. Представление лица является основной фазой, которая должна быть правильно определена перед классификацией [2].

Неправильно отображенные лица могут повлиять на производительность классификатора. Анализ огромного объема признаков обычно требует больших затрат памяти и вычислительной мощности. Основная задача извлечения признаков заключается в получении только важной информации из входных признаков для выполнения желаемой функции на основе представления в сокращенном виде всех входных признаков. Методы, разработанные для извлечения признаков, можно разделить на две основные категории: геометрические (основанные на признаках) и основанные на внешнем виде [3].

Геометрические методы обычно включают в себя отдельные признаки, такие как нос, глаза, рот и строение головы, которые используются при разработке модели распознавания лиц с учетом размеров и точек этих признаков. Подход, основанный на внешнем виде, применяет статистические значения для извлечения, в котором большой набор изо-

бражений лица должен быть обнаружен с помощью статистических методов или методов машинного обучения. Методы распознавания лиц были впервые применены в системах безопасности для идентификации и сравнения человеческих лиц и намного превосходят биометрические методы и методы распознавания по радужной оболочке глаза, эта техника была реализована в распознавании радужной оболочки глаза, обнаружении изображений и т.д. Недавно эти методы были исследованы в других областях и стали коммерческим инструментом идентификации и маркетинга. В 2003 году был предложен подход к распознаванию лиц, сочетающий байесовский вероятностный классификатор и ответы фильтра Габора.

Для оценки этой системы были использованы две базы данных изображений: база данных XM2VTS, на которой авторы получили точность 97,10%, и база данных AR, которая дала точность 93,30%. Авторы [4] применили на практике использование искусственных нейронных сетей для распознавания лиц на векторах признаков, полученных с помощью анализа главных компонент (PCA), а затем с помощью линейного дискриминантного анализа (LDA). Авторы получили удовлетворительные результаты на наборе данных ORL. Алаа Элейан и др. получили точность 95,00% при использовании PCA и 97,00% при использовании LDA. Mayank Agarwal и др. в своих работах получили точность 97,01%, сочетая PCA и ANN, как и Alaa Eleyan и др. В 2012 году были реализованы некоторые подходы с использованием случайных лесов и двух экстракторов признаков: Wavelet Gabor и Histogram of Oriented Gradients (HOG) [8]. Результаты, полученные на базе данных ORL, составили: 95,10% и 95,70% для HOG и Gabor.

Модель для распознавания лиц была предложена Zhiming Xie и другими [5]. На рисунке 1 показана архитектура этой модели, основанная на двух основных моментах: количестве нейронов скрытого слоя и количестве карт признаков сверточного слоя. Это позволило еще больше повысить точность распознавания лиц. Данная архитектура CNN включает входной слой, сверточный слой 1, слой объединения 1, сверточный слой 2, слой объединения 2, полностью подключенный слой и слой классификации с регрессией Softmax. Таким образом, они определили структуру C1-C2-H, где C1 - количество карт признаков в первом сверточном слое, C2 - количество карт признаков во втором сверточном слое, а H - количество нейронов скрытого слоя. Проведя несколько наборов экспериментальных тестов, Zhiming Xie и др. нашли оптимальную модель 36-76-1024 и получили скорость распознавания лиц, достигающую 100% [5] на базе данных ORL.

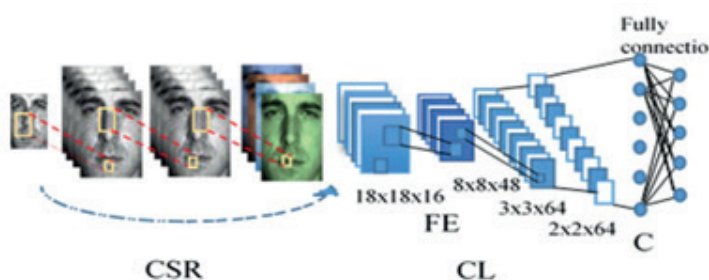

Рисунок 1 - Модель инфраструктуры CNN, разработанная для эксперимента. [5]

Различные методы извлечения признаков можно разделить на две основные категории: подход, основанный на внешнем виде (целостный), и подход, основанный на признаках (геометрический).

При подходе, основанном на внешнем виде, в качестве входных данных системы рассматривается вся область лица. Он обрабатывает изображение лица как двумерные шаблоны, понятие признака в этом подходе отличается от простых черт лица, таких как глаза и рот. Любая извлеченная характеристика из изображения называется признаком. Этот метод является лучшим в извлечении признаков лица, поскольку он сохраняет важ-

ную информацию изображения и отбрасывает избыточную информацию. Существует несколько методов, основанных на внешности, которые включают: анализ главных компонент (PCA), линейный дискриминантный анализ (LDA), проекции, сохраняющие локальность (LLP), проекции, сохраняющие локальность (LLP), анализ независимых компонент (обобщение PCA) и линейный дискриминантный анализ (LDA).

1. *Linear Discriminant Analysis (LDA)*.

Эта техника также известна как fisherface [6]. LDA - это мощная техника сокращения данных и извлечения признаков, используемая для разработки системы распознавания лиц [7]. Она создает эффективное представление, которое линейно преобразует исходное пространство данных в низкоразмерное с фокусом на наиболее дискриминантные признаки (выполняет сокращение размерности, сохраняя как можно больше дискриминантной информации о классе). Метод дает ссылку на векторы признаков в исходном пространстве, которые лучше всего представляют лучшие дискриминационные признаки среди классов, а не лучше всего описывают данные. LDA проецирует изображение лица из высокоразмерного пространства изображений в низкоразмерное изображение путем вычисления преобразования, которое максимизирует разброс между классами и минимизирует разброс внутри класса.

2. *Principal Component Analysis (PCA)*.

PCA обычно используется для извлечения признаков и представления данных в компьютерном зрении и распознавании образов, например, для распознавания лиц. Он обычно используется для уменьшения числа признаков лица при распознавании лиц. Он ищет набор репрезентативных проекционных векторов признаков таким образом, чтобы проецируемые образцы сохраняли наибольшую информацию об исходных образцах. Метод PCA применяет преобразование векторного пространства для уменьшения размерности большой базы данных.

3. *Local Preserving Projections (LPP)*.

Linearity Preserving Projection (LPP) - это подход к извлечению признаков, в котором основное внимание уделяется объединению преимуществ линейных методов и локальных нелинейных методов сокращения размерности путем нахождения линейного отображения, которое минимизирует функцию стоимости собственных карт Лапласиана. LPP представляет собой линейное приближение нелинейных собственных карт Лапласиана, когда данные высокой размерности лежат на многообразии низкой размерности, встроеном в пространство данных. Этот метод сохраняет локальную структуру данных, в отличие от PCA и LDA, которые сохраняют глобальную структуру признаков или данных [8].

4. *Feature-Based Approach (Geometric Approach)*.

Метод, основанный на признаках, уделяет основное внимание чертам лица, таким как глаза, нос и рот, а также другим фидуциальным меткам, чтобы построить модель на основе положения и размера этих характеристик для формирования вектора признаков. Затем применяются стандартные статистические методы распознавания образов для сопоставления лиц с помощью этих измерений. К методам, основанным на признаках, относятся: упругое сопоставление пучков (EBGM), локальный бинарный паттерн (LBP) и Габор-фильтр. Вектор признаков представляет геометрические связи между точками лица, таким образом, сводя входное изображение лица к вектору геометрических признаков [9]. Расстояние между признаками определяется и используется для представления изображения лица.

Несмотря на большое разнообразие представленных алгоритмов, можно выделить общую структуру процесса распознавания лиц:

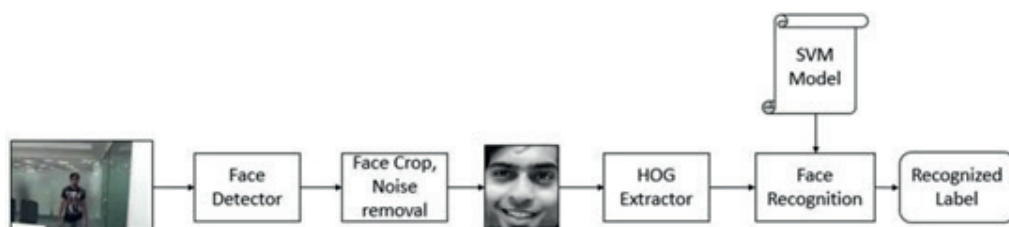

Рисунок 2 - Общий процесс обработки изображения лица при распознавании

Распознавание лиц с использованием нейронных сетей — наиболее широко используемый в настоящее время метод распознавания лиц, в рамках которого применяются четыре способа [10]:

- эмпирический, пригодный для распознавания одного лица и заключающийся в построении перпендикулярных гистограмм;

- инвариантный — так же непригодный для распознавания при наличии других лиц на фоне, и построенный на идентификации комплексных признаков лица;

- авторский — детектирование определённых шаблонов на каждом сегменте лица с помощью алгоритма, определяемого разработчиком;

- обучаемый — основанный на принципах машинного обучения алгоритм, использующий базы данных и определяющий лицо с помощью вектора признаков.

Высокая вычислительная эффективность использования нейронных сетей обусловлена параллельностью работы алгоритмов, а также слабым влиянием затенённости изображения на конечный результат, а недостаток заключается в том, что при добавлении нового элемента в базу данных требуется полное переобучение нейросети с учётом новой записи в базе.

Важно учесть, что в условиях реального применения метода, основной сложностью является неполная видимость лица, которое требуется распознать, соответственно наиболее эффективный метод должен работать и при таких обстоятельствах. Исходя из вышеописанного, можно сделать вывод — наиболее эффективным методом распознавания лиц является метод, связанный с использованием нейронных сетей. Его преимущество на фоне остальных методов заключается в слабом влиянии искажений изображения, аксессуаров, бороды, волос на конечный результат.

Данная статья была написана в рамках проекта ИРН №АР09259657 «Исследование и разработка автоматизированной системы прокторинга для контроля знаний студентов в условиях дистанционного обучения».

Список литературы

1. Yan LeCun, Leon Bottou, Yoshua Bengio & Patrick Haffner. Gradient Based Learning Applied to Document Recognition. (1998). Retrieved from <http://ieeexplore.ieee.org/document/726791/#full-text-section>
2. Altman, N. (1992). An Introduction to Kernel and Nearest-Neighbor Nonparametric Regression. *The American Statistician*, 46(3), 175–185. <https://doi.org/10.2307/2685209>
3. Chakrabarti, D., Dutta, D. (2013). Facial Expression Recognition Using Eigenspaces. *Procedia Technology*, 10, 755–761. <https://doi.org/10.1016/j.protcy.2013.12.419>
4. Chen, J., Jenkins, W. K. (2017). Facial recognition with PCA and machine learning methods. *Midwest Symposium on Circuits and Systems*, 2017–August, 973–976. <https://doi.org/10.1109/MWSCAS.2017.8053088>
5. Rodavia, M. R. D., Bernaldez, O., Ballita, M. (2017). Web and mobile based facial recognition security system using Eigenfaces algorithm. *Proceedings of 2016 IEEE*

International Conference on Teaching, Assessment and Learning for Engineering, TALE 2016, (December), 86–92. <https://doi.org/10.1109/TALE.2016.7851776>

6. Saitta, L. (1995). Support-Vector Networks SVM.pdf, 297, 273–297. <https://doi.org/10.1007/BF00994018>

7. P. S. Gharamaleki and H. Seyedarabi. “Face recognition using Eigen faces, PCA and support vector machines”. In: European Journal of Applied Engineering and Scientific Research 4.3 (2015), P. 24–30.

8. T. A. H and D. Sachin. “Dimensionality Reduction and Classification through PCA and LDA”. In: International Journal of Computer Applications (0975 – 8887) 122.17 (2015), P. 100–104.

9. K.S.Maheswari and C. Babu. “A Color Face Recognition Using PCA and KNN Classifier”. In: International Journal and Magazine of engineering, Technology, Management and research 2.9 (2015), P. 1110–1116.

10. V. W. Parate and P. Patel. “PCA, DCT and DWT based Face Recognition System using Random Forest Classifier”. In: International Journal of Digital Application and Contemporary research 3.6 (2015), P.1–7.

УДК 004.048

ПРИМЕНЕНИЕ ГЛУБОКИХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ ДЛЯ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ МРТ

Кольбай А., магистрант 1 курса

*Казахский агротехнический исследовательский университет имени С. Сейфуллина
г. Астана*

Данное исследование посвящено проблеме процессов распознавания данных МРТ с целью программной реализации глубоких нейронных сетей для обработки данных МРТ. Разработанный инструмент будет основан на использовании методов математического моделирования и алгоритмов, которые позволяют сократить затрачиваемое время и повысить эффективность.

Магнитно-резонансная томография (МРТ) на сегодняшний день является одним из мощнейших инструментов при проведении биомедицинских исследований. Магнитно-резонансная томография – безболезненный неинвазивный метод, который позволяет врачам диагностировать болезни головного мозга, сердца, суставов, мягких тканей, внутренних органов. Когда пациент находится в сканере, с помощью аппарата поэтапно снимается некоторое количество первичных, «сырых» данных. Это продолжительный процесс, именно он занимает большую часть исследования. Далее следует процедура восстановления изображения. В результате врач получает снимок, который он может интерпретировать и использовать для постановки диагноза [1].

Анализ МРТ-снимков позволяет получить информацию о состоянии внутренних органов и тканей, отследить динамику патологических процессов, что дает возможность спланировать стратегию лечения или будущих научных экспериментов.

Изображение в МРТ формируется посредством постепенного сбора данных в виде слоев, напоминающих линии [2]. Чем больше таких «линий» снимает аппарат, тем выше качество визуализации на финальном изображении. С помощью машинного обучения можно создать алгоритм, позволяющий получать необходимое качество снимка с использованием меньшего количества «линий». Формирование каждой «линии» занимает достаточно много времени, поэтому такие преобразования позволяют значительно сократить продолжительность всей процедуры.

Как происходит машинное обучение для медицинской реконструкции изображения: на первом этапе необходимо сформировать набор данных, достаточно полно представляющий всё многообразие анатомических особенностей пациентов и вариантов проведения исследований. Исходный набор содержит сырые данные, называемые k-пространство, собранные в ходе стандартных исследований пациентов, то есть при нормальной скорости их проведения. После этого, эмитируется процесс ускоренного сбора данных, в ходе которого некоторые «линии» удаляются. Такой подход позволяет получать реалистичные данные в достаточном объеме без использования дополнительных ручных усилий [3].

На следующем шаге из k-пространства могут быть получены изображения. Из полностью собранных сырых данных изображения получаются в хорошем качестве, в то время как изображения, восстановленные из частично собранных данных, содержат характерные артефакты в виде концентрических колец по всему изображению.

В ходе процесса изменения параметров модели, который по-другому называется обучением, качество реконструкции постепенно увеличивается. Наблюдая за изменением метрик качества восстановления изображений и визуально оценивая эффективность работы модели, исследователь корректирует алгоритм путем изменения его компонентов, процесса обучения и вида подаваемых на вход данных.

Автоматизация процесса сегментации областей интереса позволит ускорить изучение данных МРТ и улучшить качество анализа за счет вычисления различных информативных параметров (объем, расположение, динамика). Популярным методом сегментации являются искусственные нейронные сети (ИНС). В настоящей работе будет сделан упор на анализ и применение нейронных сетей специальной архитектуры, включая сверточные (СНС), глубокие (ГНС), клеточные (КНС), которые оказались наиболее эффективными в задачах обработки изображений и распознавания образов.

Искусственные нейронные сети (ИНС) представляют собой сложные структуры, содержащие взаимосвязанные адаптивные элементы, известные как искусственные нейроны, которые могут выполнять большие вычисления для представления знаний. Они обладают всеми фундаментальными качествами биологической нейронной системы, включая способность к обучению, устойчивость, нелинейность, высокий параллелизм, отказоустойчивость, способность обрабатывать неточную и нечеткую информацию и способность к обобщению [4].

Основные характеристики:

- нелинейность (придает лучшее соответствие данным);
- высокий параллелизм (способствует быстрой обработке и отказоустойчивости оборудования);
- обобщение (позволяет применять модель к необученным данным);
- нечувствительность к шуму (позволяет хорошо предсказывать даже неопределенные данные и ошибки измерений);
- обучение и адаптивность (позволяют модели обновлять свою внутреннюю архитектуру в соответствии с меняющейся средой).

Также в задачах по обработке изображений наиболее часто используются сверточные нейронные сети (CNN). Основными задачами по распознаванию изображений считаются:

- классификацию (определение объекта к классу);
- обнаружение (выделение объекта рамкой);
- сегментацию (попиксельная классификация объекта).

Сверточная нейронная сеть состоит из слоев: сверточных; объединения или подвыборки; полносвязных слоев.

Сверточные слои – это основной блок нейронной сети [5]. Именно в этих слоях производится большинство вычислений. Свертка производится с помощью детектора признаков, который также называют ядром или фильтром. Он перемещается по всему изображению, проверяя присутствие признаков в каждой его области (рис. 1). Вычислен-

ные в каждой области точечные произведения между входными пикселями и фильтром подаются в выходной массив. Конечный вывод из серии точечных продуктов из входного сигнала и фильтра известен как карта объектов или карта активации.

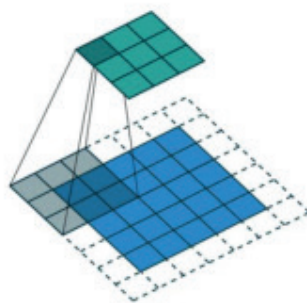

Рисунок 1 - Свертка изображения

Используется набор данных из снимков МРТ, собранных из нескольких открытых источников. Данные содержат два класса изображений: с опухолью и без (рис. 2).

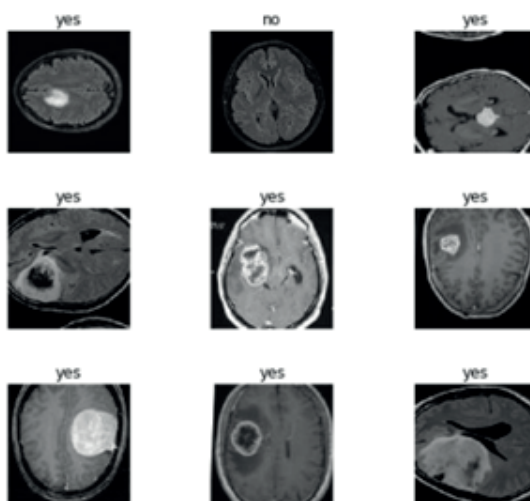

Рисунок 2 - Набор данных из снимков МРТ

Весь набор данных разделен на две части: обучающий и тестовый. Каждый набор состоит как из изображений с опухолью, так и без опухоли. Все 100% данных делятся следующим образом: 80% от общего набора данных выделяется для обучения модели, а оставшиеся 20% - для тестирования.

В ходе исследования нами были изучены мировые практики по применению глубоких нейронных сетей для обработки данных МРТ. В дальнейшем применение нейронных сетей показывает свою целесообразность в использовании для программного обеспечения, которое будет быстро и точно обрабатывать огромные массивы данных, и машин, способных видеть и делать то, с чем не справляется человек. Проводимые исследования с применением нейронной сети говорят о перспективности данного направления и еще многих ее неизученных возможностях.

Список литературы

1 Введение в глубинное обучение //Библиотека программиста: [сайт]. – 2017. – URL: <https://proglib.io/p/intro-to-deep-learning> (Дата обращения: 04.02.2023).

2 Рокатанский М. Глубокое обучение (Deep Learning): обзор [Электронный ресурс]: Хабр. – URL: <https://habr.com/ru/users/MaxRokatansky/> (дата обращения: 13.02.2023).

3 Kadry A. Automatic liver segmentation in computed tomography scans using deep semantic segmentation / Kadry A., Lamia N. //Bulletin of Electrical Engineering and Informatics. 2023. - Vol.12 (1). – P. 250-256

4 Краснянская А. Нейросеть научилась определять возраст мозга по МРТ [Электронный ресурс]: Хабр. – URL: <https://habr.com/post/372973/> (дата обращения: 13.02.2023).

5 Сверточная нейронная сеть [Электронный ресурс]: Свободная энциклопедия. – URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Свёрточная_нейронная_сеть (дата обращения: 03.02.2023).

ӘОЖ 330131.17:005.8:004.42(045)

ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ AR ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Тастанбек Қ. Ә., 1 курс магистранты

Омаров Ж. Ғ., 1 курс магистранты

Айдынов З. П., аға оқытушы, э.ғ.к.

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы білім беру процесінің парадигмасын түбегейлі өзгертті. Дәл осы технологиялардың арқасында COVID-19 пандемиясының теріс әсері азайтылды, бүкіл әлем қысқа уақыт ішінде қашықтықтан оқытуға көшті, әрине, мұндай оқыту форматына жаппай көшу қашықтықтан оқытудың ерекшеліктерін талдайтын және білім беру процесін ұйымдастыруды жетілдіру жолдарын ұсынатын мамандарды даярлауда жаңа тәсілдердің пайда болуына сеп болды сонымен қатар проблемаларда туындады.

Осыған орай AR технологиялары жаңа пәндерді игеру мен үйренудің маңызды құралы болып табылады. Бұл технологияны Том Кодел өткен ғасырдың 1990 жылы ұсынған. Осы уақыт ішінде технология жетілдіріліп оны қолдану аясы кеңейді[1].

Бұл мақаланың мақсаты - білім беру процесінде AR технологиясын қолдану мүмкіндіктері мен перспективаларын сипаттау.

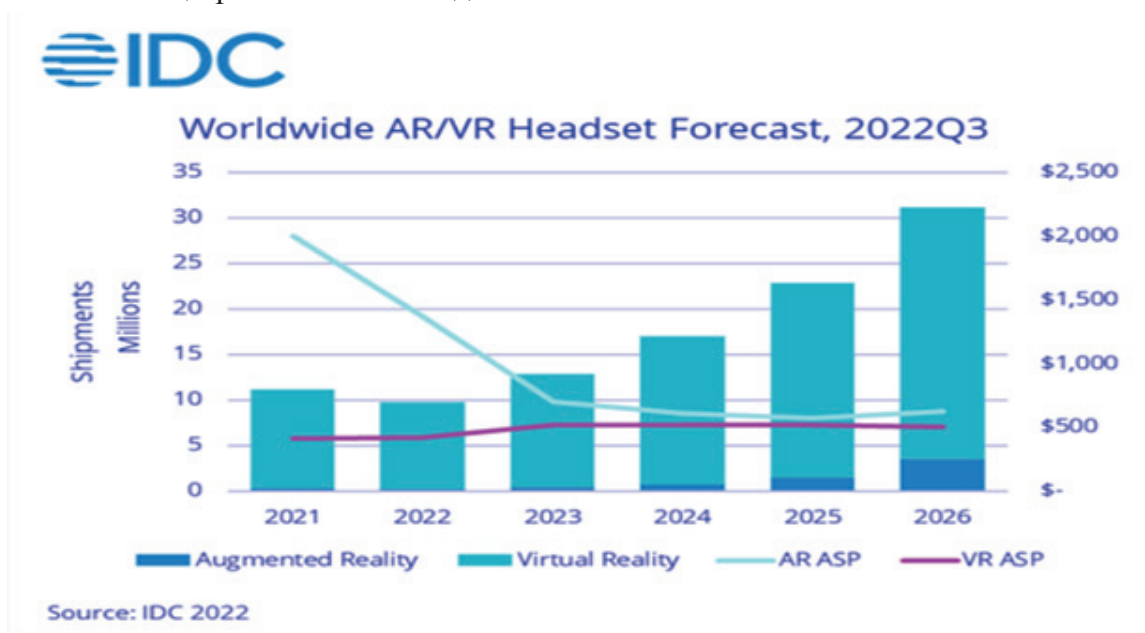
Білім беруде AR технологиясын қолданудың негізгі ерекшеліктерінің бірі - білім алушыларға ойын түрінде жаңа білім алуға мүмкіндік беретін интерактивті оқыту бағдарламаларын құру мүмкіндігінің болуы. AR технологиясын қолдану визуализацияны қабылдауға және күрделі комбинацияларды жақсы түсінуге көмектесетін үш өлшемді модельдер, ойын-сауық және модельдеу жасауға мүмкіндік береді[2].

Білім беруде AR технологиясын қолданудың тағы бір артықшылығы-экскурсияларды пайдалану мүмкіндігі. AR технологиясы студенттерге мұражайлар, ескерткіштер және тарихи орындар сияқты әртүрлі орындарды, тіпті олардан алыс болса да, зерттеуге көмектесетін интерактивті карталар мен үлгілерді жасауға жағдай туғызады.

AR технологиясының тағы бір перспективалық қолданылуы - бұл аурудың пайда болуының кеңістігінің сипаттау мүмкіндігінде. Мұндай жағдайларды нақты өмірде жүзеге асыру қиын әртүрлі ғылыми жобалар мен процестерді зерттеу үшін жүзеге асыруға болады. AR технологиясы визуалды процестер мен құбылыстарды жақсы қабылдауға мүмкіндік беретін үш өлшемді модельдер жасауға мүмкіндік береді [3].

2022 жылдың 20 желтоқсанында IDC аналитикалық компаниясы кеңейтілген (AR) және виртуалды (VR) шындық құрылғыларының әлемдік нарығын зерттеу нәтижелерін ұсынды. Салаға бірнеше факторлар теріс әсер етеді, соның ішінде күрделі макроэкономикалық жағдай және бағаның өсуі (сурет 1).

Сарапшылардың пікірінше, AR/VR гарнитураларының жаһандық жеткізілімдері 2022 жылдың қорытындысы бойынша жылдық есепте 12,8%-ға қысқарып, 9,7 млн бірлікті құрайды. Meta өзінің салыстырмалы түрде қолжетімді Quest 2 құрылғысының арқасында нарықта ұзақ уақыт үстемдік етті: 2022 жылдың алғашқы үш тоқсанында гаджет әлемдік AR/VR нарығының 84,6% - басып алды. Келесі ең жақын бәсекелес 7,4% үлесі бар ByteDance Pico гарнитурасы болды. Бірінші бестікке сәйкесінше 1,8%, 1,1% және 0,9% нәтиже беретін DPVR, HTC және iQIYI кірді. Бірақ 2023 жылы бұл компаниялардың әрқайсысы Apple алыбының нарыққа шығуы тұрғысынан, сондай-ақ Sony корпорациясының жаңа буын гарнитурасын (PSVR2) шығаруы салдарынан бәсекелестіктің күшеюіне тап болады.

Сурет 1 - AR/VR сату динамикасы

Жалпы, сарапшылардың пікірінше, AR / VR әлемдік нарығы 2023 жылы жеткізілім 31,5% - ға артып, 12,8 миллион бірлікке жеткенде өсімге оралады. Кейінгі жылдары жөнелтілімдердің 30% деңгейінде ұлғаюы болжануда: нәтижесінде, 2026 жылы сатылымдар 35,1 млн данаға дейін болуы мүмкін [4].

Қорытындылай келе, мынаны айтуға болады AR технологиясы білім алушыларға білімді көрнекі түрде жеткізуге мүмкіндік беретін құралдар мен әдістердің перспективалық кешені болып табылады. Сондықтан білім беру сапасының деңгейін арттырылады. Аталған технология материалдар мен қажетті құралдарды ұсынудың тиісті әдісінің болуын қалайды. Олар талаптарға сүйене отырып үздіксіз жетілдірілуде. Бұл технология оқу орындарында жақсы дәлелденген.

Сарапшылардың пікірінше, 2025 жылға қарай AR/VR оқыту технологиялары қазіргі заманғы ақпараттық технологияларды тұтынудың жалпы нарығының 0.7% құрайды[5]. Демек, бұл ағым жақсы негізге ие.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Микеничев П. С. Технология дополненной реальности //Актуальные экономические и социальные вопросы, связанные с национальными и стратегическими задачами развития РФ в современных геополитических условиях. – 2019. – С. 143-146.

2 Секерин В.Д. , А.Е. Горохова А.Е., Щербаков А.А. , Юркевич Е.В. Интерактивная азбука с дополненной реальностью как форма вовлечения детей в образовательный процесс// Открытое образование// Т. 21. № 5. 2017 С.57-61.

3 Кузьминых Е. С., Маслова М. А. Анализ возможностей виртуальной и дополненной реальности // Научный результат. Информационные технологии. – 2022. – Т. 7. – №. 4. – С. 50-58.

4 Measuring Dairy Farm Efficiency in the Republic of Kazakhstan/ Journal of Environmental Management and Tourism, [S.l.], v. 9, n. 5, p. 967-978, dec. 2018. SCOPUS ,2018,

5 Уразова С.Л., Кильпелайнен Е.С. Виртуальная реальность и медиареальность: тенденции и прогнозы эволюции медиасистемы // Вестник РУДН. Серия: Литературоведение. Журналистика 2018 Том 23 № 4 с. 410—421.

6 Шеленговский П. Г. Виртуальная и дополненная реальность – современное значение для авторского права // Экономика. Право. Общество. – 2023. – Т. 7. – №. 4. – С. 15-19.

ӘОЖ 330131.17:005.8:004.42(045)

БОЛЖАМДЫҚ ҮРДІСТЕРДІ СИПАТТАУДАҒЫ ТРЕНДІК МОДЕЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ БАҒЫТТАРЫ

Теңізбай А., 2 курс магистранты

З.П.Айдынов З.П., аға оқытушы, э.ғ.к.

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазір әлемдегі саяси, экономикалық және әлеуметтік салалар өте өзгермелі жағдайды бастан өткізуде. Мұндай кезде басқару шешімдерінің барынша негізді әрі оңтайлы болуы өте маңызды. Бұл арада болжамдық есептер мен моделдердің ролі үлкен. Әдетте олар қалыптасқан жағдайды ескеріп әсер ететін факторлардың қаншалықты ықпал етуін есептейді.

Ақпараттық технологиялардың ересен дамуы болжамдық үрдістердің елеулі түрде өзгеруіне ықпал беруде. Нәтижесінде болжамдық шамалар барынша дәл әрі нақты бола түсуде. Қарапайым мысал, ауа райының болжамы қазір көп күмән келтірмейді. Бұрын ол болжамдық көрсеткіш қате қимылға немесе әжуаға негіз болушы еді[1].

Ақпараттық технология ретінде қолданылатын жаңа әдіс амалдарға нейрондық желі, машиналық оқу, Big Data платформалары жатады. Сонымен бірге қуатты STATISTICA және SPSS сияқты бағдарламалар экономикалық немесе әлеуметтік үрдістерді қойылған талаптар деңгейінде болжай алатын деңгейде. Олардың мүмкіндіктері басқару шешімдерінің барынша нақты болуына септігін тигізеді[2,3].

Сонымен бірге классикалық EXCEL электронды кестесі белгілі бір дәрежеде өндірістік немесе кәсіпкерлік үрдістерді сипаттайтын мәліметтер негізінде болжамдық моделдерді жасауға мүмкіндік береді. Атап айтса трендік моделдерді EXCEL де құру көп қиындық туғызбайды. Ол үшін үрдістерді сипаттайтын нақты көрсеткіштер қажет[4,5].

Айтылған тұжырымдарды қорытындылай келе мақалада ҚР астық өндірісінің негізі болатын бидай дақылын жинау үрдісін трендік модель негізінде сипаттау бағыты орын алады. Тренд түсінігі белгілі бір уақыт аралығындағы ағымды сипаттайды.

Алдымен ҚР 2010-2022 жж аралығындағы бидай жинау мәліметіне назар аударайық. Ол 1-кестеде бейнеленген.

1 - кесте . ҚР өндірілетін бидай

	Жиналған бидай көлемі
мың тонна	
2010	12 185,2
2011	26 960,5
2012	12 864,8
2013	18 231,1
2014	17 162,2
2015	18 672,8
2016	20 634,4
2017	20 585,1
2018	20 273,7
2019	17 428,6
2020	20 065,3
2021	16 375,9
2022	22 030,5

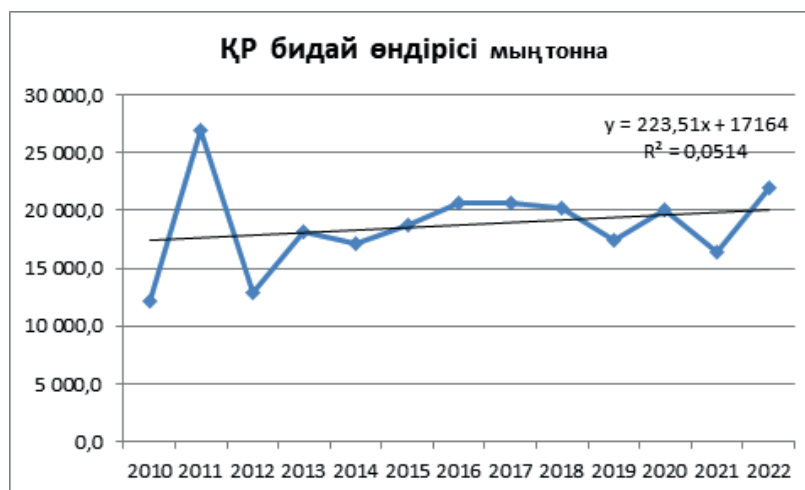
Ескерте ҚР статистика агенттігінің мәліметі

Трендтік моделді тұрғызу мынадай қадамдардан тұрады:

1. Мәліметтердің графигін тұрғызу
2. Үрдісті барынша нақты сипаттайтын қисықты таңдау
3. Маусымдық факторлардың әсерін тексеру және есептеу
4. Болжамдық көрсеткіштерді қорыту

Аталған қадамдарды нақты жүзеге асырайық.

1 қадам. Мәліметтердің графигі 1 суретте бейнеленген

Ескерте Авторлар жасаған

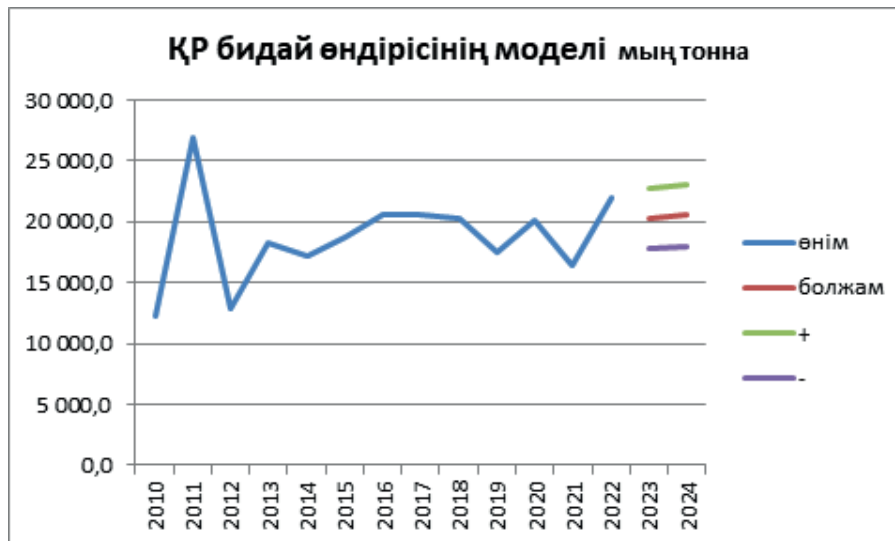
1 - сурет . ҚР бидай өндірісінің динамикасы

1 суреттен 2010-2022 жж аралығында ҚР бидай өндірісі жалпы алғанда өсу бағытында болғанын көруге болады. Демек ол белгілі бір агротехнологияны жетілдіру және ұйымдастыру жұмысының тиімділігінің нәтижесінде жүзеге асты деуге негіз бар.

2 қадам. Сызықтық теңдеу $Y=223,51X+17164$ болып қорытындыланды. Ол ҚР астық өндірісі жыл сайын орташа есеппен 223 мың тоннаға артып отыр дегенді білдіреді.

3 қадам. 1 суреттен жүйелі түрдегі тербеліс анық байқалмайды, олай болса маусымдық немесе басқа факторлардың әсері жоқ деп айта аламыз. Әдетте маусымдық фактор 1 жылдың ішінде болатын үрдістерде анық байқалады Мысалы құрылыс немесе ауыл шаруашылығы жұмыстары жаз айларында қарқын алса қыс айларында бәсеңсиді керісінше жылу-жарық мекемелерінің жұмыстары жаз айларында баяулап, қыс айларында қарқын алады. Демек трендік моделдерде осы ағдайды ескеру керек.

4 қадам. 1 суреттегі графиктен 2011 жылғы егіннің бітік(25млн тонна) шыққанын байқауға болады Ол сол ауа райының өте қолайлы болғанын білдіреді. Сонымен бірге тербелістердің тренд қисығынан бір келкі болуын ескеріп тербеліс аумағы орташа есеппен 2,5 млн тоннаны құрайтынын есептеп 2023-2024 жж болжам құрауға болады (сурет 2).

Ескерте Авторлар жасаған

2 -сурет. ҚР бидай өндірісінің моделі

2 суреттен 2023-2024 жж ҚР бидай өндірісі орташа есеппен 20000 ± 2500 тонна деңгейінде болатынын көруге болады.

Трендік модельдердің ерекшелігі ол зерттеліп отырған құбылыстың тек уақытқа байланыстылығын сипаттайды. Әрине талданып отырған үрдістерді жіліктесе ол әр түрлі факторларға атап айтса ресурсқа, қаржыға, ауа райына, технология т.с.с факторларға тәуелді болатынын көруге болады, бірақ сол факторлардың бәрі жиналып келіп уақыт факторын құрайды. Сондықтан трендік модельдерді жиынтық күштің ықпалын сипаттайтын пайдалы құрал де қарастыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Ермаков С.М., Михайлов Г.А. Курс статистического моделирования [Текст] / С.М Ермаков., Г.А Михайлов; М.: Наука, 2016. с.55-60. – ISBN 5-201-14433-0.
- 2 Нейлор Т. и др. Машинные имитационные эксперименты с моделями экономических систем. [Текст] / Т.Нейлор и др М.: Мир, 2018.с.214-225. – ISBN 5-238-00036-7.
- 3 Айдынов З.П., Джумабаев С.А., Нуркашева Н.С. STATISTICA жүйесінде мәліметтерді талдау. [Текст] / З.П.Айдынов, С.А.Джумабаев, Н.С. Нуркашева;. Оқу құралы. Нархоз. Алматы, 2019 с. 45-50. ISBN 978-601-329-104-8.
- 4 Measuring Dairy Farm Efficiency in the Republic of Kazakhstan/ Journal of Environmental Management and Tourism, [S.l.], v. 9, n. 5, p. 967-978, dec. 2018. SCOPUS, 2018.
- 5 Форсайт Дж., Малькольм М. Машинные методы математических вычислений. [Текст] / Дж. Форсайт, М. Малькольм. М.: Мир, 2019, с.275-280. – ISBN 978-5-222-13095-7.

6 Шалыгин А.С., Палагин Ю.И. Прикладные методы статистического моделирования. [Текст] / А.С.Шалыгин, Ю.И. Палагин. М.: Машиностроение, 2017, с.115-125. – ISBN 978-5-222-13095-7.

ӘОЖ 004.09

КӘСІПОРЫН РЕСУРСТАРЫ МЕН ЖОСПАРЛАУ ПРОЦЕСТЕРІН АВТОМАТТАНДЫРУҒА АРНАЛҒАН ҚҰРАЛДЫ ЖОБАЛАУ ЖӘНЕ ӘЗІРЛЕУ

*Сарсенбай М.С., магистрант
Исмаилова А.А., PhD, қауымдастырылған профессор
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазіргі заманғы кәсіпорындар еңбек, материалдық және қаржылық ресурстарды қоса алғанда, өз ресурстарын пайдалануды оңтайландыру қажеттілігіне тап болады. Ресурстарды тиімді жоспарлау нарықта табысқа жету мен өмір сүрудің негізгі факторы болып табылады. Алайда, жоспарлау процесі өте күрделі болуы мүмкін және көп уақыт пен күш жұмсауды қажет етеді. Сондықтан ресурстарды жоспарлау процестерін автоматтандыру кәсіпорын үшін барған сайын өзекті міндетке айналууда.

Жұмыстың мақсаты - кәсіпорын ресурстарымен жоспарлау процестерін автоматтандыруға арналған құралды ұсыну. Әзірленген құрал математикалық модельдеу әдістері мен оңтайландыру алгоритмдеріне негізделген, бұл жоспарлауға кететін уақытты азайтуға және ресурстарды пайдалану тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Жоспарлау процестерін автоматтандыру мәселесін шешу үшін ресурстар математикалық модельдеу мен оңтайландыру алгоритмдеріне негізделген бағдарламалық жүйе жасалды. Жүйенің негізгі міндеті кәсіпорындағы ресурстарды жоспарлау процестерін сипаттау моделі 1-суретте көрсетелді [1], [2].

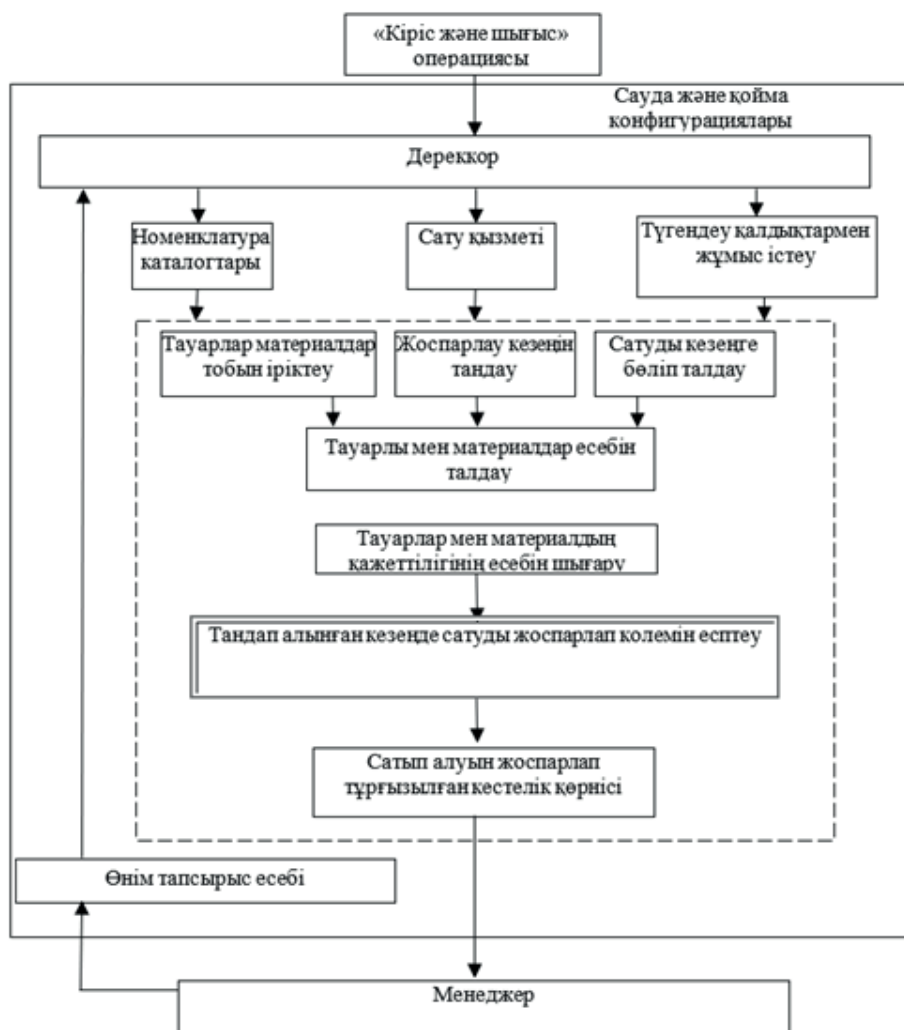

1 - сурет. Ақпараттық жүйедегі үдерістер

1- суреттегі модель математикалық кезектер теориясы мен ойындар теориясы негізінде жасалды. Мұнда жоспарлау процестеріне әсер етуі мүмкін ресурстарға шығындар, тапсырмаларды орындау уақыты, өндіріс көлемі және басқа параметрлер сияқты әртүрлі факторлар ескеріледі.

Модельді құру үшін келесі кезеңдер анықталды:

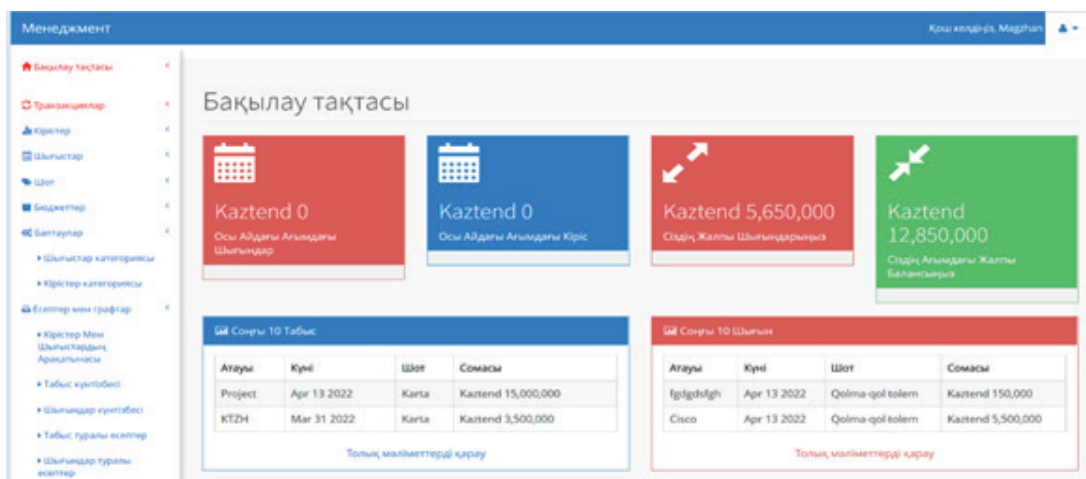
Модель параметрлерін анықтау. Бұл кезеңде модельдің негізгі параметрлері анықталды, мысалы, ресурстардың мөлшері, ресурстардың түрлері, олардың көлемі, тапсырмалардың орындалу уақыты, ресурстардың құны және жоспарлау процестеріне әсер етуі мүмкін басқа факторлар (2-сурет) [3].

2 - сурет. «Басқаруды жоспарлау» есебінің үлгілік құрылымы

Оңтайландыру алгоритмдерін әзірлеу. Әрбір математикалық модель үшін әр есептің оңтайлы шешімдерін таңдауға мүмкіндік беретін оңтайландыру алгоритмдері жасалды. Пайдаланушы интерфейсін әзірлеу. Пайдаланушыларға деректерді енгізуге және модельдің нәтижелерін алуға мүмкіндік беретін пайдаланушы интерфейсі құрылды [4].

Жұмыс нәтижесінде кәсіпорын ресурстарымен жоспарлау процестерін автоматтандыру құралы жасалды. Бұл ресурстарға шығындар, тапсырмаларды орындау уақыты, өндіріс көлемі және басқа параметрлер сияқты барлық қажетті параметрлерді ескере отырып, жоспарлау процестерін оңтайландыруға мүмкіндік береді (3-сурет).

3 сурет. Түгендеу құжатының толық түрі

Құжаттар мен бланкілерді түгендеу бағдарламаларын дұрыс пайдалану түгендеуді және оның нәтижелерінен туындайтын барлық қоймалық операцияларды тез және тиімді жүргізуді жоспарлайды.

Жұмыс барысында қолданылған ақпараттық жүйедегі деректер қорын бухгалтерлік есеп пен жұмыс процесіне, сондай-ақ кәсіпорын құжаттарын ыңғайлы және қолжетімді сақтауға арналған. Деректер қоры мыналарды қамтамасыз етеді:

- барлық қажетті құжаттарды есепке алу және сақтау;
- ұйым қызметкерлері туралы мәліметтерді сақтау;
- құжаттардың жедел мониторингі;
- тиісті тұлғалардың ақпаратқа қолжетімділігін қамтамасыз ету;
- құжаттар мен оларды орындаушылар туралы мәліметтерді қалыптастыру [5].

Бағдарламалық жүйені ресурстарды жоспарлау процестерімен айналысатын өндірістік компаниялар, логистикалық компаниялар және басқалар сияқты әртүрлі кәсіпорындарда қолдануға болады.

Қорытынды. Бұл мақалада кәсіпорын ресурстарымен жоспарлау процестерін автоматтандыру құралын жобалау және әзірлеу процесі қарастырылды. Ресурстарға шығындар, тапсырмаларды орындау уақыты, өндіріс көлемі және басқа параметрлер сияқты барлық қажетті параметрлерді ескеретін математикалық модель жасалды. Сондай-ақ деректерді енгізуге және өңдеуге, сондай-ақ әртүрлі оңтайландыру алгоритмдерін пайдалана отырып, ресурстарды жоспарлау процестерін оңтайландыруға мүмкіндік беретін бағдарламалық қамтамасыз ету жүйесі әзірленді.

Бұл жұмыста жасалған құралды өндіріс, логистика, Құрылыс және т.б. сияқты әртүрлі салалардағы кәсіпорындарда қолдануға болады. бұл құралды қолдану кәсіпорын ресурстарын жоспарлау және басқару процестерінің тиімділігін едәуір арттыруға әкелуі мүмкін.

Әзірленген құралдың маңызды артықшылығы-оның модульділігі мен икемділігі. Оны әртүрлі жағдайларда пайдалануға мүмкіндік беретін кәсіпорынның нақты қажеттіліктеріне бейімдеуге және бейімдеуге болады.

Сондай-ақ, әзірленген құрал кәсіпорындағы ресурстарды жоспарлау мәселелерін шешудің жаңа әдістемесі екенін атап өткен жөн. Бұл осы саладағы қосымша зерттеулер мен әзірлемелерге негіз бола алады.

Ресурстарды жоспарлау процестерін автоматтандыру құралын әзірлеу қазіргі заманғы кәсіпорындар үшін өзекті міндет болып табылады. Бұл жұмыстың нәтижелері өндірістік процестердің тиімділігін арттыру, ресурстарға шығындарды азайту және өнім сапасын жақсарту үшін пайдаланылуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Xu X., Gao P., Zhu X., Guo W., Ding J., Li C., Wu X. Design of an integrated climatic assessment indicator (ICAI) for wheat production [Text]: a case study in Jiangsu Province, China. // Ecol. 2019. Ind. 101, p. 943–953. (<https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2019.01.059>.)
- 2 Saif A. N. M. Post-implementation challenges of ERP adoption in apparel industry of developing country / Rahman A. A., Mostafa R. // LogForum. – 2021. – Vol. 17 (4). – P. 519-529. (<http://doi.org/10.17270/J.LOG.2021.624>)
- 3 Van K. T., Kassahun A., Catal C. Crop yield prediction using machine learning: A systematic literature review. [Text]. Computers and Electronics in Agriculture. 2020. Volume 177, p. 105709 (<https://doi.org/10.1016/j.compag.2020.105709>)
- 4 Китов В. Практические аспекты машинного обучения [Мәтін]. // Открытые системы. СУБД» выпуск №01.- 2016.- (<https://www.osp.ru/os/2016/01/13048648>)
- 5 Заяц О.А., Назарова Ю.Н., Стрижакова Е.А., Пенькова Р.И. Технологии Big Data в сельском хозяйстве [Мәтін] // Fundamental research. – 2022. – № 7 – С. 35-40

ӘОЖ 372.853

ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Акимбеков Е.Т., аға оқытушы, т.ғ.м.

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасында білім берудің мемлекеттік стандартына сәйкес жоғарғы оқу орындарындағы оқыту мен тәрбиелеу маңызы түбегейлі өзгеріп, бірінші кезекке бұрынғыдай студентті пәндік білім, білік және дағдылардың белгілі бір жиынтығымен қаруландыру емес, білім алушылардың оқу-танымдық іс-әрекетін дұрыс және тиімді ұйымдастырып, жаңа технологияларды пайдалана отырып жеке бас тұлғасын қалыптастыру мақсаты алға қойылып отыр [1].

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесі саясатындағы мақсаттың бірі – жан-жақты, білімді, шығармашылық қабілетті, танымдық іс-әрекеті мен белсенділігі жоғары жеке тұлғаны қалыптастыру. Білім беру мен оқыту теориясының әдіснамалық негізі - таным теориясы және білім алушылардың тұлғасын жан-жақты және үйлесімді қалыптастыру туралы ілімі болып табылады. Ендеше жоғары оқу орындарында білім алушылардың танымдық белсенділігін қалыптастыруды арнайы ұйымдастыру оқу үрдісін жетілдірудің негізгі шарты болып саналады.

Дамыған елдерде білім берудің толық цикліне инвестиция салуға көп көңіл бөлінеді

3 пен 22 жас аралығындағы баланың білім алуына инвестиция құюда. Бұл инвестициялар қоғамға 15-17 есе көп пайда әкеледі.

Жоғары оқу орындары елдің дамуына ықпал етеді. Жоғары интеллектуалдық ресурстарға негізделген технологияларды дамыту және осы ресурстарға қол жеткізуге ұмтылатын елдердің бәсекелестігі, 21 ғасырда экономикалық ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік және саяси дамуда маңызды фактор болды. Әлемдегі ең жоғары рейтингті университеттерге қарасаңыз, олардың барлығы дамыған елдерде орналасқан және олар әлемдік қауымдастықтағы рөлін одан әрі нығайтуға көмектесетінін атап өткен жөн [2].

Білім алушыларды оқу - танымдық іс - әрекеттерді өз бетінше жүргізу дағдысын қалыптастыру – оқытудың аса маңызды мақсаттарының бірі. Мұны жүзеге асыру білім алушыны жинақтылыққа, өзін - өзі дұрыс басқаруға үйретеді, білімді саналы түрде игеріп,

оны танымдық - шығармашылық және қарапайым есептерді шешуде дұрыс қолдана білуге жетелейді. Сондықтан оқытушы білім алушының сабаққа қызығушылығын тудыратындай жағдай туғызуы тиіс [3].

Білім алушылардың танымдық іс-әрекеті оқу үрдісіне негізделі отырып дамиды. Яғни бұл іс-әрекеттер қарым-қатынас арқылы қалыптасады. Олардың ішінде ең маңыздысы - оқытушы мен білім алушылар арасындағы қарым-қатынас.

Әр түрлі мамандықтағы білім алушыларға физика пәнін оқытуда қолданылатын басты оқыту формаларын төмендегідей жинақтауға болады.

- Өтілген тақырыпқа қатысты әдебиеттерді өз бетінше оқып талдау, өз ойын жеткізе білу;

- тақырыпқа қатысты зертханалық жұмыстарды орындау және есептеу жұмыстарын жүргізу;

- оқу-әдістемелік құралдармен жұмыс жасай білу;

- өзіндік жұмыстармен шұғылдану;

- ғылыми бағыттағы жұмыстарға қатысу, ғылыми зерттеулер жүргізу, рефераттар жазу;

- пән олимпиадаларына қатысу [4].

Оқытушы осы аталып өтілген факторлардың әр қайсысының тиімді пайдалану жолдарын сабақ барысында ескеруі шарт. Осы оқыту формалары мен әдістерін дұрыс таңдау арқылы ғана пәнді жақсы игеруге болады, танымдық іс-әрекет пен қызығушылықты, пәнге деген құштарлықты арттыруға, білім алушылардың өзіндік жұмыстарын сапалы орындауына, әдебиеттерді тиімді пайдалануына көмегін тигізеді [5]. Жоғарыда аталған факторлардың білім алушының танымдық іс-әрекетінің қалыптасуына, сабаққа қызығушылығын, тапсырманы орындау нәтижесінің сапасын көруге болады.

Физика пәнінен практикалық немесе зертханалық сабақтарда білім алушының қызығушылығын, белсенділігін арттырып, оны дамытып отыру негізгі мақсат екені белгілі. Ол үшін оқу материалдарын проблемалық, диалогтық тұрғыдан беру, құбылыстарды модельдеу, электрондық және анимациялық көрсетілімдерді пайдалану, мамандықпен тығыз байланысты есептер шығару арқылы білім алушының танымдық белсенділігін арттырып, танымдық ойлау қабілетін жоғарлату әдісін қолдануға болады.

Біздің оқу орнындағы Францияның "АгроПарижТех" университетінің бағдарламасы бойынша білім алушылармен сабақ барысында әртүрлі инновациялық технологияларды қолдана отырып, олардың сабаққа қызығушылығын арттыра отырып, тақырыптың маңыздылығын түсіндіруге тырысамыз.

Сабақ барысында берілетін тапсырмалар мүмкіндігінше мамандықтың ерекшелігіне сай болғаны дұрыс. Себебі, тапсырма орындау кезінде білім алушының сабаққа деген қызығушылығы арта түеді.

6В08303 «Қорғаныштық орман өсіру» мамандығының білім алушыларымен «Физика негіздері» пәнінен практикалық сабақтар кезінде осы әдісті қолданудан мысал келтірсек. «Механикалық жұмыс және энергия» тақырыбында берілетін бір есеп осыған мысал бола алады. Берілген тапсырмаға сәйкес, мазмұнына сай келетін суретін де берсе, білім алушының назары ауатыны сөзсіз.

Мысалы: 6.2-есеп. Жер бетінен 30 см биіктікте тұрған массасы 500 кг ағашты 2,5 м биіктікке дейін көтергендегі жұмысты есептеңіздер (1-сурет).

1- сурет

2- сурет

Осы есепті шығару барысында білім алушы өзінің болашақ мамандығы бойынша іс әрекетті көру арқылы тапсырманы қызығушылықпен орындауға ұмтылады. Анимациялық суреттерді беру арқылы тақырыпқа сәйкес сұрақтар беріледі. Мысалы, «Тербелістер» тақырыбын оқығанда ағаш жапырағының қозғалысын еріксіз тербеліс болатындығын сұрақ қою арқылы көрсетуге болады (2-сурет). Осы тақырыпта агрономия мамандығының білім алушыларына егіс даласындағы бидай масақтарының тербелісін көрсетуге болады. Тақырыпты мамандық ерекшелігімен байланыстыра отырып, сабақ барысында сөзжұмбақтар беру де білім алушының қызығушылығын, белсенділігін арттырауға көмек бола алады.

Практика сабағында сөзжұмбақ шешу барысында тақырыпқа қатысты термин сөздерді таба отырып, мамандықпен қатысты бар сөзді табуға немесе мамандыққа қатысты сөздерді табу арқылы сабақ тақырыбына байланысты термин сөзді шығаруға тапсырмалар беріледі.

Мысалы «Идеал газдар» тақырыбын өткенде газ заңдарына сұрақтар қойылады да, нәтижесінде мамандыққа қатысы бар сөз шығатындай немесе жоғарыда айтып өткендей керісінше түрде беріледі.

				5 т		7 Б
	2 з	3 п	4 п		6 п	о
1 Қ	а	р	а	ғ	а	й
ы	з	о	с	ы	р	л
с		ц	к	з	ц	ь
ы		е	а	д	и	
м		с	л	ы	а	
		с	ь	қ	л	

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Баширова Ж.Р. Педагогикалық технологиялар арқылы оқушылардың танымдық қызығушылығын қалыптастыру [Мәтін] / Ж.Р. Баширова // Қазақ университеті: Оқу әдістемелік құрал / Ж.Р. Баширова, Ұ.Б. Төлешова - Алматы, 2003. -56 б.

2 Құдайбергенова К.С. Құзырлылық тұлға дамуының сапалық критерийі [Мәтін]: // Білім сапасын бағалаудың мәселелері: әдіснамалық негізі және практикалық нәтижесі: Халықаралық ғыл.-практ. конф. материалдары. - Алматы: ББЖ КБАРИ, -2018. - 30–36 б.

3 Коротаева, Е.В. Образовательные технологии в педагогическом взаимодействии [Текст] / Е.В. Коротаева // учебное пособие для вузов / - М.: Юрайт, 2019. – С. 181.

4 Илюшина Е.С. Методика организации учебной деятельности студентов [Текст]: // Сборник научных статей по итогам работы одиннадцатого международного круглого стола. Часть 2. 2019. - С. 204-205. elibrary.ru/item.asp?id=42400034&selid=42400141

5 Ivaniushina Valeria, Alexandrov, Daniel, Musabirov Ilya. The Structure of Students Motivation: Expectancies and Values in Taking Data Science Course [Text]: / Voprosy Obrazovaniya/ Educational Studies – Moscow.: 2016. – P. 229-250. <https://doi.org/10.17323/1814-9545-2016-4-229-250>.

ӘОЖ 517.51

ЕКІ ЕСЕЛІ ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ ҚАТАРДЫҢ ҚОСЫНДЫЛАНУЫНЫҢ КЕЙБІР ЖЕТКІЛІКТІ ШАРТТАРЫ ТУРАЛЫ

Бітімхан С., ф.-м.ғ.к.

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Бұл жұмыста тригонометриялық қатарлардың абсолютті жинақталуының жалпыламасы болып саналатын абсолютті қосындылану сұрақтары зерттеледі. Көптеген есептерде жинақсыз қатарларға қосындысы болатын бір санды меншіктеу қажеттілігі туындайды. Осындай әдістердің бірі қатарларды абсолютті қосындылау. Қатарлардың абсолютті қосындылануының анықтамасы алғаш италяндық математик Чезаро бергендіктен кейде Чезаро бойынша қосындылану деп те атайды. Қатарларды Чезаро бойынша қосындылау сұрақтарымен көптеген математиктер айналысып, әртүрлі жалпылауларын алған және зерттеулер қазір де жалғасып жатыр. Ұсынылып отырған жұмыста сондай жалпылаулардың бірі $|C; \bar{\beta}|_{\bar{\alpha}}$ - қосындыланудың шарттары тригонометриялық қатарлар үшін алынған. Бұл әдістің ерекшелігі параметрлерінің барлығы векторлық түрде қатысуында.

R^s - нақты координаталы $\bar{x} = (x_1, \dots, x_s)$ нүктелерінің s -өлшемді евклидтік кеңістігі болсын; ал $I_s = \{\bar{x} \in R^s : 0 \leq x_j \leq 2\pi, j = 1, 2, \dots, s\}$ - s - өлшемді куб болсын.

Келесі белгілеуді енгізейік $\gamma_i(nx) = \begin{cases} \cos nx, & i = 1, \\ \sin nx, & i = 2 \end{cases}$.

Біз мына еселі тригонометриялық қатарды қарастырамыз

$$\sum_{\bar{n} \geq \bar{1}} B_{\bar{n}}(\bar{x}) = \sum_{n_1=1}^{\infty} \dots \sum_{n_s=1}^{\infty} B_{n_1, \dots, n_s}(x_1, \dots, x_s), \quad (1)$$

мұндағы $\bar{n} \geq \bar{\alpha} = (\alpha_1, \dots, \alpha_s)$ белгісі барлық $j = 1, 2, \dots, s$ үшін $n_j \geq \alpha_j$ болатынын білдіреді;

$$B_{\bar{n}}(\bar{x}) = \sum_{1 \leq i \leq 2} a_{\bar{n}}^{(i)} \cdot \prod_{v=1}^s \gamma_{i_v}(n_v x_v).$$

Келесі белгілеуді пайдаланамыз $A_n^{(\beta)} = \frac{(\beta+1)(\beta+2)\dots(\beta+n)}{n!}$, $\beta \in R$, n натурал сан.

Мына

$$\sigma_{\bar{n}}^{(\bar{\beta})}(\bar{x}) = \sum_{1 \leq k \leq \bar{n}} \prod_{j=1}^s A_{n_j - k_j}^{(\beta_j)} \left(A_{n_j}^{(\beta_j)} \right)^{-1} B_{\bar{k}}(\bar{x})$$

қосындыны (1) қатарының $(C; \bar{\beta}) \equiv (C; \beta_1, \dots, \beta_s)$ ортасы деп атаймыз.

Берілген $b_{\bar{n}}$ саны үшін аралас айырманы келесі түрде анықтаймыз:

$$\Delta b_{\bar{n}} = \sum_{\bar{0} \leq \bar{\varepsilon} \leq \bar{1}} (-1)^{s - \sum_{i=1}^s \varepsilon_i} \cdot b_{\bar{n} - \bar{1} + \bar{\varepsilon}},$$

мұндағы $\bar{\varepsilon} = (\varepsilon_1, \dots, \varepsilon_s)$. (1) қатарын $\bar{x} \in I_s$ нүктесінде $|C; \bar{\beta}|_{\bar{\lambda}}$ қосындыланады, $\bar{\lambda} \geq \bar{1}$, дейміз, егер:

$$\sum_{n_s=1}^{+\infty} n_s^{\lambda_s - 1} \left[\sum_{n_{s-1}=1}^{+\infty} n_{s-1}^{\lambda_{s-1} - 1} \dots \left[\sum_{n_1=1}^{+\infty} n_1^{\lambda_1 - 1} \left| \Delta \sigma_{\bar{n}}^{(\bar{\beta})}(\bar{x}) \right|^{\lambda_1} \right]^{\lambda_2} \dots \right]^{\lambda_s} < +\infty.$$

$\lambda_1 = \lambda_2 = \dots = \lambda_s = \lambda$ жағдайында $|C; \bar{\beta}|_{\bar{\lambda}}$ орнына $|C; \beta|_{\lambda}$ жазуын пайдаланамыз.

Тригонометриялық қатарлардың $|C; \bar{\beta}|_{\bar{\lambda}}$ -қосындылану шарттарын $\lambda = 1$, $s = 2$ $0 < \beta_j < \frac{1}{2}$, $j = 1, 2$ жағдайында И.Е.Жак және М.Ф.Тиман [1], ал $f \in L_2(I_s)$ функциясының Фурье қатарының $|C; \bar{\beta}|_{\bar{\lambda}}$ - қосындылануы сұрақтарын Ю.А.Пономаренко, М.Ф.Тиман [2] зерттесе, бұл сұрақтардың бір өлшемді жағдайдағы шешімдерін табумен И.Салаи [3] айналысқан болатын. Осы тақырыпқа байланысты соңғы бірнеше нәтижелерді [4], [5] мақалаларынан көруге болады.

Біз $L_q(I_s)$ арқылы Лебег бойынша өлшемді, әрбір айнымалысы бойынша

$$\|f\|_q = \left(\int_{I_s} |f(\bar{x})|^q d\bar{x} \right)^{\frac{1}{q}} < +\infty, \quad 1 \leq q < +\infty$$

2π -периодты және барлық $f(\bar{x})$ функцияларының кеңістігін белгілейміз.

$\rho_{\bar{k}} = \sqrt{\sum_{1 \leq i \leq 2} |a_{\bar{k}}^{(i)}|^2}$ болсын. Сонымен бірге, $Y_{n_1, \dots, n_s}(f)_q$ арқылы функциясының s -өлшемді ең жақсы «бұрышпен» жуықтауын белгілейміз (қара. [6]); $\Omega_r(f; t_1, \dots, t_s)_q$ символы $f \in L_q(I_s)$ функциясының реті r (r - натурал сан) болатын аралас тегістік модулін білдіреді.

Біз келесі теоремаларды дәлелдедік:

Теорема 1. $1 < q \leq 2$, $1 \leq \lambda_2 \leq \lambda_1 \leq q$, $\frac{1}{q} + \frac{1}{q'} = 1$ болсын. Онда $f \in L_q(I_2)$ функциясының Фурье қатары I_2 кубында барлық жерде дерлік $|C; \bar{\beta}|_{\bar{\lambda}}$ - қосындылануы үшін, $-1 < \beta_2 < \frac{1}{q'}$, $\frac{1}{q'} < \beta_1 < +\infty$, жағдайында келесі шарттың орындалуы жеткілікті:

$$\sum_{n_2=1}^{+\infty} n_2^{\lambda_2 \left(\frac{1}{q} - \beta_2\right) - 1} \left[\sum_{n_1=1}^{+\infty} n_1^{\lambda_1 \left(\frac{2}{q} - 1\right) - 1} Y_{n_1, n_2}^{\lambda_1}(f)_q \right]^{\frac{\lambda_2}{\lambda_1}} < +\infty.$$

Бұдан басқа мына жағдайларда да тиісті нәтижелер алынды: 2) $\beta_2 = \frac{1}{q'}$, $\frac{1}{q'} < \beta_1 < +\infty$;

$$\beta_2 = \frac{1}{q'}, \quad -1 < \beta_1 < \frac{1}{q'}.$$

Теорема 2. $1 < q \leq 2$, $1 \leq \lambda_2 \leq \lambda_1 \leq q$, $\frac{1}{q} + \frac{1}{q'} = 1$ және r - натурал сан. Онда $f \in L_q(I_2)$ функциясының Фурье қатары I_2 кубында барлық жерде дерлік $|C; \bar{\beta}|_{\bar{\lambda}}$ - қосындылануы үшін, $\beta_2 = \frac{1}{q'}$, $-1 < \beta_1 < \frac{1}{q'}$, жағдайында келесі шарттың орындалуы жеткілікті:

$$\sum_{n_2=1}^{+\infty} (\ln n_2)^{\frac{\lambda_2}{q}} \cdot n_2^{\lambda_2(\frac{2}{q}-1)-1} \left[\sum_{n_1=1}^{+\infty} n_1^{\lambda_1(\frac{1}{q}-\beta_1)-1} \Omega_r^{\lambda_1}(f; \frac{1}{n_1}, \frac{1}{n_2})_q \right]^{\frac{\lambda_2}{\lambda_1}} < +\infty.$$

Бұдан басқа мына жағдайларда да тиісті нәтижелер алынды: $-1 < \beta_2 < \frac{1}{q'}$, $\frac{1}{q'} < \beta_1 < +\infty$ және $\beta_2 = \frac{1}{q'}$, $\frac{1}{q'} < \beta_1 < +\infty$.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Жак И.Е., Тиман М.Ф. О суммировании двойных рядов. // Мат. сборник. -1954. -т.35(77). -№1. -С.21-56.
- 2 Тиман М.Ф., Пономаренко Ю.А. Об абсолютной суммируемости кратных рядов Фурье. // Укр. мат. жур.-1971. -т.23. -№3. -С.346-361.
- 3 Салаи И. Об абсолютной суммируемости тригонометрических рядов. // Мат. заметки. -1981. -т.39. -№6. -С.823-837.
- 4 Битимхан С. Об условиях абсолютной чезаровской суммируемости кратных тригонометрических рядов Фурье. // Труды института математики и механики УрО РАН. – 2019. - Т. 25. - №:2. –С. 42–47.
- 5 Bitimkhan S., Alibieva D.T. Absolute Cesaro summability conditions for double trigonometric series. // Lobachevskii Journal of Mathematics, 2022, Vol. 43, No. 2, pp. 337–344.
- 6 Потапов М.К. Теоремы Харди-Литтлвуда, Марцинкевича-Литтлвуда-Пэли, приближение «углом» и вложение некоторых классов функций. // Math., 1972, v.14(37), №2, p.339-362.

ӘОЖ 372.853

ФРОНТАЛДЫҚ ЖӘНЕ КҮРДЕЛІ ЕСЕПТЕРДІ ФИЗИКА ПӘНІНДЕ ҰҒЫМДАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҚОЛДАНУ

*Нурбатырова Т.С., аға оқытушы, п.ғ.к.
Сүлейменова Ж.Қ., аға оқытушы, магистр
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Стратегиялық мақсат – әлемдік білім беру кеңістігінің дамуының негізгі тенденцияларын ескере отырып, үздік педагогикалық тәжірибеге негізделген экономиканың қажеттіліктері мен тұрақты даму қағидаттарына толық жауап беретін жоғары сапалы білім беру жүйесін құру.

Инновациялық экономика мен оның бәсекелестік ортасын қалыптастыруда білім беру жүйесі игерілген білім мен дағдылардың қоғамның, техника мен технологияның тез өзгеретін талаптарына сай болуын, адамның жеке бастамасы мен бейімділігін дамытуды қамтамасыз етуі керек, бұл оның қабілетін кеңейтеді, идеяларды тудыру, инновациялық өнім жасауды қажет етеді.

Физика, ғылым ретінде, бізді қоршаған әлемдегі барлық табиғат құбылыстарының заңдылықтарын жан-жақты зерттейді. Физиканы оқытудың негізгі мақсаты - білімгерлердің ойлау қабілетін дамыту, олардың философиялық көз-қарасын, политехникалық ой-өрісін, танымдық және шығармашылық қабілетін қалыптастыру, табиғат пен техникадағы физикалық құбылыстар дүниесіне ынтасын арттыру болып табылады. Физика курсының игеруі - бұл физикалық құбылыстар мен заңдылықтарды түсініп ғана қоймай, сондай-ақ оларды практика жүзінде қолдана білу болып саналады. Физикалық теорияның қағидаларын практика жүзінде қолданудың бір шарты, ол физикалық есептерді шығара білу [1].

Есеп шығаруға кіріскенде ең алдымен, оның мағынасын ұғыну, сонымен бірге есептің негізіне қандай физикалық құбылыстар мен заңдылықтар алынғанын, есепте келтірілген процестердің қайсысы бастылары екенін және қайсыларын ескермеуге болатынын жете түсініп алған жөн. Есепті шығару үшін қандай жеңілдету шараларын енгізуге болатынын анықтап алу керек. Мысалы, белгілі бір биіктіктен дененің түсу уақытын есептегенде дененің материалдық нүкте деп есептелуі, еркін түсу үдеуінің тұрақты деп алынуы, ауа кедергісінің есепке алынбауы сияқты жеңілдіктер енгізілді. Есепке талдау жасағанда қабылданған жеңілдету ұйғарымдары атап көрсетіледі.

Сабақты өткізудің басқа түрлерімен салыстырғанда есеп шығаруда пайдаланылатын әдістер жеткілікті түрде болуы тиіс. Шындығында барлық шығарылатын есептер студенттердің қызығушылығын тудыратындай, оның ынта жігерін арттыратындай, күнделікті өмірде кездесіп жүрген жағдайларға жақын келетіндей есептер болған жөн.

Физика пәнінен «Физикадан күрделі есептер», логикалық есептер мен зертханалық жұмыстар студентті қызықтыра білетін, ойлау қабілетін жетілдіретін тапсырмалармен толықтырылуы тиіс. Осы дидактикалық материалды физикада студенттерді оқытуда қолданудың кейбір аспектілерін қарастырайық.

Біздің оқу орынымызда оқу ұзақтығы үш триместр, физика пәні техникалық мамандықтарда практикалық сабаққа 1 не 2 сағат берілген. 10 аптада 10 немесе 20 сабақ өтеді. Бүкіл физиканың бес бөлімі бойынша студенттер теориялық білімін есептер шығаруда қолдана білуін талапқа сай тексеріп отыру үшін В.Т.Ветрова «Физика есептер жинағы» оқулығын пайдаланамыз.

Оқулық жалпы физиканың бүкіл курсына арналған тапсырмаларды қамтиды. Жинақтың айрықша ерекшелігі - мәселенің шартының орнына жалпы жағдайдың сипаттамасы беріледі, оның негізінде көптеген нақты есептерді тұжырымдауға болады.

Әр тақырып бойынша бақылау сұрақтары берілген. Аграрлық және технологиялық университеттердің техникалық мамандықтарының студенттеріне арналған.

Тапсырманың бастапқы шартына сүйене отырып, студент тақырыпты зерттейді. Бұл жағдайда алдыңғы ішкі есептің шешімі келесіні шешудің шарты болып табылады. Тәжірибелік сабақты ұйымдастыру үшін оқу тобының барлық студенттеріне бір тапсырманы беріп, бірақ физикалық модельде, фигура түрінде және сандық деректерде ерекшеленетін әртүрлі нұсқалар, бұл жеке тапсырманы шығаруға мүмкіндік береді. Оқытушы студенттер орындауға қажетті тапсырмалар санын анықтайды. Зерттелетін тақырып бойынша тапсырмалар жинағында бар барлық тапсырмаларды ішінен таңдап алады. Студенттің талап етілетін тапсырмалардан асып түсетін тапсырмалары да бар. Егер қосымша тапсырмаларды шешу тиімдірек болады, сәйкес білімді бағалаудың рейтингтік жүйесін қолдануды үйрену студенттердің семестрдегі академиялық жетістігі олардың пән бойынша емтиханға жіберілетін қорытынды баллында ескеріледі.

Физика қазіргі білім жүйесіндегі ғылым ретінде өзара байланысты екі мәселені шеше алады. Біріншісі, физика заңдарын меңгермей, техника мен технология саласындағы табысты инженерлік қызмет мүмкін емес. Тағы бір міндет – интеллектуалдық қасиеттерді дамыту және студенттердің өз бетімен жұмыс істеу дағдысын қалыптастыру [2].

Инженерлік пәндердің теориялық негізі ретінде физика заңдарын меңгеру әдістерінің бірі фронтальды есептер болып табылады. Мұндай тапсырмалардың ерекшелігі топтың барлық студенттері үшін бірыңғай шарт және берілген және белгісіз шамалардың сандық мәндерінің көп нұсқалылығы болып табылады. Осындай тапсырмалар мысалында практикалық сабақтарда физиканың іргелі заңдылықтарын оқып, сынақтар өткізіп, зертханалық жұмыстарды қорғау үшін қолдануға болады. Жаңа білім беру стандарттарында практикалық сабақтарға арналған сағаттар санының қысқаруы, ал кейбір мамандықтар үшін және оларды толығымен алып тасталуы жағдайында, фронтальды тапсырмаларды әр студент үшін өзіндік жұмысты ұйымдастыруға қолданудың әдістемелік ерекшелігі зор.

Оқу-тәрбие үрдісін тиімді жүргізу үшін студенттің бастапқы білім деңгейі, оның қабілеті ескерілуі керек. Қазақ агротехникалық университетінің физика кафедрасында ұзақ жылдар бойы физикалық пәндерді оқытуда деңгейлік білім беру технологиялары, сонымен қатар студенттердің білімін бақылау мен бағалаудың рейтингтік жүйесі қолданылып келеді.

Физика – табиғи объектілер мен процестерді сипаттау мен зерттеуге арналған ғылым ғана емес, болашақ инженерлердің ойлау стилін қалыптастыратын фактор.

Жоғары оқу орындарында оқу үрдісін ұйымдастыру кезінде дәстүрлі және инновациялық тәсілдерді пайдалана отырып, фронтальды және күрделі есептерді шығару студенттердің ойлау қабілетін жетілдіріп, шығармашылықпен жұмыс істеуге дағдаландырады [2-3]. Мысалы, мынадай есептертерді шығару студенттердің термодинамика бастамаларын толық меңгеруіне мүмкіндік береді.

Екі атомды идеал газ $3 \cdot 10^5$ Па қысымды 4 л көлемді алып тұр. Егер көлемді бл ұлғайтса, газ қысымы 105 Па-ға төмендейді. Газ бірінші адиабаталық, одан кейін изотермалық күйге өтеді. Осы кездегі газ тарапынан істелетін жұмыс, ішкі энергия өзгерісін және алынған жылу мөлшерін анықтау керек.

Есептің шешуіне тоқталайық. Есептің шарты бойынша газ екі процеске қатысады:

а) адиабаталық ұлғаю кезінде бір күйден екінші күйге өтеді, яғни $V_1 = V_2$. P_x – белгісіз.

б) изохоралық процесс кезінде x күйден 2 күйге өтеді. Адиабаталық процесс теңдеуін пайдалансақ:

$$P_x = \left(\frac{V_1}{V_2}\right)^\gamma \cdot P_1.$$

Сан мәндерін қойсақ:

$$P_x = \left(\frac{2}{3}\right)^{1,4} \cdot 3 \cdot 10^5 = 1,7 \cdot 10^5 \text{ Па.}$$

$P_x > P_2$, яғни X күйден 2 күйге өткенде газ салқындайды.

Атқарылған жұмыс пен жылу мөлшерін анықтау үшін 1 күйден 2 күйге өткендегі әр процесті бөлек қарастыру керек.

$$A_{12} = A_{1x} + A_{x2}; \quad Q_{12} = Q_{1x} + Q_{x2}$$

1 – X бөлігіндегі $Q_{1x} = 0$, ал X – 2 бөлігіндегі $A_{x2} = 0$.

Ішкі энергияның өзгерісі процестің түріне байланыссыз:

$$\Delta U = \frac{i}{2} \cdot \frac{m}{\mu} R(T_2 - T_1).$$

Осы теңдеулерді ескере отырып, табу керек белгісіздерді анықтаймыз.

1. Адиабаталық процесс кезіндегі жұмыс :

$$A_{12} = A_{1x} = \frac{i}{2} \cdot \frac{m}{\mu} R(T_1 - T_x).$$

2. Менделеев-Клапейрон теңдеуін пайдалансақ:

$$\frac{i}{2} \cdot \frac{m}{\mu} R(T_1 - T_x) = P_1 V_1 - P_x V_2.$$

Сонда:

$$A_{12} = \frac{i}{2} (P_1 V_1 - P_x V_2).$$

Сандар мәндерін қойсақ:

$$A_{12} = \frac{5}{2} (3 \cdot 10^5 \cdot 4 \cdot 10^{-3} - 1.7 \cdot 10^5 \cdot 6 \cdot 10^{-3}) = 450 \text{ Дж.}$$

3. Изохоралық процесс кезінде бөлінетін жылу мөлшері :

$$Q_{x2} = \frac{m}{\mu} C_V (T_2 - T_x). \quad C_V = \frac{i}{2} R.$$

X және 2 күйлерге Менделеев-Клапейрон теңдеуін қолдансақ:

$$\frac{m}{\mu} (T_2 - T_x) = P_2 V_2 - P_x V_2$$

Сонда іздеп отырған жылу мөлшері былай анықталады:

$$Q_{x2} = \frac{i}{2} (P_2 V_2 - P_x V_2)$$

Сандар мәндерін қойсақ:

$$Q = \frac{5}{2} (10^5 \cdot 0.006 - 1.7 \cdot 10^5 \cdot 0.001) = -1050 \text{ Дж.}$$

Минус таңбасы газ жылуды ортаға беретінін көрсетеді.

4. Ішкі энергияның өзгерісі бастапқыдан табылған формуланы пайдалану арқылы шығады:

$$\Delta U = \frac{i}{2} \cdot \frac{m}{\mu} R(T_2 - T_1) = \frac{i}{2} (P_2 V_2 - P_1 V_1).$$

Сандар мәндерін қойсақ:

$$\Delta U = \frac{5}{2} (10^5 \cdot 6 \cdot 10^{-3} - 3 \cdot 10^5 \cdot 4 \cdot 10^{-3}) = -1500 \text{ Дж.}$$

Бұл есепте бір мезгілде екі процесті қатар көре отырып, ол кездегі термодинамиканың 1-ші бастамасын адиабаталық және изохоралық процесте қолдана білуге үйренеді, яғни білімгер теориялық білімін практикада қолдана отырып, білімін шығдайды.

Сонымен қатар, логикалық есептер де студенттердің білімін жетілдіріп, есте сақтау қабылетін арттырады [4]. Мысалы ондай есептер:

1) Жүріп бара жатқан автормашинаның моторы сөндірілсе де, ол едәуір ара қашықтықты жүріп өтетіндігі неліктен?

2) Аспалы тіркемесі бар тракторға теңгеруші жүк орнатылады. Теңгеруші жүк қандай жағдайда және не үшін қолданылады?

3) Не себептен жылу двигателінде жұмыстық дене ретінде сұйық немесе қатты зат қолданбай, газ пайдаланылады?

4) Сұйық және қатты денелердің қызуына байланысты көлемдері ұлғаятыны белгілі. Бензин багінің саңылаусыз тығынында тесік болады. Ол не үшін керек? Мұндай есептерді арнайы мамандығына байланысты құрылғылардың және физика заңдары мен құбылыстарының қолданылу шекарасын білуге үйретеді.

Біздің тәжірибеміз студенттерге білім мен дағдыны кешенді түрде қолдануды қажет ететін физикадан есептерді шығаруға үйрету әдістемесінің үлкен рөлін көрсетті. Фронтальды және күрделі тапсырмаларды қолдану физика курсының әртүрлі бөлімдеріндегі білім мен дағдыларды кешенді пайдалану дағдыларын тексеруге де мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Ветрова В.Т. Физика: Сборник задач: учеб.пособие/ В.Т.Ветрова.-Минск: Высшая школа, 2015. - 443 с.

2 Маркевич К.М. Педагогический потенциал рейтингового контроля знаний студентов / К. М. Маркевич.- Высшая школа. 2016. – №1. - с.27–29.

3 Лаврентьев Г.В. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов / Г.В.Лаврентьев, Н.Б.Лаврентьева.- Барнаул: Изд-во Алтайского ун-та, 2002. - ч.1. -156 с.

4 Шиянов Е.Н. Развитие личности в обучении: учеб. пособие для студ. пед. вузов. / Е.Н.Шиянов, И.Б.Котова. - М.: Академия, 1999. -288 с.

ӘОЖ 517.926(045)

КОЭФФИЦИЕНТТЕРІ ТҰРАҚТЫ N-ШІ РЕТТІ БІРТЕКТІ СЫЗЫҚТЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУДІҢ ЖАЛПЫ ШЕШІМІН ТАБУ ЖОЛДАРЫНЫҢ БІРІ

Тілепиев М. Ш., доцент, ф.-м.ғ. к.

Уразмагамбетова Э.Ұ., доцент, ф.-м.ғ. к.

Берікханова Г. Е., аға оқытушы, п.ғ.к.

Дюсембаева Л. Қ., аға оқытушы, магистр

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Бұл жұмыс теңдеудің ретін төмендету арқылы коэффициенттері тұрақты п-ші ретті сызықтық дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімін зерттеуге арналған. Бүгінгі күні біртекті және біртекті емес коэффициенттері тұрақты п-ші ретті дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімдерін табудың көптеген әдістері бар. Бұл мақалада коэффициенттері тұрақты п-ші ретті біртекті сызықтық дифференциалдық теңдеуінің сипаттама теңдеуінің шешімдеріне байланысты дифференциалдық теңдеудің ретін төмендету арқылы жалпы шешімін табудың жаңа әдісі ұсынылған.

Коэффициенттері тұрақты п-ші ретті біртекті сызықтық дифференциалдық теңдеуі [1]

$$y^{(n)} + p_1 y^{(n-1)} + p_2 y^{(n-2)} + \dots + p_{n-1} y' + p_n y = 0 \quad (1)$$

берілсін, мұндағы p_1, p_2, \dots, p_n - нақты сандар.

Онда (1) теңдеуінің сипаттама теңдеуі

$$k^n + p_1 k^{n-1} + p_2 k^{n-2} + \dots + p_{n-1} k + p_n = 0. \quad (2)$$

болады.

Егер $k_1, k_2, k_3, \dots, k_{n-2}, k_{n-1}, k_n$ - (2) теңдеуінің түбірлері болса, онда

$$\begin{cases} k_1 + k_2 + k_3 + \dots + k_{n-2} + k_{n-1} + k_n = -p_1 \\ k_1 k_2 + k_1 k_3 + k_1 k_4 + \dots + k_{n-2} k_{n-1} + k_{n-1} k_n = p_2 \\ k_1 k_2 k_3 + k_1 k_2 k_4 + k_1 k_2 k_5 + \dots + k_{n-3} k_{n-2} k_{n-1} + k_{n-2} k_{n-1} k_n = -p_3 \\ \dots \\ k_1 k_2 k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-2} k_{n-1} + \dots + k_2 k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-2} k_{n-1} k_n = (-1)^{n-1} p_{n-1} \\ k_1 k_2 k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-2} k_{n-1} k_n = (-1)^n p_n \end{cases} \quad (3)$$

теңдіктері орындалады. Онда (1) теңдеуін (3)-ті пайдаланып былай жазуға болады [3]

$$\begin{aligned} & y^{(n)} - (k_1 + k_2 + k_3 + \dots + k_{n-2} + k_{n-1} + k_n) y^{(n-1)} + \\ & + (k_1 k_2 + k_1 k_3 + k_1 k_4 + \dots + k_{n-2} k_{n-1} + k_{n-1} k_n) y^{(n-2)} + \\ & - (k_1 k_2 k_3 + k_1 k_2 k_4 + k_1 k_2 k_5 + \dots + k_{n-3} k_{n-2} k_{n-1} + k_{n-2} k_{n-1} k_n) y^{(n-3)} + \dots + \\ & + (-1)^{n-1} (k_1 k_2 k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-2} k_{n-1} + \dots + k_2 k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-2} k_{n-1} k_n) y' + \\ & + (-1)^n k_1 k_2 k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-2} k_{n-1} k_n y = 0 \end{aligned} \quad (4)$$

немесе

$$\begin{aligned} & (y' - k_n y)^{(n-1)} - (k_1 + k_2 + k_3 + \dots + k_{n-1}) (y' - k_n y)^{(n-2)} + \\ & + (k_1 k_2 + k_1 k_3 + \dots + k_{n-2} k_{n-1}) (y' - k_n y)^{(n-3)} + \\ & - (k_1 k_2 k_3 + k_1 k_2 k_4 + \dots + k_{n-3} k_{n-2} k_{n-1}) (y' - k_n y)^{(n-4)} + \dots + \\ & + (-1)^{n-2} (k_1 k_2 k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-2} + \dots + k_3 k_4 k_5 \cdot \dots \cdot k_{n-2} k_{n-1}) (y' - k_n y)' + \\ & + (-1)^{n-1} k_1 k_2 \cdot \dots \cdot k_{n-2} k_{n-1} (y' - k_n y) = 0 \end{aligned} \quad (5)$$

жаңа айнымалы енгізейік

$$y' - k_n y = z_{n-1} \quad (6)$$

Онда (5) теңдеуін жаңа айнымалы арқылы

$$\begin{aligned} & z_{n-1}^{(n-1)} - (k_1 + k_2 + \dots + k_{n-2} + k_{n-1}) z_{n-1}^{(n-2)} + (k_1 k_2 + k_1 k_3 + \dots + k_{n-2} k_{n-1}) z_{n-1}^{(n-3)} + \\ & - (k_1 k_2 k_3 + k_1 k_2 k_4 + \dots + k_{n-3} k_{n-2} k_{n-1}) z_{n-1}^{(n-4)} + \dots + \\ & + (-1)^{n-2} (k_1 k_2 k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-2} + \dots + k_2 k_3 k_4 \cdot \dots \cdot k_{n-3} k_{n-2} k_{n-1}) z_{n-1}' + \\ & + (-1)^{n-1} k_1 k_2 k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-2} k_{n-1} z_{n-1} = 0 \end{aligned} \quad (7)$$

деп жазуға болады.

$$\begin{aligned}
& (z'_{n-1} - k_{n-1}z_{n-1})^{(n-2)} - (k_1 + k_2 + \dots + k_{n-1} + k_{n-2})(z'_{n-1} - k_{n-1}z_{n-1})^{(n-3)} + \\
& + (k_1k_2 + k_1k_3 + \dots + k_{n-3}k_{n-2})(z'_{n-1} - k_{n-1}z_{n-1})^{(n-4)} + \\
& - (k_1k_2k_3 + k_1k_2k_4 + \dots + k_{n-4}k_{n-3}k_{n-2})(z'_{n-1} - k_{n-1}z_{n-1})^{(n-5)} + \dots + \\
& + (-1)^{n-3}(k_1k_2k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-3} + \dots + k_3k_4k_5 \cdot \dots \cdot k_{n-3}k_{n-2})(z'_{n-1} - k_{n-1}z_{n-1})' + \\
& + (-1)^{n-1} k_1k_2k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-3}k_{n-2} (z'_{n-1} - k_{n-1}z_{n-1}) = 0
\end{aligned} \tag{8}$$

жаңа айнымалы енгізейік

$$z'_{n-1} - k_{n-1}z_{n-1} = z_{n-2} \tag{9}$$

онда (8) теңдеуін

$$\begin{aligned}
& z_{n-2}^{(n-2)} - (k_1 + k_2 + \dots + k_{n-1} + k_{n-2})z_{n-2}^{(n-3)} + (k_1k_2 + k_1k_3 + \dots + k_{n-3}k_{n-2})z_{n-2}^{(n-4)} + \\
& - (k_1k_2k_3 + k_1k_2k_4 + \dots + k_{n-4}k_{n-3}k_{n-2})z_{n-2}^{(n-5)} + \dots + \\
& + (-1)^{n-2}(k_1k_2k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-3} + \dots + k_3k_4k_5 \cdot \dots \cdot k_{n-3}k_{n-2})z'_{n-2} + \\
& + (-1)^{n-1} k_1k_2k_3 \cdot \dots \cdot k_{n-3}k_{n-2} z_{n-2} = 0
\end{aligned} \tag{10}$$

деп жазуға болады.

Сонымен (1) теңдеуіне қарағанда реті екіге кем болатын коэффициенттері тұрақты (n-2) -ші ретті біртекті сызықты дифференциалдық теңдеуін алдық.

Осылай дифференциалдық теңдеудің ретін төмендету арқылы төмендегі теңдеулерді аламыз.

$$z'_{n-2} - k_{n-2}z_{n-2} = z_{n-3} \tag{11}$$

$$z'_{n-3} - k_{n-3}z_{n-3} = z_{n-4} \tag{12}$$

...

$$z'_3 - k_3z_3 = z_2 \tag{13}$$

$$z'_2 - k_2z_2 = z_1 \tag{14}$$

Соңында

$$z'_1 - k_1z_1 = 0$$

бірінші ретті біртекті дифференциалдық теңдеуі болады және оның жалпы шешімі [1]

$$z_1 = C_1 e^{k_1 x} \tag{16}$$

Осы функцияны (14) теңдеуіне қойсақ, онда

$$z'_2 - k_2z_2 = C_1 e^{k_1 x} \tag{17}$$

болады. (17) теңдеуі бірінші ретті біртекті емес сызықты дифференциалдық теңдеу және оның жалпы шешімі [1,2]

$$z_2 = e^{k_1 x} \left(C_1 + \int C_2 e^{k_2 x} \cdot e^{-k_1 x} dx \right) \quad (18)$$

$$z_2 = C_1 e^{k_1 x} + C_2 e^{k_1 x} \int e^{(k_2 - k_1)x} dx$$

Осы функцияны (13) теңдеуіне қойсақ, онда

$$z_3' - k_3 z_3 = C_1 e^{k_1 x} + C_2 e^{k_1 x} \int e^{(k_2 - k_1)x} dx \quad (19)$$

болады. (19) теңдеуі бірінші ретті біртекті емес сызықты дифференциалдық теңдеу және оның жалпы шешімі [1,2]

$$\begin{aligned} z_3 &= e^{k_1 x} \left(C_1 + C_2 \int e^{(k_2 - k_1)x} dx + C_3 \int e^{(k_2 - k_1)x} \left(\int e^{(k_3 - k_2)x} dx \right) dx \right) \\ z_3 &= C_1 e^{k_1 x} + C_2 e^{k_1 x} \int e^{(k_2 - k_1)x} dx + C_3 e^{k_1 x} \int e^{(k_2 - k_1)x} \left(\int e^{(k_3 - k_2)x} dx \right) dx \dots \end{aligned} \quad (20)$$

Осылай жалғастыра отырып, ең соңында (1) дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімін аламыз [5].

$$\begin{aligned} y &= C_1 e^{k_1 x} + C_2 e^{k_1 x} \int e^{(k_2 - k_1)x} dx + C_3 e^{k_1 x} \int e^{(k_2 - k_1)x} \left(\int e^{(k_3 - k_2)x} dx \right) dx + \\ &+ C_4 e^{k_1 x} \int e^{(k_2 - k_1)x} \left(\int e^{(k_3 - k_2)x} \left(\int e^{(k_4 - k_3)x} dx \right) dx \right) dx + \dots + \\ &+ C_{n-1} e^{k_1 x} \int e^{(k_2 - k_1)x} \left(\int e^{(k_3 - k_2)x} \left(\int e^{(k_4 - k_3)x} \left(\dots \left(\int e^{(k_{n-1} - k_{n-2})x} dx \right) \dots \right) dx \right) dx \right) dx + \\ &+ C_n e^{k_1 x} \int e^{(k_2 - k_1)x} \left(\int e^{(k_3 - k_2)x} \left(\int e^{(k_4 - k_3)x} \left(\dots \left(\int e^{(k_n - k_{n-1})x} dx \right) \dots \right) dx \right) dx \right) dx \end{aligned}$$

Қорытынды. Бұл мақалада коэффициенттері тұрақты n -ші ретті біртекті сызықты дифференциалдық теңдеудің жалпы шешімін ретін төмендету әдісімен табу жолы көрсетілген.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Письменный Д.. Конспект лекций по высшей математике. Часть 1, часть 2. - Москва: Айрис ПРЕСС, 2007.
- 2 Агафонов С.А., Герман А.Д., Муратова Т.В. Дифференциальные уравнения. - МГТУ им. Н.Э.Баумана, 2004.- 348 с.
- 3 Романко В.К. Курс дифференциальных уравнений и вариационного исчисления. - 2-е изд. - М.: Лаборатория Базовых Знаний, 2001 - 344 с:ил.
- 4 Белайди Б. Быстро растущие решения линейных дифференциальных уравнений с целыми коэффициентами, имеющими одинаковый rv -порядок. *Ж. Математика. ПРИЛОЖЕНИЕ*, 2019. Том 42. С. 63-77. <http://DOI: 10.7862/rf.2019.4>
- 5 José R. dos Santos Filho, Maurício Fronza da Silva, Global solvability for first order real linear partial differential operators, *Journal of Differential Equations*, Volume 247, Issue 10, 2009, Pages 2688-2704. <https://doi.org/10.1016/j.jde.2009.08.017>

**АНИЗОТРОПТЫ ЛОРЕНЦ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ҮЙІРТКІ
ОПЕРАТОРЫНЫҢ ШЕНЕЛУІ**

Садыкова К. К., аға оқытушы, PhD

Кеулимжаева Ж.А., аға оқытушы, PhD

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Аннотация

Бұл жұмыста анизотропты Лоренц кеңістіктеріндегі үйірткі операторының шенелуі зерттеліп, гармоникалық анализ бен дербес туындылы дифференциалдық теңдеулер теориясында маңызды теңсіздіктердің бірі Юнг-О'Нейл типті теңсіздігі аталған кеңістіктер үшін алынды. Алынған нәтиже осы кеңістік параметрлерінің ең болмағанда біреуі 1-ге тең болатын шектік жағдайларды да қарастырады.

$f - [0,1]^2$ -де өлшемді, локал интегралданатын функция болсын. Аталған облыста келесі функцияны анықтайық:

$$f^{*_{1,*_2}}(t_1, t_2) = \frac{1}{t_1 t_2} \int_0^{t_2} \int_0^{t_1} f^{*_{1,*_2}}(s_1, s_2) ds_1 ds_2.$$

Лемма. f, K және g өлшемді, 1-периодты функциялар болсын. Онда

$$\int_0^1 \int_0^1 g(t_1, t_2) (f * K)^{*_{1,*_2}}(t_1, t_2) dt_1 dt_2 \leq 4 \int_0^1 \int_0^1 g^{*_{1,*_2}}(t_1, t_2) \int_0^1 \int_0^1 f^{*_{1,*_2}}(s_1, s_2) K^{*_{1,*_2}}(\max(s_1, t_1), \max(s_2, t_2)) ds_1 ds_2 dt_1 dt_2 [1].$$

Теорема. $1 < q_i < \infty, 1 \leq p_i, r_i, h_i, \xi_i, \eta_i < \infty$, және $1 + \frac{1}{q_i} = \frac{1}{p_i} + \frac{1}{r_i}, \frac{1}{h_i} = \frac{1}{\xi_i} + \frac{1}{\eta_i}$ ($i=1,2$).

(Айталық, f және K өлшемді, 1-периодты функциялар және $f^{*_{1,*_2}} \in L_{\bar{p}, \bar{\xi}}[0,1]$ $K^{*_{1,*_2}} \in L_{\bar{r}, \bar{\eta}}[0,1]$ болсын. Онда $f * K \in L_{\bar{q}, \bar{h}}$ және

$$\|f * K\|_{L_{\bar{q}, \bar{h}}} \leq c \|f^{*_{1,*_2}}\|_{L_{\bar{p}, \bar{\xi}}} \|K^{*_{1,*_2}}\|_{L_{\bar{r}, \bar{\eta}}} \tag{1}$$

Бұл теорема p_i, r_i параметрлерінің ең болмағанда біреуі 1-ге тең болатын шектік жағдайларды да қарастырады. $p_i > 1, r_i > 1$, жағдайларында (1) теңсіздігіндегі $f^{*_{1,*_2}}$ және $K^{*_{1,*_2}}$ сәйкесінше f және K ауыстыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Tleukhanova N.T., Sadykova K.K. O'Neil-type inequalities for convolutions in anisotropic Lorentz spaces // Eurasian Mathematical Journal. – 2019. – Vol. 10, Num. 3. – P. 68-83. DOI:10.32523/2077-9879-2019-10-3-68-83

О ПОДГОТОВКЕ ДАННЫХ ДЛЯ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ СПЕКТРАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК РАСТЕНИЙ

Абдыгаликова Г.А., к.п.н.

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Исследования специфики формирования гиперспектрального изображения, базовых алгоритмов сжатия и обработки данных, индекса вегетации NDVI рассмотрены в работах Гашникова М.В., Глумова Н.И. и др. [1-4]. На основе изучения таких алгоритмов принимаются решения об использовании статистических методов обработки данных дистанционного зондирования Земли.

Исследования расшифровки данных дистанционного зондирования Земли [5] и спектральных характеристик растений позволяют применить алгоритм для получения вегетационных индексов на основе использования веб-приложения EO-Browser. Выделена четырехугольная область вблизи Кокшетау. Дата архивных данных с 01.04.2019 по 31.08.2019. В статистических данных выбран сначала 1 месяц, затем обработка распространяется на 6 месяцев. При этом первоначальные данные были очищены от атмосферных помех с помощью встроенной в веб-приложение EO-Browser специальной маски, для настройки которой достаточно сдвинуть указатель облачности влево до 18 процентов. Выполнение действий по алгоритму для вычисления вегетационных индексов примерно 7 минут. Ломаная графика NDVI объединяет тридцать три точки, представленные выборочно в таблице 1.

Таблица 1 – Контекстные данные приложения EO-Browser

Точка	Дата	Mean	P10	P90	median	st. dev.	min	max
3	06.04.2019	0,14	0,08	0,21	0,13	0,08	-0,68	0,31
17	31.05.2019	0,26	0,08	0,44	0,27	0,14	-0,65	0,63
21	20.06.2019	0,39	0,19	0,58	0,41	0,16	-1,00	0,82
23	30.06.2019	0,49	0,28	0,67	0,52	0,17	-1,00	0,83
27	12.07.2019	0,53	0,37	0,69	0,55	0,16	-1,00	0,84
30	20.07.2019	0,48	0,31	0,64	0,49	0,14	-0,52	0,81
31	11.08.2019	0,36	0,23	0,50	0,36	0,12	-0,55	0,70
33	24.08.2019	0,20	0,07	0,34	0,19	0,11	-0,36	0,58

Поскольку вегетационный индекс NDVI вычисляется как отношение разности коэффициентов отражения в ближней инфракрасной и красной областях спектра к их сумме [6-7], то NDVI растительности всегда больше нуля. С другой стороны, чем больше зеленая масса, тем выше NDVI.

Нормализованный (меньше единицы по модулю) вегетационный индекс изменяется от минус единицы до единицы.

Полученные данные в дальнейшем обрабатывают с целью определения фенологических характеристик растений [4, 8-10].

Сезонная динамика спектральной яркости посевов может служить для диагностики видового состава и физиологического состояния растений [9].

Для прогнозирования урожайности сельскохозяйственных культур исследователи рассматривают данные о фактической урожайности зерновых культур и сопоставляют их с метеоданными и данными дистанционного зондирования Земли. В качестве метеоданных учитываются максимальная и минимальная температуры воздуха, суммарные

суточные осадки, относительная влажность воздуха, средняя скорость ветра, суммарная солнечная радиация. По данным исследования [10], чем выше уровень земледелия в хозяйстве, тем больше разность между максимальным и минимальным значением NDVI за вегетационный период.

Растительный покров отличается характерным максимумом отражательной способности в зеленой, минимумом в красной и резким увеличением в ближней инфракрасной зоне [5].

Таким образом, в процессе изучения спектральных характеристик растений получают наборы данных для дальнейшей их статистической обработки.

Список литературы

- 1 Stamford J.D., Violet-Chabrand S., Cameron I., Lawson T. Development of an accurate low cost NDVI imaging system for assessing plant health // *Plant Methods* 19(1), 9. - 2023
- 2 Гашников М.В., Глузов Н.И. Бортовая обработка гиперспектральных данных в системах дистанционного зондирования Земли на основе иерархической компрессии // *Компьютерная оптика*. 2016. - Т. 40, - №4. - С. 543-550.
- 3 Шовенгердт Р.А. Дистанционное зондирование. Модели и методы обработки изображений. – М.: Техносфера, 2010
- 4 Ghada A. Khder, Eslam Farg, Sayed M. Arafat. Natural vegetation cover analysis in Wadi Hagul, Egypt using hyperspectral remote sensing approach // *The Egyptian Journal of Remote Sensing and Space Sciences*, vol. 22, no. 3, pp. 253-262, 2019
- 5 Токарева О.С. Обработка и интерпретация данных дистанционного зондирования Земли. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2010.
- 6 Буховец А.Г., Семин Е.А., Костенко Е.И., Яблоновская С.И. Моделирование динамики вегетационного индекса NDVI озимой пшеницы в условиях ЦФО // *Вестник Воронежского государственного аграрного университета*. – 2018. - №2(57). – С.186-199
- 7 Лиджиева Н.Ц., Уланова С.С., Федорова Н.Л. Опыт применения индекса вегетации (NDVI) для определения биологической продуктивности фитоценозов аридной зоны на примере региона Черные земли // *Известия Саратовского университета. Серия: химия, биология, экология*. - 2012. - Т. 12, № 12. - С. 93–96
- 8 Миклашевич Т.С., Барталев С.А. Метод определения фенологических характеристик растительного покрова на основе временных рядов спутниковых данных // *Современные проблемы дистанционного зондирования Земли из космоса*. - 2016. -Т. 13. - № 1. – С. 9-24
- 9 Сидько А.Ф., И.Ю. Пугачева И.Ю., Шевырнов А.П. Исследование динамики спектральной яркости посевов сельскохозяйственных культур в период вегетации на территории Красноярского края // *Журнал Сибирского федерального университета. Серия Техника и технологии*. – 2009. – Т.1, №2. – С.100-111
- 10 Сладких Л.А., Захватов М.Г., Сапрыкин Е.И., Сахарова Е.Ю. Технология мониторинга состояния посевов по данным дистанционного зондирования Земли // *Геоматика*. - №2, 2016. – С.39-48

ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯ ЖӘНЕ ЖАРНАМА

Аманбаева Д. М., 2 курс студенті

Жетекшілері: Сегізбаева А.У., Сегізбаева А.У.

Ш.Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі

Ақтөбе қ.

Ғылыми жобаның мақсаты – интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы оқу мен дәріптеу және насихаттау.

Ғылыми жобаның өзектілігі: интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы танымдық тұрғыдан зерттелуі.

Ғылыми жобаның міндеттері:

- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама қасиеттерінің сырларын танып-білу;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама жайында зерттеулер жүргізген әлем ғалымдарының ғылыми зерттеулерімен танысу;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы тәжірибелер нәтижесінде пайда болған өзгерістер сырын ұғыну;
- оқушылардың бойында интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама жайлы еңбектерін құрметтеу дағдыларын қалыптастыру;

Зерттеу жұмысының ғылыми болжамы: Зерттеу жұмысы интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама арқылы оқушылардың өзін өзі тәрбиелеуі және зияткер ұрпақтың қалыптасуына тарихи көмек.

Зерттеудің кезеңдері: Зерттеу жұмысының мақсаты мен тақырып ерекшелігіне байланысты әдеби-тарихи, жүйелі-сипаттамалық, баяндау, салыстырмалы талдау мен жинақтау, жүйелеу және оны түсіндіру әдістері қолданылды.

Зерттеудің теориялық мәнділігі: интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманың көптеген мүмкіндіктерін және мән-маңызы айқындалды.

Зерттеудің практикалық мәнділігі: Зерттеу нәтижесінде жинақталған материалдар болашақта интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы әрі қарай зерттеп, зерделеймін деушіге пайдалы нұсқа, сондай-ақ колледждің информатика және кәсіпкерлік қызмет негіздері, маркетинг пәні сабақтарына қосымша элективті курстардың бағдарламасына енгізуге болады.

Зерттеудің дербестік нәтижесі:

- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама сырлары айқындалды;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама қасиеттері таныстырылды;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнамаға байланысты нақты мәліметтер ашылды;
- интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнама бойынша нақты тәжірибе жүргізу арқылы байқалды.

Ғылыми жобаның ғылыми жаңалығы: интернет желісіндегі электрондық коммерция және жарнаманы танымдық тұрғыдан зерттелді.

Кіріспе

Бүгінгі таңда интернетті жердің барлық дерлік тұрғындарын қамтуға қабілетті үлкен нарық ретінде қарастыруға болады. Сондықтан бағдарламалық және аппараттық шешімдерді өндірушілер, сауда және қаржы ұйымдары интернетті - электрондық коммерцияда коммерциялық қызметті жүргізудің әртүрлі түрлері мен әдістерін белсенді дамытуда.

Интернеттегі - электрондық коммерция

Осы тақырыптың өзектілігіне байланысты біз келесі сұрақтарды қарастырамыз: электрондық коммерция ұғымы, интернеттегі жарнама, электрондық коммерцияны санаттарға бөлу, электрондық коммерцияның артықшылықтары мен кемшіліктері, электрондық коммерцияны қолдаудың мемлекеттік шаралары.

Электрондық коммерция

Интернет-дүкендердің қызметі қарқынды дамып келеді, бүгінде Интернетті кез-келген деңгейде, тіпті үлкен бизнеске дейін сатып алу-сату мәмілелерін жүзеге асыру үшін платформа ретінде пайдалану танымал болды [1].

Электрондық коммерция - бұл көптеген бизнес-процестерді электронды түрде жүргізу арқылы жеделдету, өйткені ақпарат әр кезеңде қағаз көшірмесін жасау кезеңін айналып өтіп, алушыға тікелей жіберіледі. Компьютерде жасауға болатын кез-келген ақпаратты электронды түрде жіберуге болады: мәтіндік файлдар, электрондық кестелер, мәліметтер базасы, суреттер, тапсырыстар, шоттар, төлемдер, ақпараттық сұраулар, прайс-парақтар, мультимедиялық деректер [2].

Электрондық коммерцияны санаттарға бөлу

Электрондық коммерцияны келесі санаттарға бөлуге болады:

- бизнес-бизнес (B2B);
- бизнес тұтынушы (B2C);
- бизнес әкімшілігі (B2A);
- тұтынушы-әкімшілік (C2A);
- тұтынушы-тұтынушы (C2C) [3].

Бизнес-бизнес

Бұл санат компаниялар арасындағы өзара іс-қимылдың барлық деңгейлерін қамтиды. Мысалы: дилер тапсырыс берушілердің мәліметтер базасымен жұмыс жасай отырып, тапсырыстарды өз бетінше орналастыруға және олардың орындалу барысын бақылауға мүмкіндік алады. Бұл топқа электронды нарықтар мен ұйымшылдық жүйелер кіреді, онда интернет бір кәсіпорынның бөлімшелері арасындағы өзара әрекеттесуді ұйымдастыру үшін қолданылады. Бүгінгі таңда электрондық коммерцияда жасалған барлық мәмілелердің үлкен үлесі осы санатқа жатады [4].

Бұл жүйе тұтынушы үшін тауарлар мен қызметтердің қол жетімділігі тұрғысынан ірі қалалар мен шалғай аудандар арасындағы айырмашылықтарды жою үшін тиімді. B2C делдалдардың ең аз санымен тікелей сатуға мүмкіндік береді. Делдалдарды жою жергілікті жерлерде бәсекелестік бағаларды белгілеуге және оларды тіпті көбейтуге мүмкіндік береді (делдалдардың сыйақысын қоспағанда), бұл, әрине, пайданың өсуіне әкеледі. Шетелде тарихи түрде бірінші болып B2C санатына жататын электрондық коммерция модельдері болды. Интернет ортасына әдеттегі Мото-мәмілелер механизмі (Mail Order-Telephone Order) көшірілді. Сатып алушының тапсырысы сатушының веб-сайтындағы нысанды толтыру арқылы жасалды, өнім пластикалық карта арқылы төленді. Осыдан кейін тауарлар пошта арқылы немесе курьерлік қызмет арқылы жеткізілді. Электрондық коммерцияның дамуының осы кезеңінде Интернет арқылы төлем жүйелері туралы әңгіме болған жоқ [5].

Бизнес-әкімшілік

Бұл санат бизнес пен әкімшіліктің өзара әрекеттесуін қамтиды. Мысалы: халықаралық ұйымдар тауарлар мен қызметтерді сатып алу үшін Интернетті пайдаланады. Мәмілелер коммерциялық кәсіпорын мен үкіметтік ұйым арасында, әдетте, Мемлекеттік сатып алу нысанында жүзеге асырылады [5].

Электрондық коммерцияның артықшылықтары мен кемшіліктері

Электрондық коммерцияның артықшылықтары мен кемшіліктері.

Электрондық сауданың ең үлкен және маңызды артықшылығы-бұл мүдделі компанияға немесе жеке тұлғаға жаһандық нарыққа қол жеткізуге мүмкіндік береді. Ол ұлттық және халықаралық нарықтың қажеттіліктеріне қызмет етеді. Сіздің бизнесіңіз енді географиялық шекаралармен шектелмейді.

Электрондық коммерция арқылы тіпті шағын бизнес тауарлар мен қызметтерді сату және сатып алу үшін әлемдік нарыққа қол жеткізе алады. Бизнесі осылай жүргізу кезінде уақыт шектеулері де жоқ, өйткені электронды сауда тәулігіне 24 сағат, тіпті мереке және демалыс күндері де операцияларды орындауға мүмкіндік береді, бұл өз кезегінде сату мен кірісті едәуір арттырады. Электрондық сауда сонымен қатар клиенттерге арзан және сапалы тауарларды таңдауға мүмкіндік береді [6].

Интернеттегі электрондық коммерцияны зерттеу практикасы

Электрондық коммерцияның мүмкін анықтамаларының бірі: "тараптардың өзара әрекеттесуі физикалық алмасудың немесе тікелей физикалық байланыстың орнына электронды түрде жүзеге асырылатын мәмілелердің кез-келген түрі". Алайда, дәл осындай анықтама жаңа сұраулар мен технологиялардың пайда болуынан туындаған және бизнесі жүргізу тәсілдеріндегі түбегейлі өзгерістерге әкелетін электрондық коммерцияның революциялық рухын көрсетпейді.

Электрондық коммерция-бұл жаһандық ауқымдағы осындай өзгерістерді жүзеге асыру және қолдау құралы. Бұл компанияларға ішкі операцияларды тиімді және икемді жүргізуге, жеткізушілермен тығыз қарым-қатынас жасауға және клиенттердің сұраныстары мен үміттеріне тезірек жауап беруге мүмкіндік береді. Компаниялар географиялық орналасуына қарамастан ең жақсы жеткізушілерді таңдауға, сондай-ақ өз тауарлары мен қызметтерімен жаһандық нарыққа шығу мүмкіндігіне ие болады [7].

Қорытынды

Ғылыми жобамды қорытындылай келе электрондық коммерцияның бұл әдісі екі тұтынушы арасында мәміле жасауды қамтиды, олардың ешқайсысы заңды мағынада кәсіпкер емес. Мұндай саудаға арналған Интернет-сайттар-бұл толқучка нарығы мен газеттегі хабарландыру бағаны арасындағы орташа нәрсе. Әдетте, С2С схемасы бойынша сауда Қазіргі уақытта танымал бола бастаған Интернет-аукциондар сайттарында жүзеге асырылады, өйткені электрондық коммерцияның бұл түрі жақында қарқынды дамып келе жатқан түрлердің бірі болып саналады. Мұндай жүйелердің клиенттері үшін басты ыңғайлылық дүкендердегі құнымен салыстырғанда тауардың төмен бағасы болып табылады.

Жоғарыда сипатталған ең көп таралған электрондық коммерция схемаларынан басқа, бірнеше басқа түрлері бар. Олар соншалықты танымал емес, бірақ кейбір жағдайларда қолданылады. Сөз кәсіпкерлердің де, тұтынушылардың да мемлекеттік құрылымдармен өзара іс-қимылы туралы болып отыр. Жақында салық жинау, сауалнамаларды толтыру, жеткізілімге тапсырыс беру нысандары, кеденмен жұмыс Интернет-технологиялардың көмегімен жүзеге асырыла бастады. Бұл бір жағынан мемлекеттік қызметшілердің жұмысын едәуір жеңілдетуге және екінші жағынан төлеушілерге қағазбастылықтың белгілі бір бөлігінен арылуға мүмкіндік береді. [4],[5],[6]

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Герасименко В.А. Защита информации в автоматизированных системах обработки данных. Книга 1,2 М.; Энергоатомизда, 1994.
- 2 А. Г. Ростовцев, В. А. Матвеев Защита информации в компьютерных системах. Выпуск 2: Элементы криптологии. Санкт-Петербург, изд-во СПбГТУ, 1993.
- 3 В.В. Яценко Введение в криптографию. МЦНМО, 2001
- 4 Горфинкель В. Я. Кәсіпкерлік қызметті ұйымдастыру. М., ЮНИТИ-ДАНА 2004ж
- 5 Е. С. Дүйсенханов, С. А. Щеглов, Д. Ханин, А. А. Сейтенова Электрондық оқулық. Кәсіпкерлік және бизнес негіздері: Алматы: "Көкжиек-Горизонт", 2019 ж.
- 6 Котлер Ф. Маркетинг негіздері М.: Вильямс, 2016. - 752 с.
- 7 Journal of Computer Networks and Communications, ISSN:2090-7141E-ISSN:2090-715X

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ИНТЕГРАЦИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В ОБЛАСТИ АРХИТЕКТУРЫ И СТРОИТЕЛЬСТВА

*Саматова А.М., студент 4 курса
Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева
г.Астана*

Развитие современного общества выдвигает высокие требования к уровню подготовки и квалификации специалистов в любой отрасли. Архитектура и строительство не являются исключением. Архитектура – сложная область, требующая не только творческих способностей и дизайнерских навыков, но и глубокого понимания инженерных и строительных норм и правил.

Современные информационные технологии, которые включают в себя не только сами технологии, но и поддержку промышленности, программное обеспечение, телекоммуникации, образовательную среду. Соответственно, научная основа в большинстве отраслей имеет междисциплинарный подход.

Инновации и технологии оказывают влияние на все отрасли экономики и народного хозяйства, в том числе и в архитектурно-строительную практику. Развитие информационных технологий расширяет возможности для улучшения архитектурного образования с точки зрения методологий, стратегий и инструментов. Наряду с этим, следует признать, что дисциплины, преподаваемые на архитектурно-строительном факультете Евразийского национального университета им. Л.Н.Гумилева, в основном основаны на традиционном, ориентированном на преподавателя, методе обучения. В результате студенты, изучающие архитектуру, тратят значительное количество времени на изучение и анализ зданий и пространств, часто используя традиционные чертежи и физические модели. Получение знаний и практики ограничены лишь областью изучения BIM (building information model - строительные информационные модели). В целом Казахстан, как государство, ориентированное на инновации, поддерживает основные технологичные тренды. Учитывая опыт таких стран, как Австралия, Великобритания, США, Сингапур и др., Казахстан подключился к процессу внедрения BIM-технологий в практику проектирования и строительства. Как следствие, в конце 2017 года был издан приказ Министра по инвестициям и развитию РК №197, которым был введен в действие «План мероприятий по внедрению технологии информационного моделирования при проектировании объектов строительства (BIM-технологий)», а в последующем утверждена «Концепция внедрения технологии информационного моделирования в промышленное и гражданское строительство» [1].

В настоящее время наблюдается определенный дефицит специалистов архитектурно-строительной отрасли, обладающих навыками работы в новой динамично развивающейся информационной среде.

Современный образовательный процесс все глубже интегрируется с информационными технологиями. Очевидно, что казахстанские ВУЗы не остаются в стороне от применения передовых методик обучения, которые также включают набор методических инструментов, основанных на информационных технологиях. Однако в силу объективных и субъективных факторов этот инструментарий ограничен. Для решения этой проблемы в условиях отставания образовательных программ ВУЗов от новых реалий необходимо найти пути интеграции инновационных компонентов в образовательные программы архитекторов. Это подтверждает актуальность исследования.

Тема использования информационных технологий в архитектурно-строительном образовательном процессе не является новой и нашла отражение в публикациях Черной К.С., Швайгера А.М., Петцольда Ф., Донат Д., Булат М., Кичигина В., Романовского В.Г., Захаровой Г.Б. и др. [2-12].

Основными методами настоящего исследования являются анализ и синтез, по результатам которых можно выделить следующие инновационные технологии, которые целесообразно интегрировать в образовательный процесс и которым необходимо обучать будущих специалистов [12]:

- облачные технологии. С их применением появилась новая концепция Connected BIM, когда все процессы, люди и технологии взаимосвязаны в информационной среде. Данная технология позволяет быстро и эффективно управлять всем жизненным циклом объекта;

- технологии «умный дом» и «умный город». Они также основаны на облачных сервисах и на новой технологии Интернета вещей (IoT), когда все объекты (вещи), с которыми мы имеем дело, связаны между собой. IoT позволяет организовать независимую взаимосвязь различных объектов с помощью датчиков и беспроводных сетей, отслеживать и контролировать все параметры, например, в помещении для поддержания комфортной среды и решения многих других задач;

- виртуальная и дополненная реальность (VR/AR). 3D визуализация строительных объектов осуществляется в интерактивной графике в режиме реального времени с погружением пользователя в виртуальную среду с помощью специального оборудования – очков или шлемов. Вы можете осмотреть здание снаружи и изнутри, получить дополнительную информацию в виде инфографики и взаимодействовать с окружающей средой;

- 3D-сканирование местности, совмещение данных с геоинформационными системами (ГИС) и формирование 3D-модели объекта с привязкой к местности, в том числе создание цифровых двойников объектов и целых городов;

- использование беспилотных летательных аппаратов и данных дистанционного зондирования Земли для получения оперативной информации о текущем состоянии строительства;

- 3D печать зданий, малых архитектурных форм и предметов интерьера;

- искусственный интеллект. Обладает неограниченными возможностями для решения задач оптимизации на основе машинного обучения и нейросетевых моделей и алгоритмов.

Принимая во внимание информацию о перечисленных выше инновационных (информационных) технологиях, видится целесообразным скорректировать программу обучения по архитектурно-строительным специальностям в казахстанских высших учебных заведениях.

Наряду с индивидуальным обучением следует рассмотреть возможность обучения и практического закрепления навыков разработки и реализации совместных проектов. В данном контексте могут быть рассмотрены возможности работы в программном продукте ARCHICAD и использовании CAVE-технологии.

Принципиально важным видится внедрить в процесс обучения по архитектурно-строительным специальностям следующее:

- обновить программу дисциплин;

- разработать и внедрить стандарты обучения новым дисциплинам и критерии оценки знаний;

- объединить учебно-методические материалы в единую систему обеспечения обучения по программам среднего, высшего, послевузовского и дополнительного образования;

- расширить спектр изучения программ, таких как: BIM, наряду с AutoCAD Architecture и Revit, дать основы PlanRadar, Edificius BIM Software, BIM collab, BIMx, Navisworks, Renga;

- приглашать для чтения лекций и семинарских занятий ведущих IT-специалистов в архитектурно-строительной области;
- расширять программно-технологическую базу ВУЗов, в том числе в области 3D-принтинга и визуализации (создание лабораторий и аудиторий для индивидуальных и коллективных занятий),

- внедрить междисциплинарную интеграцию вузовских компонентов, в частности, объединения для написания выпускной квалификационной работы групп смежных специальностей (программистов, архитекторов, дизайнеров, визуализаторов и т.п.);

- расширить возможности для участия студентов в научных исследованиях.

Для более продуктивной деятельности студентов, следует определить такие педагогические условия, как:

- обеспечение более гибкой программы обучения: Университеты могут предложить удобную программу обучения, которая позволит студентам выбирать из более широкого спектра курсов и подходить к учебному процессу индивидуально, а также использовать онлайн-курсы и другие формы дистанционного обучения;

- развитие мотивации обучаемых к изучению новых технологий;

- обеспечение целостности организации учебной и научно-познавательной работы (научно-исследовательской);

- создание творческой образовательной среды;

- создание познавательной среды и условий для студентов, в целях проведения экспериментальных работ в рамках взаимодействия «обучаемый–преподаватель»;

- расширить возможности образовательной среды за счет использования дистанционных технологий обучения;

- обеспечения контроля и оценки преподавателем (научным руководителем) научно-экспериментальной работы обучаемого.

Таким образом, следует констатировать, что образовательный процесс в архитектурно-строительной области должен следовать современным технологическим трендам и расширять горизонты возможностей как для получения, так и для реализации знаний.

Список литературы

1 Талапов В. Концепция внедрения BIM в Казахстане: основные факты. КазНИИСА. URL: <https://kazniisa.kz/index.php/component/k2/item/133-bim>

2 Чёрная К.С. Компьютерное моделирование - это новый образ мышления архитектора. КазГАСА. // Архитектура и современные информационные технологии. Электронное издание: URL: <https://marhi.ru/AMIT/2010/2kvart10/Chernaya/Article.php> [дата обращения 19.01.2023]

3 Швайгер А.М. AutoCAD в преподавании компьютерной и инженерной графики. ЮУрГУ, <http://www.grapham.susu.ac.ru/acad.html> [дата обращения 19.01.2023]

4 Петцольд Ф., Донат Д. Обучение информатике архитекторов 21-го столетия в Университете Баухауз Веймара // Архитектура и современные информационные технологии. Электронное издание: URL: <https://marhi.ru/AMIT/2008/4kvart08/Petzold/Article.php> [дата обращения 19.01.2023]

5 Булат М. Кичигин В. Новые тренды в обучении и повышении квалификации архитекторов и дизайнеров // The Architect. Электронное издание: URL: https://thearchitect.pro/ru/news/7156-Novye_trendyi_v_obuchenii_i_povyishenii_kvalifikatsii_arhitektorov_i_dizaynerov [дата обращения 23.01.2023]

6 Современные компьютерные технологии в архитектурной науке и образовании: учебно-методическое пособие / сост. А. Ю. Лапшов. – Ульяновск : УлГТУ, 2019. – 42 с.

7 Романовский В.Г. Современная направленность архитектурно-дизайнерского образования // Творчество и современность. Сетевое издание. – Новосибирск: НГУАДИ.

– 2017.- 2(3). – с.29-39: URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-napravlennost-arhitekturno-dizaynerskogo-obrazovaniya> [дата обращения 10.02.2023]

8 Захарова Г. Интеграция новых технологий в архитектурное образование // Материалы конференции AIP. IV Международная научно-практическая конференция «новые информационные технологии в архитектуре и строительстве. 2657, 020008 (2022 г.). <https://doi.org/10.1063/5.0107192>

9 Mironova L., Pastuhova L. The technology for evaluation of future engineer's readiness for professional activity in the conditions of industries digitalization. AIP Conference Proceedings 2657, 020004 (2022). <https://doi.org/10.1063/5.0106900>

10 G. B. Zakharova, A. I. Krivonogov, S. V. Kruglikov, A. A. Petunin, «Energy-efficient Technologies in the Educational Programs of the Architectural Higher Education Schools», in Acta Polytech. Hungarica, vol. 17, 8, pp. 121–136 (2020) <https://doi.org/10.12700/APH.17.8.2020.8.9>

11 Xu W., «Teaching Method Reform for Architectural Design Courses Using the Building Information System (BIM) Technology – Case Study of the Teaching of Building Information Engineering Management Technology Course», 4th Annual International Conference on Education Science and Education Management (ESEM 2019).

12 Krivonogov A. I., Zakharova G. B., Kruglikov S. V., Plotnikov S. V., «Implementation of BIM-technologies in the Educational Program of the Architectural University», in MATEC Web of Conferences, pp. 01001 (2018). <https://doi.org/10.1051/mateconf/201814601001>

ӘОЖ 004: 004.05: 004.051

LOW-CODE ЖӘНЕ NO-CODE ПЛАТФОРМАЛАРЫНДА ЖҰМЫС ЖАСАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

*Дайырбек Нұрдәулет Мәдібекұлы, 1-курс магистранты
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті «Информатика» мамандығы*

*Сабит Ибадулла Ибадуллаевич PhD, т.ғ.к.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ.*

*Кулмурзаев Нурлан Серикович э.ғ.к.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ.*

Бағдарламалауды игеру үшін көп уақыт пен күш жұмсауды қажет ететін қиын әрекет болып келді. Қолданушылардың осы салада жеткілікті түрде сауатты болуы және мәселелерді шеше алуы үшін көптеген жылдар қажет. Алайда, соңғы бірнеше жылда бағдарламалауды әлдеқайда жеңілдетуге мүмкіндік беретін технологиялар пайда болды. Бұл технологиялар арқылы кодтың минималды көлемімен қосымшаларды жасауға мүмкіндік береді; ал басқалары кодты мүлдем жазбай ақ толыққанды бағдарлама жасауға мүмкіндік береді.

Код жазу арқылы қосымшалар жасау процесін жеңілдету және оны көпшілікке қолжетімді ету идеясы біраз уақыттан бері бар. Қазіргі кезде көптеген компаниялар жоғарыда аталған платформаларға қызығушылық танытуда, өйткені олар қосымшаларды аз уақытта әзірлеуге және үнемді етуге мүмкіндік береді.

Low-Code және No-Code – ты қолданудың басты ерекшелігі бұл әмбебаптығында болып табылады. Себебі аталмыш технологиялар жеке адамдарға да, сонымен қатар

компанияларға да қолдануға тиімді болмақ.

No-Code деген не?

No-code - "код жоқ". Бұл визуалды бағдарламалау, мұнда ІТ-өнімі элементтерді сүйреп апару арқылы жасалады (drag-and-drop әдісі): сайт немесе қосымшалар жасалуы үшін түймелер, мәтіндік блоктар, таңбалар, толтыруға арналған пішіндер, пішіндер, суреттер қолданылады. Дәстүрлі кодты пайдаланбай қосымшаларды жасауға мүмкіндік беретін платформалар. Бірақ ешқандай код қолданылмайды дегенге күмәнмен қарауға болады. Себебі бұл өнімді кодсыз жасауға көмектесетін платформалар әлі де осы дәстүрлі кодқа ие. Ноукодер код жазбайды. Ноукодер аталмыш дайын элементтерді қолданады. Ол дайын элементтер кодпен жазылған, бірақ кодтар кадрдан тыс қалады, яғни ноукодерге көрінбейді [1].

Жоғарыда айтқанымыздай, бұл өнім бағдарламалау тәжірибесі аз немесе мүлдем жоқ адамдарға бағытталған. Адамдар жұмыс процестерін, пайдаланушы интерфейстерін, деректер модульдерін және басқаларын енгізу үшін визуалды мүмкіндіктерге сүйенеді. Мысалы, UX дизайнері қажетті нәтижеге жету үшін оларды бір блокчейнге апарып, алдын-ала жасалған және кодталған модульдерді қолдана алады.

Сондай-ақ, no-code құралдары қажет болған жағдайда блоктарды қосу немесе жою арқылы кейбір қолданыстағы қолданбаларды өзгертуді немесе жаңартуды жеңілдетуі мүмкін. Сонымен қатар, қолданушы жаңа модульдер мен қолданыстағы модульдердің дұрыс интеграцияланатынына сенімді болуы керек, әйтпесе ештеңе шықпайды.

Кез-келген адамға қолжетімділігі

Бұл құралдардың арқасында кез-келген адам өзінің веб-сайтын немесе платформа-сын құрай алады. Оған техникалық тәжірибе мен бағдарламалау тілдерін білу қажеттілігі болмайды.

Уақыт пен шығындардың қысқаруы

Кәсіби әзірлеушілердің жұмысы аса қымбат. No-code белгілі бір дәрежеде кәсіби әзірлеушілердің көмегінсіз платформаларын құруға және уақытты үнемдеуге мүмкіндік береді. Бұл жеке адам немесе компаниялардың шығынын белгілі бір мөлшерде азайтады. No-code құралдарының арқасында өнімдерді құру процесі кодты нөлден жазудан гөрі тезірек жүретіні анық.

1. Tilda Publishing (қысқ. Tilda) - бағдарламалау дағдыларын қажет етпейтін блоктық сайт құрастырушысы. Сайттарды, интернет-дүкендерді, қону беттерін, блогтар мен электрондық пошта хабарламаларын жасауға мүмкіндік береді. Платформадағы сайттар мобильді құрылғыларға автоматты түрде бейімделетін дайын блоктардан жиналады және семантикалық санаттарға бөлінеді (мысалы, сайт мұқабасы, мәзір, пішін, мәтін, сурет). Сондай-ақ, кірістірілген zero Block редакторының көмегімен жеке модульдерді (мәтін, пішін, геометриялық фигура, сурет, түйме, HTML, галерея, бейне, тултип) қосу арқылы өз блогтарын жобалауға болады, оларды экранда Drag-and-drop режимінде орналастыруға болады [2].

2. Wix.com – drag-and-drop құралдарын қолдана отырып, HTML5-те сайттар мен олардың мобильді нұсқаларын құруға мүмкіндік беретін интернет-жобаларды құру және дамыту үшін Scala-да жазылған халықаралық бұлтты платформа [3].

Low-Code деген не?

Low-Code – «төмен код». Low-Code кодсыз әзірлеу мен толық бағдарламалау арасында орындалады. Бұл дегеніміз, жасалған өнімдегі кодтың кейбір бөліктерін әзірлеу процесінде жазуға болады. Мән беріңіз – жазып қосуға болады, бірақ қажет емес. Бағдарламалау жайлы білімді қажет еткенімен Low-Code бүкіл жобаларды нөлден бастап құруға қарағанда әлдеқайда оңай және жылдам. Кодсыз құруға арналған платформалар сияқты, Low-code құралдары қосымшаларды құру үшін визуалды компоненттерді пайдаланады, бірақ бұл кезде айырмашылықтар бар. Бұл жерде өнімді толық дайындыққа жеткізу үшін бағдарламалау туралы базалық білім қажет етіледі.

Low-Code – тың No-Code құралдарымен бір деңгейде болмағанымен ұқсас артықшылықтары бар: нарыққа шығу жылдамдығы, шығындарды азайту және өзгертулер мен қызмет көрсетудің қарапайымдылығы, т.б. Low-Code платформалары әзірлеуді жеңілдетуге және жоғарыда айтылғандай бағдарламалау тәжірибесі бар адамдарға бағытталған [4].

Low-Code құралының артықшылығы

Low-Code – бұл классикалық бағдарламалау мен No-Code – тың арасындағы орта нүктесі деп алсақ болады, сондықтан әзірлеуші өнімнің функционалдығы мен сыртқы түрін код жазу арқылы толықтыра алады. Тура айтқанда кодтың бір бөлігін алып қосуға болады, осылайша функционалдылықты кеңейтуге мүмкіндік алады.

1. Mendix – бұл мобильді және веб-қосымшаларды кең ауқымда құруға және үнемі жетілдіруге мүмкіндік беретін жоғары деңгейлі қосымшалар платформасы. Mendix платформасы идеядан бастап орналастыруға және пайдалануға дейін қолданбаларды әзірлеудің бүкіл өмірлік циклінде кәсіпорын қолданбаларын жеткізуді жеделдетуге арналған. Mendix – те мүлде кодсыз және кодтарды қолдану арқылы құрауға болады [5].

2. OutSystems – бұлтта, жергілікті немесе гибриді ортада орындалатын мобильді және веб-корпоративтік қолданбаларды әзірлеуге арналған төмен кодталған әзірлеу платформасы.

2014 жылы OutSystems платформаның ақысыз нұсқасын іске қосты, ол әзірлеушілерге Веб және Мобильді қосымшаларды құру және орналастыру үшін жеке бұлтты органы ұсынады [6].

Low-Code және No-Code платформаларының дәстүрлі бағдарламалаудан тиімділігі

Low-Code және No-Code платформаларының басты тиімділігі бағдарламалаудағы тәжірибесіз оңай үйренуге болады. Бұл дегеніміз IT әлеміне кіруге алғашқы қадам деп алсақта болады, және жаңа мамандықтың керемет бастамасына айналады.

Low-Code және No-Code платформаларында да кең қолданылымға арналған бағдарламалар жасауға болады. Мысалы, онлайн оқыту, жаттығулар, қарым-қатынас, чат-боттар, шағын әлеуметтік желілер, букинг және жеткізу қызметтері, онлайн-дүкендер т.с.с. қосымшалар жасалынады.

- Оңай үйрену және оңай кіру шегі
- Жоғары жылдамдықта әзірлеу және аз шығындар
- Икемділік
- Професионалды IT мамандарына жүгінбей, мәселені жеке шешу мүмкіндігі [7]

Қорытынды

Оқып отырғаныңыздай, Low-Code және No-Code платформалары көптеген жолдарымен өте пайдалы. Олар қолданбаларды жылдам жасау үшін өте ыңғайлы, бірақ олардың шектеулері де бар. Low-Code және No-Code платформалары дәстүрлі программалаудың орнын басуы екіталай, дегенменде техникалық емес адамдар үшін қолжетімді және IT саласына деген қадам жасауына мүмкіндік халады. Кейбіреулер оларды бағдарламалаудың болашағы деп санайды, бірақ басқалары келіспейді. Бұл платформалар негізгі біркелкі қосымшаларды әзірлеу кезінде пайдалы болуы мүмкін, бірақ олар күрделі бағдарламаларды жазуға келгенде шектеулі, сондықтан бағдарламалық жасақтаманы жазудың дәстүрлі әдісін ауыстыру жақын арада мүмкін емес деген пікір қалдырамын.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Дмитрий Дементий. Как сделать сайт с помощью конструктора Tilda: пошаговое руководство. Texterra. [Электронный ресурс] Дата обращения: 21 августа 2018. Архивировано 20 августа 2018 года.

2 Tilda Publishing [Электронный ресурс] https://ru.wikipedia.org/wiki/Tilda_Publishing

3 Wix.com [Электронный ресурс] <https://ru.wikipedia.org/wiki/Wix.com>

4 Low-Code Platform Alexander C. Bock – Ulrich Frank 15 ноября 2021 года

5 What-is-mendix [Электронный ресурс] <https://www.mendix.com/evaluation-guide/what-is-mendix/>

6 OutSystems [Электронный ресурс] <https://en.wikipedia.org/wiki/OutSystems>

7 Low-Code and No-Code Platforms, Marcelo Galhego, 5 Июль 2022 год [Электронный ресурс] <https://medium.com/@marcelo.galhego/low-code-and-no-code-platforms-602873f5aa6f>

8 Diego Ramos Canterle, Thiago L. T. da Silveira Renato, J. Cintra: A Multiparametric Class of Low-complexity Transforms for Image and Video Coding <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0165168420302280>

ӘОЖ 37: 37.03

БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУ

*Ибадулла С. И., PhD доктор
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті,
Қызылорда қ.*

*Құлмырзаев Н. С.
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ.*

*Оразбахов А. Қ., 1 курс магистранты
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ.*

Жасанды интеллект (AI) біздің білімге деген көзқарасымызды өзгертуге мүмкіндігі бар. Білім беру процесіне жасанды интеллект технологиялары мен әдістерін біріктіру оқытудың тиімділігін арттыруы мүмкін. Жасанды интеллект оқушыларға жекелендірілген және қызықты оқу тәжірибесін бере алады және оқытушыларға оқушыларына жақсырақ қолдау көрсетуге көмектеседі.

Жасанды интеллект студенттерге де, оқытушыларға да білім беру процесін жақсарту үшін әртүрлі тәсілдермен қолданыла алады. Жасанды интеллектті қолданудың ең маңызды аспектілерінің бірі оқушыларды жекелей оқыту. Жасанды интеллект алгоритмдері оқушылардың деректерін талдау және олардың күшті және әлсіз жақтарын анықтау үшін пайдаланылуы мүмкін, содан кейін оларды әрбір жеке оқушының қажеттіліктеріне сәйкес оқу процесін жекелендіру үшін пайдалануға болады. Бұл тиімдірек оқуға әкелуі мүмкін, өйткені оқушылар жақсартуды қажет ететін салаларға назар аудара алады және мақсатты оқытуды ала алады [1].

Қазіргі таңда өте танымал GPT-3 OpenAI (<https://chat.openai.com/>) технологиясы, соның ішінде chatgpt моделі білім беруде бірнеше жолмен қолданылуы мүмкін. ChatGPT нақты уақыттағы кері байланысты және студенттерге оқу барысында басшылықты қамтамасыз ету үшін жекелендірілген оқыту платформаларына біріктірілуі мүмкін. Сонымен қатар, ChatGPT оқушылардың деректерін талдау және оқытушыларға нұсқаулар мен түсініктер беру үшін пайдаланылуы мүмкін, бұл оларға оқушыларды қолдау және олардың үлгерімі туралы негізделген шешімдер қабылдауға көмектеседі.

ChatGPT-ті білім беруде қолдану оқу процесін едәуір жақсарту алатынына қарамастан, оны адам тәрбиешілерімен және этикалық және құпиялылық мәселелеріне сәйкес пайдалану керек екенін ескеру маңызды.

Жасанды интеллект оқытушылар мен мекемелерге шешім қабылдауға және ресурстарды бөлуге көмектесу үшін де қолданыла алады. Мысалы, жасанды интеллект

алгоритмдері трендтер мен заңдылықтарды анықтау мақсатында оқушылардың үлгерімі туралы деректерді талдау үшін пайдаланылуы мүмкін, бұл мұғалімдерге қосымша мұғалімдерді жалдау немесе оқу бағдарламасын жаңарту сияқты ресурстарды қайда бөлу керектігі туралы негізделген шешімдер қабылдауға көмектеседі [2].

Сонымен қатар, жасанды интеллект білімге қол жетімділікті жақсартуға көмектеседі, әсіресе ресурстары аз аудандарда немесе мұғалімдері жетіспейтін аудандарда. Жасанды интеллектке негізделген виртуалды және кеңейтілген шындық технологиялары студенттерге орналасқан жеріне қарамастан қызықты және интерактивті білім беру тәжірибесін беру үшін пайдаланылуы мүмкін. Бұл білім берудегі алшақтықты жоюға және студенттерге олардың шығу тегіне немесе әлеуметтік-экономикалық жағдайына қарамастан тең мүмкіндіктер беруге көмектеседі.

Алайда, білім берудегі жасанды интеллект адам мұғалімдерін алмастырмауы керек, керісінше олардың мүмкіндіктерін кеңейтіп, оқушыларына жақсы қызмет етуге көмектесуі керек екенін ескеру маңызды. Сондай-ақ, оқушылардың деректерінің қорғалуын және байқаусызда пайдаланылмауын қамтамасыз ету сияқты этикалық және құпиялылық туралы ойлар бар [3].

Білім беруде жасанды интеллект көмегімен жасалуы мүмкін бірнеше бағдарламалар бар:

1. **Жекелендірілген оқыту платформалары:** бұл платформалар оқушылардың деректерін талдау және олардың күшті және әлсіз жақтарына негізделген әрбір жеке оқушы үшін жеке оқу тәжірибесін жасау үшін жасанды интеллект алгоритмдерін пайдаланады. Жеке оқытуға арналған жүйесі бар платформалар: Coursera (<https://www.coursera.org/>), EdX (<https://www.edx.org/>), Udey (<https://www.udemy.com/>)[4].

2. **Интеллектуалды оқыту жүйелері:** бұл жүйелер оқушылардың кері байланысын қамтамасыз ету және оқу процесіне қатысуға көмектесу үшін нақты уақыт режимінде басшылық жасау үшін жасанды интеллектті пайдаланады. Интеллектуалды оқыту жүйелері бар платформалар: Knewton (<https://www.knewton.com/>), Querium (<https://www.querium.com/>), ALEKS (<https://www.aleks.com/>).

3. **Автоматтандырылған бағалау жүйелері:** бұл жүйелер жасанды интеллектті тапсырмалар мен емтихандарды жылдам және дәл бағалау үшін пайдаланады, мұғалімдерге басқа тапсырмаларға назар аударуға уақыт береді. Автоматтандырылған бағалау жүйелері қолданылған платформалар: Gradescope (<https://www.gradescope.com/>), Top Hat (<https://tophat.com/>).

4. **Шешімдерді қолдау жүйелері:** бұл жүйелер оқытушылар мен мекемелерге ресурстарды бөлу туралы негізделген шешімдер қабылдауға көмектесу арқылы оқушылардың үлгерімі туралы деректерді талдау үшін жасанды интеллект алгоритмдерін пайдаланады. Шешімді қолдау жүйелері қолданылған платформалар: Edmentum (<https://www.edmentum.com/>), DreamBox (<https://www.dreambox.com/>)

5. **Виртуалды және кеңейтілген шындық технологиялары:** бұл технологиялар жасанды интеллектті студенттерге орналасқан жеріне қарамастан білім алуға мүмкіндік беретін қызықты және интерактивті білім беру тәжірибесін жасау үшін пайдаланады. Виртуалды және кеңейтілген шындық технологиялары қолданылған платформалар: zSpace (<https://zspace.com/>) , VR Classroom (<https://www.classvr.com/>).

6. **Адаптивті тестілеу жүйелері:** бұл жүйелер оқушылардың үлгеріміне негізделген нақты уақыттағы тест сұрақтарын бейімдеу үшін жасанды интеллект алгоритмдерін қолданады, бұл жекелендірілген және тиімді бағалауды қамтамасыз етеді. Адаптивті тестілеу жүйелер қолданылған платформалар: Smart Sparrow (<https://www.smartsparrow.com/>), Carnegie Learning (<https://www.carnegielearning.com/>) [5].

Жасанды интеллект оқудағы олқылықтарды анықтауға және жоюға көмектеседі: жасанды интеллект алгоритмдері оқушылардың үлгерімі туралы деректерді талдай алады және оқытушыларға мақсатты қолдау көрсетуге және оқудағы олқылықтарды жоюға көмектесу арқылы оқушылардың қиындықтарға тап болатын аймақтарын анықтай алады.

Жасанды интеллект мұғалімдерге жүктемені азайтуға көмектеседі: автоматтандырылған бағалау жүйелері мен шешімдерді қолдау жүйелері мұғалімдерге жүктемені азайтып, сабақтарды жоспарлау, Жеке қолдау көрсету және зерттеу жүргізу сияқты маңызды міндеттерге назар аударуға уақыт бөле алады.

AI технологияларының дамуымен этика мәселелері туындайды, соның ішінде ашықтық, түсініктілік, деректерді қорғау, оқытудағы әділеттілік және теңдік.

Жасанды интеллект жүйелерінің ашықтығы мен түсіндірілуі студенттер мен оқытушыларға шешімдердің қалай қабылданатынын және осы жүйелерді білім беру мақсаттарына қалай пайдалану керектігін түсіну үшін қажет. Олардың жеке өміріне құқықтарын бұзбау үшін оқушылар мен оқытушылардың деректерін қорғауды қамтамасыз ету қажет.

Жасанды интеллект жүйелері тек білім беру мақсаттарына жету үшін пайдаланылуы керек және кемсітушілік, тыңшылық және басқа да заңсыз мақсаттарда қолданылмауы керек. Жасанды интеллект жүйелерін пайдалану кезінде нәсіліне, жынысына, жасына және басқа критерийлерге негізделген кемсітушілікке жол бермей, барлық оқушылар үшін оқу теңдігін қамтамасыз ету қажет.

Сонымен қатар, қабылданған шешімдердің сенімді және дәл деректерге негізделгеніне және жасанды интеллект жүйелері адамның бақылауы мен сараптамасын алмастырмай-тынына көз жеткізу маңызды [6].

Білім беру процесінде жасанды интеллектті қолдану тақырыбына одан әрі зерттеу үшін пайдалы болатын бірнеше салалар бар:

► **Этика және құпиялылық мәселелері:** жасанды интеллект білім беруде кеңінен қолданыла бастағандықтан, этикалық салдарлар мен құпиялылық салдарын ескеру маңызды. Әрі қарай зерттеу жасанды интеллектті жауапкершілікпен және этикалық тұрғыдан қолданудың ең жақсы тәжірибелерін жасауға бағытталуы мүмкін.

► **Дәстүрлі оқыту әдістерімен интеграция:** жасанды интеллект технологиялары мен әдістерін дәстүрлі оқыту әдістеріне біріктірудің ең жақсы жолдарын, сондай-ақ технологияға негізделген оқыту мен адамға негізделген оқытуды қалай тиімді біріктіру керектігін зерттеу пайдалы болар еді.

► **Оқушылардың нәтижелеріне әсері:** жасанды интеллекттің оқушылардың нәтижелеріне әсерін түсіну үшін қосымша зерттеулер қажет, мысалы, оқу тиімділігі, мотивация және қатысу.

► **Мұғалімдерді даярлау және біліктілігін арттыру:** жасанды интеллектті білім беру процесіне тиімді енгізу үшін мұғалімдер тиісті түрде дайындалып, осы технологияларды тиімді пайдалану үшін қажетті дағдылар мен білімге ие болуы керек. Мұндай оқыту мен қолдауды қамтамасыз етудің ең жақсы жолдарын түсіну үшін қосымша зерттеулер қажет.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект жекелендірілген және тиімді оқу тәжірибесін ұсыну, ресурстарды бөлуді оңтайландыру және білімге қол жетімділікті жақсарту арқылы білім беру процесінде төңкеріс жасай алады. Жасанды интеллект дамып келе жатқандықтан, оқытушылар, мекемелер мен саясаткерлер үшін оның әлеуетін пайдалану және оны жүзеге асыру жауапты, этикалық және студенттерге де, оқытушыларға да пайдалы болуы үшін жұмыс істеу маңызды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Чулюков В.А. Основы искусственного интеллекта [Мәтін]:учеб. пособие // В.А.Чулюков. - Воронеж: Изд-во ВГПУ, 2005. - 304 б.

2 Зеер Э.Ф., Крежевских О.В. Концептуально - теоретические основы персонализированного образования [Мәтін] // Э.Ф.Зеер, О.В. Крежевских. -Образование и наука. Том №24(4) 2022. -15 б. (<https://doi.org/10.17853/1994-5639-2022-4-11-39>)

3 Шелли Ф. Заменит ли нас искусственный интеллект? [Мәтін] // Ф.Шелли. : Изд-во Ад Маргинем, -ISBN: 978-5-91103-486-3. Серия «The Big Idea». 2019. (<https://www.labirint.ru/books/713126/>)

4 Moharm K. A. Framework for Adaptive Personalized E-learning Recommender Systems [Text] // К.А. Moharm. :Изд-во International Journal of Intelligent Information Systems, 2019. (<https://www.sciencepublishinggroup.com/journal/paperinfo?journalid=135&doi=10.11648/j.ijis.20190801.13>)

5 Roll I., Wylie R. Evolution and Revolution in Artificial Intelligence in Education [Text] // I.Roll, R. Wylie. International Journal of Artificial Intelligence in Education volume 26, pages582–599, 2016. (<https://doi.org/10.1007/s40593-016-0110-3>)

6 Сачмен Л. Реконфигурации отношений человек-машина. Планы и ситуативные действия [Мәтін] // Л. Сачмен. – М.:Изд-во Элементарные формы, 2019. (<https://publications.hse.ru/books/314458293>)

УДК 004.946

ВИРТУАЛЬНАЯ И ДОПОЛНЕННАЯ РЕАЛЬНОСТЬ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

*Сафина К.И., студент 3 курса
Казанский государственный энергетический университет, г. Казань*

В информационном виртуальном мире возник новый подвид человека, которого стали называть человек цифровой. Словосочетание «цифровая реальность» быстротечно вторглось в словарный запас человека, его использование становится всё чаще и это становится модно, актуально, современно. Человек в современном цифровом пространстве отличается от человека, жившего лет 30 назад. Эти изменения видны не только на взрослых людях, но и на юных жителях нашей планеты. Со стороны кажется, что для молодого поколения виртуальный и реальный миры равноценны. Они не видят различий между мирами и с легкостью переходят из одного мира в другой [1].

Усвоение материала какого-либо предмета в учебном заведении зависит от степени вовлеченности самого студента. Исследователями было ни раз доказано, что живому существу намного легче запомнить информацию, которая может воздействовать на несколько органов чувств [2].

Использование и применение виртуальной и дополненной реальности несёт большую пользу, когда альтернативные методы являются трудновыполнимыми, неэффективными или неинтересными. Помимо этого, имеется еще немало положительных аспектов использования VR/AR-технологий в процессе обучения студентов. Трёхмерная графика наглядно моделирует и показывает сложные процессы с нужной детализацией [3]. Ещё одним преимуществом является то, что скорость процесс можно подстроить под себя.

Доказательством того, что устройства виртуальной реальности – это необходимость в современном мире, является их использование в качестве тренажера для отработки сложных и опасных элементов без риска для здоровья обучающегося, например, обучение пожарников тушению пожаров в высотных зданиях или медиков в оказании медицинской помощи пострадавшему [4]. Эффект полного погружения позволяет проводить пары в режиме виртуальной и дополненной реальности, что позволяет проводить обучение дистанционно. Тот или иной созданный виртуальный объект можно использовать безграничное количество раз без каких-либо затрат.

Безусловно, созданная виртуальная модель не сможет заменить и полностью искоренить реальный объект или процесс, но может позволить подготовиться к реальной ситуации с максимально возможной детализацией и без каких-либо потерь по времени и здоровью. Проекты виртуального моделирования реальности все чаще внедряются в процесс обучения. Большое внимание VR/AR-разработки на данный момент уделяется

в сфере медицины [5]. В частности, в мире уже созданы виртуальные симуляторы с тактильной обратной связью для хирургов и стоматологов. Для этого пользователю необходимо взять два концевика-манипулятора и надеть очки VR. После можно отрабатывать приобретенные навыки на виртуальном пациенте.

Заслуживающим внимания является опыт Российской Федерации в направлении использования VR/AR-технологий в учебном процессе. В Московском государственном университете имени М.В. Ломоносова активно разрабатываются и используются технологии виртуальной, смешанной и дополненной реальности. Процесс разработки начинается с математических моделей и изучения физиологических основ, а заканчивается аппаратной и программной реализацией [6]. Такая активная деятельность и насыщенная программа привели к появлению магистерской программы на новом факультете космических исследований МГУ, посвященной технологическим основам виртуальной и смешанной реальности.

В результате работы проведён обзор и анализ накопленного опыта применения технологий виртуальной и дополненной реальности в процессе обучения [7]. Проанализированы исследования эффективности применения VR/AR-технологий в области образования. Показано, что данные технологии позволяют существенно повышать рентабельность и качество обучения за счет возможности многократной практической отработки навыков без воздействия на обучающегося возможных в реальной жизни опасных факторов имитируемых ситуаций. Поскольку «оцифровывание» будет продолжаться, необходимо знать меру использования информационных технологий и не забывать, что человечество живет в реальном мире, а не в виртуальном, поэтому важно поддерживать живую связь с людьми и наслаждаться реальной жизнью.

Список литературы

- 1 Андрушко Д.Ю. Применение технологий виртуальной и дополненной реальности в образовательном процессе: проблемы и перспективы / Д.Ю. Андрушко // Научное обозрение. Педагогические науки. – 2018. – № 6 – С. 5–10.
- 2 Галиуллина, Э.Р. Цифровые игры как способ обучения / Э.Р. Галиуллина, Р.С. Зарипова // Учёные записки ИСГЗ. – 2019. – Т.17. – №1. – С.126-129.
- 3 Никитина У.О. Проблемы и перспективы применения технологий виртуальной реальности / У.О. Никитина, Р.С. Зарипова // Информационные технологии в строительных, социальных и экономических системах. – 2020. – №2 (20). – С. 81-83.
- 4 Соболев В.Ю. Интерактивные методы обучения как основа формирования компетенций / В.Ю. Соболев, О. В. Киселева // Высшее образование сегодня. – 2014. – № 9. – С. 70–74.
- 5 Галиуллина Э.Р. Тенденции современного образования технических специалистов / Э.Р. Галиуллина, Р.С. Зарипова // Состояние и перспективы развития ИТ-образования: Сборник докладов и научных статей Всероссийской научно-практической конференции. – Чебоксары. – 2018. – С. 304-307.
- 6 Кривоногова А.Е. Современные информационные технологии и их применение в сфере образования / А.Е. Кривоногова, Р.С. Зарипова // Преподавание информационных технологий в Российской Федерации: Материалы Семнадцатой открытой Всероссийской конференции. – Новосибирск. – 2019. – С. 399-401.
- 7 Пырнова О.А. Технологии виртуальной реальности в образовании / О.А. Пырнова, Р.С. Зарипова // Приоритетные направления развития спорта, туризма, образования и науки: материалы международной научно-практической конференции. Нижний Новгород. – 2021. – С. 694-696.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КОДИРОВАНИЯ И ДЕКОДИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИИ

*Базарбекова А. докторант
Евразийский национальный университет им. Л.Гумилева
г. Астана*

Теория кодирования информации является одним из областей теоретической информатики. К основным задачам теории кодирования относятся следующие:

- разработка принципов наиболее экономичного кодирования информации и сообщения;
- согласование параметров передаваемых информации и сообщения с особенностями канала связи;
- разработка способов и приемов, обеспечивающих надежность передачи информации по каналам связи, т.е. отсутствие потерь информации [1].

Две последние задачи связаны с процессами передачи информации сообщения. Первая же задача – кодирование информации – касается не только передачи, но и обработки и хранения информации. Эта задача охватывает широкий круг проблем; частным их решением будет представление информации в компьютере.

На рисунке 1 представлена схема передачи информации (см. рис.1). Так как информация передается в виде сообщений. По этому, эти сообщения должны записываться с помощью некоторого набора знаков.

Для дискретных сообщений этот набор знаков должен быть ограничен, и они должны отличаться друг от друга.

Полный набор символов, в котором определен их порядок, называется алфавитом. Например: алфавит Морзе, алфавит Бейсика, алфавит клавиатуры IBM PC и т.п.

В канале связи сообщение, составленное из символов одного алфавита, может преобразовываться в сообщение из символов другого вида алфавита [2].

Правило, описывающее однозначное соответствие символов алфавитов при таком преобразовании, называют кодом, а сама процедура называется перекодировкой. Преобразование сообщения может реализоваться в момент поступления от источника в канал связи (кодирование) и в момент приема получателем (декодирование). Устройства, обеспечивающие эти операции, называются кодировщиком и декодировщиком соответственно.

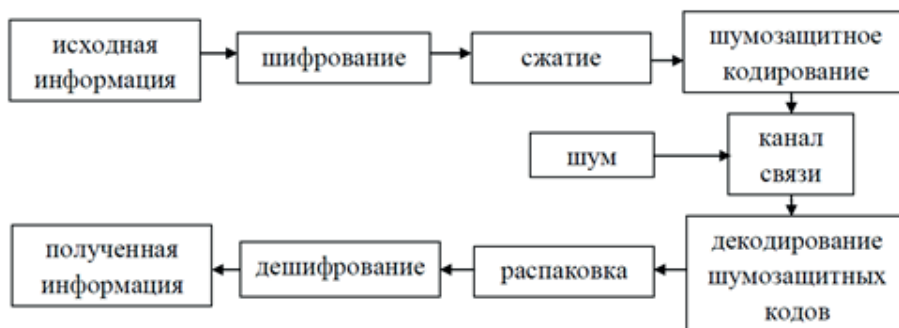

Рисунок 1 - Схема передачи информации в случае кодировки

При передаче сообщений по каналам связи могут возникать помехи (шумы). Они могут приводить к искажению принимаемых знаков (например, треск в телефонной трубке и т.п.).

Передача сообщений при наличии помех, особенно с внедрением компьютерных телекоммуникаций – это серьезная теоретическая и практическая проблема. При работе с кодированной информацией можно выделить следующие основные проблемы:

- установление самого факта того, что произошло искажение;
- выяснение, в каком конкретно месте это произошло;
- исправление ошибки, хотя бы с некоторой степенью достоверности.

Рассмотрим выделенные выше понятия подробнее. Кодирование информации – процесс преобразования сигнала из формы, удобной для непосредственного использования информации, в форму, удобную для передачи, хранения или автоматической переработки. Эта процедура имеет следующие названия: цифровое кодирование, аналоговое кодирование, таблично-символьное кодирование, числовое кодирование. Процесс преобразования сообщения в комбинацию символов в соответствии с кодом называется кодированием, а процесс восстановления сообщения из комбинации символов называется декодированием.

Для кодирования дискретной информации используется некоторый алфавит. Однако однозначное соответствие между информацией и алфавитом не существует. Значит, одна и та же информация может быть представлена с помощью различных алфавитов. В связи с такой возможностью возникает проблема перехода от одного алфавита к другому. При этом такое преобразование не должно приводить к потере информации.

Кодирование информации – процесс формирования определенного представления информации.

Кодирование информации – процесс преобразования сигналов или знаков одного алфавита в знаки или сигналы другого.

Декодирование – операция, обратная кодированию, т.е. восстановление информации в условиях первичного алфавита.

Шифрование – разновидность кодирования.

Таким образом, кодирование предшествует передаче и хранению информации. При этом хранение связано с фиксацией некоторого состояния носителя информации. Передача информации связана с изменением состояния с течением времени (т.е. процессом). Эти состояния или сигналы будем называть элементарными сигналами – поскольку их совокупность и составляет вторичный алфавит [3,4].

Любой код должен обеспечивать однозначное чтение сообщения (надежность), так же должен быть экономным (использовать в среднем поменьше символов на сообщение).

В заключении отметим, что компьютерная техника может обрабатывать только информацию, представленную в числовой форме. Вся другая информация (звуки, изображения, показания приборов и т.д.) для обработки на компьютере должна быть преобразована в числовую форму. Посредством компьютерных программ можно преобразовывать полученную информацию, в том числе - текстовую. При вводе в компьютер каждая буква кодируется определенным числом. При выводе на внешние устройства (экран или печать) для восприятия человеком по этим числам строятся изображения букв. Соответствие между набором букв и числами называется кодировкой символов. Как правило, все числа в компьютере представляются с помощью нулей и единиц. Компьютеры работают в двоичной системе счисления, поскольку при этом устройства для их обработки получаются значительно более простыми.

Список литературы

- 1 Мукушев Б.А., Турдина А.Б. Основы теории информации: учебное пособие [Текст] / - Нур-Султан: 2022. – 112 с.
- 2 Могилев А.В. и др. Информатика: учебное пособие [Текст] / А.В. Могилев, Н.И. Пак, Е.К. Хеннер; Под ред. Е.К. Хеннера. – М., 1999. – 816 с.

3 Яглом А.М., Яглом. И.М. Вероятность и информация [Текст] / А.М.Яглом, И.М.Яглом - М.: Наука, 1973. - 512 с.

4 Mukushev B.A., Zheldybayeva B.S., Mussatayeva I.S., Mukushev S.B., Kariyeva K.U., Turdina A.B. Shaping Scientific Worldview of Schoolchildren by Including Synergetics into the Content of Education. Integratsiya obrazovaniya = Integration of Education. 2018; 22(4):632-647. DOI: 10.15507/1991-9468.093.022.201804.632-647

ӘОЖ 327.862: 004.7

БІЛІМ БЕРУДЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛІНІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ

*Пірмағанбет Н. Е., 1-курс магистранты
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті*

С. И. Ибадулла PhD, т. г. к.

Н. С. Құлмырзаев, э. г. к.

*Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті
Қызылорда қ.*

Бүгінгі таңда әлеуметтік желілер біздің барлығымыздың өміріміздің бір бөлігіне айналғаны сөзсіз. Олардың тарихы 1994 жылдан бастау алады, сол кезде технологиялық прогрестің кейбірі веб-сайттарға, форумдарға, жедел хабарламаларға және достар тізімдеріне пікірлер қосуға мүмкіндік берді.

Әлеуметтік желі адамдардың бір-бірімен танысуына, білуіне және өзара әрекеттесу идеясына негізделген орта. Қазіргі уақытта әлеуметтік желі біздің өмірімізге әсері маңызды, себебі олар саяси, экономикалық және білім беру сияқты өмірдің барлық салаларында көп қолданысқа ие.

Әлеуметтік желі адамдар арасындағы қарым-қатынастың маңызды құралдарының біріне айналды. Алайда, әлеуметтік желілермен қатар, Интернеттегі веб-сайттарда да миллиондаған адамдар белгілі бір пәндер бойынша тәжірибелерімен бөліседі және сол желі пайдаланушыларына әртүрлі ортақ файлдар, фотосуреттер мен бейнелер жібереді, блогтар жасайды және хабарламалар таратады, сонымен қатар нақты уақыт режимінде сөйлесе алады. Бұл желілердің «Әлеуметтік» деп аталуы себебі, олар достарыңызбен және әріптестеріңізбен сөйлесуге, интернет кеңістігінде осы желілердің пайдаланушылары арасындағы байланысты зерттеуге және нығайтуға мүмкіндік беруінде. Әлемдегі ең танымал әлеуметтік желілер қатарына **Facebook (Facebook.com)** және **Twitter (Twitter.com)** және **Instagram (Instagram.com)** және тағы басқалар жатады. Солардың ішінде Facebook әлеуметтік желісі қызметтері тез танымал болды. Ақпаратты іздеуге немесе басқалармен байланысуға арналған орталықтандырылмаған іздеу жүйесі ретінде интернет моделі ескерілген [1]. Бұл желілер көптеген қызметтерді ұсынады және осы қызметтердің ішіндегі ең маңыздыларының бірі - блогтар, онда пайдаланушылар өз идеяларымен бөліп және оны басқа пайдаланушылармен талқылай алады. Олар экономикалық, саяси, әлеуметтік және білім беру жағынан жаһандық әлем іс-шараларында шешім қабылдауда үлкен және ықпалды рөл атқарады.

Зерттеушілер Facebook-ті оқыту педагогикасын жақсарту және тартымды оқу ортасын құру үшін әзірлеу және енгізу үшін пайдаланды. Facebook сияқты әлеуметтік желі технологиялары қатысушыларға оқу ортасында қатысуға мүмкіндік береді, мұнда оқу процесі сынып ішінде де, одан тыс жерлерде де бір-бірінің орнына жүруі мүмкін. Нәтижелер білім алушылар мен оқытушылар үшін білім беруде әлеуметтік желіні сәтті пайдаланудың артықшылықтары бар екенін көрсетті.

1 - сурет. Білім беруде әлеуметтік желіні пайдаланудың артықшылықтары

Осылайша, желілік технологияларды білім алушылар мен оқытушылар үшін оқу құралы ретінде оқыту мәдениетін қалыптастыру үшін тиімді пайдалануға болады. Сонымен қатар, болашақта әлеуметтік желі сайттары сыныптан тыс оқыту мен оқытуды кеңейту үшін айтарлықтай беделдікке ие болады [2].

Зерттеушілер әлеуметтік желілер арқылы педагогикалық модель құру үшін білім беруді қолдау үшін әлеуметтік желіні қалай пайдалану керектігін қарастырды және зерттеуде жеке шығармашылықты дамыту мен топтық ынтымақтастық әрекеттері арасындағы тепе-теңдікті анықтауға тырысты. Бұл модель дәстүрлі оқыту моделіне негізделген және дизайнерлік білімге тән белгілерді алады. Әлеуметтік желі сайттары оқушылар мен оқытушы арасындағы қарым-қатынастың негізгі құралына айналды.

Біз әлеуметтік желі сайттары оқушылар деңгейінде де, оқытушылар деңгейінде де білім беруді жақсарту мен дамытуда маңызды рөл атқаратынын көре аламыз.

Бүгінде білім беруде интернеттің мүмкіндіктерін қолдану бұрынғыдан да қолжетімді. Интернеттегі құралдарды қолданатын мұғалімдер оқушыларға олардың білім алуына қатысуға мүмкіндік бергенімен, оның да зиянды тұстары болуы мүмкін.

Білім беруде әлеуметтік желіні пайдалану мәселесі

Білім беруде әлеуметтік желіні пайдалану барысында құпиялылық, уақытты алу және түсінбеушілік сияқты көптеген мәселелерге тап болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта Facebook және Twitter сияқты әлеуметтік желі сайттары тіркелгісі келетіндердің барлығына дерлік ашық. Дегенмен, зерттеушілер құпиялылық мәселелері мен интернеттегі мінез-құлық арасындағы байланысты зерттеді. Зерттеулер көрсеткендей, пайдаланушылар өздерінің жеке ақпаратының құпиялылығына қатысты өте үлкен алаңдаушылық білдіреді, бірақ оны қорғауға келгенде әлсіз тұстары баршылық [3]. Әлеуметтік желі сайттарында жеке тұлғалар ұсынатын ақпараттың көп бөлігі элективті болса да, пайдаланушылар жеке ақпараттың көп мөлшерін онлайн режимінде көрсету арқылы біртіндеп ашық баяндайды. Сондықтан, осы сайттарда тіркелетін пайдаланушылардың басты мәселелерінің бірі - құпиялылық. Пайдаланушылар әлеуметтік желілерде жариялайтын ақпарат қаншалықты құпия? Ақпаратқа кім қол жеткізе алады және ол не үшін қолданылады? Ата-ана, оқушы, оқытушы және веб - сайты жасаушы - адамның жеке өмірге деген құқығын түсінуін және оны соған сәйкес пайдалануын қамтамасыз ету кімнің рөлі? Әркім өзіне осы сұрақтарды қояды. Сонымен, құпиялылық - бұл білім беруде әлеуметтік желіні қолданудағы кедергілердің бірі.

Әлеуметтік желілердің арқасында адамның көптеген достары пайда болады, бірақ бұл достықтың сапасы мен тұтастығы әрқашан шындыққа сәйкес келе бермейді. Екінші

жағынан, осы әлеуметтік желі сайттарындағы адам туралы мәліметтер әрдайым 100% адал және сенімді бола бермейді және олар өз пайдаланушыларының жеке деректерін (жасын, орналасқан жерін және т.б.) тексермейді. Сайттар адамдарға өздерінің позитивті және дәл бейнесін ұсынуға мүмкіндік бергенімен, бұл ашықтықты теріс пайдаланушылар да бар. Осылайша, әлеуметтік желі сайттары арқылы көптеген достардың болуы жақсы жағынан гөрі көп зиян келтіруі мүмкін. Бұл өз кезегінде білім беруде әлеуметтік желіні қолдануға әсер етеді.

Интернетте жеке адамдардың бір - бірімен өткізген уақытының мөлшері де маңызды. Бұл адамдардың денсаулығына әсер етеді, өйткені осы әлеуметтік желілерді қарауға көп уақыт жұмсау адам ағзасының қалай жұмыс істеуіне әсер етеді және иммундық және гормоналды деңгейлерді, сондай - ақ артериялардың жұмысын әлсіретеді. Сонымен қатар, бұл психикалық денсаулыққа да әсер етеді. Білім беруде әлеуметтік желіні пайдалану оқуға деген ынтаның болмауына әкелуі мүмкін және компьютерде ұзақ отыру зерігуге де әкелуі мүмкін.

ELearning білім алушыға жеке қарым-қатынас кезінде пайда болатын түсіндіру мен нақтылаудың бірдей мүмкіндіктерін бермейді [4]. Оқушылар әлеуметтік желілер арқылы өз көзқарастары мен идеяларын жазбаша түрде жеткізуде кейбір қиындықтарға тап болады, өйткені көптеген оқушылар өз идеяларын ауызша жеткізуді таңдайды, бұл олардың оқу барысында жылдар бойы қолданған тәсілі, ал электрондық білім беру пайдаланушылары өз идеяларын еркін білдіру үшін жазу дағдыларын меңгеруі керек. Бетпе-бет сөйлесу адамдарға тон, интонация, дене тілі сияқты физикалық белгілерді қабылдауға мүмкіндік береді, олар онлайн ортада жоқ.

Білім беру саласында әлеуметтік желі сайттары білім алушыға қазіргі оқу орнының ішінде де, сыртында да басқа білім алушылармен, оқытушылармен, әкімшілермен, түлектермен байланысу мүмкіндігін ұсынады. Ғалымдар әлеуметтік желі құралдарын білім алушыларды мағыналы коммуникативтік тәжірибеге, мазмұнды бөлісуге және ынтымақтастыққа тарту, ынталандыру және тарату қабілеті үшін жақсы пікірлер айтуда [5].

«Икемді оқыту» адамдардың нені, қашан, қайда және қалай үйренетінін таңдауды кеңейтеді. Ол оқытудың әртүрлі стильдерін, соның ішінде eLearning-ті қолдайды. Икемділік дегеніміз - кәсіптік білім беру мен кәсіптік оқыту және қоғамдастықтардың үнемі өзгеріп отыратын қажеттіліктері мен мақсаттарын болжау және оларға жауап беру [6]. Икемділік-әлеуметтік желілердегі онлайн оқытудың ең тартымды элементтерінің бірі. Бетпе-бет және онлайн оқытуды біріктіретін аралас тәсілдер тек онлайн педагогикаға қарағанда жақсырақ. Бетпе-бет сабақтар эмоционалды түсінудің жоғары деңгейін қамтамасыз етуі мүмкін, ал онлайн компоненттердің ыңғайлылығы мен икемділігі білім алушыларды білім беру тапсырмаларын орындауға ынталандыруы мүмкін. Бұл білім алушылардың әртүрлі көзқарастарына ықпал етеді, әлеуметтік желілердегі чаттар сияқты форумдарда тақырыптар бойынша пікір алмасуға мүмкіндік береді [7], бұл пікірлер мен ұсыныстарды пайдалану және оларды білім алушының көзқарастарымен біріктіру мүмкіндіктерін арттырады, сонымен қатар берік қалыптастыруға көмектеседі. Білім беру теориялары адамның өзара әрекеттесуі оқу процесінің маңызды элементі екенін растайды. Айта кету керек, әлеуметтік желілер осындай виртуалды сыныптар, чаттар және бейне кездесулер арқылы қатысуды қамтамасыз етеді.

Ақпаратты есте сақтау біздің барлық сезім мүшелерімізге байланысты, ал реакция жеке ерекшеліктерге және оқуға деген ынтаға байланысты. Осылайша, дәстүрлі оқыту әдістерімен сирек ұсынылатын оқушыға қайталану мүмкіндігін беретін әдісті қамтамасыз ету қажет [8]. Әлеуметтік желі бұл әдісті өз сайттары арқылы ұсынды және оқушыларға ақпаратты дереу немесе кейінірек алуға мүмкіндік береді.

Әлеуметтік желі кез келген уақытта және кез келген жерде оқу материалдарына қол жеткізу, қарау, жаңарту және өңдеу тұрғысынан қарапайым және жылдам. Сонымен

қатар, бұл оқушыға қажет онлайн режимінде ұсынылатын көптеген курстардың ішінен оқу материалдарын таңдауға мүмкіндік береді, және де курс материалдарын таратуды жеңілдетеді. Әлеуметтік желі стрессті азайтуға және білім алушылардың қанағаттануын арттыруға көмектеседі. Бұл әр оқушыға (баяу немесе жылдам) өз қарқыны мен жылдамдығымен (өзін-өзі ынталандыру) үйренуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, кез келген уақытта хабарландыру тақтасындағы талқылауға қосылу немесе чатта сыныптастары мен оқытушыларына қашықтан қатысуы оңай. Бұл мультижелі, викториналар, өзара әрекеттесу сияқты eLearning аясындағы көптеген элементтерді пайдалану арқылы тақырыпты тереңірек түсінуге және есте сақтауды арттыруға мүмкіндік береді, сондай-ақ түсіну үшін жаттығуды қайта-қайта қайталау мүмкіндігі бар. Әлеуметтік желі олардың сайттарында қолжетімді курстарға қол жеткізуді қамтамасыз етеді, бұл оқушыға кез келген уақытта онлайн курстарды орындауға және білім беру процесінде кеңістік пен уақыт шектеулерін жеңуге мүмкіндік береді. Нәтижесінде бұл кесте қақтығыстарын шешуге көмектеседі.

Әлеуметтік желіні білім беру құралы ретінде пайдаланудың кейбір артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Құпиялылық, шынайы достық, уақытты алу және түсінбеушілік - бұл әлеуметтік желі арқылы білім берудің ең маңызды мәселелері. Екінші жағынан, икемділік, қайталап оқу, ыңғайлылық және қол жетімділік білім беруде әлеуметтік желіні пайдалануға маңызды әсер етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Ractham P., & Firpo D. (2011). Using Social Networking Technology to Enhance Learning in Higher Education: A Case Study Using Facebook 2011 44th Hawaii International Conference on System Sciences, 1-10. [Электронды ресурс] Қолжетімді ресурс: (<https://api.semanticscholar.org/CorpusID:206705061>) Қолданыстағы күндер: 07.02.2023

2 Jiang Hao and Ming-Xi Tang. "Web-Based Learning Platforms Integrating Social Networking for Design Education at High Schools in China." 2010 International Conference on Computational Intelligence and Software Engineering (2010): 1-3. [Электронды ресурс] Қолжетімді ресурс: (<https://api.semanticscholar.org/CorpusID:18631508>) Қолданыстағы күндер: 07.02.2023

3 Dwyer C. and Hiltz S and Passerini P. (2007), "Trust and privacy concern within social networking sites A comparison of Facebook and MySpace", Proceedings of the Thirteenth Americas Conference on Information Systems, Keystone, Colorado August 09 - 12 2007. [Электронды ресурс] Қолжетімді ресурс: (https://www.researchgate.net/publication/273060202_The_Role_of_Social_Networking_in_the_Social_Reform_of_Young_Society) Қолданыстағы күндер: 07.02.2023

4 Nameed Shafqat et al.] "Effective e-learning integration with traditional learning in a blended learning environment." (2008). [Электронды ресурс] Қолжетімді ресурс: (<https://api.semanticscholar.org/CorpusID:109153133>) Қолданыстағы күндер: 07.02.2023

5 Mill, Nicole A. [Text] "Situated Learning through Social Networking Communities: The Development of Joint Enterprise, Mutual Engagement, and a Shared Repertoire." the CALICO Journal 28 (2011): 345-368. [Электронды ресурс] Қолжетімді ресурс: (<https://api.semanticscholar.org/CorpusID:62811015>) Қолданыстағы күндер: 07.02.2023

6 Zaidieh Ashraf Jalal Yousef. [Text] "The Use of Social Networking in Education : Challenges and Opportunities." (2012). [Электронды ресурс] Қолжетімді ресурс: (<https://api.semanticscholar.org/CorpusID:15388078>) Қолданыстағы күндер: 07.02.2023

7 Dobrzański Leszek A. et al. [Text] "Teaching of material science matters using e-learning techniques." Archives of materials science and engineering 28 (2007): 691-694. [Электронды ресурс] Қолжетімді ресурс: (<https://api.semanticscholar.org/CorpusID:59764786>) Қолданыстағы күндер: 07.02.2023

8 [flexiblelearning.net.au], Definition of key terms used in e-learning Australian Flexible Learning Framework Quick Guides series. [Электронды ресурс] Қолжетімді ресурс: (https://www.academia.edu/3059622/The_Use_of_Social_Networking_in_Education_Challenges_and_Opportunities) Қолданыстағы күндер: 07.02.2023

ӘОЖ 003.26: 347.23

NFT КРИПТОГРАФИЯЛЫҚ ТОКЕНДЕРІ – ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ЖАҢА ӘДІСІ

Темірболат С.Х., 1-курс магистранты

Ибадулла С. И. PhD, т. э. к.

Құлмырзаев Н. С. э. э. к.

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті

Қызылорда қ.

NFT - бұл криптографиялық өнер туындысымен байланысты бірегей идентификатор болып табылатын, қайта шығаруға болмайтын және бөлікке меншік құқығын дәлелдеу үшін пайдаланылатын арнайы токен. Оны кез келген нәрсеге тіркеуге болады: JPEG, GIF, MP4 және т.б. Әлеуетті NFT пайдалану жағдайлары сандық өнер, ойын коллекциялары, музыка, сән, спорт, орталықтандырылмаған қаржы (DeFi), нақты әлемдегі объектіні токенизациялау, домендік атауды иелену, лицензиялар мен сертификаттар, жылжымайтын мүлік, және т.б. сияқты түрлерін қамтиды. «Түпнұсқа» файлдың иелігін дәлелдейтін бұл токен түрі блокчейнде сақталады, ол әлемнің кез келген компьютерінен қол жеткізуге болатын тұрақты реестр [1]. Ethereum блокчейніндегі NFT смарт келісім-шарттары 2017 жылы жасалды. 2013-2014 жылдары Bitcoin блокчейнінің скрипт тілінде NFT-мен эксперименттер басталды (Colored Coins және Counterparty жобалары). 2015 жылдың қазан айында бірінші толыққанды Etheria NFT жобасы іске қосылды. Үш ай бұрын Ethereum блокчейнінің өзі іске қосылғаннан кейін Лондондағы (Ұлыбритания) Ethereum әзірлеушілерінің алғашқы конференциясы DEVCON 1-де тікелей көрсетілді. Сатып алынған және сатылған 457 Etheria алтыбұрышты плиткаларының көпшілігі 2021 жылдың 13 наурызына дейін 5 жылдан астам сатылмады, бұл кезде NFT-ке деген қызығушылықтың жаңаруы сатып алуды тудырды. 24 сағат ішінде 1 ETH (іске қосу кезінде 0,43 цент) бойынша қатаң кодталған ағымдағы және алдыңғы нұсқалардың барлық плиткалары жалпы сомасы 1,4 миллион долларға сатылды.

NFT иелену негізгі активке автоматты түрде иелік етпейтінін түсіну маңызды. Өзара алмастырылмайтын токен белгілі бір құқықтар мен міндеттерді білдіретін заңды құжат емес, тек ақпарат бірлігі болып табылады. Осы динамикалық фонда токенизацияға арналған жұмыстарды жасауды таңдаған авторлар мен NFT-мен жұмыс істейтін коллекторлар күрделі зияткерлік меншік мәселелеріне тап болады. Қазақстандық заңға сәйкес зияткерлік құқық – бұл зияткерлік шығармашылық қызметтің нәтижелері және азаматтық айналымға қатысушыларды, тауарларды, жұмыстарды немесе қызметтерді дараландыру құралдары. Қазақстандық құқық тұрғысынан NFT-ді тәуелсіз құқық объектісі ретінде анықтамайды. Жоғарыда айтылғандай, NFT - бұл криптографиялық токендердің бір түрі, олардың әрбір көшірмесі бірегей және басқа криптографиялық активтерге қарағанда басқа ұқсас токенмен айырбастауға немесе ауыстыруға болмайды. Aequitas заңгерлік фирмасының серіктесі Нұрлан Шоланов пен Aequitas заңгерлік фирмасының кіші заңгері Кирилл Грешников пікірлері бойынша қазақстандық заңнама тұрғысынан NFT Қазақстан Республикасының «Ақпараттандыру туралы» Заңында бекітілген «цифрлық активтер» ұжымдық терминіне қосуға болады. Қазақстандық заңнамаға сәйкес цифрлық актив –

қаржылық құрал болып табылмайтын криптография мен компьютерлік есептеулерді пайдалана отырып, электрондық цифрлық нысанда жасалған мүлік, сондай-ақ меншік құқығын куәландырудың электрондық цифрлық нысаны болып табылады. «Цифрлық актив» анықтамасының сөзбе-сөз түсіндірмесіне сүйене отырып, цифрлық активтер криптография мен компьютерлер арқылы жасалған кез келген нәрсе болып табылады. NFT, өз кезегінде, осы талаптарға сәйкес келеді және, тиісінше, «цифрлық активтің» ағымдағы анықтамасына сәйкес келуі мүмкін. Қазақстандағы NFT нарығын пайдалану мен дамытудың негізгі проблемасы - осы объекті үшін арнайы нормативтік базаның жоқтығы болып табылады. NFT - фотосуреттер, бейнелер, аудио және басқа зияткерлік меншік сияқты элементтерді көрсету үшін блокчейннің цифрлық кітабында сақталған деректер бірлігі. NFT сандық активтің бірегей екенін, яғни өзгертілмейтінін куәландырады. Ағымдағы блокчейн әрбір түйіннен транзакцияларды сақтайды, бірақ меншік құқығын дәлелдеу үшін көбірек қауіпсіздік қажет екенін түсіну қажет.

Баракат С., Яги К., Аль-Загир Х. [2] патенттерді тіркеу процесі оларды саладағы бәсекелестердің ұрлауына мүмкіндік береді деп есептейді, өйткені патенттер мен үлгілердің егжей-тегжейлері ашық жарияланады. Блокчейн технологиясы қазірдің өзінде зияткерлік меншік мен авторлық құқықтарды қорғау үшін қолданылуда. Non-Fungible Token (NFT) патенттерді қорғаудың тамаша әдісі болып табылады. NFT [3] көмегімен ұйымдар патентке меншік құқығын дәлелдей алады және патенттің мәліметтерін қорғауға көмектесе алады, өйткені блокчейнде тек патент хәші сақталады. Бұл кез келген саладағы өнертабысқа немесе инновацияға меншік құқығын қорғауға көмектесуі керек.

Маңызды процестердің бірі - жеке тұлғалардың белгілі бір NFT-терге меншік құқығын бағалау [4]. Сатып алуды жүзеге асырмас бұрын сатушының NFT-ке шынымен иелік ететінін және иелігін анықтау бүкіл транзакция үшін маңызды. NFT фотосуреттерін немесе репродукцияларын шығару туралы хабарланған [5]. Осылайша, NFT сатып алғанда, иесі оның зияткерлік меншігі құқығын емес, активті пайдалану құқығын алады. Енгізілген смарт келісім-шарт метадеректері NFT иелік шарттарын нақты анықтайды. Бұл NFT қосымшалары көптеген қиындықтарға тап болғанымен, үлкен табыс мүмкіндіктерін ұсына алатындығын көрсетеді. NFT сауда көлемі бір жылда бір реттен көп өсті, бұл олардың әлеуеті көп екенін көрсетеді. Екінші жағынан қарастырағанда, NFT криптографиялық токендерінің саудасы қандай да бір нақты ережелерге бағынбайды. Зияткерлік меншік құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету үшін реттеуші араласулар NFT платформаларында транзакция жасайтын пайдаланушылар арасында сенімді қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Олардың зияткерлік меншік құқықтарының қорғалатын-қорғалмағанына сенімсіздік бұл технологияны ұсынатын артықшылықтарға қарамастан, оны қабылдамауға және баяу қабылдауға әкелуі мүмкін [6].

Осылайша, NFT технологиясы белгілі бір өнер туындысын немесе кез келген цифрландырылған объектінің түпнұсқалығын қадағалауға және физикалық немесе цифрлық өнер туындысы болсын, айналымдағы жалған өнерді азайтуға немесе толығымен жоюға көмектесетін бірегей қайталанбас технология. NFT өнер туындысын цифрлық түрде көшіруге болатын болса, оны сақтау жолындағы сандық кеңестіктегі заттардың көптен бергі жетіспеушілігі мәселелерін шешеді. Осыған байланысты NFT-ді пайдалану әрбір цифрлық туындыны саралауға мүмкіндік беретін бірегей хэш береді. Түпнұсқаны NFT түрінде енгізе алады, осылайша жасалған контент түпнұсқалығын арттырады. Сандық өнердің көшірмелерін жасауға болатынына қарамастан, NFT технологиясы әрбір көшірме тек сатып алушының меншігінде болуын қамтамасыз етеді, осылайша ол басқа көшірмемен алмастырылмайтындай болып, активтің әуесқой коллекционерлер мен алыпсатарлар үшін тартымдылығын арттырады. Кейіннен пайдаланушылар активтің бүкіл тарихын, яғни, оның ішінде оның сатып алынған бұрынғы бағасын және меншік құқығын көре алатын болды.

NFT өнер туындыларын жасаушыларға смарт-келісімшарт жүйесі арқылы сатуға, өз жұмыстарын оңай тіркеуге көмектесе алады, ал егер жұмыстың меншігі ауысса, жұмыс цифрлық сертификатты растау арқылы жаңа иесінің меншігіне айналады. NFT технологиясы болашақта авторлық құқық мәселесінің шешімі бола алатыны сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Ванцовская А.А. Цифровое искусство на блокчейне и NFT-рынок [Текст] / А.А. Ванцовская // Научно-образовательный журнал для студентов и преподавателей «StudNet». – 2021. - №7. – С. 258-264.

2 Barakat S., Yaghi K., Al-Zagheer H. The Use of NFT for Patent Protection [Text] / S. Barakat, K. Yaghi, H. Al-Zagheer // Advances in Dynamical Systems and Applications. – 2022. – №1. – P. 107-113. – Режим доступа: <https://ripublication.com/adsa22/v17n1p08.pdf>. – Дата обращения: 12.02.2023

3 Абулханова Г.А. Развитие цифровой экономики как инструмент минимизации коррупционных рисков [Текст] / Г.А. Абулханова, Ч.Я. Шафранская // Диалектика противодействия коррупции: сборник материалов VII Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. – 2017. – С. 10-12. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=36238561>. – Дата обращения: 15.02.2023

4 Purtil J. Artists report discovering their work is being stolen and sold as NFTs [Электронный ресурс] / J. Purtil. – Режим доступа: <https://www.abc.net.au/news/science/2021-03-16/nfts-artists-report-their-work-is-being-stolen-and-sold/13249408>. – Дата обращения: 18.02.2023

5 Rehman W., Zainab H., Imran J., Bawany N.Z. NFTs: applications and challenges [Электронный ресурс] / W. Rehman, H. Zainab, J. Imran, N.Z. Bawany // The 22nd International Arab Conference on Information Technology. – 2021. – p. 1-7. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/357900561_NFTs_Applications_and_Challenges. – Дата обращения: 18.02.2023

6 Omar A., Mujtaba M., Anup S., Ronnie D., Fadia, A., Yogesh K. D. A review of the key challenges of non-fungible tokens [Text] / A. Omar, M. Mujtaba, S. Anup, D. Ronnie, A. Fadia, K. D. Yogesh // Technological Forecasting and Social Change. – 2023. – Volume 187. – Issue C. 122248. – Режим доступа: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0040162522007697>. – Дата обращения: 20.02.2023

ӘОЖ 334.01; 004.41

ӨНЕРКӘСІПТІҢ ТИІМДІ ЖҰМЫС ІСТЕУ МҮМКІНДІКТЕРІН MATHCAD ҚОЛДАНБАЛЫ БАҒДАРЛАМАСЫ КӨМЕГІМЕН АНЫҚТАУ

*Мукушев А.Б. PhD (қаржы)
Технология және бизнес университеті
Астана қ., Қазақстан*

MathCad – инженерлік және ғылыми есептеулерді жүргізуге арналған математикалық пакет. Пакеттің ең негізгі ерекшелігі тілінің табиғи тілге ұқсас жатқандығында. Тексттік редактордың математикалық мүмкіндіктерін біріктірген бұл математикалық модельдеу пакеті қолданушы үшін көп мүмкіндік береді. MathCad класының жүйесінің білім беру жүйесіндегі рөлі ерекше. Күрделі математикалық есептерді шешуді жеңілдеті отырып, ол математиканы оқып үйренуде қиындықты біршама жеңілдетеді және оны оқып үйренуге деген қызығушылықты артырады. MathCad - тың жаңа үлгісі, математикалық жаңа

құралдарын қолдану арқылы, электрондық сабақтар және кітаптар жасауға мүмкіндік береді.

MathCad пакеті көмегімен математикалық теңдеулерді шешуге, физика және химия бойынша есептеу эксперименттерін іске асыруға, аппроксимация және эксплоляцияға арналған жеке ғылымдарға жататын жуықтауларды, графиктер салуды және иммитациялық моделдерді жасауды іске асыруға болады [1].

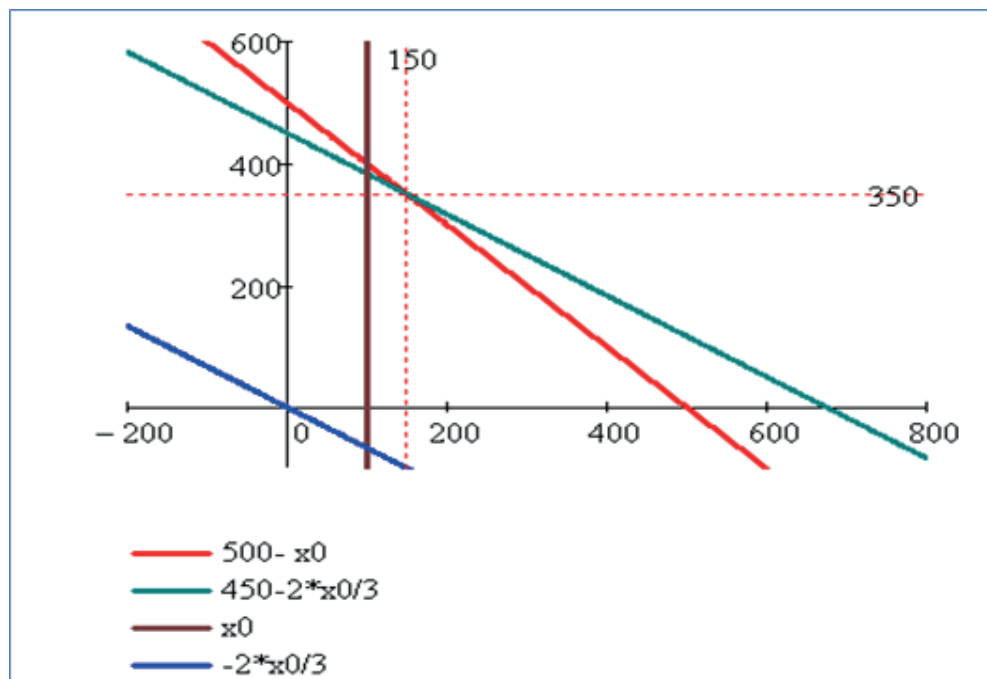
Енді MathCad бағдарламасын нақты экономикалық есептерді шешуде қолдану жолдарын қарастырайық. Мысал ретінде сызықтық программалауға арналған есептеуді қарастырамыз.

Мысал. Заводта спорттық және транспорттық велосипедтер шығарады. Өндіріс мынадай түрде ұйымдастырылған: завод екі транспорттық велосипед орнына бір спорттық велосипед шығара алады. Ал спорттық велосипед 1,5 есе артық пайда келтіреді. Завод күніне 700 транспорттық велосипед шығара алады. Ал завод қоймасына тек 500 велосипед қана орналаса алады. Сонымен қатар, бұрын жасалған шарт бойынша завод 100 транспорттық велосипедті міндетті түрде жасау керек. Завод максимал пайда табу үшін күніне неше спорттық және транспорттық велосипед жасап шығару керек [2].

Талдау. 1 листингте MathCad ортасында жасалған бағдарлама берілген. Осы бағдарлама көмегімен тапсырманы шешеміз. 1 суретте осы мысалдың графиктік шешімі

Мақсаттық функция	$f(x) := x_0 + 1.5 \cdot x_1$	
$M := \begin{pmatrix} 1 & 1 \\ 0 & 1 \end{pmatrix}$	$v := \begin{pmatrix} 500 \\ 350 \end{pmatrix}$	Шектеу параметрлері
Given	Есептеу блокының басталуы	$x_1 := 0$ Бастапқы жуықтау
$M \cdot x \leq v$	$x \geq 0$	Шектеу
	$z := \text{Maximize}(f, x)$	$z = \begin{pmatrix} 150 \\ 350 \end{pmatrix}$ -Шешімі
$f(z) = 675$		Мақсаттық функцияның оптимальды мәндері

Листинг 1 [3]

1 сурет

Шешуі: Завод максимал пайда табу үшін күніне 150 спорттық және 350 транспорттық велосипед жасап шығару керек.

MathCad пакеті көмегімен экономикалық процестердің математикалық және компьютерлік модельдерін жасауға, қаржылық дағдарыстар мен әр түрлі бизнес-схемалардың динамикасын сипаттауға, экономикалық-қаржылық статистикалық мәндерді сұрыптауға және таблицаларды жасауға болады [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Кирьянов Д. Mathcad 14 в подлиннике [Текст]. - Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2007.- 682 с.

2 Очков В. MathCAD 14 для студентов, инженеров и конструкторов [Текст]. – Санкт-Петербург: БХВ-Петербург, 2007.- 370 с.

3 Мукушев А.Б. Моделирование финансовой пирамиды посредством Mathcad / Мукушев А.Б., Есенова Г.Ж., Досалиев Б.А., Мукушев С.Б., Адильбекова Б.А. //Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. - Астана, 2018. - №3. – с. 56-62.

4 Мукушев А.Б. Қаржылық дағдарыстың динамикасын сандық модельдер көмегімен зерттеу/ Мукушев А.Б., Мукушев Б.А., Адильбекова Б.А., Корабаев Б.С. // Экономическая серия Вестника ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. - Астана, 2020. - № 1. – с. 139-148.

ӘОЖ 004.9

БЛОКЧЕЙН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

*Гриф М.Г., т. г. д., профессор
Новосибирск мемлекеттік техникалық университеті
Новосибирск қ., Ресей*

*Орманша З.Д., 1-курс докторанты
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Блокчейн - (ағылш. *block chain, blockchain*) — биткойн (ағылш. *Bitcoin*) немесе оның баламасы жүйесінде транзакциялары тобын жазуға арналған арнайы құрылым. Қарапайым тілмен айтқанда, сіздің өміріңізге қатысты барлық шынайы дерек, жазбаларды тізбектеп сақтау технологиясы. Туған сәтіңізден бастап ешбір дерек тыс қалмайды. Тіпті бір кезде жол ережесін бұзғаныңыз, досыңызға шотыңыздан ақша аударғаныңыз, интернет дүкеннен жасаған саудаңыз, үйленгеніңіз, барлығы-барлығы блоктарда тізбектеліп сақталады. Қысқаша айтқанда қағазға жазылатын деректердің барлығын блокчейнге де жазуға болады. Айырмасы blockchain-де жазбаны қолдан жасауға, өшіруге, жасыруға болмайды. Өткен күнмен жазба жасай салатын нотариустар, айыппұлыңызды базадан өшіретін пысықайлар, несие тарихын жаңартатын алаяқтар дәурені өтеді. Блокчейн деректерін яғни блоктарды және олардың мазмұнын иесі рұқсат етсе кез-келген адам көре алады. Демек blockchain желісінің пайдаланушысына оның деректерін растайтын нотариус, тіркеуші, аудитор, сақтандыру агенті, бақылаушылар сияқты делдалдар қажет болмайды [1].

Термин алғаш рет Bitcoin жүйесінде енгізілген толығымен қайталанатын таратылатын дерекқордың атауы ретінде пайда болды, бұған блок көбінесе әртүрлі крипто-валю-

тада операциялар деп аталады, бірақ блоктық тізбектер технологиясы қандай да бір өзара байланысты ақпарат блоктарына дейін кеңейтілуі мүмкін.

Блокчейннің ерекшеліктері:

1. Trustworthy - Blockchain сенімді болып табылады, өйткені ол тең рангты желіні пайдаланады, кез келген адам транзакция тарихына кіріп, транзакцияның егжей-тегжейлерімен және кіммен мәміле жасалатынын біле алады. Оның құрамына хэш функциясы кіреді, ол өте қауіпсіз және оны алгоритм арқылы ешкім өзгерте алмайды.

2. Distributed - Blockchain - бұл таратылған жүйе, әрбір түйінде транзакция туралы ақпарат ала алатын бақылаушы орган жоқ. Орталықтандырылған жүйенің қай жерінде болса да тек орталық орган транзакцияға қол жеткізе алады. Таратылған жүйеде түйіндер сәтсіз болса, ол басқа түйіндерге әсер етпейді және басқа түйіндер қосылады.

3. Hash технологиясы - Хэш ерекшелігі - blockchain-тің маңызды технологиясы, бұл мүмкіндік blockchain технологиясын өте қауіпсіз етеді, өйткені әрбір блокта алдыңғы блоктың хэші бар, егер блокта қандай-да бір өзгеріс болса, ол келесі блоктың хэшімен сәйкес келмейді. . Сонымен, бұзақылық қаупін осында азайтуға болады.

4. Secure- Blockchain өте қауіпсіз және оны оңай бұзуға болмайды. Блоктар Чанға қосылатын болады, егер кімде-кім кез-келген блокты бұзуға тырысса, ол сол блоктың қасындағы блокты жауып тастауы керек және блоктардың жылдамдығына шыдай алмайтын болады.

5. Мәміле үшін комиссия - Орталықтандырылған жүйеде соманы транзакциялау кезінде белгілі бір транзакция үшін банктер алынады, бірақ blockchain технологиясында бұл жойылады.

Транзакциялық блок - Bitcoin жүйесінде транзакциялар тобын жазу үшін арнайы құрылым. Мәміле оның форматы мен қолдары тексерілгенде және транзакция өзі бірнеше басқа адамдармен бірге топтастырылған және арнайы құрылым - блокқа жазылғанда, толық және сенімді («расталды») болып саналады. Блоктың мазмұны тексерілуі мүмкін, себебі әрбір блокта алдыңғы блок туралы ақпарат бар. Барлық блоктар бір дерекқорда жасалады, ол дерекқорда кез келген уақытта орындалатын барлық операциялар туралы ақпараттар қамтылады. Тізбектегі бірінші блок - негізгі блок (ағылшын генезис блогы) - бұл ата-аналар блогы болмағандықтан, бөлек оқиға ретінде қарастырылады.

Блок тақырыптан және транзакция тізімінен тұрады. Тақырып өз кезегінде хештен, транзакциялар хешінен және қосымша ақпараттан тұрады. Биткойн жүйесінде алғашқы транзакция болып құрылған блок үшін берілген комиссия болып табылады, әрі ол қолданушыға жүлде есебінде болады. Әрі қарай, алдыңғы блокқа жазылмаған транзакциялар кезегі бойынша жүйеге келтірілген транзакциялар тізімі болады. Кезектен алу критерийін майнер өзі белгілейді. Оның уақыт хронология кестесі бойынша болуы міндетті емес. Мысалы, жүйеге тек жоғары комиссиясы бар операциялар немесе берілген адрестер тізімі ғана енгізілуі мүмкін. Құрылған блок үшін берілген комиссиядан басқа транзакцияларда input параметрінің ішінде алдыңғы транзакциялардың жағдайына сілтеме болады (Мысалы, биткойндар жүйесінде, сілтеме, жұмсалынған биткойндар алынған транзакцияға сілтеме болады). Құрылған блок үшін берілген комиссия майнерінің операциясында ешқандай "енгізу" транзакциясы болмайды, сондықтан бұл параметрде кез келген ақпарат көрсетіле алады(олар үшін өрістің атауы ағылш. Coinbase parameter).

Бұл жеке тұлғаларға ғана емес, заңды тұлғаларға да қатысты. Blockchain технологиясы арқылы келісімшарттар, сатып алу-сату операцияларын жасауға болады. Еш жасырын схемасыз, айқын түрде мемлекеттік сатып алу операцияларын, тендерлерді өткізіледі. Бұл жүйе жемқорлықты, бюрократиялық созбаланды жоюға пәрменді. Банк жүйелеріне енсе, тіпті бірнеше бөлімдерді толығымен қысқартуға, банк операцияларының бірнеше кезеңін азайтуға мүмкіндік береді. Ипотекалық пәтерлер, жылжымалы мүлікті сатып алу-сату кезіндегі алаяқтық мүлдем жойылады дейді мамандар.

Мамандардың айтуынша: «бұл кезінде интернетте революциялық идея болған. Біреу сенсе, біреу сенбеген. Блокчейн технологиясы да өмірімізге енеді. Бұл жүйе арқылы біз қоғамдағы қаржылық айқындылыққа, қаражат пен уақытты үнемдеуге, қоғамның сенімін қалпына келтіруге қол жеткізе аламыз» [2].

Blockchain технологиясы салыстырмалы түрде жаңа зерттеу саласы болып табылады. Бұл технология үлкен үміт күтті, өйткені барлық транзакциялар үшінші тараптың көмегінсіз орталықтандырылмаған режимде жүзеге асырылады. Блокчейн технологиясы туралы білім мен түсініктің жетіспеушілігі бар, бұл оның академиялық зерттеулері мен практикалық қолданылуына кедергі келтіреді. Бұл құжат блокчейн технологиясы туралы қолданыстағы білім қорына қосымша болады деп күтілуде. Бұл құжаттың мақсаты - Blockchain технологиясына шолу жасау, Blockchain технологиясының ағымдағы күйін анықтау және blockchain құнды шешім ұсынатын негізгі қолданбаларды анықтау. Ол сондай-ақ оны қолдануға байланысты негізгі мәселелерді анықтауға тырысады. Қойылған мақсаттарға жету үшін осы мақалада әдебиеттерді шолуға көзқарас қабылданды. Бұл зерттеу құпиялылық, қауіпсіздік, анонимділік, орталықсыздандыру және мөлдірлік сияқты блокчейн технологиясының ерекше сипаттамалары оны әртүрлі салалардағы пайдаланушылар үшін бірегей ететінін көрсетеді. Сондай-ақ, құжатта блокчейн технологиясы өте шектеулі салаларда қолданылатындығы атап өтілген. Ол функционалдылықта кеңейіп, уақыт, тиімділік және дәлдік тұрғысынан көптеген салаларда төңкеріс жасайды деп күтілуде.

Sturtocurrency артындағы технология - бұл blockchain технологиясы. Блокчейн технологиясы идеясы алғаш рет екі зерттеуші Стюарт Хабер мен В. Скотт Сторнетта 1991 жылы сандық құжатты уақытты белгілеудің практикалық шешімін ұсынып, оны кейінге қалдыруға немесе бұзуға жол бермеу үшін пайда болды. Уақыт белгісі құжаттарын сақтау үшін жүйе криптографиялық қорғалған блоктардың тізбегін пайдаланды.

1992 жылы Markle Tree деп аталатын жаңа үлгі пайда болды, ол көптеген блоктарды бір тізбекте қосуға мүмкіндік берді, бірақ бұл технология 2004 жылы қолданылмаған және тоқтап қалған. 2004 жылы компьютер ғалымы және криптографиялық белсенді RPoW жүйесін (қызметтер жұмысының қайталанатын дәлелі) енгізді. айырбастауға болмайтын және қайтарылмайтын хэш-кэш негізіндегі жұмыс токенін алу үшін жұмыс істеді және оның орнына адамнан адамға ауысуға болатын RSA токенін жасады. Ол сонымен қатар сенімді пайдаланушыларға таңбалауыш белгілердің иелігін сақтап қалу арқылы екі есе шығындалу мәселесін шешті, бұл оның пайдаланушыларына бүкіл әлем бойынша нақты уақыттағы транзакцияның дұрыстығын тексеруге көмектесті. Ол криптографияның прототипі ретінде қарастырылды.

Жаңа технологиялардың дамуы әрдайым жұмысты орындау тәсілдерінің түбегейлі өзгеруіне және қоғамдағы жойқын өзгерістерге әкеледі. Мысалы, бу экономиканы индустрияландыруға алып келді және жұмыс істейтін халықтың едәуір бөлігінің қозғалуына ықпал етті, сонымен қатар қоршаған ортаның тоқтаусыз нашарлауының негізін қалады (Левандовский, 2016; Киттель, 1967). Блокчейн бизнес пен қоғам үшін бірдей таңғаларлық сілкіністерді уәде етеді (Нотон, 2016). Блокчейн-бұл желіде болып жатқан әрбір деректер транзакциясының есебін жүргізуге арналған цифрлық орталықтандырылмаған қоғамдық тізілім. Таратылған кітаптағы әрбір транзакция желі мүшелерінің көпшілігінің консенсусымен тексеріледі. Бір рет енгізілген ақпаратты ешқашан өшіруге болмайды. Блокчейнде бұрын-соңды жасалған әрбір жеке транзакция туралы нақты және тексерілетін жазба бар. Басқаша айтқанда, blockchain деректерді / активтерді бөлісу, бірлесіп жұмыс істеу және транзакцияларды орындау (Alladi және т.б.) үшін көптеген нысандар (жеке тұлғалар да, ұйымдар да) үшін өзгермейтін, сенімді және қауіпсіз платформаны ұсынады. Бұл алаяқтықтың алдын алады және "шектеусіз" тең-теңімен транзакцияларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін тексерудің сандық түрін қамтамасыз етеді. Бұл технология "нарықтық парадигмаларды өзгертеді" дейді (Gumsheimer et al. 2016) "дағдарыстан кейінгі қаржы секторының тағдырын

калпына келтіру" үшін (Grewe & Bosch, 2016) және бұл барлық салаларда "бизнестің келесі онжылдығын өзгерту ықтималдығы жоғары" технология деп болжануда (Tapscott & Tapscott, 2016a). Блокчейндер биткойнмен және Ethereum және Ripple сияқты басқа криптовалюталармен байланысты. Алайда, криптовалюталар блокчейндердің жанама өнімі болып табылатындығын және блокчейндер кез-келген криптовалютадан тәуелсіз өмір сүре алатындығын атап өткен жөн (Гринспан, 2015). Бұл революциялық технология 21 ғасырдағы ұлттық басқаруға, институционалдық функцияларға, іскерлік операцияларға, білімге және күнделікті өмірімізге айтарлықтай әсер етеді. Аққу (2015) блокчейн қосымшаларын әзірлеуді үш кезеңге бөлуге болатындығын көрсетті; Блокчейн 1.0, 2.0 және 3.0. Blockchain 1.0-бұл қолма-қол ақшамен тең-теңімен төлем жүйесі ретінде криптовалюталарды енгізу. Blockchain2.0 - Бұл қарапайым ақша операцияларына, соның ішінде акцияларға, облигацияларға, несиелерге, зияткерлік меншікке және ақылды байланыстарға қарағанда кеңірек блокчейн қосымшалары. Blockchain 3.0 валюта, қаржы және нарықтардан тыс, мысалы, мемлекеттік басқару, денсаулық сақтау, ғылым, сауаттылық, мәдениет және өнер салаларында блокчейн қосымшаларын әзірлейді. Бұрын айтылған қағидаға сәйкес, блокчейннің қазіргі қолданылуы әлі де 1.0 және 2.0 сатысында. Көптеген адамдар "блокчейн" терминін білмейді, блокчейн технологиясының ықтимал қосымшаларын айтпағанда. Осыған байланысты зерттеу келесі нақты мақсаттарға жету үшін жүргізіледі[2].

Блокчейннің артықшылығы:

Орталықсыздандыру. Желіге қатысушылар тең құқықтарға ие және делдалдардың ұатысуынсыз бір-бірімен тікелей ақпарат алмасуға қабілетті. Шектелген кілттердің қолданылуына байланысты бұзушылардың хакерлік шабуыл немесе ақпаратты блоктарға ауыстыру ықтималдығы алынып тасталады. Блокчейннің блоктары пайдаланушылар үшін ашық және операцияларды тексеру оңай. Блокчейн – бұл қаржы секторында ғана емес, басқа салаларда да қолдануға болатын ерекше технология. Жоғары жылдамдық бойынша блокчейн технологиясының мүмкіндіктері транзакция уақытын бір минутқа дейін қысқартуы мүмкін. Төмен төлемдер бойынша комиссиялық төлемдердің болмауына байланысты транзакция үшін төлемдер минималды болып табылады.

Блокчейннің кемшілігі:

Қайтымсыздық. Егер қате жасалған болса, сіз операциядан бас тарта алмайсыз. Шабуыл жасау қаупі. Егер Bitcoin тізбегінің 51 пайызы бір пайдаланушыға тиесілі болса, желінің тұтастығына нұқсан келуі мүмкін. Масабтылық бойынша блокчейн ағымдағы блок өлшемінде жүйе 1 секунд ішінде жеті операцияны өңдейді. Пайдаланушылар өскен сайын бұл көрсеткіш аз болады. Криптографиялық қорғалған блоктағы транзакциялардың жарамдылығы кейіннен желідегі шахтерлердің ұжымдық есептік қуаты арқылы тексеріледі және расталады.

Жеке негізде бұл кеншілер компьютерлер болып табылады, олар күрделі математикалық есептерді шешу үшін өздерінің GPU және / немесе CPU циклдарын қолдана отырып конфигурацияланып, шешім табылғанша блок деректерін хэширлеу алгоритмі арқылы өткізеді. Шешілгеннен кейін блок және оның барлық тиісті операциялары заңды деп тексерілді. Сыйақылар (Bitcoin, осы мысалда, бірақ Litecoin немесе кейбір басқа валюталар) табысты хэшке үлес қосқан компьютер немесе компьютерлер арасында бөлінеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Mukta Sh.N. Blockchain Technology: An Overview // Conference: Blockchain technology. At: Chittagong, 2023. – P. 1-26. – <https://www.researchgate.net/publication/>

2 Liu H., Zhang B., Huang J., Tian K., Shen Ch. Prospects of Blockchain Technology in China's Industrial Hemp Industry // Journal of Natural Fibers, 2022. – P. 1-15. - <https://www.researchgate.net/publication/366611313>

ӘОЖ 332.66

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ
АЛҚАПТАРЫНЫҢ САПАСЫ МЕН ӨНІМДІЛІГІ АРАСЫНДАҒЫ
ӨЗАРА БАЙЛАНЫС**

*Даниярова М.Т. «Кадастр» БББ докторанты
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

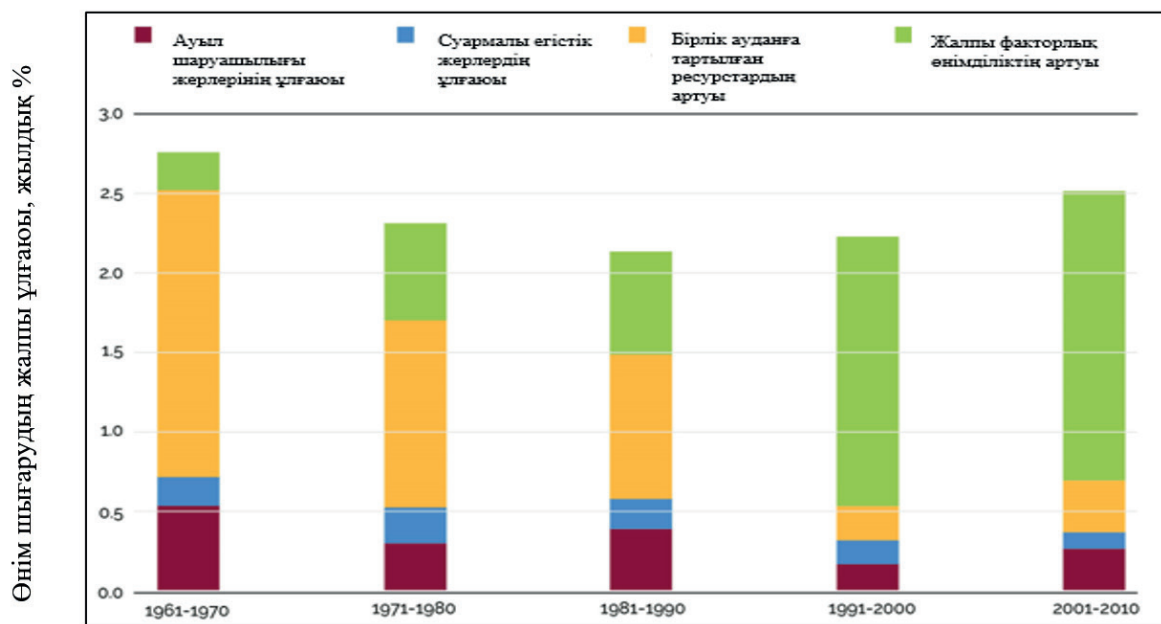
Жерді пайдалану жүйесінің өнімділігі мен тұрақтылығы жер ресурстары, климат және адам әрекеті арасындағы өзара әрекеттесу арқылы анықталады. Әсіресе климаттың өзгеруі мен өзгергіштігі жағдайында биофизикалық және әлеуметтік-экономикалық жағдайлар үшін жерді дұрыс пайдалануды таңдау және жер ресурстарын оңтайлы басқаруды енгізу жердің деградациясын азайту, тозған жерлерді қалпына келтіру, жер ресурстарын (яғни топырақ, су және биоәртүрлілік) тұрақты пайдалануды қамтамасыз ету және максималды тұрақтылық үшін өте маңызды [1].

Біріккен Ұлттар Ұйымының Азық-түлік және ауылшаруашылық ұйымы болжамына сәйкес, Қазақстанда температураның жоғарылауы, сондай-ақ климаттың өзгеруіне байланысты зиянкестер мен аурулардың кең таралуы өнімділіктің өзгергіштігін күшейтуі мүмкін. Сонымен қатар, елдің оңтүстігіндегі фермалар қар жамылғысының маусымдық еруіне байланысты. Күтілетін жылыну көктемгі жайылымдардың өнімділігін арттырады, алайда жазда және күзде, әсіресе оңтүстіктегі өнімділікті төмендетеді [2].

Ал әлем бойынша ауыл шаруашылығы жүйелерін өзгермелі климаттық жағдайларға бейімдеу қазірдің өзінде жүргізілуде: неғұрлым тиімді технологиялар мен енгізілетін ресурстар таңдалуда – ішінара климаттың өзгеруіне байланысты, бірақ негізінен жаһандық азық-түлік жүйесінің өсіп келе жатқан қажеттіліктеріне байланысты. Тиісінше, жер мен судың өнімділігінің дәстүрлі көрсеткіштерінің маңыздылығы төмендейді, өйткені оны бағалау үшін қазір өндіріс факторларын ескеру қажет. 1 суретте көрсетілгендей, шынында да, ауылшаруашылық жерлерін пайдалану мен суармалы алқаптардың өсуі тоқырап тұрғанына қарамастан, соңғы бірнеше онжылдықта ауыл шаруашылығының жалпы факторлық өнімділігі жыл сайын 2,5 пайызға артып келеді және бұл ауыл шаруашылығы ресурстарын пайдалану тиімділігінің артқанын көрсетеді. Бұл диаграмма 1961-1970 жылдармен салыстырғанда 2011-2010 жылдары бірлік ауданға 4 есе кем ресурс тартылғанын және сонда да бұл уақыт аралығында факторлық өнімділіктің кемінде 3 есе ұлғайғанын көрсетеді. Осылайша, әлемдік ауыл шаруашылығының өсуінің негізгі көзі ретінде ресурстарды пайдалануды қарқындету тиімділікке ие болды. Осының арқасында ауыл шаруашылығын тұрақты дамыту және шектеулі табиғи ресурстарды тиімді пайдалану қажеттілігі туралы хабардарлық артты. Ағымдағы сұранысты қанағаттандыру қажеттілігіне байланысты ауыл шаруашылығында өндіріс құралдарын пайдалану күшейе түсті, бірақ осыған байланысты қоршаған ортаға әсер ету осындай деңгейге жетті, бұл бірқатар экологиялық қызметтерге әсер ете бастады және жауап беру тұрғысынан ауыл шаруашылығының мүмкіндіктерін шектеді. Әр түрлі секторлар арасындағы жер және су

ресурстары үшін бәсекелестік орасан зор болғандықтан, суармалы алқаптарды кеңейту және жаңа жерлерді ауылшаруашылық санатына ауыстыру мүмкіндігі өте шектеулі [3].

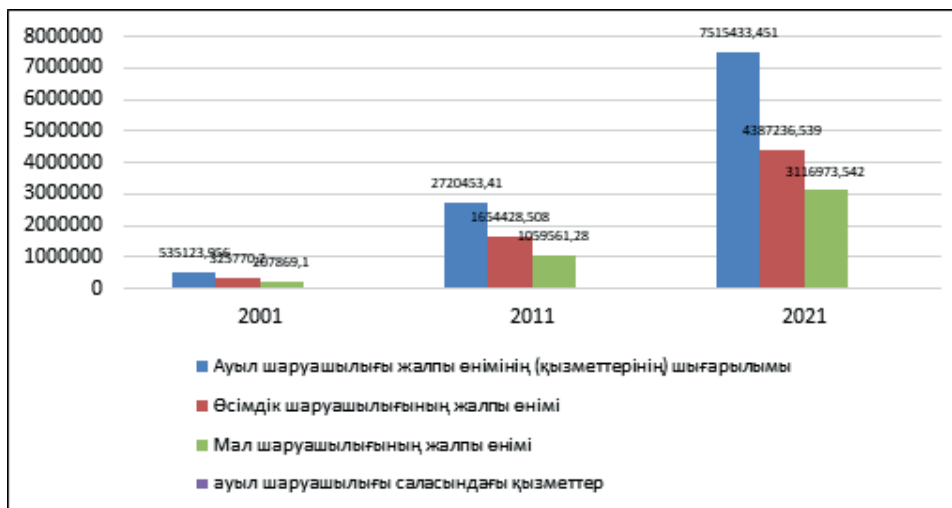
ҚР ауылшаруашылығы секторы мемлекеттік субсидияларға тәуелді сала болғандықтан, ауыл шаруашылық өнімін өндірушілер көбіне нарыққа белгілі, жоғары бағаланатын дақылдарды және өнімдерді шығаруға тырысады. Алайда, нарықтық қарым-қатынастың дамуы және халық санының белсенді өсуі ауыл шаруашылығына өзіндік талаптар қоюда. Ал бұл бірінші ретте ауыл шаруашылық алқаптардың сапасына және оларды тиімді пайдалануға тікелей байланысты. Республиканың өзін-өзі азық-түлікпен қамтамасыз ету және импортты алмастыру деңгейі әлі де жеткіліксіз. Бұның себебі - жер қорын тиімсіз пайдаланудың жиі кездесуі. Сондықтан, өңделетін жер учаскелерінің жай-күйі жер ресурстарын сарқылмай пайдалануға тұрақты кепілдік беретін негізгі көрсеткіш болып табылады [4].

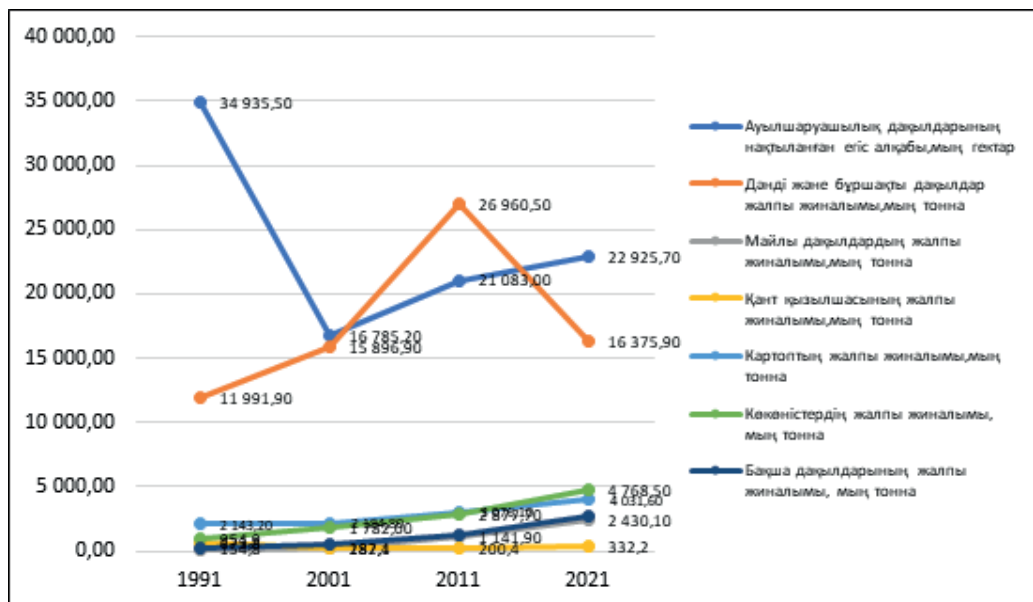
1 сурет - 1961-2010 ж. әлемдік ауыл шаруашылығының жалпы факторлық өнімділігінің өсуі, %
Ескерту. Дереккөз: [3]

Ауыл шаруашылығы саласының экономикалық тиімділігіне ауыл шаруашылығының жалпы өнімі, яғни а/ш тауар құнының ақшаға шаққандағы көрінісі сипаттама бере алады. Қазақстан Республикасындағы 2010-2021 жылдардағы ауыл шаруашылығы өнімдерінің (қызметтерінің) жалпы өндірісінің динамикасы 2 суретте көрсетілген. 2001 жылы берілген көрсеткіш 1 триллион теңгеден 2 есе кем болса, 2011 жылы ҚР ауыл шаруашылығының жалпы өнімі 2,7 триллион теңгені құрады. Ал 2021 жылы ол 7,5 триллион теңгеге жетті. Ауыл шаруашылығының негізгі қосалқы салалары өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығын болып табылады, олардың үлесіне сектордың жалпы өнімінің 58,3 пайызы және 41,5 пайызы тиесілі (қалған 0,2 пайыз – ауылшаруашылық қызметтері) [5]. Жалпы өнімнің 20 жыл аралығында 15 есе өскенімен, бұл ауыл шаруашылық саласының өнімділігі арта түскені туралы тікелей дәлел емес. Себебі, 2001 жылғы жалпы өнім құны мен 2021 жылғы жалпы өнім құны арасында бағалардың инфляциялық айырмасы, дүниежүзілік экономиканың ауытқуы және теңгенің құнсыздануы орын алды.

Ауыл шаруашылығы саласының тиімділігі туралы ауылшаруашылық дақылдарының нақтыланған егіс алқабы және жекеленген негізгі ауыл шаруашылық дақылдарының жалпы жиналымы сияқты көрсеткіштерден анықтауға болады. 3 суретте берілген көрсеткіштерді салыстыру арқылы дақылдардың максималды және минималды жалпы жиналымы мен нақтыланған егіс алқабының артуы мен кемуі арасында байланыс елеусіз немесе мүлдем жоқ екені белгілі болды.

2 сурет - Қазақстан Республикасының 2001-2021 ж. ауыл шаруашылығы жалпы өнімінің динамикасы, млн. теңге
Ескерту. Дереккөз: [5]

3 сурет - ҚР 1991-2021 ж. ауылшаруашылық дақылдарының нақтыланған егіс алқабы және негізгі ауыл шаруашылық дақылдарының жалпы жиналымы, мың гектар және мың тонна
Ескерту. Дереккөз: [5]

Ауылшаруашылық дақылдарының нақтыланған егіс алқабы бойынша көрсеткіш 1991 жылы 2001 жылмен салыстырғанда 2 есе үлкен болған, кейін бұл көрсеткіш артып, 2021 жылы 22 925,70 мың гектарды құрады. Алайда, дәнді және бұршақты дақылдардың жыл сайын жиналатын көлемі 1991 жылмен салыстырғанда 2011 жылы 2 есе көбейе түсті, келесі жылдары және 2021 жылы оның көрсеткіші 2001 жылдың деңгейінде қалды. Қалған дақылдардың жалпы жиналымы артқанымен, көбеюші халық саны және климаттық жағдайлардың өзгеруі дәнді және бұршақты дақылдардың жалпы жиналымы мен басқа дақылдардың жалпы жиналымы арасындағы айырмашылық туралы ойлануға мәжбүр етеді. Мәселен, көкөністердің және бақша дақылдарының жалпы жиналымының 20 жыл аралығында 4 есе өсуі ауыл шаруашылық алқаптарының жарамдылық деңгейі тұрақты екенін және монодақылдар өсіруден халық арасында сұранысқа ие және қажетті басқа дақылдарды өсіруге көшу мәселесіне көңіл аударады.

Ауыл шаруашылығының тиімділігі жоғарыда айтылған көрсеткіштермен бағаланса, ауыл шаруашылығы алқаптарын пайдалану тиімділігін ауылшаруашылық дақылдарының түсімділігі арқылы сипатталады. Соңғы жылдары түсімділіктің көрсеткіштері ауытқуы байқалады, ал болжамдар бойынша ауытқулардың көлемі жылдық түсімділіктің 1/3-не дейін баруы мүмкін. Бұл азық-түлік қауіпсіздігіне қатер төндіреді.

Ауыл шаруашылығы алқаптарының сапасы мен өнімділігі арасында тікелей байланыс бар. Сондықтан дақылдарды отырғызуға жер таңдау және оның жарамдылығын бағалау маңызды болып табылады. Сонымен қатар, жердің жарамдылығын бағалау аймақтағы тұрақты ауылшаруашылық тәжірибелерін ұтымды бағалау үшін маңызды жоспарлау құралы ретінде жұмыс істей алады және ауылшаруашылық жерді пайдалануды жоспарлау кезінде сынақтар мен қателіктердің алдын алады. Демек, жердің жарамдылығын бағалау кез-келген нақты жерді пайдалануды жүзеге асырар алдында да, әсіресе ауылшаруашылық секторында міндетті қадам болуы керек [6].

Осылайша жердің сапасы бойынша көрсеткіштердің анықтылығы және мерзімге сәйкестігі кей кезде қиындық тудырады. Дегенмен, жердің сапасын бағалау және оның қорытындылары ауыл шаруашылығына елеулі пайда әкелуі мүмкін. Жер ресурстарын қалпына келтіруге инвестиция салу экономикалық тұрғыдан тиімді және пайда көбінесе шығындардан әлдеқайда көп. Мысалы, тозған жер ресурстарын қалпына келтіруге жұмсалған әрбір доллар 2021 жылы 7-30 доллар экономикалық пайда әкеледі деп есептелген болатын [7].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 ELD бастамасы. ELD кампусы. Модуль: жерді тұрақты пайдаланумен салыстырғанда жердің деградациясы. 2019. -URL: www.eld-initiative.org
- 2 ФАО. Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығындағы апаттар қаупін азайту жүйесін кешенді талдау. 2022. Будапешт. -URL: <https://doi.org/10.4060/cb8757ru>
- 3 ФАО. Азық-түлік өндірісі мен ауыл шаруашылығына арналған әлемдік жер және су ресурстарының жағдайы. Шекті жүйелер. Жиынтық есеп 2021. 2021. Рим. -URL: <https://doi.org/10.4060/cb7654ru>
- 4 Wu F.; Mo C.; Dai X.; Li H. Spatial Analysis of Cultivated Land Productivity, Site Condition and Cultivated Land Health at County Scale. Int. J. Environ. Res. Public Health 2022. -№19. 12266. -URL: <https://doi.org/10.3390/ijerph191912266>
- 5 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы, 2022. -URL: <https://stat.gov.kz/official/industry/14/publication>
- 6 Chen S.; Zhang Q.; Chen Y.; Zhou H.; Xiang Y.; Liu Z.; Hou Y. Vegetation Change and Eco-Environmental Quality Evaluation in the Loess Plateau of China from 2000 to 2020 [Text] / Remote Sens. -2023. -№15. -P. 424. <https://doi.org/10.3390/rs15020424>
- 7 БҰҰДБ, 2022 жыл. Шешім қабылдаушыларға арналған түйіндеме. "Жер ресурстары: Дүниежүзілік шолу", екінші басылым. Біріккен Ұлттар Ұйымының шөлейттенуге қарсы конвенциясы, Бон <https://www.unccd.int/resources/global-land-outlook/glo2>

Ғылыми жетекшісі: э.ғ.д., «Кадастр» кафедрасының профессоры Курманова Г.К.

ЖАЙЫЛЫМДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ЖАҒДАЙЫН АНЫҚТАУ КЕЗІНДЕ ГАЗ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ РОЛІ

*Муталипова Қ.Қ. - «Кадастр» БББ докторанты
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Мал шаруашылығы саласы - Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығындағы басым салалардың бірі. Мал шаруашылығын көтеру және одан әрі дамыту үшін жағдайдың бірі тұрақты, берік жем-шөп базасын құру болып табылады. Қазіргі уақытта еліміздің көптеген өңірлерінде мал шаруашылығы саласы көктем-жаз айларында қалыптасқан қалыптан тыс ауа-райы-климаттық жағдайлар мал шаруашылығы өнімдерінің жетіспеушілігіне, оның өзіндік құнының артуына, мал басының азаюына әкеліп соғады [1].

ҚР АШМ Жер ресурстарын басқару комитетінің 2021 жыл деректері бойынша жайылымдар 178 816.6 мың гектар немесе Қазақстандағы барлық ауыл шаруашылығы алқаптарының 83,4 пайызын құрайды екен. Жер бедері бойынша қазақстандық жайылымдар айтарлықтай ерекшеленеді: жайылымдардың 77 % жазықта, оның ішінде 25% құмда, 18% таулар мен тауларда, 5% аңғарлар мен ойпаттарда орналасқан. Республиканың табиғи жайылымдары арзан жем өндірудің маңызды көзі болып табылады. Азық балансында олардың өнімдері 40% құрайды, оның ішінде олар жасыл жемге деген қажеттіліктен 80% қамтамасыз етеді. Республика бойынша жайылымдық жерлердің орналасуы біркелкі емес, мал басы аудан бірлігіне тығыздығы төмен, бірақ жайылым жерлері өте көп аудандар бар, сонымен қатар жайылымдар жетіспейтін және мал саны нормативтерден асатын аудандар бар. Жайылымдық мал шаруашылығын басқарудың бекітілген жүйесінің болмауы үлкен мәселе болып табылады, өйткені жұмыс істейтін жүйе болған жағдайда жайылымдарды тиімді пайдалана отырып мал басын көбейтіп және ауылшаруашылығының өнімділігін арттыруға болатын еді [2].

Жайылымдық жерлерді ұтымды пайдалану мақсатында 2017 жылғы 20 ақпанда жайылымдарды ұтымды пайдалануға байланысты қоғамдық қатынастарды реттейтін Қазақстан Республикасының Жайылымдар туралы Заңы қабылданды. Жайылым туралы Заңмен бір мезгілде жайылымдарды пайдалану мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Заң қабылданды [3].

Жайылым жерлердің жай-күйін анықтау үшін соңғы жылдары жерді қашықтықтан зондау методын қолданылады. Осыған байланысты, цифрлық технологияларды пайдалана отырып, Қазақстанның жайылымдық ресурстарын басқару мәселелері қазіргі уақытта өзекті жұмыс болып табылады, оны шешу ғылыми зерттеулер жүргізу негізінде мүмкін болады.

Инновациялық ғарыштық технологиялар ауылшаруашылық өндірісіне көбірек енгізілуде. Негізгі тенденциялардың қатарына дәл егіншілік технологиялары, ауылшаруашылық кәсіпорындарының инновациялық интернет-серверлері, жылжымалы құрамды бақылау және шығын материалдарын есепке алу жүйелері жатады. Ұшақ, аэростат, спутниктік және спутниктік жүйелердің көмегімен әр түрлі жер үсті объектілерін, соның ішінде жайылымдар мен табындарды бақылау жүйесі аэроғарыштық бақылау әдісі деп аталады.

Жердегі зерттеулерді ГАЗ технологиясымен алынған мәліметтермен салыстыру үшін 2022 жылы эксперименттік зерттеулер жүргізілді. Ақмола облысы Аққайың ауданының "Солтүстік Қазақстан ауыл шаруашылығы тәжірибе станциясы" ЖШС-нің жайылымдық

учаскелерінен шаруашылық-маңызды контурларды бөліп көрсете отырып, жайылымдық кезең маусымдары бойынша геоботаникалық зерттеу жүргізу және деректер жинау үшін экспедициялық сапарлар жасалды. Жерді қашықтықтан зондтау үшін мультиспектрлік аэрофототүсірілім (5 канал, NDVI, NDMI), Sinteniел-2 жерді қашықтықтан зондтау спутнигі (12 канал, NDVI, NDMI), DESIS спектрометрі (235 канал, өсімдік идентификациясы) және қолдық спектометр (2150 канал, өсімдік идентификациясы) қолданылды.

Қазіргі уақытта NDVI нормаланған айырмашылық вегетациялық индексін қолдану негізінде жайылымдардың жай күйін қашықтықтан бағалау тәсілдері таратылды. Бұл жағдайда NDVI мәні спутниктік кескіннің пикселіндегі олар алатын ауданның салыстырмалы үлесіне пропорционалды салмақпен алынған көрсетілген екі компоненттің спектрлік жарықтық коэффициенттерінің мәндерінің сызықтық комбинациясымен көрсетілген өсімдік жамылғысы мен топырақтың үлесімен анықталады деп жиі болжанады. NDVI мәндерінің жайылым аумағы бойынша таралуының кеңістіктік-уақыттық өзгергіштігі және олардың көпжылдық динамикасы талданды. Шөптің деградацияланған жерлерін анықтау үшін өсімдік жамылғысы, жалаңаш топырақ және тастар сияқты компоненттердің үлесін анықтау негізінде шөп жамылғысының проективті жабынын бағалауға мүмкіндік беретін спектрлік қоспаларды бөлу әдісі қолданылды [4].

NDVI келесі формула бойынша есептеледі:

$$NDVI = \frac{NIR - Red(Blue)}{NIR + Red(Blue)}$$

NIR -спектрдің жақын инфрақызыл аймағында шағылысу,

Red (Blue) – спектрдің қызыл (көк) аймағындағы шағылысу.

NDVI деректерді күннің немесе жылдың әртүрлі уақыттарында өндірілген әртүрлі географиялық аймақтардан бір – бірімен салыстыруға мүмкіндік береді (сур.1).

1-сурет - Дискретті NDVI шкаласы

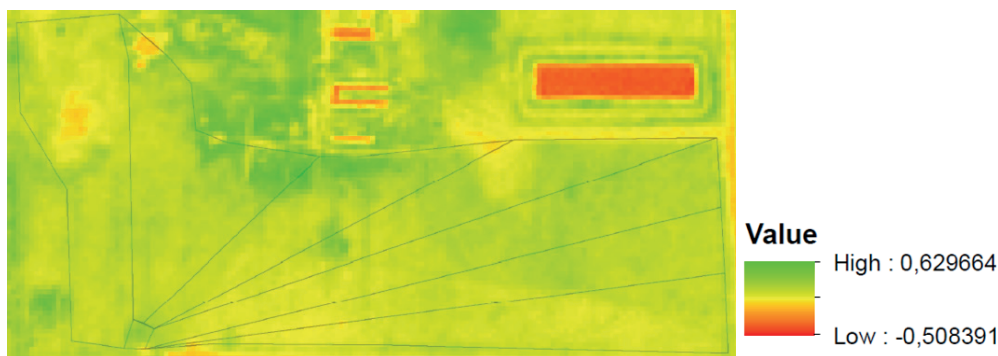
NDVI индексін көрсету үшін 1 диапазонындағы мәндерді көрсететін стандартталған үздіксіз градиент немесе дискретті шкала қолданылады..1% немесе 0-ден 255-ке дейінгі масштабталған шкала деп аталады (кейбір ЖҚЗ өңдеу пакеттерінде көрсету үшін қолданылады, сұр градация санына сәйкес келеді) немесе 0 диапазонында..200 (-100..100), бұл ыңғайлы, өйткені әрбір бірлік көрсеткіштің 1% өзгеруіне сәйкес келеді.

Рефлексия ерекшеліктері спектрдің NIR-RED аймақтарында өсімдіктермен байланысты емес табиғи нысандар NDVI тұрақты мәніне ие, бұл оларды анықтау үшін осы параметрді пайдалануға мүмкіндік береді (1 кесте).

1-кесте- Деректерді талдау қорытындысы

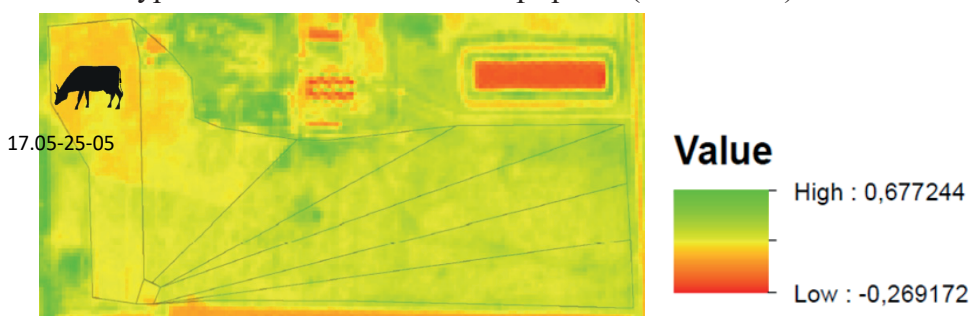
Объект түрі	Спектрдің қызыл аймағындағы шағылысу	Спектрдің инфрақызыл аймағындағы шағылысу	NDVI мәні
Тығыз өсімдіктер	0.1	0.5	0.7
Сирек өсімдіктер	0.1	0.3	0.5
Ашық топырақ	0.25	0.3	0.250
Бұлттар	0.25	0.25	0
Қар мен мұз	0.375	0.35	-0.05
Су	0.02	0.01	-0.25
Жасанды материалдар (бетон, асфальт)	0.3	0.1	-0.5

Ескерту: Дереккөз: Sinteniел-2 жасалған түсірілімнен алынған 25.05.2022

15.05.2022

2-сурет- Sinteniел-2 жасалған түсірілім (15.05.2022)

25.05.2022

3-сурет- Sinteniел-2 жасалған түсірілім (25.05.2022)

Қорытындылай келе ГАЗ қолдана отырып жайылымдарды пайдалану жағдайын анықтау өте тиімді екені белгілі болды. Жерді қашықтықтан зондтау арқылы жайылымның өнімділігін, проективті қамтылуы, өсімдіктердің биіктігі және NDVI көрсеткіші туралы ақпараттарға ие болдық, сонымен қатар малды қоршауға айдағанға дейінгі көрсеткішпен айдағаннан кейінгі көрсеткіштер бізге қоршау бойынша негізгі деректердің (жайылымның өнімділігін, проективті қамтылуы, өсімдіктердің биіктігі) өзгерісін көрсетуде. Көрсеткіштер төмендегенін байқауға болады (2 кесте).

2-кесте - Қоршау бойынша негізгі деректер

Көрсеткіштер	Дейін	Кейін	Айырмашылығы
Өнімділігі т/га	0,49	0,4	-0,09
Проективті қамту	44,6	38,4	-6,2
Өсімдік биіктігі	11,5	8,2	-3,3
NDVI	0,26		
Ескерту: Дереккөз: Зерттеу объектісінде жүргізілген жергілікті деректер (25.05.2022)			

Геокеңістіктік технологиялар жайылымдарды басқару ғылымы мен өнерінде таптырмас құралға айналды. Бұл технологиялардың көпшілігі тіпті күнделікті өмірге енеді (мысалы, смартфондар, коммуналдық қызметтер, құрылыс/инфрақұрылым, дәл егіншілік және автомобильдер). Кеңістіктік іздеуге болатын зерттеу әдебиеттерінің дерекқорлары болашақта белгілі бір учаскелер немесе экожүйелер бойынша зерттеулерді табудың оңай қол жетімді әдісін және басқарудың салдарын қамтамасыз ете алады. Ғалымдар мен жайылымды басқарушылар арасындағы серіктестік ең жаңа озық технологияларды, сондай-ақ жаңа технологияларды енгізу және қолдану мүмкіндігін анықтауға байланысты шығындарға байланысты болашақта өте маңызды болады [5].

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі

- 1 <https://baraev.kz/novosti/2152-chtoby-sokratit-deficit-kormov.html>
- 2 Робинсон С. Управление пастбищами в Центральной Азии [Текст]: Результаты первой Практической конференции по продвижению устойчивого управления пастбищами в центральной Азии. Бишкек, 17-19 ноября 2014. – 2015. – 56 с.
- 3 Закон Республики Казахстан. О пастбищах: принят 20 февраля 2017 года, №47-VI ЗРК. https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000047/z47_1.htm
- 4 Worasit Sangjan, Lynne A. Carpenter-Boggs, Tipton D. Hudson, Sindhuja Sankaran. [Text] / Journals Drones. // Pasture Productivity Assessment under Mob Grazing and Fertility Management Using Satellite and UAS Imagery Tom 6. Issue 9 <https://www.mdpi.com/2504-446X/6/9/232#>
- 5 Edward C. Rhode, Humberto L. Perotto-Baldivieso, Matthew C. Reevesa, Luciano A. Gonzalez [Text] / Journal Remote Sensing. Perspectives on the Special Issue for Applications of Remote Sensing for Livestock and Grazingland Management <https://www.mdpi.com/2072-4292/14/8/1882>

Ғылыми жетекшісі Құрманова Г.К. - э.ғ.д., «Кадастр» кафедрасының профессоры

УДК 63.630

ПУТИ РЕШЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ВОПРОСОВ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЛЕСОВЛАДЕЛЬЦЕВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Нурпеисов М. Н., докторант

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

Для планирования систем мероприятий, направленных на повышение эффективности ведения лесного хозяйства, осуществление единой научно-технической политики в лесном хозяйстве, обеспечение рационального пользования лесным фондом необходимо достоверная информация о границах государственного лесного фонда и внутрихозяйственной организации государственных лесовладений.

С периода независимости Казахстана в лесной отрасли возникли немаловажные проблемы по земельным вопросам. Такие как: нахождение населенных пунктов, объектов сельского хозяйства, религиозных объектов (кладбища) и т.д. на территории государственного лесного фонда (далее – ГЛФ) и особо охраняемых природных территории (далее – ООПТ).

В статье рассмотрены основные проблемы о границах лесных участков, связанные с выполнением лесохозяйственных и кадастровых работ на землях лесного фонда, а также предложены возможные пути их решения.

Ключевые слова: земли лесного фонда, особо охраняемые природные территории, неучтенные леса.

Введение. ГЛФ в Республике Казахстан (далее – РК) принадлежит народу Казахстана. От имени народа Казахстана право собственности осуществляет государство. При этом осуществление права собственности государством реализуется через режим государственной собственности в интересах народа Казахстана.

Государственный лесной фонд в Республике Казахстан относится к объектам государственной собственности и находится в республиканской собственности [1].

Эффективность лесоуправления во многом зависит от реализуемых механизмов предоставления права пользования лесными ресурсами, а также ответственности в сфере использования и воспроизводства лесов. При этом одним из определяющих условий эффективного использования лесных территорий является наличие достоверной информации, адаптированной к специфике непрерывно изменяющихся сведений о данной территории, которая обеспечивает ее использование для принятия управленческих решений. К числу основных составляющих такой информации относятся сведения о точных границах и площади лесных участков [2].

В настоящее время на территории ГЛФ встречаются населенные пункты, объекты сельского хозяйства, религиозные объекты (кладбища) и т.д. Данные объекты из года в год увеличиваются в размерах и занимают с каждым разом все больше территории ГЛФ.

Целью исследования является выявление основных проблем, связанных с наличием объектов, не связанных с ведением лесного хозяйства на землях лесного фонда, а также выработка рекомендаций по решению земельных вопросов государственных лесовладельцев РК.

Методы и результаты. Общая площадь государственного лесного фонда РК составляет 30,5 млн. га и занимает 11,2 % территории республики. Покрытые лесом угодья занимают 13,6 млн. га или 44,6 % общей площади лесного фонда. Площадь частного лесного фонда составляет 1017 га, покрытых лесом угодий нет. Лесистость республики составляет 5,0% [3].

Согласно лесным и земельным законодательствам РК границы земель государственного лесного фонда устанавливаются и уточняются при проведении землеустроительных работ на основании материалов лесоустройства. Отчуждение земель государственного лесного фонда путем купли-продажи, залога и совершения других сделок не допускается.

Лесоустроительные работы на территории государственного лесного фонда, то есть работы по инвентаризации лесов проводятся с использованием космической съемки леса с разбивкой на лесные участки и оценкой по однородным таксационным показателям.

Согласно анализу проведенного лесоустройства:

в период с 2011 по 2016 годы площадь, охваченная лесоустройством на территории государственного лесного фонда составила 4 млн 77,3 тыс. га (13,3 % от всей площади ГЛФ);

за период с 2017 по 2022 год площадь, охваченная лесоустройством составила 23 млн 176,2 тыс. га (76 % от всей территории ГЛФ).

Из-за недостаточного финансирования объем лесоустроительных работ в 2011-2016 годах в 6 раз меньше объема лесоустроительных работ, выполненных в последующие 2017-2022 годы, что является основной причиной просрочки лесоустроительных проектов.

Начиная с 2018 года, было выделено соответствующее финансирование, что позволило значительно увеличить объемы лесоустроительных работ, и постепенно закрывается просрочка по лесоустроительным проектам.

Несвоевременное проведение лесоустроительных работ не может содержать актуальную 100% достоверную сведений о правовом режиме лесного фонда, распределении его по лесовладельцам, количественном и качественном состоянии лесного фонда, распределении государственного лесного фонда по категориям и другие данные об экологических и экономических характеристиках лесного фонда, необходимые для ведения лесного хозяйства и оценки результатов хозяйственной деятельности.

В границах земельных участков государственных лесовладельцев имеются накладки с другими землепользователями. При создании ООПТ, лесные поселки со всей инфраструктурой, находящиеся на территории лесных учреждений, были включены в их состав. В связи с этим, возникает много проблем по населенным пунктам, включенным в состав ООПТ.

Например: резерват «Семей орманы» был создан на базе 10 лесхозов, резерват «Ертіс орманы» создан на базе 2-х лесхозов. Также, имеются проблемы по Баянаульскому и Сайрам-Угамскому государственным национальным природным паркам (далее – ГНПП).

Также, имеются частные объекты, построенные до создания ООПТ, но включенные в состав земель ООПТ. В этой связи, необходимо вывести земли населенных пунктов и сторонние объекты из состава земель ООПТ. Потому что, создается своего рода преграда в развитии лесной отрасли, и как правила не представляется возможным на данных территориях осуществлять основную деятельность по охране леса и увеличению лесистости.

В итоге приводит к угрозе возможного возникновения лесных пожаров, ухудшение санитарного состояния территории ГЛФ и ООПТ.

Также, для обеспечения надежной защиты населения, объектов хозяйствования и земель республики от воздействия опасных природных явлений (сели, снежные лавины, оползни), расположенных в зонах риска требуется строительство селе-оползне-, лавино-защитных сооружений.

Большинство земельных участков, необходимых для строительства защитных сооружений, расположены в горной местности на участках ГЛФ. Для начала строительства на таких участках требуется перевод земель лесного фонда в земли запаса или промышленности.

Вместе с тем, вопрос перевода земель для строительства селе-, оползне-, лавино-защитных сооружений не регламентирован действующим законодательством.

Мероприятия, требующие перевода земли:

- 1) строительство снегозадерживающих щитов в бассейне реки Киши Алматы на горе Мохнатая в г. Алматы;
- 2) строительство снегозадерживающих щитов на горе Эдельвейс в городе Алматы;
- 3) строительство селезащитного сооружения на реке Турген в Алматинской области;
- 4) строительство селезадерживающей плотины на реке Мерке в Жамбылской области;
- 5) строительство снегозадерживающих щитов в ущелье Коксай в Жамбылской области.

В связи с тем, что большинство горных рек республики протекают на территории государственного лесного фонда, нужны участки для размещения водохозяйственных сооружений комплексного и стратегического назначения, в том числе альтернативных и возобновляемых источников энергии для реализации государственной политики в гидро-энергетике.

Все виды лесопользования, в том числе заготовка пищевых, лекарственных и технических растений, а также их частей и дериватов, сенокосение, пастьба скота и другие виды пользования растительным миром, приводящие к нарушению растительного покрова, за исключением санитарных рубок, необходимых для осуществления лесозащитных мероприятий запрещены на территориях государственных природных заповедников [4].

Постановлением Правительства РК от 5 октября 2010 года № 1025 территория Алакольского государственного природного заповедника была расширена на 45,5 тыс. га. В связи с чем, местное население лишилось сенокосных угодий и в настоящее время испытывает недостаток кормов для скота. Что создает напряженную социальную обстановку в регионе и создает предпосылки для незаконного сенокосения на территории заповедника.

В этой связи, в компетенцию уполномоченного органа необходима норма об утверждении соответствующих Правил, регламентирующих порядок сенокосения на территории заповедника на основании пункта 3 статьи 43-1 Закона РК «Об особо охраняемых природных территориях» [5,6].

Заключение. Порядок предоставления, изъятия и использования земель лесного фонда определяется Лесным, Земельным и Гражданским кодексами Республики Казахстан. Однако для решения земельных вопросов государственных лесовладельцев нужно вне-

сти изменения в Лесной, Земельные кодексы и в Закон об особо охраняемых природных территориях. В части:

- введения возможность изъятия земель лесного фонда в земли других категории для строительства и функционирования водохозяйственных сооружений, имеющих особое стратегическое значение и селе-оползне-лавинозащитных сооружений;

- введение нормы о возможности сенокошения для нужд местного населения на специально выделенных участках государственных природных заповедниках в порядке, установленном соответствующими Правилами;

- дополнения нормами перевода земель лесного фонда в земли населенных пунктов с переходным положением (не более 1 года) для функционирования сельских населенных пунктов и/или объектов социальной (лечебные и образовательные учреждения, действующие кладбища), инженерной инфраструктуры (канализационно-очистные сооружения, линии электропередачи), с учетом положений части пятой статьи 171 Земельного кодекса и в случае нецелесообразности их нахождения в составе земель особо охраняемых природных территорий и только тех земельных участков, на которых установлен режим ограниченной хозяйственной деятельности.».

Список литературы

1 Е.А. Иванцова Информационное обеспечение земель лесного фонда для их государственного кадастрового учета [Электронный ресурс]. -URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnoe-obespechenie-zemel-lesnogo-fonda-dlya-ih-gosudarstvennogo-kadastrovogo-ucheta>

2 Переход к устойчивому управлению лесами: теоретико-методические предпосылки [Текст] / А.З. Швиденко, Д.Г. Щепаченко, Ф. Кракснер, А. А. Онучин //Сибирский лесной журнал. – 2017. – № 6. – С. 3-25.

3 Лесной Кодекс Республики Казахстан от 8 июля 2003 года № 477// ст. 7

4 Лесной фонд Казахстана <https://www.gov.kz/memleket/entities/forest/activities/3811?lang=ru>

5 Закон Республики Казахстан от 7 июля 2006 года N 175 «Об особо охраняемых природных территориях»

6 Kohl M., Magnussen S., Marchetti. Sampling methods, remote sensing and GIS multiresource forest inventory [Text]/ Springer-Verlag. – Berlin: Heidelberg, 2006. – P. 376.

Научный руководитель к.э.н., доцент Карбозов Т.Е.

ӘОЖ 332.33:504.064.36

ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАҚЫЛАУ ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАР

Шаймерденова А.К., 2 курс докторанты

Шуленбаева Ф.А., э. г. д., профессор

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Экономика мен әлемдік даму саясатындағы процестердің жаһандануы Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінен жерге орналастыру тиімділігінің стратегиялық басымдықтарын айқындауды талап етеді. Жерді ұтымсыз пайдалану, табиғи экожүйелердің тұрақтылық шегінен асатын шамадан тыс антропогендік жүктемелер нәтижесінде ауыл

шаруашылығы мақсатындағы жерлердің тозуының жылдам қарқыны байқалады. Жердің ресурстық әлеуетін тиімді пайдалану үшін орынды және тиімді Жерге орналастыруды ұйымдастыру бойынша мемлекеттік шаралар қажет.

Мемлекеттік деңгейде де, жер пайдаланушылар бөлінісінде де жүзеге асырылатын дәл егіншілік жүйесінің элементі ретінде Қазақстандағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге мониторинг жүргізудің көп деңгейлі жүйесінің қазіргі жағдайы. Арақашықтан зерделеу және ұшқышсыз ұшу аппараттары (ҰҰА) деректерін кеңінен пайдалану үшін негізгі шектеулер анықталды. Ел аумағының кеңдігі, әртүрлі климаттық жағдайлар, жер бедерінің биіктігінің үлкен өзгерістері деректерді өңдеу және түсіндіру әдістерін таңдау үшін өз іздерін қалдырады [1].

Жер ресурстарын бұзудың теріс процестерінің дамуын бақылаудың оңтайлы мониторингтік желісін құру елде тиімді жер пайдалануды қалыптастырудың маңызды факторы болып табылады. Жерді бақылау функцияларына топырақтың жағымсыз құбылыстарының Даму бағыттары мен қарқындылығын бақылау кіреді. Олардың нәтижелеріне сүйене отырып, зерттеушілер жер ресурстарының антропогендік әсерге төзімділігін анықтайды және осы әсерлердің алдын алу және жою бойынша ұсыныстар береді.

Ғылыми мақала тақырыбының өзектілігі деградацияланған жер ресурстарын, атап айтқанда ауыл шаруашылығында қалпына келтіру бағдарламаларын қалыптастыру жөніндегі мемлекеттік аграрлық саясатпен расталады. Үкіметтің басты назары инновациялық техника мен технологияларды қолдануға негізделген жердің қашықтықтан мониторингін қалыптастыруға және дамытуға бағытталған. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінде жер мониторингінің жұмыс істеуін қамтамасыз ету үшін инновациялық құралдар мен технологиялар, бақылау, ақпаратты жинау және өңдеу жүйелері енгізілуде. Қазір арақашықтықтан зерделеу ең объективті және жедел инновациялық әдістері негізінде бір мезгілде жердің пайдаланылуына бақылаулар жүргізілуде және олардың негізінде ауыл шаруашылығы дақылдарының дамуын, олардың өнімділігін, өнімді сатудан түскен пайданы оңтайлы болжау жүргізілуде. Бірінші кезекте мемлекеттік мониторинг міндеттеріне жер қоры құрылымындағы өзгерістерді уақтылы анықтау, оларды бағалау, болжау және оларды пайдаланудың ұтымды әдістерін әзірлеу кіреді.

Экологиялық мәселелерді зерттеу экожүйелердегі өзгерістер туралы статистикалық ақпаратқа негізделген. Экологиялық бұзушылықтар мониторингі негізінде зерттеушілер табиғаттың бұзылуының салдарын азайту, қоршаған ортаға бейімделу, экологиялық проблемаларды шешу бойынша стратегиялық бағдарламалар әзірлейді.

Ауылшаруашылық жерлерінің мемлекеттік мониторингі топырақ құнарлылығының параметрлерін және олардың деградация процестерінің дамуын жүйелі бақылауды қамтиды. Топырақ құрылымы жүйелі түрде бұзылған кезде жер ресурстары деградацияға ұшырайды, топырақ қабаттары тұзданады, су мен жел эрозиясының дамуы негізінде жойылады, топырақтың пестицидтермен, өнеркәсіптік өндірістің ауыр металдарымен, тұрмыстық және басқа қалдықтармен ластануы және т. б. [2,3].

Іс жүзінде, жер мониторингі болып жатқан өзгерістерді уақтылы анықтау, оларды бағалау, одан әрі дамуды болжау және теріс процестердің салдарының алдын алу және жою жөніндегі ұсынымдарды әзірлеу мақсатында жүргізілетін жер қорының сапалық және сандық жай-күйін, оның ішінде ғарыштан арақашықтан зерделеу деректерін пайдалана отырып, базалық, жедел, мерзімді байқаулар жүйесін білдіреді [4].

Мониторингтік желі табиғи және ауылшаруашылық аудандастыруды ескере отырып, облыстардың, аудандардың, кадастрлық кварталдардың басым топырақ сорттарында, аймақтарды ескере отырып құрастырылған, стационарлық экологиялық алаңдардан және жартылай стационарлық экологиялық алаңдардан тұрады [5]. Негізгі теріс процестер 1-кестеде жер ресурстарының мониторингі көрсеткіштерінің жүйесімен көрсетіледі.

1-кесте - Жер ресурстары мониторингі көрсеткіштерінің жүйесі

Теріс процестің түрі	Жер мониторингінің көрсеткіштері
Топырақты құрғату	Гумустың құрамы мен қоры
Жердің ауыр металдармен, пестицидтермен және т. б. ластануы.	ШІРК [3] және ластаушы заттардың нақты концентрациясы
Техногендік қызметпен жерді бұзу (карьерлер, үйінділер, үйінділер)	Органогендік горизонт қуатының төмендеуі, қазбалардың көлемі мен ауданы
Табиғи жемшөп алқаптарының деградациясы	Қаттылық (1 гектарға мың соққы), бұта (%бетін жабу), құлау дәрежесі, улы өсімдіктердің бітелуі
Шөлейттену	Эрудиция, тұздану, шөптің құлау дәрежесі
Топырақтың батпақтануы және су басуы	Су тасқынының ұзақтығы мен сипаты, жер асты суларының деңгейі және т. б.

Стационарлық пункттердің қолданыстағы аумақтық-аймақтық желісі республиканың барлық табиғи-ауыл шаруашылығы аймақтары бойынша топырақтың жай-күйін белгілі бір дәрежеде бақылауды қамтамасыз етеді.

Елді мекендердің жерлерінде, суармалы аумақтарда және ауыл шаруашылығы алқаптарында топырақтың техногендік ластануының жай-күйін бақылау жүйесі топырақ жай-күйінің мониторингі болып табылады. Бұл елдің қолданыстағы экологиялық заңнамасымен қорғалатын және реттелетін қоршаған орта жағдайын бақылаудың бір түрі [3].

Ауылшаруашылық жерлерінің топырағын бақылаудың маңызды бағыты егістік жерлерге бақылау жүргізу болып табылады. Егістік жерлерді мониторингтеу кезінде ең ұтқыр топырақ процестерінің дамуына бақылау жүргізіледі: гумустау, карбонаттылық, тұздану, тұздану (мелиорацияланатын учаскелерде), топырақтағы қоректік элементтердің (азот, фосфор, калий) жалпы және жылжымалы нысандарының болуына [4].

Шаруашылық жүргізудің нарықтық жағдайында жер иелерінің, әр түрлі меншік түріндегі ауылшаруашылық тауар өндірушілерінің саны артты, сондықтан жердің құнарлылығын сақтау, топырақ құнарлылығын сақтау және қалпына келтіру бағдарламаларын әзірлеу, оларды ауылшаруашылық өндірісіне тарту мәселелері өткір тұр.

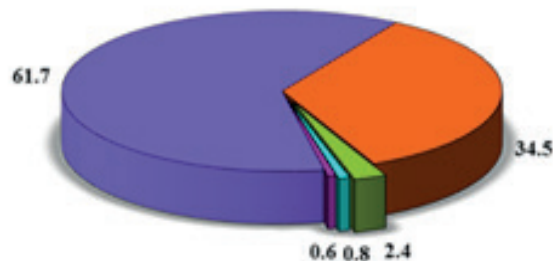

Диаграмма-2021 жылғы 1 қарашаға аграрлық секторда шаруашылық жүргізу нысандары бойынша жерді бөлу, аланды бекіту %

Дереккөз: [5].

Жоғарыда 1 - диаграмманың көрсеткіштерінен жер көлемін бөлудің көлемі бойынша әр түрлі диапазоны бар екенін көруге болады, бұл гектардағы өлшенетін бірліктер мен ондаған мың гектардағы шаруашылықтарды мониторингтік зерттеу тәсілдерін өзгерту қажеттілігін талап етеді. Жер пайдалану шекараларында топырақтың құнарлылығына нақты бақылауды жүзеге асыру және жердің жай-күйінің өзгеруі туралы мәліметтер алу үшін мониторингтік экологиялық алаңдардың санын көбейту қажет.

Қорытындылар. Еліміздің жер ресурстарын мониторингілеу жүйесіндегі негізгі инновациялық үрдістерді зерделеу мынадай қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

1. Біздің қоғам дамуының қазіргі кезеңінде жер ресурстарының мемлекеттік мониторингі инновациялық сипатта болады, бұл Солтүстік Қазақстанның астық өндірісінің топырақтарын жыл сайынғы ғарыштық зерттеулермен расталады.

2. Спутниктік түсірілім ақпараты ауыл шаруашылығында дақылдарды өсірудің агротехникалық деңгейін бағалауға мүмкіндік береді, ауыл аумақтарының экономикалық дамуын мониторингілеу үшін, АӨК инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламаларының тиімділігін бағалау үшін елеулі қызығушылық тудырады.

3. Келешекте ел өңірлері бойынша қолданыстағы мониторингтік желіні оңтайлы кеңейту қажет. Мониторингтік желіге тозған Жер ресурстарын тиімді қалпына келтіру үшін, жер бетінің құнарлы қабатын сақтау үшін теріс табиғи және топырақ процестерінің әсеріндегі ауыл шаруашылығы алқаптарының жай-күйін болжау үшін заманауи инновациялық IT технологияларды, бақылау, ақпарат іздеу құралдарын енгізу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Rakhymberdina M.Y., Kulenova N.A., Shaimardanov Z.K., Toguzova M.M., Kassymov D.K. Using Remote Sensing Data to Support Intelligent Agricultural GIS to Monitor the Condition of Arable Land and Crops. [Text] / Chemical Engineering Transactions 94, 2022. -P.883-888. <https://library.kazatu.kz:2057/results/results.uri?sort=plf-f&src=s&st1=Using+Remote+Sensing+Data+to+Support+Intelligent+Agricultural+GIS+to+Monitor+the+Condition+of+Arable+Land+and+Crops&sid=28dde17dc9b261bdefc40d7b10ab626f&so=b&sdt=b&sl=130&s=TITLE-ABS-KEY%28Using+Remote+Sensing+Data+to+Support+Intelligent+Agricultural+GIS+to+Monitor+the+Condition+of+Arable+Land+and+Crops%29&origin=searchbasic&editSaveSearch=&yearFrom=Before+1960&yearTo=Present>

2 Концепция развития государственного мониторинга земель сельскохозяйственного назначения и земель, используемых или предоставленных для ведения сельского хозяйства в составе земель иных категорий, и формирования государственных информационных ресурсов об этих землях на период до 2020 года. «КонсультантПлюс» [Электронный ресурс].—2014.—URL: <http://consultant.ru> (өтініш берген күні: 12.02.2023).

3 Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 9 қаңтардағы № 212-III Экологиялық кодексі (05.10.2018 ж.жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) "Параграф" АЖ [Электрондық ресурс].—2018.- URL: <http://online.zakon.kz> (өтініш берген күні: 22.02. 2023)

4 Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 23 декабря 2014 года № 159 «Об утверждении Правил ведения мониторинга земель и пользования его данными в Республике Казахстан» (с изменениями по состоянию на 22.12.2015 г.). ИС «Параграф» [Электронный ресурс].—2015.- URL: <http://online.zakon.kz> (өтініш берген күні: 18.02. 2023).

5. Қазақстан Республикасының 2021 жылғы жер балансы. – Нур-Султан, 2021. - 82 б.

ОСНОВЫ ЛАНДШАФТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ЗОНИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

*Шакенова Ж.К., ст. преподаватель, докторант 2курса
Озеранская Н.Л., к.э.н., доцент*

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

На протяжении последних десятилетий под воздействием антропогенной нагрузки во многих исследованиях отмечено изменение свойств земли на территории агроландшафтов. В результате ухудшается качество земельных ресурсов и снижается уровень сельскохозяйственного производства. Поэтому поиск решения проблемы рационального использования и охраны наиболее плодородных пахотных земель является актуальным и важным для обеспечения продовольственной безопасности региона. При этом приоритетным должно стать природоохранное направление использования и организации сельскохозяйственных земель.

Анализ современных концепций природоохранной направленности показал, что оптимизация сельскохозяйственного землепользования возможна только на эколого-ландшафтной основе, обеспечивающей выполнение им ресурсопроизводящей и средостабилизирующей функций одновременно. Для этого необходимы комплексные эколого-ландшафтные исследования, которые позволят детально учитывать природные и антропогенные факторы функционирования агроландшафтов и динамику природных процессов.

Для этих целей необходимо развитие научных и методических основ землеустройства, определяющих организационно-экономический механизм регулирования сельскохозяйственного землепользования на ландшафтно-экологической основе. Особую актуальность приобретает этот вопрос в современных условиях, когда в практике землеустройства Казахстана отсутствуют прогнозные и проектные разработки по использованию и охране сельскохозяйственных земель, так как существовавшая ранее государственная система таких разработок была отменена.

В данном исследовании является территориальное зонирование сельскохозяйственных земель на ландшафтной основе. Подтверждением этому является экологическое неблагополучие в сельском хозяйстве Северо-Казахстанского региона во многом обусловлено незначительным учетом ресурсного потенциала агроландшафта. На протяжении последних десятилетий в результате нерациональной хозяйственной деятельности наблюдается усиление процессов опустынивания природных экосистем, приводящее к снижению продуктивности и деградации сельскохозяйственных угодий. И хотя сельскохозяйственное производство казахстанского зерносеющего региона нельзя отнести к отраслям повышенной экологической опасности, но последствия использования земельных ресурсов в агроландшафтах свидетельствует о процессах, негативно влияющих на их ландшафтно-экологическое равновесие. Об этом в первую очередь свидетельствует уровень снижения плодородия распаханых территорий - за последние десять лет произошло снижение содержания гумуса – от 38,5% до 56,4% [1,2].

В настоящее время необходимым является организация рационального использования и охраны земель сельскохозяйственного назначения в системе землеустроительных разработок (схем, прогнозов) с включением в них вопросов экологизации землепользования на ландшафтной основе. Современное землеустройство должно базироваться на четко разработанной стратегии земельных преобразований и быть государственным инструментом в области управления земельными ресурсами, решении комплекса эко-

логических, социальных, экономических и других вопросов и выполняться в плановом порядке с использованием новейших картографических материалов, данных почвенных, геоботанических и других изысканий, кадастровой оценки земель и геоинформационных технологий.

Основные материалы исследований базируются на изучении теоретических основ территориальной организации земель сельскохозяйственного назначения на эколого-ландшафтной основе. Научно-методологические основы территориальной организации земель сельскохозяйственного назначения с учетом строения и функционирования природно-территориальных комплексов заложены в трудах В.И. Вернадского, Б.Б. Польнова, В.В. Докучаева, Д.Л. Арманда, А.Г. Исаченко, Н.А. Солнцева, Ф.Н. Милькова. Основы применения ландшафтно - экологического подхода при землеустройстве разработано учеными М.И. Лопыревым, А.А. Варламовым, С.Н. Волковым, В.М. Чупахиным, М.В. В.Д. Постоловым, А.В. Колмыковым, З.Ф. Кочергиной и др. Землеустройство при этом определяется как система мероприятий по организации рационального использования и охраны земель, направленная на создание экологически устойчивых и экономически эффективных форм организации территории; предполагая при этом приоритет природо-охранных требований. В соответствии с ним необходимо совершенствование землеустроительного проектирования на основе оценки аэроландшафтного ресурсного потенциала и внедрение передовых методик организации территории в практике землеустройства.

Совершенствование землеустройства в агроландшафтом направлении на основе его классических принципов и обобщения данных отечественных и зарубежных научных исследований в области географических, экологических, сельскохозяйственных и экономических наук позволило сформулировать принципы организации территории и устройства сельскохозяйственных агроландшафтов которыми необходимо руководствоваться в современных условиях проведения землеустройства на аэроландшафтной основе [3]. К ним относятся прежде всего принципы пространственного разнообразия, учета ландшафтной дифференциации, учета морфологической структуры ландшафта, повышение ресурсного потенциала, ограниченности и консервации. Учет этих принципов должен обеспечить стабильность и эффективность сельскохозяйственного землепользования [4].

Составляющей компонентой особой важности при выполнении любого прогнозного и проектного действия при землеустройстве является исходная документация, основанная на достоверной и полной информации. Прогнозная и проектная документация должна быть разработана на основе ландшафтных особенностей местности, которые учитываются с различной степенью детальности при зонировании территории объектов землеустройства (страны, региона, территориальных административных единиц, землепользований и землевладений, рабочих участков). Схемы использования и охраны земельных ресурсов (генеральные, республиканские, региональные) должны служить для увязки системы мер по охране земли с перспективами развития различных отраслей хозяйства, формирования разнообразных форм землевладений и землепользований с учетом осуществления природоохранных мероприятий по эксплуатации, сохранению и защите ландшафтов, прежде всего, сельскохозяйственных. Прогнозы по использованию и охране земель на территории страны должны давать научный анализ состояния и тенденций развития экологически негативных процессов (эрозии, опустынивания, засоления, заболачивания, потерь почвенного плодородия и т.п.) на этой основе предлагать различные пути охраны земель и организации их рационального использования. Региональные программы по использованию и охране земель должны разрабатываться на крупные регионы, од-нородные по типу ландшафтов, имея в своем составе ресурсные подпрограммы защиты земель от эрозии, борьбы с опустыниванием, повышения плодородия почв, консервации деградированных земель, осуществления природоохранных мер и др. [5].

Особую значимость в этой системе мер имеют проекты внутрихозяйственного землеустройства, через которые обеспечивается осуществление системы экологических и при-

родоохранных мер на территории конкретного сельскохозяйственного землепользования (землевладения). Для разработки и обоснования таких проектов необходимо наличие методических разработок по территориальному зонированию на эколого-ландшафтной основе.

Содержание темы исследования обусловило выбор научных принципов и методов, позволило обеспечить достоверность и обоснованность выводов и практических рекомендаций. Основе исследований лежит принцип системного подхода и общенаучные методы и приемы (индукция и дедукция, анализ и синтез и др.), статистические методы, логико-пространственное моделирование.

Научная новизна работы заключается в определении особенностей адаптивной организации территории с учетом ландшафтных особенностей местности в агроформированиях Северного Казахстана, которые были выявлены в соответствии с выше приведенной методикой исследования.

Анализ и оценка ресурсного потенциала степных агроландшафтов Акмолинской области были выполнены на нескольких объектах на территории Акмолинской области: ТОО «Мадениет» Сандыктауского района, ТОО «Макеевское» Атбасарского района, ТОО «Шарафутдинов и К» Егиндыкольского района и др. [6,7]. Агроресурсный потенциал объектов соответствует условиям степной зоны Северного Казахстана: почвенный покров представлен черноземами южными либо темно-каштановыми почвами тяжелого механического состава, рельеф - слабоволнистая равнина. Территория землепользования распахана на 90%. Хозяйства специализируются на производстве зерна яровой пшеницы.

При анализе и оценке ландшафтно-экологических условий. при подготовительных работах к проекту составлены карты, дающие комплексную информацию о ландшафтно-экологических особенностях и составляющие основу для территориального зонирования. Основной из них можно считать ландшафтную карту-гипотезу, полученную при совмещении покомпонентных карт. К ним относятся: топографическая карта, карта почвенного обследования, морфометрическая карта с выделением структурных линий рельефа, агро-хозяйственная карта, отражающая пригодность земель для использования в с.-х. производстве. На ландшафтной карте выделены фации и подурочища, которые были объединены в однородные ландшафтные полосы, положенные в основу функционального микрозонирования [6].

Порядок функционального микрозонирования базируется на выделении однородных участков, полученных на ландшафтной карте-гипотезе с учетом экологической устойчивости территории. Экологическая устойчивость определена по отношению к распространению имеются смытые почвы, свидетельствующие о распространении процессов водной эрозии почв. Интенсивность эрозионных процессов подтверждается наличием линейной эрозии. Поэтому при определении экологической устойчивости учитывался расчет интенсивности смыва склонового стока и определялись территории с различной степенью интенсивности смыва.

Далее, с учетом ландшафтного анализа и экологических особенностей, с помощью графического моделирования, разработаны карта микрозонирования агроландшафта на которой выделены однородные территории - эколого-ландшафтные типы земель. К ландшафтно-экологическим группам (или микрозонам) на территории землепользования агроформирования относятся морфологические единицы ландшафта (фации, подурочища), объединенные в единые по экологическому состоянию и целесообразности использования группы земель с установлением соответствующих мероприятий [7,8].

Результатом данных исследований является предложение о выделении на территории выбранных объектов в условиях степной зоны Северного Казахстана следующих агроландшафтных групп (АГ). АГ I включает пахотнопригодные фации и подурочища плоских водораздельных поверхностей и равнин, на которых предусматривается введение полевых зональных севооборотов. АГ II включает ландшафтные единицы распаханых

склонов с уклоном до 1 градуса. Здесь рекомендуется обработка территории с учетом горизонталей. АГШ включает ландшафтные единицы, расположенные на склонах пашни с более выраженным рельефом (от 1 до 3 градусов), здесь будут внедрены противоэрозионные меры – глубокая безотвальная обработка, контурная обработка, глубокая плоско-резная обработка, мульчирование. АГIV включает ландшафтные единицы склонов с уклоном более 3 градусов. Для защиты почв от водной эрозии предусматривается введение почвозащитных севооборотов с полосным размещением с.-х. культур, контурная обработка, глубокая безотвальная обработка, влагонакопительные мероприятия (щелевание). АГV включает территории ограниченного использования с запрещением хозяйственной деятельности. К ним относятся прежде всего мелкие западины и заболоченные участки, прибрежные полосы вокруг всех видов водоисточников, днища ложбин стока на пашне (при их залужении) [9].

Следующие агроландшафтные группы выделяются, если на территории имеются кормовые угодья. При наличии сенокосов одна из них включает земли, на которых рекомендуются введение сенокосооборотов, при наличии пастбищ - земли, которые должны использоваться в системе пастбищеоборотов с соблюдением природоохранных требований.

На основе предлагаемого территориального зонирования выделяются агроэкологически однородные территории, устанавливается режим и условия использования отдельных видов угодий, земельных массивов с учетом природных условий Северного Казахстана. В предложенной классификации первые земли двух первых агроландшафтных групп используются интенсивно для выращивания с.-х. продукции для рыночных целей. Начиная со второй АГ, на территории вводятся природоохранные меры по повышению экологической стабильности территории (в данных объектах по предупреждению и задержанию процессов интенсивности смыва) [10].

Наличие карты агроэкологического микрозонирования позволяет разработать проект территориальной организации агроформирования в условиях степной зоны Северного Казахстана с учетом его специфических особенностей и исходя из задач сельскохозяйственного производства. Особенностью при этом является то, что на территории пашни первоначально были определены границы и местоположения агроэкологически однородных участков, которые, на которых, в зависимости от размера по площади и местоположения, проектировались поля либо рабочие участки. Затем в пределах ландшафтно-экологических зон из этих полей формировались севооборотные массивы.

Список литературы

- 1 Brush R.O., & Shafer E. L., Application of a Landscape Preference Model to Land [Text] / 2007. -P.110-127.
- 2 Скоринцева И.Б. Ландшафтно-экологическое состояния земель сельскохозяйственного назначения приграничной территории Северо-Казахстанской области // - 2008, С.480) <https://vestnik.kazntu.kz/.q=ru/node/438>,
- 3 Herzog T.R., Herbert E.J.. Cultural and Developmental. [Text]/ 2009, pp.112-131.
- 4 Волков С.Н. Землеустройство. Землеустроительное проектирование. [Текст] / в условиях земельной реформы / С.Н. Волков /. - М: Колос, -2008. Том 2. -С. 481-518. <https://elibrary.ru>
- 5 Кирюшин В.И. Теория адаптивно-ландшафтного земледелия и проектирования агроландшафтов. - М.: Колос, 2011. <https://elibrary.ru>
- 6 Озеранская Н.Л., Московская Н.О. Учет агроландшафтного потенциала при обеспечении конкурентоспособности зернового производства агроформирований Акмолинской области [Текст] /Науч. журнал "Проблемы агрорынка». - 2015 - №3. - С. 90-98 <https://elibrary.ru>
- 7 N. Ozeranskaya, T. Karbozov, A. Bekturganova, B. Zhuparkhan, V. Kononova. Optimi-zation of Land Use in The Agricultural Landscapes of Northern Kazakhstan On the

Basis of the Landscape Approach [Text] / Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences // -2016. - RJPBCS 7(6). - P. 1788-1797. https://www.researchgate.net/publication/311434279_Optimization_of_land_use_in_the_agricultural_landscapes_of_Northern_Kazakhstan_on_the_basis_of_the_landscape_approach

8 N. Ozeranskaya, R. Abeldina, G. Kurmanova, Zh. Moldumarova, L. Smunyova. Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the republic of Kazakhstan [Text] / International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET) // -2018. -Vol.9. Issue 13. -P. 1500-1513. https://www.researchgate.net/publication/330352897_Agricultural_land_management_in_the_system_of_sustainable_rural_development_in_the_Republic_of_Kazakhstan

9 Кравченко А.С. Зонирование природно-ресурсного потенциала территории для ее организации на принципах агроландшафтного земледелия. [Текст] /В сборнике: Вавиловские чтения - 2018. Сборник статей Международной научно-практической конференции, посвященной 131-ой годовщине со дня рождения академика Н.И. Вавилова. 2018. -С. 408-410.

10 Шакинова Ж.К., Озеранская Н.Л. Территориальное зонирование сельскохозяйственных земель на эколого-ландшафтной основе [Текст] /Науч. журнал "Проблемы агрорынка". – 2022. -№2. - С.189 - 194

УДК 332.622

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

Акпанов С., магистрант

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Сельскохозяйственные земли являются важным ресурсом для любой страны, поэтому особое значение имеет их эффективное использование и оценка. Оценка сельскохозяйственных угодий представляет собой сложный процесс, который требует, прежде всего, учёта качества почв, различающегося в зависимости от региона и других факторов.

В данной статье рассматривается зарубежный опыт оценки земель сельскохозяйственного назначения на примере таких стран как США, Австралия и Китай с целью дальнейшего его возможного использования в нашей республике.

В США стоимость сельскохозяйственных земель оценивается на основе их продуктивности, а в Европе стоимость земли определяется на основе рыночной стоимости [1]. В Австралии стоимость земли оценивается на основе ее местоположения и доступности к источникам воды. В оценку земли в Австралии включаются такие факторы, как наличие водных ресурсов, качество почвы, наличие и состояние заборов, дорог и другой инфраструктуры. Такие факторы могут влиять на рыночную стоимость земли. Кроме того, в Австралии используются различные стандарты и нормативы, установленные правительством, для оценки земель сельскохозяйственного назначения. Они включают в себя стандарты по управлению почвой, водными ресурсами, охране окружающей среды и другим аспектам сельскохозяйственной деятельности. Эти разные подходы демонстрируют, как зарубежный опыт привёл к развитию инновационных и разнообразных методов оценки сельскохозяйственных земель [2].

Одним из основных методов оценки сельскохозяйственных земель, используемых в США, является метод сравнения продаж, который включает сравнение продажной цены на аналогичные объекты недвижимости в этом районе на основе корректировки цены продажи сопоставимых объектов. Другим подходом, используемым в США, является доходный подход, который оценивает потенциальный доход от сельскохозяйственных земель на основе их продуктивности и рыночных условий. Для оценки потенциального дохода от земли учитываются такие факторы, как урожайность, арендные ставки и стоимость производства. Этот подход обычно используется для крупных сельскохозяйственных объектов, таких как фермы [3].

В Китае используется несколько методов оценки сельскохозяйственных земель. Наиболее распространенным методом является метод сопоставимых продаж, который включает сравнение продажных цен на аналогичные сельскохозяйственные земли в одном и том же районе. Оценщик корректирует цены продажи на основе различий между свойствами, такими как размер земли, качество почвы и водные ресурсы и мелиоративное состояние земельного участка. Еще одним методом, используемым в Китае, является метод капитализации доходов. Этот метод включает оценку потенциального дохода, который может принести сельскохозяйственная земля, а затем его капитализацию до приведенной стоимости. Этот метод обычно используется для крупных фермерских хозяйств и сельскохозяйственных предприятий, которые приносят значительный доход. В последние годы китайское правительство предприняло усилия по реформированию оценки сельскохозяйственных земель и внедрению более рыночных методов [4]. В 2020 году Китай объявил о пилотной программе, позволяющей торговать правами на использование сельскохозяйственных земель в отдельных регионах. Эта программа направлена на повышение эффективности процесса оценки и повышение прозрачности рынка. Кроме того, на стоимость сельскохозяйственных земель также влияют местные рыночные условия, такие как спрос и предложение и государственная политика [5, 6].

Таким образом, анализ оценки с/х угодий 3-х стран, позволяет выделить следующие преимущества:

1. Использование инновационных подходов, которые могут повысить точность и надежность процесса оценки;
2. Учёт качественных свойств земли;
3. Учёт факторов, связанных с рыночными условиями и государственной политики;
4. уменьшение предвзятости и субъективности в процессе оценки и др.

Таким образом, можно заключить, что анализ и адаптация зарубежных методик и подходов к оценке земель могут помочь улучшить качество и точность оценки, а также повысить эффективность использования земельных ресурсов. Однако, необходимо учитывать специфику национального законодательства и регулирования земельных отношений при применении зарубежных подходов. Изучение зарубежного опыта позволяет выявить лучшие практики и методы оценки, адаптировать их к местным условиям и повысить эффективность использования земельных ресурсов. Также важно обеспечить широкое общественное участие и прозрачность процесса оценки земель для минимизации коррупционных рисков и повышения доверия общества к земельным отношениям.

Список литературы

- 1 Зарубежный опыт регулирования имущественно-земельных отношений [Электронный ресурс]. -URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-regulirovaniya-imuschestvenno-zemelnyh-otnosheniy/viewer> (дата обращения: 02.02.2023).
- 2 Аксёнов А.А. Практика оценки земель в России и США [Электронный ресурс]. -URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/praktika-otsenki-zemel-v-rossii-i-ssha/viewer> (дата обращения: 02.02.2023).

3 Дербенева Е.В., Полушкина Т.М. Сравнительный анализ зарубежного и российского опыта организации использования сельскохозяйственных земель [Текст] / Научное обозрение. Экономические науки. –2016. –№ 6. –С. 51-54.

URL: <https://science-economy.ru/ru/article/view?id=855> (дата обращения: 03.02.2023).

4 Сельское хозяйство Китая [Электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Сельское_хозяйство_Китая (дата обращения: 03.02.2023)

5 Zhou S., Zhang X., Cui Y., & Cao Z. Dynamic change and value evaluation of agricultural land based on GIS and RS in Heilongjiang Province [Text] / China. Sustainability, -2020. -№12(7). -P.1-18. [Электронный ресурс]. -URL: <https://www.mdpi.com/2072-4292/14/24/6399> (дата обращения: 04.02.2023).

6 Lin Y. Agricultural land value assessment and the impact of soil pollution. Journal of Environmental Management [Text] -2019. 234, P. 419-427. [Электронный ресурс]. -URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/19/19/12459/pdf> (дата обращения: 07.02.2023).

Научный руководитель - Курманова Г.К., д.э.н., профессор кафедры «Кадастр»

УДК 332.622

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЁННЫХ ПУНКТОВ

Бардзиха И., магистрант

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Одним из важных вопросов земельного законодательства любого государства является оценка земель населённых пунктов. Это один из ключевых факторов необходимых при проведении сделок с недвижимостью, при налогообложении, что делает целесообразной её корректную реализацию. Ввиду тесной связи оценки земель с налогообложением она является важным составляющим поступлений финансов в казну. Соответственно, система оценки земель должна стабильно функционировать и оставаться актуальной. Существуют мнения о необходимости модернизации существующих процессов оценки. При поиске решений того или иного вопроса важно изучить зарубежный опыт по исследуемой теме. В связи с этим, в данной статье изучен опыт Скандинавских стран (Швеция и Норвегия), которые, как и в большинстве других сфер, в мире считаются одними из передовых государств в сфере оценки земель населённых пунктов.

Для начала, чтобы иметь представление, нужно понять, что одно из преимуществ Швеции в данном вопросе - её площадь. Хоть Швеция и является пятым по площади гос-ударством Европы [1], её площадь в 6 раз меньше площади Казахстана, что облегчает процесс оценки. Также значимым фактором можно назвать возраст Швеции как государства, 500 лет независимости, сформированные институты, основательная кадастровая база данных. Многие по праву считают шведскую систему эталоном оценки земель населённых пунктов: она является одной из самых простых и эффективных систем государственной кадастровой оценки.

Для шведского земельного законодательства характерны некоторые особенности. Например, в Земельном кодексе Швеции не существует понятия “категория земель”, рассматривается только вид его использования [2]. Так, для всех земельных участков существует единый налог, изменяющийся в зависимости от того, в каких целях он эксплуатируется. В Швеции оценка и налогообложение связаны очень тесно ввиду того, что оценкой земли занимается Налоговая служба, которая занимается также всем, что связано с системой сбора налогов. Связано это с тем, что в Швеции, как и в других сканди-

навских странах, изначальной целью оценки земель и недвижимости был сбор налогов.

Для оценки в Швеции разработана единая система САМА - автоматизированный процесс массовой оценки [3]. Преимущество данной модели оценки связано с официальной регистрацией операций на открытом рынке. У Швеции есть кадастровая система, в которую включены сведения обо всех единицах недвижимости, их собственниках и арендаторах, что даёт более детальное представление о рынке.

Рассмотрим основные аспекты шведской системы оценки земель населённых пунктов. Оценщики пользуются известными нам сравнительным, доходным и затратным методами. Выбор метода зависит от целесообразности и удобства использования. Как было сказано выше, в земельном законодательстве рассматриваемой страны не предусмотрено понятие «категория земель», поэтому земельный участок оценивается по виду использования. Один земельный участок может использоваться в нескольких целях одновременно. Например, на одном участке может располагаться жилая недвижимость, рабочее помещение и огород. Земля, здания и сооружения оцениваются отдельно. Стоимость жилого дома устанавливается сравнительным методом, а объекта производственного использования, например, мастерской или огорода - доходным. Стоит отметить, что для оценки жилой недвижимости также часто применяется доходный метод. Кадастровой стоимостью земельного участка будет являться сумма стоимостей, соответственно, жилой и рабочей частей этого участка. Для кадастровой оценки земельного участка учитывают как плодородность почв, так и рыночную стоимость участка. Также, стоимость участка напрямую зависит от наличия разрешения на строительство. Так, для участков с жилыми домами на 1-2 семейство предусмотрено 7,5 тысяч кадастровых зон, а для коммерческой недвижимости число таких зон приближено к тысяче.

Так как оценка земель проводится государственным ведомством, была регламентирована система, по которой каждый год проводится один из шести видов. По данному регламенту есть два основных типа оценки: генеральная оценка и упрощённая. Каждый из типов оценки включает три вида: сельскохозяйственные предприятия, промышленные и коммерческие предприятия, жилые дома. Между повторным проведением отдельного вида оценки проходит шесть лет. Упрощённая оценка проводится через три года после генеральной оценки соответствующего типа земельных участков. Так, если не учитывать сельскохозяйственные предприятия каждый год по результатам проведённой оценки, отдельные виды земель населённых пунктов получают новую, актуальную, оценочную стоимость. Одна из важных деталей актуализации оценочной стоимости - это её ежегодная индексация: пересчёт стоимости с учётом инфляции и сдвига цен на рынке недвижимости. Таким образом, после проведения оценки, определяется оценочная кадастровая стоимость, составляющая 75% от рыночной стоимости. Как было сказано выше, оценка земель населённых пунктов служит базой для определения налоговых сборов. Для налогообложения используют оценочную кадастровую стоимость. Важно отметить, что недвижимость, оценённая ниже 900 тысяч шведских крон, освобождена от налоговых сборов.

Смотря на довольно простую и понятную систему оценки земель населённых пунктов Швеции, возникает вопрос о ситуации в соседних странах. Рассмотрим, для примера, систему оценки земель Норвегии, ближайшего соседа Швеции. Здесь ситуация полярная. В Норвегии не составляется реестр цен. Оценка проводится по мере необходимости, при проведении сделок купли-продажи или расчёте ипотечного кредитования. Для этого существует специальная программа - калькулятор. В основном, земли оцениваются по рыночной стоимости. При необходимости оценки чаще используется затратный метод, так как открытых данных недостаточно для других методов [4].

В Казахстане при расчёте базовых ставок платы за землю не установлен регламент их перерасчёта, что является одним из сдерживающих факторов, поскольку экономическая

ситуация, особенно за последние 3 года, сильно меняется [5]. Кроме того, расчёт базовых ставок не увязан с рыночной средой, а опирается на нормативные показатели (экономико-градостроительные факторы), которые в настоящее время не в полной мере отражают истинную стоимость того или иного земельного участка.

Рассмотрев зарубежный опыт оценки земель населённых пунктов, можно заключить следующее.

1. В зарубежных странах проводится ежегодная индексация оценочной стоимости с учётом экономических факторов и рыночных тенденций;
2. Оценка проводится через определённый утверждённый период;
3. Кадастровая стоимость составляет 75% от рыночной.

Таким образом, считаем, что в Казахстане оценку земель населённых пунктов необходимо увязать с рыночной стоимостью, поскольку она отражает реальную экономическую ситуацию в стране. Однако, процентное содержание от рыночной стоимости требует определённых расчётов и обоснования.

Список литературы

- 1 Страны Европы по площади. [Электронный ресурс]. - 2021. - URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Страны_Европы_по_площади (дата обращения: 30.01.2023).
- 2 Совершенствование государственной кадастровой оценки недвижимости. Практика Швеции [Электронный ресурс]. – 2018. - URL: https://bstudy.net/620455/ekonomika/praktika_shvetsii (дата обращения: 31.01.2023).
- 3 Совершенствование государственной кадастровой оценки недвижимости. Практика Норвегии [Электронный ресурс]. – 2018. - URL: https://bstudy.net/620463/ekonomika/praktika_norvegii (дата обращения: 02.02.2023).
- 4 Зарубежный опыт оценки земли и функционирования национальных кадастровых систем [Электронный ресурс]. – 2012. - URL: https://vuzlit.com/696411/zarubezhnyy_opyt_otsenki_zemli_funktsionirovaniya_natsionalnyh_kadastryvyh_sistem (дата обращения: 02.02.2023).
- 5 N. Ozeranskaya, R. Abeldina, G. Kurmanova, Zh. Moldumarova, L. Smunyova. Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the republic of kazakhstan [Text] / International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCET) // -2018. -Vol.9. Issue 13. -P. 1500-1513. [Электронный ресурс] https://www.researchgate.net/publication/330352897_Agricultural_land_management_in_the_system_of_sustainable_rural_development_in_the_Republic_of_Kazakhstan (дата обращения: 02.02.2023).

*Научный руководитель: Курманова Г.К., д.э.н.,
ассоциированный профессор кафедры «Кадастр»*

ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МОНИТОРИНГА И ОХРАНЫ ЗЕМЕЛЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

*Баспаков Е.С., магистрант 2 курса
Молдумарова Ж.Е., ст. преподаватель
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Земельные ресурсы — это потенциал национального достояния, главный фактор экономического богатства страны [1]. Рациональное и эффективное использование потенциала земельных ресурсов бесспорно важнейшее условие возрождения села.

За годы земельной реформы в Казахстане шёл процесс создания новой системы землепользования - перехода от монополюбно-государственной собственности к разным формам собственности на землю и к платному землепользованию. Процесс перераспределения земель между частными субъектами, организация новых форм хозяйствования и новой системы землепользования происходил без должного землеустроительного сопровождения. На базе бывших крупных совхозов образовались, как правило, одноименные ТОО (АО) и множество мелких крестьянских хозяйств.

Правила и принципы рационального использования и охраны земель по объективным причинам не соблюдались. За первое десятилетие независимости республики из сельскохозяйственного оборота выведено и переведено в запас около половины сельскохозяйственных угодий. Анализ динамики площадей земель 1-й категории показывал тенденцию постоянного сокращения (с 1991 г. вплоть до 2005 г. на 136,2 млн га)- 50% территории всей страны.

Ввиду отсутствия землеустроительных схем и проектов у новых землепользователей система рекомендуемых зональных севооборотов была нарушена и нарушалась повсеместно технология возделывания сельскохозяйственных культур, оросительная сеть. Это повлияло, в свою очередь, на систему сельского расселения и инфраструктуру связей в районной планировке.

Сложившееся положение вызывает необходимость усиления надзорной функции уполномоченных структур за использованием земельных ресурсов. Земельный контроль в соответствии с новыми поправками осуществляет комитет по УЗР при МСХ, но при этом функции мониторинга закреплены за НАО «Правительство для граждан» и его департаментами по кадастру. При этом цифровое картографическое обеспечение отчасти должно обеспечиваться Комитетом геодезии при Министерстве цифрового развития. Следует отметить, что ранее (до 2014г.) все эти подразделения и функции были сконцентрированы в одном Агентстве по УЗР. Анализ выявляемых видов нарушений в сфере земельного законодательства показывает, что в зависимости от формы уполномоченного лица в сфере земельного надзора меняется количество и основные виды преобладающих нарушений (рис.1) [2].

В целях усиления государственного контроля была проведена повсеместная паспортизация земель агроформирований, однако существующими нормативно-правовыми актами не продумана обновление данных паспорта в условиях космомониторинга. При комплексном подходе к охране и рациональному использованию земель Казахстана должна быть актуальная система данных земельного кадастра и АИС ГЗК, при которой имеет место чёткое установление прав и обязанностей землепользователей, принятие научно-обоснованных стандартов, норм и правил.

Это означает, что эффективное использование земельных ресурсов не может быть достигнуто без ведения мониторинга земель, как постоянно действующей системой контроля и слежения за состоянием и использованием земель.

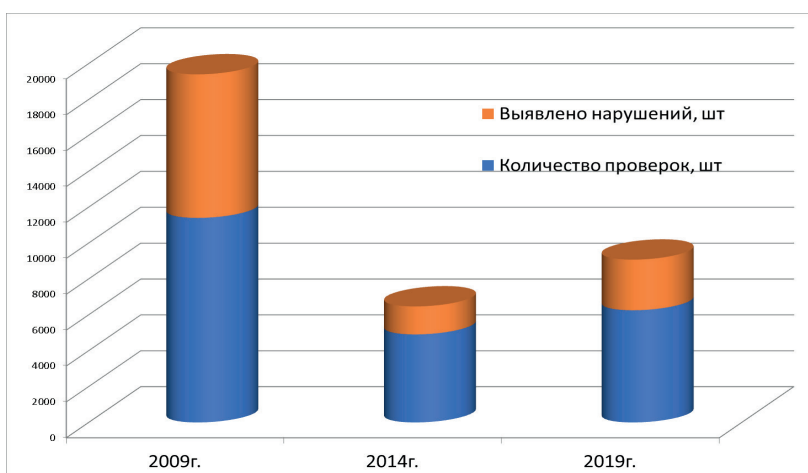

Рисунок 1 - Динамика количества проводимых проверок и выявленных нарушений

Мониторинг включает наблюдения, оценку и прогноз состояния земель Республики Казахстан. Земельной службой осуществляется мониторинг почвенного покрова, мониторинг растительности и локальный мониторинг земель. Мониторинг земель на территории Казахстана проводится в соответствии с существующими законодательными актами и постановлениями правительства.

В нормативно-законодательных документах термин «мониторинг земель» рассматривается как самостоятельное научно-производственное направление. Таким образом, функция ведения единого государственного учета почвенных, почвенно-солевых, почвенно-эрозионных, почвенно-агрохимических и других изысканий исследований, возложена на НАО «Правительство для граждан».

Материалы мониторинга земель являются основой обновления данных ГЗК, паспортов о качественном состоянии земельных участков и поправочных коэффициентов к базовым ставкам, контроля за их использованием охраной земель и иных функций государственного управления земельными ресурсами [3].

Во исполнения указанных функций формируется следующая схема системы мониторинга земель (рис.2).

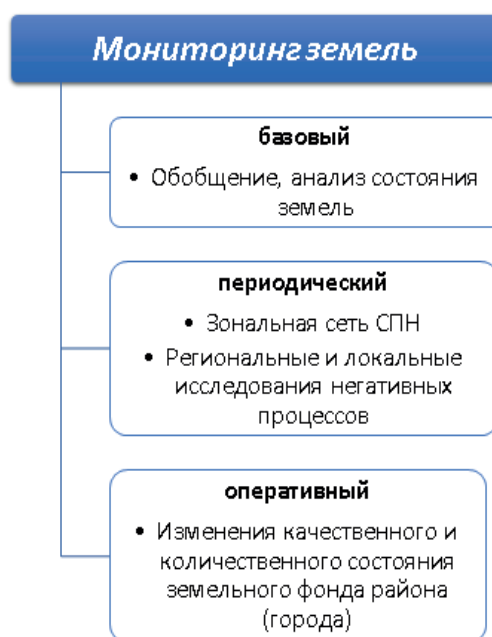

Рисунок 2 - Схема мониторинга земель в Казахстане

Для получения достоверных количественных характеристик развития процессов, оказывающих влияния на качественное состояние земель, формируется территориально-зональная сеть стационарных пунктов наблюдения (СПН). На 1 января 2023 года в различных природных зонах заложены 252 стационарные и полустационарные экологические площадки (СЭП и ПСЭП), в том числе 149 СЭП, 101 ПСЭП, 2 геоботанических стационара. [2]

Для более объективной характеристики происходящих изменений состояния земель необходимо расширение сети стационарных пунктов наблюдений. Для эффективного слежения за изменением состояния земель, рационального расположения стационарных пунктов наблюдений, предполагается разработать Республиканскую комплексную программу ведения мониторинга земель с определением необходимых объемов работ и финансирования.

Одной из основных задач земельной политики Республики Казахстан является методическое и нормативное обеспечение рационального использования и охраны земельных ресурсов путем формирования устойчивого землепользования и совершенствования земельных отношений и землеустройства. [4]

Список литературы

1 Автоматизированная информационная система государственного земельного кадастра Республики Казахстан [Электронный ресурс]. -URL: <https://aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/2-2/> (дата обращения: 07.02.2023).

2 Сводные аналитические отчеты о состоянии и использовании земель Коми-тета по УЗР при МСХ РК

3 Комитет по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс]. -URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/land/about/structure?lang=ru> (дата обращения: 07.02.2023).

4 N. Ozeranskaya, R. Abeldina, G. Kurmanova, Zh. Moldumarova, L. Smunyova. Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the republic of Kazakhstan [Text] / International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET) // -2018. -Vol.9. Issue13. -P. 1500-1513. (Scopus) [<https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85059564276&origin=resultslist>]

Научный руководитель Дюсенбеков З.Д., академик НАН РК, профессор, д.с/х н.

УДК 332.66

ПРОБЛЕМЫ ПЛАТНОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ

Бектаев Е., магистрант

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Проблема платного землепользования в Казахстане остается одной из наиболее актуальных тем, в связи с тем, что земля является важнейшим ресурсом страны. Несмотря на значительное количество земли в Казахстане, доступность плодородных земель в сельских районах остается ограниченной, что затрудняет удовлетворение потребностей населения [1].

Аграрный сектор является одной из важнейших отраслей экономики Казахстана, который обеспечивает продовольственную безопасность республики. При производстве

ВВП особое значение, как известно, большую часть сельскохозяйственной продукции обеспечивают мелкие хозяйства, такие как КФХ и ЛПХ [2]. На сегодняшний день в республике 212,8 тыс. крестьянских фермерских хозяйств занимающие 70,2 млн га, что составляет 62 % от площади земель с/х назначения (рис.1).

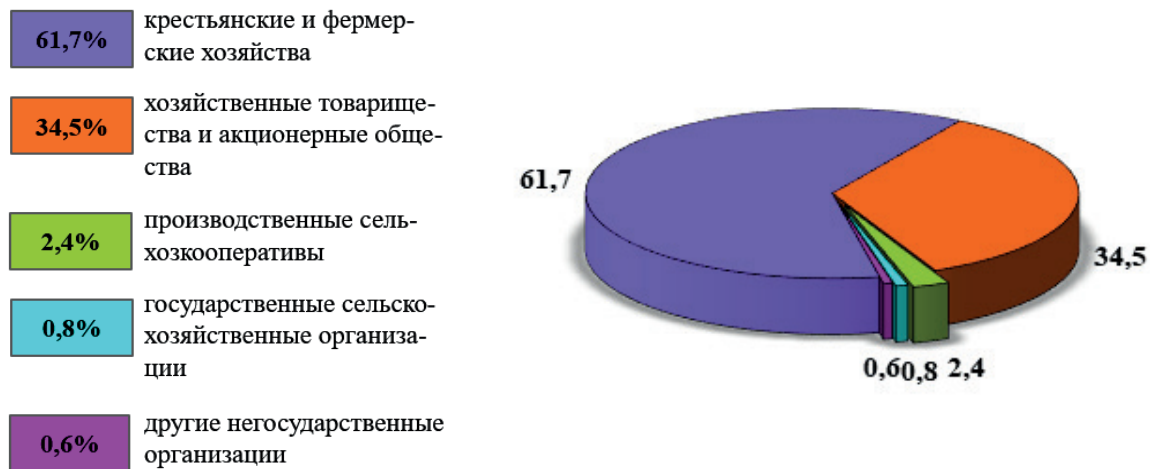

Рисунок 1 – Удельный вес площади КФХ по состоянию на 01.01.2022 г.

Примечание: Источник [2]

В структуре бюджета республики немаловажное значение имеют налоговые платежи [3]. Для КФХ в этих целях предусматривается специальный налоговый режим. До 2021 года они уплачивали единый земельный налог (ЕНЗ) в зависимости от кадастровой стоимости, с 2021 года система налогообложения для КФХ изменилась: она увязана с выходом валовой продукции и единый земельный налог составляет 0,5 % от прибыли [4]. Этот период совпал с пандемией, в которые многие хозяйства, в том числе и КФХ, столкнулись с трудностями. Однако, новая методика ещё не применяется, поскольку наложен мораторий на уплату единого земельного налога.

Для определения разницы новой методики, нами произведён прогнозный расчёт единого земельного налога. Объектами исследования являются крестьянские хозяйства, расположенные в разных регионах: Ерейментауском и Зерендинском, отличающиеся плодородием почв (табл.1). Данные объекты выбраны с целью выявления влияния региональных особенностей. Единый земельный налог был рассчитан в двух вариантах: первый - в зависимости от кадастровой стоимости (существовавший до введения новой методики), второй - от производимой с/х продукции (по существующей методике). Рассчитав в двух вариантах единый земельный налог, получили следующие результаты (таблица 1).

Таблица 1 – Сравнение вариантов

№ п/п	Наименование района	1 вариант		2 вариант		Разница, тенге
		ЕНЗ, всего, тенге	втч на 1 га, тенге	ЕНЗ, всего, тенге	втч на 1 га, тенге	
1	Ерейментауский	11 868, 452	12,12	40 000	100,0	+ 87,88
2	Зерендинский	9 367, 272	28,90	129 920	495,9	+ 467,0

Примечание: Составлена автором

Как видно из таблицы №1, единый земельный налог по новой методике увеличился в Ерейментауском районе в 4 раза, в Зерендинском - в 16 раз. По данной причине был наложен временный мораторий. В связи с этим, считаем, что необходима разработка новой методики, которая будет, в первую очередь, социально справедливой, что немаловажно

для КФХ, а также объективной в целях пополнения бюджета республики. Из расчетов видно, насколько прямо пропорциональна зависимость плодородия почв от урожайности. Например, в Ерейментауском районе средний балл бонитета 23, а в Зерендинском 57. Соответственно, валовая продукция будет выше там, где почвы более плодородные. Кроме того, считаем необходимым учитывать в новой методике и другие факторы, которые могут влиять на объём валовой продукции и стоимость земельного участка. Например, наличие системы орошения, обеспечение растений достаточным количеством питательных веществ и минералов. Также стоит учитывать климатические условия и сезонные факторы, которые могут оказывать влияние на производственный процесс [5]. Все это поможет разработать более объективную и справедливую методику налогообложения, которая учитывает все факторы, влияющие на урожайность и доходы сельскохозяйственных предприятий.

Список литературы

- 1 Проблемы платного землепользования в Казахстане. [Электронный ресурс]. - 2021. -URL: <https://cabar.asia/ru/znachimost-zemelnoj-problemy-poka-ne-osoznana-vlastyami-kazahstana> (дата обращения: 24.01.2023).
- 2 Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель РК за 2021 год. [Электронный ресурс]. - 2021. -URL: https://www.gov.kz/uploads/2022/4/11/b09469de9be9cc54d2cc0e9cc7a77e84_original.7131188.pdf
- 3 Налоговый кодекс Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. – от 25 декабря 2017 года. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1700000120> (дата обращения 25.01.2023).
- 4 Специальный налоговый режим для КФХ. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://egov.kz/cms/ru/articles/nalogooblozhenie-> (дата обращения 02.02.2023).
- 5 N. Ozeranskaya, R. Abeldina, G. Kurmanova, Zh. Moldumarova, L. Smunyova. Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the republic of kazakhstan [Text] / International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET) // -2018. -Vol.9. Issue 13. -P. 1500-1513. [Электронный ресурс]. -URL: https://www.researchgate.net/publication/330352897_Agricultural_land_management_in_the_system_of_sustainable_rural_development_in_the_Republic_of_Kazakhstan

Научный руководитель: Курманова Г.К., д.э.н., профессор кафедры «Кадастр»

ӘОЖ 332.6

ЖЕРДІҢ КАДАСТРЛЫҚ (НОРМАТИВТІК) БАҒАСЫ – ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫ-НЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ РЕТТЕУШІСІ РЕТІНДЕ

Жақып Н.Р., 1 курс магистранты

Абельдина Р.К., доцент, э. г. к.

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазақстандағы жер реформасының маңызды бағыттарының бірі – ол жер нарығын қалыптастыру және дамыту, оның көмегімен азаматтар мен заңды тұлғалардың жер учаскелеріне меншік құқығын қамтамасыз ету жүзеге асырылады. Жер нарығының негізгі тетіктеріне: жердің кадастрлық құны (нормативтік баға), жердің нарықтық құны, жер салығы, жалдау ақысы және т. б. жатады.

Жерді объективті бағалаусыз жер қатынастарының дамуы мүмкін емес. Жерді пайдалану тиімділігін арттыру және жер қатынастарын реттеу тетігін қалыптастыру, сондай-ақ жер ресурстарын мемлекеттік басқару шарттарының бірі жер пайдаланудың ақылы болуында болып табылады. Осыған сәйкес кадастрлық құн жер төлемдері жүйесінде шешуші фактор болып табылады, өйткені ол жер учаскелерінің барлық қасиеттерін, топырақтың құнарлылығын, табиғи және экономикалық жағдайларын, жер учаскелерінің орналасқан жерін және т. б. ескереді. Тұтастай алғанда, жерді кадастрлық бағалауды жүргізу жердің нақты құны туралы ақпарат алуға мүмкіндік береді және неғұрлым ұтымды салық салуды, инвестициялық саясат жүргізуді қамтамасыз ететін және т.б. механизм тетіктерін құрайды, бұл өз кезегінде жер ресурстарын басқарудың тиімділігін арттыруды қамтамасыз етеді және бюджеттің барлық деңгейдегі кіріс бөлігін ұлғайтуға және қоғамның әлеуметтік-экономикалық проблемаларын сапалы шешуге ықпал етеді.

Жердің құндылығы олардың қосымша табыс әкелу қабілетінің болуында. Сол үшін де бұл табысты анықтау үшін олардың кадастрлық бағалауы жүргізіледі. Сондықтан ҚР-да жер учаскесінің кадастрлық (бағалау) құны жердің нормативтік бағасы ретінде әрекет етеді [1].

Жер учаскесінің кадастрлық құны-бекітілген әдістеме бойынша айқындалатын және оны ағымдағы пайдалануды ескере отырып, жер учаскесінің құндылығы туралы ұғымды көрсететін ақшалай мәндегі есептік шама.

Кадастрлық құн негізінде мемлекеттің жеке меншік құқығын ақылы ұсынуы (сатқаны) және жер учаскесіне жалдау құқығын сатқаны үшін төлемақыны есептеу үшін, сондай-ақ жер учаскесінің кадастрлық құны негізінде салық салынатын базаны есептеуді көздейтін ҚР Салық Кодексінің ережелерін іске асыру үшін қажет. Жер учаскелерінің кадастрлық бағалау құнын айқындаудың негізіне жер бағасының нормативтік көрсеткіші - базалық ставка болып табылады. Жер учаскелері үшін төлемнің базалық ставкасы белгілі бір экономикалық жағдайларда жер рентасының орташа шамасының мәнін білдіреді [2].

20.06.2003ж. ҚР Жер кодексіне (өзгерістермен және толықтырулармен) сәйкес ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерге-ауыл шаруашылығы мұқтаждары үшін берілген және осы мақсаттарға қолдануға арналған жерлер жатады. Түзету коэффициенттерін пайдалана отырып, жер учаскелері үшін төлемнің базалық ставкалары бойынша есептелген жер учаскесінің кадастрлық құны жеке меншік құқығын немесе жалға беру, сондай-ақ нысаналы мақсатын өзгерту кезінде жалға беруге сату төлемін айқындау үшін негіз болып табылады. Белгілі бір жер учаскесінің кадастрлық құнын «Азаматтарға арналған үкімет» мемлекеттік мекемесі жетекші МЖК-ның өсу немесе азайту коэффициенттерін пайдалана отырып, төлемнің негізгі ставкаларына сәйкес анықтайды және жер учаскесін беру үшін уәкілетті орган бекіткен жер учаскесінің кадастрлық құнын анықтау актісімен ресімделеді.

Халықаралық бағалау стандарттары бойынша жерді кадастрлық бірлік бағалау жер және өзге де жылжымайтын мүлік нарығындағы мәмілелер, жалдау ақысының деңгейі және жер учаскелерін пайдаланудың табыстылығы туралы ақпаратқа негізделген кіріс, салыстырмалы тәсілдерді пайдалана отырып жүргізіледі. Бұл ақпарат Жер учаскелерінің сапасы мен орналасуын, оларда жүргізілген жақсартуларды, аумақты әлеуметтік және инженерлік-көліктік жайластыру деңгейін және басқаларын қоса алғанда, таспа құраушы факторларды талдаумен толықтырылады.

Осылайша, жерді мемлекеттік кадастрлық бағалау нарықтық бағалаумен бірдей тәсілдер мен әдістерді қолданады, бірақ жер нарығының стихиялық дамуының жағымсыз және болжанбайтын салдарын азайтуға бағытталған мемлекеттік реттеу элементтерімен [3].

Жер учаскелерінің кадастрлық құнын айқындау кезінде түзету коэффициенттері жер учаскесінің сапалық жай-күйіне, оның орналасқан жеріне, сумен қамтамасыз етілуіне, қызмет көрсету орталықтарынан қашықтығына байланысты қолданылады.

Жер учаскесінің сапалық жай-күйі жер-кадастрлық карталар, топырақ, геоботаникалық, топырақ-мелиорациялық және басқа да іздестіру материалдары негізінде белгіленеді.

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскесінің кадастрлық құны мынадай формула бойынша айқындалады: егістік және жемшөп алқаптары үшін тиісінше 4 және 5 түзету коэффициенттері қолданылады.

$$K_{\text{қ}} = B * S * K_1 * K_2 * K_3 * K_n$$

Мұндағы B-базалық ставка, тенге/га

S- Жер учаскесі ауданы, га

K1 K2 K3.Kn-түзету коэффициенттері [4].

Мен қазіргі таңда қолданылып отырған кадастрлық құнын әдістемесін пайдала отырып, Ақмола облысы Қорғалжын ауданының Кенбидайық а/о шекарасында орналасқан "Қайрат" ш/қ жер учаскесінің кадастрлық (бағалау) құнын есептеуін жүргіздім.

Учаскі жайлы жалпы мағлұмат:

Жалпы ауданы-424 га, оның ішінде 275га егістік, 149 га жайылым

Топырағы қара каштан

Учаскенің сипаттамасы және түзету коэффициенттері:

- мелиорациялық жай күйі - 1 учаскі қанағаттанарлық ,түзету кф-1; 2 учаскі қанағаттанарлық ,түзету кф-1; 3 учаскі қанағаттанарлық ,түзету кф-1
- жер бетінің еңістігі - 1 учаскі 1 градусқа дейін, түзету кф – 1; 2 учаскі 1 градусқа дейін, түзету кф – 1; 3 учаскі 1 градусқа дейін, түзету кф – 1;
- жер учаскісінің суландырылуы – 3 учаскі суландырылған, түзету кф - 1,2
- шаруашылық орталығына қатысты орналасуы - 5-тен 10-ға дейін, түзету кф – 1
- қызмет көрсету орталықтарынан қашықтығы – 41-60 км, тас жолдар , түзету кф – 1.

1 кесте - Ақмола облысы Қорғалжын ауданының Кенбидайық а/о шекарасында орналасқан "Қайрат" ш/қ жер учаскесінің кадастрлық (бағалау) құнын айқындау

Жер атауы	Ауданы, га	Базалық ставка, тг	Коэффициенттер							жер учаскесінің қорытынды кадастрлық құны
			мелиорациялық жай - күйі	жер бетінің еңістігі	суландырылуы	шаруашылық орталығына қатысты орналасуы	қызмет көрсету орталықтарынан қашықтығы	Жалпы коэффициент		
Қара каштан										
1-учаскі	егістік	172 га	24400	1	1	-	1	0,8	0,8	3357440
2-учаскі	егістік	103 га	24400	1	1	-	1	0,8	0,8	2010560
3-учаскі	жайылым	149 га	6900	1	1	1,2	1	1	1,2	1233720
жалпы		424 га								6601720

Жер учаскесінің бағалау құны: 6 601 720 (алты миллион алты жүз бір мың жеті жүз жиырма) теңгені құрады.

Мақалама жазу барысында айқын көрінгені мемлекеттік жерлерді жеке меншікке сату кезінде олардың кадастрлық құнын айқындау үшін қолданылатын ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер учаскелері үшін төлемақының базалық ставкалары: бұрыннан орнатылған және қайта қарауды қажет етеді; тек пайда алуды ескере отырып, өнімнің жалпы шығымы, астық бағасы, өндіріс шығындары туралы мәліметтер негізінде есептелген; және бұл тәсіл нарықтық экономикаға сәйкес келгенімен, біраз кемшіліктерге ие.

Базалық мөлшерлемені есептеуге қабылданған тәсілдің негізгі кемшілігі-бұл біржолата ғана анықталған. Алайда, барлық тауарлардың бағасы жыл сайын өзгеріп отырады, сол үшін олар заман талабына сай емес болып есептеледі [5].

Сондықтан бізге динамикалық және әлемдік баға процесіне сәйкес келетін базистік ставкаларды есептеудің жаңа әдісі қажет есептеймін

Менің ойымша мұндай әдістеменің негізіне жаңа тәсілдер жату керек. Бұл кезекте түзету коэффициенттеріне белгілеуді талдау және түзетулер енгізу қажет: ең алдымен аймақтық сипаттағы түзетулер, сапалық тәсілдердің кейбірін ауыстыру, ең маңыздысы сандық есептеу жүргізу (бағаның соңғы және болжамды және т. б. өзгерістерін ескере отырып) [6].

Қорытындылай келе, Ақмола облысы Қорғалжын ауданының Кенбидайық а/о шекарасында орналасқан "Қайрат" ш/қ жер учаскесінің кадастрлық (бағалау) құнын бүгінгі таңдағы әдістемені қолдана отырып айқындау барысында, бұл әдісті талдап, оның ескергендігі байқалады. Талай уақыт өзгеріске түспеген бұл әдіс, айтылып өткен жаңашылдықты қажет етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының Жер кодексі 2003 жылғы 20 маусымдағы N 442 Кодексі (өзгертулер мен толықтырулармен)

2 N. Ozeranskaya, R. Abeldina, G. Kurmanova, Zh. Moldumarova, L. Smunyova. Agricul-tural land management in the system of sustainable rural development in the republic of kazakh-stan [Text] / International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET) // -2018. -Vol.9. Issue 13. -P. 1500-1513.

3 Орынбеков, Мархабат. Оценка земли [Текст]: учебное пособие / М. Орынбеков, А.Н.Байдулдинова.- Алматы: [б.изд.], 2013.-744 с.

4 Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 2 қыркүйектегі N 890 Қаулысы

5 Гендельман М.А., Крыкбаев Ж.К. Научные основы землеустройства и кадастра [Текст]: учебник / КазГАТУ им. С. Сейфуллина. - Астана: Фолиант, 2004. - 172 с.

6 Абельдина Р.К. Жер кадастры [Текст]: учебное пособие / КАТУ им С. Сейфуллина. - Астана, 2017. - 102 с.

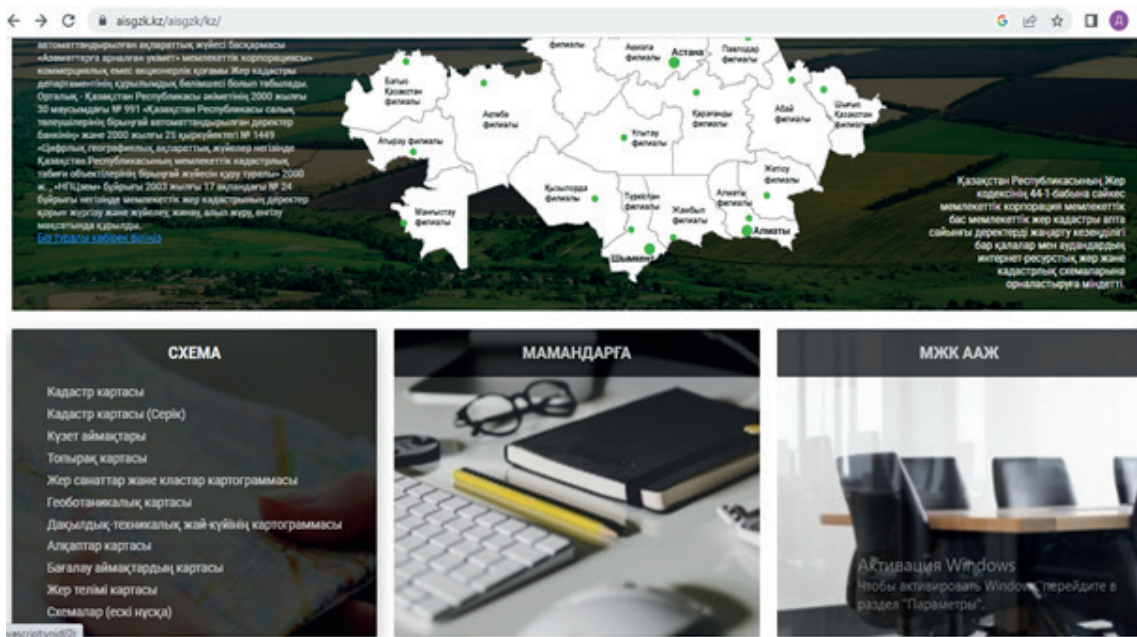
ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК КАДАСТРЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КАДАСТРЛЫҚ БАҒАЛАУДЫҢ РӨЛІ

Калиева Д., магистрант

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.

Жер ресурстарын басқару және мемлекеттік жер кадастрын жүргізу мемлекеттің маңызды міндеттерінің бірі болып табылады. Бүгінгі таңда ақпараттық жүйелер үлкен көлемдегі деректерді басқару, алу және сақтау құралы ретінде көбірек қолданылуда. Мұндай қосымшаларға арналған жүйелер деректерді жинау, алдын-ала өңдеу, деректер қорын басқарумен автоматтандырылған ақпараттық жүйелер ретінде белгілі. Осындай жүйелердің бірі, Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі (МЖК ААЖ) - жер кадастрының дерекқорын енгізу, сүйемелдеу, жинау, жүйелеу және жүргізу. МЖК ААЖ құрудың негізгі мақсаты - барлық масштабтағы жер ресурстарын басқаруды озық компьютерлік технологияларды қолдана отырып, жерді басқарудың жаңа әдістері мен түрлеріне көшіру. Барлық деңгейдегі жер кадастрлық мәліметтер базасы МЖК ААЖ-де жиналады және сақталады. Бұл ақпаратты барлық деңгейдегі кәсіпорындар, тиісті министрліктер мен ведомстволар пайдалана алады. Автоматтандырылған автоматтық жүйе күрделі, көп мақсатты, көп функциялы және үнемі дамып келе жатқан ұйымдастырушылық- техникалық жүйе болып есептеледі [1].

Цифрландыруды енгізудің нәтижесінде Бірыңғай Мемлекеттік Жылжымайтын мүлік кадастры (БМЖМК) құрылған болатын. Бұл жүйе мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесінің (МЖК ААЖ) және «Жылжымайтын мүлік тіркелімі» мемлекеттік деректер қорының (ЖМТ МДҚ) мәліметтер базасын жинақтайды. Жер қоры және жылжымайтын мүлік объектілері туралы ақпаратқа қолжетімділік онлайн режимде жұмыс істейтін «Жария кадастрлық карта» арқылы беріледі (1 сурет). Бұл жүйелер арқасында жалпы жер-кадастрлық жұмыстардың барлық түрлері, көптеген қызметтердің цифрлық және онлайн режимде қарастырылуына жол берілді [2].

1 сурет - МЖК ААЖ қамтитын схемалар тізілімі

МЖК ААЖ-де 1-суретте көрсетілгендей жер учаскесінің кадастрлық, жер серіктік кадастрлық, топырақ, геоботаникалық, алқаптар, жер телімі картасын анық көре аламыз. МЖК ААЖ жүргізуде жер учаскелері бойынша қамтылатын ақпарат:

- жер учаскесінің кадастрлық нөмірі;
- жер учаскесіне сәйкес құқық түрі;
- жер санаты; учаске ауданы;
- жер пайдалануының нысаналы мақсаты және оның бөлінуі;
- пайдаланудағы шектеулер және ауыртпалықтар.

Мұның барлығы халыққа ақпараттық қолжетімділікті күшейтуге, мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимылды жақсартуға және халықтың әлеуметтік осал топтары үшін әкімшілік кедергіні төмендетуге, сондай-ақ жер қатынастары саласында қызмет көрсетуді сапалы жүргізуге көмектеседі [3].

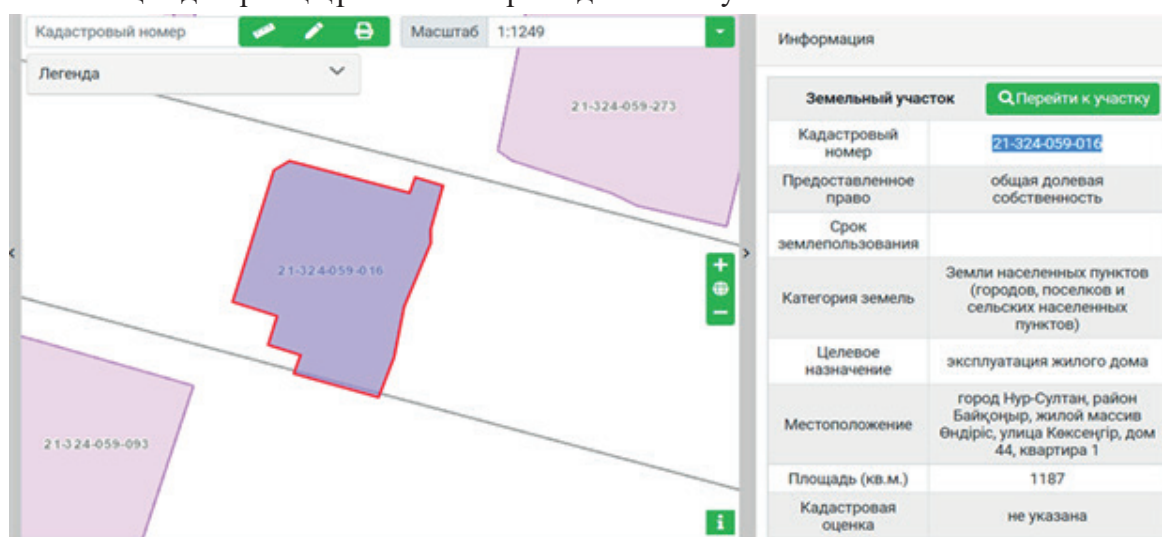
Жылжымайтын мүліктерді тіркеу, қаржыландыру және сату/сатып алу кезінде кадастрлық бағалау арқылы мүліктің техникалық деректерінің мүмкіндіктерін бағалау керек. Бұл мәліметтер мүлікті қаржыландыру немесе сату/сатып алу кезінде қажетті ережелердің жүзеге асырылуына және өндірушілер, қаржыландырушылар мен қоғамдық органдардың мүлікті бағалау және табу үшін көмектесуге мүмкіндік береді.

"Кадастрлық бағалау" ұғымы салыстырмалы түрде жаңа болмаса да, оны жетілдіру мәселелері бүкіл әлем үшін де, атап айтқанда Қазақстан Республикасы үшін де әлі де өзекті болып отыр. Бұл кадастрлық бағалау нәтижелері салық салу процесінде де, жер нарығын қалыптастыру мен дамытуда да, аумақтың кеңістіктік дамуында да шешуші рөл атқарады [4].

Жер учаскелерінің кадастрлық құнын анықтаудың негізгі құрамдас бөлігін: жер учаскесі үшін төлемақының базалық ставкасы, жер учаскесінің ауданы, әкімшілік-аумақтық бірлікте бағалық аймақтарға бөлу арқылы анықталатын түзету коэффициентін құрайды [5].

Аймақтарға бөлу сызбасы бойынша Астана қаласы 26 бағалау аймағына бөлінген және әр аймақтың өзінің коэффициенті бар. Ең жоғарғы коэффициент - 2,0 ал ең төменгі коэффициент - 0,5. Астана қаласының базалық ставкасы, қаланың әкімшілігінің қаулысына сәйкес, бір шаршы метр үшін 6683 теңгені құрайды [6].

МЖК ААЖ көмегімен Астана қаласы Байқоңыр ауданы аймағында орналасқан жер учаскесінің кадастрлық құнын мысал ретінде есептелуі.

The image shows a screenshot of a cadastral map application. On the left, a map displays several land plots. One plot, with the cadastral number 21-324-059-016, is highlighted with a red border. The interface includes a legend, a scale of 1:1249, and a search bar. On the right, an information panel provides details for the selected plot.

Информация	
Земельный участок Перейти к участку	
Кадастровый номер	21-324-059-016
Предоставленное право	общая долевая собственность
Срок землепользования	
Категория земель	Земли населенных пунктов (городов, поселков и сельских населенных пунктов)
Целевое назначение	эксплуатация жилого дома
Местоположение	город Нур-Султан, район Байқоңыр, жилой массив Өндіріс, улица Көксеңгір, дом 44, квартира 1
Площадь (кв.м.)	1187
Кадастровая оценка	не указана

2 сурет - Жер учаскесінің орналасу сұлбасы

Жер учаскесі кадастрлық нөмірі 21-324-059-016, жалпы ауданы 1 187 ш.м. құрайтын, Астана қаласы, Байқоңыр ауданы, Өндіріс тұрғын массиві, Көксеңгір көшесі, 44 үй,

1-пәтер мекен жайында орналасқан . Таңдалған объект 16 аймақта орналасқан. Барлық факторларға сүйене отырып бұл жер учаскесінің кадастрлық құны 9 916 198 теңгені құрайды.

ҚР ЖК сәйкес кадастрлық (бағалау) құны жер учаскесінің төлемақысының базалық ставкасынан туынды болып табылады және нақты жер учаскесінің нормативтік белгіленген бағасын білдіреді [5].

Елді мекендердегі (қалалар, кенттер және ауылдық елді мекендер) жер учаскелері төлемақысының базалық ставкасын жергілікті жағдайлар мен ерекшеліктерге қарай (ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді қоспағанда) жергілікті мемлекеттік билік органдары (әкімдіктер) айқындайды.

Астана қаласының жер учаскелері үшін төлемақының базалық мөлшерлемелерінің көрсеткішіне келетін болсақ, алғашында, яғни 1996 жылы 411 мөлшерге ие болды.

2003 жылдың маусымынан бастап, ғимарат (құрылыс) және оның кешені (құрылысқа немесе қызмет көрсетуге арналған жерді қоса алғанда) орналасқан жер учаскелері жеке меншікке берілген кезде, ел астанасындағы жер учаскелері үшін базалық төлем мөлшерлемесі 1180 теңгені құрады, 890 қаулыға сәйкес ең жоғары мөлшерге ие болған еді.

Кейіннен, әлемдік кризис пен девальвацияның нәтижесінде 2008 жылы Үкіметтің қаулысына өзгерістер енгізу нәтижесінде Астана қаласы үшін базалық ставка – 3400 теңгені құрады.

Алайда, жергілікті басқару органдарының жаңа саясатқа көшірілуі мен олардың мемлекеттік билік құрамында жауапкершілігін арттыру мақсатында 2011 жылғы реформалар нәтижесінде, елді мекен жерлерінің базалық ставкалары мәслихаттың шешімімен, белгілі аймақтың әкімдігімен бекітілетін болды. Осылайша 2011 жылы Астана қаласының жергілікті атқарушы органдарының шешімімен жаңа базалық ставка орнатылды. Дегенмен, жаңа базалық ставка ешбір өзгеріссіз 3400 теңгені құрады.

2012 жылдан бастап, осы уақытқа дейін базалық ставка өзгермей, 6 683 теңгені құрайды. [5].

Қорытындылап айтсақ, жер учаскелері үшін төлемақының базалық мөлшерлемесін есептеу 11 жыл бұрын жүргізілген, осы уақыт ішінде әлемдегі және Қазақстандағы экономикалық жағдай айтарлықтай өзгерді. Салыстырмалы деңгейде алсақ та 2012 жылы 1 доллар шамамен 150 теңгеге тең болды, ал 2023 жылдың басында 1 доллар шамамен 448,40 теңгеге тең болды. Ең төменгі күнкөріс деңгейі 2012 жылы – 17 439 теңге, ал 2023 жылы–40 567 теңге[7,8].

Осыны негізге ала отырып, жер учаскесі төлемақысының базалық мөлшерлемесін қайта есептеу қажет, сонымен қатар кадастрлық құнды есептеудегі көрсеткіштерге өзгерістер енгізу қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйесі [Электрондық ресурс]. -URL: [https://aisgzk.kz/aisgzk/kz/]

2 "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік кадастры шеңберінде мемлекеттік көрсетілетін қызметтерді цифрландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2020 жылғы 30 қарашадағы № 803 қаулысы. [Электрондық ресурс]. -URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2000000803]

3 Жер қатынастары саласындағы мемлекеттік қызметтерді көрсету жөніндегі қағидаларды бекіту туралы [Электрондық ресурс]. -URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2000021366]

4 Варламов, А.А., Земельный кадастр [Текст]: В 6-ти т. т. 6 Географические и земельные системы, КолосС, Москва, 2013. [Электрондық ресурс]. -URL: [https://djvu.online/file/AwceIzoRimCTr]

5 Қазақстан Республикасының Жер кодексі [Электрондық ресурс]. -URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_]

6 Астана қаласының аумағындағы жер учаскелері үшін төлемақының базалық ставкаларын белгілеу туралы [Электрондық ресурс]. -URL: [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V11A0000704]

7 Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросы. [Электрондық ресурс]. -URL: [https://www.proquest.com/openview/bca4d0a6dc15427b69457c0451a87e96/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2040545]

8 Wu, F.; Mo, C.; Dai, X.; Li, H. Spatial Analysis of Cultivated Land Productivity, Site Condition and Cultivated Land Health at County Scale. Int. J. Environ. Res. Public Health, - 2022. -№ 19. -P. 12266. -URL: https://doi.org/10.3390/ijerph191912266

Ғылыми жетекші: Курманова Г.К. - э.ғ.д. "Кадастр" кафедрасының профессоры

ӘОЖ 332-334

ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ КАДАСТРЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРІН ТАЛДАУ

Койшанова М., 1 курс магистранты

Абельдина Р. К. э.ғ.к., доцент

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

Астана қ.

Шет елдердің кадастрлық жүйелері қазіргі уақытта белсенді өзгеріс процесінде. Мұндай өзгерістердің алғышарттары:

- Ақпараттық технологияларды дамыту, оның ішінде геоақпараттық жүйелерді (ГАЗ), интернет-шешімдерді, кеңістіктік деректерді құру және пайдалану технологияларын дамыту.

- Коммерциялық пайдалануға жарамды жоғары дәлдіктегі кеңістіктік деректер көлемінің өсуі.

- Еуропа елдеріндегі экономикалық және саяси өзгерістер, жылжымайтын мүлік нарықтарының жандануына, жылжымайтын мүлік туралы ақпараттың жеделдігіне, дәлдігіне және көлеміне қойылатын талаптардың өсуіне әкелетін жаһандану процестері.

- Мемлекеттік құрылымдарды, бизнесті, азаматтарды кеңістіктік деректерді қамтитын материалдардың ақпараттық айналымына белсенді тарту.

EULIS (European Land Information Service) жобасы - Еуроодаққа мүше елдер іске асырған кадастр саласындағы халықаралық ынтымақтастықтың аса маңызды жобасы.

EULIS жобасының негізгі міндеті - Еуропа елдерінің кадастрлық тізімдері бойынша онлайн режимінде Интернет арқылы ақпарат іздеуге мүмкіндік беру [1]. Қазіргі уақытта жобаға Швеция, Нидерланды, Англия және Уэльс, Норвегия, Литва, Ирландия қатысады.

Құрылатын жылжымайтын мүліктің бірыңғай мемлекеттік тізілімі оның жұмыс істеуінің әдіснамалық базасын жетілдіруді талап етеді. Кадастрлық қызмет мамандарының алдында тұрған кемшіліктер тек шетелдік тәжірибені зерттеудің өзектілігін көрсетеді

Францияда кадастр жүргізу. Француз Жер кадастры салық салуға (жерді бағалау және жер салығының мөлшерін негіздеу), жерді есепке алуға, жер учаскелерін — парцелларды сәйкестендіруге және сипаттауға, жер иелері мен жер пайдаланушыларды құруға, кадастрлық жоспарларды құруға байланысты міндеттерді шешеді.

Жер-кадастрлық жұмыстарды жүргізу үшін елде Парижде орналасқан салық қызметтерінің, салық және жер операцияларының бас дирекциясы (direction general des Import services des Operations fiscales et Fonciers) жұмыс істейді, ал әрбір Департаментте салық қызметтерінің жеке дирекциялары бар. Олардың бөлімшелері салық орталықтары, кадастрлық инспекциялар, жер бөлімдері, салық қызметтері болып табылады, сонымен қатар аймақтық жер-кадастрлық ақпараттық орталықтар бар.

Францияның салық және кадастрлық бөлімшелері Қаржы министрлігімен және істер тізілімін жүргізетін Әділет министрлігімен өзара әрекеттеседі [2]. Франциядағы кадастрдың функциялары жер учаскелерінің орналасқан жерін анықтау және сәйкестендіру; олардың шекараларын, өсірілетін дақылдардың түрін, құрылыстардың сипаттамаларын сипаттау; жер учаскелері мен құрылыстарға салық салу үшін базаны есептеу; кадастрлық жоспарды және ілеспе мәтіндік ақпаратты жаңарту болып табылады.

Кадастрда алынған мәліметтер бар:

- нотариустар жасаған актілерден үзінді көшірмелер,
- қажет болған жағдайда межевание туралы құжаттармен сүйемелденеді,
- ипотекалық қарыз туралы деректер (Conservations des Hypotheques);
- меншік иелері ұсынатын және өзгерістерге қатысты декларациялар,
- жыл сайынғы инспекция кезінде алынатын салық материалдары.

Коммунаның кадастрлық құжаттамасына мыналар кіреді:

- кадастрлық жоспар,
- секция тізімдемесі (жоспар аңыздары),
- кадастрлық матрица,
- кадастрлық қызметтің қажеттіліктері үшін қосымша ақпарат.

Кадастрлық жоспарда оның ауданын анықтауға мүмкіндік беретін жер меншігінің физикалық жай-күйінің (шекаралары, координаттары, бөлінуі) бейнесі көрсетіледі. Сонымен қатар, кадастрлық жоспар жер меншігінің сапасы туралы түсінік береді. Ол үшін ол әртүрлі дақылдарды өсіру мүмкіндігін бағалау негізінде бөлінген аумақтарды, сондай-ақ жер құрылымдарын иеліктен шығару туралы деректерді көрсетеді. Жоспар негізгі кадастрлық құжат болып табылады, ол жер учаскесінің орналасқан жерін анықтау (оқшаулау) және құрылыстарды сәйкестендіру үшін қолданылады. Жоспар әр коммуна үшін жасалады және оның аумағын толығымен қамтиды. Кадастрлық жоспар бөлімі тұрақты шекаралармен (жолдар, соқпақтар, каналдар және т.б.) шектелген аумақты білдіреді.

Парцелла - негізгі кадастрлық бірлік. Бұл бір меншік иесіне тиесілі жер учаскесін білдіреді. Әрбір парцелла кадастрлық бөлімнің ішіндегі бірегей нөмірмен анықталады.

Кадастрлық матрица мүлікті есепке алу және бағалау, сондай-ақ салынған және салынбаған жер учаскелерінің жер салығын анықтау үшін жиынтық құжат болып табылады. Бөлім тізімдемесі жоспардың аңызын білдіреді. Әрбір парцелла үшін оның құрамында:

- нөмірлеу (секция әрпі және жоспар нөмірі);
- оның мекен-жайы;
- кадастрлық мазмұн;
- коммуна және жерге меншік нөмірі;
- болған өзгерістерді көрсету.

Кадастрлық жоспарларды компьютерлік басқару "PCI vecteur" немесе "PCI Image" бағдарламасының көмегімен бірыңғай платформада жүзеге асырылады.

Салық басқармалары мен жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасындағы келісімдер бағдарламасына сәйкес кадастрлық жоспарларды сканерлеу жалғасуда. Сканерленген жоспарлары бар файлдар қағаз көшірмелерін ауыстырады және векторлау үшін негіз болады. Ақпарат электронды түрде жеке файлдармен берілуі мүмкін. Жер бедері мен

жол атауларының файлы осы объектілерді әр коммунада кодтауға мүмкіндік береді. Оны салық басқармасы мекен-жайларды кодтау үшін пайдаланады және оны кез-келген адамға ұсынуға болады.

Бұл файлдар жыл сайын жаңартылып отырады. Оларды ақылы пайдалану үшін алуға болады. Рельефтер мен жолдар атауларының файлы кез-келген адамға беріледі, қалған файлдар тек жергілікті басқару органдарына (коммуналар, департаменттер, аймақтар) және мемлекеттік бағыныстағы мекемелерге арналған.

Англияда кадастр жүргізу. Ұлыбританияда дәстүрлі мағынада кадастр мүлдем жоқ. Жерді басқару жүйесінің негізі "Ұлы мәртебелі жер тізілімі" болып табылады, ол негізінен жылжымайтын мүлікке меншік құқығының тізілімі (немесе атаулар тізілімі) болып табылады. Корольдік тізілім өзінің юрисдикциясын Англия мен Уэльс территориясына таратады.

Бұл жүйеде басты рөлді Ұлыбританияның геодезиялық қызметі және Ұлы мәртебелі жер тізілімі немесе Корольдік тізілім атқарады. Тізілім тек Геодезия және картография саласындағы мемлекеттік саясатты жүргізуге жауапты ұлттық агенттік болып табылатын Ұлыбританияның Геодезиялық қызметі шығаратын ауқымды жоспарларға негізделген.

Жүйе үш ресми тізілімнен тұрады - жылжымайтын мүлік тізілімі, меншік иелерінің тізілімі және шектеулер тізілімі. Тізілімнің негізгі функциясы - меншік құқығын растаудың қарапайым және сенімді процедурасын және кем дегенде айқын фискалдық функцияны қамтамасыз ету. Ағылшын құқығы теориясы барлық жер, тәждің меншігі бар және тек жеке тұлғалардың иелігінде немесе пайдалануында болуы мүмкін, мүлікті бастапқы тіркеу транзакциялар кезінде жүзеге асырылады, сондықтан ешқашан сатылмаған бірқатар жылжымайтын мүлік жүйеде мүлдем тіркелмеген.

Тізілім ашық және барлығына қол жетімді. Нақты уақыт режимінде компьютерленген тізілімнен Англия мен Уэльс бойынша ақпаратты бірегей идентификатор немесе мекен-жай бойынша сұраулар арқылы алуға болады. Тізілімде барлық жылжымайтын мүлікті сату және жалдау шарттары туралы заңды жазбалар бар. Жылжымайтын мүлік тіркелгеннен кейін тізілім меншік құқығының бірыңғай заңды куәлігіне айналады.

Батыс Еуропаның көптеген елдеріндегі Жер кадастры әртүрлі кадастрлар мен тізілімдерді (жылжымайтын мүлік, орман, су, табиғатты қорғау, қала құрылысы және т.б.) құруға және қолдауға негіз болады және жер учаскелеріне негізделген. Бұл кадастрдың барлық түрлерін ақпараттық байланыстыруды, Табиғи ресурстар туралы ақпаратты жедел алуды және беруді, кадастрлық жүйелердің айтарлықтай тиімділігін және олардың ең аз қажетті санын қамтамасыз етеді [3].

Экономикалық дамыған шет елдердің көпшілігінде жермен тығыз байланысты жылжымайтын мүлік объектілері жер учаскелерін қадағалайды. Жер кадастры осы мемлекеттерде "жылжымайтын мүлік кадастрына" айналады. Бұл жағымды тәжірибе, ең алдымен, Швецияға, Францияға тән. Бұл пайдаланушыларға жылжымайтын мүлікке меншік құқығын беру кезінде Уақыт пен қаражатты үнемдеуге және мемлекетке осы процестерді тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Германияда кадастр жүргізу. Германияда жүйе екі бөлімнен тұрады: жер кітабы және бір-бірімен тығыз байланысты Кадастр. "Жер учаскесі" ұғымы неміс Заңына сәйкес екі белгіні біріктіреді: "жер бетінің шектеулі бөлігі" және "жер кітабындағы тіркеу жазбасы".

Жер кадастрын ұйымдастыру және жүргізу Германияның әртүрлі федералды Штаттарында әртүрлі тәсілдермен жүзеге асырылады. Мысалы, Гессен федералды Штатында жер істерін Висбаден қаласындағы экономика, көлік және аумақты дамыту министрлігі жүргізеді. Оны Гессен жерінің Геодезиялық басқармасы басқарады, ол бүкіл федералдық жердегі геодезия және топографиялық зерттеу мекемелерінің қызметін басқарады және аймақтық даму, кадастр және жерге орналастыру бойынша 26 бас басқарманың қызметін бақылайды және ұйымдастырады.

Кадастрды жүргізудің заңнамалық негізі 1992 жылғы 2 қазандағы "Жылжымайтын мүлік кадастры және геодезиялық түсірілім туралы" Гессен жерінің Заңы болып табылады, ол жер кадастрын құру және жүргізу жолдарын және геодезиялық түсірілім міндеттерін анықтайды.

Саксония федералды штатында Жер кадастры мәселелерін 18 Мемлекеттік геодезия және жерге орналастыру мекемелерінің, сондай-ақ қалалық геодезия мекемелерінің, мемлекеттік лицензияланған жер зерттеушілерінің қызметін бақылайтын ішкі істер министрлігі мен жер геодезиясы басқармасы басқарады.

Германияның бірқатар басқа жерлерінде жер ресурстарын басқару және жер кадастрын жүргізу мәселелерін Қаржы министрлігі, Экономикалық даму министрлігі шешеді.

Германиядағы жер кітабы мыналарға арналған:

- жекелеген жер учаскелеріне құқықтарды анықтау және белгілеу;
- меншік құқығына заңмен белгіленген кепілдіктер беру құқығы;
- меншік (жер учаскелері) ауыртпалығын тіркеу [4].

Жер кітабында жер учаскесіне Барлық құқықтар жазылады. Осы құқықтардың әрқайсысы үшін жер кітабының жеке парағы басталады.

Германиядағы жер учаскелері Германия Федеративтік Республикасының Мемлекеттік меншігінде, федералдық жерлердің, коммуналардың, шіркеу қауымдастықтарының, монастырлардың және теміржол қатынасының қоғамдық жолдарының меншігінен басқа міндетті түрде тіркелуге жатады. Жер кітабындағы аумақтық-ұйымдастырушылық бірлік — Бұл ауыл қауымдастығының бөлігі немесе қаланың бір бөлігі (аудан), ал жер кітабын жүргізу жөніндегі уәкілетті мекеме-Германиядағы төменгі сот болып табылатын учаскелік Сот жанындағы Жер басқармасы. Мемлекеттік тізілім ретінде қарастырылатын осы елдің жер кітаптарында барлығы 61,3 млн. жер учаскесі тіркелген.

Барлық меншік құқықтарын жер кітабына тіркеу құқықтық, экономикалық қатынастарда және басқару саласында (мысалы, жоспарлау, салықтар) құқықтық сенімділікті нығайтуға қызмет етеді. Жер кітабындағы барлық жазбалар заңды түрде дұрыс деп қабылданады.

Австралияда кадастр жүргізу. Австралиялық кадастрлық жүйенің еуропалық жүйелерден басты айырмашылығы - Австралиялық жүйе жеке меншік иелері үшін жеке жер учаскелерін кадастрлық түсіруге негізделген. Барлық Штаттардың кадастрлық жүйелері өте ұқсас болғанымен, әр штаттың өзіндік айырмашылықтары бар [5]. Әр штатта кадастрлық жүйені қолдайтын бір немесе бірнеше заңдар бар.

Бүкіл штат шекарасында кадастрлық жүйені құру кезінде барлық жеке жер учаскелері біртұтас тұтастықты қалыптастыру үшін біріктірілуі керек. Яғни, жүйе әдеттегі "бүтіннен бөлікке" қарағанда "бөліктерден бүтінге" принципі бойынша дамиды. Австралияда жылжымайтын мүлік кадастрын жүргізуді әр штаттағы кадастрлық органдар жүзеге асырады. Бұл ретте кадастрдың бірыңғай жүйесін жүргізуді жүзеге асыратын мемлекеттік кадастрлық орган бар.

Қорытынды. Әлемдік тәжірибені зерттеу ұлттық кадастрлық жүйесін қалыптастыру мен жетілдірудің қажетті элементі болып табылады. Қазақстан Республикасының мемлекеттік жер кадастры мемлекеттік кадастрлар жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады және Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында бірыңғай жүйе бойынша жүргізіледі. Мемлекеттік жер кадастры қағазға түсіріліп жүргізіледі және ақпаратты жинақтаудың, өңдеу мен сақтаудың электрондық жүйелерін пайдалану арқылы жүргізілуі мүмкін. Жер кадастры біздің елімізде соңғы жылдары енгізілген. Сол себепті, жер кадастрында шешілмеген көп пікірталас туғызатын мәселелер туындауда. Осы талдауға сүйене отырып, болашақта Қазақстан Республикасының жер кадастрлық жүйесін жылжымайтын мүлік кадастры жүйесіне көшу тиімді жүргізілуі қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Кошкина Л. И. Государственное регулирование земельных отношений за рубежом [Текст]: М: Триада Плюс, 2001. - 180 с.
- 2 Волкова С.Н., Кислова В.С. Управление земельными ресурсами, земельный кадастр, землеустройство и оценка земель (зарубежный опыт) [Текст]: М: Технология ЦД, 2003. - 378 с
- 3 Абельдина Р.К. Жер кадастры [Текст]: учебное пособие / КАТУ им С. Сейфуллина. - Астана, 2017. - 102 с.
- 4 Абельдина Р.К, Сабиева Г.Н // Анализ зарубежных и Казахстанкой кадастровых систем [Текст] / Материалы 6-ой международной научно-технической интернет конференции // «Кадастр недвижимости и мониторинг природных ресурсов» // Сб. научных трудов, 2021. -С. 54-56.
- 5 N. Ozeranskaya, R. Abeldina, G. Kurmanova, Zh. Moldumarova, L. Smunyova. Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the republic of kazakhstan [Text] / International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET) // -2018. -Vol.9. Issue 13. -P. 1500-1513.

УДК 332.3:502.5

ОСОБЕННОСТИ ПРИРОДООХРАННОГО ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА

Куаньшева А.Е., магистрант 1 курса

Озеранская Н.Л., к. э. н., доцент

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Основой успешного развития национальной экономики, особенно ее сельскохозяйственного сектора, является рациональное и эффективное использование земли, т.к. земельные ресурсы – это потенциал национального достояния, важнейшая составляющая экономического процветания страны и главный источник благосостояния ее граждан [1]. Проблемы, связанные с оптимальным использованием земли, являются основой сельскохозяйственного производства и главной движущей силой для расширения производства сельскохозяйственной продукции [2]. Степень актуальности данного вопроса обусловлена тем, что сельскохозяйственное производство является приоритетной отраслью национальной экономики Казахстана; его устойчивое развитие способствует экономической безопасности страны.

Но в современных условиях экологические проблемы в сельском хозяйстве приобретают довольно значимую роль, и поскольку сельскохозяйственные угодья являются основным средством производства, их экологическое состояние имеет большую значимость. Об ухудшении экологической ситуации свидетельствуют показатели, характерные для сельскохозяйственного землепользования: снижение качественного и количественного (состава и структуры земель) состояния земель, плодородие почв. о неудовлетворительном качественном и количественном состоянии земельного фонда РК. Статистические данные свидетельствуют о том, что большая часть сельскохозяйственных угодий страны имеет низкие почвенно-мелиоративные показатели из-за нерационального использования и засушливого климата.

Объектом исследования являются земли агроформирований Акмолинской области, крупнейшей области Казахстана по количеству сельскохозяйственных угодий, и вопрос о

рациональном использовании и охране этих ценных ресурсов актуален в течение последних десятилетий.

Результатом интенсивного освоения земельных ресурсов стало снижение продуктивности, а также ослабление качественной характеристики почвенного покрова. Поскольку значительную часть агроландшафтов Акмолинской области составляют распаханые земли, расположенные на слабопологих склонах, природно-климатические особенности этого региона обуславливают существенную опасность развития водной эрозии почв.

Мониторинговые исследования, проведенные на стационарных и полустационарных экологических площадках Акмолинской области, свидетельствуют об усилении современных проявлений водной эрозии [3]. На пологих склонах эрозия почвы менее выражена в водораздельной части и наиболее выражена вблизи гидрографической сети. На склонах большей протяженности грунты размываются сильнее при той же крутизне. В результате в наклонных ландшафтах при отсутствии осадков в течение длительного времени развивается сухость почвы. Угроза эрозии связана с тем, что на большинстве земель нарушается ландшафтно-экологическое равновесие, что снижает естественное плодородие почв [1].

Целью данных исследований является определение основных направлений природоохранного землеустройства в агроформированиях Акмолинской области. Проектирование комплекса природоохранных мероприятий будет проведено на примере агроформирований, расположенных в Васильевском сельском округе Сандыктауского района. На его территории располагается группа землепользований, состоящая из 13 мелких агроформирований, включающих 8 товариществ с ограниченной ответственностью и 5 крестьянских хозяйств. Общая площадь всех с.-х. предприятий составляет 4717 га, изменяясь от 112 га до 863 га. Почвы характеризуются тяжелым механическим составом, карбонатностью и наличием смывости. Изучаемая территория характеризуется затяжными склонами длиной более 3 км, уклоном до 2-3 градуса. На пашне о развитии линейной эрозии свидетельствуют ложбины стока. Для оценки интенсивности эрозионных процессов рассчитана интенсивность смыва и составлена карта эрозионной опасности почв. Интенсивность смыва относится к высокой опасности, так как составляет более 20 т/га. Следовательно, на территории необходим комплекс природоохранных мероприятий, направленных на борьбу с водной эрозией.

Анализ современного состояния землепользований Васильевского сельского округа с экологических позиций обусловил задачи исследования, основной из которых является определение основных направлений организации территории с.-х. угодий с учетом природоохранных требований.

Для полного учета биологических и ландшафтных особенностей земель на заселяемой территории требуется новый методологический подход в условиях деградации земель. Качество сельскохозяйственных угодий значительно улучшается при сохранении их природного потенциала при использовании методов эколого-ландшафтного планирования и тщательной оценки земельных ресурсов. Для снижения пагубного влияния эрозионных процессов на состояние земель требуется применение сложных противоэрозионных приемов (агротехнических, лесомелиоративных, гидротехнических), а также переход на адаптивно-ландшафтную систему земледелия [3].

В землеустройстве создается система противоэрозионной территориальной организации. В его основу должен быть положен ландшафтный подход, учитывающий ландшафтные особенности местности и их устройство при сохранении баланса между ландшафтом и окружающей средой. В соответствии с ним требуется принятие принципиально новой почвозащитной системы земледелия с контурно-мелиоративной структурой земель на территории склонов, на которых видны эрозионные процессы. Основная цель землеустройства состоит в том, чтобы создать сельскохозяйственный ландшафт на земельном массиве, максимально разнообразном по пространству и видам. Правильный баланс рас-

тениеводства и животноводства, определяющий соотношение пахотных земель и кормовых угодий, имеет решающее значение, равно как и диверсификация отрасли растениеводства [4].

Вид, границы, местонахождение и площади нарушенных, загрязненных, эродированных, а также находящихся под негативным воздействием земель определяются схемами охраны земель от деградации. В схеме предусмотрен ряд мероприятий, гарантирующих устранение или ограничение антропогенных и природных факторов, способствующих деградации сельскохозяйственных угодий и загрязнению земель, позволяющих ликвидировать (восстановить) утраченный уровень плодородия и качественное состояние деградированных земель и загрязненные земли. Комплекс мероприятий включает работы по мелиорации (восстановлению) земель, организационно-хозяйственные, агротехнические, противоэрозионные, лесомелиоративные и гидромелиоративные мероприятия. Также определяется последовательность, в которой будут реализованы намеченные действия [5,6].

Сегодня экологический и ландшафтно-ориентированный подход позволяет решать сложные экономические и экологические проблемы. Основной целью проектирования землеустройства в этой ситуации является создание системы территориальной организации и обоснования, основанной на экологических, технических и неэкологических расчетах, которая гарантирует создание (поддержание) экологически стабильного, способного к самовоспроизводству ландшафта в результате этих действий [7].

На площади пахотных земель следует устанавливать севооборотные культуры, защищающие почву. Ключевой обязанностью в этой ситуации будет создание единых полей и рабочих пространств. Прогрессивные сельскохозяйственные системы, строящиеся в соответствии с экологическими принципами, должны вписываться в структуру природных ландшафтов; правильное управление землей обеспечит их жизнеспособность. Необходимо улучшить существующую прямоугольную и прямолинейную организацию региона в связи со степными особенностями. Природные комплексы, которые следует учитывать при засадке полей в условиях значительного рельефа, в действительности встречаются в виде горизонтальных контурно-полосчатых микрозон, а не квадратов (ландшафтных полос).

На площади пашни должна присутствовать единая система линейных элементов, соответствующая организации природных комплексов и хозяйственной деятельности. Контурно-мелиоративная организация территории на склонах, размещение линейных элементов территории (дороги, лесополосы, самые основные гидротехнические сооружения), почвозащитная обработка, озеленение стоковых ложбин являются примерами соблюдения принципа природно-антропогенной совместимости.

Таким образом, система землеустройства, начиная прогнозами и завершая проектными разработками, имеет в своём активе большой набор мероприятий по охране земель и окружающей среды, который эффективно поддерживает экологическое равновесие территории, позволяя решать хозяйственные и природоохранные задачи.

Список литературы

- 1 Анарова Б.М., Озеранская Н.Л. Основные направления воспроизводства склоновых земель сухостепной зоны [Текст] / Мат-лы Респуб. науч.-теор. конф. «Сейфуллинские чтения –14». – Астана: КазАТУ, 2018. - С. 365-369.
- 2 Landscape research //Bimonthly issn: 0142-6397 [Text] / [Электронный ресурс] // Routledge journals, Taylor&FrancisLtd, Park Square, Miltonpark, Abingdon, England, Oxfordshire. Режим доступа: <http://ips-search.thomsonreuters.com>.
- 3 Тайжанов А., Озеранская Н.Л. Особенности природоохранного землеустройства в условиях современного опустынивания [Текст] / Мат-лы Респуб. науч.-теор. конф. «Сейфуллинские чтения –13». – Астана: КазАТУ, 2017. – С. 345-348.

4 Чурсин А.И., Мелентьев А.А., Тихонов Н.Н., Кривцова И.Х. Ландшафтно-экологическое проектирование в проектах землеустройства [Текст] / Межд. журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 8 (часть 5) – С. 921-923.

5 Сейтхамзина Г.Ж. Рациональное использование и охрана сельскохозяйственных земель в рыночных условиях: методические аспекты и экономический механизм: на примере Алмат. обл. [Текст]: Автореф. дис. ... на соиск. учен. степ. канд. экон. наук: 08.00.05 / Сейтхамзина Гаухар Жумабекқызы. – Алматы, 2004. – 31с.

6 Дюсенбеков З.Д. Государственный земельный кадастр в Республике Казахстан (состояние ведения, проблемы) [Текст] / З.Д. Дюсенбеков // Земельные ресурсы Казахстана. - Астана, -2003. – №1 (16). – С. 5-8.

7 Татаринцев Л.М. Основы рационального природопользования: основы землеустройства [Текст]: учеб. пособие / Л.М. Татаринцев. – Барнаул: изд-во АГАУ, 2007 – Режим доступа: Ч. II. –98-111 с. – URL: <http://ihtika.ru/book/tatarincev-lm-osnovy-racionalnogo-prirodopolzovaniya-barnaul-izd-vo-agau-2007-ch-ii-111-s> (дата обращения: 23.01.2023).

УДК 332.37

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ

Макажанов Т.Б., магистрант 1 курса

Ф.А. Шуленбаева, д.э.н., профессор

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Актуальность темы научной статьи заключается в том, что приоритетные задачи государственных программ устойчивого развития основаны на условиях эффективного регулирования земельных отношений, как важнейшего элемента формирования благосостояния общества. Опыт экономически развитых зарубежных стран доказывает, что современные формы организации и регулирования земельных отношений создают им устойчивые позиции на международном рынке. В связи с этим, изучение зарубежного опыта в сфере эффективной организации и экономического регулирования земель населенных пунктов землеустройства и земельного кадастра, является актуальным.

Организационно-экономический механизм определяется как система формирования целей и стимулов, что позволяет преобразовать в процессе направленной деятельности движение потребностей членов общества, в движение средств производства и его конечных результатов, направленных на удовлетворение спроса потребителей. Из этого определения следует, что организационно-экономический механизм – это формирование системы целей и стимулов, с помощью которого раскрывается тема исследования [1].

Организационное и экономическое регулирование земель населенных пунктов направлено на решение различных проблем, связанных с использованием земли. В США и в различных странах Европейского союза в рамках регулирования земельных отношений широко используются инструменты решения проблем экологической безопасности общества, обустройства городской зелени, парковых зон, благоустройства территорий, рационального планирования населенных мест и многое другое [2].

Методы организационного и экономического регулирования земельных отношений в населенных пунктах направлены на повышение эффективности в сфере управления ими. Изучение теоретических и практических источников современного управления земельными отношениями в европейских странах, показывает, что Германия имеет эффективную систему, которая способствует рациональному использованию земельных ресурсов в населенных пунктах. Эта система базируется на законодательстве, которое

определяет правовые основы земельных отношений, в том числе права и обязанности собственников земли, права арендаторов и долгосрочных пользователей земли. Одной из ключевых особенностей системы земельных отношений в Германии является наличие системы зонирования, которая определяет различные категории земель в соответствии с их назначением и предназначением. Это позволяет оптимизировать использование земельных ресурсов и минимизировать конфликты между различными пользователями земли.

Важным аспектом системы земельных отношений в Германии является также ее социальная направленность. В соответствии с ней, государство старается обеспечить доступ к земле как можно большему числу граждан, включая малоимущие слои населения. В рамках этой политики, в Германии существуют различные программы поддержки, которые помогают местным властям и жителям населенных пунктов управлять земельными ресурсами и защищать их интересы. Одна из таких программ "Национальная программа по защите земель и созданию более устойчивых городов" (National Programme for the Protection of Soil and the Creation of More Sustainable Cities), которая была запущена в 2012 году. Основная цель этой программы - создать более устойчивые города, которые могут удовлетворять потребности своих жителей и при этом оставаться экологически устойчивыми. Она включает в себя меры по улучшению управления земельными ресурсами, содействию экологически устойчивому развитию городов, а также укреплению общественного участия в процессе принятия решений в области земельных отношений [3].

В Швейцарии многие аспекты земельных отношений организованы на кантонском уровне, что позволяет учитывать местные особенности и потребности населения. Каждый кантон имеет свой закон о земле, устанавливающий правила использования и распределения земли, а также организацию земельных отношений. Швейцарский опыт земельных отношений также связан с учетом экологических аспектов. Так, в некоторых кантонах введены экологические налоги на использование земли, направленные на содействие сохранению природных ресурсов и защите окружающей среды. Кроме того, в Швейцарии развита практика земельного планирования, которое направлено на оптимизацию использования земли и устранение конфликтов в земельных отношениях. В результате этой практики, Швейцария имеет высокий уровень градостроительного развития, а населенные пункты и природные ресурсы хорошо сочетаются в одной экосистеме. Однако, как и в других странах, в Швейцарии существуют проблемы земельных отношений. Одной из таких проблем является дефицит земли для жилой застройки, что приводит к повышению цен на недвижимость. Для решения этой проблемы в Швейцарии предусмотрены программы по созданию жилья социального назначения и поддержке молодых семей в получении жилья [4].

Во Франции земельные отношения также регулируются на государственном уровне, но в отличие от Германии, во Франции не существует общей системы землепользования и планирования, что может приводить к конфликтам между различными заинтересованными сторонами. Однако во Франции, также существуют различные программы и инструменты для регулирования земельных отношений. Например, с 1960-х годов в стране действует система планирования территории, которая обеспечивает контроль за использованием земель и развитием населенных пунктов. Кроме того, существует ряд законов и нормативных актов, регулирующих земельные отношения и землепользование, например, Закон о землепользовании (Loi d'Orientation Foncière) и Закон об окружающей среде (Loi sur l'environnement). Во Франции применяется механизм, позволяющий жителям населенных пунктов участвовать в процессе принятия решений о развитии и использовании земли в их районах. Этот механизм называется "консультативными комитетами по землепользованию и развитию территорий" (Conseils consultatifs d'aménagement et de l'environnement). Комитеты создаются на муниципальном уровне и состоят из представи-

телей местных жителей, предпринимателей и государственных органов. Они занимаются обсуждением и разработкой планов развития территорий и принимают участие в принятии решений о развитии населенных пунктов [5].

Наряду с изучением практики эффективного регулирования организационных и экономических основ земельных отношений в зарубежных странах, нами рассмотрены проблемы и потребности управления земельными ресурсами населенных пунктов нашей страны. Казахстан имеет значительный практический опыт государственного регулирования земельных отношений. В стране созданы условия для проведения мероприятий, направленных на улучшение управления землей в городах, в том числе внедрение регуляторных механизмов и инструментов, которые позволяют оптимизировать использование земель в городах. Многие организационные, правовые, экономические, социальные решения, принятые в зарубежных странах в этой области, были адаптированы к условиям земельных отношений наших населенных пунктов. Одним из эффективных инструментов экономического регулирования является формирование цен на землю в городах с помощью системы налогообложения. Это позволяет обеспечить честное распределение ресурсов между различными секторами экономики и гарантирует сохранение устойчивых отношений между государством, бизнесом и гражданской общественностью [6].

По опыту экономически развитых стран в мире внедрены механизмы управления землей в городах, которые сочетают в себе элементы планирования, управления и эффективного регулирования земельных отношений. Это позволило обеспечить контроль за использованием земли, оптимизировать ее использование, улучшить жилищные условия населения и увеличить экономическую эффективность в городах. В рамках этих мероприятий, в частности, была внедрена система лицензирования использования земель, а также проведены реформы в сфере налогообложения [7]. Созданы условия для формирования современного облика населенных пунктов, в стране проведены работы по улучшению инфраструктуры городов, в том числе были построены новые дороги, коммуникации и парки. Это позволило улучшить жизнь жителей городов и сделать их более привлекательными для инвестиций.

Использование зарубежного опыта организационного и экономического регулирования земель населенных пунктов в Казахстане является важным инструментом для улучшения эффективности земельных ресурсов, увеличения комфорта жизни населения и создания благоприятных условий для развития экономики. Применение инновационных методов и практик, опирающихся на зарубежный опыт, позволяет улучшить эффективность управления землями населенных пунктов в Казахстане.

В рамках государства внедряются программы и проекты, направленные на улучшение управления земельными ресурсами. Одним из таких проектов является "Управление земельными ресурсами в Казахстане", в которых заложены основы организации и эффективного управления землями населенных пунктов [8]. Основным содержанием проекта является разработка инструментов для оценки эффективности управления земельными ресурсами, которые позволили создать современный процесс регулирования недвижимости в городах. Законодательные и нормативные правила и процедуры, связанные информационной базой земельной системы, широко распространены и доведены до населения.

В стране функционируют научно-исследовательские организации по разработке и улучшению системы управления землями в населенных пунктах. Одним из наиболее известных исследований является работа Академии государственного управления и экономики при Правительстве Казахстана, который в течение многих лет изучает вопросы эффективного управления землями в городах и предлагает рекомендации для улучшения системы [9]. По мнению специалистов, исследование зарубежного опыта в области организационного и экономического регулирования земель населенных пунктов показывает, что есть множество эффективных методов и подходов, которые могут быть использованы

для решения наших существующих вопросов. Каждая страна имеет свои уникальные условия, проблемы, и исследование их практического опыта является источником новых идей для решения назревших проблем в Казахстане, их опыт выполняет важную роль в улучшении эффективности управления землями населенных пунктов [10].

Выводы: Проведение исследований в области эффективной организации и экономического регулирования земель населенных пунктов развитых зарубежных стран позволяет заключить, что их основными задачами являются рациональное использование земельных ресурсов, обеспечение законодательной и нормативной базы системы отношений, которая обеспечивает социальную справедливость в обществе.

Основное внимание государственной политики управления землями населенных пунктов направлено на создание условий для справедливого определения законодательных права и обязанностей собственников земли, прав арендаторов и долгосрочных пользователей земли. В зарубежных странах обеспечивается доступ к земле как можно большему числу граждан. Для этого функционируют различные государственные программы поддержки местных властей и жителей населенных пунктов, позволяющие эффективно управлять земельными ресурсами и защищать интересы каждой страны, учитывать особенности и потребности населения.

С помощью экономических инструментов управления, созданы основы рационального и бережного отношения к земельным ресурсам. Во многих странах введены экологические налоги на использование земли, которые способствуют сохранению природных ресурсов и обеспечивают защиту окружающей среды. В правовой практике земельного планирования зарубежных стран, развиты современные методы оптимизации использования земли, направленные на устранение конфликтов в земельных отношениях. Большое внимание в этих странах уделяется устойчивому развитию городов, которые удовлетворяют современные потребности жителей и гостей в культурных и духовных ценностях. Управление земельными ресурсами населенных пунктов направлено на экологическую устойчивость городов и создание комфорта инфраструктуры.

В тоже время, в развитии управления земельными отношениями зарубежных стран существуют проблемы, одной из которых является дефицит земли для жилой застройки. Дефицит земельных ресурсов приводит к удорожанию недвижимости, рождает социальные проблемы общества по обеспечению жильем, сдерживаются процессы образования молодых семей, усиливаются процессы старения и обновления населения.

Опыт зарубежных стран по организации и экономическому регулированию земель населенных пунктов, эффективные методы и подходы решения их проблем и вопросов, являются практическими источниками для использования в нашей стране при решении проблем в этой сфере.

Список литературы

1 Канат А. Понятие и содержание экономического механизма местного государственного управления [Текст] / А. Канат // Актуальные проблемами экономики. – 2013. - № 3 (141). – С.219-226. – ISSN № 1993-6788 (SciVerseScopus Impact Factor 0,198). – <http://eco-science.net>

2 Сакенов Б.С. Опыт регулирования земельных отношений в США и Канаде [Текст] / Б.С. Сакенов, Г.А. Байбосынова, Г.К. Тусупбекова //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2017. - № 3. - С. 89-94.

3 Алиев А.Ж. Земельные отношения в Германии: организационно-правовой аспект [Текст] / А.Ж. Алиев, А.С. Жангазиева //Вестник КазНУ имени аль-Фараби. Серия юридическая. – 2014. - № 2. - С. 95-100.

4 Жаналина Г.Ш. Организация земельных отношений в Швейцарии: зарубежный опыт и практика [Текст] / Г.Ш. Жаналина, Ж.К. Кожамжаров //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2019. - № 4. – С. 102-107.

5 Кожамжаров Ж.К. Земельные отношения во Франции: опыт и регулирование [Текст] / Ж.К. Кожамжаров, М.Н. Шарипов, Р.А. Булаева // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия юридическая. – 2020. – № 4. – С. 112-117.

6 Акимов С.А. Организация земельных отношений в населенных пунктах Казахстана [Электронный ресурс] [Текст] / Научный журнал КубГАУ. - 2014. - № 100 (06). - С. 1-10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/organizatsiya-zemelnyh-otnosheniy-v-naseleennyh-punktah-kazahstana>

7 N. Ozeranskaya, T. Karbozov, A. Bekturganova, B. Zhuparkhan, V. Kononova. Optimization of Land Use in The Agricultural Landscapes of Northern Kazakhstan On the Basis of the Landscape Approach // Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences. - 2016. –RJPBCS7(6). -P.1788-1797. https://www.researchgate.net/publication/311434279_Optimization_of_land_use_in_the_agricultural_landscapes_of_Northern_Kazakhstan_on_the_basis_of_the_landscape_approach

8 Жумагалиева А.О. Экономический механизм регулирования земельных отношений в населенных пунктах Казахстана [Текст] / Вестник науки и образования. - 2018. - № 1 (13). - С. 38-42.

9 Бабагалиев С.О. Особенности земельных отношений в городах Казахстана [Текст] / С.О. Бабагалиев, А.Т. Адильбеков // Международный научно-исследовательский журнал. - 2019. - № 8 (87). - С. 39-43.

10 Бейсенбаева А.А. Основы экономического регулирования земельных отношений в сельских населенных пунктах Казахстана [Текст] / А.А. Бейсенбаева // Научный журнал НИУ ИТМО. Серия "Экономика и экологический менеджмент". - 2021. - № 3 (11). - С. 25-34.

УДК 332.3:502.5

ОСНОВЫ ПРОТИВОЭРОЗИОННОЙ ЗАЩИТЫ ЗЕМЕЛЬ НА СКЛОНАХ В УСЛОВИЯХ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Муратбек М., студент 4 курса

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

Специфические черты резкоконтинентального климата Северного Казахстана с высокой радиационной активностью, сильной ветровой деятельностью, бурным стоком талых вод и ливневыми дождями летом создают условия для взаимоналожения процессов водной и ветровой эрозии; результат их совместного воздействия на почвы с учетом механического разрушения под действием техники и неправильного использования названы нами интегративной эрозией почв, которая измеряется по разрушенности (изменению мощности) гумусового горизонта и потере гумуса.

В Северном Казахстане возникновение и развитие водной эрозии связано с рядом как природных, так и хозяйственных факторов. К природным факторам относятся климат, растительность, рельеф, геологическое строение и почвенный покров. К хозяйственным факторам водной эрозии относятся степень и характер освоенности территории, интенсивность ее использования, формы влияния этого использования на свойства почв. Из климатических факторов наибольшее влияние на развитие эрозионных процессов оказывают глубокое промерзание, неравномерное оттаивание и влажность почвы, амплитуды суточных температур в весеннее время года, интенсивность снеготаяния, ливневый характер осадков. На выровненных склонах сильно развит плоскостной смыв, который проявляется на склонах даже меньше 1°. Под плоскостным смывом понимается постепенное

и непрерывное смещение почвенной массы вниз по склону под воздействием стекающей дождевой и талой воды. Таким образом, происходит постепенный смыв почвы, более или менее одинаковое уменьшение мощности гумусового горизонта и вымывание тонких частиц и питательных веществ со всей поверхности почвы определенной части склона [1].

В составе сельскохозяйственных угодий земли, подверженные водной эрозии, в Казахстане занимают площадь 4,9 млн га, из которых на пашню приходится 1,2 млн га. Наибольшие площади смытых почв в составе пашни выявлены в Акмолинской, Южно-Казахстанской и Жамбылской областях. Распределение смытых почв в составе сельскохозяйственных угодий Северного Казахстана распределилось следующим образом: Акмолинская область – 562,0 тыс. га, Костанайская область – 158,7 тыс. га, Северо-Казахстанская область 56,0 тыс. га, Павлодарская область – 0,9 тыс. га. Проведение мониторинговых исследований на стационарных и полустационарных экологических площадках Акмолинской области свидетельствуют об усилении в последнее время проявления процессов водной эрозии.

Поскольку Северный Казахстан является регионом взаимопровоцирования, взаимодействия и взаимоналожения процессов водной и ветровой эрозии, картографические и иные почвенные материалы, выполненные в информативных, исследовательских целях или для разработки единого комплекса мероприятий, направленных на защиту почвы от разрушающего интегративного воздействия экзогенных агентов разрушения - воды и ветра и негативного воздействия техники, дают информацию:

- по интегративной эродированное элементарных почвенных ареалов и почвенных комбинаций как результату совместного воздействия водной и ветровой эрозии и техники;
- интенсивности процессов развевания, смыва, размыва и аккумуляции свежих наносов и интенсивности интегративной эрозии за определенный предшествующий период;
- потенциальной эрозионной опасности элементарных почвенных ареалов и почвенных комбинаций [2].

Необходим кардинальный пересмотр мероприятий, направленных на борьбу с эрозией почв. Поскольку в Северном Казахстане существует исторически сложившаяся ориентация на уменьшение интенсивности дефляции за счет введения плоскорезных обработок, обеспечивающих стерневой фон, а также направления линейных элементов почво-защитной системы земледелия - рядков, кулис, буферных полос, лесополос - исключительно поперек действия эрозионно-опасных ветров без учета характера склона, стоковых условий и т.п., - постольку водная эрозия распространяется все шире и прогрессирует как в виде смыва, так и в виде размыва. Необходим единый комплекс мероприятий, направленных на борьбу с интегративной эрозией [3].

Основной проектной задачей является внедрение комплекса противоэрозионных мероприятий. Объектом исследования является землепользование ТОО «Улан-1» Сандыктауского района Акмолинской области. На его территории имеются эрозионные процессы: на почвенной карте есть эродированные (смытые) почвы, рельеф выражен. Земли, расположенные на склонах, требуют противоэрозионной защиты. Задачей исследования является изучение эрозионной опасности территории сельскохозяйственных предприятий и остановить эрозионные процессы и восстановить плодородие эродированных почв, а на участках с потенциальной эрозионной опасностью – предупредить ее возникновение, т.е. устранить причины, которые могут вызвать могут ее вызвать.

Противоэрозионная защита земель – одно из важнейших мероприятий в землеустройстве, направленное на эффективное использования земельных ресурсов и сохранение плодородия почв. Основной проектной задачей является внедрение комплекса противоэрозионных мероприятий. Планирование и проектирование использования эрозионно-опасных и эродированных земель определяет организационно-хозяйственные технические действия по осуществлению противоэрозионных мероприятий на ближайшие годы,

а также стратегические цели по защите земель от эрозии и пути их достижения. Противоэрозионная организация территории рассматривает в наибольшей степени целесообразное использование всех земель хозяйства, размещение на них севооборотных массивов и полей, лесных насаждений и различных гидротехнических сооружений [4, 5].

Эффективность внедрения противоэрозионных проектов оценивается экономическими расчетами. Но при оценке эффективности проектных предложений в первую очередь должна учитываться их экологическая целесообразность, заключающаяся прежде всего в сохранении ландшафтного равновесия, прекращения и предупреждения эрозионных процессов.

Список литературы

- 1 Соболев С. С. Развитие эрозионных процессов на территории Европейской части СССР и борьба с ними [Электронный ресурс] <https://www.ras.ru/FStorage/download.aspx?id=b6471c81-225f-40d2-85ff-b3c09ece288e#>
- 2 Паракшина Э.М. Интегративная эрозия почв Северного Казахстана [Электронный ресурс] <https://earthpapers.net/integrativnaya-eroziya-pochv-severnogo-kazahstana>
- 3 Варламов А.А. Экология землепользования [Текст]: учебное пособие. - Москва: Но-бель Пресс, 2015. https://www.researchgate.net/publication/327721391_
- 4 Нусурбай А., Озеранская Н. Теоретические основы организации территории пашни на склонах степных ландшафтов [Текст] / Мат-лы Респуб. науч-теор. конф. «Сейфуллинские чтения –13». 2017. – С.345-348
- 5 N. Ozeranskaya, R. Abeldina, G. Kurmanova, Zh. Moldumarova, L. Smunyova. Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the republic of Kazakhstan [Text] / International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET) // -2018. -Vol.9. Issue 13. -P. 1500-1513.

Научный руководитель: Н.Л. Озеранская, к.э.н., доцент кафедры землеустройства

УДК 316.346 19

ТРАНСФОРМАЦИЯ СЕЛЬСКОГО РАССЕЛЕНИЯ В РК

Обидова А.Ж., магистрант 2 курса

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

На развитие расселения Казахстана большое влияние оказывают процессы, связанные с формированием рыночных отношений. Экономическая депрессия, в связи с которой динамика расселения населения в Казахстане может приобрести самые неожиданные формы и направления. Расселение населения чутко реагирует, не только на глубинные процессы в экономике, но и на ошибки и недоработки экономических преобразований. Все это требует своего осмысления и научного обобщения.

Прежде всего необходимо учитывать современное состояние и тенденции регионального развития областей Казахстана. Регионы существенно различаются по численности и по плотности населения, сложившимся формам поселений и уровню урбанизации, наличию опорных центров (крупных и средних городов) и, наконец, по национальным традициям расселения. В Казахстане, наряду с высокоосвоенными и высокоурбанизированными территориями (Карагандинская, Восточно-Казахстанская области) зачастую

имеется большое число регионов, где преобладает сельское население, а также регионов, слабо освоенных и с редким населением [1].

В процессе экономического реформирования в Казахстане несколько меняется форма расселения. Это закономерно, поскольку трансформируется содержание экономических целей и приоритетов. Так, соразмерность поступательного хода урбанизации, присущая социализму, сменилась возникшими процессами дезурбанизации, чему способствует резкий спад промышленного производства в современных условиях. Процесс дезурбанизации проявился в индустриально развитых регионах Северного Казахстана (табл.1).

Таблица 1 - Численность городского и сельского населения в общей численности населения в регионах Казахстана на 01.08. 2021 по 01.12.2022 гг.

Регионы	2021 год (на 1 август)	2022 год (на 1 декабря)
	городское население, чел	сельское население, чел
Республика Казахстан	1 274 566	7 754 941
Акмолинская область	349 575	386 301
Актюбинская область	648 191	253 951
Алматинская область	457 899	1 637 375
Атырауская область	361 189	302 801
Западно-Казахстанская область	350 395	313 688
Жамбылская область	458 075	688 398
Карагандинская область	1 099 297	275 323
Костанайская область	505 302	356 420
Кызылординская область	369 602	453 450
Мангистауская область	294 339	437 403
Павлодарская область	529 830	219 924
Северо-Казахстанская область	253 274	287 552
Туркестанская область	427 116	1 634 446
Восточное-Казахстанская область	853 254	507 909

Процесс концентрации населения в сети поселений сопровождается концентрацией промышленного производства. За период перехода к рыночным отношениям изменились частично и многие теоретические обоснования в изучении расселения:

-бесспорным считалось, что рост больших городов имеет существенные особенности, с концентрацией населения в них таких городов становится все больше, и они более равномерно в соответствии с размещением населения, распределяются по территории страны. В Казахстане резко изменилась ситуация. Рост больших городов, по существу, прекратился. Сохранился он в двух столицах республики и в крупных городах Южного Казахстана;

-изменилась роль межпоселенных связей в формировании расселения. Межпоселенные связи – это, прежде всего - маятниковая миграция населения. На длительный период маятниковая миграция практически утратила свою значимость, этому способствует падение уровня промышленного производства и сокращение транспортных возможностей;

-изменилась роль миграции населения в пространственном ходе урбанизации. В последнее время для Казахстана по многим основополагающим направлениям жизни общества были переломными, и миграции ярко отразили все перипетии происходящих перемен, являясь одновременно и их условием, и следствием.

Традиционные миграционные процессы (переезд из сел в города, положительное сальдо миграции для городских поселений Казахстана за счет переселенцев из других регионов бывшего Союза) сменились под воздействием новых факторов на свою противоположность. Резко увеличились возможности выбора свобода въезда и выезда и расширение экономической свободы. Они вызвали взрывной рост международного туризма и отдыха, коммерческих миграций, открыли двери для свободной эмиграции и иммиграции. Появилась возможность временных трудовых миграций, которые в какой-то мере заменяют переезды с целью смены постоянного места жительства. Особенно значительное влияние на миграционные процессы в республике, а значит и на изменение расселения, оказал кризис, вызванный развалом СССР [2].

Анализ показывает, что наиболее хозяйственно освоенными территориями Казахстана можно считать такие области как: Акмолинская, Алматинская, Восточно-Казахстанская, Карагандинская, Костанайская, Северо-Казахстанская, Южно-Казахстанская, Атырауская, Жамбылская и Павлодарская. Рост экономического потенциала этих областей приводит к глубоким изменениям и в структурной сети расселения. В таких областях в большей мере происходит переход населения из сельскохозяйственных отраслей в отрасли промышленности. Несмотря на трудности переходного периода процесс перелива из сельскохозяйственных отраслей в несельскохозяйственные продолжается в Актюбинской, Восточно-Казахстанской, Кызылординской, Костанайской и Северо-Казахстанской областях. Численность населения страны на 1 февраля 2022г. составила 19143,2 тыс. человек, в том числе городского – 11389,2 тыс. (59,5%), сельского – 7754,0 тыс. (40,5%) человек. По сравнению с 1 февраля 2021г. численность населения увеличилась на 245,3 тыс. человек или 1,3%. Незначительное увеличение численности населения, сопровождаемое его территориальным перераспределением между отдельными областями, городом и селом, вносит существенные коррективы и в формирование сети и системы населенных пунктов. Это дает основание при оценке населенности и емкости территории учитывать не только социально-экономические, но и эколого-демографические факторы как составляющих природно-хозяйственной системы [1].

Характеристика структуры населения оценивается развитием групповых форм размещения населенных пунктов, в особенности наиболее развитых из них – агломераций. Агломерации городских поселений в Казахстане в наибольшей степени характерны для Карагандинской области, где на долю городских жителей приходится 83,8% всего населения и Мангистауской, где доля городского населения составляет около 76%. В этих областях группируются городские поселения в основном вокруг областного центра. Высокая доля скопления городских поселений в агломерационные в Костанайской, Павлодарской, областях. В агломерациях этих областей проживает от 54,9% городского населения в Костанайской области до 65,5% - в Павлодарской.

Естественный прирост населения республики за январь 2022г. по сравнению с январем 2021г. (21,7 тыс. человек) уменьшился на 17,3% и составил 17,9 тыс. человек. Общий коэффициент естественного прироста на 1000 населения составил 10,98 человек.

Основной миграционный обмен страны происходит с государствами СНГ. Доля прибывших составила 90,0%, выбывших – 79,5% от общего числа мигрантов. По сравнению с январем 2021г. численность мигрантов, переезжающих в пределах республики, уменьшилась на 25,2%. По межрегиональным перемещениям положительное сальдо миграции населения сложилось в трех регионах страны: городах Астана (2777 человек), Алматы (2332 человека), Шымкент (212 человек) [3,4].

В целом уменьшение численности сельского населения вполне оправдано, если иметь в виду, что происходит равномерный отток населения из сел в городские поселения. Но, в Казахстане в связи с неоправданными реформами в сельском хозяйстве в последние годы происходит по существу обезлюдение сельских поселений, связанного с ускорением миграционного оттока. В сельских поселениях Северного Казахстана, Карагандинской и

Восточно-Казахстанской областей отток из сел настолько значителен, что по существу в селах не осталось трудоспособного населения. В сельской местности имеется 237,8 тыс. человек безработных, что составляет 5,9% экономически активного населения. В составе занятого населения находится 1893,5 тыс. чел. самозанятых. Как правило, это лица, занятые в домашнем хозяйстве, с низким уровнем доходов. Поэтому в этих районах встает проблема регулирования сельской миграции населения, что отвечает интересам государства.

Меняется система взаимосвязей и взаимоотношений между населенными пунктами различных рангов. С одной стороны происходят изменения экономической основы расселения, с другой адаптация населения к изменяющимся условиям социально-экономического характера. Выявить суть происходящих процессов возможно через систему соответствующих критериев и показателей, обуславливающих расселение населения [5,6].

Исходя из вышеизложенного предлагается разработать новую программу сельского развития и расселения, в которой необходимо предусмотреть следующее:

- возобновить разработку проектов земельно-хозяйственного устройства сельских населенных пунктов;
- содействовать росту конкурентоспособности сельхозтоваропроизводителей;
- использовать передовой зарубежный опыт развития территорий;
- создать условия для высокопроизводительного труда и занятости населения.

Список литературы

1 Об уточненной численности населения Республики Казахстан на начало 2023 г. см.: [Электронный ресурс]. -URL: <https://www.populationpyramid.net/ru/казахстан/2023/> (дата обращения: 07.02.2023).

2 Материалы Агентства РК по статистике за 2023г. [Электронный ресурс]. -URL: <http://www.stat.kz> (дата обращения: 07.02.2023).

3 Демографическая ситуация в Республике Казахстан за январь–декабрь 2022 г. [Электронный ресурс]. -URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/stat/press/news/details/341359?lang=ru> (дата обращения: 07.02.2023).

4 4. Натах Р.Б., Зарубежный опыт территориального планирования [Текст] / World science: problems and innovations: сб. ст. по материалам Всероссийской научно-практической конф.— Краснодар: КубГАУ, 2019. — С. 510-515. <https://naukaip.ru/wp-content/uploads/2019/12/МК-661-Сборник.pdf>

5 5. А. В. Левченков, М. Г. Румянцева, Современные направления изучения систем сельского расселения [Текст] / Вестник Российского государственного университета им. И. Канта. -2011. -№.1. -С.125—131.<https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennye-napravleniya-izucheniya-sistem-selskogo-rasseleniya/viewer>

6 6. Yu. V. Rogatnev, V. N. Scherba, T. V. Nozhenko [etc.]. Adaptation of the land use system as one of the main paradigms of the modern agricultural land use [Text] / – DOI: 10.14419/ijet.v7i3.15.18693 // International Journal of Engineering & Technology. – 2018. – Vol. 7. -№. 3.15. – URL:<https://www.sciencepubco.com/index.php/ijet/article/view/18693>.

Научный руководитель: к.э.н. Баярлин А.Е.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІРЛЕРІНІҢ АНТРОПОГЕНДІК ҚАЙТА ҚҰРЫЛУЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

*Рахметоллаев Р., 2 курс магистранты
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Өзектілігі. Аумақтың экологиялық экономикалық тепе теңдігінің негізгі мазмұны ландшафттың құрылымдық элементтерімен жерді пайдалану түрлерінің сәйкестігіне негізінде жерді пайдалану құрылымын жетілдіру және жерді пайдаланудың жаңа құрылымдарын құру және адамның тіршілігін қамтамасыз етудің табиғи жүйелерін үнемі кеңейтуге бағдарлау болып табылады [1].

Адам тарапынан қарқынды пайдаланылатын ландшафттардың – табиғи антропогендік жүйелердің басқарылуы есебінен тұрақтылықты арттыру айрықша маңызға ие, бұған табиғи және әлеуметтік экономикалық жүйелер процестерінің бағыттылығына және экологиялық қолайлы және табиғатпен үйлесімді технологияларды қолдануға сәйкес қол жеткізіледі

Зерттеудің мақсаты Солтүстік Қазақстан және Түркістан облыстарының экологиялық жүйелерінің антропогендік түрленуінің интегралды көрсеткіштерін әзірлеу болып табылады.

Материалдар мен әдістер. Экологиялық жүйелердің антропогендік түрленуін бағалау үшін, аймақтың табиғи-экономикалық жағдайлары бойынша едәуір кең және әр түрлі экономикалық жүйелер болып табылатын антропогендік трансформацияның аймақтық индексі анықтауға болады.

Қазақстан өңірлерінің антропогендік қайта құру индексі анықтау үшін М.Я. Лемешевтің әдістемесі қолданылды [2]. Зерттелетін аумақтарға (жерді пайдалану түрлеріне) антропогендік түрлендіру дәрежесі берілді (1-ден 10-ға дейін).

Аумақтың антропогендік қайта құрылу индексі (u_{am}) осы аумақтың антропогендік қайта құрылу дәрежесінің аймақтың жалпы жер аумағындағы (q) осы аумақтың үлесіне (%- бен) көбейтіндісіне тең, яғни.

$$u_{am} = r_{qm} * q \quad (1),$$

Бұл жағдайда аймақтық антропогендік трансформация индексі (u_{ap}) белгілі бір аймақта бөлінген аумақтардың антропогендік трансформация индекстерінің қосындысына тең болады, яғни.

$$u_{ap} = \sum u_{am} \quad (2),$$

u_{ap} мәні әрқашан шегінде болады:

$$r_{am}^{min} \geq u_{ap} \leq r_{am}^{max}, \quad (3),$$

мұндағы r_{am}^{min} и r_{am}^{max} - сәйкесінше бөлінген аумақтардың антропогендік түрлендіру дәрежелерінің минималды және максималды мәндері болып табылады (1-кесте).

u_{ap} мәні 100-ден (аймақтың бүкіл аумағы табиғи қорғалатын табиғи аумақтарға жатады) 1000-ға дейін болады (аймақтың бүкіл аумағы әртүрлі қалдықтарды сақтау үшін пайдаланылады).

Нәтижелер. Жер ресурстарын есепке алу табиғи ортаның жай-күйін бақылау үшін іргелі болып табылады, өйткені ол елдің бүкіл аумағын ешқандай ерекшеліктерсіз

қамтиды. Жер есебінің деректерін топтастыру оларды өңірлердің экологиялық жағдайын бақылау үшін пайдалануға мүмкіндік береді.(кесте 1).

1 кесте - Қазақстан өңірлерінің алқаптары мен егіс алқаптары бойынша жер құрылымы, мың га

Аймақ	Жалпы аудан		Оның ішінде				
			жыртылған жер	көпжылдық шөптер	тыңайма/ және бұталар	шабындық тар	жайылымдар
Солтүстік Қазақстан облысы	9 799.3	7 051.9	4 956.2	0,8	57.3	17.0	2 020.6
Түркістан облысы	11 609.4	4 358.6	870.7	28.2	97.5	69.4	3 292.8

Табиғи орнықтылық әлеуетінің өзгеру өңірлерінің рейтингі табиғи экожүйелер алаңының өзгеруі және оларды агроценоздармен немесе тұрғын үй құрылыстары, өнеркәсіптік объектілер, жолдар, полигон қалдықтары аумақтарымен алмастыру туралы мәліметтерден тұрады. Бұл экологиялық әлеуеттің жұмсалуына әкелетін экономикалық қызметтің қажеттіліктері үшін табиғи экожүйелерді үнемі алып тастау процесі (кесте 2).

2 кесте - аумақтың антропогендік түрлену индекстері

Аумақтардың түрлері	Антропогендік трансформация дәрежесі	Өңірдің жалпы жер алаңындағы аумақтардың үлес салмағы (%)			Жерді пайдалану құрылымдарындағы антропогендік түрлендіру индексі		
		жерді пайдаланудың нормативтік құрылымында	жерді пайдаланудың нақты құрылымында		нормативтік (1*2)	жерді пайдаланудың нақты құрылымында	
			Солтүстік Қазақстан облысы	Түркістан облысы		Солтүстік Қазақстан облысы	Түркістан облысы
Табиғи қорғалатын аумақтар мен су ресурстары	1	25,00	2,83	4,89	25,00	2,83	4,89
Орман алқаптары	2	20,00	5,56	25,9	40,0	11,12	51,8
Тыңайма	3	3,00	0,60	0,86	9,00	1,8	2,58
Жайылым	4	17,50	21,3	29,1	70,0	85,2	116,4
Шабындық	5	2,00	0,2	0,63	10,0	1,0	3,15
Көпжылдық шөптер	6	1,00	0,0	0,23	6,00	0,00	1,38
Жыртылған жер	7	30,0	52,2	7,68	210,0	365,4	53,76
Ауылдық ғимараттар мен құрылыстардың және орман шаруашылығы жерлері	8	0,4	0,05	0,07	3,2	0,4	0,56
Қалалар мен ауылдық елді мекендердің жерлері	9	1,00	10,4	6,9	9,00	93,6	62,1
Өнеркәсіп пен құрылыстар алып жатқан жерлер	10	0,10	0,67	1,00	1,00	6,7	10,0
Аймақ бойынша барлығы	-	100,00	100,00	100,00	383,2	568,1	306,62
Антропогендік түрлендіру индексі					1,00	1,48	0,8

Қорытынды. Жүргізілген зерттеулер шаруашылық игеру барысында егістік жерлерді игеру есебінен Солтүстік Қазақстанның экологиялық жүйелеріне ең көп залал келтіргенін көрсетті. Түркістан облысының аумағы жайылымдар астындағы оңтайлы алаңдар есебінен жерді пайдаланудың оңтайлы құрылымына барынша жақын.

Аймақ ауқымындағы экономикалық қызмет қоршаған ортадағы жаһандық өзгерістерді тудыруы және табиғи процестердің жұмысында өзгерістер тудыруы мүмкін[3,4]. Экономикалық қызметтің салдарын өлшеуді бағалау үшін жерді пайдалану

жағдайын және оның тенденцияларын анықтауды, сондай-ақ дағдарыстық экологиялық жағдайларды жою мақсатында аймақтың экономикалық дамуына нақты шектеулер мен талаптарды қалыптастыруды көрсететін интегралды көрсеткіштер қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Гусев В. А. Проблемы современного землепользования на примере полупу-стынной зоны Саратовского Заволжья [Текст] / В. А. Гусев, Н. В. Пичугина // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Науки о Земле. – 2009. – Т. 9. - № 1. – С. 20-23.

2 Лемешев М.Я. Экономика и экология [Текст] / Науч. и техн. аспекты охраны окруж. среды: Обзор. информ. / ВИНТИ. - 1990. -N 8. -С.32-43. <https://search.rsl.ru/ru/record/01001565250>

3 Naser Valizadeh, Dariush Hayati Development and validation of an index to measure agricultural sustainability [Text] / Journal of Cleaner Production, -2021. -Vol. 280. Part 1.

4 Stanisław Bacior, Barbara Prus Infrastructure development and its influence on agricultural land and regional sustainable development [Text] / Ecological Informatics, -2018. -Vol. 44. -P. 82-93.

ӘОЖ 63.633.2.03

ТАБИҒИ МАЛ АЗЫҚТЫҚ АЛАПТАРДЫ ҰТЫМСЫЗ ПАЙДАЛАНУ МЕН МӘСЕЛЕНІ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

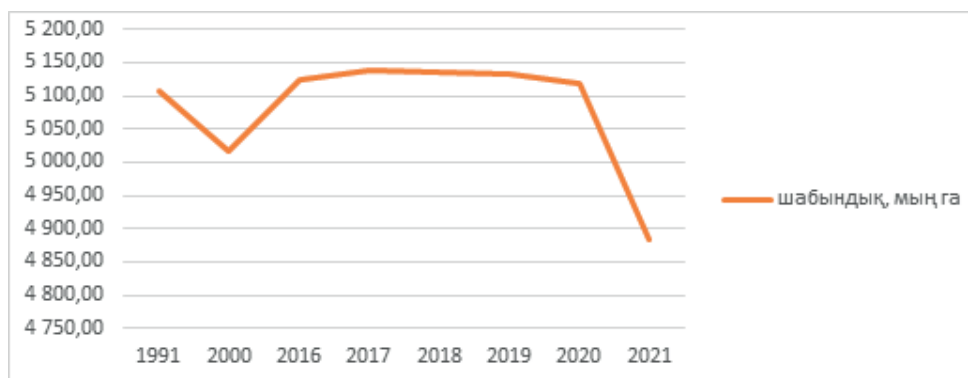
*Сүлейменова А.К. 1-курс магистранты
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Табиғи мал азықтық алаптар сарқылмас қорларға жататын аса маңызды ресурстардың бірі. Қазіргі уақытта ауылшаруашылығымен, соның ішінде мал шаруашылығымен айналысатын агроқұрылымдар тұрғындарының экономикалық әл-ауқатын, сонымен қатар олардың территориясының экологиялық жағдайларын сақтау мақсатында ауыл шаруашылық алаптарын, соның ішінде жайылымдарды тоздырмай тиімді пайдалану өзекті мәселелердің бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасында жайылымдар ауыл шаруашылығы алқаптарының басым түрі. Жер қоры туралы талдамалы жиынтық есеп мәліметтері бойынша оның территориясында 184,9 млн га астам мал азықтық алаптар бар, оның 5,8 млн га жақсартылған. Ауылшаруашылық алаптар құрамында табиғи мал азықтық алаптардың үлес салмағы республиканың солтүстігінен оңтүстігіне қарай бағытталғанда көтеріле бастайды. Олардың үлесі орманда-далалы аймақта – 44%, құрғақ-далалы – 57%, жартылай шөлейтті – 82% құрайды. Төмендегі 1,2 суреттерде 1991-2021 жылдардағы мал азықтық алаптардың жер көлемінің өзгеруі көрсетілген [1].

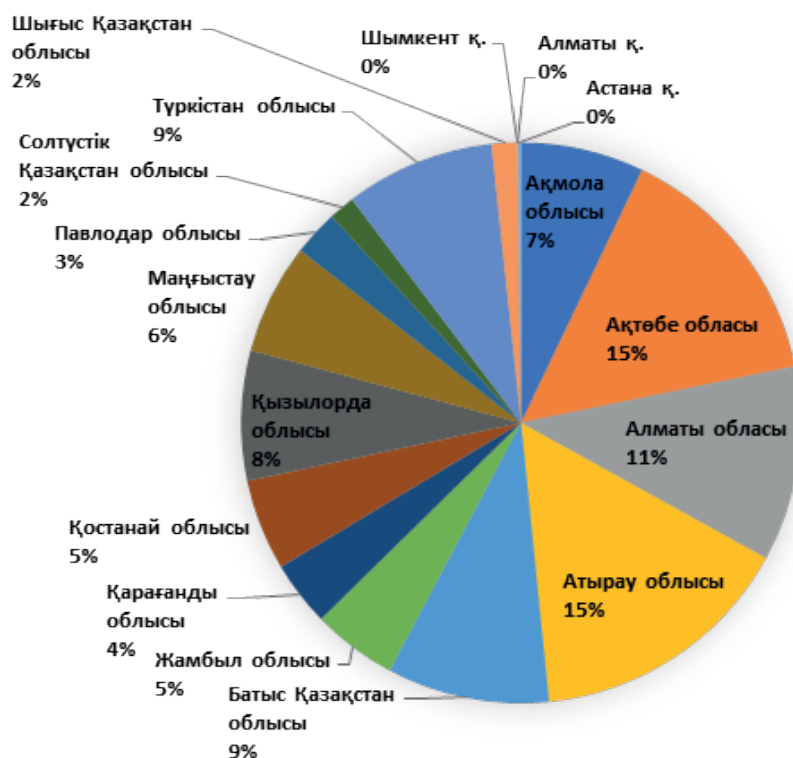
1 сурет - Жайылым алаптар территориясының өзгеру динамикасы

2 сурет - Шабындық алаптар территориясының өзгеру динамикасы

Алайда, соңғы уақытта жайылымдарды пайдалану жағдайы күрделене түсті, бұл 27,1 млн гектарға жеткен деградацияланған жерлердің жыл сайынғы өсімімен себептеледі. Елді мекендердің айналасындағы жайылымдар территориясының деградацияға ұшырауы соңғы уақыттары жеке мал басының едәуір өсуі мен жер пайдаланушылар арасында жайылымдық алаптардың біркелкі бөлінбеуі, сондай-ақ шалғайдағы жайылымдарда тұрғылықты жерінің айналасында 5-7 км суару көздерінің болмауы. Осыған байланысты ауылдардың айналасындағы жайылымдар жарамсыз болып қалып жатыр. Жайылымдардың тапталуы негізінен тау етектерінде – 3,8 млн га, шөлді аймақта – 13,2 млн га, орманды-далалы және далалы аймақта 5,6 млн га [2].

Үшінші суретте Қазақстанның тапталған жайылым алаптарының облыс бойынша үлесі көрсетілген. Өңірлік тұрғыдан алғанда тапталған жайылымдардың шағын аландары Атырау (4,2 млн га), Ақтөбе (3,9 млн га), Алматы (3,0 млн га), Батыс Қазақстан (2,9 млн га), Қызылорда (2,2 млн га), Ақмола (2,0 млн га) облыстарында кездеседі.

3 сурет - Тапталған жайылым алаптардың облыс бойынша үлесі (2021 ж.)

Жайылымдардың азықтық өнімділігі пайдалану әдісіне байланысты. Қазақстан аумағындағы мал азықтық алаптардың тозуының негізгі проблемасы – жердің жүйелі және ұтымды пайдаланылмауы [3]. Зерттеушілер жайылымдардың деградациялануының

себебін ашып, осы жағымсыз құбылыстың негізгі себебін көрсен. Олардың пікірі бойынша, көпжылдық статистикалық және эксперименттік деректерді талдауға негізделген жайылымдық аумақтардың тапталу себебі келесідей іс – шаралар кешенін сақтамау болып табылады: жайылымның жүктемесі, әдістері мен мерзімдері, жайылымдарды толықтай пайдалану коэффициенті және басқалары. Сондай-ақ, жайылымдарда шамадан тыс мал жаю жүктемесінің теріс рөлінің басымдылығын атап көрсетеді.

Қазақстанда жайылымдардың жүйесіз және ретсіз пайдаланылуы бағалы дәнді өсімдіктерінің құлдырауына және олардың өнімділігінің төмендеуіне әкеледі. Нәтижесінде қоректілігі нашар, зиянды және улы шөптермен қаныққан жайылымдар пайда болды. Республиканың көптеген ауыл шаруашылық кәсіпорындарында қолданылатын жүйе - қыста қорада ұстау және жазда жайылымдарда еркін мал жаю болып табылады. Еркін мал жаю жүйесінің айтарлықтай кемшіліктері бар. Бұл жайылым учаскесінің бүкіл аумағынан өтіп, жайылымдағы барлық табиғи азық базасын таптап кетуі. Мұндай мал жаю жүйесі бүкіл учаскені бірден деградацияға ұшыратпайды, тек мал көп шоғырланатын жерлері ғана ұшырайды. Демек, шектен тыс мал жаю жайылымға тікелей немесе топырақ арқылы шөптің құрамына әсер етеді, әсіресе қарқынды және реттелмеген кезде. Оның тікелей әсері - бұл мал жеуге жарамды шөптердің кейбір түрлерін азаюына, басқаларының, яғни арамшөптердің көбеюіне ықпал етеді. Сондықтан мал жаю шөптің құрамына айтарлықтай әсер етеді: кейбір жоғары сабақты түрлердің көптігін азайтады және дәнді шөптердің көбеюіне ықпал етеді [4].

Негізінен елді мекендерге, су қоймаларына, жазғы лагерьлерге және ең дәмді шөпті бөліктерге жақын аумақтарға деградация процесі қатты әсер тигізеді. Кейбір жағдайларда тапталған жайылымдардың алаңы 2 есеге ұлғайып, басқаларында шамалы өзгерсе де, кей тұстарда топырақтың тым жалаңаштануы немесе улы арам шөптер басып кетуі көбірек кездеседі. Тапталған жайылымдарда қарқынды жайылымның әсерінен түрлердің жалпы санының азаюы және жайылымдық жем сапасының нашарлауы жолында жайылымдық деградация орын алады.

Табиғи жайылымдардың өнімділігінің үдемелі төмендеуін тоқтату және оларды одан әрі жақсы деңгейде ұстау үшін күтім мен дұрыс пайдалану бойынша бірқатар шараларды жүзеге асыру қажет:

- шөптерді себу арқылы жер оттылығын жақсарту;
- жайылымдарды қалпына келтіру үшін қолданудан уақытша алу немесе демалдыру;
- қатаң бақылау жүргізу;
- шөпті күту бойынша агротехникалық іс-шараларды жүргізу.

Барлық осы жайылымдық күтім және оны пайдалану шаралары жайылым айналымы жүйесіне біріктіріледі. Сондықтан жайылымдарды ұтымды пайдаланудың негізгі шарты жайылым айналымын қолдану болып табылады, ол қора жүйесінде малдарды реттеліп жаюды, жайылымның белгіленген тәртібін және шөпті жаю техникасын сақтауды, жайылымның басталу және аяқталу мерзімдерін әр қорада жылдар бойынша кезектестіруді, ал қажет болған жағдайда жайылымдық пайдалану қораларында шабындыққа мезгіл-мезгіл ауысуды көздейді.

Қорыта айтқанда жайылымдардың деградацияға ұшырауы оларға антропогендік әсер ету факторлары мүмкіндік шегінен асып кеткен жағдайда орын алады. Бұзылған экожүйелердің жерлерін жақсарту бойынша іс-шаралар жүргізу арқылы оларды қалпына келтіру жұмыстары аймақтық ерекшеліктерді ескере отырып жүргізіледі (шөп егу немесе көпжылдық шөп қайта егу, жайылым айналымдарын енгізу және т.б.). Қазіргі кезде бұл жұмыстардың жүргізу қарқындылығы төмен. Сол себептен деградация процесі Қазақстанның табиғи мал азықтық алқаптардың құндылығының жоғалтуына қатты әсерін тигізеді. Жоғарыда айтылған мәселелерді шешу мал азықтық алаптар территориясын зерттеуді қажет етеді, бұл біздің әрі қарай зертеулеріміздің тақырыбы болып табылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының жер қоры туралы жылдық аналитикалық есеп, 2021ж.
- 2 Можаев Н.И., Серикпаев Н.А. Практикум по кормопроизводству [Текст]: - Астана: Типография КазАТУ им. С.Сейфуллина, 2007. - 51-52 с.
- 3 Robinson S., Milner E., Alimaev I. Rangeland degradation in Kazakhstan during the So-viet era [Text] / Journal of Environments. - 2003. – Vol. 53 (3). - P. 419-439.
- 4 Zhang K, Zhao K. Afforestation for sand fixation in China [Text] / Journal of arid environment. – 2011. -Vol. 16. -No1: - P. 3-10.

Ғылыми жетекшісі: доцент Карбозов Т.Е.

UDC 332.3

ENVIRONMENTAL PROTECTION

*Assanova G.A. Associate Professor of the Department
Temirbayev R., 2nd year student
S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Astana*

In the modern society individuals face with a huge problem which associated with environmental degradation. The practice of protecting the environment is known as environmental protection and is carried out by all levels of society, including governments and organizations. Its goals are to preserve natural resources and the current natural environment, as well as to repair harm and reversing trends where practical.

Programs for environmental protection include those that aim to lower the hazards that contaminants like fuels, lubricants, and hazardous waste provide to the environment. By outlining safe working practices for handling these compounds, monitoring the storage vessels and placements, and designating preventative maintenance methods, these interventions target pollution preventive methods and regulatory compliance. Environmental emergency plans are also included, which outline the proper steps to be performed in the case of a leak or discharge [1].

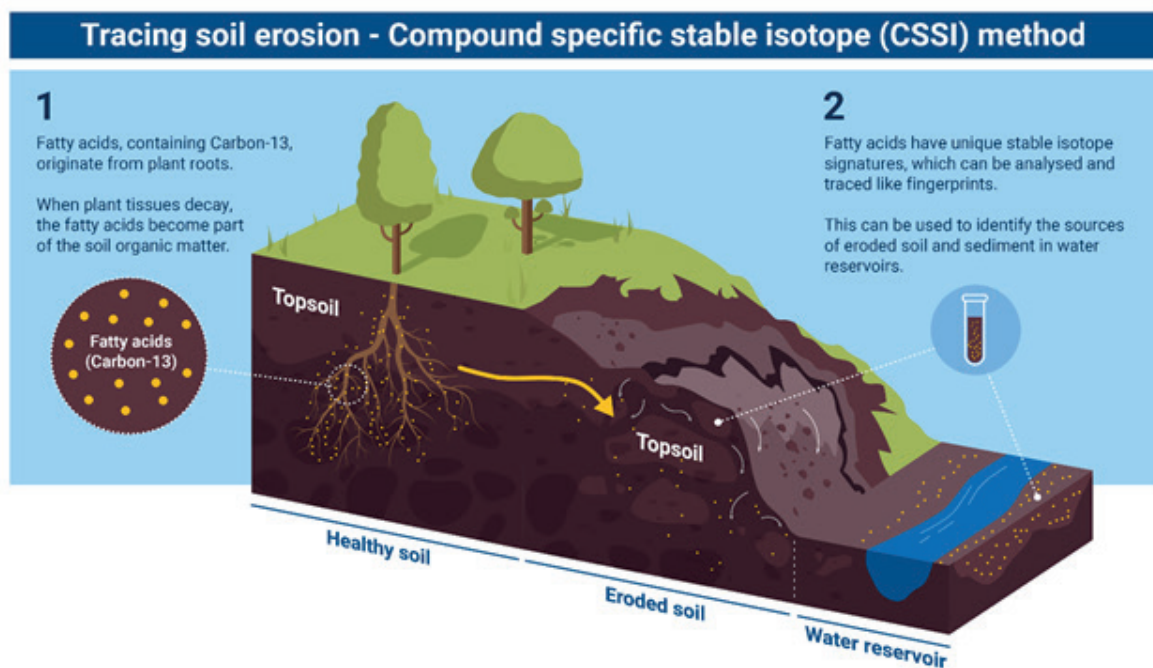
Currently, there is a real threat to the entire world. The issues that endanger human existence on Earth include overpopulation, acid rains, global warming, and air and water pollution. Due to burning or cutting them down, our forests are disappearing. Our ability to breathe will eventually run out if this tendency keeps up. In addition to this it should be common attention to soil erosion, a significant issue in human life. If we delve more into environmental protection, we may have a protracted conversation about it. Furthermore, are humanity able to stop this problem? is a debatable issue.

The LandSoil model (Ciampalini et al., 2012), a landscape development model simulating soil erosion at fine spatial resolution (1–10 m) and midterm temporal scales (10–100 years), was evaluated in this work for its sensitivity analysis. Our goal was to discover the model's most important variables and the critical parameter combinations that resulted from their interaction. To calculate soil loss on a topographical entity - a virtual hillslope - we used a local sensitivity analysis, commonly known as a “one-factor-at-a-time” approach, which was based on the virtual catchment framework given by Cheviron et al (2010, 2011). The effects and hierarchy of Hydrological elements, soilterrain parameters, and the primary topographical configurations of the watershed (i.e., hillslope profile) were then controlled using a multicategory analysis.

The findings demonstrate the traditional relevance of rainfall amount (no rain means no water erosion). In a second level, the findings show the interactions between variables that affect sediment production function, including soil roughness, soil crusting, and soil cover, as well as the impact of topography on water flow at the catchment scale [2].

The top layer of soil, where plants obtain the majority of their nutrients and water, is removed through a process called soil erosion. The most typical kind of land deterioration is this one. The productivity of the land decreases when fertile topsoil is removed. All continents experience soil erosion naturally, however human activity substantially speeds up this process. The majority of soil erosion happens on slopes. Wind, torrential rain, or the melting of snow in the north are examples of natural causes. Based on the information gathered, soil preservation techniques such as terracing, contour and strip farming, minimal tillage, no-tillage, mulching, usage of cover crops, erosion ridges and furrows, can be used. Moreover, humankind has developed numerous techniques to delay soil erosion, including modifying the intended usage, in order to prevent it.

It is crucial to accurately determine the extent of erosion and the amount of soil lost, as well as to optimize land management and put soil conservation measures in place, because eroded soil may not recover for many years. Atomic technology can be useful in this situation. PHV measurement and CCCI analysis are the two approaches that are most frequently used to stop soil erosion. The amount of soil lost and the rate of erosion can be measured using the RHV measuring method, and the erosion-prone locations can be found using the CSSI-analysis [3].

Picture 1- Tracing soil erosion

Researchers can locate pockets of erosion and determine how different land uses and crops affect erosion by monitoring the presence of stable isotopes in soils, such as carbon-13. (Photo: IAEA/A. Vargas) [3].

More than 1.5 billion people worldwide struggle to grow enough food because of soil erosion, according to the UN. Governments are searching for ways to shift to a green economy, and the global society is seeking novel approaches to sustainable development. How to continue farming while preserving soil fertility.

The natural and climatic characteristics of the nation are most apparent when discussing the condition of the soil. Over 32 million hectares of arable land are present in Kazakhstan. Around half of these - roughly 55% - are located on the dry steppe. Black earth, a soil type

native to Kazakhstan, has a humus level ranging from 3 to 6%. They are primarily found in the country's northern, eastern, and central regions. With a humus level of 2 to 3%, chestnut soils can be found in Kazakhstan's north, center, east, and western regions. With the proper supply of cultivation methods, these soils could be advantageous for the cultivation of agricultural crops. Light chestnut soils, which also demand for an appropriate tillage strategy and occasionally irrigation, are more prevalent in the southern region of Kazakhstan, gray earth. When discussing the fertility of these soils, it is important to keep in mind that since the 1950s, when virgin and fallow lands were developed, the natural ecosystem has been harmed, and the humus content has decreased from its original level. But eventually, soil fertility leveled off. But it's important to keep in mind that farming practices are the only factor affecting land fertility [4]. It is unacceptable to discuss a longterm decline in soil fertility because there is no solid evidence for such a claim. The methodical application of soil-protection measures will affect a lot of things [5].

Picture 1- Water erosion

Regrettably, the soil erosion caused by wind in many parts of the nation serves as a reminder. Dust storms still happen today in Kazakhstan's southern regions. For instance, light soils with me-chanical composition in the Zhambyl, Mangistau, and Pavlodar regions exhibit wind-induced soil erosion. Fallow fields are more frequently linked to wind erosion of soil in the republic's north. Me-chanically prepared fallow fields are vulnerable to soil erosion from the wind. We advise chemical fallows as a wind erosion defense for soils. The moldboard plowing must be entirely disregarded. Experts recommend rich crop rotations, entirely replacing fallow lands with "cash" crops, to protect soil fertility and enhance soil structure. Several mixes of cover crops may be used throughout the southern part of the nation.

Picture 3- Wind erosion

The result of soil erosion by water, gully formation. It is primarily seen in northern grain-growing regions. Water erosion of soils is visible on fallow fields and on predecessors of stubble on lowslope NKO areas. Fallow lands must be totally excluded from farming operations in order to preserve soils from water erosion. The contour farming system can be used in specific

circumstances. It is also possible to flatten the soil across the slope while leaving plant remains and stubble on top of the soil. Planning should be done before planting perennial grasses with good projective cover in the developed gullies and water courses. Topographic data is required for the deployment of soil conservation cropping systems and the shift to targeted application of cropping components. For the deployment of soil conservation cropping systems and the shift to targeted application of cropping system components, topography information is required. It is crucial to remember that climate change can make the decline in soil fertility worse, which can then result in the loss of agrobiodiversity and degradation of the water cycle for both soils and plants. Ecosystems are negatively impacted by land degradation and desertification, which also makes them more vulnerable to the effects of global warming.

Soil erosion is a difficult problem to solve currently. The land cadastre can help us think of answers to this issue, but not everyone will be able to comprehend it at all. The proper use of land that prevents further degradation is the responsibility of land management. By modifying the designation of this or that parcel of land, the issue of soil erosion can be resolved. By doing this, we can protect the soil and reduce soil erosion. You might wonder how exactly we might preserve humus by altering the land's intended usage. This is the issue with changing arable land to pasture, which gives the land a vacation from all physical and chemical impacts, as well as giving the top layer of the source of nitrogen and preventing wind erosion on the layer of plants that remain. How exactly, you could ask? The moisture and plant pollen in the topsoil will protect the humus, which is a straightforward solution. Forest belts can potentially be a solution in this case. In this scenario, the trees will serve as a wall. By doing so, the wind won't be able to lift the grounds of top layers.

To stop soil erosion, utilize the example of the land that my father uses. The land was protected and even improved after he switched 390 hectares of farmland to pasture in 2019. Additionally, after three years, this plot was producing three times as much as the others. It illustrates how wise land management benefits not only our planet but also for individuals.

Picture 4- Forest belts

Reference

- 1 Environmental protection. [Electronic resource]. -URL: <https://ehs.psu.edu/environmental-protection>
- 2 Local Sensitivity Analysis of the LandSoil Erosion Model Applied to a Virtual Catchment (Scopus)
- 3 [Electronic resource]. -URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-803011-0.00003-3>
- 4 What is soil erosion? How does nuclear technology help detect and prevent it? [Electronic resource]. -URL: <https://www.iaea.org/ru/newscenter/news/chto-takoe-eroziya-pochvy-kak-yadernye-tehnologii-pomogayut-obnaruzhit-i-predotvratit-ee>
- 5 Soils of Kazakhstan. [Electronic resource]. -URL: <https://baraev.kz/novosti/2445-pochvy-kazakhstana.html>
- 6 Kanat Ashkevich, how do experts assess the condition of soils in Kazakhstan today? [Electronic resource]. -URL: <https://world-nan.kz/blogs/pochvy-kazakhstana>

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЙМАҒЫНДАҒЫ РЕКУЛЬТИВАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Абдикаримова К.Е. магистр, аға оқытушы

Акылбекова Г.А. 2 курс студенті

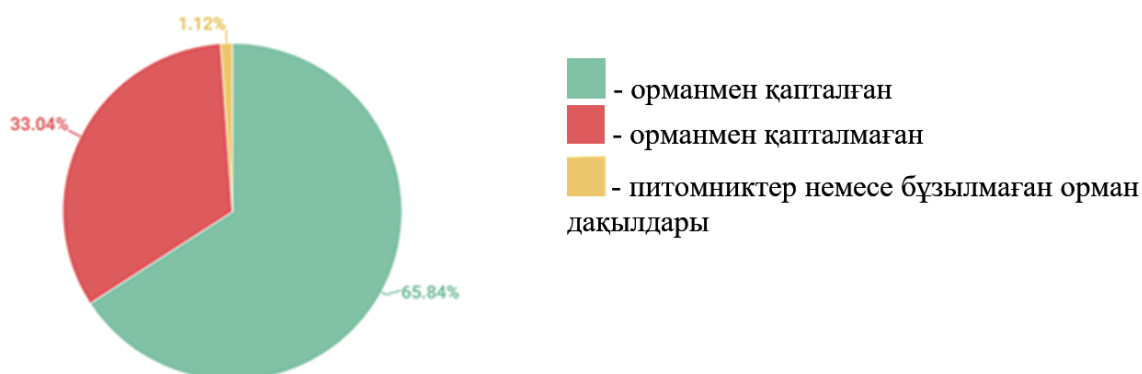
С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.

Жерді қайта құнарландыру, рекультивация - табиғат пайдалану процесінде бұзылған жерлердің өнімділігін қалпына келтіруге, сондай-ақ қоршаған орта жағдайларын жақсартуға бағытталған іс-шаралар кешені. Қазақстанның шөлейт аймағында рекультивация барған сайын маңызды міндетке айналууда, өйткені бұл өңірде экологиялық жағдайдың тез нашарлауы орын алууда. Екібастұз ауданы құрғақ дала ай-мағында, Солтүстік Қазақстан жазығы мен қазақтың ұсақ шоқыларының шекарасында, қабаттық-денудациялық, палеогендік жазықтарда жеке төмен төбешіктермен орналасады. Климаты күрт континенталды, қысы суық және жазы ыстық. Қолайсыз факторларға ауа-райы жатады: күзгі және көктемгі аяздар, күнделікті және жылдық температураның үлкен ауытқуы және жыл бойына желдің жоғарылауы. Орташа алғанда, жылдық температура +10с, абсолютті минимум -45 градус, ал максимум -45 градус. Жауын-шашынның жылдық орташа мөлшері 180-ден 250 миллиметрге дейін өзгереді, сонымен қатар аймақтың құрғақтығын салыстырмалы түрде төмен ылғалдылықпен түсіндіруге болады [1].

Өсімдіктерді олар өспеген жерлерге көшіру процесі интродукция деп аталады. Кез келген қаланың құрылысы әрқашан көгалдандыру үшін өсімдіктерді таңдаумен байланысты. Қоршаған ортаның экологиялық жайлылығы мен тепе-теңдігінің негізгі факторларының бірі, оның сапасының өлшемі мен индикаторы аумақтарды көгалдандыру деңгейі болып табылады. Екібастұзда 160,1 га жасыл желек бар, бұл нормативтен 74,5 га, яғни екі есе аз. Егер қаланың айналасында қараусыз қалған, демек, кептіру саяжайлары барған сайын көбейіп бара жатқанын ескеретін болсақ, онда көгалдандыру жағдайы жақсармайды, бірақ нашарлайды. Жазғы бағбандарға қамқорлық ерекше болуы керек, өйткені олар әрқашан Екібастұздың айналасында жасыл аймақ құруда маңызды рөл атқарды, яғни олар азық-түлікпен қатар экологиялық мәселелерді де шешті [2].

Екібастұз үшін қыстың төзімділігі, аязға төзімділігі, құрғақшылыққа төзімділігі, тұзға төзімділігі Негізгі сипаттамалар болып табылады. Нысандарды көгалдандыру үшін екі әдіс қолданылады:

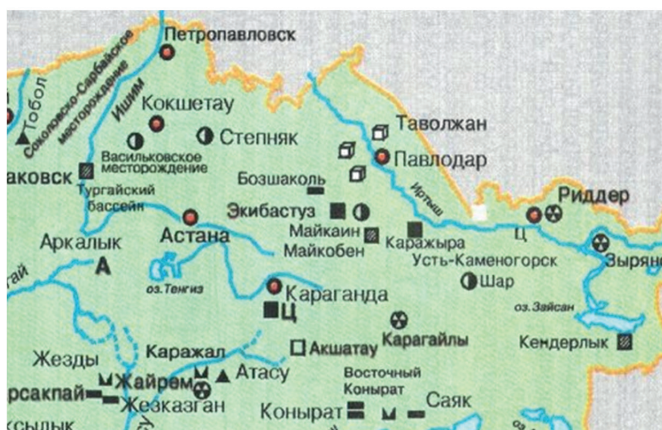
Тұрақты-ағаштар, бұталар мен гүлзарлар геометриялық фигуралардың контурын қайталай отырып, симметриялы түрде орналастырылған.

1 сурет - 1991-2016 жылдардағы орман алқаптары мен ағаш-бұта екпелерінің динамикасы, мың га [3]

Көгалдандыруды абаттандыру әдісі - еркін отырғызылған ағаштар. Барлық басқа стильдер екі трюктің тіркесімі болып табылады.

20 ғасырдың 70-жылдарында Екібастұз қаласында ГРЭС құрылысы басталды. Осыған байланысты қалада көгалдандыру бағдарламалары қабылданды. Құрылыс аяқталғаннан кейін электр энергиясымен бірге күл құбырлары арқылы ағып, күл үйінділері пайда болады. Олардың жинақталуы әлі де жалғасуда. Нәтижесінде топы-рақтың күкіртпен және басқа элементтермен ластануы, табиғи жем-шөп алқаптарының өнімділігінің төмендеуі және қоршаған экожүйелердің биологиялық әртүрлілігінің төмен-деуі байқалады. Көгалдандырудың қиындығы-күл құрылымының болмауы, бұл су мен жер эрозиясының әсеріне, бетінің сулануының жеткіліксіздігіне әкеледі. Күл үйінділерін көгалдандыру мақсатында күлдің бетін үгінділермен мульчирование қолданылды. Бірақ бұл тиімді болмады, өйткені барлық мульчирование қабаты күзде-көктемде желмен ұшып кетеді және өсімдіктер пышаққа ілініп үлгермейді. Осы факторлардың барлығы пышақты тез қалпына келтіруге кедергі болып табылады.

2 сурет - Қазақстан пайдалы қазбалар картасы

Екібастұздағы рекультивация - бұл көп күш пен уақытты қажет ететін процесс. Алайда, жергілікті билік, компаниялар мен экологиялық ұйымдардың бірлескен күш-жігерінің арқасында қалада экологиялық тепе-теңдікті қалпына келтіруге айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді. Қалпына келтіру жобасы болашақ ұрпақ үшін табиғи ортаны сақтап қана қоймай, жергілікті тұрғындардың өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етті.

Қалпына келтіру жобасы аясында Екібастұзда топырақ жамылғысы қалпына келтірілді. Бұрын көмір өндірілген жерлердің көп бөлігі топырақтың жұқа қабатымен жабылған немесе мүлдем жоқ. Топырақ экожүйеде өсімдіктерді қоректендіруге маңызды рөл атқарады, бұл өз кезегінде жануарлар әлемін қолдайды. Қалпына келтіру жобасы аясында Екібастұзда шөп жамылғысы шабылды, содан кейін бұл жерлерге органикалық тыңайтқыштар енгізіліп, шөптер мен басқа да өсімдіктердің тұқымдары себілді. Сонымен қатар, кейбір учаскелерде өсімдіктер отырғызылған жасанды топырақтар жасалды.

Екібастұздағы рекультивация жобасының нәтижелері әсерлі. Соңғы жылдары бұрын көмір өндірілген 1000 гектардан астам жер қалпына келтірілді. Өсімдік жамылғысын қалпына келтіруге көмектесетін 500 мыңнан астам ағаштар мен бұталар отырғызылды. Осы жұмыстардың нәтижесінде ауадағы оттегінің деңгейі жоғарылап, зиянды заттардың шығарылу деңгейі төмендеп, өзендер мен су айдындарындағы судың сапасы жақсарды.

Екібастұздағы рекультивация жобасы қоршаған ортаның ластануына қарсы күрестің табысты үлгісі болып табылады. Бұл жоба экожүйелер толығымен жойылған жерлерде де табиғатты қалпына келтіруге болатындығын дәлелдейді. Екібастұздағы рекультивация жобасы табиғатты қорғау үшін күресте күш біріктірген мемлекеттік және жеке ұйымдардың күш-жігерінің арқасында жүзеге асырылды. Рекультивация-бұл

экожүйелерді қалпына келтіру ғана емес, бұл болашақ ұрпақ үшін салауатты және қолайлы органы қамтамасыз етуге көмектесетін болашаққа инвестиция.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Горбунов А. Г. Озеленение и рекультивация в полупустынной зоне Казахстана. 2014 [Электронный ресурс] URL: <http://e-kitap.kz/book/2930>
- 2 Акимат Павлодарской области. Природно-климатические условия [Электронный ресурс] URL: https://pavlodarregion.gov.kz/ru/region_1_3 (дата обращения 06.02.2023).
- 3 Цешковская Е.А., Голубева Е.И., Цой Н.К., Оралова А.Т., Матонин В.В. Geoeological aspects of disturbed lands reclamation in the Karaganda region (the republic of kazakhstan). [Text] / Е.А Цешковская, Е. И Голубева, Н.К Цой, А.Т.Оралова, В.В. Матонин / Vestnik Moskovskogo Universiteta, Seriya-5: Ekonom. -2021. Issue 4. – P.73-80. Language: Russian, База данных: Scopus

УДК 032

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Абельдина Р.К., доцент

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

Анализ формирования органов по управлению земельными ресурсами с момента обретения независимости Казахстана показал, что его структура неоднократно подвергалась изменению.

На первоначальном этапе в 1991 году Указом Президента был создан Государственный комитет Республики Казахстан по земельным отношениям и землеустройству (Госкомзем). В систему органов управления землеустроительной службы республики в то время входили Госкомзем, 19 областных, 2 городских и 223 районных комитета, Государственный научно-производственный центр земельных ресурсов и землеустройства (ГосНПЦзем) и его подразделения в областях, Государственный институт сельскохозяйственных аэрофотогеодезических изысканий (ГИСХАГИ).

В октябре 1996 г. Государственному комитету Республики Казахстан по земельным отношениям и землеустройству переданы функции, полномочия по управлению имуществом и делами Главного управления геодезии и картографии Республики Казахстан.

В марте 1997 г. Государственный комитет Республики Казахстан по земельным отношениям и землеустройству преобразован в Комитет по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан.

В октябре 1999 г. образовано Агентство Республики Казахстан по управлению земельными ресурсами на базе Комитета по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан.

С 2001 года Агентство является центральным уполномоченным органом по управлению земельными ресурсами Казахстана и осуществляет в пределах, предусмотренных законодательством, специально исполнительные, разрешительные и контрольно-надзорные функции, в также координирует работы в сфере государственного управления земельными ресурсами, землеустройства, ведения государственного земельного кадастра и мониторинга земель, топографо-геодезических и картографических работ.

Постановлением Правительства РК № 14 от 14.01.2005 г. комитеты по управлению земельными ресурсами стали территориальными управлениями.

В августе 2006 г. были ликвидированы территориальные органы в городах (кроме Алматы и Астаны) и районных центрах. В целях регулирования земельных отношений в составе местных исполнительных органов в акиматах области, городах республиканского значения и в столице республики образована новая структура – управление земельных отношений, в акиматах района и городах областного значения – отделы земельных отношений. Тем самым была нарушена вертикальная структура управления земельными ресурсами.

В 2007 году система управления опять подвергается изменению. Согласно Постановлению Правительства РК № 1158 от 30 ноября 2007 года, территориальные управления были реорганизованы в межрегиональные земельные инспекции (МЗИ) Агентства РК по управлению земельными ресурсами. Затем они опять реорганизуются в территориальные земельные инспекции (ТЗИ). С сентября 2014 года функции государственного контроля за использованием и охраной земель переданы местным исполнительным органам [1].

В 2012 года УЗР осуществляется Комитетом по управлению земельными ресурсами Министерства регионального развития, а с 2013 года - Комитетом по делам строительства, ЖКХ и управления земельными ресурсами Министерства национальной экономики РК [2].

С 2016г. при МСХ РК Комитету по управлению земельными ресурсами были переданы полномочия в области управления земельными ресурсами, НАО «Правительства для граждан» компетенции по ведению земельного кадастра и технического обследования недвижимости».

С 2021 года компетенции по земельному надзору от местных исполнительных органов (акиматов) были переданы Комитету по УЗР при МСХ РК. При этом НАО «Правительства для граждан» осталось ведущим предприятием по ведению ГЗК и мониторинга земель. Некоторые функции по обновлению цифровых картографических данных АИС ГЗК и ЕГКН были возложены отчасти на Комитет геодезии при Министерстве цифрового развития [3].

Это, в свою очередь, требует внесения изменений в ранее принятые нормативные правовые акты различного уровня по вопросам регулирования земельных отношений, управления земельными ресурсами их использования и охраны и Земельный кодекс Республики Казахстан.

Одной из основных задач земельной политики Республики Казахстан является методическое и нормативное обеспечение рационального использования и охраны земельных ресурсов путем формирования устойчивого землепользования и совершенствования земельных отношений и землеустройства [4].

Список литературы

- 1 Автоматизированная информационная система государственного земельного кадастра Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: <https://aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/2-2/> (дата обращения: 07.02.2023)
- 2 Сводные аналитические отчеты о состоянии и использовании земель Комитета по УЗР при МСХ РК
- 3 Комитет по управлению земельными ресурсами Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс]. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/land/about/structure?lang=ru> (дата обращения: 07.02.2023).
- 4 Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the Re-public of Kazakhsta. Ozeranskaya, N., Abeldina, R. Kurmanova, G., Moldumarova, Z., Smun-yova, L. // International Journal of Civil Engineering and Technology, -2018. -№9(13). -P. 1500–1513.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭРОЗИОННЫХ ПРОЦЕССОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ГИС ТЕХНОЛОГИЙ

*Бабкенова Л.Т., старший преподаватель
Унышева Н.К., докторант
Кадылбеков М.К., старший преподаватель
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Для рационального использования земель сельскохозяйственного назначения, одним из факторов является вовлечение земель подверженные эрозией.

Эрозия почвы подразумевает разрушение поверхностного слоя земли из-за воздействия осадков и ветра. Согласно расчетам, в течение двух последних веков эрозия уничтожила почти 2 миллиарда га пашни.

Из-за эрозии и непринятия мер по ее предупреждению, развитию и распространению экономике страны наносится огромный ущерб. Снижается потенциальное плодородие почв, ухудшаются химически и агрофизические свойства, снижается биологическая активность. Как результат - снижается урожайность и ухудшается качество сельхоз продукции.

При увеличении эрозионных процессов происходит масштабное усиление деградированных почв. Это, во-первых, связано с распространением и необратимостью, изменений почвенного покрова, во-вторых, увеличением сельскохозяйственных затрат на пеезды и транспортировку продукции [1].

По данным качественной характеристики земель, смытые почвы в республике распространены на площади около 5,0 млн га, из них в составе пашни - 1,0 млн га. Почвы, подверженные ветровой эрозии, занимают 25,5 млн га, из них в составе пашни - 594,6 тыс. га. В связи с введением института частной собственности на землю вопросы защиты почв от эрозии остались «открытыми», считают ученые.

Одним из решение поставленного вопроса, является совершенствование систем земледелия и землеустройства новый комплекс крупномасштабного комплексного картографирования сплошных почв на принципах регионального и ландшафтно-экологического подхода, включающий детальную эрозионную съемку с определением степени реальной эрозии и диагностики процессов водной и ветровой эрозии [2,3].

Моделирование водно-эрозионных процессов.

С появлением в начале XXI века в открытом доступе космических снимков сверхвысокого разрешения (1.65–0.4 м) у исследователей появилась возможность картографирования и мониторинга овражной эрозии. Одновременно с развитием геоинформационных технологий анализа рельефа формируется направление полуавтоматизированной идентификации эрозионных форм с использованием космических снимков, позволяющее надежно дешифровать эти формы и существенно сократить трудоемкость работ [4].

На современном этапе перспективными методами определения эрозии являются математическое моделирование и дистанционные методы зондирования Земли. Информации о развитии эрозии на сельскохозяйственных землях используются космические снимки Landsat или ASTER с разрешением 30 и 15 м соответственно [5]. Использование снимков, распространяемых на бесплатной основе в цифровом виде и за разные временные интервалы, позволяет определить различные показатели заовраженности: густоту овражной сети ($\text{км}/\text{км}^2$), плотность оврагов ($\text{ед.}/\text{км}^2$), площадную и линейную динамику овражной сети.

Оценка эрозионной опасности на основе реализованной в ГИС пространственной математической модели основывается на континуальном учете особенностей рельефа и почвенного покрова и позволяет получить оценочные характеристики для любой точки рассматриваемой территории. Моделирование производилось в многофункциональном ГИС-приложении ArcGIS 10.1 с использованием модулей Spatial Analyst и Hydrology на основе гидрологически корректной цифровой модели рельефа с размером ячейки 30×30 м [6,7].

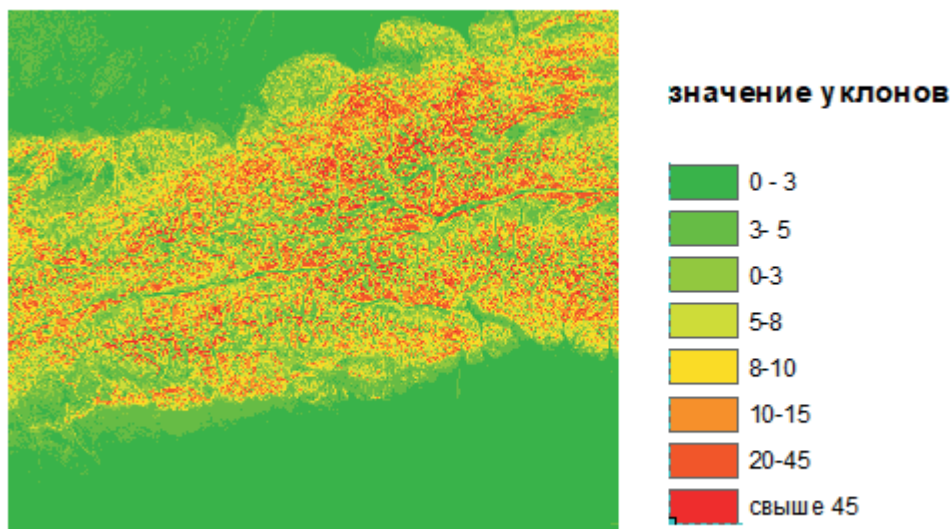

Рисунок 1 - Результаты построение уклонов

Качественную оценку эрозионной опасности территории проводили на основе классификации[8], где крутизны склонов начинается с установления интервалов величины уклонов, которые зависят от степени выраженности рельефа, типа почв, их механического состава, степени смывности и других условий. В связи с этим для разных зон и районов интервалы уклонов могут быть различными. На рис.1 зеленым цветом показаны территории, имеющие крутизну до 3 градусов, соответственно красным высокий градус уклона.

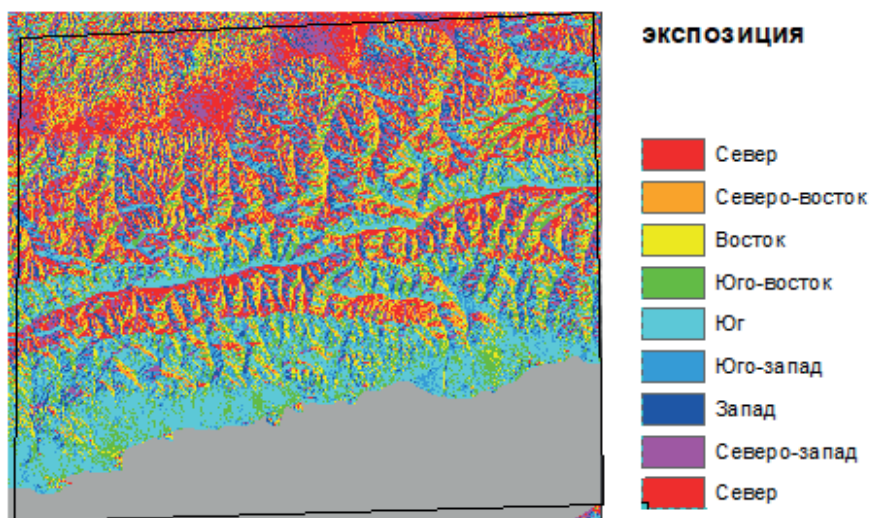

Рисунок 2 - Растровая поверхность экспозиции

Инструмент «Экспозиция» (Aspect) рассчитывает направление, в котором располагаются плоскости поверхностей склонов для каждой ячейки растра. Экспозиция поверхности обычно влияет на количество солнечного света, получаемого этой поверхностью (склоном); в северных широтах места с южной экспозицией теплее и суше, чем участки с северной экспозицией.

Следующим фактором построение модели является водосборная площадь.

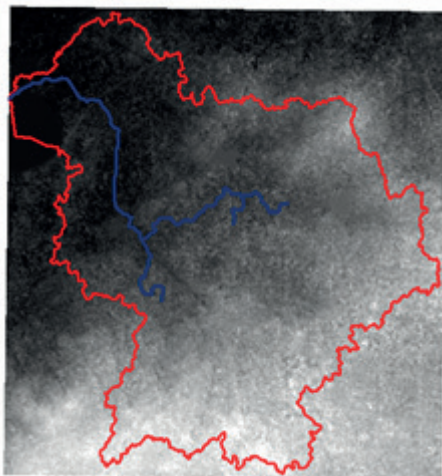

Рисунок 3 - Модель водосборной площади

Для каждого элементарного бассейна модели высчитывается суммарная протяженность овражной сети, густота овражной сети и плотность оврагов. Данный метод позволяет получить результаты высокой точности, так как снимки представлены в цифровом виде. Но такое разрешение слишком мало, чтобы давать объективные данные по динамике овражной эрозии, вследствие небольшой длины и площади многих овражных форм [6]. Таким образом построение модели потенциального развития эрозии почвы возможны на небольших участках севооборота, что позволяет оперативно определять эрозийные участки, что показано на Рис 3.

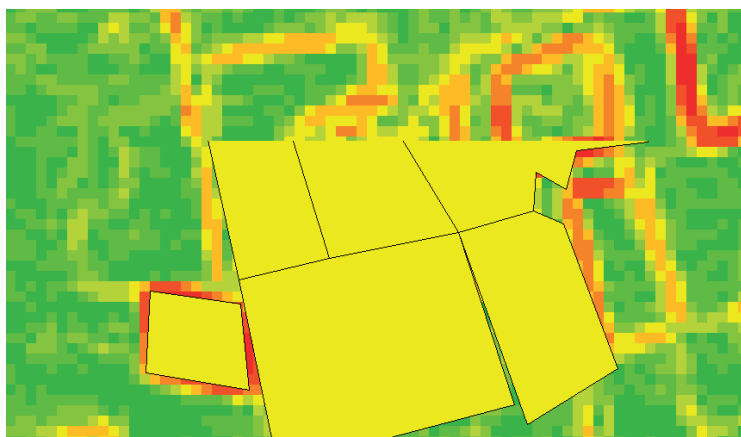

Рисунок 4 - Участки подверженные эрозии, с использованием инструмента «Эффект»

Важным аспектом оптимизации производства является проведение мероприятий по минимизации факторов деградации сельскохозяйственных земель [8]. Высокие требования предъявляются к качеству съемочных материалов, а именно к их разрешению. Установлено, что для надежного дешифрирования овражных форм могут быть использованы космические снимки, синтезированные в естественных цветах с разрешением 0.5–1.5 м, которые относятся к снимкам высокого и сверхвысокого разрешения: на них выявляются овраги всех типов и стадий развития. В программе SAS.Планета имеются снимки требуемого качества, они предоставлены разными коммерческими ресурсами, такими как

Google, Яндекс, Bing, ESRI. Космические снимки получены со спутников WorldView-2, WorldView-3 и GeoEye-1. Различные Веб-приложения дают возможности подобрать для конкретной территории наиболее качественные снимки за требуемые интервалы времени, что позволяет создать модели водно-эрозионных процессов, оцифровать все овражные формы и создать векторизованный слой овражной сети. Этот базовый слой оврагов затем может быть обработан в любой ГИС.

Результаты моделирования можно использовать при ведении хозяйственной деятельности

Материалы космических съемок Земли высокого и сверхвысокого разрешения позволяют надежно идентифицировать линейные эрозионные формы, в том числе моделировать особенности бассейнов, выраженных оврагами.

Моделирования рельефа позволяет в оперативном режиме составлять тематические карты различных характеристик рельефа

Список литературы

- 1 Волков С.Н. и др. Землеустроительное проектирование [Текст]: учебник/под ред. С.Н. Волкова. 2-е изд., доп. и перераб. - М.: Колос, 1998. - 632 с.
- 2 Труфляк Е.В., Курченко Н.Ю., Креймер А.С. Точное земледелие: состояние и перспективы [Текст]: Краснодар: Куб ГАУ, 2018.- 27 с.
- 3 Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании Земель Республики Казахстан за 2019.
- 4 Методические подходы к мониторингу процессов эрозии на сельскохозяйственных землях европейской части России с помощью материалов космических съемок О.П. Ермолаев, Р.А. Медведева, Е.В. Платончева
- 5 Shruthi R.B.V., Kerle N., Jetten V., Abdellah L., Machmach I. Quantifying temporal changes in gully erosion areas with object-oriented analysis [Text] / Catena. – 2015. – V. 128. – P. 262–277. – doi: 10.1016/j.catena.2014.01.010.
- 6 Desprats J.F., Raclot D., Rousseau M., Cerdan O., Garcin M., Le Bissonnais Y., Ben Slimane A., Fouche J., Monfort-Climent D. Mapping linear erosion features using high and very high-resolution satellite imagery [Text] / Land Degrad. Develop. – 2013. – V. 24, No 1. – P. 24–32. – doi: 10.1002/Ldr.1094.
- 7 Противоэрозионное обустройство агроландшафтов на основе оценки потенциальных эрозионных потерь почвы с использованием ГИС-технологий Буряк Ж.А., Терехин Э.А. Науки о Земле: вчера, сегодня, завтра: материалы Междунар. науч. Конф [Текст] / (г. Казань, май 2015 г.). – Казань: Бук, 2015. -С1- 6.
- 8 Светличный А.А., Черный С.Г., Швец Г.И. Эрозиоведение: теоретические и прикладные аспекты. – Сумы, [Текст]: Университетская книга, 2004. – 410 с.

ШАРУА ҚОЖАЛЫҚТАРЫН ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Баярлин А.Е. э.ғ.к.

Садыкова А.Б., 2-ші курс магистранты

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

Астана қ.

Жерге орналастыру ауыл шаруашылығы саласындағы ең көп тараған шаруашылық жүргізу формасы шаруа қожалықтарымен тығыз байланысты. Қазақстан Республикасында қазіргі таңда 212 мыңнан астам шаруа қожалықтары тіркелген. Бұл барлық ауылшаруашылық кәсіпорындарының 62% құрайды.

Қазақстан Республикасында шаруа (фермер) қожалықтарының күш алып кең таралуына 1990 жылы 21 мамырда қабылданған «Шаруа шаруашылығы» туралы заңы ұйытқы болды. Бұл заң Қазақстанда алғаш рет шаруа (фермер) қожалықтарының дамуының негізгі қағидалары мен олардың шаруашылық дербестігін және заңды қызметінің бағытын айқындап берді. Кейін 1998 жылдың 31 наурызында Қазақстан Республикасының «Шаруа (фермер) қожалығы туралы» Заңы қабылданған болатын [1,2].

Заңнамалық тұрғыдан барлық негіз бола тұра, шаруа қожалықтарының жер пайдаланушылықтарын орналастыру жұмыстарында ағаттықтар бар. Реформа жылдарында шаруа қожалықтарының жер пайдаланушылықтары экономикалық негізделмеген және жерге орналастыру жобаларынсыз құрылғаны белгілі. Оларға жер телімдері қарапайым техникалық тәсілдермен ғана бөлініп берілген. Осыған байланысты шаруа қожалықтарының жер пайдаланушылықтарында көптеген кемшіліктері бар. Олардың елді мекендерден шалғай орналасуы, теңбілдеулік, алабарлық, инфроқұрылымның жоқтығы және басқа да кемшіліктер шаруа қожалықтарының тиімді жұмыс істеуіне кедергі жасайды. Сонымен қатар жер бөлу кезінде аймақтың табиғи және экономикалық ерекшеліктері ескерілмеген. Бұл болса шаруа қожалықтарын жерге орналастыру мәселелерін зерттеу өзектілігін анықтайды. Дамыған елдерде бастап келе жатқан фермерлерге қызмет көрсететін, кеңес беретін, мүдделерін қорғайтын және өндіріс, сату, есепке алу, материалдық-техникалық қамтамасыз ету процестерін, ғылыми-техникалық жетістіктерді жүзеге асыруды және т.б. жағдайларда көмек көрсететін институттар бар. ҚР бұл жұмыс әлі де дамымаған[3].

Шаруа қожалықтарының жер пайдаланушылықтарын орналастыру бойынша отандық және шетелдік ғалымдар В.Г.Гусаков, С.Н. Волков, А.П. Шпак, В.А. Коваленко, А.В. Колмыков, М.Д.Спектор және басқалардың зерттеулері бар. Алайда ШҚ табиғи аймақтар бойынша орналастыру ерекшеліктері толық зерттелмеген.

Нарықтық экономика жағдайында жаңа ауылшаруашылық құрылымдары, соның ішінде ШҚ-ның аймаққа байланысты жер пайдаланушылықтарының ұтымды өлшемдерін мен орналасуын анықтау, әдістемелік ұсыныстар әзірлеу зерттеудің ғылыми жаңашылығын анықтайды. Зерттеудің мақсаты – қалыптасқан шаруа қожалықтарына талдау жасай отырып, олардың жер пайдаланушылықтарын табиғи шаруашылық ерекшеліктері негізінде қалыптастыру бойынша ұсыныс беру. Бұл үшін бірқатар міндеттерді шешу қажет:

- қалыптасқан шаруа қожалықтарының жер пайдаланушылықтарына талдау жасау;
- шаруа қожалықтарының орналасуындағы кемшіліктерді анықтау;
- шаруа қожалықтарының табиғи аймаққа байланысты орналасу ерекшеліктерін анықтау.

Шаруа қожалықтарына арналған жерлер еліміздің жер қорының ерекше санатына жатады. Шаруа қожалығы орналасқан жерлердің көлемі мен сапасы орналасқан аймақтың бірқатар табиғи, әлеуметтік, экономикалық факторлармен байланысты. Олардың ішінде:

елді мекендердің түрлері мен орналасу ерекшеліктері, халықтың саны мен қоныстану тығыздығы, қалыптасқан әлеуметтік- экономикалық инфрақұрылымның сипаттамасы т.б.

Шаруа қожалықтарын орналастырудың өзіндік ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ. Біріншіден, шаруа қожалықтарының жер телімдерінің көлемі мен сапасы аймақтың табиғи жағдайымен байланысты болып келеді. Оның мамандандырылуы, өндірістік құрамы осы жағдайлармен себептеледі. Егер шаруашылық далалық, шөл, шөлейт аймақтарда орналасқан және жер телімдері құрамында жайылымдық алаптардың үлесі үлкен болса, оның негізгі өндірістік бағыты әдетте мал шаруашылығымен байланысты.

Қарағанды облысының Жаңаарқа және Қарқаралы аудандарында барлық шаруашылықтардың ішінде ШҚ сәйкесінше 70 және 85% құрайды (1 кесте).

1 кесте - Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының саны

№	Аудандар	Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының барлығы	Соның ішінде			
			ШҚ	ЖШС	АҚ	ӨК
1	Жанаарқа	1436	1007	415	11	3
2	Қарқаралы	2815	2408	395	10	2

Жанаарқа ауданының шаруа қожалықтарының жер телімдерінің 96.7%, ал Қарқаралы ауданы бойынша шаруа қожалықтарының 93.2%- жайылым болып келеді. Мысалы Абай, Аманжолов, Бақты, Жаңақорған, Қаракөл, Қарағайлы, Қоянды ауылдақ аймақтары бойынша ШҚ мамандандырылуы мал шаруашылығы болып табылады

Сонымен қатар шаруа қожалықтарының аумақта орналасуы экономикалық жағдайға әсер етеді. Зерттеу объектілері бойынша ШҚ орналасу сипаты келесіндей (2 кесте)

2 кесте - Шаруа қожалықтарының орналасу сипаты

№	аудандар	ШҚ орналасуы, орташа қашықтық, км		
		Аудан орталығынан	Орталық елді мекеннен	Өнім өткізу пункттерінен
1	Жанаарқа	170 км	50 км	130 км
2	Қарқаралы	180 км	65 км	125 км

Кестеден Жанаарқа ауданының Айнабұлақ, Талдыбұлақ, Бидайық, Байдалы, Қараағаш, Сейфуллин және Қарқаралы ауданының Қаршығалы, Нурмаков, Мамыраев, Теміршин шаруа қожалықтарының орташа есеппен аудан, орталық мекендерінен және өнім өткізу пункттеріне қашықтықта орналасқанын көре аламыз. Бұл болса ең біріншіден транспорттық шығынның артуына әкеліп соғады.

Шаруа қожалықтарын орналастыру әлеуметтік жағдаймен де байланысты. Олардың ішінде: елді мекендердің түрлері мен орналасу ерекшеліктері, халықтың саны мен қоныстану тығыздығы, қалыптасқан әлеуметтік-экономикалық инфрақұрылымның сипаттамасы және басқалар [4].

3 кесте - Аудандардың қоныстану тығыздығы

№	аудандар	қоныстану тығыздығы, адам/км ²
1	Жанаарқа	1,5
2	Қарқаралы	1

Нарықтық экономикаға байланысты ерекшеліктерге жерге меншік түрін жатқызу қажет. Өйткені жеке меншік иесіне мемлекет тарапынан әсер ету қиынға соғады, ал жерді мелекеттен жалға алған қожалықтардың жұмысын жоғарыдан берілетін қаулы арқылы реттестіруге болатыны белгілі.

4 кесте - Шаруа қожалықтарының шекті өлшемдері

Аудандар	Шекті өлшемдер, га	
	min	max
Жанаарқа	8	25071
Қарқаралы	12	26840

Талдау бойынша бір аймақта орналасқан ШҚ жер телімдерінің аудандары әр қилы екендігі анықталды. Жанаарқа ауданындағы ең кіші және ең үлкен Умирзакова Б.К. және Арфилова Р.С. шаруа қожалықтары болса, сәкес Қарқаралы ауданы бойынша Егизбай Д.М. және Томар ШҚ. Осы арқылы шаруалардың жер телімдерін анықтауға аса көңіл бөлінбейтінің байқауға болады.

Сонымен қатар жұмыста аудандардағы ШҚ өлшемдері бойынша топтастыру жүргізілді (5 кесте).

5 кесте - Шаруа қожалықтарын өлшемдері бойынша топтастыру

Аудан	0-50 га	50-100 га	100-150 га	150-200 га	200 га жоғары
Жанаарқа	225	192	97	109	384
Қарқаралы	431	269	572	483	653

Зерттеу нәтижесінде көп тараған ШҚ өлшемдері 50 га дейінгі және 200 га жоғары екендігін көруге болады. Шаруа қожалығын орналастыру барысында өндірістің тиімділігін арттыру ұсақ жер телімдерін ірілендіруге мүмкін емес, өйткені ол «масштаб эффектісі» негізінде транзакциялық шығындарды азайту арқылы ауыл шаруашылығы өнімінің ұлғаюын және ауыл шаруашылығы өнімдерінің өзіндік құнының төмендеуін қамтамасыз етеді. Осы бағыттағы көптеген зерттеулерге қарамастан, ауыл шаруашылығындағы жерлерді ірілендіру мәселелері қазіргі уақытта даулы күйінде қалып отыр [5].

Шаруа қожалықтарының жер пайдаланушылықтарын жан-жақты, яғни экономикалық, экологиялық және әлеуметтік тұрғыдан негізделген жерге орналастыру жобаларын құрастыру негізінде қалыптастыру қажет. Бұл жобаларды құрастыру барысында мыналар ескерілуі қажет:

- жердің табиғи-экономикалық жағдайлары;
- қоныстандыру ерекшеліктері;
- жергілікті инфрақұрылымның даму деңгейі;
- жерге меншік түрі;
- өңірдің тарихи және басқа да ерекшеліктері.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасы 1990 жылы 21 мамырда қабылданған «Шаруа шаруашылығы» туралы Заңы, ССРО Жоғарғы Кеңесінің Ведомосы. 1953 <https://adilet.zan.kz/rus>

2 Қазақстан Республикасы 1998 жылы 31 наурызда қабылданған «Шаруа (фермер) қожалығы туралы» Заңы, Алматы. 2015. <https://adilet.zan.kz/rus>

3 Богданова О.В. Современное состояние, проблемы и перспективы развития крестьянских (фермерских) хозяйств, Экономические исследования. 2020

4 Ozeranskaya N, T. Karbozov, A. Bekturganova, B. Zhuparkhan, V. Kononova. Optimization of Land Use in The Agricultural Landscapes of Northern Kazakhstan On the Basis of the Landscape Approach [Text]/ Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences. - November - December. -2016. - RJPBCS 7(6). - P. 1788-1797.

5 Сағайдак А.Ә., Сағайдак А.А. Землеустройство, кадастр и мониторинг земель, название статьи: «Земельная рента и оценка эффективности проектов по консолидации зе-

ӘОЖ 332.3

ЖЕРДІ ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАНУ БАҒЫТЫНДА ЖЕР ПАЙДАЛАНУШЫЛЫҚТАРДЫ КЕҢІСТІКТЕ ТИІМДІ ОРНАЛАСТЫРУ

Баярлин А.Е. э.ғ.к.

Дүйсенова Д.Д., 2 курс магистранты

С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті

Астана қ.

Нарықтық типтегі агроқұрылымдардың жер пайдаланушылықтары реформа жылдарында асығыс және жобасыз құрылғаны белгілі. Осының салдарынан бұрынғы тұрақты жер пайдалану жүйесі бұзылып, көптеген кемшіліктер пайда болды, ал бұл болса жаңадан құрылған ауыл шаруашылығы құрылымдарының жерді тиімді пайдалануына кері әсер етті. Жер пайдаланушылықтардың ретсіз орналасуы көптеген кеңістіктік кемшіліктердің пайда болуына әкелді. Сондықтан да жерді ұтымды пайдалану бағытында жер пайдаланушылықтардың кеңістікте тиімді орналасуы бойынша ұтымды шешім табу қажет. Бұл мәселені жер пайдаланушылықтар жүйесін жетілдіру арқылы шешуге болады.

Зерттеудің мақсаты осы күні қалыптасқан агроқұрылымдардың жер пайдаланушылықтары жүйесіне талдау жүргізу арқылы оны жетілдіру болып табылады. Осыған байланысты жұмыста агроқұрылымдардың жер пайдаланушылықтарына талдау жүргізу, кемшіліктерін анықтау, жер пайдалану жүйесін жетілдіру бойынша ұсыныс беру және міндеттерді шешу көзделеді.

Жоспарлы экономика кезінде мемлекеттік саясат кен ауданды жер пайдаланушылықтарды құруға бағытталды. Жер реформасы міндеттерін жүзеге асыруда жерге орналастыру жұмыстары 1991 жылдардан басталды. Бұл кезеңде колхоз, совхоздар тарап, орнына жаңа шаруашылықтар келді. Жоспарлыдан нарықтық экономикаға өтуі үшін жеке меншікке өту шаралары жасалған болатын. Бірақ жаңадан пайда болған шаруашылық құрылымдардың аудандары мен межелері көбінесе жобасыз, қарапайым техникалық тәсілдер арқылы белгіленді. Әр түрлі себептермен ішкі шаруашылық және шаруашылық аралық жерге орналастыру жобалары сұраныссыз қалып, ғалымдардың аудандар бойынша ұсынған оңтайлы өлшемдері сақталмай, тең емес ауданды жер пайдаланушылықтар пайда болды.

Зерттеу объектісі ретінде алынған Аршалы ауданындағы ЖШС «Arlen LTD» жер ауданы 40 га, ал ЖШС «Ижевское» 27390 га жерді алып жатыр. Бұл өлшемдер осы табиғи ауылшаруашылық аймаққа сай ғалымдардың ұсынған өлшемдеріне сай емес (1 кесте)

1 кесте - Аудан бойынша жер пайдаланушылықтардың шекті өлшемдері

Жер пайдаланушылықтар	Шекті өлшемдер, га	
	Ең кіші	Ең үлкен
ЖШС	40	27390
ШҚ	25	1467

Қазіргі таңда бұл ахуалды жою мақсатанды ҚР ауыл шаруашылық министрінің жарлығымен 2022 жылы Шаруашылық аралық жерге орналастыру жобалары жасалыну қажеттілігі жайлы үкім шығарылды, алайда бұл шаралар жеткіліксіз [1].

Жер пайдаланушылықты жетілдіру мәселелерімен әр уақытта ғалымдар М.В. Андришин, А.Д.Шулейкин, В. Р.Беленький, А. А.Варламов, М. А.Гендельман, Е. Б. Допиро, А.К.Михалченко, Ф. Г, М. О.Лоцмер, М.Д.Спектор, С.А.Ткачук, В.П.Троицкий, С.А. Удачин, және т.б айналысты [2,3].

Қазіргі кезде жер пайдаланушылықты зерттеу мақсатында Ресей ғалымдарының пікірінше бұл жерді бөлу және жер иеленушілер мен жер пайдаланушылардың санын өзгерту жөніндегі техникалық-құқықтық іс-шара ғана емес. Оның терең экономикалық мазмұны бар. Бұл шаруашылықаралық жерге орналастырудың тән ерекшелігі-ол бір уақытта аумақта ғана емес, кейде бүкіл әкімшілік аудандар мен экономикалық аймақтар аумағында жұмыстарды жүргізеді. Жерді пайдаланудың аумақтық кемшіліктері қолайсыздықтар туғызады.Бұл ретте құрылымдағы ауытқулар, жерді пайдалануға, экономикаға және өндірісті ұйымдастыруға теріс әсер ететін ауыл шаруашылығы ұйымдары мен азаматтардың жер массивтерінің немесе учаскелерінің шекараларын жер пайдалануда ұтымсыз орналастыру болып табылады[4,5].

Зерттеу барысында Аршалы ауданында өндіріс тиімділігіне кері әсерін тигізетін бірқатар кемшіліктер анықталды (2 кесте).

2 кесте - Аршалы ауданының агроқұрылымдарының кеңістіктік кемшіліктері

Жер пайдалану кемшіліктері бар шаруашылықтар					
алабарлық	Теңбілдеулік	Топогра-фиялық алабарлық	кіші өлшем	межелердің сыналасуы	моноалаптар
Кемшіліктердің түрлері, саны					
51	41	24	39	61	59
Кемшіліктердің түрлері %					
18%	15%	10%	14%	22%	21%

Анықталған кемшіліктердің бірі алабарлық. Бұл Булаксай ауылдық округінде орналасқан ЖШС «Аппаз-мыркы», ЖШС «Булаксай», ШҚ«Агубаев» жер пайдаланушыларында көп тараған.Бұл агроқұрылымдардың учаскілері 4-11 бөлікке дейін бөлінген.Келесі анықталған кемшіліктің бірі бұл топографиялық алабарлық.Топографиялық алабарлық ЖШС «Ижевское» агроқұрылымында кездеседі. Бұл қалған жер учаскелерін пайдалануды қиындатады және тасымалдау шығындарын көбейтеді. Ауданның барлық бөлігінде кездесетін кемшіліктің тағы бірі бұл теңбілдеулік. Аталаған кемшілік ЖШС «Агрофирма Поиск» жер пайдаланушылығының аумағында 4 бірдей агроқұрылымдар орналасқан және межелердің сынуы ең көп таралған яғни территория аумағында 24 бұрылыс нүктелері кездеседі. Шаруашылықтың мамандандырылғандығына және аймақтық ерекшеліктеріне сәйкес болмауы.Басқаша айтқанда, өндірістің салалық құрылымы мен табиғи жағдайларға үйлеспеуі.Бұл кеңістіктік кемшіліктер өндірістің басқару тиімділігіне, транспорттық және басқа шығындарға ықпалын тигізеді.Бұл кемшілік Аршалы ауданының батыс бөлігінде орналасқан елді мекеннің ең алыс орналасқан ЖШС Боболев В.В. жер пайдаланушылығына тәң. Моноалаптар кемшілігі ШҚ көп бөлігінде кездеседі [6].

Жоғарыда көрсетілген барлық кемшіліктер өндіріс жұмысы, өнімнің сапасына теріс әсер етеді. Жер пайдаланушылықтарды жетілдіру олардың кеністікте тиімді орналастыруын, кемшіліктерін жою және тиімді өлшемге келтірумен байланысты. Аталған жұмыстар жерге орналастыру жобалары негізінде жүргізілуі керек.

Зерттеу нәтижелері бойынша жер пайдаланушылық жүйесін жетілдіру үшін келесі ұсыныстарды жасауға болады:

- ғылыми негізделген жерге орналастыру схемасын, шаруашылықаралық, ішкішаруашылық жерге орналастыру жобаларын құрастыру;
- жер пайдаланушыларға заң жүзінде жерге орналастыру жобаларын жасатуды міндеттеу.

Еліміздің ауылшаруашылығын дамыту – стратегиялық міндет. Жер пайдаланушылық жүйесінің жетілдірілуі елдегі агроөнеркәсіптің дамуына ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Правила составления проектов внутрихозяйственного и межхозяйственного землеустройства, приказ Министра сельского хозяйства Республики Казахстан от 20 апреля 2022 года № 119. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 27 апреля 2022 года № 27790 <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2200027790#z11>

2 Гагарин А.И. Землепользование: проблемы, пути решений // Интерэкспо Гео-Сибирь. 2009. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zemlepolzovanie-problemy-puti-resheniy> (дата обращения: 22.02.2023).

3 Е.Н.Чистякова Р.Р. , Агаханов Н.В. , Блинчиков . О некоторых проблемах землеустройства, материалы VI Междунар. Науч. Конф [Текст] / Г. Краснодар, -2020. -С. 35-41. -URL: <https://moluch.ru/conf/tech/archive/367/15711/>

4 Вараксин Г. С., Вершинский И. С., Байкалов Е. М. История, состояние и перспективы землеустройства в России // Вестник КрасГАУ. 2010. №8. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoriya-sostoyanie-i-perspektivy-zemleustroystva-v-rossii>

5 Иминов Т.Н., ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМЫ УЛУЧШЕНИЯ СОСТОЯНИЯ ЗЕМЕЛЬ, сборник статей XXV Международной научно-практической конференции «WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS», 30 октября 2018, С.122-124

6 N. Ozeranskaya, T. Karbozov, A. Bekturganova, B. Zhuparkhan, V. Kononova. Optimization of Land Use in The Agricultural Landscapes of Northern Kazakhstan On the Basis of the Landscape Approach [Text] / Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences. - November - December. - 2016. - RJPBCS 7(6). - P. 1788-1797.

ӘОЖ 332.3

АУДАНЫҢ ЖЕР ПАЙДАЛАНУШЫЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ СХЕМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ ЖЕТІЛДІРУ

Баярлин А.Е., э.ғ.к.

Ябекова С.С., 2 курс магистранты

*С. Сейфуллин атындағы Қазақ Агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ*

Жер пайдаланушылықтар жүйесін жетілдіру жерге орналастырудың күрделі құрылымдық бөліктерінің бірі болып табылады. Себебі, бір жағынан әрбір жаңа шаруашылық үшін өндіріске қолайлы жағдай жасалса, екінші жағынан басқа іргелес жер пайдалану жерлерінде бірдей экономикалық жағдай принципі сақталуы тиіс. Жетілдіру

кезінде жер пайдаланушылық объектілерін аумақтатиімді орналастыру маңызды, ол болса белгілі бір талаптарға сәйкес жүзеге асырылуы тиіс [1].

Жер пайдаланушылықты орналастыруға келесіндей факторлар әсер етеді:

- жер учаскелерінің сапасы және алаптардың құрылымы;
- шаруашылықтың мамандануы (өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы не олардың жекелеген салалары);
- елді мекендерден қашықтық;
- өнімдерді сату және қайта өңдеу орындарына дейінгі қашықтық;
- автожол желісімен қамтамасыз етілуі;
- сумен қамтамасыз етілуі;
- өндірістік құрылыстардың болуы;
- жер учаскелерінің экологиялық жағдайы және ластану көздерінен қашықтығы [2].

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын жерге орналастыру және олардың жер пайдаланушылықтарын қалыптастыру тұрғысынан өндірісті ұйымдастыруға және оның нәтижелеріне кері әсер ететін жерді пайдаланудағы кемшіліктер келесі топтарға бөлінеді:

1. Ауыл шаруашылығы кәсіпорнының жер пайдаланушылықтарының ауданы мен өнім көлемінің, оның мамандануы, салаларының құрамы мен арақатынасы арасындағы сәйкессіздік.

2. Жерді пайдаланудағы кемшіліктердің екінші тобы жердің құрамының, олардың сапалық жай-күйінің, сондай-ақ геоботаникалық, гидрографиялық және басқа да жағдайлардың ауыл шаруашылығы өндірісінің сипатына сәйкес келмеуімен байланысты.

3. Үшінші топқа жер пайдаланушылықтың кеңістік кемшіліктері жатады. Олар: алабарлық, теңбелдеулік, жер пайдаланушылықтардың аудандары мен алаптар құрылымының қолайсыздығы, топографиялық алабарлық, шалғай жерлік және т.б

Қазіргі уақытта жер пайдаланушылықтардың көп бөлігі экономикалық негізделген жерге орналастыру жобаларынсыз қалыптасуы нәтижесінде шаруашылықтардың инженерлік коммуникациялармен, а.ш. өнімдерін қайта өңдеу және сақтау, а.ш. техникасын жөндеу кәсіпорындарымен байланысы нашар. Бұл жерді тиімді пайдалануға, оның құнарлылығына және ауыл тұрғындарының тұрмыстық-әлеуметтік жағдайына теріс әсер етеді [3].

Ауылшаруашылық кәсіпорындарының жер пайдаланушылық жүйесіне талдау жүргізу олардың оң жақтары мен кемшіліктерін, сондай-ақ олардың өндіріс тиімділігіне әсерін білу үшін қажет. Ол жерді пайдаланудың үш негізгі параметрі бойынша жүзеге асырылады: өлшемі, жер пайдаланушылықтың орналасуы және сыртқы шекаралардың сипаттамалары. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді айналымға тарту кезінде ұйымдастырушылық-экономикалық, қаржылық, техникалық және инвестициялық сипаттағы нақты іс-шаралар ескерілуі керек [4].

Жер пайдаланушылықтағы кемшіліктер әрқашан айқын бола бермейді, олардың шаруашылық қызмет нәтижелеріне әсері көбінесе сыртқы көріністерге немесе сандық сипаттамаларға сәйкес келмейді. Кемшіліктердің әсер ету дәрежесі өндіргіш күштердің даму деңгейіне, экономиканың белгілі бір өндірістік желісінің ерекшеліктеріне және оның салалық құрылымына байланысты. Демек, кемшіліктерді анықтау критерийі және оларды жоюдың негізі сыртқы белгілер емес, олардың шаруашылық қызметіне, жерді, техника мен көлікті пайдалануға кері әсері болып табылады.

Жер пайдаланушылықтағы кемшіліктерді жою олардың өндіріс нәтижелеріне әсерін азайту немесе толығымен тоқтату болып табылады. Мұндай нәтижеге жерді пайдалануды ретке келтіру нәтижесінде ғана емес, аумақты ішкі ұйымдастыру, өндірістік бөлімшелерді, жерлерді және ауыспалы егістерді дұрыс орналастыру арқылы да қол жеткізуге болады [5].

Жер пайдаланушылықтар жүйесіне талдау Ақмола облысының Целиноград және Жақсы аудандарында жүргізілді. Бұл аудандардағы жер реформасына дейінгі ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының саны келесіндей болатын (1 кесте).

1 кесте - Реформаға дейінгі ауыл шаруашылық кәсіпорындарының саны (1991ж)

№	Аудан атауы	Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының барлығы	Соның ішінде				
			совхоз-дар	АҚ	ЖШС	ӨК	ШҚ
1	Целиноград	181	20	8	23	1	129
2	Жақсы	131	12	5	11	-	103

Реформалау нәтижесінде жер пайдаланушылық жүйесі мынадай өзгеріске ұшырады (2 кесте).

2 кесте - Реформадан кейінгі агроқұрылымдардың саны (2022ж)

№	Аудан атауы	Агроқұрылымдар, барлығы	Соның ішінде				
			совхоз-дар	АҚ	ЖШС	ӨК	ШҚ
1	Целиноград	375	-	18	68	1	288
2	Жақсы	278	-	13	27	2	236

Талдау бойынша соңғы 30жыл аралығында совхозтар таратылып, олардың орнына көптеген жаңа шаруашылық формалары (ЖШС, АҚ, ӨК, ШҚ) келгенін көріп отырмыз.

Біріншіден ауыл шаруашылығы кәсіпорнының жер пайдаланушылықтарының ауданы мен өнім көлемінің, оның мамандануы, салаларының құрамы мен арақатынасы арасындағы сәйкестік анықталды (2 кесте).

3 кесте - Ауыл шаруашылық кәсіпорындарының мамандандырылуы

Аудандар	Ауыл шаруашылық кәсіпорын саны	Ауыл шаруашылық алаптар ауданы, га Ауыл шаруашылық алаптар ауданы, га / егістіктің үлесі, %	Мамандандырылуы
Целиноград	375	537362,8/57,5	Астық шаруашылығы
Жақсы	278	834986,2/68	Астық-мал шаруашылығы

Кестеден ауыл шаруашылық кәсіпорындарының мамандандырылуы көп жағдайда алаптардың құрамына сәйкес келмейтіндігін көруге болады.

Екіншіден, жердің құрамының, олардың сапалық жай-күйінің, сондай-ақ геоботаникалық, гидрографиялық және басқа да жағдайлардың ауыл шаруашылығы өндірісінің сипатына сәйкестігі анықталды (4 кесте).

4 кесте - Аудан жерінің сапалық жай күйі

Аудандар	Жер ауданы, га	Топырақ балл бонитеті	Топырақ түрі	Гидрографиялық жағдайы
Целиноград	541100,25	33	Қара топырақ	суарылмайтын
Жақсы	835 353,73	42	Қара қоңыр топырақ	суарылмайтын

Кестеден көріп тұрғанымыздай Жақсы ауданының топырақ балл бонитеті жоғары болғандықтан, астық шаруашылығы Целиноград ауданына қарағанда жақсы дамыған. Оған дәлел Жақсы ауданының мамандандырылуы егін және мал шаруашылығы болса да, егістің үлесі 68%, ал тек астық шаруашылығымен айналысатын Целиноград ауданында егістің үлесі 57,5%-ды құрайды [6,7].

Талдау барысында аудандардағы жер пайдаланушылықтардың көп тараған кеңістік кемшіліктері айқындалды (5-кесте).

5 кесте - Жер пайдаланушылықтардың кеңістік кемшіліктері

Аудандар	алабарлық	теңбілдеулік	шалғай жерлік	моноалаптар
Целиноград	49	21	93	69
Жақсы	57	26	106	83

Зерттеу бойынша осы күні көп кездесетін кемшіліктерге алабарлық, теңбілдеулік, шалғай жерлік пен моноалаптарды жатқызуға болады. Осы кемшіліктер Жақсы ауданындағы ауыл шаруашылық кәсіпорынының жер пайдаланушылықтарында кең тарағаның байқаймыз. Мысалы, «Жаназол» ЖШС-де алабарлықты, ал «Табыс» ЖШС-де шалғай жерлік сияқты кемшіліктерді көруге болады. Сонымен қатар шалғай жерлік пен моноалап сияқты кемшіліктер шаруа қожалықтарының жер телімдерінде көптеп кездеседі.

Жер пайдаланушылық жүйесін талдау мен зерттеу нәтижелері негізінде жүйені жетілдіру бойынша келесіндей ұсыныстар беруге болады:

-жер пайдаланушылық жүйесін жетілдіру ғылыми негізделген болжаулар түріндегі ауданның жерге орналастыру схемалары негізінде жүргізілуге тиісті;

-жерге орналастыру схемаларын құрастыруда ауданның табиғи аймақтық, экономикалық, әлеуметтік ерекшеліктері ескерілуі керек;

-аудандардың жерге орналастыру схемасы негізінде шаруашылықаралық, ішкішаруашылық және учаскелік жерге орналастыру жобалары құрастырылуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Землеустроительное проектирование. Территориальное (межхозяйственное) земле-устройство:/ А.Ж Калиев, Оренбургский гос. ун-т Оренбург: ОГУ, 2017.

2 Қазақстан Республикасының Жер кодексі – Алматы, 2003ж. (20 маусым 2003 жылдан г.№442-2. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1800018000>

3 Ж.Қ. Қырықбаев, Т.Е.Карбозов, Е.С.Ахметов Шаруашылықаралық жерге орналастыру - Астана С. Сейфуллин атындағы ҚАТУ, 2017 ж.

4 Гришко Л. А., Современные проблемы использования земель сельскохозяйственного назначения и предложения по их разрешению/WORLD SCIENCE: PROBLEMS AND INNOVATIONS [Текст] / сборник статей XXVIIIМеждународной научно-практической конференции. В 4.Ч.1. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». 2019. –218 с.

5 «Межхозяйственное (территориальное) землеустройство» [Текст] / М.М. Брантова, З.Р. Тлехас, – Майкоп: изд-во Магарин О.Г., 2016. -122 с.

6 Сводный аналитический отчет Комитета по управлению земельными ресурсами МСХ РК о состоянии и использовании земель-Астана, 2021г.

7 Ozeranskaya N., Abeldina A., Kurmanova G. and etc. Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the Republic of Kazakhstan [Text] / International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCET). -2018.-Vol. 9. Issue 13. -P. 1500-1513.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ЖЕРЛЕРІН НАРЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРҒА ЕНГІЗУДІҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ

*Беристенов А.Т., аға оқытушы
С.Сейфулин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазақстан Республикасының Жер кодексі іс жүзінде жаңа жер қатынастарының негізін қалады. Сатып алу бағасын анықтау үшін базалық мөлшерлемелер мен оларға түзету коэффициенттері белгіленді, бір жеке және заңды тұлғаға жеке меншікке берудің шекті мөлшері және басқа да ауылшаруашылығы мақсатындағы жерлердің айналымына көшуді реттейтін нормативтік актілер айқындалды.

Жер заңнамасы одан әрі жетілдіруді талап етеді. Сондықтан жер нарығын дамыту және жерге салық салу республикада жерге кадастрлық және нарықтық бағалауды жаңа негізде жүргізуді талап етеді. Республикада жерді бағалаудың жекелеген әдістемелік аспектілері реформа кезеңінде зерделенді және жетілдірілді, сонымен қатар ҚР-да жеке меншікті енгізу кезінде жерді кадастрлық бағалау мен аймақтарға бөлудің әдістемелік ерекшеліктері жеткілікті зерделенген жоқ және оларды қолдану жөнінде практикалық ұсынымдар берілген жоқ.

Жер нарығын және оның инфрақұрылымын қалыптастыру мен дамыту Қазақстандағы жер реформасының және азаматтардың жерге және басқа да жылжымайтын мүлікке меншік құқығын және жер пайдалану құқығын нақты қамтамасыз етудің маңызды бағыттарының бірі болып табылады. 1995 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің «Жер туралы», «Жылжымайтын мүлік ипотекасы туралы», «Жылжымайтын мүлікті және онымен жасалатын мәмілелерді мемлекеттік тіркеу туралы» заң күші бар жарлықтарының, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіментінің осы заңнамалық актілерді, ал кейіннен 2003 жылғы Жер кодексін іске асыру жөніндегі қаулыларының тұтас пакетінің қабылдануына байланысты елде нарықтық жер қатынастарына кіруді қамтамасыз ететін жер қатынастарының заңнамалық негіздерінің жүйесі қалыптасуда.

Жер заңнамасын одан әрі жетілдіру жерге меншік құқықтарын бекітіп беруге және қорғауға, жер нарығын одан әрі дамытуды ынталандыруға, жер мен жер пайдалану құқығын кепілге салып ипотекалық кредиттеуге, осындай операцияларды жүргізу үшін кепілдіктер жүйесін қалыптастыруға, Жерге құқықтарды және олармен жасалатын мәмілелерді мемлекеттік тіркеуді қамтамасыз етуге, жалға берілетін және салықтық жер қатынастарын нығайту мен дамытуға бағытталуға тиіс. Ауыл шаруашылығы мақсатында жеке меншік жерлерді нарықтық айналымға енгізу және жер нарығының өзін және оның инфрақұрылымын дамыту қажет.

Бұл жұмыстың басқа бағыттармен байланысы келесідей:

- жерді бағалау арқылы МЖК тақырыбы мен байланыс жүзеге асырылады;
- экономикалық ынталандыру арқылы «Жер ресурстары» ААБҚ-пен байланыс орнатуға болады;
- жер нарығының мониторингі арқылы-жердің жалпы мониторингі мен байланыс орнату.

Жерді ақылы пайдалану жағдайында жер қатынастарын дамыту тәжірибесін жинақтау 1992-1999 жылдардан бастап Қазақстанда жер нарығының жұмыс істеуі үшін жағдайлар біртіндеп пайда болды. Жер учаскелерімен жасалатын мәмілелер саны өсе бастады.

Алайда, пайда болған жер нарығы нормативтік қолдауды қажет етеді, бұл жалпы мемлекеттік деңгейлерге қарағанда ауданда (аймақтық) жағдайда белсенді жүзеге асырылады. Біздің ойымызша, нормативтік-құқықтық қатынастар нақты экономикалық

процестерді көрсетуі керек. Ұжымдық-әкімшілік жүйеден нарықтық экономикаға көшудің ерекшелігі жерге жеке меншік шаруашылық жүргізудің әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандары шеңберінде ұйымдастыру, олардың көпшілігі өндіріс құралдарын ұжымдық пайдаланумен үйлесімде ұжымдық еңбек нысанына негізделген.

90-шы жылдардың сараптамасы бойынша Еуропалық одақ елдерінде ауыл шаруашылық жерлерінің үштен екісі жеке меншікте болғанын көрсетеді. Бұл ретте толық меншікті толық емес меншікпен (жалға алумен) ұштастыру үрдісі күшеюде.

Жер реформасы жер меншігі нысандарының өзгеруіне ғана емес, ауыл шаруашылық өндірісінің өсуін және оның тиімділігін, жергілікті және бюджеттерде қаражат түсуін қамтамасыз ететін факторлар жиынтығын қалыптастыруды ұйымдастыру. Сондықтан ауылдағы аграрлық өзгерістер негізінен жерді физикалық қайта бөлумен емес, оның ренталық құнын қайта бөлу мен байланысты болуы тиіс. Мемлекеттік бюджетті қалыптастырудың үлкен көзі жер салығы және халық шаруашылығында жұмыс істейтін жер учаскелерінен жалдау ақысы болуы мүмкін.

Жер нарығының инфрақұрылымын құру жағдайында ауыл шаруашылығы жерлерін тиімді пайдалану тетіктерін негіздеу

Сатып алу-сату құқығымен жерге меншік жер, негізгі айналым және банк капиталдарының өзара іс-қимылының негізгі шарттарының бірі болып табылады. Олар жылдар бойы қалыптасады, бірақ бастапқы бағыт жерге меншік құқығы кепілденген кезде ғана пайда болады.

Жер нарығының жұмыс істеуі үшін мынадай факторлардың болуы қажет: ипотекалық несиелер алу мүмкіндігін қамтамасыз ететін дамыған кредит беру жүйесі; қажет болған жағдайда ауыл шаруашылығы секторында пайдаланылуы мүмкін экономиканың ауыл шаруашылығы емес секторларындағы қаржы ресурстары; кредиторлар мен қарыз алушылар арасындағы қатынастарды реттейтін жеке және мемлекеттік ұйымдардың жүйелері, мысалы, кадастрлар мен жер банктері.

Әлемдік тәжірибеде жер бағасының екі түрі бар: нормативтік және нарықтық.

Ауыл шаруашылық жерлерінің ашық нарығын құру ұзақ процесс.

Дифференциалды рентаны есептеу топырақтың әр тобы үшін жүзеге асырылады:

$$ДР=(Цз-Цп) \times У \quad (1)$$

мұндағы ДР- дифференциалды рента, - теңге/га;

Цз - аймақ бойынша орташа сату бағасы, теңге/ц;

Цп- өндіріс бағасы (топырақтың әр бір тобы үшін жеке), теңге/ц;

У - өнімділігі қалыпты, ц/га.

Жалдау мөлшері жердің бағасы емес. Жер бағасы неғұрлым жоғары болса, банктік пайыздық мөлшерлеме соғұрлым төмен болады. 1992-95 жылдары орын алған 100- ден астам пайыздық мөлшерлеме мен жердің бағасы соншалықты төмен болғандықтан, оның ұсынысы күрт төмендейді. Басқаша айтқанда, аграрлық дағдарыс кезеңінде, инфляциялық күтулер тұрақты табысқа үміттенуге мүмкіндік бермейтін кезде, жерді сату және оны жалға беру тиімсіз болады.

Жер учаскесі бағасының қалыптасуына бағаны көтеретін факторлар әсер етеді: учаскедегі өндірілетін өнім саны; жақсы орналасуы; сумен реттелуді қамтамасыз ету; жақсы көлік желісі; топырақтың құнарлығы; қоршаған ортаны қорғау; елді мекенге жақын, қолайлы орналасуы; сол жер учаскесінің кадастрлық (бағалау) құнының өзгеруіне әсер етуі мүмкін.

Жер учаскесінің бағасын төмендететін факторлар ескеріледі: жалға алынған жерді қайтару міндеті; қорық аймағында орналасуы; қиылысуы; жерді сауда – саттықтан мәжбүрлеп сату; нашар өңделген топырақ; теңіз деңгейінен жоғары биіктік; еңісте орналасуы; қолайсыз инфрақұрылым.

Әдістемеге сәйкес бағасы Облыстың топырақ сапасы бойынша есептелген.

Мұндай есептеу әдістемелік және практикалық тұрғыдан сатып алу – сату, жалға алу, ипотека және т.б үшін қажетті жер бағасын белгілеуге мүмкіндік береді.

Бағалық аймақтарға бөлу кезінде оларды пайдалану тұрғысынан жерді ақылы пайдалану бойынша бағалау қызметі мен ғылыми зерттеулердің қазіргі заманауи сипаттамасы.

Ақылы жер пайдаланудың қазіргі жай-күйін бағалау жер төлемдерін жетілдіру үшін, сондай ақ олардың айналымын ынталандыру кезінде жер учаскелерінің инвестициялық тартымдылығын айқындау үшін шешілуі қажет, бірқатар шұғыл проблемалар бар екенін көрсетеді :

а) жер рентасын, жер бағасын, салық салу жүйесін, жалдау ақысын және басқа да төлемдерді есептеу негізі ретінде айқындау;

б) жылжымайтын мүліктің бастапқы нарығындағы жердің нормативтік құнын, оны жер нарығын мемлекеттік реттеу тетігі жүйесінде пайдалану үшін негіздеу;

в) ұлттық капитал (мемлекеттік актив) ретінде жер ресурстарының әлеуетін бағалау өлшемдерін әзірлеу;

г) бағаны аймақтарға бөлу әдістерін пайдалана отырып салық салу мақсаттары үшін жерді міндетті бағалаудың негіздемесі;

е) жерді капиталдандыру процесінде пайдалануды жоспарлау мақсаттары үшін бағалық аймақтарға бөлу әдістемесі;

и) жерді дұрыс пайдаланбау кезіндегі тиімсіз мөлшерін анықтау.

Жоғарыда аталған проблемалардың шешілу дәрежесін Жер ресурстарын басқару тәжірибесі тұрғысынан бағалай отырып, оларды жеткілікті – жеткіліксіз критерийлері бойынша топтастыруға болады.

Жетіспеушіліктің себептері объективті және субъективті.

Объективті себептерге мыналар жатады:

-Жер, салық, бағалау заңнамасының жетілмегендігі, мұнда жер «негізгі қор» ретінде түсіндірілмейді; бұл жерді кәсіпорынның балансына қоюға мүмкіндік бермейді, сонымен қатар бұл жағдайда жердің кадастрлық құны салық салудың негізі болып табылмайды;

-жерді, ғимарат-құрылыстарды жылжымайтын мүлік ретінде тіркеуді ведомстволық бөлу; бұл екі тізілімді жүргізуді қажет етеді: жер учаскелері мен ғимарат-құрылыстар.

1 кесте - ҚР Үкіметінің 2003 жылғы 2 қыркүйектегі №890 қаулысы бойынша Қазақстан Республикасының Ауыл шаруашылығы мақсатындағы және босалқы жерлерді бағалау құны, болжам бойынша келесідей қорытындыны көрсетеді

Көрсеткіштер	Барлығы		Сатылғаны			
	Аумағы, мың га	Бағасы, млрд. теңге	Көлемі, мың га	%	Бағасы, млрд теңге	%
Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер	81041,0	1138,4	287,0	0,3	6,5	0,6
Қордағы жерлер	125556,0	581,5	-	-	-	-
Барлығы	206597,8	1719,9	287,0	0,1	6,5	0,4

Субъективті себептерге мыналар жатады:

Нарықтық жағдайларға қатысты жер рентасына қатысты қосымша іргелі зерттеулердің қажеттілігі;

-бағалау саласындағы мамандардың жеткіліксіз білікті деңгейі

Ауыл шаруашылығына арналмаған жерлерді, әсіресе осындай өнеркәсіп, көлік, байланыс, су және орман ерекше қорғалатын табиғи аумақтар;

ҚР Жер ресурстарының инвестициялық әлеуетінің сипаттамасы;

Жерді пайдаланудың нарықты тәсілінің механизмі енгізілді, бастапқы және қайталама нарық механизмі жұмыс істейді. Мәселе жердің нарықтық әлеуетін «капиталдандыру» үлесін арттыру мақсатында оларды жетілдіру жолдарын қарастыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Озеранская Н.Л., Кононова В.Н. Теоретические основы землеустройства [Текст]: учебное пособие, Нур-Султан 2019. <http://repository.kazatu.kz/jspui/handle/123456789/131>
- 2 Утегалиева Н.Х., Тасанова Ж.Б. Жерге орналастыру және кадастр негіздері [Текст] оқу құралы Орал: Жәңгір хан атындағы БҚАТУ, 2019. <http://rmebrk.kz/book/1173043>
- 3 Акимов В. В. Научные основы землеустройства и кадастра [Текст]: учебное пособие Мастер По, 2021.
- 4 Гаркушина В. В., Жағыпарова Т.Т, Оразай А. Жерге орналастыру және кадастр жұмыстарының менеджменті [Текст] оқу-әдістемелік кешен, Астана 2014.
- 5 N.Ozeranskaya, R. Abeldina, G. Kurmanova, Zh. Moldumarova, L. Smunyova. Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the republic of kazakhstan [Text]/ International Journal of Civil Engineering and Technology (IJCIET) -2018. – Vol.9. Issue 13. -P.1500-1513 (Scopus) <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85059564276&origin=resultslist>

УДК 332.025.12

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РАСЧЕТОВ КАДАСТРОВОЙ (ОЦЕНОЧНОЙ) СТОИМОСТИ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ

*Гаркушина В.В., доцент
Лоскутова Е.В., студент 4 курса
Казахский агротехнический университет исследовательский им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Актуальность темы. Различия в расчетах рыночной и кадастровой стоимости являются постоянным и актуальным вопросом. Расчеты этих стоимостей были изучены в работах разных ученых и различия определялись недоработкой методологии и методики оценки, временными характеристиками выполнения оценки. Можно заметить, что с целью извлечения максимально приближенных результатов определения кадастровой стоимости к рыночной стоимости нужен учет существенных факторов стоимости объектов оценки. Это является актуальностью изучения этой проблемы в развитии казахстанской системы кадастровой оценки и предопределило выбор темы данного исследования. А именно, что делается упор на усовершенствование методов проведения кадастровой оценки [1].

Кадастровая и рыночная стоимость земельного участка – вот два определения, которые необходимо понимать, чтобы учитывать все факторы при продаже. Первый вид отражает стоимость участка по нормативам, которые определяются в зависимости от место-положения и категории земельного участка. Этот вид применяется как ориентир земельных отношений при заключении договоров аренды и сделок купли-продажи, а также для определения суммы налога. Рыночная стоимость земли обычно определяется в зависимости от таких факторов, как рыночный спрос и предложение земли отдельной категории в определенном регионе в данный момент времени. Рыночная стоимость

земли находится в созависимости от таких факторов, как: местоположение территорий; доступность для транспортных средств; присутствие коммуникаций, а также их количественный и качественный состав [2-4].

Материалы и методика. Материалы были взяты с сайта для размещения объявлений недвижимости krisha.kz [3]. С данного сайта были взяты объявления о продаже земельных участков в разными районами Астаны и с разным целевым назначением: ИЖС, коммерческое, дачное строительство. Общая площадь каждого участка составляет 1000 кв м, участок является неделимым. При исследовании изучалась средняя стоимость за 1 кв м. Рыночная стоимость земельного участка под ИЖС в городе Астана за 1 кв м составила 10 380 тг. Земельный участок коммерческого назначения имеет рыночную стоимость за 1 кв м 10 666 тг. Земельный участок под дачное строительство имеет рыночную стоимость за 1 кв м 3100 тг.

Таблица 1 - Рыночная стоимость земельных участков под ИЖС за 1 кв м в Есильском районе г.Астана, тг

Характеристики	Объекты недвижимости				
	Сопоставимые объекты				
	1 объект	2 объект	3 объект	4 объект	5 объект
Место расположения:	г.Астана, мкр.Уркер Малайсары батыр	г.Астана, Есильский район, мкр. Уркер Жанқожа батыр E593	г.Астана, Есильский район, мкрУркер — Куляш Байсеитова	г.Астана, мкр. Уркер, Пушкина 16 — Акансери	г. Астана, Поскара-откель — Габит Мусурепова
Целевое назначение	ИЖС	ИЖС	ИЖС	ИЖС	ИЖС
Общая площадь (кв.м.):	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0
Рыночная стоимость	15 000 000	12 500 000	5 900 000	7 500 000	11 000 000
Рыночная стоимость За 1 кв м	15 000	12 500	5900	7500	11 000
Средняя стоимость	10 380				

Таблица 2- Рыночная стоимость земельных участков под коммерческое целевое назначение за 1 кв м в Есильском районе г. Астана

Характеристики	Объекты недвижимости		
	Сопоставимые объекты		
	1 объект	2 объект	3 объект
Место расположения:	г.Астана, Есильский район, Жангельдин	г.Астана, Есильский район, мкрУркер	г.Астана, Есильский район
Целевое назначение	Коммерческое	Коммерческое	Коммерческое
Общая площадь (кв.м.):	1000,0	1000,0	1000,0
Рыночная стоимость	11 000 000	15 000 000	5 999 000

Рыночная стоимость За 1 кв м	11 000	15 000	5999
Средняя стоимость	10 666		

Таблица 3 - Рыночная стоимость земельных участков под дачное строительство за 1м² в Байконурском районе г.Астана

Характеристики	Объекты недвижимости			
	Сопоставимые объекты			
	1 объект	2 объект	3 объект	4 объект
Место расположения:	г.Астана Байконурский район, Ромашковая 4	г.Астана, Малиновая 44	г.Астана, Акмола мелиорация 32 участок 4 съезд	г.Астана, Вишневая 120
Целевое назначение	Дачное строительство	Дачное строительство	Дачное строительство	Дачное строительство
Общая площадь (кв.м.):	1000,0	1000,0	1000,0	1000,0
Рыночная стоимость	6 000 000	2 500 000	2 200 000	1 700 000
Рыночная стоимость За 1 кв м	6 000	2 500	2 200	1 700
Средняя стоимость	3 100			

Таблица 4 - Рыночная стоимость земельных участков разного целевого назначения по городу Астана, тг

Характеристики	Объекты недвижимости		
	Сопоставимые объекты		
	1 объект	2 объект	3 объект
Место расположения:	г.Астана, мкр Уркер Малайсары батыр	г.Астана, Есильский район, Жангельдин	г.Астана, Байконурский район, Ромашковая 4
Целевое назначение:	ИЖС	Коммерческое	Дачное строительство
Инженерное обеспечение:	свет, вода, газ, интернет	свет, вода	-
Делимость земельного участка:	неделимый	неделимый	неделимый
Общая площадь (кв.м.):	1000,0	1000,0	1000,0
Рыночная стоимость	10 380 000	10 666 000	3 100 000
Рыночная стоимость За 1 кв м	10 380	10 666	3 100

Таблица 5 - Отношение рыночной стоимости к кадастровой стоимости земельных участков за 1 кв м, в тенге

№	Целевое назначение земельного участка	Рыночная стоимость	Кадастровая стоимость	Отношение рыночной стоимости к кадастровой стоимости земельного участка
1	ИЖС	10 380	4 678,1	2,2
3	Коммерческие цели	10 666	4678,1	2,3
4	Дачное строительство	3 100	3 341,5	1

Результаты и обсуждения. Средняя рыночная стоимость земельного участка для ИЖС за 1 кв. м составляет 10 380 тг, под коммерческое назначение 10 666 тг, под дачное строительство 3 100 тг. Кадастровая стоимость составила под ИЖС за 1 кв м-4678,1, под коммерческое 4678,1, под дачное строительство 3341,5тг. При сравнении кадастровой и рыночной стоимости были выявлены следующие результаты. Коэффициент отношения рыночной к кадастровой стоимости составил для ИЖС 2,2., для коммерческих целей 2,3, дачное строительство 1.

Таким образом, кадастровая стоимость составила меньшую величину чем рыночная стоимость для земельных участков с разным целевым назначением и имеет большое расхождение между собой.

Закключение. По данным расчетам можно увидеть большую разницу между кадастровой и рыночной стоимостью. Для устранения несоответствий можно предложить проведение постоянного мониторинга рынка, создание большой актуальной статистической базы данных. При определении кадастровой и рыночной стоимости можно предложить применять различные экономико-математические методы, разумное применение этих методов даст возможность провести оценку без ущерба для полученных результатов оценки. Также для того, чтобы сократить разницу между кадастровой и рыночной стоимостью возможно разработать современное программное обеспечение для компьютеров, для со-здания расчета стоимостной оценки, которое будет применять индивидуальный подход для увеличения достоверности.

Список литературы

- 1 Сайт для размещения объявлений недвижимости. <https://krisha.kz/a/show/674913437>
- 2 Земельный Кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года №442 – II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2023 г.).
- 3 Закон Республики Казахстан от 10 января 2018 года № 133-VI «Об оценочной деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями по состоянию на 31.12.2021 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33693545&pos=3;-106#pos=3;-106
- 4 Working Paper 11/5 The development and evaluation of a new model for measuring land fragmentation Demetris Demetriou¹, John Stillwell² and Linda See³ 1, 2 School of Geography University of Leeds Leeds LST 9JT 3 [Text] / International Institute of Applied Systems Analysis (IIASA) Schlossplatz 1 Laxenburg, A-2361 Austria

СРАВНЕНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИСТРАЦИИ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ В КАЗАХСТАНЕ И ЗА РУБЕЖОМ

*Гаркушина В.В., доцент
Макогон А., студент 4 курса*

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Актуальность темы. Сравнение законодательства о государственной регистрации земельных участков в Казахстане и за рубежом является актуальной темой, поскольку проливает свет на правовые и административные процессы, связанные с регистрацией права собственности на землю и недвижимость [1,2]. Кроме того, изучение этой темы может дать ценную информацию об эффективности различных систем земельной регистрации и выявить области, которые схожи с казахстанской системой, и может быть те области, которые требуют доработок [3,4].

Материалы методика. Объектом исследования служит теоретико-правовая основа регулирования формирования, учета и регистрации земельных участков в Казахстане и за рубежом, предметом исследований — нормативно-правовые источники, данные информационных ресурсов сети Интернет [5].

В ходе исследования использованы различные методы: системный, анализа, обобщения и другие. Методика сравнения законодательства о государственной регистрации земли в Казахстане и за рубежом включала несколько ключевых этапов, в том числе:

обзор литературы по теме, включая законодательство и другие правовые документы, связанные с регистрацией земли в Казахстане и за рубежом [6].

Сбор данных: включает сбор и анализ данных о законодательных и административных процессах, связанных с регистрацией прав собственности на землю в Казахстане и других странах. Эти данные включали информацию о необходимых документах, сборах и процедурах, связанных с процессом регистрации, а также другую соответствующую информацию [7,8].

Сравнительный анализ: включал в себя сравнение законодательства о государственной регистрации земли в Казахстане с другими странами, в том числе выявление сходств и различий в процессе регистрации.

Результаты и обсуждение. Процесс государственной регистрации земли в Казахстане и за рубежом имеет сходства и различия. В Казахстане процесс государственной регистрации земли регулируется Земельным кодексом Республики Казахстан, в котором изложены требования и порядок регистрации права собственности и пользования на землю. Это включает подачу различных форм и документов, оплату сборов и получение разрешений от соответствующих органов.

Для сравнения, в других странах могут быть аналогичные или другие требования к государственной регистрации земли, в зависимости от их нормативно-правовой базы. Например, в одних странах процесс государственной регистрации земли может быть обязательным, в других необязательной или заявительной, длительность регистрационной процедуры более сложный и длительный. Результаты исследования представлены в таблице.

Регистрационные системы в большинстве представленных стран уют романо-германская и англосаксонская (англо-американская) правовые системы. В Казахстане романо-германская правовая система. Все страны приняли Закон о регистрации земельных участков. Раньше всех стран указанные законы действуют в США (1062г.) и Австрии (1910г.). Единицей учета земельных участков в Казахстане считается земельный участок. В других странах регистрация земельных участков включает право и соответственно ре-

гистрацию совместно с недвижимостью на этом участке (Англия, Польша, Австрия), в других помимо недвижимости включаются права на недра (Ирландия, США, Германия) или совместно с нематериальными объектами (Ирландия), В Шотландии и Ирландии. вместе с правом на земельный участок регистрируются права на водные объекты, в Германии и Ирландии права на воздушное пространство над земельным участком [9].

Таблица 1- Системы регистрации земельных участков в Казахстане и за рубежом

Показатели	Казахстан	Англия	Шотландия	Ирландия	США	Германия	Польша	Австрия
Правовая система	Романо-германская	Англосаксонская (англо - американская)	Дуализм романо-германского и общего права	Дуализм романо-германского и общего права	Англосаксонская (англо - американская правовая система)	Южно-германская модель (в Баварии), северогерманская (Нижняя Саксония), модель «совет-бургомистр» (Пальцев, Саар и др), модель «совет-магистратур» (Гессен, Гамбург и др.)	Романо-германская	Романо-германская
Закон о регистрации земельных участков	2007 год	2002 год	1979 год	2009 год	1862 год	1949 год	1982 год	1910 год
Возникновение регистрации земельных участков	2000 год	1862 год	1617 год	1891 год	1785 год	1900 год	1919 год	1955 год.
Виды прав собственности, землепользования	Государственная и частная, аренда долгосрочная и краткосрочная	Частная и аренда	Частная собственность	Пожизненно имущество, арендованное имущество,	Пожизненное имущество, аренда, общественная собственность,	Единоличная собственность, общая долевая собственность, Совместная собственность	Частная собственность, «кооперативно — собственное» право,	Частная собственность, аренда, право на проживание, кондоминиальная собственность.
Единица учета	Земельный участок,	Земля и другие материальные ценности	Земля, материальные объекты. морское дно, моря, земли, покрытые водой	Земельный участок, материальные и не материальные объекты, недра, покрытые водой, воздушное пространство на под ними.	Земельный участок, недра земли, здания и сооружения.	Земельный участок, пространство над поверхностью и недра	Земельный участок и материальные объекты	Земельный участок и материальные объекты
Наличие карты	Имеется	Имеется	Имеется	Имеется	Имеется	Имеется	Имеется	Имеется
Обязательность регистрации	Обязательная	Не обязательная	Не обязательная.	Не обязательная,	Не обязательная	Обязательная	Обязательная	Обязательная

Список литературы

- 1 Земельные участки и иное недвижимое имущество. [Электронный ресурс]. -URL: <http://doingbusiness.kz/news/57-zemelnye-uchastki-i-inoe-nedvizhimoe-imucshestvo>
- 2 Зарубежный опыт регулирования имущественно-земельных отношений. [Электронный ресурс]. -URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-regulirovaniya-imuschestvenno-zemelnyh-otnosheniy-2>
- 3 Земельное право Северной Ирландии. [Электронный ресурс]. -URL: https://studref.com/493860/pravo/zemelnoe_pravo_severnoy_irlanii
- 4 Регистрация земли (закон Шотландии) - Land registration (Scots law). [Электронный ресурс]. URL: [https://wiki5.ru/wiki/Land_registration_\(Scots_law\)](https://wiki5.ru/wiki/Land_registration_(Scots_law))
- 5 Земельный кадастр США. <https://kadastr.vik.com/stati/zemelnyj-kadastr-v-ssha.html>
- 6 Основные положения земельного законодательства зарубежных стран. [Электронный ресурс]. -URL: https://studme.org/71695/pravo/osnovnye_polozeniya_zemelnogo_zakonodatelstva_zarubezhnyh_stran

7 Земельный реестр и кадастр недвижимости в Австрии. [Электронный ресурс]. URL: <https://iminproperty.com/ru/guide/land-registry-in-austria/>

8 Зарубежный опыт регулирования имущественно - земельных отношений. [Электронный ресурс]. -URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-regulirovaniya-imuschestvenno-zemelnyh-otnosheniy>

9 Working Paper 11/5 The development and evaluation of a new model for measuring land fragmentation Demetris Demetriou¹, John Stillwell² and Linda See³ 1, 2 School of Geography University of Leeds Leeds LS2 9JT 3 [Text] / International Institute of Applied Systems Analysis (IIASA) Schlossplatz 1 Laxenburg, A-2361

УДК 332.025.12

СРАВНЕНИЕ РЫНОЧНОЙ КАДАСТРОВОЙ СТОИМОСТИ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ В АСТАНЕ

В.В. Гаркушина, доцент

А. Сагиндыкова, студент 4 курса

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина
г. Астана*

Актуальность темы. В Казахстане функционирует рыночная и кадастровая (оценочная) стоимость земельных участков, которые являются главными экономическими регуляторами земельных отношений. Кадастровая (оценочная) стоимость земли формируется на первичном рынке земли и регулируется путем применения базовой ставки платы за земельные участки и соответствующих поправочных коэффициентов. Она исчисляется на основе устойчивой информационной базы и применяется как начальный уровень стоимости земли на рынке земельного оборота. Кадастровая (оценочная) стоимость конкретного земельного участка определяется Государственной корпорацией «Правительство для граждан», ведущей государственный земельный кадастр.

Кадастровая оценка земли является базисом налоговой системы. Анализ процесса и результатов проведения в стране кадастровой оценки земель городов указывает на наличие несовершенства методических подходов, которые требуют корректировок в зависимости от рыночной стоимости, расположенной на ней недвижимости [1,2,4].

Материалы и методика. Объектом исследования служит система взаимодействия кадастровой и рыночной стоимости земельных участков в населенных пунктах, предметом исследований соотношение рыночной и кадастровой оценки в городах.

В ходе исследования использованы различные методы: системный, анализа, сравнения, обобщения и другие. Для сравнения рыночной и кадастровой стоимости земельных участков по Астане, были выбраны земельные участки в Сарыаркинском и Есильском районе города Астаны с сайта <https://krisha.kz>. [3].

В качестве объектов исследования взяты 19 земельных участков. Из них в районе Есиль 13 земельных участков и в районе Сарыарка 6 земельных участков с сайта <https://krisha.kz>.

Целевое назначение земельных участков - индивидуальное жилищное строительство ((ИЖС). Площадь выбранных для исследования земельных участков составляет 10 соток. По каждому участку определялась кадастровая стоимость земельных участков в соответствии с принадлежностью к определенной ценовой зоне и сравнивалась с рыночной стоимостью.

Результаты и обсуждение.

Таблица 1- Характеристика земельных участков

№	Адрес	Площадь участка	Целевое назначение	Стоимость (тенге) предложения . тыс. т	Стоимость с учетом торга. тыс. т. 20%	Стоимость 1 кв. м. т
Есильский район						
1	Е-593- Жанкожа батыр 57	10 соток	ИЖС	12 000	9 600	96 000
2	Жанкожа батыр Е593 33 уч	10 соток	ИЖС	11 500	9 200	92 000
3	Амир Едыге 7	10 соток	ИЖС	12 000	9 600	96 000
4	Малайсары батыр 37	10 соток	ИЖС	15 000	12 000	120 000
5	Доспанбет Жырау- Е 594	10 соток	ИЖС	10 500	8 400	84 000
6	Батыр Баян 65- Кожаберген Жырау	10 соток	ИЖС	18 000	14 400	144 000
7	мкр. Уркер 17- Е614	10 соток	ИЖС	19 000	15 200	152 000
8	Текес 10 - Баян батыр	10 соток	ИЖС	19 250	15 400	154 000
9	мкр Уркер улица 58	10 соток	ИЖС	20 000	16 000	160 000
10	Байганина 29- Есимжановой	10 соток	ИЖС	20 000	16 000	160 000
11	мкр. Уркер Е 578	10 соток	ИЖС	22 500	18 000	180 000
12	мкр. Уркер 10	10 соток	ИЖС	19 000	15 200	152 000
13	мкр. Уркер 17- Е614 ул	10 соток	ИЖС	19 000	15 200	152 000
Сарыаркинский район						
1	Переулок Аркат 8	10 соток	ИЖС	13 300	10 640	106 400
2	Медеу 55	10 соток	ИЖС	15 000	12 000	120 000
3	Медеу 36/1	10 соток	ИЖС	12 000	9 600	96 000
4	Пересечение улиц Баршын -Улытау	10 соток	ИЖС	14 500	11 600	116 000
5	Талдыколь 13	10 соток	ИЖС	9 000	7 200	72 000
6	Пересечение улиц Жырау -Салбурын	10 соток	ИЖС	16 000	12 800	128 000

Таблица 2 - Расчет отношения рыночной и кадастровой стоимости земельных участков

№	Рыночная стоимость 1 кв. м, тенге	Кадастровая оценочная стоимость 1 кв. м, тенге	Отношение рыночной стоимости к кадастровой
Есильский район			
1	96 000	80 196	1.19
2	92 000	80 196	1.15
3	96 000	80 196	1.19
4	120 000	80 196	1.49
5	84 000	80 196	1.04
6	144 000	80 196	1.79
7	152 000	80 196	1.89

8	154 000	80 196	1.92
9	160 000	80 196	1.99
10	160 000	80 196	1.99
11	180 000	80 196	2.24
12	152 000	80 196	1.89
13	152 000	80 196	1.89
№	Сарыаркинский район		
1	106 400	96 903,5	1.1
2	120 000	96 903,5	1.2
3	96 000	96 903,5	1
4	116 000	93 562	1.2
5	72 000	80 196	0.9
6	128 000	80 196	1.5

По Есильскому району соотношение рыночной и кадастровой стоимости изменяется от 1,04 до 2,24. Среднее отношение рыночной стоимости и кадастровой стоимости равно коэффициенту 1.6. По Сарыаркинскому району указанное соотношение изменяется от 0,9 до 1,5. По Сарыаркинскому району среднее отношение рыночной стоимости и кадастровой стоимости равно 1.15.

Исследование показывает, что необходимо вычислить корректирующие коэффициенты кадастровой стоимости земельных участков для учета изменившейся рыночной ситуации. Можно рекомендовать при расчете кадастровой (оценочной) стоимости земельного участка в Сарыаркинском районе коэффициент увеличения стоимости 1,15, а для Есильского района 1,6.

Список литературы

- 1 Земельный Кодекс Республики Казахстан от 20 июня 2003 года №442 – II (с изменениями и дополнениями по состоянию на 16.01.2023 г.).
- 2 Закон Республики Казахстан от 10 января 2018 года № 133-VI «Об оценочной деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями по состоянию на 31.12.2021 г.) https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33693545&pos=3;-106#pos=3;-106
- 3 Сайт по продажам недвижимости в Казахстане: <https://krisha.kz/>
- 4 Working Paper 11/5 The development and evaluation of a new model for measuring land fragmentation Demetris Demetriou¹, John Stillwell² and Linda See³ 1, 2 School of Geography University of Leeds Leeds LST 9JT 3 [Text] / International Institute of Applied Systems Analysis (IIASA) Schlossplatz 1 Laxenburg, A-2361 Austria E-mail: 1 demdeme@cytanet.com.cy; 2 j.c.h.stillwell@leeds.ac.uk; 3 see@iiasa.ac.at October 2011

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ РЕСУРСТАРЫ:
ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ ҚАТЫСТЫ ТҰЖЫРЫМДАР**

Есжанова Т.С., магистр, аға оқытушы

Капетова А.С., магистр, аға оқытушы

*С.Сейфулин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Қазақстан жер көлемі бойынша әлемде 9 орын алады. Бұл ұлан байтақ жерлердің көбісі – далалық жерлер қамтиды. Далалық жерлердің өзі бірнеше түрге бөлінеді, олардың бірі ауыл шаруашылық жер. Ауыл шаруашылық жерлерінің көлемі қазіргі таңда, шамамен, 113 961,4 мың га жерді қамтиды. Қазіргі таңда ауыл шаруашылығы қоршаған ортаға әсер ететін мықты факторлардың бірі болып табылады. Ауыл шаруашылығының дамуы негізі жер қорымен байланысты. Қазіргі кезде ауыл шаруашылығындағы табиғатты пайдалану барысында экологиялық проблемалардың қатары көбеюде, көбінесе олар техногенді сипатта болуда. Ауыл шаруашылығының экологиялық мәселелеріне мыналар жатады: топырақтың химиямен ластануы, топырақ эрозиясы, дефляция және т.б. факторлар [1].

Жерді тиімді пайдалануда, эрозия факторын шешу керек. Өйткені оның топыраққа деген әсері тікелей болады және оны тиімді қолдануға кедергі жасайды. Эрозияға ұшыраған топырақтың құнарлылығы тез төмендейді. Сондықтан эрозияға ұшыраған жерлердің ауылшаруашылық өнімдеріде азаяды. Бұл кері факторлар біздің елде ғана емес, әлемнің басқада елдерінде орын алуда. Адамның өндірістік қызметінің кері салдарларымен күрес әр елде әртүрлі әдістермен жүргізіледі. Ауылшаруашылық алқаптардан пайда табамыз деп одан шыққан өнімдердің табыстылығын ойлайды. Алайда ауылшаруашылық кешенінде бұл критерийді басты орынға қоюға болмайды. Себебі, жерге әсер ететін табиғи факторлар өте көп. Бұл пайда қысқа мерзімді болуы мүмкін, ал келесі жылдарда топырақ құнарлылығы кенет түсіп, эрозияға ұшырай бастайды. Топырақ, құнарлылығы қалпына келуі қиын ресурстарға жатады. Табиғи ресурс ретінде жердің өздігінен молаю және өздігінен реттеу қасиеті болғанымен, бұл өте ұзақ процесс. Топырақты жасанды түрмен құнарландыруға болғанымен, ондай әдіс табиғи балансты бұзуы мүмкін. Бұл мәселені ауыл шаруашылығы өндірісінің барлық – әлеуметтік, экономикалық, экологиялық нәтижелерін ескеретін, ауыл шаруашылығы алқаптарын пайдаланудың жүйелік тәсілі арқылы ғана жақсартуға болады. Егін шаруашылығы процесінің әр сатысында топырақтың өсімдіктермен және қоршаған ортамен өзара әрекеттерін, табиғаттағы энергияның ауыспалы айналым заңдарын ескеру қажет.

Тиімділік – бұл шығындар мен қызмет нәтижелерінің ара қатынасы. Тиімділік – өндірістік мақсаттарға аз шығын шығара отырып қол жеткізуден тұрады. Сонда ауыл шаруашылығын жерлерін пайдалану ол ауыл шаруашылық алынатын жиынтық нәтижелердің осы жұмысқа тартылған ресурстардың жиынтық шығынына арақатынасы. Жерді тиімді пайдалану барысында жер тозып қана қоймайды, ол үнемі жақсартылып отырады. Тиімді жер пайдалану жүйесі қоршаған ортаның ластануын біршама азайтуға көмектеседі [2].

Ауылшаруашылығы өндірісіне тартылатын ресурстар, бұл өндіріс факторлары: жер, капитал, еңбек.

Тиімді жер пайдалану тұжырымдамасы әлеуметтік, экономикалық және экологиялық үш құраушы кешендерден құралады. Олардың өзара әрекеттесуі келесідей:

1. Экономикалық құраушы - институционалдық негіздер, немесе жер пайдаланушылардың тиімді шаруашылық жүргізуіне қажетті ішкі және сыртқы

жағдайлар құру. Оның ішінде аграрлық салада жер және соған байланысты ресурстарды пайдаланатын өндірушілердің құқығын бекітетін және оларды қорғауды қамтамасыз ететін заңнамалық негіздерін құру керек [3].

2. Экологиялық құраушы - әр берілген жер аумағының аумақтық, агроландшафттық, табиғи-климаттық, тарихи-географиялық және басқа да ерекшеліктерін, пайдаланылған жер мен басқа да табиғи ресурстардың қалпына келтірілуін қамтамасыз ете отырып, өндірістің максималды тиімділігіне қол жеткізуге қажетті ұтымды үйлесім мен өлшемдерде пайдалану;

3. Әлеуметтік құраушы - ауыл тұрғындарының өмір сүру жағдайларын жақсарту және табыс деңгейін арттыру, жұмыс орындарын сақтау және жаңаларын құру, тікелей ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілердің еңбегін ынталандыру.

Қазақстан Республикасының стратегиялық дамуында жер кодексі арқылы мемлекеттік бағдарламаларды іске асырудың басты қағидалары - жерді тиімді және экономикалық тұрғыдан дұрыс пайдалану, экономиканы басқаратын жерге орналастыру және жер ресурстары арқылы, механизмдерді жетілдіру арқылы жер заңнамасының орындалуын басқару, жер ресурстарын тиісінше пайдалануды және сақтауды қамтамасыз ету.

Қазақстанның әлемдік бәсекелестікке қабілетті болуы, әлем экономикасында белсенді түрде жұмыс атқаруы халықтың әлеуметтік-экономикалық тиімділігін дұрыс ұйымдастыруға өз әсерін береді. Ауыл шаруашылық жерлерін дұрыс пайдаланудың тиімділігін арттыру, экономикалық әлеует және халықтың өмірін дұрыс ұйымдастыруға тығыз байланысты. Осы үш фактор топырақты тиімді қолдану мәселесіне өз пайдасын тигізеді. Бұл әдістер топырақ кемшіліктерін жаба қоймай, жылдық жиынтық өнімдердің өсуіне септігі тиеді. Дегенмен барлық факторларды шешуге болады [4]. Осы мақалада ұсынылған тұжырымдама бойынша жерді тиімді пайдалану мүмкіндігін қолданып, біраз нәтижеге жетуге болады деп есептейміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 Ә.С. Бейсенова. Қазақстанның физикалық географиясы [Текст] : Оқулық / Ә.С.Бейсенова.–Алматы: 2014. – 540 б. ISBN 978-601-217-469-4

2 Saparov A.S. State and rational use of soil and land resources of the republic of Kazakhstan [Текст]/ Почвоведение и агрохимия. 2019. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/state-and-rational-use-of-soil-and-land-resources-of-the-republic-of-kazakhstan> (дата обращения: 27.02.2023).

3 Камелхан Г., Джуламанов Т.Д. Экономика–экологическая оценка сельскохозяйственных земель [Текст] / «ИЗВЕСТИЯ» Национальной Академии Наук РК. Серия аграрных наук». - 2015. - No5(29). – С. 68-72.

4 Nándor Csikós, Gergely Tóth. Concepts of agricultural marginal lands and their utilisation: A review [Text] / Agricultural Systems, - 2023. -№204. 103560. <https://doi.org/10.1016/j.agsy.2022.103560>

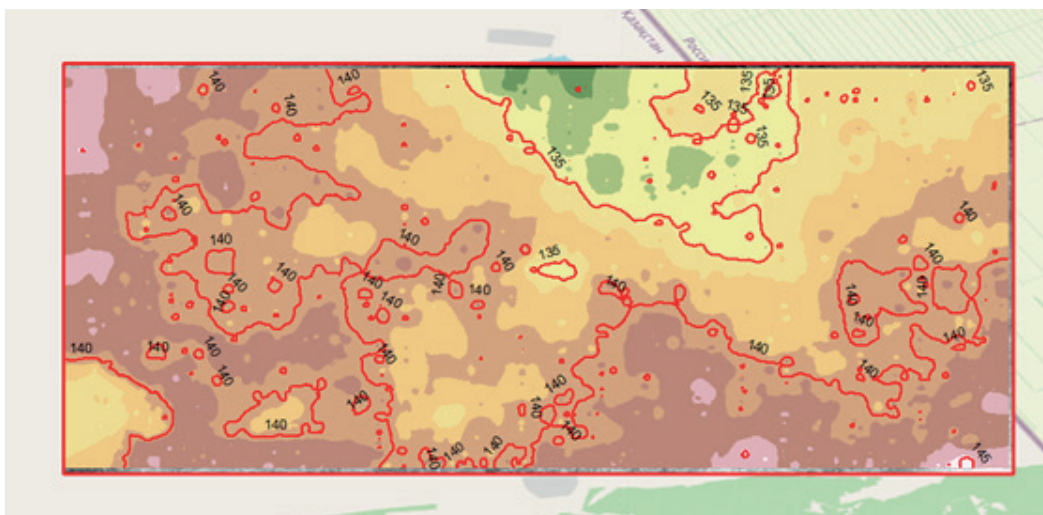
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРАММ ARCGIS И QGIS ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИНДЕКСА NDVI ДЛЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ

*Жекебаев А.К., ассистент, магистр
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

В век научно-технического прогресса в связи с быстро растущим населением продовольственная ситуация в мире становится все острее. Республика Казахстан является одним из крупнейших государств мира и рациональное использование огромных территории является приоритетной целью для страны. Рациональное использование сельскохозяйственных земель является необходимым условием развития государства и экономики страны и является неотъемлемой частью ВВП высокоразвитых стран мира. Одним из важнейших инструментов для работы с территориями отведенными на сельскохозяйственные потребности на сегодняшний день являются программные обеспечения ARCGIS и QGIS позволяющие собирать, анализировать, обрабатывать, оцифровывать, хранить, моделировать и создавать карты. Индекс NDVI – (Normalized Difference Vegetation Index) показатель количество растительного покрова, которой рассчитывается с помощью спутниковых снимков, имеющих спектральные каналы красного и инфракрасного диапазона. Данный индекс позволяет анализ качества, количества и здоровья растении в разные промежутки времени. В данной работе мы проведем анализ вегетативного состояния растении, а также их рост в конкретные сезоны года, для исследования был выбран зимний и летний сезоны, которые хорошо могут проиллюстрировать способности геоинформационных программ и самого индекса вегетации [1]. Для вычисления индекса NDVI было выбрано территория ТОО «Абая» Щербактинского района, Павлодарской области. Данную работу мы проводим с помощью профессиональной гео-информационной системой ARCGIS в которую входит ARCMAP и геоинформационной системой общего пользования QGIS. На сегодняшний день программа QGIS претерпело много изменений и обновлении, в частности, по широкому спектру функционала, что позволяет им пользоваться на уровне профессиональных геоинформационных систем. Особенностью GGIS является его публичность, удобочитаемость и бесплатный доступ к его неограниченному функционалу для желающих им пользоваться. На начальном этапе мы получаем снимки нашего предприятия через официальный сайт геологической службы Соединенных Штатов Америки. Последующие работы включают подбор спутниковых снимков согласно необходимому спектральному каналу [2].

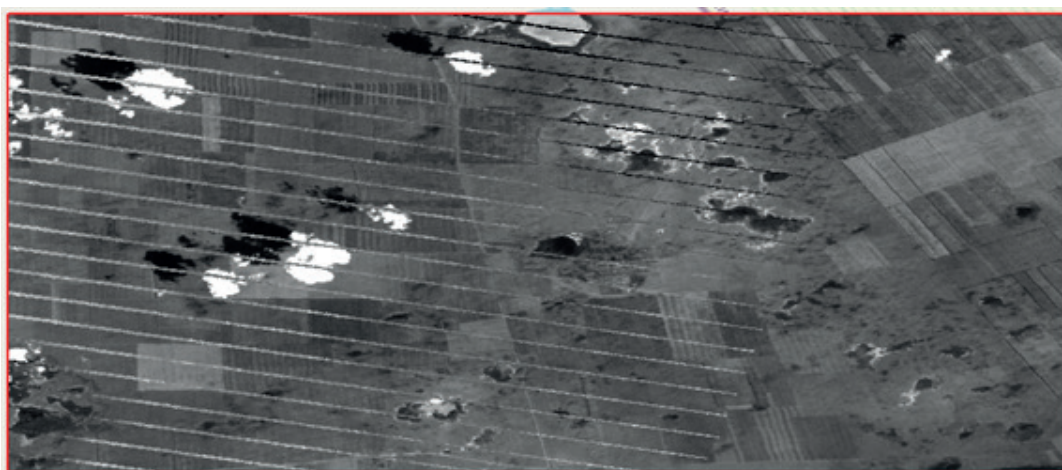

Изображение рельефа данной территории через Google Earth, обработанные на программе ARCGIS, позволяют увидеть контуры и высоты

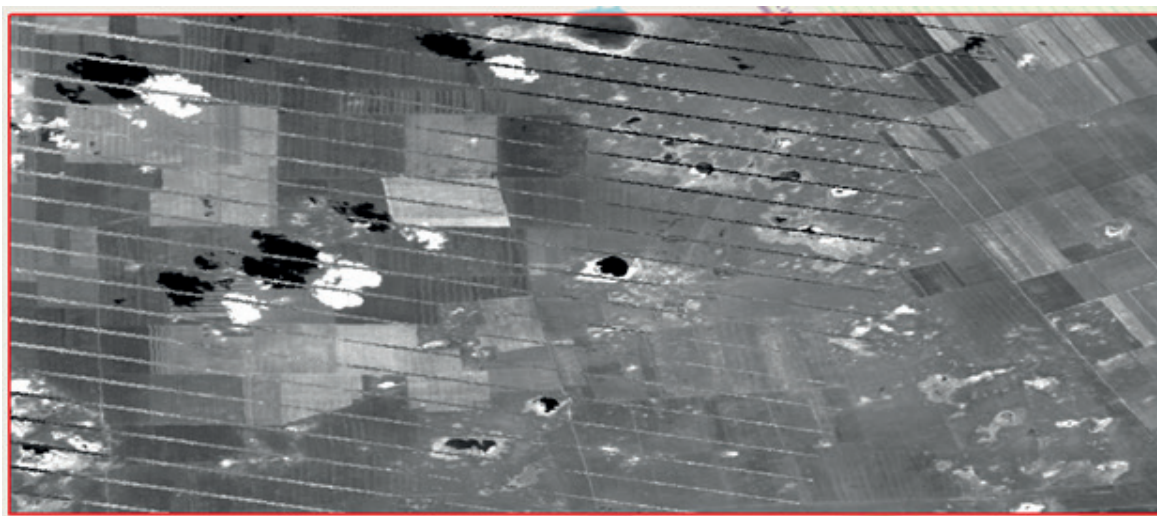

В нашем распоряжении имеются спутниковые снимки ТОО «Абая» Щербактинского района Павлодарской области в период летнего и зимнего сезона февраля и начала июля Landsat 7 имеющие спектральные каналы красного (Band 3 - red) и инфракрасного (Band 4 - Near Infrared) диапазона.

Спутниковый снимок Landsat 7 Enhanced Thematic Mapper Plus (ETM+) Band 3 – red. Wavelength 0.63-0.69

Спутниковый снимок Landsat 7 Enhanced Thematic Mapper Plus (ETM+) Band 4 - Near Infrared. Wavelength 0.77-0.90

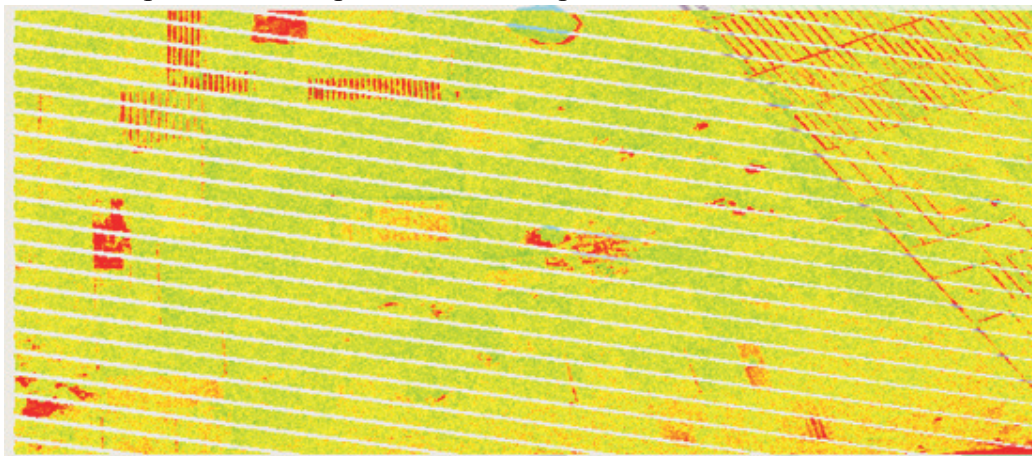
Индекс вычисляется по формуле:

$$NDVI = \frac{NIR - RED}{NIR + RED}$$

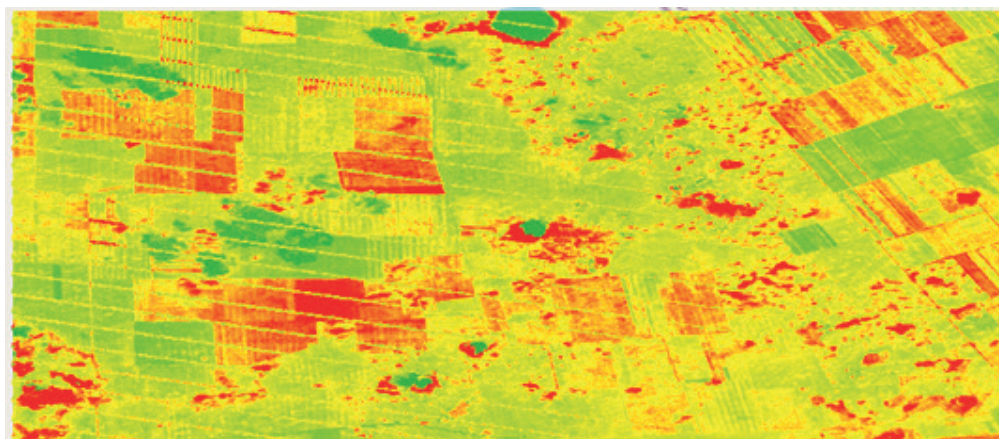
NIR – Инфракрасный спектр снимка.

RED – Красный спектр снимка.

Рассчитав согласно по формуле данные спутниковых снимков в калькуляторе растров нами получен индекс NDVI за февраль месяц зимнего сезона 2022 года в пред-приятии ТОО «Абая» Щербактинского района, Павлодарской области.

Спутниковый снимок территории ТОО «Абая» Щербактинского района, Павлодарской области за июль месяц летнего сезона 2022 года.

Два спутниковых снимка Landsat 7 одного и того же года на зимний и летний период передает четкую картину состояния экологоклиматических характеристик растительного покрова в исследуемой территории. По контурам красного цвета можно обнаружить какие территории засеяны, а в каких нет изменений и на каком периоде созревания находятся растения. Таким образом благодаря данным индекса NDVI можно провести контроль, рациональное и эффективное использования за большими сельскохозяйственными зонами нашей страны, и ввести их в производственный оборот, который в будущем окажет существенное влияние на экономику страны.

Список литературы

1 Stamford John D.; Violet-Chabrand Silvere; Cameron Iain; Lawson Tracy. Development of an accurate low cost NDVI imaging system for assessing plant health [Text]/ Статья Gold Open Access ISSN17464811 DOI10.1186/s13007-023-00981-8. Издатель: BioMed Central Ltd.

2 Kurmanova G. et al. Application of GIS technology to monitor the secondary radioactive contamination of the Degelen mountain massif [Text] / 8th IGRSM International Conference and Exhibition on Geospatial and Remote Sensing, Kuala Lumpur, Malaysia, 13-14 April – 2016. // <http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/37/1/012080/meta>.

ӘОЖ 63.631.6.02

БАУРАЙЛЫ ЖЕРЛЕРДЕ АУЫСПАЛЫ ЕГІСТЕРДІ ЖОБАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Карбозов Т.Е. э.ғ.к., доцент
Турсынаева Ж.Е. 2 курс магистранты
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Ауыл шаруашылығының қарқынды дамуына, агротехниканың жетілдірілуіне және егістіктерді, топырақ эрозиясының процестерінен және т.б. антропогендік әсерлерден қорғау жөніндегі іс-шаралардың енгізілуіне байланысты ауыспалы егістердің территориясын дұрыс ұйымдастыру өте маңызды мәселелердің бірі болып табылады.

Бүгінгі таңда әртүрлі ауыспалы егістердің жақсы әзірленген схемаларының болуы мен олардың территорияда орналасу орындарын дұрыс анықтау жеткіліксіз. Сондықтан агрономиялық іс-шаралардың бүкіл кешенін дұрыс қолдану, техниканы тиімді пайдалану мақсатында еңбек пен қаражаттың ең аз шығынымен жоғары және тұрақты өнім алу үшін ауыспалы егістерді және олардың ішкі құрылымын мұқият ойластырылған түрде жүргізу қажет. Дала аймағында пайдаланылатын егістік жерлердің, яғни далалық ландшафттардың басым бөлігі баурайлы жерлерде орналасқаны белгілі. Ұзындығы үлкен беткейлі жерлер көп мөлшерде қар жиналатын алаңдарға айналады. Демек, топырақтың терең қатуы, сондай-ақ көктемде біркелкі ерімеуі су ағындарының пайда болуына және топырақтың шайылуына әкеліп соғып, су эрозиясының дамуына ықпал етеді [1,2].

Республика аумағында топырақ эрозиясы топырақтағы органикалық заттардың құрамын азайтумен қатар деградацияның барлық түрлерінің ішіндегі ең кең таралғаны болып саналады. Эрозия үлкен экономикалық және экологиялық зиян келтіреді, өйткені ол ауылшаруашылық өндірісінің негізгі құралы топыраққа қауіп төндіреді. Көптеген жағдайларда эрозиялық процестер антропогендік әсерден де пайда болып, дамиды.

Топырақ эрозиясы процестерінің дамуы климат, бедер, топырақтың механикалық құрамы және т.б. табиғи жағдайлардың жиынтығымен, сондай-ақ оларға антропогендік әсер ету дәрежесімен және жер учаскелерін, ең алдымен ауыл шаруашылығында пайдалану қарқындылығымен анықталады.

Жердің сапалық сипаттамасының деректері бойынша Қазақстан Республикасында 90 млн гектардан астам эрозияға ұшыраған және эрозиялық қауіпті жерлер бар, оның ішінде іс жүзінде эрозияға ұшыраған жерлер - 29,3 млн га. Жел эрозиясына ұшыраған 24,2 млн га немесе ауыл шаруашылығы алқаптарының 11,3%, ал су эрозиясына ұшыраған жерлердің жалпы аумағы 4,9 млн га немесе ауыл шаруашылығы алқаптарының 2,3% -н алып жатыр [3].

Мұндай жағдайларда ауыл шаруашылығының өнімділігі мен тұрақтылығын арттыру және сонымен бірге қоршаған ортаны қорғау міндеттері топырақтың құнарлылығын мөлайтумен және оны эрозиядан қорғаумен қатар, агроландшафттардың сақталуын және адам мекендейтін ортаның экологиялық тазалығын қамтамасыз ететін заманауи бейімделген-ландшафттық егіншілік жүйелері шеңберінде кешенді түрде шешілуі керек. Осы

міндеттер кешенін шешудегі негізгі шарт егістік алқаптарының ұтымды құрылымы және басқа ауылшаруашылық алаптарының өнімділігімен жақсы байланысқан егістік жерлердегі ауыспалы егіс жүйесі болып табылады.

Ауыспалы егіс территориясын ұйымдастыру онда ауылшаруашылық техникасын тиімді пайдалануға, сонымен қатар жерді неғұрлым өнімді пайдалануды, егіннің өсуін және қолайсыз табиғи әсерлер кезінде олардың орнықтылығын қамтамасыз ететін қажетті топырақ қорғайтын және басқа да іс-шараларды дұрыс жүзеге асыруға қолайлы жағдайлар жасау есебімен жүргізілуге тиісті. Осы талаптардың барлығы табиғаттың келеңсіз құбылыстарына қарамастан жоғары өнімді егіншілікті ұйымдастыру үшін жағдай жасауға, яғни бір мақсатқа бағытталады.

Қандай да бір нақты жағдайларға байланысты қолданбалы бірыңғай кешенде қабылданған барлық өзара байланысты элементтер бойынша жобалау әдістемесінің мәселелерін қарастыруды бастамас бұрын, ауыспалы егіс территориясын ұйымдастырудың жеке элементтерінің әрқайсысын орналастырудың негізгі талаптарын анықтап, талдау қажет.

Осылай қарастыру болашақта, тұтастай алғанда, жобаны жасау кезінде жағдайлардың барлық алуан түрлілігін және олардың әсерінің сәйкессіздігін түсініп, белгілі бір құбылыстардың өндірістік маңыздылығын дұрыс бағалап, осы жағдайларда шешуші маңызды байланыстарды тауып, оларға назар аудара отырып, бүкіл жобаның ең жақсы шешімін қамтамасыз ету үшін қажет.

Егіншілік аймақтарынағы далалық ауыспалы егістер әдетте жыртылған жерлердің 70-90% құрайды. Бүгінгі таңда осы ауыспалы егіс танаптарында агротехниканың озық әдістері кеңінен енгізілуде және мұнда заманауи қуатты техникалар қолданылады. Сондықтан ауыспалы егіс территориясын ұйымдастыру механикаландыру мен агроөнеркәсіптік кешеннің жоғары деңгейінде егіншілікті дұрыс ұйымдастыруға жағдай жасау есебімен жүргізілуі тиіс.

Ауыспалы егіс танаптары егін егуге және өсіруге, сондай-ақ жерді өңдеу, себу, дақылдарды күту және жинау бойынша әртүрлі өндірістік процестерді орындауға арналған оның аумағының азды-көпті тең бөліктері болып табылады [4].

Дала аймақтарында жалпы ауданы мен егістік алқабы бойынша ірі шаруашылықтар орналасқаны белгілі. Бұл аудандардағы ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекшелігі - егістікте жоғары сұрыпты және бағалы дәнді және техникалық дақылдардың басым болуы. Сонымен қатар бұл аймақтарға құнарлы қара топырақ, құрғақ климат, құрғақ жел мен шаңды дауылдар, сондай-ақ егістіктерден қар жамылғысын үрлеп әкететін борандардың әсеріне ұшырауға бейімділігі және территорияның аз суландырылғандығы тән.

Жазық бедерлі жерлерде ауыспалы егіс территориясын ұйымдастыруға бригадалық учаскелер мен танаптардың жақтарының мөлшеріне қоятын механикаландыру талаптары және зиянды желге қатысты қорғаныш орман белдеулерін дұрыс орналастыру міндеттері, сондай-ақ ауыспалы егіс алаңының қолданыстағы құрылымын есепке алу қажеттілігі айтарлықтай әсер етеді.

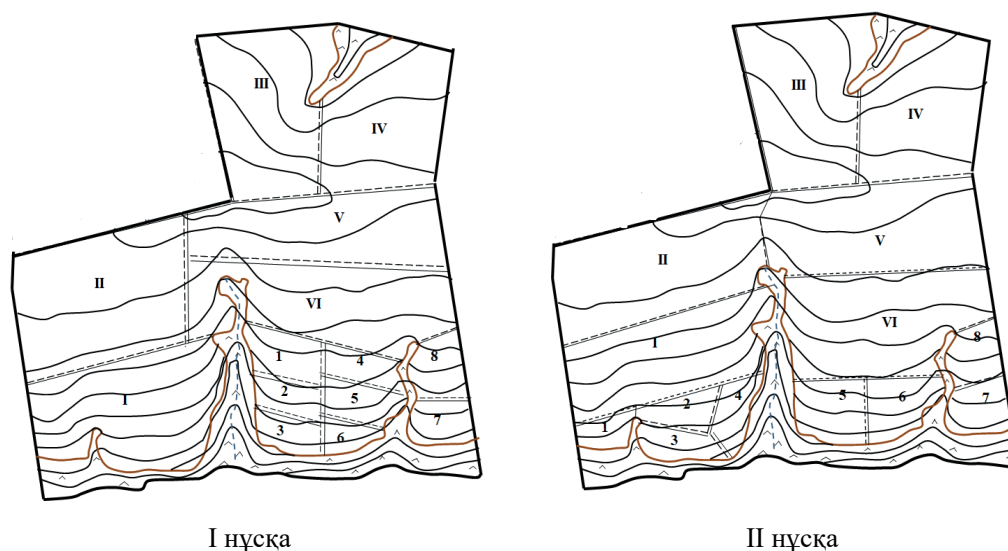
Ал елеулі беткейлері бар күрделі ойлы-қырлы жерлерде танаптарды орналастыру үшін жер бедері өте маңызды рөл атқарады. Ауылшаруашылық өндірісіндегі бедердің әсері өте көпжақты. Жер бедерімен топырақ жамылғысы, оның ауа-су және жылу режимдері, топырақтың механикалық құрамы, сондай-ақ агротехникалық қасиеттері және едәуір мөлшерде топырақтың құнарлылығы, әсіресе микроклимат тығыз байланысты.

Бедермен жер үсті сулары ағынының мөлшері соған байланысты беткейлердің ылғалдануы және топырақ эрозиясы процестерінің дамуы анықталады. Ауыл шаруашылығы өндірісіндегі жер бедерінің қолайсыз әсері баурайларда егістік жұмыстарын орындау тәртібіне байланысты ұлғаюы немесе азаюы мүмкін. Еріген және жаңбыр суларының жер үсті ағынының мөлшеріне, сондай-ақ топырақтың шайылуына беткейлердегі жер жырту және егіс қатарларының бағыты үлкен әсер етеді. Демек, жер жырт-

ту бағыты мен егіс қатарлары горизонтальдар бойымен орналастырылған кезде, яғни көлденең бағытта судың ағуы мен топырақтың шайылуы айтарлықтай азаяды [5,6].

Территория жыра - сайлармен, ойпаңдармен бөлшектеніп, бедері төбелі, ойлы-қырлы және күрделі толқынды болған жағдайда жобаны құруға үлкен қиындықтар туғы-зады. Ауыспалы егістің жекелеген бөліктеріндегі беткейлерінің тіктігі мен экспозициясындағы және осымен байланысты топырақтың сапасы мен агротехникалық қасиеттеріндегі айырмашылықтар, эрозия процестерінің байқалуы мен бедердің әртүрлі элементтеріне зиянды желдің теріс әсер ету дәрежесі ауыспалы егіс танаптарын және ауыспалы егіс территориясын ұйымдастырудың басқа элементтерін орналастыру кезінде сараланған тәсілдің қажеттілігін көрсетеді.

Эрозия байқалмайтын немесе әлсіз көрінетін неғұрлым тегіс бөліктерде танаптар мен бригадалық учаскелерді орналастыруды айқындайтын негізгі талаптар, жоғарыда айтылғандай, оларды зиянды желден қорғау және механикаландыру мен агротехника үшін жағдай жасау болып табылады. Топырақтың шайылу процестері бар және танаптардың дұрыс орналаспауына байланысты осы процестер одан әрі күшейетін беткейлерде танаптар мен орман белдеулерін орналастыру кезінде олардың эрозиямен күресу жолдарын қарастырған жөн. Сонымен қатар, бұрыннан бар орман белдеулерін, жолдарды және т.б. ескерілуі тиіс. Бұл жағдайда жобалауды танап қорғайтын орман белдеулерін ең даусыз және қалаулы жерлерде, яғни су айрықтарда, беткейлердің бүгілістерінде алдын-ала орналас-тырудан бастау керек. Төменде мысал ретінде дала аймағының күрделі бедерлі жағдай-ларында жобаны құру тәртібі мен әдістерін суреттейтін ауыспалы егіс террито-риясын ұйымдастыру жобасының бір бөлігінің нұсқалары қарастырылған (сурет 1).

І сурет - Далалық және топырақ қорғайтын ауыспалы егіс территориясын ұйымдастыру нұсқалары

Танаптарды және орман белдеулерін орналастырудың бірінші нұсқасының кемшіліктері кейбір (I,V,VI) танаптардың механикаландырылған жұмыстарды орындауға ыңғайсыз, яғни конфигурацияларының тым дұрыс еместігі және кейбір танаптарда топырақтың құнарлылығының сапасыздығы, яғни I және VI танаптарда орташа және ішінара шайылған жерлердің болуы. Сонымен қатар V-ші танаптың конфигурациясының дұрыс еместігі далалық жолдың және V-ші және VI-шы танаптардың шекарасында қанағаттанарлықсыз жағдайда тұрған орман жолағының орналасуына байланысты. Сондықтан бұл нұсқаның елеулі кемшіліктерін жою қажеттілігі туындайды.

Зерттеуші мамандардың пікірінше қараусыз қалған орман жолақтарын жөндеуге кететін шығын мөлшері, жаңасын салғанмен бірдей [5,6]. Сондықтан екінші нұсқалық жобаны жасау кезінде бұл орман жолағын жыртылған жерге қосып, ал онда сақталған

екпелерді жаңа жолақты салу үшін қолдануға болады. Соңғы жобада бірінші нұсқадағы кемшіліктердің едәуір бөлігін жою мақсатында танаптар мен учаскелер ыңғайлы орналастырылып, пішіндері дұрысталған. Сонымен қатар, олар топырақтың сапасына да сәйкес келеді, өйткені жердің барлық шайылған топырақтары және 1-танаптағы орташа шайылған топырақтардың бір бөлігі топырақ қорғайтын ауыспалы егіске енгізілген. Дегенмен олар онша жинақы болмағанмен, көбінесе тік беткейлердің жартылай шайылған топырақтарында орналасқан және топырақтың құрамы бойынша танаптар мен олардың конфигурациялары жақсартылған.

Демек, территорияны эрозияға қарсы ұйымдастыру және жерді ұтымды пайдалану талаптарына сай келетін соңғы нұсқа тиімді болып саналады. Сонымен қатар территорияны тек дұрыс ұйымдастыру арқылы ғана эрозияға қарсы шаралар кешенін жүзеге асыруға және осыған байланысты эрозияны тежеуге, соның негізінде баурайлы жерлердің өнімділігін арттыруға ықпал ететін жағдайлар құруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 1 Лопырев М. И. Рациональная организация агроландшафтов – основа сохранения природных ресурсов и повышения продуктивности земель [Текст] / Земледелие. – 2014. – 6 с.

2 Озеранская Н.Л. Внутрихозяйственное землеустройство [Текст]: учебное пособие. – Астана, 2017.

3 Қазақстан Республикасының 2021 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі, Астана, 2021. -139 б.

4 Байшанова А.Е., Кедельбаев Б.Ш. Проблемы деградации почв. Анализ современного состояния плодородия орошаемых почв РК [Текст]/ Научное обозрение. Биологические науки. – 2016. –С. 5.

5 Точицкий, А.А. Защитим почву на склоновых землях / А.А. Точицкий, Н.Д. Лепешкин [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://belagromech.basnet.by/img/articles/2012.03.03/Zascgitim_pochvy_tochicki_lepeshkin.pdf . - Дата доступа: 01.02.2023

6 Maksimov, V.P. Anti-erosion treatment on the slope lands of the Rostov region [Text] / V.P. Maksimov, N.P. Dolmatov et al. [Текст]/ Proceedings of the International Forum on Problems of Science, Technology and Education / edited by V.V. Vishnevsky. - М.: Academy of Earth Sciences, 2015. – P. 60-61.

УДК 332.2.021

ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ КАЗАХСТАНА

Касенова А.Ж., к.э.н., ассоц. профессор

Кайдарова А.Н., студент 2 курса

*Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

Земельные ресурсы являются наиболее важным и основным фактором экономического богатства, социального благополучия и потенциала национального достояния. Земельные ресурсы, при правильном использовании и улучшении, могут производить разнообразную сельскохозяйственную продукцию в объемах, удовлетворяющих внутренние и экспортные потребности.

Казахстан располагает разнообразными земельными ресурсами на большой территории. Однако ситуация с земельными ресурсами меняется с годами под воздействием

различных факторов, таких как изменение климата, рост населения и сельскохозяйственная практика.

Во многих регионах Республики Казахстан наблюдается ухудшение экологической обстановки земельных ресурсов. Большая часть территории Республики Казахстан расположена в пустынных и полупустынных районах. Они в разной степени подвержены деградации и опустыниванию, причем только песчаные земли составляют около 30 млн. га, а засоленные - более 34 млн. га.

Чрезмерная нагрузка на землю приводит к развитию негативных процессах в почвах. Под влиянием природно-климатических и антропогенных факторов значительная часть земельных ресурсов подвергается процессам опустынивания. К ним относятся деградация растительного покрова, набухание песков, водная и ветровая эрозия, засоление орошаемых почв, техногенное опустынивание, загрязнение почв и вод промышленными и бытовыми отходами. В условиях усиливающегося антропогенного воздействия качественное состояние земель загрязняется целым рядом токсичных веществ, включая тяжелые металлы, нефть, химические средства защиты, удобрения и бытовые отходы. Загрязнение земель снижает продуктивность сельскохозяйственных угодий и качество продукции, вызывает изменения в экологии почвы и растительности, ухудшает условия жизни населения.

Развитие промышленности, энергетики, транспорта и сельского хозяйства приводит к систематическому увеличению антропогенных выбросов в окружающую среду. Земли, прилегающие к промышленным комплексам, автомагистралям и нефтепроводам, загрязняются в значительных масштабах.

Совокупность этих факторов приводит к изменению функции почвы, т.е. количественной и качественной деградации свойств почвы, снижая ее природную и хозяйственную значимость.

Кроме того, большие площади земли в Казахстане подверглись воздействию военных объектов и запусков космических аппаратов. Строительный мусор и все виды различного топлива загрязняют регионы. В частности, наиболее серьезными были аварии, вызванные запусками ракет.

Ряд работ, направленных на рекультивацию и восстановление почв земли и увеличение штрафов за сброс отходов в неположенных местах, эффективны для улучшения ситуации с экологическими проблемами загрязнения земли в Казахстане. Необходимы меры по переработке и утилизации отходов. В этом случае эффективным будет строительство мусороперерабатывающего завода для утилизации отходов. Создавать места для отдыха и спорта, турбаз и т.д. Подготовка земельных участков для засаживания лесов и восстановления сельских угодий. Проведение санитарно-гигиенических мероприятий на непригодных к использованию участках [1,2].

Рисунок 1 - Рекультивация нарушенных земель по областям за 2020 год

Наибольшая площадь всех типов заповедников находится в Восточном Казахстане - 1493,9 тыс. га (22,9% от их площади республики), в городе Алматы - 1276,0 тыс. га (17,7%) и Актыбинской области - 1173,5 тыс. га (11,9%). Меньше всего - в Западно-Казахстанской области - 12,4 тыс. га и в городе Астана – 12,4 тыс. га.

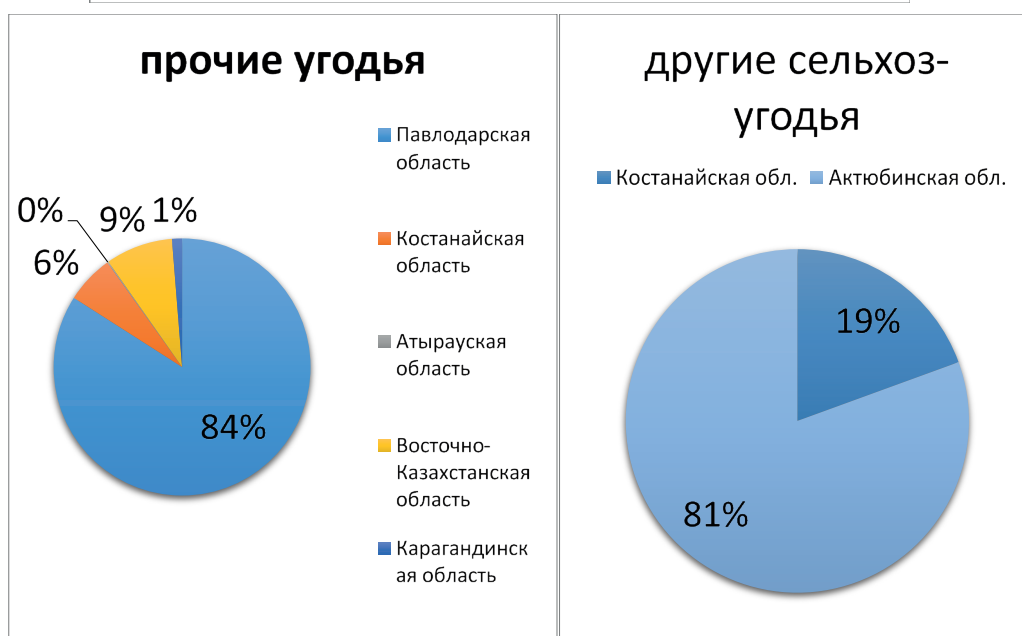
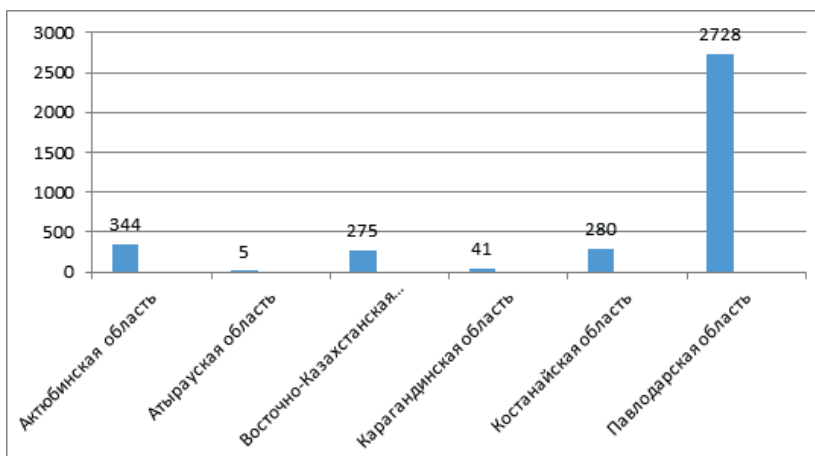

Рисунок 2 - Рекультивировано земель по областям

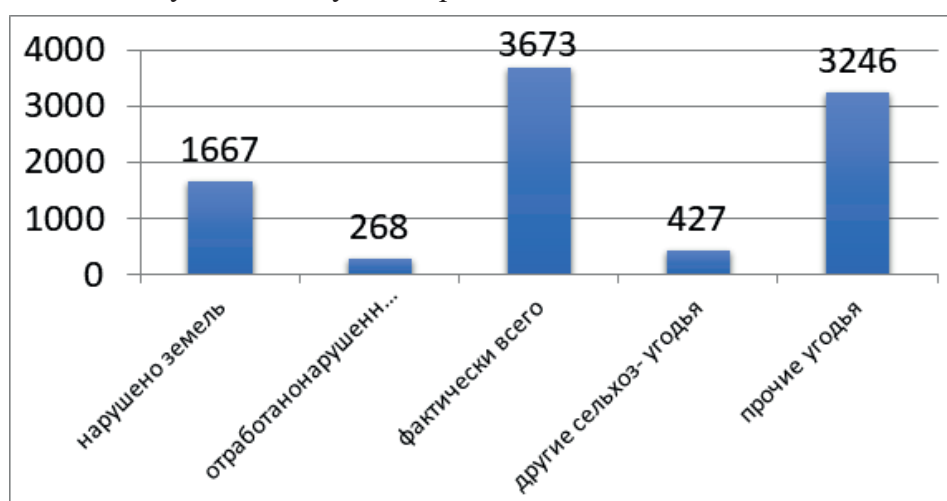

Рисунок 3 - Сведения

По данным учета, общая площадь особо охраняемых природных территорий составляет 7 866,2 тыс. га, или 2,9% земельного фонда республики. По данным земельного баланса на 1 ноября 2020 года, площадь лесного фонда республики составляет 13 689,8 тыс. га, из них 9 013,5 тыс. га - леса, 4 523,3 тыс. га - лесопосадки, 153,0 тыс. га - питомники и не лесные культуры. 1 299,0 тыс. га древесно-кустарниковых насаждений, из них 201,4 тыс. га - в защитных насаждениях.

В 2020 году охраняемая природная территория в Карагандинской области увеличится на 0,3 тыс. га до 550,0 тыс. га. В Южно-Казахстанской области она увеличилась на 0,1 тыс. га. Кроме того, площадь лесов увеличилась на 7,5 тыс. га, а площадь древесно-кустарниковых насаждений уменьшилась на 7,0 тыс. га. Это изменение в основном объясняется уточнением данных регионального земельного баланса. В отчетном году было нарушено 1,7 тыс. га нарушенных земель, 0,3 тыс. га было удалено и рекультивировано 3,6 тыс. га нарушенных земель [3,4].

Для того чтобы улучшить ситуацию, правительство Казахстана проводит различные стратегии, такие как план действий по устойчивому управлению земельными ресурсами, направленные на защиту и восстановление земельных ресурсов. Этот план направлен на создание охраняемых территорий, совершенствование практики управления земельными ресурсами и разработку планов устойчивого землепользования. Казахстан является постоянным участником международных форумов по охране окружающей среды, а также активно инициирует соглашения на двусторонней основе и региональном уровне. Переход к экологически безопасному и устойчивому развитию в настоящее время становится одним из приоритетных направлений стратегии развития Казахстана [5].

Список литературы

- 1 Автоматизированная информационная система государственного земельного кадастра Республики Казахстан [Электронный ресурс]. -URL: <https://aisgzk.kz/aisgzk/ru/content/2-2/> (дата обращения: 07.02.2023).
- 2 Земля в Казахстане. [Электронный ресурс]. -URL: <https://articlekz.com/article/12597>] – Земля в Казахстане (дата обращения: 07.02.2023)
- 3 Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель РК за 2020 г., - Нур – Султан, 2021.
- 4 Природные ресурсы [Электронный ресурс]. -URL: <http://newecodoklad.ecogofond.kz/2016/zemlya/>] (дата обращения: 07.02.2023).
- 5 Adaptation of the land use system as one of the main paradigms of the modern agricultural land use / Yu. V. Rogatnev, V. N. Scherba, T. V. Nozhenko [etc.]. – DOI: 10.14419/ijet.v7i3.15.18693 [Text] / International Journal of Engineering & Technology. –2018. –Vol.7. -№3.15. – URL:<https://www.sciencepubco.com/index.php/ijet/article/view/18693>.

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ В СФЕРЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

Касенова А.Ж., к.э.н., ассоц. профессор

Петров К.Г., студент 2 курса

Казахский агротехнический исследовательский университет им. С.Сейфуллина

г. Астана

История всего человечества непрерывно связана с земельными отношениями. По истории мы прекрасно помним, как развивались разные народы и государства, от каждой формы общественного строя, будь-то первобытного или феодального уклада, в каждый временной период были свои проблемы и недостатки тех или иных общественных строев.

И лишь, пожалуй, только самая главная и острая проблема в земельных отношениях, будет актуальна всегда, это – коррупция.

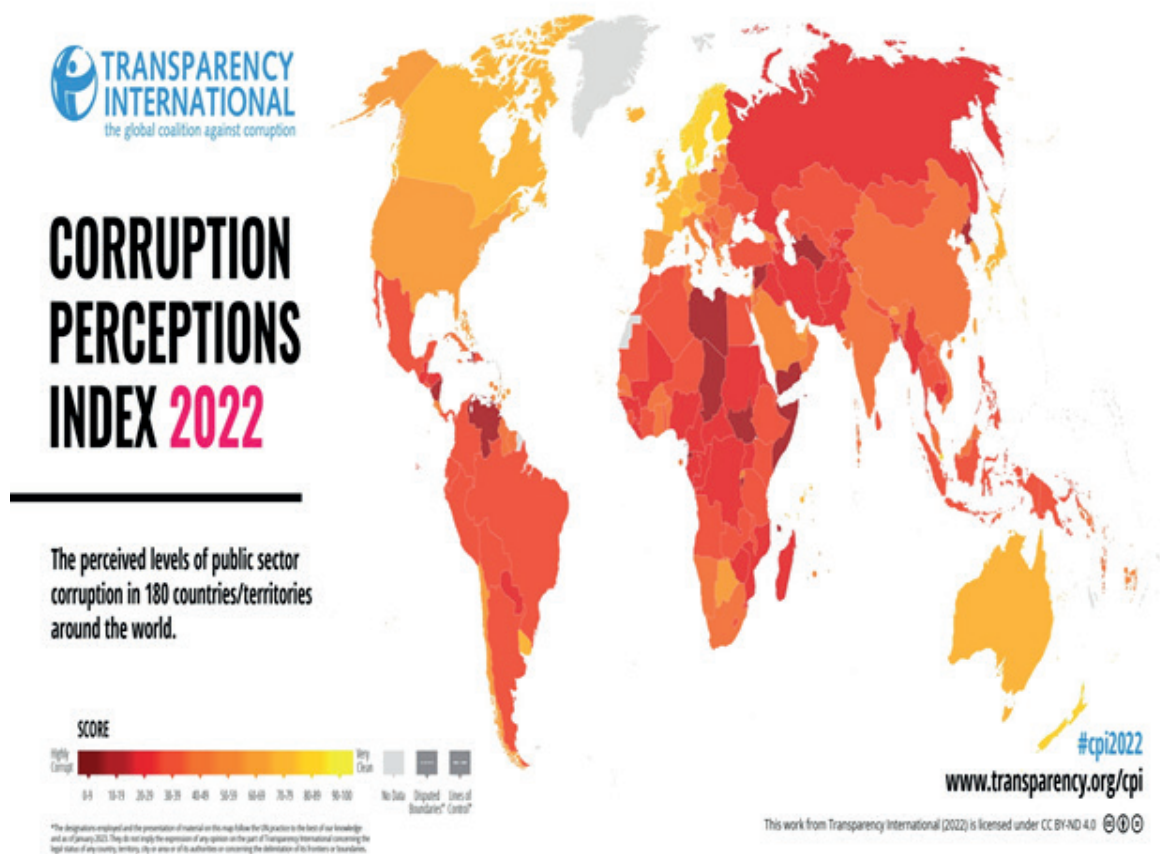
Она негативно влияет на всё аспекты нашей жизни, в частности на природные, социальные, экономические и пространственные ресурсы. Предотвратить коррупцию возможно, но на это требуется смена политического и экономического курса страны, никто также не отменяет противоречия в земельных отношениях. Невозможно без ущерба для одной или нескольких групп населения, добиться полной стабилизации земельных отношений и ликвидации коррупции. Коррупция может быть побеждена только при нескольких условиях: ужесточение уголовного наказания за проявление коррупции, повышение правовой грамотности населения, перефокусировка нашего менталитета на нетерпимость коррупции в любых проявлениях [1].

Необходимо также учитывать опыт таких стран, как: Сингапур, Швеция, Дания и Финляндия. Эти страны имеют довольно высокий уровень жизни, а всё из-за нетерпимости к коррупции. Не имея больших природных ресурсов, им удалось практически победить коррупцию, оставив её на мелком уровне. Немало важную роль играет и менталитет населения, но в связи со специфическими особенностями земли, как природного ресурса и средства производства, делает эту задачу чрезвычайно сложной и трудно выполнимой. Для решения данного вопроса, возможен вариант всяческого поощрения положительного изменения образа мышления общества в сторону демократии.

Коррупция в земельных отношениях выражается в основном в «распиле» бюджетных средств, выделенных под землеустроительные задачи. Несомненно, бороться с этим проявлением важно для любого государства. Необходимо всячески контролировать чиновников в землеустроительных мероприятиях, не допускать прямого вмешательства без санкций, предусмотренным законодательством страны. При этом это никак не должно влиять на цели и задачи землеустройства: регулирование земельных отношений на основе законодательства страны, организации рационального использования земель, улучшение рынка недвижимости, создание условий для равномерного развития всех форм хозяйств [2].

Существует также и коррупция на уровне административных решений, в виде взяток и подарков. В основном она проявляется при регистрации кадастрового учёта, при выполнении геодезических изысканий, переводе из одной групп земли в другую и при неконтролируемости рационального использования земли. Решение данных проблем может быть довольно трудоёмким, но выполнимым. Предлагается сделать следующее: повысить уровень заработной платы работникам в сфере земельных отношений, усилить контроль за их работой, так как их работа тесно связана с государством и его безопасностью, внедрить новые методы и технологии, полученные от стран с низким уровнем коррупции [3].

Согласно международному индексу восприятия коррупции (ИВК), большинство стран не может остановить коррупцию. Глобальный мир ухудшается за последние 15 лет, с момента кризиса 2008 года. Коррупция остаётся основной проблемой и следствием кризиса. Даже страны с высоким ИВК играют определённую роль в угрозах, при которых коррупция представляет опасность для глобальной безопасности. На протяжении десяти-летий они приветствовали грязные деньги из-за рубежа, позволяя клептократам увеличить свое богатство, власть и разрушительные геополитические амбиции [4].

THE CPI USES A SCALE FROM 0 TO 100

100 is **very clean** and
0 is **highly corrupt**

Для более чёткого понимания картины был произведён анализ стран с низким ИВК. В этом году Дания занимает первое место в индексе с 90 баллами — улучшение на два пункта с показателя 2021 года. Увеличение рейтинга в основном связано с тем, что они улучшили меры предотвращения взяточничества в связи с разрешениями на импорт / экспорт, государственными услугами, налоговыми, государственными контрактами. Однако высокий показатель ИВК для Дании не означает, что коррупции здесь нет. В индек-

се используются данные опросов инвесторов, деловых людей, рыночных аналитиков. Такие темы, как коррупция в частном секторе, отмывание денег, коррупционное поведение за границей и т. д. не входит в индекс. Стабильное положение Дании в индексе также создает риск того, что Дания станет привлекательным местом в международной нелегальной экономике. Деньги, поступающие из Дании или датского банка, не привлекают такого внимания, как если бы они поступали из стран с совершенно другим рейтингом по индексу коррупции [5].

Шведский ИВК определяет коррупцию как "использование своего положения для получения неправомерного преимущества для собственной или чужой выгоды". Это широкое определение, которое выходит за рамки дачи и получения взяток или других определений уголовного права, а также включает в себя в просторечии известное как «коррупция дружбы», то есть приоритет в закупках, отклонение от правил порядка очереди или другие неправомерные преимущества. Коррупция в рамках дружеских отношений чревато не только увеличением расходов, снижением качества или искажением конкуренции, но также и тем, что под сомнение ставятся справедливость и беспристрастность решений, в основном публичных. Подозрение в коррупции также может повлиять на доверие, например, к органу власти или его должностному лицу. Это может способствовать снижению доверия к государственному сектору в целом, что, в свою очередь, может повлиять на количество людей, участвующих в демократических выборах, или на готовность участвовать в политической жизни.

Согласно опросу Transparency International Sweden, треть опрошенных шведов считают, что коррупция в Швеции растет. Хотя только один процент всех, кто был в контакте с органами власти, говорит, что давал или предлагал взятку, чтобы получить доступ к различным государственным услугам, пятая часть утверждает, что они использовали личные контакты для получения доступа к этому, особенно в сфере здравоохранения или сектор образования. Таким образом, можно понять, что в Швеции, коррупция носит в большинстве дружеский или кумовской характер, что негативно влияет на объективность принятых решений [6].

В Новой Зеландии взяточничество и коррупция не укоренились в их повседневной жизни, как во многих других странах. Благодаря этому они наслаждаются лучшим качеством жизни. Кроме того, высокий уровень доверия помогает их стране получать экономическую выгоду. У их более низкие затраты на заключение контрактов для бизнеса, а взятки и платежи за упрощение формальностей случаются редко. При этом их оценка снизилась с 91 в 2015 году до 87 в 2022 году. Им предстоит проделать большую работу, чтобы убедить отдельных лиц и организации о вреде коррупции, не давать им действовать ради личной выгоды. Наличие надежных систем добросовестности в государственном и частном секторах помогает противодействовать коррупции [7].

На основе вышеперечисленной информации смело можно понять, что у высоко-развитых стран нет серьезных проблем в сфере земельных отношений. В основном, они страдают от того, что при их уровне жизни и контроле за чиновниками, развивается теневая экономика. Теневая экономика заключается в основном в отмывании денег частными компаниями или организациями, в кумовстве и в дружеской коррупции, но не так сильно затрагивает именно земельные отношения и коррупцию в них.

Для снижения всеобщей коррупции предлагается:

- Обеспечить прозрачность в виде публикации контрактов в добывающих отраслях (прежде всего в нефтяном секторе), особенно по таким месторождениям как Тенгиз, Кашаган и Карачаганак, поскольку природные ресурсы принадлежат народу Казахстана, согласно пункту 3 статьи 6 Конституции Республики Казахстан и конфиденциальность контрактов по недропользованию противоречит не только нашей Конституции, но и экономическим интересам народа Казахстана и его будущего [8].
- Обеспечить полную прозрачность информации по всем вопросам работы возврата незаконно вывезенного капитала;

- Осуществлять вовлечение гражданского общества в свою работу и быть подотчетным перед обществом не декларативно, а на деле.
 - Усилить системы сдержек и противовесов, а также содействовать разделению власти.
 - Антикоррупционные агентства и надзорные органы должны иметь достаточные ресурсы и быть независимыми при выполнении своих обязанностей. Правительствам следует усилить институциональный контроль за управлением рисками коррупции в сфере обороны и безопасности.
 - Ограничить частное влияние, регулируя лоббирование и содействуя открытому доступу к принятию решений.
 - Политика и ресурсы должны определяться посредством справедливых и публичных процессов. Важнейшее значение имеют такие меры, как создание обязательных публичных реестров лоббистов, обеспечение общественного контроля за лоббистскими взаимодействиями и обеспечение строгого соблюдения правил конфликта интересов.
 - Бороться с транснациональными формами коррупции.
- Странам, набравшим наибольшее количество баллов, необходимо пресечь корпоративную тайну, взяточничество из-за рубежа и соучастие профессиональных пособников, таких как банкиры и юристы. Они также должны использовать преимущества новых способов совместной работы, для обеспечения эффективного отслеживания, расследования, конфискации и возврата незаконно вывезенных активов пострадавшим [9].

Список литературы

- 1 Спектор М.Д. Земельные отношения и землеустройство. Астана, 2005 – с.
- 2 Сулин М.А. Землеустройство [Текст]: – СПб.: Издательство «Лань», 2005.- 448 с. – (Учебники для вузов. Специальная литература)
- 3 N. Ozeranskaya, T. Karbozov, A. Bekturganova, B. Zhuparkhan, V. Kononova. Optimization of Land Use in The Agricultural Landscapes of Northern Kazakhstan On the Basis of the Landscape Approach [Text] / Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences. -November -December. -2016. -RJPBCS 7(6). –P.1788-1797. https://www.researchgate.net/publication/311434279_Optimization_of_land_use_in_the_agricultural_landscapes_of_Northern_Kazakhstan_on_the_basis_of_the_landscape_approach
- 4 The 2022 Corruption Perceptions Index (CPI) [Электронный ресурс]. -URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2022> (дата обращения: 10.02.2023).
- 5 Transparency International Denmark. [Электронный ресурс]. -URL: <https://transparency.dk/13418-2/> (дата обращения: 10.02.2023).
- 6 Transparency International Sweden. [Электронный ресурс]. -URL: <https://www.transparency.se/vanskapskorruption> (дата обращения: 10.02.2023).
- 7 Transparency International New Zealand. [Электронный ресурс]. -URL: <https://www.transparency.org.nz/corruption-perceptions-index> (дата обращения: 10.02.2023).
- 8 Конституция Республики Казахстан. [Электронный ресурс]. -URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения: 10.02.2023).
- 9 Transparency International Kazakhstan. [Электронный ресурс]. -URL: <http://tikazakhstan.org/v-2022-godu-kazahstan-prodolzhil-snizhenie-v-indekse-vospriyatiya-korrupsii/> (дата обращения: 10.02.2023).

ЭРОЗИЯ ПОЧВ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ

Касенова А.Ж., к.э.н., ассоц. профессор

Шушпаева А.Е., студент 2 курса

Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина

г. Астана

Почва является основой производства в сельском хозяйстве. Сочетание интенсивной сельскохозяйственной деятельности, неправильных методов ведения сельского хозяйства, режимов осадков и условий рельефа, имевших место на сельскохозяйственных землях, приводит к проблеме эрозии почвы. Эрозия почвы является основным препятствием для сельского хозяйства, которое влияет на урожайность и ухудшает экологическую устойчивость. Более того, эрозия почвы на сельскохозяйственных угодьях, ставит под угрозу устойчивость сельскохозяйственной деятельности.

Эрозионные процессы являются глобальной проблемой и становятся одной из основных проблем во многих странах. Так, эрозия почвы обычно означает разрушение почвы под действием природных явлений (например, воды, ветра и снега) и антропогенных факторов (например, интенсивного и экстенсивного сельского хозяйства), действующих в сочетании. Эрозию можно классифицировать как естественный и ускоренный процесс, в зависимости от ее интенсивности. В первой категории эрозия почвы происходит в нормальных условиях в течение миллионов лет и является средством образования новых почв. В то время как ускоренная эрозия почвы является результатом деятельности человека, в основном из-за вырубке лесов, чрезмерного выпаса скота и неприемлемых методов ведения сельского хозяйства, когда потеря почвы намного больше, чем ее образование. В зависимости от главного фактора разрушения почв и утраты их плодородия различают водную и ветровую эрозию [1].

По данным качественной характеристики земель за 2019 год в Республике Казахстан числится более 90 млн га эродированных и эрозионноопасных земель, из них фактически эродированных – 29,3 млн га (рисунок 1) [2].

Рисунок 1 - Эродированность сельскохозяйственных угодий

Степные и лесостепные зоны Северного Казахстана подвержены эрозионным процессам. Основными факторами дифференциации почвы являются водная и ветровая эрозия на территории Северного Казахстана. А также фактор интенсивного антропогенного воздействия.

Анализ данных государственного мониторинга земель и других систем наблюдений за состоянием окружающей природной среды показывает, что состояние качества земель фактически во всех частях Северного Казахстана интенсивно ухудшается. Почвенный покров, особенно пашни и других сельскохозяйственных угодий, продолжает подвергаться деградации, загрязнению, захламлению и уничтожению, катастрофически теряется устойчивость к разрушению, способность восстановлению свойств, воспроизводству плодородия вследствие истощительного и потребительского использования земель.

Процессам эрозии на территории Северного Казахстана подвержено 777,6 тыс га из них: Акмолинская область – 562,0 тыс. га, Костанайская область – 158,7 тыс. га, Северо-Казахстанская область 56,0 тыс. га, Павлодарская область – 0,9 тыс. га. (рисунок 2) [2] [7].

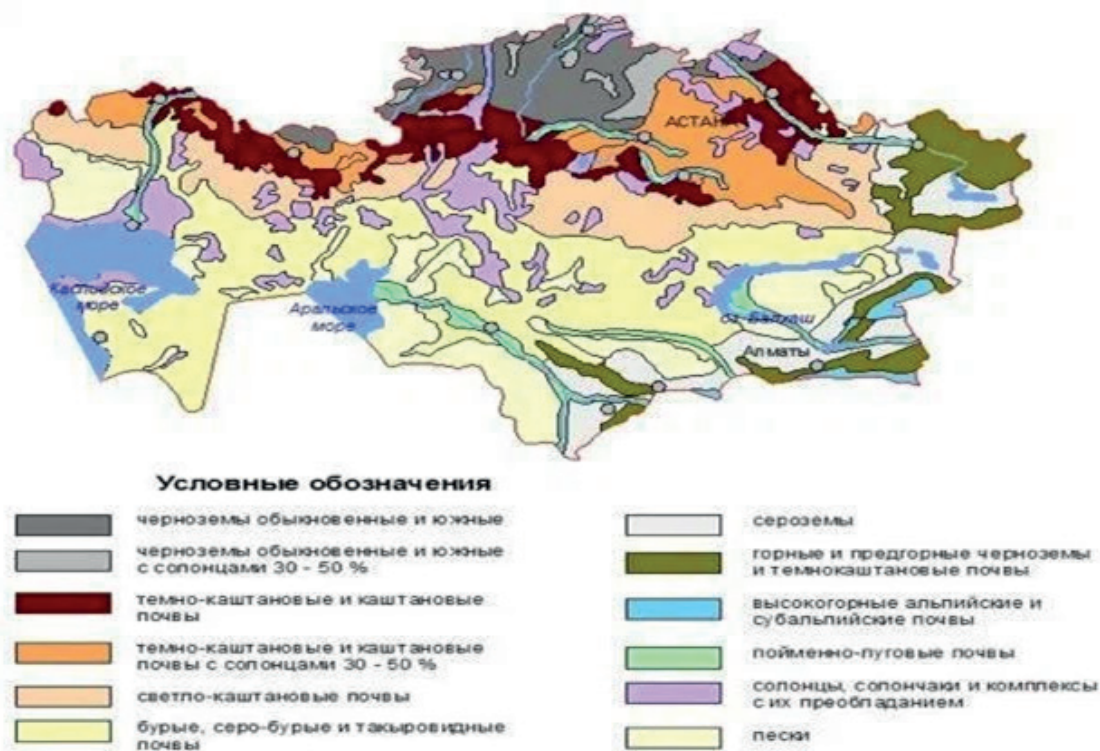

Рисунок 2 - Почвенная карта Казахстана

Самыми распространенными и активными остаются эрозионные процессы. Эрозионные процессы представлены оврагообразованием, речной эрозией, эрозией плоскостного смыва. Самые активные процессы оврагообразования зафиксированы в Акмолинской и Костанайской области.

Водная эрозия почв главным образом зависит от весеннего и зимнего содержания влаги в верхних слоях почвы. Смыв почвы такими весенними водами ведет к оврагообразованию на склоновых землях, изменению рельефа, к дальнейшему воздействию ветровой эрозии и опустыниванию земель.

В Северном Казахстане применяется следующая классификация почв по степени проявления водной эрозии: слабосмытые, среднесмытые и сильносмытые

В Северном Казахстане на выровненных склонах сильно развит плоскостной смыв, который проявляется на склонах даже меньше 1°. Происходит постепенный смыв почвы,

более или менее одинаковое уменьшение мощности гумусового горизонта и вымывание тонких частиц и питательных веществ со всей поверхности почвы определенной части склона [3].

Также в настоящее время в Северном Казахстане идет интенсивное оврагообразование, в результате чего возникают и быстро растут овраги 1 и 2 стадии. Основной причиной возникновения процессов ветровой эрозии почв является распашка больших массивов дефляционно опасных почв без проведения мероприятий по предупреждению выдувания. Интенсивность процессов дефляции усугубляется особенностями природных условий Северного Казахстана: засушливостью и резкой континентальностью климата, равнинностью рельефа, безлесьем центральных и южных районов, широким распространением почв легкого механического состава и карбонатных. В результате распашки число дней с пыльными бурями возросло в области с 4-10 до 11-28 до 1980 г.

Во все сезоны года сокращаются дни с метелями и пыльными бурями. Число дней с метелью с 1980 по 2000 годы насчитывало – 27 в год. За 2001-2020 годы число дней с метелью стало меньше в два раза (с 27-дней на 14 дней). Пыльная буря проходит не 11 дней, как раньше, а 9. (таблица 1) [5].

Таблица 1 – Число дней пыльных бурь

Метеостанции	Среднее число дней с пыльными бурями		
	1956-1980гг	1980-2000гг	2001-2020гг
Булаево	17	18	8
Возвышенка	8	9	4
Кзылту	15	17	7
Смирново	15	15	7
Красноармейск	21	21	8
Рузаевка	14	17	7
Явленка	28	28	9

Во все сезоны года среднегодовая скорость ветра за последние 20 лет уменьшилась от 3,6 до 2,8 м/с. Преобладающее направление ветра изменилось с юго-западного на южное. Во все месяцы года увеличиваются число случаев со штилем. Если до 2000-х годов число случаев со штилем составляло от 35 до 51 случаев, то после - увеличилось от 55 до 81 случаев в течение года. В 2020 году максимальное число случаев со штилем наблюдалось в августе [6].

По климатическим условиям наиболее эрозионно-опасными являются засушливый май и первая половина июня - эти месяцы характеризуются и наибольшим количеством дней с пыльными бурями. Кроме климатических факторов, активное проявление эрозии обусловлено тем, что распаханная поверхность почвы в этот период недостаточно прикрыта, не защищена культурной растительностью и легко поддается воздействию ветра.

Исследования Научно-производственного Центра зернового хозяйства им. А. И. Бараева показывают, что проблемы эрозии почв связаны с неоправданным использованием экологически и экономически невыгодных паровых полей в нашем регионе и других засушливых регионах мира [4].

Эрозия почвы — это серьезная проблема в Северном Казахстане, которая может привести к уменьшению плодородия почв и потере биологического разнообразия. Для ее решения необходимо принимать комплексные меры, включая зеленую посадку, посев зерновых и смешанных культур, использование ветрозащитных полос, пастбищных угодий и севооборота, а также применение новых технологий и методов земледелия. Только так можно обеспечить сохранение плодородия почв и улучшение экологической ситуации в регионе.

Список литературы

- 1 Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель в Республике Казахстан за 2019 г. – Нур-Султан: Комитет по управлению земельными ресурсами министерства регионального развития Республики Казахстан, 2019.
- 2 N. Ozeranskaya, T. Karbozov, A. Bekturganova, B. Zhuparkhan, V. Kononova. Optimization of Land Use in The Agricultural Landscapes of Northern Kazakhstan On the Basis of the Landscape Approach [Text] / Research Journal of Pharmaceutical, Biological and Chemical Sciences. - 2016. - RJPBCS 7(6). - P. 1788-1797. https://www.researchgate.net/publication/311434279_Optimization_of_land_use_in_the_agricultural_landscapes_of_Northern_Kazakhstan_on_the_basis_of_the_landscape_approach
- 3 Edward C. Rhode, Humberto L. Perotto-Baldivieso, Matthew C. Reevesa, Luciano A. Gonzalez [Text] / Journal Remote Sensing. Perspectives on the Special Issue for Applications of Remote Sensing for Livestock and Grazingland Management <https://www.mdpi.com/2072-4292/14/8/1882>
- 4 Северный Казахстан: проблема эрозии почвы — ученые рекомендуют. [Электронный ресурс]. -URL: <https://kazakh-zerno.net/4500-severnyj-kazakhstan-problema-erozii-pochvy-uchenye-rekomenduyut/> (дата обращения: 10.02.2023)
- 5 Лобанов А.И., Савостьянов В.К., Пименов А.В. Дефляция почв и агролесомелиоративные мероприятия на юге Средней Сибири (к 55-летию организации Хакасского противоэрозионного стационара Института леса им. В.Н. Сукачева СО РАН) [Текст] / Сибирский лесной журнал. -2015. -№ 1. -С. 105-117.
- 6 Мартынова М.А., Мартынов М.С. Процессы зарастания залежных земель юга Средней Сибири в границах ползащитных лесных полос [Текст] Материалы VI Международного симпозиума «Степи Северной Евразии». Оренбург, 2012. -С. 479-482.
- 7 Почвенная карта Казахстана на период 2021г. [Электронный ресурс]. -URL: <https://dzen.ru/media/vpooanalytics/opustynivanie-selhozzemel-obsciaia-beda-kazahstana-i-iuga-rossii-62dc0ffd74984a236495c8ed> (дата обращения: 10.02.2023)
- 8 Карта эродированности сельскохозяйственных угодий. [Электронный ресурс]. -URL: <https://newecodoklad.ecogofond.kz/2016/zemlya/> (дата обращения: 10.02.2023)

УДК 332.37

СОВРЕМЕННАЯ ТЕОРИЯ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

*Курманова Г.К., д.э.н. профессор
Казахский агротехнический исследовательский университет им. С. Сейфуллина
г. Астана*

С обретением суверенитета республики появилась необходимость изменения экономической политики республики. Казахстаном был взят курс на построение рыночной экономики, что, в свою очередь, потребовало введения экономической реформы, составной частью которой была земельная реформа. В конечном счёте, произошли изменения во всех сферах, в том числе и в теории землеустройства.

Основателем землеустроительной школы в Казахстане являлся д.э.н., профессор, заслуженный деятель науки Казахской ССР Гендельман Моисей Аронович. Всю свою жизнь Моисей Аронович посвятил землеустроительной науке. Он внёс большой вклад в развитие теории землеустройства. Им написано и опубликовано более 270 научных трудов, в том числе монографий, учебников, учебных пособий, научных статей, методических рекомендаций производству и других научных работ.

Проведённая земельная реформа внесла свои коррективы в теорию землеустройства. В первую очередь, изменились понятие и содержание землеустройства. До земельной реформы ведение кадастра не входило в состав землеустроительных работ, в последующем, с принятием в 1995 году Указа РК «О земле» он являлся составной частью землеустройства. С целью поэтапного выявления изменений проведён анализ понятия и содержания землеустройства (таблица 1).

Таблица 1 – Сравнительный анализ понятия и содержания землеустройства

Годы	Понятие землеустройства	Содержание землеустройства	Источник
1990 год (до земельной реформы)	Землеустройство - система мероприятий, направленных на реализацию земельного законодательства по организации использования и охраны земель, созданий благоприятной экологической среды и улучшение природных ландшафтов [1]	<ol style="list-style-type: none"> 1) разработка схем использования и охраны земельных ресурсов и схем землеустройства; 2) установление на местности границ административно-территориальных образований; 3) составление проектов образования новых и упорядочения существующих землевладений и землепользования, изготовление документов, удостоверяющих право владения и пользования землей; 4) разработка проектов внутрихозяйственного землеустройства и других проектов, связанных с использованием и охраной земель; 5) разработку прогнозов, общесоюзных и региональных программ использования и охраны земель; 6) обоснование размещения и установление границ территорий с особыми природоохранными, рекреационными и заповедными режимами; 7) авторский надзор за осуществлением проектов землеустройства; 8) проведение топографо-геодезических, картографических, почвенных, геоботанических и других обследований и изысканий. 	<p>Основы законодательства СССР и союзных республик о земле (утратил силу)</p> <p>https://docs.cntd.ru/document/901955043</p>
С 1995г.	Землеустройство - система мероприятий, направленных на организацию рационального использования и охрану земель [2]	<ol style="list-style-type: none"> 1) разработка республиканских, областных и региональных схем землеустройства и программ использования, улучшения и охраны земельных ресурсов; 2) составление проектов образования новых и упорядочения существующих землепользований, отвод и установление границ земельных участков на местности, изготовление документов на право пользования землей; 3) определение и установление на местности черты населенных пунктов, составление проектов их земельно-хозяйственного устройства; 4) установление на местности границ административно-территориальных образований, территорий с особыми природоохранными, рекреационными и заповедными режимами; 5) разработка проектов землеустройства, рекультивации нарушенных и освоения новых земель, а также других проектов, связанных с использованием и охраной земель; 6) проведение инвентаризации земель, выявление неиспользуемых, нерационально используемых или используемых не по целевому назначению земель; 7) проведение топографо-геодезических, картографических, почвенных, геоботанических и других обследовательских и изыскательских работ; 8) ведение земельного кадастра и мониторинга земель; 9) составление кадастровых и тематических карт и атласов состояния и использования земельных ресурсов; 10) проведение земельно-оценочных работ. 	<p>Указ Президента РК «О земле», имеющий силу закона (утратил силу) от 22.12.1995 г.</p> <p>https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002717_</p>

С 2001 года	Землеустройство является системой мероприятий по обеспечению соблюдения земельного законодательства, направленного на регулирование земельных отношений, организацию рационального использования и охрану земель [3]	<ol style="list-style-type: none"> 1) разработка республиканских, областных и региональных схем (проектов) землеустройства, зонирования земель, программ использования, улучшения и охраны земельных ресурсов; 2) составление проектов межхозяйственного землеустройства по образованию и упорядочению существующих землепользований, отвод и установление границ земельных участков на местности, изготовление документов на право собственности на земельный участок и на право землепользования; 3) определение и установление на местности границ (черты) населенных пунктов, составление проектов их земельно-хозяйственного устройства; 4) установление на местности границ административно-территориальных образований, особо охраняемых природных территорий и других земельных участков с особыми условиями пользования и охраны земель; 5) разработку проектов землеустройства, рекультивацию нарушенных и освоение новых земель, а также других проектов, связанных с использованием и охраной земель; 6) проведение инвентаризации земель, выявление неиспользуемых, нерационально используемых или используемых не по целевому назначению земель; 7) проведение топографо-геодезических, картографических, почвенных, геоботанических и других обследовательских и изыскательских работ; 8) ведение земельного кадастра и мониторинга земель; 9) составление кадастровых и тематических карт и атласов состояния и использования земельных ресурсов; 10) проведение земельно-оценочных работ. 	Закон РК, имеющий силу закона, от 24.01.2001 г. (утратил силу) https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000152_
С 2003 года по настоящее время	Землеустройство - система мероприятий по обеспечению соблюдения земельного законодательства Республики Казахстан, направленного на регулирование земельных отношений, организацию рационального использования и охрану земель [4]	<ol style="list-style-type: none"> 1) разработка республиканских, областных и региональных схем (проектов) землеустройства, зонирования земель, использования, улучшения и охраны земельных ресурсов на основе ландшафтно-экологического подхода; 2) составление проектов межхозяйственного и внутрихозяйственного землеустройства по образованию и упорядочению существующих землепользований, отвод и установление границ земельных участков на местности; 3) определение и установление на местности границ (черты) населенных пунктов, составление проектов их земельно-хозяйственного устройства; 4) установление на местности границ административно-территориальных образований, особо охраняемых природных территорий и других земельных участков с особыми условиями пользования и охраны земель; 5) разработка, согласование, утверждение и выдачу проектов земельно-хозяйственного устройства территории, рекультивации нарушенных и освоения новых земель, а также других проектов, связанных с использованием и охраной земель; 6) проведение инвентаризации земель, выявление неиспользуемых, нерационально используемых или используемых не по целевому назначению земель; 7) проведение топографо-геодезических, картографических, почвенных, геоботанических и других обследовательских и изыскательских работ; 8) составление тематических карт и атласов состояния и использования земельных ресурсов. 	Земельный Кодекс РК от 20.06.2003 г (с изменениями и дополнениями). https://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442_#z175
Примечание: Составлена автором			

Как видно из таблицы 1, земельно-кадастровые работы (ведение земельного кадастра, мониторинга земель, оценка земель, составление кадастровых и других карт) входили в содержание землеустройства в период с 1995-2003 годы. С 2003 года они были выделены из содержания землеустройства. Переход на рыночные отношения предусматривал вовлечение земли в рыночный оборот. Но на тот момент земля не являлась объектом недвижимости. В дальнейшем был принят ряд законодательно-нормативных документов, таких как Гражданский Кодекс РК, Закон «О государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним» и др. Это повлекло за собой внесения изменения в понятие землеустройство. С учётом новой земельной политики проф. Гендельман М.А. дал уточнённое новое понятие землеустройства, как «систему мероприятий по осуществлению земельного законодательства, направленной на регулирование земельных отношений и организацию полного и рационального использования и охраны земли, как важнейшего средства производства, операционного базиса и природного ресурса, а также как недвижимого имущества» [4].

Это было обусловлено тем, что в республике уже был сформирован земельный рынок, реализация которого требовала государственной регистрации прав на объекты недвижимости, учёта количества и качества земель, их оценки. Акцент стал ставиться на выполнение кадастровых работ. Поэтому кадастровые работы были детализированы в отдельной статье. Кроме того, согласно ст. 153, п.2 землеустроительные работы, такие как составление проектов межхозяйственного и внутрихозяйственного землеустройства и инвентаризация земель отнесены к кадастровой деятельности [5]. Таким образом, в республике ставился акцент на усиление кадастровой деятельности. Подтверждением этому является то, что ранее действующее РГП «Государственный научно-производственный центр землеустройства» был переименован в РГП «Государственный научно-производственный центр земельного кадастра». Впоследствии он вошёл в состав НАО «ГК «Правительство для граждан», созданный для работы по принципу «одного окна». И сегодня мы являемся свидетелями цифровизации всех земельно-кадастровых работ, предоставляющихся в онлайн-формате.

Выделение из состава землеустройства ведения кадастра повлияло на изменение названия специальностей в высших учебных заведениях с целью актуализации и повышения высококвалифицированных кадров в области землеустройства и кадастра. Впоследствии, в связи с утверждением нового ГОСО в 2006 году специальность стала называться «Землеустройство и кадастр». Со временем стал усиливаться акцент на кадастровые работы, в связи с чем возникла необходимость выделения отдельных специальностей «Кадастр» и «Землеустройство», которые в настоящее время называются образовательными программами.

Таким образом, анализ показал, что землеустроительная наука не стоит на месте, она постоянно развивается и уточняется в соответствии с темпами развития экономики и политикой в области регулирования земельных отношений в республике [6]. Следует отметить, что Казахстан в этом отношении добился высоких результатов согласно государственной программе «Цифровой Казахстан», реализация которого потребовала применение инновационных информационных технологий, позволившие перевести все виды землеустроительных и кадастровых работ в онлайн режиме.

Список литературы

- 1 Основы законодательства СССР и союзных республик о земле. [Электронный ресурс]. -URL: <https://docs.cntd.ru/document/901955043> (дата обращения: 26.01.2023).
- 2 Указ Президента РК «О земле», имеющий силу закона от 22.12.1995 г. [Электронный ресурс]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U950002717>_(дата обращения: 26.01.2023).

3 Закон РК, имеющий силу закона № 152 от 24.01.2001 г. [Электронный ресурс]. - URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000152>_(дата обращения: 26.01.2023).

4 Гендельман М.А. и др. Землеустроительное проектирование. – Астана, ТОО «ЭВЛЮ», 1999. – С. 6.

5 Земельный Кодекс РК от 20.06.2003 г (с изменениями и дополнениями). [Электронный ресурс]. - URL: [#z175](https://adilet.zan.kz/rus/docs/K030000442) (дата обращения: 28.01.2023).

6 Ozeranskaya N., Abeldina A., Kurmanova G. and etc. Agricultural land management in the system of sustainable rural development in the Republic of Kazakhstan [Text]/ Inter-national Journal of Civil Engineering and Technology (IJCET). -2018. -Vol.9. Issue 13. -P. 1500-1513. (Scopus) <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85059564276&origin=resultslist>

ӘОЖ 631.1.016

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЖЕР ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖЕРЛЕРІН ЗЕРТТЕУ

Турсынбаев Н.А., аға оқытушы

Унышева Н.К., докторант

*С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Аннотация. Мақалада Түркістан облысындағы ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлерді пайдалану ерекшеліктерін ескере отырып, олардың сапалық жағдайын зерттеу мен бағалауға қатысты мәселелер қарастырылған. Ауыл шаруашылығы өнімінің артуы ең алдымен жерді ұтымды және шебер пайдалануға байланысты, ал жерді толық және дұрыс пайдалану астық, сүт, ет және басқа да өнімдерді өндіруді арттырудың ең маңызды шарты болып

Зерттеу нәтижелері бойынша ауданы 11 609,5 мың гектар құрайтын жер учаскелерінің негізгі қорларын тану бойынша статистикалық сипаттамалар өңделді. Облыстың оңтүстік және солтүстік бөліктерінде орналасқан негізгі жер қожалықтары мысалында агроөнеркәсіп кешенінің оның әртүрлі салаларындағы даму перспективалары көрсетілген. Негізгі цифрлық көрсеткіштерді алу нәтижесінде негізгі техникалық-экономикалық көрсеткіштерді алу үшін есептеулер жүргізілді, осылайша Түркістан облысының мысалында агроөнеркәсіп кешенін дамытудың күшті және әлсіз жақтары ашылды. Келешекте талқыланған мәселелер инвестициялық ахуалды құру кезінде, сондай-ақ агроөнеркәсіптік кешеннің белгілі бір саласын дамыту кезінде болжам жасауға мүмкіндік береді.

Кіріспе. Жерді ұтымды пайдалану мәселелерін шешу агротехникалық, техникалық және техно-экономикалық шаралардың кең ауқымын қамтиды. Айта кету керек, жергілікті агроөнеркәсіптік кешендерді олардың ерекшеліктерін ескере отырып дамыту халықты жергілікті агроазық-түлік өнімдерімен қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Бұл жағдайда маңызды міндет, шын мәнінде, нақты агроөнеркәсіптік міндеттерді шешуде агроөнеркәсіптік қозғалтқыш болып саналатын негізгі жерлерді кешенді игеру болып табылады.

Зерттеу мен қолданудың басым бағыттарының бірі жер ресурстарының әлеуетін тиімді пайдалану болып табылады [1,2]. Теріс белгілері бойынша қарапайым, ол - 4114,3 мың га немесе барлық ауыл шаруашылығы алқаптарының 17,1% алып жатыр. Егістік алқаптарында бұл топ - 863,4 мың га, немесе оның алаңының -48,4% құрайды. Топырақ құнарлылығына әсер ететін теріс белгілері жоқ қомақты алқапты (863,4 мың га) ылғалдың жеткіліксіздігінен, суару үшін судың жетіспеушілігінен және аумақтың жағдайына байланысты ауыл шаруашылығына пайдалануға болмайды. Ауыл шаруашылығына толық

жарамды жерлердің бұл тобының 4114,3 мың гектары болса, оның 863,4 мың гектары немесе 98,9 пайызы егістік алқаптар.

Мелиорациялық топ 1. «Жағымсыз белгілермен асқынбаған» мелиоративтік жағдайы жақсы аумақтар ретінде айқындалады және 1,2 түзету коэффициентімен өңделеді. Жерді ұтымды пайдалану мәселесі кең ауқымды әрекеттерді талап етеді. Зерттеулер мен қолданудың басым бағыттарының бірі жер ресурстарының әлеуетін тиімді пайдалану болып табылады. Бұл ретте жалпы мақсат – топырақтың биоклиматтық әлеуетін сақтай отырып, отырғызу тығыздығын арттыру арқылы әрбір жер учаскесінің өнімділігін барынша арттыру [3,4].

Топырақтардың сапалық жағдайын бағалау, Түркістан өлкесінде пайдалану ерекшеліктерін ескере отырып, олардың сапалық жағдайына және экономикалық факторларына байланысты. Сондықтан мұндай зерттеуде ауыл шаруашылығы жер қорының құрылымын және экономикалық бағалау процестерін талдаудың маңызы зор. Әдістер мен материалдар келесі жалпы ғылыми әдістерге негізделген.

Агроөнеркәсіптік кешенді мемлекет оны тағайындау мерзіміне дейін кезең-кезеңімен реттеуді келесі топтарға бөлуге болады: агроазық-түлік нарығын қамтамасыз етуге байланысты стратегиялық міндеттерді ұқсас, толықтырушы, жеке (нақты) шешу; агроөнеркәсіптік кешеннің өндірістік базасын дамыту; қаржылық және материалдық ресурстарды ұтымды пайдалану: агроөнеркәсіптік кәсіпорындардың тұрақты іскерлік белсенділігі мен қаржылық төлем қабілеттілігі үшін жағдай жасау. Түркістан облысы ауылшаруашылық саласының ауыл шаруашылығы жерлерін игерудегі негізгі түйіндерінің бірі болып табылады, бұл өз кезегінде оңтүстік өңірдің табиғи жағдайларымен түсіндіріледі.

Қазақстан Республикасы облыстарының ішінде Түркістан облысы жалпы ауданы бойынша 13-ші орында, ал облыстың әкімшілік-аумақтық құрылымына облыстық бағыныстағы 13 аудан мен 3 қала кіреді: Бәйдібек ауданы, Жетісай ауданы, Қазығұрт ауданы, Келес ауданы, Мақтаарал ауданы, Ордабасы ауданы, Отырар ауданы, Сайрам ауданы, Сарыағаш ауданы, Созақ ауданы, Төлеби ауданы, Түлкібас ауданы, Шардара ауданы, Арыс, Кентау, Түркістан [1-7].

Зерттеу нәтижелері. Түркістан облысының жер қоры 11609,5 мың шаршы метрді құрайды. Барлық жер қоры жылы климатымен сипатталатын табиғи аймақтарда орналасқан. Оңтүстік бөлігінде тұрақты суару жағдайында егіншілік, ал солтүстік аймақтарда топырақтың ылғалдылығын сақтау үшін кешенді шараларды қажет ететін жаңбырлы егіншілік мүмкін, ал жартылай шөлейтті жерлер мал шаруашылығы үшін өнімсіз құрғақ жайылымдар ретінде пайдаланылады. 2020 жылға арналған жер қорының санаттар бойынша бөлінуі 1-кестеде және 1-суретте көрсетілген.

1-кесте - 2020 жылғы жер қорын жер санаттары бойынша бөлу

№ р/с	Жер санаттары	Ауданы (га)	%
1	Ауылшаруашылық мақсатындағы жерлер	4114,3	25,0
2	Елді мекен жерлері	785,6	14,0
3	Өнеркәсіп, көлік, байланыс, ғарыш қызметі, қорғаныс, ұлттық қауіпсіздік мұқтажына арналған жер және ауыл шаруашылығына арналмаған өзге де жер;	99,7	0,4
4	Ерекше қорғалатын табиғи аумақтар	430,9	11,0
5	Орман қоры	3010,3	18,0
6	Су қоры	133,4	7,0
7	Босалқы жерлер	3035,3	21,0
	Барлығы	11609,5	100

Осы кестелерден көріп отырғанымыздай, облыстың жер қорының жалпы құрылымында ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер 4114,3 мың га, елді мекендердің жерлері 785,6 мың га, өнеркәсіп, көлік және коммуникация, қорғаныс және басқа да ауыл шаруашылығы емес мақсаттағы жерлерді құрайды. – 99,7 мың га, ерекше қорғалатын табиғи аумақтардың жерлері – 430,9 мың га, орман қорының жерлері – 3 010,3 мың га, су қорының жерлері – 133,4 мың га, босалқы жерлер – 3 035,3 мың га.

2-кесте - Түркістан облысының ауыл шаруашылығы жерлері аймақтарының динамикасы 1991-2018 жж (млн.га)

Облыс атауы	1991 ж.	2005 ж.	2017 ж.	2018 ж.	Өзгерістер (+, -)	
					2018 ж. 1991 ж.	2018 ж. 2017 ж.
Түркістан	11,5	4,4	4,1	4,1	-7,4	-
Барлығы	11,5	4,4	4,1	4,1	-7,4	-

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарын реформалау кезеңінде 1991-2005 ж.ж. облыстағы ауыл шаруашылығы жерлерінің ауданы 7,1 мың гектарға қысқарды, бірақ кейіннен бұл санаттағы жерлердің көлемі жыл сайын.

1 сурет - Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер көлемінің динамикасы

Облыс аудандарының ауыл шаруашылығы жерлері топырақ және өсімдік жамылғысының алуандығымен ерекшеленеді. Біртекті бөлік нақты анықталған ендік белдеуімен, ал таулы аймақтарда тік аймақтықпен сипатталады, бұл өз кезегінде белгілі бір белдеулерде және биіктік белдеулерінде топырақтың өсімдік жамылғысымен ерекшеленеді. Жер түрлері бойынша ауыл шаруашылығы жерлерінің құрамын 3-кестеден және 1-суреттен көруге болады.

3-кесте - 2020 жылғы 1 қарашадағы жағдай бойынша Түркістан облысы жағдайында ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жер түрлері бойынша құрамы (мың. га)

Облыс атауы	Жалпы ауданы	Алатар саны	Егістік	Көпжылдық екпелер	шабындық	жайылым
Түркістан	11609,5	4114,3	863,4	28,4	69,5	2 932,4
Барлығы	11609,5	4114,3	863,4	28,4	69,5	2 932,4

Жерді экономикалық бағалау бойынша жұмыстарды орындау кезінде базалық ставкалар қолданылады. Төлемнің базалық мөлшерлемелері жеке жер учаскелерін жеке меншікке сатқанда немесе мемлекет жерді пайдалануды қамтамасыз еткен кезде олардың бағасын реттеу үшін, сондай-ақ салық салу мен жалдау ақысын оңтайландыру үшін қажет.

Түркістан облысында жер учаскелерін бағалауға бірыңғай көзқарасты қалыптастыру және оның нәтижелерінің салыстырмалылығын қамтамасыз ету үшін Қазақстан

Республикасының Үкіметі бекіткен бір гектар ауыл шаруашылығы жерінің құнының негізгі нормативі жер учаскесінің кадастрлық құнын анықтауға арналған бастапқы көрсеткіш ретінде қолданылады [5].

Нәтижелер мен пікірталас. Бүгінгі таңда Қазақстанда жер ресурстарын ұтымды пайдалану, ауыл шаруашылығы жерлерінің өнімділігін молайту тиісті деңгейде қамтамасыз етілмеген. Жер реформасы процестері баяу жүріп жатқандықтан, жер мәселесі өте монетизацияланды, ал жерді нақты шаруа қожалықтарына беру іс жүзінде бөгелді; сондықтан Қазақстанның тұрақты дамуының негізі ретінде жер ресурстарын ұтымды пайдалану мен кеңейтілген ұдайы өндіруді сақтау мәселелері шиеленісе түсті. Елдегі экологиялық жағдайдың өзгеруі және олардан туындаған жердің трансформациясы облыстың жер қорының құрамын жер санаттары бойынша қайта бөлуге әкеледі.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігі мен тұрақтылығын арттырудың маңызды резерві ирригациялық құрылыстарды тиісті түрде қайта құру және қалпына келтіру арқылы оңтүстік өңірлердегі суармалы алқаптарды қалпына келтіру болуы мүмкін. Түркістан облысының босалқы жерлері – жер заңнамасына сәйкес меншікке, иеленуге, пайдалануға және жалға беруге берілмеген барлық жерлер. Түркістан облысы бойынша босалқы жерлердің кадастрлық құны 560 778,6 мың теңге. Түркістан облысы бойынша басқа жер телімдерінің кадастрлық құны 97 411,6 мың теңге [2,7].

Қорытынды.

1. Түркістан облысы бойынша ауыл шаруашылығы жерлерінің сапалық жай-күйін экономикалық бағалау нәтижелері бойынша ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлердің жалпы көлемі 4114,3 мың гектарды құрайды, оның ішінде: егістік – 863,4 мың гектар. га (13,8%) (оның ішінде суармалы – 462,60 мың га), жайылымдар – 2932,40 мың га (84,4%), шабындықтар – 69,5, басқалары – 129,6 мың га (1,7%) (көптеген екпелер, тыңайғандар, егістіктер және басқалар 168, 685), мың он. Суармалы егістік 462,60 мың га 9 456 000 мың теңге, бау-бақша 0,1 мың га 4 728 000 мың га, жайылым 2 932,40 мың га, олардың құны 4 980 737 мың теңге. Басқа жерлер 129,6 мың га, құны 173896,200 мың теңге.

2. Қорықтағы жер көлемі 3 035,3 мың га, құны 895 904 320 мың теңге. Қалған жер 129,6 мың га, құны 421,864 мың теңге. Түркістан облысы бойынша барлығы (I санат және VII санаттағы жерлердің қосындысы) мың га, құны 6064721 800 мың теңге, суармалы егістік жер, олардың құны 9456,00 мың теңге, бау-бақша 0,1 мың га, құны 4728 мың., басқа жерлер 129,6 мың га 173 896 200 мың теңге. Жер қатынастарын реттеуді қамтамасыз ету үшін жер салығының және рентаның мөлшерін белгілеу кезінде нарықтағы жер құнының бастапқы деңгейі сияқты облыс жерін экономикалық бағалаудың кешенді көрсеткіштері қолданылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1 International & ECORYS. Study on economic value of EU quality schemes, geographical indications (GIs) and traditional specialities guaranteed (TSGs). European Commission. 2021. <https://doi.org/10.2762/396490>.

2 Aubry, C., & Kebir, L. Shortening food supply chains: A means for maintaining agriculture close to urban areas? The case of the French metropolitan area of Paris. [Text]/ Food Policy, -2013. -№41. -P. 85–93. <https://doi.org/10.1016/j.foodpol.2013.04.006>.

3 Земельный кодекс РК. 2003 г.

4 Налоговый кодекс Республики Казахстан. - Алматы, Изд.дом «БЧКО», 2017. -304 с.

5 Jonson W.C. Controlled soil cracking as a possible means of moisture conservation on wetlands of the Southwestern Great Plains [Text] / W.C. Jonson / Agronomy Journal, -2011. -№ 54. -P. 323-325.

6 Повышение эффективности деятельности организации АПК на инновационной основе [Текст] / А.Г.Ефименко // Экономическое развитие региона. Управление, инновации подготовке кадров. -2017. -№4. - С 117-122.

7 Reuter G. Zwanzig Jahre Rostocker Dauerversuche zur Humusbildung im Boden. [Text] / G. Reuter / Mitteilung: Humus bilanzierung und Entwicklung der Humusqualität. /"Arch. Acker und Pflanzenbau und Bodenkunde – 2012. - № 5. - P. 273-281.

УДК 332

ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПЛАНИРОВАНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ

*Антропов Д., к.э.н., доцент
ФГБОУ ВО "Государственный университет по землеустройству"
г. Москва*

Под информационным обеспечением управления земельными ресурсами в общем виде, по мнению ряда исследователей в данной области, понимают систему сбора, обработки и предоставления информации, необходимой для принятия управленческих решений по использованию земельных ресурсов на всех административно территориальных уровнях [1,5].

При этом система управления земельными ресурсами, являясь совокупностью ряда функций включает в себя отдельные подсистемы, направленных на рациональное и эффективное (внешняя сторона), социально-справедливое и экологически устойчивое (внутренняя сторона) использование земельных ресурсов. К таким функциям традиционно относят: землеустройство, учетно-регистрационные и/или кадастровые системы, мониторинг земель, земельный контроль и надзор, планирование использования территорий, зонирование, государственную кадастровую и экономические оценки, кадастровую деятельность и т.п. действия. Законодательные и исполнительные органы власти определяют общую стратегию землепользования в контексте управления земельными ресурсами, в т.ч. на различных территориальных уровнях (по уровням управления). Их деятельность должна заключаться в прогнозировании и планировании использования земельных ресурсов, установления порядка и норм землепользования, распределения и перераспределения земель, контрольной деятельности и охране.

Однако, как отмечают Комаров С.И. и Рассказова А.А. прогнозирование и планирование землепользования играет ключевую роль в информационном обеспечении процесса выработки эффективного управленческого решения, являясь научной основой наиболее эффективного землепользования региона [2]. Академик Российской академии наук, д.э.н. Хлыстун В.Н. отмечает, что в начале нынешнего столетия система планирования и прогнозирования использования земель в Российской Федерации была разрушена, что привело, в том числе и к усилению напряженности земельных отношений и деградации земельных ресурсов страны [3]. Восстановление и совершенствование организационного механизма прогнозирования и планирования землепользования приобретает все большую значимость. Формулировка сценариев развития земель сельскохозяйственного назначения, общественных отношений, связанных с землепользованием, с учетом интересов государства, общества, бизнеса, землевладельцев и землепользователей является одной из важнейших задач системы стратегического планирования России, что должно стать важнейшим инструментом в обеспечении безопасности страны и движущей силой новых трендов внутренних экономических коопераций в современных геополитических условиях.

Прогнозирование, являясь неотъемлемым этапом управления землепользованием, представляет собой исследовательскую базу планирования, имеющую, однако, собственную методологическую и методическую основу, отличную во многом от планирования [2,4]. Этапно это также можно выразить следующей обобщенной последовательностью, представленной на рисунке 1.

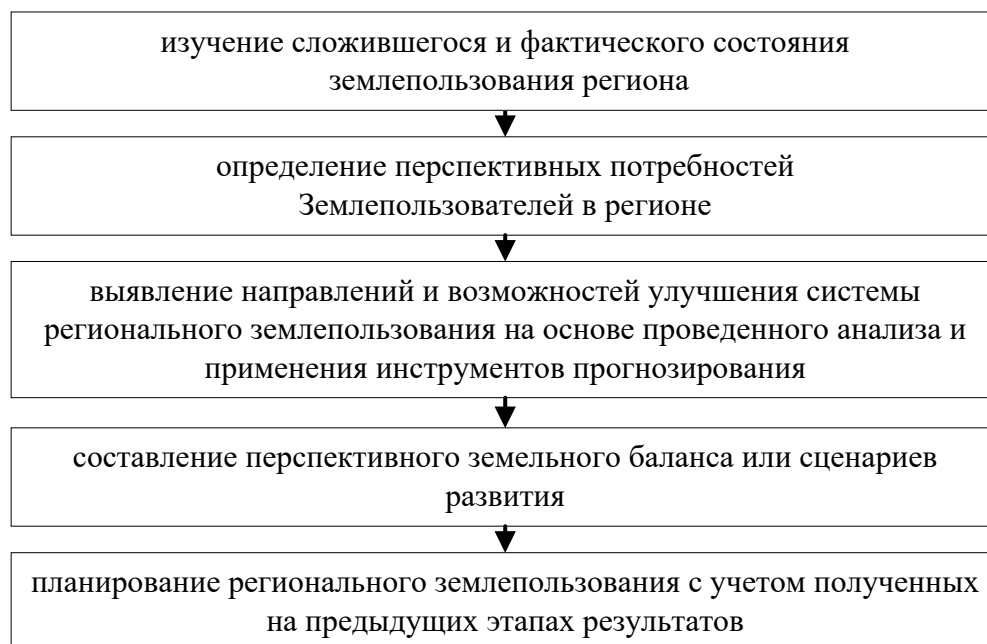

Рисунок - Обобщенная последовательность связи прогнозирования и планирования землепользования

Однако при этом и для самой системы планирования и прогнозирования необходимы сведения и данные вышеуказанных функций системы управления земельными ресурсами (источники информации) в разрезе землепользования в целом или его отдельных видов в частности на различных административно-территориальных уровнях.

При этом, останавливаясь в данной статье на источниках пространственной и кадастровой информации надо отметить, что данная функция не ограничивается только ими. Так, например, необходимы социально-экономические показатели развития региона, показатели демографического характера, состояние экологии и многие другие. К сожалению, ранее обращаясь к анализу ряда стратегических документов социально-экономического развития регионов страны вопросам земельных отношений, охране и повышению эффективности использования земельных ресурсов сельскохозяйственного назначения уделяется недостаточно внимания [5], что выражается в том, что в качестве данных используются в основе системы прогнозирования экономические показатели, производственные связи, при этом игнорируя уровень развития земельно-имущественных отношений, степень использования земель сельскохозяйственного назначения, уровень интенсивности АПК и т.п.

Тем не менее, одними из ключевых данных на всех территориальных уровнях выступают данные единого государственного реестра недвижимости (имеющие особый государственный характер), мониторинга земель, существующих систем территориального планирования [1,4,6]. В настоящее время создается Национальная система пространственных данных, при создании которой планируется обеспечить взаимодействие единой цифровой платформы пространственных данных (ФГИС ЕЦП НСПД) с иными информационными системами на территории субъектов Российской Федерации к 2030 году. Такая система фактически отражает предпосылки создания единого информационного пространства о земле и недвижимости и может агрегировать в себе разрозненную

информацию о территориальных объектах – стать единым источником территориальных сведений для решения задач прогнозирования и планирования регионального землепользования.

В соответствии с п. 19 Постановления Правительства Российской Федерации о ФГИС "ЕЦП "НСПД" в нее подлежат включению сведения как о природных объектах, так и иных (в том числе зданиях, строениях, сооружениях), об их форме, местоположении и свойствах с использованием координат, также включению подлежат сведения из градостроительной и проектной документации, содержащей сведения о существующих и планируемых объектах недвижимости, о зонах с особыми условиями использования, границах Российской Федерации и субъектов Российской Федерации, границ лесничеств, муниципальных образований, населенных пунктов и иные сведения о пространственных объектах и их характеристиках.

Однако, не смотря на выделенные положительные стороны, такая модель не позволит анализировать все происходящие процессы, так как она будет состоять только из элементов, имеющих координаты, видится необходимость на единой технологической платформе национальной системы пространственных данных создать базу нового поколения о природных объектах (экосистемах), включая недра, водные объекты, леса, среду обитания объектов животного мира, что позволит снизить риски от отсутствия данной информации при принятии эффективного управленческого решения.

Благодарности: Выполнено при поддержке гранта Российского научного фонда №23-28-01413, <https://rscf.ru/project/23-28-01413/> на базе Государственного университета по землеустройству

Список литературы

1 Варламов А. А. Информационное обеспечение управления земельными ресурсами [Текст] / А. А. Варламов, С. А. Гальченко, Д. В. Антропов // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2018. – № 11(206). – С. 13-17. DOI 10.24411/2072-4098-2018-10112.

2 Комаров С. И. Прогнозирование и планирование использования земельных ресурсов и объектов недвижимости [Текст]: Учебник / С. И. Комаров, А. А. Рассказова. – 1-е изд. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 298 с. – ISBN 978-5-534-06225-0.

3 Хлыстун В. Н. О роли землеустройства в реализации земельной политики государства [Текст] / В. Н. Хлыстун // Журнал Землеустройство, кадастр и мониторинг земель № 9. – М: Издательский дом «Панорама», 2013. – С. 10-16.

4 Варламов А. А. Земельный кадастр: в 6 томах / А. А. Варламов. Том 2. – Москва: Издательство КолосС, 2004. – 528 с. – ISBN 5-9532-0143-5.

5 Комаров С. И. Стратегическое региональное планирование в сфере земельно-имущественных отношений [Текст] / С. И. Комаров // Имущественные отношения в Российской Федерации. – 2017. – № 7(190). – С. 82-98.

6 Власенко Т. В., Агеева Е. А. Роль государственного кадастрового учета в управлении земельными ресурсами муниципального образования [Текст] / Т. В. Власенко, Е. А., Агеева // Журнал Экономика и экология территориальных образований. – Ростов-на-Дону: РГСУ, 2015. – С. 25-29.

7 A. A. Varlamov, S. A. Galchenko, D. V. Antropov [et al.] Features of townland management [Text] / IOP Conference Series: Earth and Environmental Science: 2019th International Symposium on Earth Sciences: History, Contemporary Issues and Prospects, Moscow, 28 марта -2019. -Vol. 350. – P. 012051. – Moscow: Institute of Physics Publishing, – DOI 10.1088/1755-1315/350/1/012051.

АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА РОССИИ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

*Гаврилюк М. Н., к. ю.н., доцент
Заместитель заведующего кафедрой градостроительства
и пространственного развития по научной работе
Доцент кафедры градостроительства и пространственного развития
ФГБОУ ВО «Государственный университет по землеустройству»
г. Москва*

*Рулева Н. П., к. э. н., доцент
Заместитель декана факультета кадастра недвижимости
и инфраструктуры пространственных данных
Доцент кафедры землепользования и кадастров
ФГБОУ ВО «Государственный университет по землеустройству»
г. Москва*

*Нилиповский В. И., к. э. н., доцент
Директор института международных отношений и внешних связей
Профессор кафедры экономической теории и менеджмента
ФГБОУ ВО «Государственный университет по землеустройству»
г. Москва*

В России самая большая в мире площадь сельскохозяйственных земель (на 1 января 2022 года площадь земель сельхозназначения в России составляла более 379 млн га, а площадь сельхозугодий во всех категориях земель составила 13,0% всего земельного фонда страны, но в сравнении с 2021 г. площадь сельхозземель уменьшилась более чем на 1 млн га)

Значительное влияние на АПК и в целом аграрную политику России в сфере продовольственной безопасности (далее – ПБ) в 2020-2022 гг. оказали вначале распространение новой коронавирусной инфекции, затем усилившееся внешнее геополитическое давление, а также зависимость от импорта семян и генетического материала, отдельного сырья и оборудования. Развитие агропромышленного сектора в условиях новых глобальных вызовов и угроз включает в себя несколько направлений, такие как увеличение государственной поддержки сельского хозяйства, содержание стратегических продовольственных запасов, страхование урожая, решение вопросов импортозамещения, повышение качества жизни сельского населения, реализация программ регионального развития [1].

ПБ является важным звеном не только аграрной, но и экономической политики государства, под ПБ понимается физическая и экономическая доступность продуктов питания, в объеме необходимом для качественной жизнедеятельности населения страны. Однако до сих пор на законодательном уровне не раскрыто само понятие ПБ, ее цели и задачи. Все отрасли, входящие в АПК (от производства удобрений до использования космического дистанционного зондирования) направлены на одну цель – обеспечение страны продуктами питания и сельскохозяйственным сырьем.

Необходимость обеспечения внутреннего рынка, устранения базовых проблем в аграрной сфере, решение вопросов импортозамещения – это то, с чем связано формирование направлений аграрной политики России. Утвержденная Доктрина продовольственной

безопасности оценивает продовольственную независимость с помощью продуктовой линейки, в настоящее время оценка производится с помощью уровня самообеспечения по различным видам продуктов (зерно, молоко, мясные продукты, картофелю и пр.). Кроме того, утверждена Стратегия развития агропромышленного и рыбохозяйственных комплексов до 2030 года, направленная в том числе на увеличение экспорта сельхозпродукции.

Цели российской аграрной политики в сфере ПБ направлены на:

- 1) увеличение конкурентоспособности российской сельхозпродукции и сырья, с обязательным условием обеспечения качества продовольственных товаров;
- 2) принятие мер по устойчивому развитию сельских территорий, которое невозможно без наличия достоверной информации обо всех земельных участках [2];
- 3) обеспечение эффективного импортозамещения и создание экспортного потенциала сельскохозяйственной продукции;
- 4) повышение производительности сельхозугодий, улучшение их качества [3];
- 5) развитие научной и образовательной деятельности, в т.ч. подготовка кадров в сфере АПК.

Безусловно, важным фактором обеспечения ПБ является устойчивое развитие сельского хозяйства и сельских территорий. Основной проблемой является то, что большинство сельских населенных пунктов располагается на значительном удалении и соответственно на развитие АПК оказывает процесс оттока сельского населения в города. Также одним из проблемных факторов обеспечения ПБ является неравномерность регионального развития страны, климатические особенности, дифференциация уровня социально-экономического развития регионов России. Основой политики сельского развития должно выступать улучшение качества жизни населения, осуществляемой в ходе реализации программы по устойчивому развитию сельских территорий.

Ежегодно Правительство РФ публикует доклад о ходе выполнения данной программы в сфере агропромышленного и рыбохозяйственного комплекса, так в докладе было отмечено, что в связи с недружественными действиями ряда стран Соединенных Штатов Америки и примкнувших к ним иностранных государств и международных организаций в 2022 году Президентом РФ в рамках перечня поручений от 26 апреля 2022 г. № Пр-738 обозначена необходимость внесения изменений в Стратегию АПК в целях развития новых направлений экспорта готовой продукции, ускоренного импортозамещения и роста производства продукции АПК, экстенсивного и интенсивного развития сельскохозяйственного производств.

Важным элементом в сфере аграрной политики является развитие аграрного образования, направленное на модернизацию содержания образования, развитие компетенций выпускников аграрных вузов, интеграция науки, образования и производства,

Итоговая мировая шкала ПБ характеризуется следующими составляющими:

- доступность питательной пищи, безопасной по экологическим требованиям в необходимом количестве (физическое наличие);
- экономическая доступность продовольствия для всех социальных слоев населения;
- качественная безопасность и продовольственная независимость (которая пока находится на этапе становления, например, в сфере импортного посевного материала, который по сахарной свекле достигает 90%);
- природные ресурсы и устойчивость (климатические риски).

В сфере обеспечения ПБ последовательно реализуются государственные программы:

- 1) развития сельского хозяйства, сырья и продовольствия;
- 2) комплексное развитие сельских территорий;
- 3) эффективного вовлечения в оборот сельхозземель;
- 4) развитие рыбохозяйственного комплекса.

При этом интересным представляется то, что Минсельхоз России намерен сохранить деление земель по целевому назначению, а отмену категорий земель признать нецелесообразной, поскольку, переход к территориальному зонированию может повлечь за собой риски непрогнозируемого сокращения сельскохозяйственных земель.

Основной целью ПБ является обеспечение населения страны безопасной с/х продукцией, рыбной продукцией и продовольствием, а основной задачей – развить потенциал аграрного сектора с целью формирования национального аграрного производства, создание продовольственных резервов и обеспечение качества продукции, а также выработать устойчивость в условиях санкционного давления и угроз продовольственному суверенитету.

В связи со сложными геополитическими факторами Россия вместе с другими участниками ЕАЭС проводит гибкую аграрную политику по обеспечению продовольственной безопасности в экономическом союзе наших стран, особо хотелось бы отметить успешное взаимодействие Российской Федерации и Республики Казахстан [4].

В последние годы Россия находится в так называемой «зеленой зоне» Глобального индекса продовольственной безопасности (Global Food Security Index; GFSI) с хорошими показателями по основным параметрам [5]. Вместе с тем, по итогам 2022 года в «красную зону» попали такие показатели как изменение средних расходов на продукты питания, отраженных в индексе потребительских цен, инвестиции, направленные на сельскохозяйственные исследования и разработки, инфраструктура цепочки поставок, связанной со способностью довести продукцию до конечного потребителя, некоторые другие.

Таким образом, к основным мерам обеспечения продовольственной безопасности в России относятся: 1) устойчивое развитие отечественного производства продовольствия и сырья, достаточного для обеспечения ПБ (сюда относятся повышение производительности сельхозугодий, вовлечение в оборот земель; обеспечение качества сельхозпродукции); 2) гибкое регулирование экспорта; 3) лицензирование экспорта; 4) качественное импортозамещение (запрет или ограничения на импорт из перечня санкционных государств); 5) поддержка российских сельскохозяйственных товаропроизводителей (субсидии, льготное кредитование и лизинг и пр.); 6) формирование механизмов ценообразования на основную продукцию.

Безусловно решение вопросов продовольственной безопасности остается чуть ли не самым важным среди всех направлений российской аграрной политики и требует комплексного подхода, поскольку реализация данного вопроса является многоаспектной, требует регулирующей роли государства и включает в себя как саму сферу АПК, производство доступной, качественной и безопасной продукции, так и развитие сельскохозяйственной науки и образования, вопросы внешней торговли, усиление экологической направленности, решение вопросов климатических изменений, поддержка и развитие сельских территорий, снижение импортной зависимости от зарубежных производителей. Стратегические цели развития сельского хозяйства должны быть способными адаптироваться к переменам, происходящим в глобальном мировом рыночном пространстве, и в целом агропродовольственная политика должна быть в первую очередь ориентирована на национальные интересы и способствовать развитию аграрного производства и обеспечению достойной жизни населения страны.

Список литературы

- 1 Nilipovskiy V. Sustainable agriculture and Russian green economy policy [Text] / В сборнике: 20th International Multidisciplinary Scientific GeoConference - SGEM 2020. Conference Proceedings. - 2020. -Р. 333-342. DOI: 10.5593/sgem2020V/6.2/s10.42
- 2 Н.В. Комов, Ю.А. Цыпкин, С.И. Носов Управление проектами пространственного развития [Текст]: учебное пособие / - Москва, ИП Осьминина Е.О. - 2020. - 540 с.
- 3 Боголюбов С.А., Гаврилюк М.Н. Правовое обеспечение управления земельными

ресурсами в России [Текст]: учебник (сер. бакалавриат и магистратура). - М.: ООО «Кнорус», -2022. – 222 с.

4 Nilipovskiy V., Anarbayev Ye., Pentayev T., Kenzhibaeva G. Sustainable development of the agro-industrial sector of the regional economy [Text] / В сборнике: Scientific research of the SCO countries: synergy and integration. Beijing, Melbourne, 2021. -С. 26-38. DOI: 10.34660/INF.2021.18.73.003

5 Global Food Security Index 2021. [Электронный ресурс]. – Режим доступа URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2022/03/GFSI2021.pdf/>. (Дата обращения 22.02.2023).

УДК 332

ПРОБЛЕМЫ ЗОНИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ

*Ищанов С.И., магистрант II курса
НАО «КарТУ им.Абылкаса Сагинова», г. Караганда*

В современных условиях зонирование земельных участков является одной из важнейших задач в области землепользования. Зонирование позволяет оптимизировать использование земельных ресурсов и повысить эффективность их использования. Однако в ряде случаев зонирование земельных участков может стать объектом споров и противоречий между различными заинтересованными сторонами [1].

Одной из главных проблем, связанных с зонированием земельных участков, является недостаток четких критериев и нормативов, регулирующих этот процесс. В большинстве случаев зонирование производится на основе общих принципов и методов, которые не всегда могут быть применимы к конкретным участкам земли. Недостаток четких критериев и нормативов может привести к тому, что зонирование будет производиться с ошибками и недостаточно точно.

Еще одной проблемой, которая может возникнуть при зонировании земельных участков, является недостаточное учет различных факторов и параметров, которые могут влиять на эффективность использования земельных ресурсов. Например, при зонировании не всегда учитываются такие факторы, как климатические условия, состояние почвы, наличие водных ресурсов и другие факторы, которые могут влиять на возможности использования земельных участков [2, 3].

Следующей проблемой, которая может возникнуть при зонировании земельных участков, является несогласованность интересов различных заинтересованных сторон. Например, земельный участок может быть зонирован под жилую застройку, что может вызвать протесты со стороны местных жителей или застройщиков, которые планируют использовать данный участок для других целей.

Кроме того, проблема зонирования земельных участков связана с недостатком квалифицированных специалистов, которые могут производить зонирование с высокой точностью и эффективностью. Недостаток квалифицированных специалистов может привести к тому, что зонирование будет производиться с ошибками и недостаточной информацией, что в свою очередь может привести к негативным последствиям в будущем [4].

Одним из способов решения проблемы зонирования земельных участков является разработка более точных и четких критериев и нормативов, которые могут быть применимы к конкретным участкам земли. Для этого необходимо проводить более глубокий анализ и оценку земельных ресурсов с учетом различных факторов и параметров.

Также необходимо учитывать интересы различных заинтересованных сторон и проводить консультации и обсуждения с ними при определении целей и задач зонирования. Это может помочь снизить возможные конфликты и достичь более эффективного использования земельных ресурсов [5, 6].

Кроме того, необходимо уделять большее внимание повышению квалификации специалистов, которые занимаются зонированием земельных участков. Для этого можно организовывать обучающие курсы, семинары и тренинги, которые помогут повысить их профессиональный уровень и улучшить качество работы [7].

В целом, проблемы с зонированием земельных участков могут привести к серьезным последствиям в будущем, таким как неправильное использование земельных ресурсов, конфликты между различными заинтересованными сторонами, и потери экономического и экологического потенциала. Чтобы снизить эти риски, необходимо учитывать множество факторов и параметров при разработке критериев и нормативов, проводить консультации и обсуждения с заинтересованными сторонами, повышать квалификацию специалистов и использовать передовые методы и технологии для анализа и оценки земельных ресурсов.

Список литературы

- 1 Андреева Т.Н., Клыкова Е.В. Оценка земельных ресурсов и их рациональное использование [Текст]: учебное пособие. – М.: Наука, 2018.
- 2 Гусев Е.А., Сергеева О.В., Максимов И.А. Зонирование земель: методы, принципы, практика [Текст]: учебное пособие. – М.: ГЕОТАР-Медиа, 2016.
- 3 Кузнецов А.Н., Казачкова А.А. Зонирование территорий на основе геоинформационных технологий [Текст]: учебное пособие. – М.: Наука, 2017.
- 4 Полякова Н.И., Кузнецова Е.А. Проблемы зонирования земельных участков и пути их решения [Текст] / Экономика и управление. – 2020. – Т. 6. – С. 32-40.
- 5 Шишов Ю.В., Попова О.А., Горбунов А.В. Зонирование земельных участков: методы, принципы, инструменты [Текст]: учебное пособие. – М.: Издательский дом "Логос", 2019.
- 6 Ye X., Xu X., Liu J., & Wang J. Land use zoning optimization based on ecological suitability evaluation and multi-objective planning: A case study in Qidong City, China. [Text] / Journal of Cleaner Production. -2021. -№297. 126642
- 7 Berbel J., Ramón E., & Rodríguez-Díaz J. A. Improving agricultural land use efficiency through zoning: A comparison of alternative approaches [Text] / Land Use Policy. - 2021. -№106. 105458.

УДК 332.334.4(571.13)

МЕРОПРИЯТИЯ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ОРГАНИЗАЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ ЗАО «РАССВЕТ» ЛЮБИНСКОГО МУНИЦИПАЛЬНОГО РАЙОНА ОМСКОЙ ОБЛАСТИ

*Капитулина Н.А., старший преподаватель
ФГБОУ ВО Омский ГАУ, г. Омск, Россия*

Организация эффективного использования земли на конкретных земельных участках, в конкретных сельскохозяйственных организациях, управление земельными ресурсами, организация рационального их использования, регулирования земельных отношений – составляет задачи землеустройства [1].

Актуальность проведения землеустройства в границах ЗАО "Рассвет" заключается в использовании пашни по экономическим, технологическим показателям с созданием организационных условий, которые играют немаловажную роль в использовании земель в процессе сельскохозяйственного производства.

Общая площадь закрытого акционерного общества составляет 12241 га, из них 99,7% занимают сельскохозяйственные угодья, пашня – 78, кормовые угодья – 22%.

В результате экологической оценки состояния использования земель было выявлено экологическое состояние земель общества:

- земли удовлетворительного экологического состояния и слабой экологической напряженности – 86,1%;
- земли сильной экологической напряженности – 13,9%.

Практически все экономические проблемы связаны с землей, поэтому оценка ее состояния необходима для дальнейшего использования [2].

Урожайность зерновых в хозяйстве составляет 22,4 ц/га при среднем балле бонитета почв по хозяйству 90 баллов, таким образом, самыми продуктивными почвами хозяйства являются черноземы и лугово-черноземные почвы незасоленного ряда.

Рентабельность производства по растениеводству составляет 62%, что говорит о средней эффективности производства. Экологическая, экономическая и правовая стороны составляют основу деятельности хозяйства, поэтому планирование производства должно включать все составляющие.

В результате выполнения ландшафтно-экологического зонирования по методике Кочергиной З.Ф. выделены зоны: интенсивного сельскохозяйственного использования – 75,2%, зона восстановления подзона улучшения – 13,8%, санитарно-защитная вокруг объектов утилизации – 2,8%, придорожная полоса автомобильных дорог – 1,6%, охранные зоны объектов инженерных коммуникаций – 1,1%, средостабилизирующая – 5,5%.

При выполненном ландшафтно-экологическом зонировании территории ЗАО "Рассвет" выделены зоны, отражающие функциональное использование земельных угодий. Материалы выполненной экологической оценки позволили установить степень эффективности возможного использования пахотных массивов [3,4].

На основе выполненного анализа и ландшафтно-экологического зонирования разработаны предложения по внутрихозяйственному землеустройству хозяйства. На территории хозяйства в целях совершенствования организации использования земельных угодий предлагается провести следующие мероприятия:

- освоение полевых дорог в пашню площадью 15,7 га;
- трансформацию пашни в сенокос в придорожной полосе автомобильных дорог, с целью предотвращения негативного, загрязняющего воздействия на сельскохозяйственные культуры составила 197,7 га.

Площадь пахотных земель хозяйства сократилась на 1,6% в результате трансформации пашни в сенокос и составила 8972,0 га. Из них зерновые культуры занимают 47,6 %, зернофуражные – 15,7 %, зернобобовые – 4,8 %, многолетние травы – 7,9 %, однолетние травы – 4,9 %, пар – 19,1%.

В хозяйстве сохранена система севооборотов, так как хозяйство имеет зерновое направление специализации, запроектировано 4 полевых севооборотов, разработаны схемы чередования культур в них. На засоленных землях запроектирован фитомелиоративный севооборот. Средний размер поля в хозяйстве составляет 431,9 га.

Так же для уменьшения транспортных затрат, которые главным образом снижают уровень эффективности производства в хозяйстве запроектирован полевой стан площадью 2,0 га и источник полевого водоснабжения (колодец) площадью 0,25 га.

Вдоль автомобильных дорог, оказывающих большое загрязняющее влияние на сельскохозяйственные угодья, запроектированы лесные полосы площадью 22,7 га.

На лесопригодных почвах запроектированы защитные лесные полосы площадью 55,0 га. Полевая дорожная сеть площадью 15,7 га запроектирована по границам перепроектированных групп полей с наветренной стороны.

На основе разработанных предложений по внутрихозяйственному землеустройству выполнено обоснование проектных решений.

Индекс эффективности баланса гумуса во введенных севооборотах составляет 0,78, таким образом, севообороты экологически не сбалансированы, восполнение гумуса происходит на 22%, недостаток органического вещества необходимо пополнять путем внесения удобрений. Для восполнения дефицита гумуса в севооборотах требуется 17372 тонны органических удобрений. Коэффициент эрозионной опасности в севооборотах составляет 0,5, характеризует их как относительно устойчивые к проявлению процессов эрозии [5].

Расчетный срок окупаемости лесных полос – 8 лет. К нормативному сроку службы чистая дисконтированная прибыль составит 58032,0 рублей (таблица 1).

Таблица 1 - Определение эффективности инвестиций в создание лесной полосы

i/коэффициент аккумуляции	0/1,00	1/1,13	2/1,27	3/1,42	4/1,60	5/1,80	6/2,03	7/2,28
Период обращения денежных средств	1	2	3	4	5	6	7	8
Капитальные затраты, рублей	3600,0	4068,0	4572,0	5112,0	5760,0	6480,0	7308,0	8208,0
Амортизационные отчисления, рублей	108,0	230,0	367,2	520,6	693,4	887,8	219,2	246,2
Эксплуатационные затраты, рублей	216,0	460,1	734,4	1041,1	1386,7	1775,5	438,5	492,5
Утраченный доход, рублей	2034,0	3834,0	5435,6	6868,0	8139,3	9269,3	1002,0	892,1
Ежегодные издержки, рублей	2358,0	4524,1	6537,2	8429,7	10219,4	11932,6	10242,3	5932,2
Дополнительный доход, рублей	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3350,0	5940,9	7934,2
Чистый доход, рублей	-2358,0	-4524,1	-6537,2	-8429,7	-10219,4	-8582,6	-4301,4	2002,0
Чистая дисконтированная при- быль, рублей	-5958,0	-8592,1	-11109,2	-13541,7	-15979,4	-15062,6	-11609,4	-6206,0
i/коэффициент аккумуляции	8/2,57	9/2,89	10/3,25	11/3,65	12/4,11	13/4,62	14/5,20	
Период обращения денеж- ных средств	9	10	11	12	13	14	15	
Капитальные затраты, рублей	7012,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Амортизационные отчисления, рублей	277,6	312,1	351,0	394,2	443,9	499,0	561,6	
Эксплуатационные затраты, рублей	555,1	624,2	702,0	788,4	887,8	997,9	1123,2	
Утраченный доход, рублей	791,4	703,8	625,8	557,3	494,9	440,3	391,2	
Ежегодные издержки, рублей	1624,1	1640,1	1678,8	1739,9	1826,6	1937,2	2076,0	
Дополнительный доход, рублей	9385,2	10432,5	11132,3	11564,4	11737,2	11746,7	11596,2	
Чистый доход, рублей	7734,1	8792,4	9453,5	9824,5	9910,6	9809,5	9520,2	
Чистая дисконтированная прибыль, руб.лей	721,3	9513,7	18967,2	28791,7	38702,3	48511,8	58032,0	

Правильная организация систем севооборотов – основа рационального земледелия. Системы севооборотов оказывают влияние на повышение эффективности использования земли, техники, трудовых и материально-денежных ресурсов.

Все разработанные проектные предложения, при реализации в проекте земле-устройства повысят эффективность производственной деятельности и стабилизируют экологическое состояние земель хозяйства.

Список литературы

1. Земельный кодекс Российской Федерации: текст с изменениями и дополнениями на 01 февраля 2021 г.: [принят Государственной Думой 28 сентября 2001 года : одобрен Советом Федерации 10 октября 2001 года]. – Новосибирск: Норматика, 2021. – 208 с. – ISBN 978-5-4374-1498-9. – Текст : непосредственный.
2. Капитулина Н.А. Оптимизация перераспределения земель Любино - Малоросского сельского поселения Любинского района Омской области [Текст] / Н.А. Капитулина, Е.В. Коцур. // Геодезия, землеустройство и кадастры: проблемы и перспективы развития, посвященная 100-летию советской геодезии и картографии Сборник материалов I Международной научно-практической конференции. 2019. – С. 233-238. –URL: <https://elibrary.ru>.
3. Капитулина Н.А. Организация использования пашни территории ЗАО "РАС-СВЕТ" Любинского муниципального района Омской области с учетом экологических условий [Текст] / Н.А. Капитулина, Д.С. Матушинская // Вестник Омского государственного аграрного университета. -2017. -№ 3 (27). -С. 114-122. –URL: <https://elibrary.ru>.
4. Technology of specialized zoning of agricultural land for the purpose of their effective use [Text] / N. A. Kapitulina, E. V. Kotsur, O. N. Dolmatova [etc.]. – DOI: 10.1088/1755-1315/548/2/022009 // Institute of Physics and IOP Publishing Limited. –2020. – Vol. 82097. URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/548/2/022009>
5. Щерба В.Н. Внутрихозяйственное землеустройство сельскохозяйственных организаций Западной Сибири [Текст] : учеб. пособие [Электронный ресурс] / В.Н. Щерба, С.Ю. Комарова. – Электрон. дан. – Омск: ФГБОУ ВО Омский ГАУ, 2020. -194 с. –URL: <https://www.elibrary.ru>.

ӘОЖ 574

ЖЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ

Колданова Ж.Ж., 2 курс студенті

*Шығанақ Берсиев атындағы Ақтөбе жоғары ауыл шаруашылығы колледжі
Ақтөбе қ.*

Қазіргі таңда Жер бетіндегі бүкіл адам баласын ерекше толғандырып отырған ең басты мәселе - ғаламдық деңгейдегі экологиялық мәселелер болып отыр. Сондықтан да, әрбір мемлекет бұл мәселелерді негізгі мемлекеттік міндеттердің бірі деп қарастырады.

Адам санының күрт өсуі, өнеркәсіптің, ауыл шаруашылығының дамуы, қуат көздерінің өндіруі, көліктің көптен пайдалануы қоршаған ортаға кері әсер етпей қоймайтыны анық және экологияның нашарлауына, табиғи ресурстардың сарқылуына бірден бір әсер етуші фактор адам болып табылады.

Ғылыми мәліметтерге қарағанда, қоршаған ортаға зиянды әсер ететін екі факторды атауға болады: жер бетіндегі адамдардың санының өсуі мен адамның іс-әрекеті. Мәселен, 1990 жылы біздің планетамызда 5,3 миллиардтай адам шамасында болса, қазір 7 млрд-тан астам және де ХХІ ғасырдың орта кезінде 10 млрд-қа жетуі күтілуде. Жер бетінде халықтың тез өсіп жетілуі көптеген қиыншылықтар туғызады, мәселен, планетадағы бүкіл халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету, әл-ауқатын үздіксіз жақсарту - бұл әрине, оңай жұмыс емес, себебі адам санының өсуімен оның тұтынатын заттары да, сұранысы да ұлғаяды, ал екінші фактор: адамның өндірістік іс-әрекеті. Қазіргі кезеңде ең көкейтесті мәселелердің бірі - бұл адамның өндірістік іс-әрекетінің негізінде қоршаған ортаның ластануы мен бұзылуы [1].

Жер құнарлылығы жөнінен де Қазақстан қазір мақтана алалмайды. Қазақстан Республикасының статистика жөніндегі агенттігінің мәліметтеріне сүйенсек, егістіктің 25% жарамсыз жағдайда десе де болады, 46% - құнарлылығы төмен, 24% - орташа, тек 4,7%-ғана жоғары құнарлылықта, бұған қоса Қазақстан дүниежүзінде орманы аз елдердің қатарына жатады. Орасан зор 272,5 млн.га территориядан орман қорының аумағы бар болғаны 11,4 млн.га, сонда республиканың тоғайлы жері - 4,2% құрайды [2].

Атмосфераны, суды, топырақты химиялық элементтермен ластаушы нысандарға өндіріс, көлік құралдары, энергетикамен қатар ауыл шаруашылығы да жатқызылады, себебі табиғатты пайдалану барысында ауыл шаруашылығында экологиялық проблемалардың қатары көбеюде, оның ішінде: топырақтың химиямен ластануы, топырақ эрозиясы, кіші өзендер проблемалары, ауаның ластануы, қоқыстардың көбеюі, судың ластануы мен сарқылуы, жануарлар мен құстардың азаюы, ормандардың жойылуы, климаттың өзгеруі мен фотохимиялық түтіндер [3].

Ауыл шаруашылығында пайдаланылатын минералдық тыңайтқыштар, пестицидтер қоршаған ортаны ластайтын басты көздері болып табылады. Жеке шаруашылықтар көбіне химиялық заттарды мөлшерден тыс қолданады, өйткені олар жылдам әрі берекелі өнім жинауға ықпал етеді. Ал, осының барлығы жер қорларына зиян келтіреді. Ауыл шаруашылығы үшін маңызды мәселе ол топырақ эрозиясы, ал эрозия - бұл топырақ қабатының су ағыстары немесе жел арқылы жойылуы, ыдырау үдерісі, осыған байланысты су және жел эрозиясы деп бөлек бөліп қарастырылады. Ауыл шаруашылығы жұмыстарын дұрыс жүргізбеу эрозия үдерісін едәуір күшейтеді. Қысқа мерзімдерде ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді ұлғайтуға ұмтылу көбіне жер өңдеу жұмыстары тәртібінің бұзылуына, мысалы егіс айналымы қорының азаюына алып келеді.

Минералдық тыңайтқыштар жыл сайын топырақтан шайылып кеткен химиялық элементтердің орнын толтыру үшін егістіктерге себіледі. Тыңайтқыштар өсімдіктердегі зат алмасу үдерістерін реттейді, ақуыз, майлар, көмірсулар, дәрумендердің түзілуіне ықпал етеді. Тыңайтқыштардың аз ғана мөлшері климат жағдайлары мен топырақ ерекшелігі ескеріле отырып қолданылады, олар ауыл шаруашылығы дақылдарының өнімділігін арттыруға ықпал етеді, бірақ тыңайтқыштарды ендіру тәртібі жиі бұзылып отырады. Тыңайтқыштарды жоғары мөлшерде жүйелі енгізу, нашар сақтау, тасымалдау кезіндегі кемшіліктер ортаның, әсіресе су қоймаларының ластануына алып келіп, адам денсаулығына кері әсерін тигізеді. Мысалы, тыңайтқыштарды мөлшерден тыс енгізгенде өсімдіктерде нитраттар көп мөлшерде жинақталады, сөйтіп оның біраз мөлшері тағамға түсіп, жеңіл түрде тағамнан улануға алып келуі де мүмкін [4].

Жалпы экологиялық мәселелердің туындау себептеріне адамдардың табиғатқа аяушылықпен қарамауы, өндіріс орындарының суды тазартпай қайта жіберуі, суармалы егістіктердің ұлғаюына байланысты өзендерге (мысалы, Сырдария, Іле) канал қоймаларының салынуы, егіс алқаптарында тыңайтқыш, түрлі улы химиялық заттардың шамадан тыс қолданылуы, олардың еріген қар, жаңбыр су мен өзен суымен шайылып кетуі және т.б. мәселелер болып саналады.

Экологиялық мәселер қазіргі өзекті тақырыпқа айналып отыр, атап өтсем: ауа, су, қоқыс, орман мәселелері таңқаларлық жаңалық емес.

Ауа экологиясы мегаполистерде кең тараған мәселе, зауыттар мен жеңіл әрі ауыр көліктерден шығатын улы газдар, ауаның сапасын бұзып тұр. Улы газдардың салдарына келсек, өкпе аурулары, иіс сезу қызметі, бас аурулары, онкологиялық ауруларды қоздырады.

Су экологиясы, көбінесе ауылдық елді мекендерде байқалады. Оған су ресурстарының жетіспеушілігі, көл мен өзендердің ластануын мысал ретінде айта аламыз, оның үстіне тау-кен өндірісі, металлургия мен мұнай өнеркәсібі қарқынды ластап жатыр.

Қоқыс мәселелері бойынша зардап шегетін ол ауылдар, қалалар, жағажайлар мен далалы жазық жерлер. Пластик (полиэтилен сөмкелері, жеке гигиеналық заттар, ыдыс-аяқтар және т.б), тұрмыстық химия заттары, тағам қалдықтары және алуан түрлі заттарды жәй ғана жерден көре аламыз, жәнede бет-перделер мен полиэтилен қаптары өзен, көлдер мен мұхиттарды қатты ластап отыр.

Ормандардың жаппай кесілуі, антропогендік факторлардың салдырынан пайда болған экологиялық мәселе. Орманның кесілуі көмірқышқыл газы мөлшерінің көбеюіне, флора және фауна (өсімдік және жануарлар әлемі) жойылуы, топырақтың эрозиясы, шөлдің пайда болуына әкеліп соғады.

Бұл экологиялық мәселелердің зардабы өте ауқымды, оны жеңу үшін әрқайсымыз өзімізден бастауымыз керек. Қоқысты өңдеп, суды үнемдеп, көлік құралдарының орнына жеңіл велосипедтерді пайдаланып, орманды кесуді доғарып оның орнына ұқсас затты пайдалана бастау және тағыда басқада жолдарды іздестіру [5].

Климаттың өзгеруінің барлық зардаптарының ішінен қазақстандықтарды ең алдымен ауаның ластануы мен атмосфераға зиянды заттардың шығарылуы алаңдатады (61,5%). Одан кейін алаңдататын мәселелер – өндірістік және қатты тұрмыстық қалдықтарының жиналуы (16%), су ресурстарының ластануы (9%), шөлейттену және жердің тозуы (8,5%) болып табылады.

Осы мәселелерге байланысты «ҚР Экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі» экологиялық реттеу және бақылау комитетінің төрағасының З.Жолдасовтың мәлімдемесі бойынша Қазақстанда 17 бағыттан тұратын экологиялық мәселелерді шешуге арналған жол картасы әзірленді, оның аясында 485 іс-шара қарастырылған. «Экологиялық проблемаларды шешу жол картасын іске асыру 2025 жылға қарай еліміздегі 10 қала атмосферасының ластану индексіні жоғары деңгейден орташа деңгейге дейін төмендетуге мүмкіндік береді. Сол арқылы ірі қалалар ауасының жай-күйі жақсара түседі. Одан бөлек, қатты тұрмыстық қалдықтарға арналған 7 полигондарды жандандырып және 24 жаңа полигон салу жоспарымыз бар. Сол сияқты 12 қатты тұрмыстық қалдық полигоны қайта жаңғыртылады», деп нақтылады ол. Оның айтуынша, аталған жол картасы аясында жасалған жұмыс 2025 жылға қарай нәтиже бере бастайды.

Экологиялық мәселелерді тудыратын адамдар және олардың істері, сондықтан біз өз елімізде экологиялық мәселелерден барынша құтылуға мүмкіндік беретін жұмыстар жасау керекпіз деп ойлаймын, яғни табиғатқа жанашырлықпен қарау, табиғат байлықтарын сақтау, шаруашылыққа және басқа да қызметтерін зиянды әрекеттердің алдын алу, қоршаған ортаның сапасын жақсарту және сауықтыру әрбір адамның өміріндегі нормаға айналуы тиіс, өйткені, адам - тіршіліктің ең жоғарғы тетігі, оның табиғатқа тиісті дәрежеде табиғи процестерді үйлестіру, қоршаған ортаның жағдайына ықпал ету мүмкіндіктері бар, сондықтан да дүниені бағындыратын күшке ие адам ғана бұл мәселені жалпы үйлестіру функциясын өзіне алуы тиіс. «Жаңа Қазақстан – таза Қазақстан» деген ұранды әр азамат есте сақтаса екен деймін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Н.А. Мұхажанова «Жаһандық экология» [Текст]: оқу құралы. Алматы, 2011. 172 б.
- 2 А.Т. Құатбаев «Жалпы экология» [Текст]: Алматы, 2012. -376 б.
- 3 З.М. Молдахметов, А.М. Ғазалиев, С.Д. Фазылов «Экология негіздері» [Текст]: Қарағанды, 2002. -255 б.
- 4 Қазақстан Республикасының Экологиялық Кодексі, Алматы, «Юрист», 2018ж. Электрондық ресурс]. -URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (өтініш берген күні: 20.02.2023)

УДК 332

ВОПРОСЫ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА В ЗЕМЕЛЬНОМ КОДЕКСЕ 1922 ГОДА И ИТОГИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В РСФСР (ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

*Косинский В.В., д.э.н., профессор кафедры землеустройства
Государственный университет по землеустройству
г. Москва*

100 лет назад, с начала 1923 года, Декретом ВЦИК “О порядке введения в действие в автономных республиках и областях РСФСР Земельного кодекса”, изданного 18 января 1923 года, предлагалось Федеральным комитетом по земельному делу начать его реализацию, не позднее февраля 1923 года, учитывая, что ещё 30 октября 1922 года Земельный кодекс был принят на 4-ой сессии ВЦИК и введён в действие с 1-го декабря 1922 года[1].

Земельный кодекс РСФСР включал в себя три части:

1. “О трудовом землепользовании”.
2. “О городских землях и государственных земельных имуществах”.
3. “О землеустройстве и переселении”, включающих в себя три раздела:
 - 3.1. “О землеустройстве”.
 - 3.2. “О государственной записи землепользований (земельная регистрация)”.
 - 3.3. “О порядке рассмотрения земельных споров”.

Первый раздел - “О землеустройстве” включает в себя три главы:

1. “Общие положения”.
2. “Об оплате расходов по землеустройству”.
3. “О порядке производства дел по землеустройству”.

Статья 165 в первом разделе “О землеустройстве” прямо указывает, что землеустройство имеет задачей упорядочение существующих землепользований и образование новых, соответственно правам на землю и требованиям хозяйственно-технической целесообразности.

Статья 166 Земельного кодекса закрепляет следующие землеустроительные действия:

1. Отвод земель, предоставляемых в пользование государственным организациям, учреждениям и предприятиям, городам и посёлкам городского типа, объединениям трудовых земледельцев, а также на особых условиях (аренды, концессии), иным учреждениям, обществам и лицам.
2. Образование земельных фондов специального назначения (переселенческого, концессионного и т.п.) и перевод угодий из одного фонда в другой.
3. Изъятие земель для государственных и общественных надобностей.
4. Установление городской черты.
5. Раздел земель, состоящих в пользовании земельных обществ, выдел земель отдельным хозяйствам(дворам) и их группам; разверстание всех или некоторых угодий земельного общества на хуторские, либо отрубные участки; раздел земель обособленных трудовых земледельческих хозяйств(дворов).

6. Устранение или уменьшение чересполосности отдельных землепользований, вклинивания и вкрапливания их, дальнотемелья, неправильности очертаний границ и других недостатков землепользования.

7. Проложение, перемещение или упразднение дорог, предоставление водопоев и перемещение землепользований в связи с производством коренных улучшений земельных угодий(мелиорации).

8. Распланирование сельских мест поселения.

9. Установление и изменение границ волостей.

В Статье 167 указывается, что землеустроительные действия выполняются под общим наблюдением, руководством и контролем Народного Комиссариата земледелия, местными землеустроительными учреждениями через уполномоченных землемеров - зем-леустроителей.

В Статье 168 указывается, что землеустроительные действия производятся по по-чину землеустроительных учреждений в случаях:

1. Образования и изменения состава земельных фондов специального назначения;

2. Признания землеустроительными учреждениями необходимости немедленно устранить в том или ином участке недостатки землепользования, особо вредные по их влиянию на хозяйство или обостряющие земельные отношения; во всех же прочих слу-чаях названные действия производятся лишь по хозяйствам о том заинтересованных сто-рон.

В Статье 169 говорится о том, что участникам землеустройства отводится то количе-ство земли, на которые они имеют право по настоящему Земельному кодексу. При этом, вместо бывших в их пользовании земель, им могут отводиться другие земли из угодий того же рода, с принятием во внимание качества земель по их сравнительной расценки. Замена же угодий, бывших в пользовании, угодий другого рода (например, лесной выруб-ки или неудобной земли вместо пашни) допускается без согласия на то землепользовате-лей лишь в тех случаях, если иначе невозможно провести правильное землеустройство.

В “Приложении” к данной статье говорится о том, что возникающие при примене-нии настоящей статьи споры рассматриваются земельными комиссиями в общем поряд-ке землеустройства.

Статья 170 говорит от том, что количество земель, отводимых участникам земле-устройства, определяется по таким основаниям, как при отводе земель; при устройстве территории земель существующих земельных обществ и обособленных хозяйств(дворов); при разверстаниях, разделах и выделах земель в земельных обществах; при распределе-нии и отводе земель свободного земельного фонда; при предоставлении земель учрежде-ниям, обществам, лицам на особых основаниях(аренды, концессии и пр.).

В Статье 171 указано, что если земля, которую требуется устроить, связана с дру-гими землями (чересполосица, дальнотемелье и пр.), то все эти земли включаются в одну общую дачу разверстания, и землеустройство по ним производится одновременно и сов-местно.

...Представляют интерес и другие статьи Земельного кодекса. Но особый интерес представляют статьи 3-ей главы Кодекса “О порядке производства дел по землеустрой-ству”.

В Статье 179 указывается, что дела по землеустройству производятся в следующей постепенности:

1. Возбуждение землеустроительного Дела.

2. Подготовка землеустроительного Дела.

3. Составление землеустроительного проекта и представление его участникам зем-леустройства.

4. Утверждение проекта землеустройства и приведение его в исполнение с установ-лением на месте пограничных межевых знаков.

5. Составление и выдача сторонам землеустроительных документов.

Таким образом, можно сделать вывод, что с принятием Земельного кодекса четко предусматривалось все землеустроительные действия осуществлять только на основании проектов землеустройства.

Итоги реализации Земельного кодекса 1922 года свидетельствуют об успешном его выполнении. За последующие 5 лет землеустройство колхозов было выполнено на площади 1638 тыс.га.

Внутриселенное землеустройство стало ориентироваться на внедрение новых форм землепользования, которые готовили к совместному ведению хозяйства и облегчали кооперированию крестьян, а также способствовали подъему культуры земледелия.

Благодаря этому Земельному кодексу, наиболее широкое распространение получили образование поселков и выселков на дальних землях и отвод земель частям селений [2].

Такие работы были проведены в течение 1923-1927 гг. на площади 8381 тыс.га., что позволило в значительной мере уменьшить дальнотелье и приблизить поля к усадьбам.

Хозяйствам, переходившим на выселки, государство выдавало ссуды, они часто объединялись в кооперативные товарищества по совместному использованию машин, по выполнению мелиоративных работ и т.д. Устройство поселков на отдаленных землях способствовало расширению посевной площади, вовлечению в сельскохозяйственный оборот бросовых и залежных земель, улучшению обработки полей.

Для подъема культуры земледелия большое значение стало иметь также внутриселенное землеустройство по переходу целых селений на многопольные севообороты и широкие полосы. Эти работы с 1923 по 1927 гг. были успешно проведены на площади 5170 тыс. га. Структура землеустроительных органов в это время несколько изменилась. 26 ноября 1923 г. было утверждено новое “ Положение о Наркомземе РСФСР и его местных органах”, основной особенностью которого было приближение аппарата земельных органов к крестьянским хозяйствам. В таком виде он был несколько лет, до начала массовой коллективизации в 1928 году [3].

Центральным органом с 1924 года стал Отдел землеустройства Управления землеустройства и мелиорации Наркомзема РСФСР. Его начальником был И.А. Миртов (позже он стал директором Московского межевого института). При ВЦИК была также образована Особая коллегия высшего контроля по земельным спорам для рассмотрения земельных дел в порядке обжалования решений предыдущих инстанций.

Для производства землеустроительных работ требовалось большее число землеустроителей. Их подготовка к середине 1924 г. была значительно расширена. Инженеров-землеустроителей начали готовить не только в Московском межевом институте, но и в Воронежском (с 1922 г.) и Омском (с 1922 г.) сельскохозяйственных институтах. Средняя специальная подготовка землеустроителей (техников-землеустроителей) осуществляли 26 техникумов России.

В целом, для подготовки землеустроителей Наркомзем РСФСР и Наркомпрос РСФСР наметили следующие меры: -увеличение числа специальных высших и средних землеустроительных школ:

1. увеличение приема и выпуска из этих учебных заведений.
2. открытие временных курсов по программам средних специальных землеустроительных учебных заведений.
3. обучение землеустроителей на различных Курсах.

В результате, к 1928 году в землеустроительной службе работало уже 7500 человек, из них 8% имело высшее специальное землеустроительное образование, 52% - среднее специальное землеустроительное образование, 32% - низшее специальное землеустроительное образование, 8% - без специального землеустроительного образования [4].

Вот такие землеустроительные работы проводились в 1923 – 1927 годах. Вот так осуществлялась подготовка землеустроительных кадров в двадцатые годы в РСФСР.

Список литературы

- 1 Постановление Всероссийского Центрального Исполнительного Комитета о введении в действие Земельного Кодекса, принятого на 4-ой сессии 30 октября 1922 го-да. Наркомзем, 1922.- 28 с.
- 2 Земельный Кодекс РСФСР. - Москва, Издательство Наркомзема “Новая деревня”, 1923.- 60 с.
- 3 К Земельному Кодексу РСФСР. Дополнительные узаконения, изменения и разъяснения. За время с 1 октября 1924 года по 1 января 1926 года. Составлен по офици-альным источникам Наркомзема РСФСР. Издательство “Новая деревня”, Москва, 1927.- 35 с.
- 4 Волков С.Н. История землеустройства в России: опыт тысячелетия [Текст] : Учебно-научное издание / С.Н. Волков, И.И. Широкоград. - М.: ГУЗ, 2011.-656 с.

УДК: 631.171:004.942

ЦИФРОВОЕ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВО КАК ОСНОВА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ

*Коцур Е.В., к. т. н., доцент
ФГБОУ ВО Омский ГАУ
г. Омск, Россия*

В условиях глобализации и цифровизации общества произошли существенные изменения в различных областях и сферах деятельности. Данные изменения не обошли стороной и сферу сельского хозяйства, где основным фактором производства является земля, составляющая основу национального богатства. Цифровые технологии открыли новые возможности для эффективного управления земельными ресурсами и их использованием в народном хозяйстве страны. Основной задачей на сегодняшний день является создание «умного землепользования», которое достигается методами «умного землеустройства».

Управление земельными ресурсами должно строиться на принципе систематического, рационального и целенаправленного воздействия со стороны государственных органов власти и аграрных предприятий с целью обеспечения эффективного управления и функционирования.

Вопросами изучения цифрового землеустройства занимались многие российские и зарубежные ученые. Среди работ, которых можно отметить труды С.Н. Волкова, М.М. Гераськина, А.В. Донцова и других. Считаю, необходимым продолжить исследование в данном направлении и более подробно изучить отдельные вопросы темы.

Под цифровым землеустройством следует понимать совокупность инновационных технологий и решений в области управления земельными ресурсами, позволяющих проводить оценку и мониторинг не только в режиме реального времени (онлайн), но и решать вопросы территориального развития ведения хозяйства в стратегическом аспекте [1].

Цифровое землеустройство включает роботизированные технологии, информационные системы, анализ больших данных, искусственный интеллект и т.д. А также имеет множество преимуществ: от сбора до обработки пахотных земель, выращивания сельскохозяйственных культур, изобретения удобрений, за счет механизации и автоматизации производства – все эти революционные инновации представляют собой новый этап развития. Цифровизация может помочь упростить отношения между фермерами и государством, улучшить ситуацию с надзором и сертификацией сельскохозяйственной продукции, а также повысить экологический контроль [2].

Цифровое управление земельными ресурсами - это изменение и проблема, связанная с использованием цифровых технологий и инструментов во всех областях. Современная сельскохозяйственная революция предполагает внедрение передовых информационных технологий (ИТ), которые сокращают ручной труд и затраты при одновременном повышении производительности. Следует отметить, что в настоящее время существует ряд проблем, оказывающих прямое влияние на управление земельными ресурсами к которым можно отнести: нерациональное использование земельных угодий, недостаточное финансирование программ развития территорий, отток сельского населения, отсутствие целевых инструментов управления земельными ресурсами, неправильное использование аграрных технологий и приспособлений, высокая степень физического и морального износа сельскохозяйственной техники и т.д. Данные проблемы заставили государство и руководителей многих аграрных предприятий задуматься над пересмотром существующих отношений и сформировать новый подход к системе управления земельными ресурсами. В основе данного подхода должны лежать инновации и цифровые технологии, способные повысить эффективность управления аграрным сектором экономики, решить основные задачи в сфере цифрового землеустройства и создать фундамент для дальнейшего развития различных секторов и отраслей народного хозяйства.

В связи с принятием и реализацией программы «Цифровая экономика Российской Федерации» были сформированы основные предложения по концепциям цифрового землеустройства. Данная программа включает в себя проектную и процессную часть. Процессная часть направлена на текущее применение и использование имеющихся цифровых технологий для улучшения процесса управления. Процессная часть предполагает запланированный объем работ в рамках программы цифрового землеустройства с выделением необходимой суммы финансирования [3].

Основными задачами в области цифрового землеустройства являются:

- √ рациональное использование и управление земельными ресурсами;
- √ повышение эффективности деятельности за счет применения инновационных цифровых технологий;
- √ минимизация затрат на осуществление деятельности;
- √ снижение рисков хозяйственной деятельности;
- √ максимизация прибыли аграрных предприятий;
- √ решение стратегически важных задач государства и страны в целом;
- √ обеспечение продовольственной, экономической и национальной безопасности страны;
- √ повышение точности оценки прогнозирования урожайности;
- √ обеспечение системы природоохранных мероприятий;
- √ формирование концепции «умного землеустройства».

Следует отметить, что цифровые технологии включают в себя: различные платформы для осуществления деятельности, информационные ресурсы, системы баз данных и т.д. Одной из таких технологий является Федеральная государственная информационная система территориального планирования (ФГИС ТП), которая позволяет получить широкий доступ к различным источникам информации, содержащихся в тех или иных информационных системах (Росреестр, ЕГРН, РОССТАТ и другие). Преимущество использования данной системы заключается в том, что данные внесенные в ее реестр могут использоваться неоднократно ее пользователями. Причем, в данной системе находится вся имеющаяся информация для стратегического и территориального планирования. Кроме того, увеличение скорости передачи информации между пользователями помогает снизить издержки рабочего времени и трудоемкость выполняемых работ [4].

Другим примером использования цифровых технологий является применение системы ИКАС-АГРО, основанной на облачных решениях, позволяющих проводить мониторинг и оценку состояния земельных угодий под влиянием на нее внешних факторов

(климатических, природных, антропогенных и т.д.). Данная система является инновационным инструментом в руках ее пользователей и позволяет получить онлайн-доступ к необходимой информации, осуществлять проектирование земель, их оценку, принимать пространственные решения в реальном режиме времени. Кроме того, такая цифровая система позволяет проводить анализ и осуществлять управление не только на микроуровне, но и на макроуровне. Так, например, предоставляется возможность прогнозировать возможный урожай, определять возможные риски, планировать размер посевной почвы и т.д. [5].

В настоящее время в сфере управления земельными ресурсами также применяются следующие цифровые технологии, позволяющие повысить эффективность деятельности предприятий: беспилотные летательные аппараты, дроны, геоинформационные системы, роботы [6]. Особую популярность получили сельскохозяйственные беспилотники с помощью которых появилась возможность создавать векторные карты полей в формате 3 D, а также изучать местность. Сельскохозяйственными беспилотниками также могут выполняться различные виды работ: анализ состояния и мониторинг почвы, посадка семян, обработка урожая от вредителей, оценка и прогнозирование урожайности и т.д.

На сельскохозяйственном рынке представлен широкий выбор специальных дронов, способных решать поставленные задачи. Примером подобного стартапа является BioCarbon Engineering, который громко заявил о себе весной 2015 года, когда объявил о своих планах сажать в будущем до 1 млрд. деревьев в год. Камеры в режиме реального времени помогают вовремя обнаружить вредителей, обеспечить орошение посаженных растений, а также определить время для сбора урожая. Использование цифровых технологий не исключает работы диспетчеров, которые ведут непрерывный мониторинг и составляют отчетность полученных результатов.

Рост числа и распространение цифровых устройств привело к возникновению понятия «Большие данные». Возможности, которые дают «Большие данные» становятся уникальными не только для экономики, но и для менеджмента. В режиме реального времени стало возможно анализировать терабайты новой информации, а значит моментально принимать решения.

Еще одна новинка на сельскохозяйственном рынке цифровых связана с появлением беспилотных тракторов. У трактора нет кабины для водителя, он выполняет все сельскохозяйственные работы на основе дистанционного управления. Такая машина оснащена лазерными установками, радиолокаторами, бортовыми камерами. Система управления содержит набор запрограммированных операций, а также способов их выполнения. Операторы управления следят за выполнением работ трактора в режиме реального времени, настраивают новые программы управления и исправляют возникающие ошибки в процессе работы.

Варламов А.А., Гальченко С.А., Гвоздева О.В., Чуксин И.В. в статье «Процесс цифровизации сельского хозяйства на базе концептуально новой системы умного землепользования», в рамках организации агробизнеса, предлагают новую цифровую программу «Умное землепользование». Данная программа рассчитана на широкое использование в сельском хозяйстве и охватывает широкий перечень индикаторов для планирования, организации и проведения работы.

Цель программы - разработка цифровых технологий организации и управления агробизнесом на основе компьютерных, дистанционных, информационных и других передовых технологий [7].

Целевые индикаторы: увеличение количества землепользователей, использующих цифровые системы управления в земельном хозяйстве (планируемый показатель 70% до 2025 года); увеличение доходов владельцев земельных участков (планируемый показатель – повышение рентабельности на 50%); повышение масштабы цифровизации планово-картографического материала (планируемый показатель 80% до 2025 года);

дифференциация земельных угодий в зависимости от формы собственности и отраслевой принадлежности (планируемый показатель 90% до 2025 года); увеличение активности использования земельных угодий в хозяйственном обороте с использованием цифровых технологий (планируемый показатель 80% до 2025 года).

Инструментами реализации программы является разработка и реализация программы «Умное землепользование» и внедрение алгоритма повышения эффективности управления земельными ресурсами на основе применения цифровых технологий.

В целом, можно сделать вывод, что использование цифровых технологий в системе управления земельными ресурсами поможет повысить эффективность производственно-хозяйственной деятельности, объединить основные факторы и усилия участников данного процесса в единое информационное пространство, решить основные проблемы в сфере цифрового землеустройства, повысить достоверность и полноту передаваемых сведений, а также их обработку. Считаем, что цифровые технологии в области управления земельными ресурсами являются драйвером будущего развития.

Список литературы

1 Козловский В.А. Проблемы и пути рационального использования земельных ресурсов [Текст] / В.А. Козловский // АПК: экономика и управление. - 2019. - №8. - С. 25-29.

2 Коцур Е. В. Управление земельными ресурсами с использованием ГИС-технологий [Текст] / Е. В. Коцур, П. И. Дауберт, В. В. Вергизова // Актуальные проблемы геодезии, землеустройства и кадастра : Сборник материалов III региональной научно-практической конференции, Омск, 30 марта 2021 года. – Омск: Омский государственный аграрный университет имени П.А. Столыпина, 2021. – С. 165-170.

3 GIS as a tool for creating a global geographic information platform for digital transformation of agriculture [Тече] / E. V. Kotsur, M. N. Veselova, A. V. Dubrovskiy [et al.] // Journal of Physics: Conference Series : International Scientific Conference "Conference on Applied Physics, Information Technologies and Engineering - APITECH-2019", Krasnoyarsk, 25–27 сентября 2019 года / Krasnoyarsk Science and Technology City Hall of the Russian Union of Scientific and Engineering Associations; Polytechnical Institute of Siberian Federal University. Vol. 1399. – Krasnoyarsk: Institute of Physics and IOP Publishing Limited, 2019. – P. 33009. – DOI 10.1088/1742-6596/1399/3/033009.

4 Коцур Е. В. Информационное моделирование сельскохозяйственного землепользования [Текст] / Е. В. Коцур // Регулирование земельно-имущественных отношений в России: правовое и геопространственное обеспечение, оценка недвижимости, экология, технологические решения. – 2022. – № 2. – С. 83-86.

5 Чертовицкий А. Актуальные вопросы рационального и эффективного использования земельных ресурсов [Текст] / А. Чертовицкий // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2019.- №4. – С.44-47.

6 Коцур Е. В. Применение цифровых технологий при реализации проекта «Цифровое сельское хозяйство» [Текст] / Е. В. Коцур, А. Ю. Ливерко, А. М. Мельникова, О. В. Цыбенко // Актуальные проблемы геодезии, землеустройства и кадастра : Сборник материалов II региональной научно-практической конференции, Омск, 13 мая 2020 года. – Омск: Омский государственный аграрный университет имени П.А. Столыпина, 2020. – С. 158-164.

7 Варламов А.А. Процесс цифровизации сельского хозяйства на базе концептуально новой системы умного землепользования [Текст] / А.А. Варламов, С.А. Гальченко, О.В. Гвоздева, И.В. Чуксин // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2020. – № 5 (377). – С. 69-72.

**ЖЕР КАДАСТРЫН ЖҮРГІЗУДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ
(ЖӘНІБЕК АУДАНЫ МЫСАЛЫНДА)**

*Нұрпеисова М.Б. т.ғ.д., профессор
Қ.И. Сәтпаев атындағы Қазақ ұлттық зерттеу техникалық университеті
Алматы қ.*

*Абдрахманов М.А.
ҚР АШМ Ақмола облыстық аймақтық инспекциясының басшысы
Көкшетау қ.*

*Толуев Б.Т. т.ғ.к., доцент
С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана қ.*

Кіріспе. Бүгінгі таңда Қазақстанда нарықтық қатынас белгілі деңгейде қалыптасты. Оның бастамасы ретінде ҚР-сы Үкіметінің қаулыларын, 1995 жылғы (07.05.2011ж өзгерістер мен толықтырулар енгізілген) ҚР-сының «Жер туралы», «Жылжымайтын мүлікті және онымен жасалатын келісімді мемлекеттік тіркеу туралы» заңды күші бар Жарлықтарын, Жер Кодексін атауға болады [1]. 1998 жылы 3 наурызда шыққан (24.03.2011ж өзгерістер мен толықтырулар енгізілген) ҚР-сы Ауылда ең кең тараған шаруашылық түрін шаруа (фермер) қожалықтарын құру және жұмыс істеу құқықтық негізін жетілдіру, Жер қатынастарын әрі қарай реттеу бойынша 1998 жылғы бірқатар заңдық жеке нормативтік – құқықтық актілер қабылданды.

Жұмыстың негізгі мазмұны. Бұл мақала Жәнібек ауданы елді мекен жерлеріндегі кадастрлық жұмыс жүргізудің тәжірибесіне арналған. Жәнібек ауданының орналасу орнын, климатын, жер бедерін, топырағын, қолайлы факторларын, әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайын анықтау болып табылады. Зерттеу мәліметтерін негізгі заңнамалық актілерді қарай келе, бұл аудандағы кадастрлық жұмыстың дүниежүзілік, іргелес орналасқан Ресейдің және отандық тәжірибе жұмыстарына сүйене отырып жүргізіліп жатқандығына көз жеткізуге болады. Жәнібек ауданы —Батыс Қазақстан облысының батысында, ресейдің Волгоград ауданы), солтүстігінде Саратов облыстарымен шектеседі. Аудан орталығы - Жәнібек ауылы (1,а-сурет), ауылды елді мекендер саны 9 (1, б - сурет). Шаруашылығының негізгі бағыты мал шаруашылығы болып табылса, соның ішінде етті мал және етті-жүнді қой шаруашылығы. Мал шаруашылығымен қатар тауар өнімдерінің белгілі бөлігін егін шаруашылығы бағытындағы өнімдер құрайды [2].

1-сурет – а- Жәнібек ауданының картасы; ә-ауданның елді мекендері

Міне осындай елді мекенді жерлерде Жер реформасын жүргізу және табиғат қорғау мәселелері төменде көрсетілгендей ауылшаруашылық мекемелерінде кадастрлық жұмыстардың міндеттері мен мазмұнын анықтайды [3]:

- біріншіден, көптеген жерге меншік иелері мен жерді пайдаланушылардың пайда болуына байланысты өзінің ауылшаруашылық деген мәртебесін өзгертіп, ішкі шаруашылық нысаны болып табылады;

- екіншіден, ішкі шаруашылық нысандарын құқықты құжаттармен рәсімдеу және жерді беруге жағдай жасайды;

- үшіншіден, шаруашылық және ішкі шаруашылық жерге орналастыру жобалары негізінде аумақтарды агро экономикалық бағаланады, себебі шаруашылыққа берілген жерлердің кейбір бөлігін ластандыруға, зақымдануына, нашарлануына байланысты айналымнан алынуы және тоқтатылуы қажет;

- төртіншіден, жерге орналастыру өзінің сипаттамасы бойынша кешенді болу қажет, себебі, жерге орналастыруды жобалау процесіне тек қана жерді ұтымды пайдалану мен қорғау мәселелері ғана емес, сонымен қатар өндірісті жаңа жерге орналастыру, жайғастыру, қолданыстағы технологияларды жетілдіру мәселелері қарастырылады [4].

Жоғарыда айтылғандарды орындау үшін:

- жер кадастрын, оны автоматтандырылған тәртіпте құру және жүргізуді жетілдіру;

- жерге орналастыру мен жерді зондтаудың облыстық, аудандық деректерін өңдеу;

- жер мониторингін жүргізу;

- іздестіру және қадағалау жұмыстарын жүргізу;

- жерді бағалау жұмыстарын жүргізу;

- егістік жерлерді инвентаризациялау және т.б. іс-шараларды жүргізу[5].

Жер ресурстарын басқару, күрделі ұйымдастырылған жүйе, ол көптеген әдістер, геодезиялық аспаптар мен құралдар арқылы іске асырылады және келесідей процестерден тұрады (2-сурет).

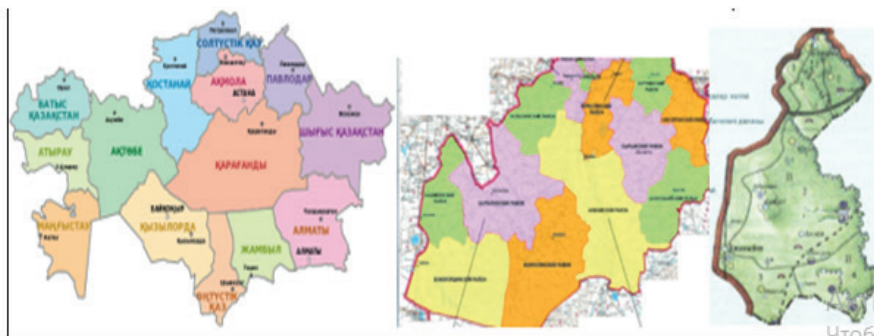

2-сурет – Жер ресурстарын басқару процесінің сұлбасы

Мемлекеттік жер кадастры жүйесінде (МЖК) жер учаскелерінің автоматтандырылған жаңа жүйесі шықты. Бұл бағдарламаның негізі географиялық ақпараттық жүйе (ГАЗ) – технологиясы [6]. Бүгінде Мемлекеттік жер ресурстарын басқаруда, жер қатынастарын қайта қалыптастыруда, келісім жасауда, бағалауды реттеуде, жерді табиғат нысаны ретінде қорғауда, экономикасы дамыған елдерде және ҚР да ГАЗ – технологиясы кеңінен қолданыс табуда.

Қазақстан республикасы ГАЗ негізінде мәліметтерді ұсынудың бірыңғай стандарттарын (бірыңғай координаттар жүйесінде, бірыңғай картографиялық форматта сақтау) қолдануда. Сөйтіп, Республика деңгейінен, облыс, қала, аудан және жергілікті

ауыл деңгейіне дейінге көшу мүмкіншілігінің бірыңғай (бүтіндік) принцип моделіне көшу басталды. Аймақтық бүтіндік принципін пайдалану арқылы географиялық негіз қалыптасады (3-сурет).

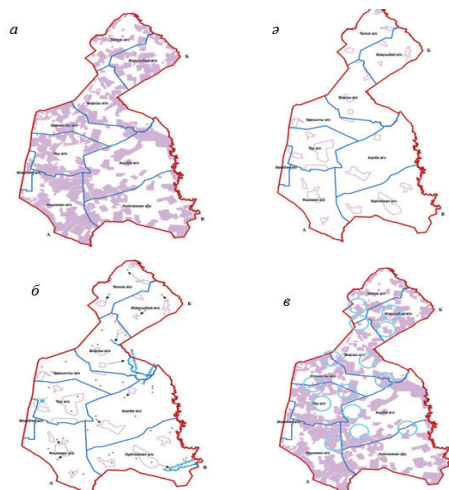

3-сурет – Аумақтық бүтіндік принцип бойынша ГАЗ негізін құру

Әрі қарай Жәнібек ауданына тоқталасыз. Ауданның климаттық зонасы күрктонтиненталды, қысы салқын, жазы ыстық және құрғақ. Ауданның өсімдік жамылғысы әртүрлі, шөлейт белдемнің өсімдік түрі басым. Өсімдік жамылғысына байланысты аудан шөлдің оңтүстік-шығыс шегіне ұласатын белдемге жатады. Ауданның шөптесін қорының басты түрі – жайылмалық шалғындар.

Ауданның солтүстік-шығыс бөлігінде ашыққоңыр, оңтүстігінде сортаң топырақты жерлер кездеседі. Топырақтың құнарлы қабаттың қалыңдығы 40-50 см. Қазіргі уақытта Жәнібек ауданында 43 533 бас мүйізді ірі қара мал, 58 004 бас ұсақ мал, 14 734 бас жылқы, 80 бас түйе бар. Ауыл шаруашылығы жануарларын жайылымдармен қамтамасыз ету үшін барлығы 403 584 га жайылымдық алқаптары бар.

Бұл мәселелерді шешу үшін - мемлекеттік қордан жайылымдық алқаптарды ұтымды бөлу және елді мекендердің шекараларын қайта қалыптастыру, малдарды айдаудың жайылым тәсілін кеңінен қолдану, ауыл шаруашылық мақсатындағы және ауданының қордағы жерлерінен бөлу есебінен ұлғайту шараларын жүзеге асырылуда. Құқық белгілейтін құжаттар негізінде жер учаскелерінің меншік иелері және жер пайдаланушылар бөлінісінде әкімшілік-аумақтық бірлік аумағында жайылымдардың орналасу схемалары (карталары) ArcGIS бағдарламасында жасалынған (4-сурет).

4-сурет – Жайылымдардың карталары: а – жайылымдардың орналасуы; ә - жайылым айналымдарының қолайлы жерлері; б- жайылым пайдаланушылардың су тұтыну нормасына сәйкес жасалған су көздеріне (көлдерге, өзендерге, тоғандарға, суару немесе суландыру каналдарына) қол жеткізу; в-ауыл, ауылдық округ маңында орналасқан жайылымдармен қамтамасыз етілмеген жеке және заңды тұлғалардың ауыл шаруашылығы жануарларының мал басын шалғайдағы жайылымдарға орналастыру карталары

Қорытынды. Батыс Қазақстан облысындағы Жәнібек ауданының жер ресурстарын басқарудағы тәжірибесі тек картографиялық мәліметтерді ғана пайдалану емес, ол үшін ГАЖ технологиясын пайдалана отыра, әртүрлі ақпараттық мәліметтер қорын жинақтауға негізделген. Ауданда жер ресурстарын тиімді басқару үшін Мемлекеттік жер кадастрының автоматтандырылған ақпараттық жүйелерін пайдалана отыра барлық құжаттар замануи бағдарламалық өнімдер негізінде компьютерде өңделінуде.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Жер Кодексі [Электрондық ресурс]. -URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030000442_ (өтініш берген күні: 07.02.2023).
- 2 Батыс Қазақстан облысының Статистика департаменті. [Электрондық ресурс]. -URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/dep-stat-zko?lang=ru> (өтініш берген күні: 07.02.2023)
- 3 Батыс Қазақстан облысы. Энциклопедия. — Алматы: «Арыс» баспасы, 2002.
- 4 Қазақстан Республикасы Үкіметі. Сандық геоақпараттық жүйелер негізінде ҚР табиғи объектілерінің бірыңғай мемлекеттік кадастр жүйесін құру туралы Қаулысы. №1447, 25.09.2000 ж.
- 5 Борисов А.В. Основные черты современной ГИС [Текст] / Информационный бюллетень ГИС-ассоциации, 1999. - №2(4).
- 6 M.Nurpeisova, A.Umirbaeva, E.Fedorov, N.Miletenko. Оценка деформационного и радиационного состояния территории на основе комплексного мониторинга (на англ. языке) [Текст] / Eurasian mining. -2021.- No.1. -P. 83–87

УДК 332.334.4(571.13)

ОБОСНОВАНИЕ АРЕНДНОЙ ПЛАТЫ КАК МЕХАНИЗМА ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ

*С.А. Федотенко, к.э.н., доцент
ФГБОУ ВО Омский ГАУ, г. Омск
Россия*

Главный путь повышения экономической эффективности использования земли в сельском хозяйстве на современном этапе – последовательная интенсификация. Необходимость ее определяется постоянным ростом спроса на продукцию сельского хозяйства и снижением обеспеченности земель в расчете на душу населения. Научно-обоснованный учет всех составных элементов системы земледелия может обеспечить рост почвенного плодородия, урожайности всех сельскохозяйственных культур и повышение устойчивости производства [1]. В то же время применение экономических механизмов может способствовать достижению данной цели [2].

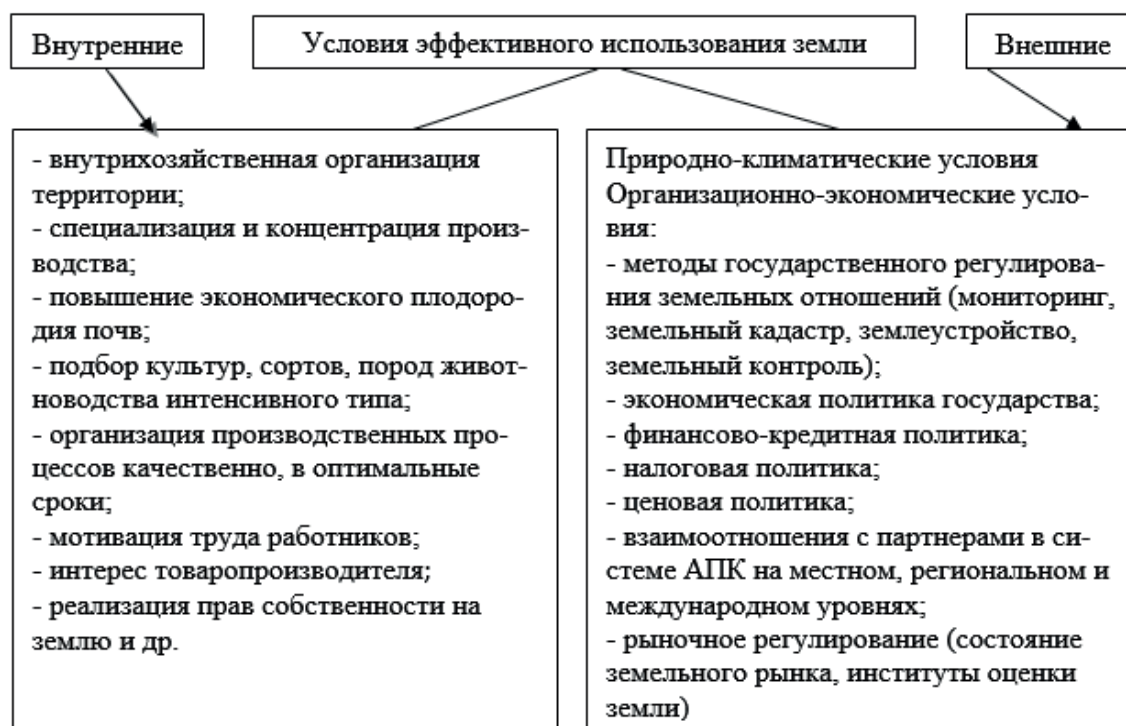

Рисунок 1 – Условия эффективного использования земли

Низкая обеспеченность сельскохозяйственных организаций почвообрабатывающей, зерноуборочной и прочей техникой не позволяет проводить работы в установленные сроки, а высокая изношенность основных производственных фондов усугубляется тяжелым финансовым состоянием многих организаций, их низкой платежеспособностью и закредитованностью. В сложившихся условиях собственники предпочитают реализовывать не полномочия пользования, а полномочия распоряжения, передавая в аренду или продавая земельные участки более крупным землепользователям.

Наиболее распространенной формой хозяйствования в 2021 году в Омской области оставались хозяйственные товарищества и общества. Они использовали 62,3% земель, находящихся у всех организаций – производителей сельскохозяйственной продукции. За 2018 – 2021 годы наблюдается сокращение К(Ф)Х (на 303 единицы), и рост организаций (на 23 единицы) (Таблица 1).

Таблица 1 – Число хозяйствующих субъектов и их площадь в сельском хозяйстве Омской области

Показатель роста, %	2018 г.	2021 г.	Темп
Число хозяйствующих товариществ и обществ	393	419	106,6
Число сельскохозяйственных производственных кооперативов	185	182	98,4
Число крестьянских (фермерских) хозяйств	3725	3422	91,9
Площадь с.-х. организаций, тыс. га	3907,3	3857	98,7
Площадь К(Ф)Х, тыс. га	833,5	980,7	117,7
Средняя площадь организации, занимающейся производством с.-х. продукции, га	6760,0	6417,6	94,9
Средняя площадь К(Ф)Х, га	223,8	286,6	128,1

Для эффективного предпринимательства титульной собственности не требуется, а "устойчивость и эффективность системы земельной собственности и ее экономической реализации могут быть обеспечены доступом производителей сельскохозяйственной продукции к земельным ресурсам на уровне владения (одной из эффективных форм которой является аренда)". [3] В Омской области на 1 января 2022 года 4,5% земель, используемых крестьянскими (фермерскими) хозяйствами и 35,8%, используемыми сельскохозяйственными организациями – это земли государственной муниципальной собственности. Значительная часть из них предоставлена на правах аренды.

Таким образом, совершенствование экономических механизмов управления земельными ресурсами на основе совершенствования арендных отношений представляется актуальным. Арендная плата при аренде земельных участков сельскохозяйственного назначения, находящихся в государственной или муниципальной собственности, должна определяться исходя из следующих принципов: экономической обоснованности, предсказуемости расчёта размера арендной платы, предельно-допустимой простоты расчета, обеспечения сохранности земель сельскохозяйственного назначения, учета рисков и их справедливого распределения между арендатором и собственником земельного участка, существенности арендной платы, как одного из источников в доходной части местных бюджетов, учета необходимости поддержки социально значимых видов деятельности, а также социальности механизма аренды земель сельскохозяйственного назначения. Последний принцип проявляется в обеспечении вовлечения в оборот заброшенных, неиспользуемых земель. Особую актуальность данный принцип приобретает в связи с реализуемой в Российской Федерации государственной программой вовлечения в оборот неиспользуемых сельскохозяйственных земель [4].

Рассмотрим два варианта оптимизации размера арендной платы – по вкладу земли в валовой доход и по условиям воспроизводства [5]. Оба варианта применимы для регионов с неразвитым рынком земель сельскохозяйственного назначения и, вследствие этого, невозможностью определения арендной платы на основе цен предложения.

Для учета колеблемости валового дохода по годам в зависимости от погодных условий в расчетах корректнее использовать показатель приведенного валового дохода, рассчитанного по средним многолетним данным. Значения арендной платы с 1 га, определенные по вкладу земли в ресурсный потенциал, превышают аналогичный показатель, рассчитанный по кадастровой стоимости и ставке 0,6% от 2 (в Муромцевском районе) до 40 раз (в Омском районе). Для практического применения данный подход не представляется целесообразным.

Второй вариант расчетов предполагает расчет арендной платы по условиям воспроизводства. Рентабельность хозяйственной деятельности должна обеспечивать, как минимум, простое воспроизводство. Поэтому для земель, находящихся в условиях, для которых при нормальном уровне хозяйствования (среднем по региону) не обеспечивается нормальная рентабельность, рекомендуется корректировать ставки арендной платы с учетом поправки на рентабельность. Сложившийся уровень формирования нормальных условий воспроизводства осуществляется путем сравнения нормативной и расчетной рентабельности. Последний показатель определяется по среднегодовым приведенным к базовому году показателям выручки и затратам на ее производство. Расчетная рентабельность определяется по формуле:

$$R_{\text{расч}} = (B - Z + C_{\text{нп}} - A_{\text{кс}}) : Z, \quad (1)$$

где $R_{\text{расч}}$ - расчетная рентабельность, %;

B - выручка от реализации продукции, работ, услуг;

Z - затраты на производство продукции;

$C_{\text{нп}}$ - субсидии на несвязанную поддержку растениеводства;

$A_{\text{кс}}$ - арендная плата по кадастровой стоимости.

Значения расчетной рентабельности позволили сгруппировать районы области по трем группам: не требующие корректировки арендной платы - 8 районов (при расчетной рентабельности ($R_{расч}$) выше нормативной (R_n), требующие корректировки (17 районов) и районы, в которых можно рекомендовать освобождение от уплаты арендных платежей за земли, находящиеся в государственной и муниципальной собственности (7 районов Омской области).

Для районов второй группы ставка арендных платежей (A_p) рассчитывается по формуле:

$$A_p = A_{пкс} \times R_{расч} / R_n \quad (2)$$

Освобождение землепользователей от арендных платежей за земли государственной и муниципальной собственности означает реализацию принципа социальности.

Список литературы

1 Adaptation of the land use system as one of the main paradigms of the modern agricultural land use / Yu. V. Rogatnev, V. N. Scherba, T. V. Nozhenko [etc.]. – DOI: 10.14419/ijet.v7i3.15.18693 // International Journal of Engineering & Technology. – 2018. – Vol. 7, no. 3.15. – URL: <https://www.sciencepubco.com/index.php/ijet/article/view/18693>.

2 Федотенко С.А. Экономические методы управления земельными ресурсами сельскохозяйственного назначения [Текст] / С.А. Федотенко, Т.А. Чижикова, Ю.С. Юсова. - Текст: электронный //Актуальные проблемы и перспективы развития геодезии, землеустройства и кадастра недвижимости в условиях рыночной экономики: мат. национ. научн.-практ. конф. ФГБОУ ВО Омский ГАУ. - Омск: Изд-во ИП Макшеевой Е.А., 2017. - С.205-209. Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=28781615>. (дата обращения 20.02.2023).

3 Макаров А.Н. Теневая экономика и реформа земельной собственности в современной России [Текст] / А.Н.Макаров, К.А.Хубиев. - Текст: непосредственный // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. – 2013. – №6. – С. 29-34.

4 О Государственной программе эффективного вовлечения в оборот земель сельскохозяйственного назначения и развития мелиоративного комплекса Российской Федерации: Постановление Правительства РФ от 14 мая 2021 года N 731 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://base.garant.ru/400773886/#friends>. (дата обращения 27.02.2023).

5 Миндрин А.С. Стимулирование эффективного сельскохозяйственного землепользования и модели арендной платы [Текст] / А.С. Миндрин, А.Ф. Корнеев А.А., Капитонов А.А. // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. – 2014. – №1. – С. 10-22.

РОЛЬ ЕДИНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕЕСТРА НЕДВИЖИМОСТИ В СОЗДАНИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕЕСТРА ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ В РОССИИ

*Филиппова Т.А., к. с.-х. н., доцент
Омский государственный аграрный университет им. П.А. Столыпина
г. Омск, РФ*

Управление земельными ресурсами и его эффективность во многом зависит от наличия информации о земле, ее характеристиках и их текущих изменениях. В настоящее время функции источника такой информации в России выполняет Единый государственный реестр недвижимости (далее - ЕГРН), который включает в себя сведения не только о земельных участках, но также об объектах капитального строительства, о государственной и административных границах, границах населенных пунктов и зон с особыми условиями использования территорий [1]. Государственному кадастру недвижимости придан статус федерального государственного информационного ресурса, который совместим с другими государственными информационными ресурсами [2].

Анализ существующей информации в ЕГРН позволил обобщить проблемы, связанные с качеством кадастровой информации (особенно в части ее полноты и отсутствия гарантий со стороны государства за её достоверность). Чаще всего проблемы возникают тогда, когда имеется необходимость в получении и использовании сведений на все земельные участки в границах определенной территории (например, муниципального района). В настоящее время заинтересованные лица сталкиваются с трудностями в получении кадастровой информации в необходимом для них объеме и представлении, особенно это касается запросов со стороны профессиональных сообществ.

Со времен создания кадастр недвижимости постоянно видоизменялся. Появились новые требования не только к документации, но и проведению измерительных работ. Государство, в последние годы, активно занимается исправлением уже имеющихся кадастровых ошибок, поэтому в первую очередь, в законодательстве ужесточились требования к профессионализму кадастровых инженеров и их деятельности [2]. Эти действия позволяют частично решать проблемы, связанные с точностью и достоверностью данных в ЕГРН.

Исследования базы данных ЕГРН по Омской области показали следующие результаты. Количество зарегистрированных в соответствии с законодательством объектов недвижимости на 01.2022г. приведено на рисунке 1. Анализ показал, что меньше всего объектов недвижимости зарегистрировано в собственности Российской Федерации (0,4%) и Омской области(1%). В собственности муниципальных образований и юридических лиц оформлены права на 4% и 5% соответственно. На основную массу объектов недвижимости (90%) в ЕГРН по Омской области оформлено право собственности физических лиц.

Следует отметить, что по-прежнему очень медленно осуществляется наполнение базы ЕГРН земельными участками сельскохозяйственного назначения, сформированными за счет выдела земельных долей в натуре. Большинство собственников земельных долей не торопятся оформлять права на землю в соответствии с законодательством. Это связано с оформлением документов на земельные участки и земельным налогом, то же касается и крупных сельхозпредприятий. Исследования по районам Омской области, показали, что только около 10% земель сельскохозяйственного назначения находятся в собственности у сельхозтоваропроизводителей (от 22% в Павлоградском районе до 0,0009% в Усть-Ишимском районе). Большая часть земель с/х назначения остается неразграниченной по формам собственности (более 60% - это государственная и муниципальная собственность).

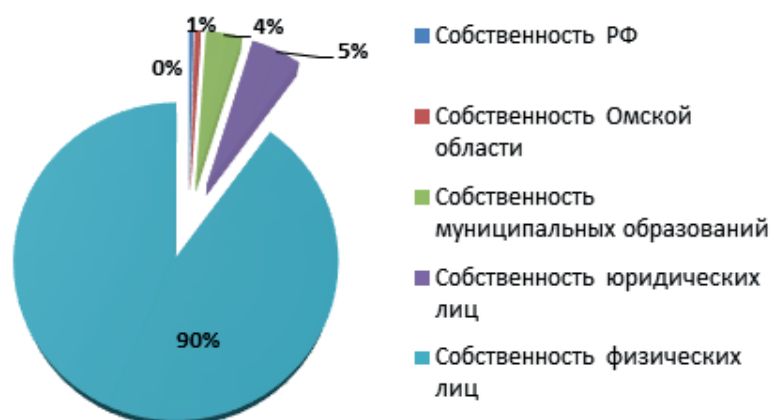

Рисунок 1 – Количество объектов недвижимости в ЕГРН по Омской области

Крупным землепользователям выгодно арендовать земельные доли и земельные участки у граждан за очень незначительную плату и на срок до одного года. При таком использовании земель сложно осуществлять научно-обоснованное ведение сельскохозяйственного производства (особенно растениеводства), планировать севообороты, вносить удобрения, развивать инженерное обустройство территорий. Оформление земельных участков из неразделённых земель государственной и муниципальной собственности, позволит наиболее эффективно на законных основаниях распоряжаться ими муниципальным органам (т.е. продавать, сдавать в аренду, совершать иные сделки в пределах своей компетенции). Исследования показали, что затраты на проведение кадастровых работ в сельских муниципальных образованиях окупаются за два-три года при различных вариантах дальнейшего использования земельных участков [3]. Особенно если учесть, что в последние годы в законодательстве определён такой вид работ, как комплексные кадастровые работы, которые предполагают уточнение границ земельных участков и местоположений зданий одновременно в целом кадастровом квартале, что менее затратно, чем проводить межевание единичных объектов. Комплексные работы позволяют снизить количество ошибок, связанных с точностью измерений при внесении данных в ЕГРН и навести порядок в земельно-имущественных отношениях на территориях муниципальных образований (районов и сельских поселений), особенно на землях сельскохозяйственного назначения.

Кроме информации о физических характеристиках объектов недвижимости и о правах на них, в ЕГРН содержится важная для собственников и органов управления различных уровней исполнительной власти такая экономическая информация, как кадастровая оценка объектов. В базе ЕГРН по Омской области лишь 20% зарегистрированных земельных участков сельскохозяйственного назначения от общего количества земельных участков. Сравнительный анализ результатов ГКОЗ сельхозназначения по области показал, что самая высокая кадастровая стоимость 1 кв.м. сельскохозяйственных угодий получена в Таврическом, Азовском и Марьяновском районах (3,46 руб/кв.м., 3,39 и 3,30 руб/кв.м., соответственно). Самая низкая кадастровая стоимость с/х угодий - в Седельниковском и Усть-Ишимском районах (0,59 руб/кв.м и 0,60 руб/кв.м) [4] Утвержденные результаты ГКО загружены в базу данных кадастра и отражены на «Публичной кадастровой карте» (пример на рисунке 2).

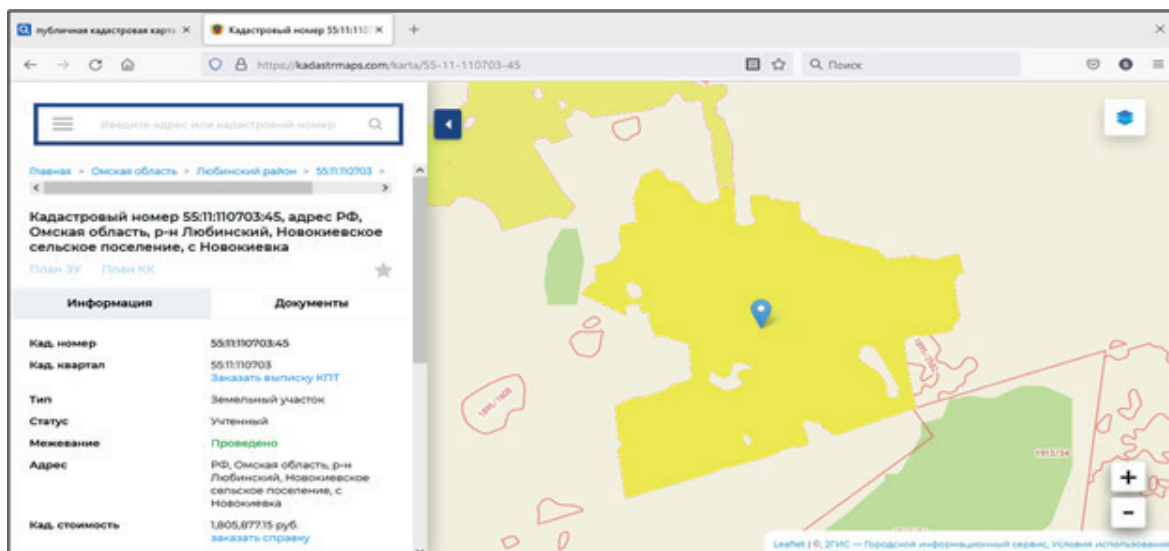

Рисунок 2 - Обновлённая информация по земельному участку сельскохозяйственного назначения с кадастровым номером 55:11:110703:45 (с официального сайта ППК «Роскадастр»)

Учитывая то, что кадастровые работы жестко регламентированы государственными исполнительными органами, постоянно актуализируется и совершенствуется законодательная база ведения ЕГРН в части содержания исходной информации, проверки достоверности сведений.

В соответствии с Федеральным законом РФ "О государственном регулировании обеспечения плодородия земель сельскохозяйственного назначения" Правительством Российской Федерации утвержден «Порядок ведения Государственного реестра земель сельскохозяйственного назначения». В этом документе определено, что реестр является подсистемой Единой федеральной информационной системы о землях сельскохозяйственного назначения и землях, используемых или предоставленных для ведения сельского хозяйства в составе земель иных категорий (далее - Единая федеральная информационная система), и ведется с использованием системы государственного информационного обеспечения в сфере сельского хозяйства.

Данный реестр предназначен для автоматизации процессов сбора, обработки, хранения, анализа и представления информации о землях сельскохозяйственного назначения и об их использовании, полученной по результатам государственного мониторинга земель сельскохозяйственного назначения, а также иных сведений, полученных, в том числе, посредством единой системы межведомственного электронного взаимодействия. Картографической основой для ведения этого реестра является единая электронная картографическая основа, создаваемая и обновляемая в соответствии с законодательством о геодезии и картографии, на которой воспроизводятся границы сельскохозяйственных угодий и иных земель сельскохозяйственного назначения. На первом этапе формирования единой картографической основы будет производиться на основе разработок Росреестра РФ и ППК «Роскадастра», учреждению которому передан ряд функций Федеральной кадастровой палаты Росреестра (в том числе ведение «Публичной кадастровой карты») [5]. Кроме того, наполнение Государственного реестра земель сельскохозяйственного назначения начнётся с обмена данными с ЕГРН, в котором зарегистрированы: земельные участки, их площадь и границы, права собственности и иные вещные права, кадастровая стоимость участка, обременения, объекты недвижимости, расположенные на этих участках. Информация о земельных участках сельскохозяйственного назначения будет пополняться данными о почвенном составе, плодородии почв, фактическом использовании, о культурах, выращиваемых на каждом конкретном участке, об урожайности

этих культур, о мелиоративных и агрохимических мероприятиях и т.д. Эти данные могут предоставлять собственники, землевладельцы, землепользователи и арендаторы. Таким образом, будет обеспечен обмен достоверной информацией между государственными и частными структурами в электронном виде, при соблюдении условий обозначенных в Правилах ведения реестра земель сельскохозяйственного назначения. Распорядителем реестра определено Министерство сельского хозяйства РФ. Совместно с Министерством цифрового развития, связи и массовых коммуникаций Российской Федерации реестр будет размещена в федеральной государственной информационной системе "Единый портал государственных и муниципальных услуг (функций)" и разработана соответствующая интерактивная форма запроса о предоставлении сведений, содержащихся в государственном реестре земель сельскохозяйственного назначения. Интеграция между федеральными, региональными и отраслевыми информационными системами позволит повысить достоверность сведений из различных источников о землях сельскохозяйственного назначения. Развитие и совершенствование цифровых технологий позволит оперативно вести мониторинг земель, а также более эффективно и оперативно управлять земельными ресурсами в сельскохозяйственном производстве[6,7].

Список литературы

- 1 Федеральный закон "О государственной регистрации недвижимости" от 13.07.2015 N 218-ФЗ (последняя редакция) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_182661
- 2 Федеральный закон "О кадастровой деятельности" от 24.07.2007 N 221-ФЗ (последняя редакция) http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_70088
- 3 Филиппова Т. А. Проведение кадастровых работ для совершенствования земельно-имущественных отношений в Любинском муниципальном районе Омской области / Т. А. Филиппова, Т. В. Трубкина. – Текст: электронный // Актуальные проблемы геодезии, землеустройства и кадастра : Сборник материалов II региональной научно-практической конференции, Омск, 13 мая 2020 года. – Омск: Омский государственный аграрный университет имени П.А. Столыпина, 2020. – С. 285-289. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=43021603>
- 4 Отчет № 02/НП-СХН/2020 составлен 21.10.2020. Фонд данных государственной кадастровой оценки. Официальный сайт Росреестра URL: <https://rosreestr.gov.ru/wps/portal/>
- 5 Шарипова Р. С. Роль и задачи Федеральной кадастровой палаты Росреестра в Омской области / Р. С. Шарипова, Т. А. Филиппова. – Текст: электронный // Актуальные проблемы геодезии, землеустройства и кадастра глазами молодежи: Ежегодный сборник научных трудов по материалам XXV научно-технической студенческой конференции, Омск, 16 апреля 2019 года. – Омск: Омский государственный аграрный университет имени П.А. Столыпина, 2019. – С. 280-284. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41398369>
- 6 Филиппова Т. А. Применение цифровых технологий в кадастре и мониторинге земель / Т. А. Филиппова, И. В. Цыпленкова. – Текст: электронный// Цифровое сельское хозяйство региона: основные задачи, перспективные направления и системные эффекты: Сборник материалов международной научно-практической конференции, посвященной 70-летию экономического факультета, Омск, 25 апреля 2019 года. – Омск: Омский ГАУ, 2019. – С. 304-309. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=41109210>
- 7 Adaptation of the land use system as one of the main paradigms of the modern agricultural land use / Yu. V. Rogatnev, V. N. Scherba, T. V. Nozhenko [etc.]. – DOI: 10.14419/ijet.v7i3.15.18693 // International Journal of Engineering & Technology. – 2018. – Vol. 7, no. 3.15. – URL:<https://www.sciencepubco.com/index.php/ijet/article/view/18693>.

**К ВОПРОСУ О ТРАНСФОРМАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА:
ЦИФРОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ**

*Гаврилюк М.Н., к. ю. н., доцент
Заместитель заведующего кафедрой градостроительства
и пространственного развития по научной работе
Доцент кафедры градостроительства и пространственного развития
ФГБОУ ВО «Государственный университет по землеустройству»
г. Москва*

*Близнюкова Т.В., к. э. н.
Заместитель декана факультета кадастр
недвижимости и инфраструктуры пространственных данных
Доцент кафедры градостроительства и пространственного развития
ФГБОУ ВО «Государственный университет по землеустройству»
г. Москва*

*Костеша В.А., к. э. н.
Декан факультета кадастр недвижимости
и инфраструктуры пространственных данных
Заведующий кафедрой геодезии и геоинформатики
ФГБОУ ВО «Государственный университет по землеустройству»
г. Москва*

*Люкишинов А.Н., д. э. н., профессор
Начальник Управления корпоративного обучения и анализа,
приносящей доход деятельности Роскадастр
г. Москва*

*Цыпкин Ю.А., д. э. н., профессор
Заведующий кафедрой градостроительства и пространственного развития
ФГБОУ ВО «Государственный университет по землеустройству»
г. Москва*

Цифровизация агропромышленной сферы способствует повышению эффективности сельскохозяйственного производства, цифровые и мобильные технологии способны играть регулируемую роль в обеспечении продовольственной безопасности, обеспечивая доступ к качественным семенам и удобрениям, вовлечении в оборот новых сельхоз земель, позволяя интегрировать все уровни мониторинга сельскохозяйственных систем (на федеральном, региональном и муниципальном уровне). В 2021 году были утверждены стратегические направления в области цифровой трансформации АПК и рыбохозяйственных комплексов на территории РФ, создана ведомственная программа цифровой трансформации Минсельхоза России на 2021–2023 гг., ведомственный проект «Цифровое сельское хозяйство».

Благодаря цифровым технологиям создаются интернет-порталы (например, в целях реализации фермерской сельхозпродукции либо в целях организации агротуров (экотуризм и сельский туризм в России), которые призваны повысить эффективность

ведения бизнеса в сельском хозяйстве. Создание ассоциаций сельхозпроизводителей и промышленников, иные цифровые решения в сфере ИТ технологий позволят увеличить производительность и урожайность сельхозкультур, внедрить импортозамещающие технологии. Цифровизацию сельского хозяйства обеспечивает Минсельхоз России на основе сотрудничества, например, с Минцифры, Минпромторгом, с госкорпорацией Ростех, в указанных целях с последним было достигнуто соглашение о сотрудничестве, позволяющее внедрить программные комплексы для управления фермами, беспилотную сельхозтехнику и пр.

Цифровые технологии позволяют большинству агропредприятий и фермеров повысить эффективность использования земель и почв, улучшая их качество и производительность. Кроме того, благодаря цифровизации аграрной сферы осуществляется регулирование вопросов, связанных с потерями урожая при его выращивании, сборе, хранении и транспортировке, проводится мониторинг посевных площадей с использованием систем ДЗЗ, упрощаются вопросы, связанные с получением мер государственной поддержки и реализации продукции [1]. Так, например, в 2023 году в Алтайском крае начинается реализация масштабного проекта по цифровизации АПК: в регионе будет эксплуатироваться 60 метеостанций в целях сбора данных о почвах, ее состоянии для растениеводства. Данный проект реализуется с господдержкой субъекта РФ в целях возмещения части затрат.

Ведомственный проект «Цифровое сельское хозяйство» (сроком до 2024 г.) включает несколько этапов, включающих создание: 1) национальная платформа «Цифровое сельское хозяйство»; 2) «Агрорешения» предназначена для повышения эффективности сельхозтоваропроизводителей; 3) «Земля знаний» для дистанционного обучения специалистов сельхозпредприятий. Цифровые технологии должны вдвое увеличить производительность сельхозпредприятий к 2024 г.

Научно-техническое и цифровое развитие должно способствовать разработке технологий производства семян сельхозкультуры, пестицидов и агрохимикатов, кормовых добавок, кормов и сельхозпродукции, развитию высокоточного земледелия на основе современного программного обеспечения, цифровых технологий, техники. Цифровые технологии включают в себя технологии искусственного интеллекта, bigdata, цифровые двойники и иные элементы и позволяют обеспечить эффективное развитие отрасли, формирование логических цепочек поставок (производитель-потребитель), устойчивость к санкциям.

Основные направления цифровизации сельского хозяйства в России включают в себя: импортозамещение; государственные инициативы по поддержке сельского хозяйства; сельское хозяйство в условиях санкций; искусственный интеллект (периферийные вычисления, облака, мобильность, интернет вещей и пр.); устойчивое развитие сельских территорий [2]; обеспечение отрасли высококвалифицированными кадрами, обладающими цифровыми компетенциями; меры, направленные на обеспечение продовольственной безопасности. В последнем случае создана ФГИС: система мониторинга и прогнозирования продовольственной безопасности Российской Федерации (введена в эксплуатацию в 2014 году).

С 1 марта 2023 года усилился контроль за производством и транспортировкой продуктов зерна и его переработки, а с 1 сентября текущего года – за реализацией семян: участники агропромышленного сектора должны будут отчитываться в четырех государственных системах: ФГИС «Зерно», «Аргус-Фито», «Сатурн», «Семеноводство». ФГИС «Семеноводство» создана в 2023 году в целях реализации полномочий федерального органа исполнительной власти в сфере семеноводства сельскохозяйствен-

ных растений, а также автоматизации информирования граждан, в том числе индивидуальных предпринимателей, юридических лиц.

ФГИС «Зерно» создана в 2022 году, с сентября прошлого года в ней отчитываются о производстве, хранении, продаже и транспортировке зерна, а с 1 марта 2023 года в нее необходимо вносить информацию об операциях с его продукцией переработки (напр., крупа, мука). Система строится на основе информации, формируемой путем межведомственного взаимодействия (рис. 1). Кроме того, Минсельхоз России предложил ввести административную ответственность за внесение недостоверных или ложных сведений в данную информационную систему.

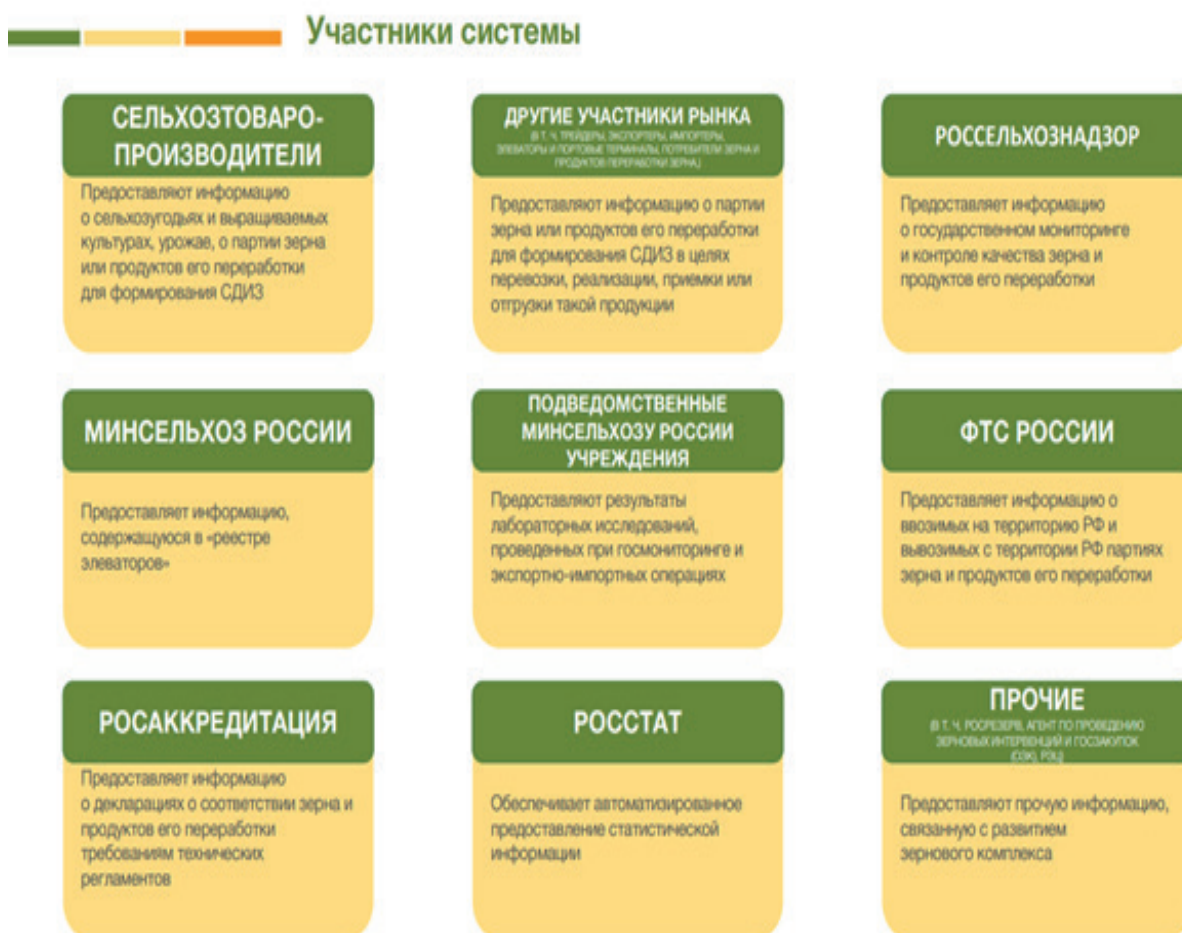

Рисунок 1 - Участники системы ФГИС «Зерно»

ФГИС «Сатурн» также появилась в 2022 году, и она создана для учета пестицидов и агрохимикатов при их ввозе, производстве (изготовлении), хранении, перевозке, транспортировке, применении, реализации, обезвреживании и пр.

ФГИС «Аргус-Фито», работает с 2012 года и является самой первой онлайн-платформой для отчета в сфере сельского хозяйства и предназначена для учета фитосанитарных и карантинных сертификатов актов контроля.

ФГИС «Семеноводство» обеспечивает получение

актуальных сведений в сфере семеноводства: об охраняемых селекционных достижениях (сортах, гибридах); о селекционных достижениях (сортах, гибридах), допущенных к использованию в конкретном регионе возделывания или световой зоне; о наличии и качестве семян сельскохозяйственных растений, произведенных на территории Российской Федерации, предлагаемых к реализации производителем этих семян; о семенах, завезенных на территорию Российской Федерации из-за рубежа.

Также внедрен ФГИС «Меркурий», который предназначен для создания единой информационной среды для ветеринарии, повышает уровень биологической и пищевой безопасности продукции.

В 2023 году были утверждены новые Правила ведения единого государственного реестра сельхоз земель, в соответствии с которыми была создана подсистема ЕФИС ЗСН (сама федеральная система была запущена еще в 2018 году) в целях создания государственного информационного ресурса о сельхозземлях, основой создания является единая картографическая основа и встраивается в масштабную цифровизацию АПК. Созданием нового реестра в рамках данной подсистемы Минсельхоз России обеспечивает цифровую инвентаризацию сельхозугодий, благодаря которой будет продолжена работа по вовлечению в оборот неиспользуемых и неучтенных сельхозземель [3]. Указанными Правилами предусмотрено что создание нового реестра осуществляется на основе взаимодействия с перечисленными ФГИС.

Таким образом, создание единой цифровой платформы, «одного окна» для сельского хозяйства не только позволит объединить все информационные системы Минсельхоза России, но и поспособствует повышению качества и безопасности сельхозпродукции.

Цифровизация преобразует экономическую и социальную основу сельского хозяйства, открывает новые инвестиционные, технологические и информационные возможности, является приоритетной для развития в Российской Федерации, способствует повышению конкурентоспособности, укреплению независимости, эффективного развития отечественного агропромышленного комплекса [4]. Безусловно, создание перечисленных информационных систем нуждается в правовом и информационном совершенствовании, в качественной оптимизации работы, в целях контроля производственной цепочки каждого агропродовольственного сегмента и в целом управления сельскохозяйственными ресурсами страны [5,6].

Список литературы

- 1 Камаев Р.А. Основы агромаркетинга [Текст]: учебное пособие / Р.А. Камаев, А.Г. Папцов, Ю.А. Цыпкин. – М.: РУСАЙНС. -2019. – 158 с.
- 2 Костеша В.А., Рулева Н.П., Колесникова И.К. Проблемы и перспективы устойчивого развития сельских территорий Российской Федерации [Текст] / Международный сельскохозяйственный журнал. -2022. -Т. 65. -№ 1.
- 3 Хлыстун В.Н. и др. Правовые аспекты вовлечения в хозяйственный оборот неиспользуемых и невостребованных земель сельскохозяйственного назначения [Текст]: монография. – М.: Гос. университет по землеустройству. – 2020. – 296 с.
- 4 Управление проектами и программами геопространственного развития России: региональные и отраслевые аспекты [Текст]: Монография / Под общей ред. Комова Н.В., Шарипова С.А., Носова С.И., Цыпкина Ю.А. М.: ВАЛНЕТ-Центр. 2022. – 746 с.
- 5 Цыпкин Ю.А., Кудряшов Ю.Н. Применение блокчейн-технологий в сельском хозяйстве – важный шаг к устойчивому развитию России [Текст]/ В сборнике: Научно-технологические инновации в земельноимущественном комплексе России как фактор повышения эффективности АПК Материалы Конгресса Общероссийской общественной организации "Российское общественное объединение экономистов-аграрников". -2018. -С. 188-195.

6 Цыпкин Ю.А., Комплексное пространственное развитие сельских территорий и улучшение качества сельской среды [Текст] / Пакулин С.Л., Ильичев К.С., Феклистова И.С., Козлова Н.В. // EUROPIAN SCIENTIFIC DISSCUSSIONS, Издательство: Potere della ragione Editore. – 2021. -С.553-560.

МАЗМҰНЫ

Секция

ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР САЛАСЫНДАҒЫ ҒЫЛЫМИ ЗЕРТТЕУЛЕР

НАУЧНЫЕ ИЗЫСКАНИЯ В ОБЛАСТИ СОЦИАЛЬНЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

<i>А.Ш. Аубакиров</i> БАЛА ТӘРБИЕСІ ОТБАСЫНАН БАСТАЛАДЫ.....	4
<i>V. Kozlov</i> INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A CONDITION FOR SUCCESSFUL PROFESSIONAL LEADERSHIP.....	7
<i>A. Shapiyeva, E. Uteubayeva</i> MULTILINGUAL COMMUNICATIVE COMPETENCE AS A FACTOR OF TRAINING COMPETITIVE SPECIALISTS.....	11
<i>Kakimzhanova M., Uteubayeva E.</i> YOUTH AS AN ELEMENT OF HUMAN CAPITAL AND A STRATEGIC RESOURCE OF THE NEW KAZAKHSTAN.....	15
<i>Алпыспаева Г.А.</i> РЕПРЕССИИ ПРОТИВ ДУХОВЕНСТВА В КАЗАХСТАНЕ (1920-1930-Е ГОДЫ).....	19
<i>Джумагалиева К.В.</i> ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ ЗОЛОТОДОБЫВАЮЩЕГО ПРОМЫСЛА В РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.....	24
<i>Кабдугалиев А.К.</i> ИНИЦИАТИВА КНР «ПОЯС И ПУТЬ» В РЕГИОНЕ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	28
<i>Калдыбеков Е.Ф., Аралханов Б.О.</i> ҚАЗАҚ ЭПОСТАРЫНЫҢ ҚОРШАҒАН ОРТАНЫ, ТАБИҒАТТЫ СҮЮГЕ ТӘРБИЕЛЕУДЕГІ РӨЛІ	30
<i>Каскарбаева З.А.</i> ИНКЛЮЗИВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ.....	34
<i>Кульжанова Ж.Т.</i> ТЕХНОГЕННАЯ СРЕДА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ЦЕННОСТИ.....	37
<i>Курманова С.Б.</i> ЦЕННОСТИ ДЕТСТВА В СТАНОВЛЕНИИ ЛИЧНОСТИ.....	41
<i>Қ.Ж. Нұрбай</i> ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ ОТАНҒА ДЕГЕН СҮЙІСПЕНШІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ – ЫНТЫМАҚ-БІРЛІККЕ ЖЕТУДІҢ ТӨТЕ ЖОЛЫ: ТАРИХИ ТАЛДАУ	44
<i>Токсанбаева Т.Ж.</i> «ЖАННАН ҚЫМБАТ ОЛАРҒА АР!» - МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ЛИРИКАЛАРЫНДАҒЫ ЖАСТАР ОБРАЗЫ.....	49

<i>Садыкова Т.М., Ибраева А.Т.</i>	
ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАСТАРДЫҢ ҚҰНДЫЛЫҚТАР ИЕРАРХИЯСЫНДАҒЫ ӨМІРЛІК БАҒДАРЛАРЫ.....	54
<i>G. Shapiyeva</i>	
TEACHING ENGLISH AS A MEANS OF ENGLISH COMMUNICATION BY MASTERING PRACTICAL GOALS.....	58
<i>Abdumajitova R. R., Rizaeva D. Sh., Aldabergenova A. S.</i>	
IMPORTANCE OF MOTIVATION IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES.....	60
<i>Adilova N. A., Toksanbaeva T. J.</i>	
LEXICAL FEATURES OF TERMS RELATED TO THE AGRICULTURAL SECTOR.....	63
<i>Azizova D. X., Omarova G. T.</i>	
THE USAGE OF TEACHING AIDS EFFICIENTLY DURING THE CLASSES.....	65
<i>Baykhanova N. A., Tuksaitova R. O.</i>	
THE PEDAGOGICAL VALUE OF RECYCLING LANGUAGE.....	68
<i>Kosimova S.S., Rakhimbekova G.</i>	
THE USE OF ICT IN TEACHING AND LEARNING THE FOREIGN LANGUAGE TO PREVAIL THE PROBLEMS IN MIXED ABILITY GROUPS.....	70
<i>Nagyzkhanova A., Vetsel S.</i>	
«THE YOUTH OF TODAY: ARE WE BLOGGERS, TIK-TOKERS OR SMART GENERATION?».....	73
<i>Nurtaev S. X., Albekova A.Sh.</i>	
IMPACT OF TECHNICAL DEVELOPMENT ON THE USE OF NEOLOGISMS.....	75
<i>Tilovova G.A., Ayapbergenov B.K.</i>	
HISTORICAL BASES OF DENDRONYMS NOMINATION IN GERMAN AND UZBEK LANGUAGES.....	78
<i>Umarxodjaeva D. M., Dinara D.B.</i>	
LINGUISTIC AND STYLISTIC MEANS OF USING AGRARIAN TERMS IN SCIENTIFIC AND TECHNICAL TEXTS.....	81
<i>Abdullaeva U.T., Albekova A.Sh.</i>	
DEVELOPMENT OF CREATIVE ACTIVITY OF STUDENTS IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGES.....	84
<i>Amangazy L.B., Kypshakbayeva A.K.</i>	
LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD OF ETHNIC PHRASEOLOGICAL UNITS.....	86
<i>Aripova Sh. D., Abikenov M. T.</i>	
THE TOPICALITY OF GAME ACTIVITIES TO DEVELOP SPEAKING SKILLS...	89
<i>Вилкова И.Ш.</i>	
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ТЕРРИТОРИИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	92
<i>Едіге Д. М., А.А.Турмаганбетова</i>	
НЕКЕЛІК КЕЛІСІМ ШАРТТЫҢ БҮГІНГІ ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ.....	94
<i>Еспол А.Б., Карбозов А.Е.</i>	
ЫБЫРАЙ АЛТЫНСАРИННІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ГУМАНДЫҚ ОЙ-ПІКІРЛЕРДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	97

<i>Isanova F. T., Tseuleshiva A. Sh.</i>	
THE USE OF INTERNATIONAL TERMS IN ENGLISH.....	100
<i>Karimova Z.G., Tuksaitova R. O.</i>	
USING ZOONYMS FOR PEOPLE AS FORMS OF ADDRESS.....	104
<i>Лукашенко Т.Р., Невежина В.В.</i>	
АНАЛИЗ РЫНКА ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАТАРСТАН И ГОРОДЕ КАЗАНЬ.....	107
<i>Оразбекова М.С.</i>	
АҚЫЛЕК РОМАНЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР БЕЙНЕСІ.....	111
<i>Рахатұлы Е., Калиаскарова З.К.</i>	
ҚАЗАҚСТАН МОНОҚАЛАЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ.....	116
<i>Сағит Ж., Токбергенова А. А.</i>	
АЛМАТЫ ҚАЛАСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	122
<i>Samandarova G. I., Ayarbergenov B.K.</i>	
IMPORTANCE OF POSITIVE TEACHER-STUDENT RELATIONSHIPS.....	124
<i>Таласбаева А.К., Аргымбаева У.И.</i>	
СОЦИАЛИЗАЦИЯ СЛЕПЫХ И СЛАБОВИДЯЩИХ ДЕТЕЙ, СОЗДАНИЕ БЕЗБАРЬЕРНОЙ СРЕДЫ НА ЭКСКУРСИОННЫХ ЗАНЯТИЯХ ПО ИСТОРИИ В ГУМАНИТАРНЫХ НАУКАХ.....	126
<i>Уколова Н., Потоцкая Л., Новиков А.</i>	
ФЕДЕРАЛЬНАЯ ПОДДЕРЖКА ОРГАНИЧЕСКОГО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА.....	129
<i>Khojaeva G. S., Rakhimbekova G.</i>	
BASIC APPROACHES TO THE STUDY OF TERMINOLOGY IN THE AGRICULTURAL SECTOR.....	132
<i>Шерниязұлы Қ., Тілеубергенова Н. Ж.</i>	
АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ СЫН ЕСІМДЕРДІҢ ФУНКЦИОНАЛДЫҚ- СЕМАНТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	134

Секция

ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ МАТЕМАТИКА ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ҒЫЛЫМДАР

МАТЕМАТИКА И ИНФОРМАЦИОННЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

<i>Тәжібай Л.К., Мырзабекова Г.Е.</i>	
АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ DATA MINING ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....	137
<i>Исакова Г.О., Бейсембинов А.А.</i>	
ОСНОВЫ РАЗРАБОТКИ УЧЕТНЫХ СИСТЕМ НА ПЛАТФОРМЕ 1С: ПРЕДПРИЯТИЕ.....	141
<i>Копеев Ж.Б., Джакупов И.К.</i>	
СМАРТ-КОНТРАКТЫ В СИСТЕМАХ ГОЛОСОВАНИЯ.....	144

Копеев Ж.Б., Кисанов Р.К. РАЗРАБОТКА СТРУКТУРНО НЕЗАВИСИМОЙ МОДЕЛИ ПРОЕКТИРОВАНИЯ БАЗЫ ДАННЫХ.....	147
Сактанов Т.Р., Нурпейсова А.А. ЖҰМЫСҚА ОРНАЛАСТЫРУ МАҚСАТЫНДА ЖҰМЫС БЕРУШІЛЕР МЕН ТҮЛЕКТЕРДІҢ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ АВТОМАТТАНДЫРЫЛҒАН ЖҮЙЕСІ.....	150
Закарьянов А.А., Нурпейсова А.А., Шаушенова А.Г. СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АЛГОРИТМОВ РАСПОЗНАВАНИЯ ЛИЦ.....	153
Кольбай А. ПРИМЕНЕНИЕ ГЛУБОКИХ НЕЙРОННЫХ СЕТЕЙ ДЛЯ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ МРТ.....	157
Тастанбек Қ.Ә., Омаров Ж.Ғ., Айдынов З.П. ОҚУ ПРОЦЕСІНДЕ AR ТЕХНОЛОГИЯСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	160
Теңізбай А., З.П.Айдынов З.П. БОЛЖАМДЫҚ ҮРДІСТЕРДІ СИПАТТАУДАҒЫ ТРЕНДІК МОДЕЛДЕРДІ ҚОЛДАНУ БАҒЫТТАРЫ.....	162
Сарсенбай М.С., Исмаилова А.А. КӘСПОРЫН РЕСУРСТАРЫ МЕН ЖОСПАРЛАУ ПРОЦЕСТЕРІН АВТОМАТТАНДЫРУҒА АРНАЛҒАН ҚҰРАЛДЫ ЖОБАЛАУ ЖӘНЕ ӨЗІРЛЕУ.....	165
Акимбеков Е.Т. ФИЗИКА ПӘНІН ОҚЫТУДА БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫҢ ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	168
Бітімхан С. ЕКІ ЕСЕЛІ ТРИГОНОМЕТРИЯЛЫҚ ҚАТАРДЫҢ ҚОСЫНДЫЛАНУЫНЫҢ КЕЙБІР ЖЕТКІЛІКТІ ШАРТТАРЫ ТУРАЛЫ.....	171
Нурбатырова Т.С., Сүлейменова Ж.Қ. ФРОНТАЛДЫҚ ЖӘНЕ КҮРДЕЛІ ЕСЕПТЕРДІ ФИЗИКА ПӘНІНДЕ ҰҒЫМДАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДА ҚОЛДАНУ.....	173
Тілепиев М. Ш., Уразмагамбетова Э. Ұ., Берікханова Г. Е., Дюсембаева Л. Қ. КОЭФФИЦИЕНТТЕРІ ТҰРАҚТЫ N-ШІ РЕТТІ БІРТЕКТІ СЫЗЫҚТЫ ДИФФЕРЕНЦИАЛДЫҚ ТЕНДЕУДІҢ ЖАЛПЫ ШЕШІМІН ТАБУ ЖОЛДАРЫНЫҢ БІРІ.....	177
Садыкова К. К., Кеулимжаева Ж.А. АНИЗОТРОПТЫ ЛОРЕНЦ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ҮЙІРТКІ ОПЕРАТОРЫНЫҢ ШЕНЕЛУІ.....	181
Абдығаликова Г.А. О ПОДГОТОВКЕ ДАННЫХ ДЛЯ СТАТИСТИЧЕСКОЙ ОБРАБОТКИ СПЕКТРАЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИСТИК РАСТЕНИЙ.....	182
Аманбаева Д. М., Сегизбаева А.У., Сегизбаева А.У. ИНТЕРНЕТ ЖЕЛІСІНДЕГІ ЭЛЕКТРОНДЫҚ КОММЕРЦИЯ ЖӘНЕ ЖАРНАМА.....	184

Саматова А.М. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ИХ ИНТЕГРАЦИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПРОЦЕСС В ОБЛАСТИ АРХИТЕКТУРЫ И СТРОИТЕЛЬСТВА.....	187
Дайырбек Н.М., Сабит И.И., Кулмурзаев Н.С. LOW-CODE ЖӘНЕ NO-CODE ПЛАТФОРМАЛАРЫНДА ЖҰМЫС ЖАСАУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	190
Ибадулла С. И., Құлмырзаев Н. С., Оразбахов А. Қ. БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТТІ ҚОЛДАНУ.....	193
Сафина К.И. ВИРТУАЛЬНАЯ И ДОПОЛНЕННАЯ РЕАЛЬНОСТЬ В УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ.....	196
Базарбекова А. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ КОДИРОВАНИЯ И ДЕКОДИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИИ.....	198
Пірмаганбет Н. Е. , С. И. Ибадулла, Н. С. Құлмырзаев БІЛІМ БЕРУДЕ ӘЛЕУМЕТТІК ЖЕЛПІ ПАЙДАЛАНУ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	200
Темірболат С.Х., Ибадулла С. И, Құлмырзаев Н.С. NFT КРИПТОГРАФИЯЛЫҚ ТОКЕНДЕРІ – ЗИЯТКЕРЛІК МЕНШІК ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУДЫҢ ЖАҢА ӘДІСІ.....	204
Мукушев А.Б. ӨНЕРКӘСІПТІҢ ТИІМДІ ЖҰМЫС ІСТЕУ МҮМКІНДІКТЕРІН МАТНСАД ҚОЛДАНБАЛЫ БАҒДАРЛАМАСЫ КӨМЕГІМЕН АНЫҚТАУ.....	206
Гриф М.Г., Орманша З.Д. БЛОКЧЕЙНТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	208

Секция

ҒЫЛЫМДАҒЫ ЖЕР ТУРАЛЫ ИННОВАЦИЯЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ТӘЖІРИБЕСІ

ИННОВАЦИОННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРАКТИКИ В НАУКАХ О ЗЕМЛЕ

Даниярова М.Т. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ АЛҚАПТАРЫНЫҢ САПАСЫ МЕН ӨНІМДІЛІГІ АРАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА БАЙЛАНЫС.....	212
Муталипова Қ.Қ. ЖАЙЫЛЫМДАРДЫ ПАЙДАЛАНУ ЖАҒДАЙЫН АНЫҚТАУ КЕЗІНДЕ ГАЖ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫНЫҢ РОЛІ.....	216
Нурпеисов М. Н. ПУТИ РЕШЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ ВОПРОСОВ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЛЕСОВЛАДЕЛЬЦЕВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	219
Шаймерденова А.К.Шуленбаева Ф.А. ЖЕР РЕСУРСТАРЫН БАҚЫЛАУ ТӘЖІРИБЕСІНДЕГІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕНДЕНЦИЯЛАР.....	222

Шакенова Ж.К., Озеранская Н.Л. ОСНОВЫ ЛАНДШАФТНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ЗОНИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ.....	226
Акпанов С. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ.....	230
Бардзиха И. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ОЦЕНКИ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЁННЫХ ПУНКТОВ.....	232
Баспаков Е.С., Молдумарова Ж.Е. ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МОНИТОРИНГА И ОХРАНЫ ЗЕМЕЛЬ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	235
Бектаев Е. ПРОБЛЕМЫ ПЛАТНОГО ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ.....	237
Жақып Н.Р., Абельдина Р.К. ЖЕРДІҢ КАДАСТРЛЫҚ (НОРМАТИВТІК) БАҒАСЫ–ЖЕР ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ РЕТТЕУШІСІ РЕТІНДЕ.....	239
Калиева Д. ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІК КАДАСТРЫ ЖҮЙЕСІНДЕГІ КАДАСТРЛЫҚ БАҒАЛАУДЫҢ РӨЛІ.....	243
Койшанова М., Абельдина Р. К. ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ КАДАСТРЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРІН ТАЛДАУ	246
Куанышева А.Е., Озеранская Н.Л. ОСОБЕННОСТИ ПРИРОДООХРАННОГО ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА.....	250
Макажанов Т.Б., Шуленбаева Ф.А. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ.....	253
Муратбек М. ОСНОВЫ ПРОТИВОЭРОЗИОННОЙ ЗАЩИТЫ ЗЕМЕЛЬ НА СКЛОНАХ В УСЛОВИЯХ АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	257
Обидова А.Ж. ТРАНСФОРМАЦИЯ СЕЛЬСКОГО РАССЕЛЕНИЯ В РК.....	259
Рахметоллаев Р. ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨҢІРЛЕРІНІҢ АНТРОПОГЕНДІК ҚАЙТА ҚҰРЫЛУЫН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ.....	263
Сүлейменова А.К. ТАБИҒИ МАЛ АЗЫҚТЫҚ АЛАПТАРДЫ ҰТЫМСЫЗ ПАЙДАЛАНУ МЕН МӘСЕЛЕНІ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	265
Assanova G.A., Temirbayev R. ENVIRONMENTAL PROTECTION.....	268
Абдикаримова К.Е., Акылбекова Г.А. ҚАЗАҚСТАННЫҢ АЙМАҒЫНДАҒЫ РЕКУЛЬТИВАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ..	272

Абельдина Р.К.	
АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	274
Бабкенова Л.Т., Унышева Н.К., Кадылбеков М.К.	
МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭРОЗИОННЫХ ПРОЦЕССОВ С ПРИМЕНЕНИЕМ ГИС ТЕХНОЛОГИЙ.....	276
Баярлин А.Е., Садыкова А.Б.	
ШАРУА ҚОЖАЛЫҚТАРЫН ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	280
Баярлин А.Е., Дүйсенова Д.Д.	
ЖЕРДІ ҰТЫМДЫ ПАЙДАЛАНУ БАҒЫТЫНДА ЖЕР ПАЙДАЛАНУШЫЛЫҚТАРДЫ КЕҢІСТІКТЕ ТИІМДІ ОРНАЛАСТЫРУ.....	283
Баярлин А.Е., Ябекова С.С.	
АУДАННЫҢ ЖЕР ПАЙДАЛАНУШЫЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ЖЕРГЕ ОРНАЛАСТЫРУ СХЕМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ ЖЕТІЛДІРУ.....	285
Беристенов А.Т.	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛШАРУАШЫЛЫҚ ЖЕРЛЕРІН НАРЫҚТЫҚ ҚАТЫНАСТАРҒА ЕНГІЗУДІҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ.....	289
Гаркушина В.В., Лоскутова Е.В.	
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РАСЧЕТОВ КАДАСТРОВОЙ (ОЦЕНОЧНОЙ) СТОИМОСТИ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ НАСЕЛЕННЫХ ПУНКТОВ.....	292
Гаркушина В.В., Макогон А.	
СРАВНЕНИЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА О ГОСУДАРСТВЕННОЙ РЕГИСТРАЦИИ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ В КАЗАХСТАНЕ И ЗА РУБЕЖОМ.....	296
В.В. Гаркушина, А. Сагиндыкова	
СРАВНЕНИЕ РЫНОЧНОЙ КАДАСТРОВОЙ СТОИМОСТИ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ В АСТАНЕ.....	298
Есжанова Т.С., Капетова А.С.	
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ РЕСУРСТАРЫ: ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ ҚАТЫСТЫ ТҰЖЫРЫМДАР.....	301
Жекебаев А.К.	
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРОГРАММ ARCGIS И QGIS ДЛЯ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИНДЕКСА NDVI ДЛЯ РАЦИОНАЛЬНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ.....	303
Карбозов Т.Е., Турсынаева Ж.Е.	
БАУРАЙЛЫ ЖЕРЛЕРДЕ АУЫСПАЛЫ ЕГІСТЕРДІ ЖОБАЛАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	306
Касенова А.Ж., Кайдарова А.Н.	
ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ РЕСУРСОВ КАЗАХСТАНА...	309
Касенова А.Ж., Петров К.Г.	
ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ КОРРУПЦИИ В СФЕРЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ.....	313
Касенова А.Ж., Шушпаева А.Е.	
ЭРОЗИЯ ПОЧВ В СЕВЕРНОМ КАЗАХСТАНЕ.....	317

Курманова Г.К. СОВРЕМЕННАЯ ТЕОРИЯ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	320
Турсынбаев Н.А., Унышева Н.К. ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ЖЕР ПАЙДАЛАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН ПАЙДАЛАНА ОТЫРЫП АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖЕРЛЕРІН ЗЕРТТЕУ.....	324
Антропов Д. ИНФОРМАЦИОННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ СИСТЕМЫ ПЛАНИРОВАНИЯ И ПРОГНОЗИРОВАНИЯ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ.....	328
Гаврилюк М.Н., Рулева Н.П., Нилиповский В.И. АГРАРНАЯ ПОЛИТИКА РОССИИ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ	331
Ищанов С.И. ПРОБЛЕМЫ ЗОНИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫХ УЧАСТКОВ.....	334
Капитулина Н.А. МЕРОПРИЯТИЯ ПО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЮ ОРГАНИЗАЦИИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ ЗАО «РАССВЕТ» ЛЮБИНСКОГО МУНИЦИПАЛЬНОГО РАЙОНА ОМСКОЙ ОБЛАСТИ.....	335
Колданова Ж.Ж. ЖЕРДІ ПАЙДАЛАНУДЫҢ ЭКОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕСІ.....	338
Косинский В.В. ВОПРОСЫ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА В ЗЕМЕЛЬНОМ КОДЕКСЕ 1922 ГОДА И ИТОГИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В РСФСР (ИСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	341
Коцур Е.В. ЦИФРОВОЕ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВО КАК ОСНОВА ЭФФЕКТИВНОГО УПРАВЛЕНИЯ ЗЕМЕЛЬНЫМИ РЕСУРСАМИ.....	344
Нұрпеисова М.Б., Абдрахманов М.А., Толеуов Б.Т. ЖЕР КАДАСТРЫН ЖҮРГІЗУДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ (ЖӘНІБЕК АУДАНЫ МЫСАЛЫНДА).....	348
Федотенко С.А. ОБОСНОВАНИЕ АРЕНДНОЙ ПЛАТЫ КАК МЕХАНИЗМА ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ.....	351
Филиппова Т.А. РОЛЬ ЕДИНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕЕСТРА НЕДВИЖИМОСТИ В СОЗДАНИИ ГОСУДАРСТВЕННОГО РЕЕСТРА ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО НАЗНАЧЕНИЯ В РОССИИ.....	355
Гаврилюк М.Н., Близнюкова Т.В., Костеша В.А., Люкшинов А.Н., Цыпкин Ю.А. К ВОПРОСУ О ТРАНСФОРМАЦИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА: ЦИФРОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ.....	359

Составители:

Департамент науки

Редакторы:

Департамент науки

Компьютерная верстка:

Романенко С.С.

Сдано в набор: 19.02.2023

Формат 60x84^{1/16}

Усл. печ. л. 23,25

Подписано в печать: 19.04.2023

Заказ № 2337

Тираж 22 экз.

Типография Казахского агротехнического исследовательского университета
им. С. Сейфуллина, 2023, 010011, г. Астана, пр. Жеңіс, 62 а, тел.: 39 39 17